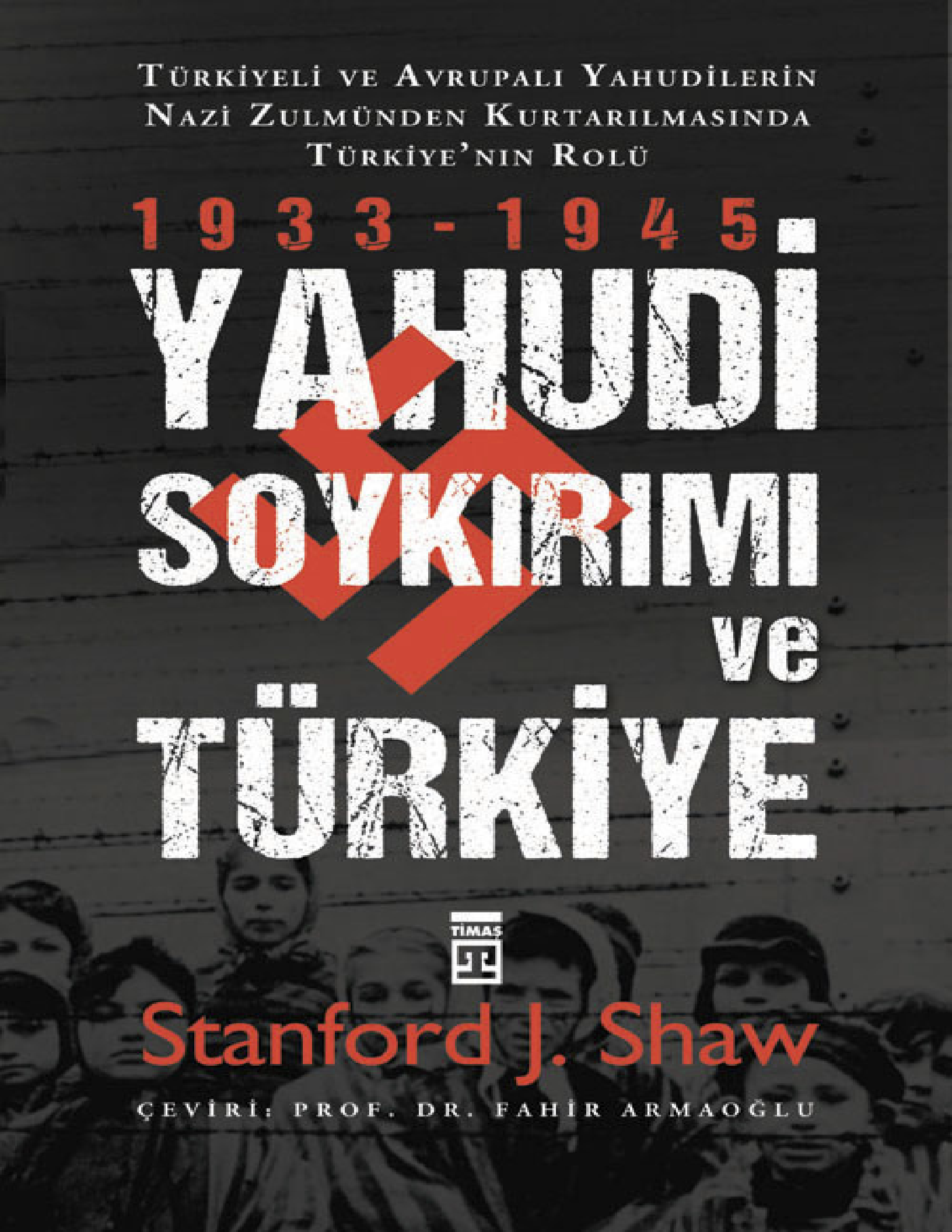
Türkiyeli ve Avrupalı Yahudilerin
Nazi Zulmünden Kurtarılmasında
Türkiye'nin Rolü

1933-1945
YAHUDİ SOYKIRIMI ve TÜRKİYE

TİMAŞ

Stanford J. Shaw

Çeviri: Prof. Dr. Fahir Armaoğlu

STANFORD J. SHAW

5 Mayıs 1930 tarihinde Minnesota'da doğan ABD'li tarihçi, Osmanlı tarihi alanında yaptığı çalışmalarla tanınmaktadır. Stanford Üniversitesi'ne kabul edilen Shaw, burada İngitere ve Yakın Doğu alanlarında çalıştı. Bu sırada Orta Doğu'ya ilgi duymaya başlayan Stanford J. Shaw, Türkçe, Arapça ve Farsça öğrenmeye başladı. Mezun olmasının ardından İngiltere'ye giderek Londra Üniversitesi'nde Bernard Lewis ve Psu Wittek gibi dünyaca ünlü tarihçilerle çalıştı. Mısır'a giderek burada Osmanlı İmparatorluğu hakkında çalışmalar yürüttü. 1956-1957 yıllarında İstanbul Üniversitesi'nde Ömer Lütfi Barkan, Mükremin Halil Yinanç, Halil Sahillioğlu ve Zeki Velidi Togan gibi profesörlerle çalışan Shaw, Harvard Üniversitesi ve California Los Angeles Üniversitesi gibi okullarda Türk Tarihi dersleri verdi. Daha sonra Ezel Kural ile hayatını birleştiren Stanford J. Shaw, yıllardır Bilkent Üniversitesi'nde Osmanlı Tarihi, Büyük Savaş'ta Osmanlı İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Çağdaşlaşması gibi dersler veriyordu. Emekliliğinin ardından (1999'dan ölümüne kadar) Türkiye'de yaşamıştır. Ayrıca Türkiye Bilimler Akademisi'nden yapılan açıklamada, 16 Aralık 2006'da Akademinin Şeref Üyeliği'ne seçildi ve 2006 yılı Eylül ayında Prof. Dr. Halil İnalcık ile birlikte Türk ve Türkiye tarihine katkılarından dolayı Türk Tarih Kurumu tarafından Hizmet Madalyası ve Beratı ile onurlandırıldı. 16 Aralık 2006'da Ankara'da vefat etti.

FAHİR ARMAOĞLU

Ülkemizin siyasi tarih alanında en tanınmış isimlerinden biri olan Prof. Dr. Fahir Armaoğlu 1924'te Gelibolu'da doğdu. İlk ve orta öğretimini Balıkesir'de yaptıktan sonra, 1943'te o zamanki adıyla Siyasal Bilgiler Okulu'na girdi ve 1947'de bu okulun Siyasi Şubesi'nden mezun oldu. 1953'te "Seçim Sistemleri" adlı doktora tezi ile Ankara Hukuk Fakültesi'nden Hukuk Doktoru unvanını aldı. 1953-1954 tarihlerinde ABD'nin Minnesota Üniversitesi'nde Kamu Yönetimi öğrenimi gördü. 1959-1960'ta Harvard Üniversitesi'nin Russian Research Center'ında ve 1960-1961'de de Stanford Üniversitesi'nin Hoover Institution on War, Peace and Revolutions'ında Sovyet Rusya üzerine inceleme ve araştırmalar yaptı. Prof. Armaoğlu, 1963'te Siyasi Tarih Profesörü oldu. 1976 Ekim'inde Ankara Üniversitesi'nden ayrılan Prof. Armaoğlu, Türk Tarih Kurumu Üyeliği ve Atatürk Yüksek Kurumu Üyeliği görevlerinde bulundu. Prof. Armaoğlu İngilizce ve Fransızcanın yanında Rusça da biliyordu. 10 Haziran 1998'de vefat etti. Prof. Armaoğlu'nun pek çok bilimsel makalesi ile günlük gazetelerde yayımlanmış yazılarının yanında, yayımlanmış eserleri şunlardır: *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914), 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995), Siyasî Tarih (1789-1960), Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988), Kıbrıs Meselesi (1954-1959), Amerikan-Japon Münasebetlerinin On Yılı (19-1941), Seçim Sistemleri.*

BU KİTABIN TERCÜMESİ HAKKINDA

Babam, rahmetli Prof. Dr. Fahir H. Armaoğlu, bildiğim kadarıyla, vefatından yaklaşık bir yıl цnce, 1997'nin ortalarında, Stanford J. Shaw tarafından yazılmış olan bu eserin tercьmesine başlamıştı. Ancak hastalığı nedeniyle maalesef tamamlayamadan vefat etti.

Kısmen yapmış olduğu tercьmeyi цlьmьnden sonra зalışmaları arasında buldum, sakladım ve hep bitirmek istedim ama iş hayatının getirdiği yoğun tempo nedeniyle bitirmek ancak bu zamana nasip oldu.

Babamın kitaplarını okumuş ve uzun uzun зeşitli siyasi, ekonomik ve sosyal konularda sohbet etmiş en yakınındaki insanlardan biri olarak ьslьıbunu зok iyi bildiğim ıзın, kaldığı yerden devam etmek benim ıзın pek zor olmadı. Beni en зok zorlayan husus, ciltler dolusu kitap yazmış, kitapları hвlв basılan yurdumuzun yetiştirdiği en цnde gelen Siyasi Tarih hocalarından olan babamın başladığı işi ona layık bir şekilde bitirme kaygısı olmuştur. Umarım bu zor gцrevi hakkıyla yerine getirmişimdir.

Hata ve kusurlar varsa sorumluluk tamamen bana aittir.

Bu tercьmeyi yapmada bana destek veren ve teşvik eden Timaş Yayınları'ndan Sayın Adem Koзal'a, yazdıklarımı kontrol etmede bana yardımcı olan sevgili dostum Faik Ьstьn'e ve orijinal belgeleri bulmamda bana yardımcı olan Beşyьzьncь Yıl Vakfı'ndan Sayın Naim Gьleryьz Bey'e зok teşekkьr ederim.

A. Kutluk Armaoğlu

İstanbul, 2013

FOTOĞRAF ALT YAZILARI

1943 yılı Cumhuriyet Bayramı kutlamaları sırasında Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu memurları. *Soldan Sağa*: Germaine Guicheteau, yerel kвtip Refik İleri, Başkonsolos Fikret Цzdoğancı'nın kızı Mina (daha sonra Mina Tьrkmen olacaktır), Başkonsolos Fikret Цzdoğancı, eşi Nьzhet Hanım, Muavin Konsolos Namık Kemal Yolga, Tcherna Frisch, yerel kвtip Nerman Цzdoğancı, Başkonsolos'un yeğeni, Recep Zerman ve Janine Bousquet

1941 yılı Cumhuriyet Bayramı kutlamaları sırasında Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu memurları. *Soldan sağa*: Muavin Konsolos Namık Kemal Yolga, Başkonsolos Dьlger ve yerel kвtipler Guicheteau, Frisch ve Zerman

1943 yılında Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu цnьnde pasaport ve vize kuyruğunda bekleyen Tьrkiye Yahudileri

1944 yılında Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu цnьnde pasaport ve vize kuyruğunda bekleyen Tьrkiye Yahudileri

Avrupa'dan gelen Tьrkiye Yahudilerinin varış noktası, Şark Ekspresi'nin başlangıç noktası olan Sirkeci Garı

İstanbul'daki Sirkeci Garı

Sirkeci Sinagogu

İstanbul Ьniversitesi ana giriş kapısı

Kara yoluyla Filistin'e giden Yahudilerin kullandığı Anadolu ve Suriye demiryollarının son bulduğu Haydarpaşa Garı

Haydarpaşa Sinagogu

İstanbul Hahambaşılığı'nın dış gцrьnьşь

Tokatlıyan Oteli (İstanbul)

Pera Palas Oteli (İstanbul). II. Dьnya Savaşı sırasında Doğu Avrupa Yahudilerini kurtarma operasyonlarını yьrьten Yahudi Ajansı'nın merkezi

II. Dьnya Savaşı sırasında Yahudilerin зoğunun oturduğu Bebek semti

BELGELERİN FOTOĞRAFLARI

Belge 1: Albert Gattegno, ikinci defa tutuklanmalarından sonra, Tьrk Başkonsolosu'na kendisinin ve karısının serbest bırakılmasını sağlaması iзin ricada bulunuyor.

Belge 2: Tьrkiye, Tьrkiye Yahudilerine uygulanan Yahudi karşıtı tedbirleri protesto ediyor.

Belge 3: Fransa, Fransa'da yerleşik yabancı uyruklu kişilerin, Yahudi karşıtı kanunlar da dвhil olmak ьzere Fransız kanunlarını kabul ettiklerini ve Tьrkiye Yahudilerinin de diğer Yahudiler ile eşit muameleye tвbi tutulması gerektiğini ısrarla vurguluyor.

Belge 4: Anayasası vatandaşları arasında din farkı gцzetmediği sebebiyle, Tьrkiye, Yahudi vatandaşlarına uygulanan Yahudi aleyhtarı kanunları protesto ediyor.

Belge 5: Derhвl Tьrkiye'ye geri gцnderildikleri takdirde, Almanlar Tьrkiye Yahudilerini Fransa'daki toplama kamplarından serbest bırakacaklardır.

Belge 6: Fransa, Tьrkiye Yahudilerinin el konulan mallarına atanan Fransız yцneticilerinin faaliyetlerini Tьrk yцneticilerinin gцzlemci olarak izlemesini цneriyor.

Belge 7: Tьrk Vatandaşlık İlmьhaberi

Belge 8: Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosu son iki Tьrkiye Yahudi kafilesini Tьrkiye'ye gцnderiyor, bundan sonra kalanlar Fransa'daki Yahudi aleyhtarı kanunlara tвbi olacaklar.

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR

Binlerce Yahudi'nin Yahudi Soykırımı'ndan (*holocaust*) kurtarılmasında Tьrkiye'nin oynadığı rolь, ilk defa, *The Jews of Ottoman Empire and the Turkish Republic* (Osmanlı İmparatorluğu Yahudileri ve Tьrkiye Cumhuriyeti) adlı (New York University Press, New York, 1991) araştırmamı yaparken fark ettim. Bununla beraber, bu trajik fakat heyecanlı olaylara ait mevcut belgeler ancak sцz konusu kitabım baskıya gittikten sonra elime geзti. İstanbul'daki Beşyьzьncь Yıl Vakfı'nın ve aynı zamanda Profilo Şirketi'nin başkanı olan Jak V. Kamhi ile emekli bьyьkelзiler Tevfik Saraзoğlu, Behзet Tьremen, savaş sırasında Fransa'da oturan Tьrk Yahudileri ve Paris'teki Tьrk Konsolosluğu ile Alman diplomatları, Gestapo yetkilileri, toplama kampı komutanları ve aynı zamanda o tarihte Yahudi zulmьne karışmış olan Fransız yetkilileri arasında teati edilen bazı mektupların kopyalarını bana gцsteren Beşyьzьncь Yıl Vakfı Mьdьrь Nedim Yahya'yı ziyaret ettikten sonra, konuyu doğrulayan kapsamlı bilgileri aramaya koyuldum. Bu doğrulayıcı belgeleri, Ankara'da Tьrk Dışişleri Bakanlığı, Paris'te Tьrk Bьyьkelзiliği ve Başkonsolosluğu arşivleri ile Washington DC'de Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Fransız Dışişleri Bakanlığı arşivleri ve aynı zamanda, o olaylar içinde yer almış olup, kendileri ile mьlakat yapmış olduğum kişilerin зeşitli yayınlanmış veya yayınlanmamış anıları ile incelemelerinde buldum. Tabiatıyla, Fransa dışında Nazi işgaline uğramış Belзika ve Hollanda gibi ьlkelerin gьnьmьze intikal eden arşivleri ile diğer mahallo Tьrk ve Alman arşivlerini de incelemek gerekmektedir. Kaldı ki, bu kitapta belirtilen olaylar hakkında kişisel bilgilere sahip olan okuyucuların, katkılarının ışığında bu kitabın daha sonraki basımlarını zenginleştirmek iзin, deneyimlerini yazar ile paylaşmak istemelerini yazar şьkranla karşılayacaktır.

Arşiv belgelerine ulaşmamda bana yardımlarını esirgemeyen, Ankara'da Dışişleri arşivlerini incelediğim sırada Tьrkiye Dışişleri Bakanı olan Ekselans Kurtcebe Alptemoзin'e, keza Dışişleri Bakanlığı Araştırma Dairesi Başkanı Cenk Duatepe'ye ve o zamanlar selefi olan Tьrkiye'nin Filipinler Bьyьkelзisi Erhan Yiğitbaşoğlu'ya, Tьrkiye'nin Fransa Bьyьkelзisi Tanşuğ Bleda'ya, Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu ve daha sonra Moğolistan Cumhuriyeti Bьyьkelзisi olarak da gцrev yapan Argun Цzpay'a, birзok yıl Tьrkiye Dışişleri Bakanlığı'nın genel sekreterliğini yapan emekli bьyьkelзi ve Tьrk Tarih Kurumu ьyesi Kamuran Gьrьn'e, Tьrkiye'nin eski Arnavutluk Bьyьkelзisi ve daha sonra Зin Bьyьkelзisi olan, aynı zamanda Tьrk Tarih Kurumu'nun aktif ьyesi ve genз bir Dışişleri mensubu iken, Tьrkiye'nin Paris, Londra ve Avrupa'nın diğer bьyьkelзiliklerinin arşivlerini tasnif eden Bilal Şimşir'e, II. Dьnya Savaşı sırasında, İstanbul'daki Yahudi cemaati tarafından Batı

Avrupa'dan gelen Yahudi mьltecilerle ilgilenmekle gцrevlendirilen, İstanbul Başhahamlığı'nın Protokol Mьdьrь Hayim Eliezer Kohen'e, Paris'teki *Centre de Documentation Juive Contemporaine*'den Vidar Jacobsen'e, Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın arşiv yetkililerine ve Yahudi soykırımı konusundaki цncь araştırmaları sırasında kendisinin ve eşi Beate'nin Alman arşivlerinde Nazi işgalindeki Avrupa'nın Tьrk Yahudileri hakkında buldukları bazı belgeleri benim de kullanmamı sağlayan, Paris'e yerleşen, зok yetenekli ve enerjik "Nazi Avcısı" Ьstad (Maiter) Serge Klarsfeld'e teşekkьrlerimi sunmak isterim.

Bu kaynakların birзoğunun İngilizce tercьmeleri bu kitapta kullanılmış olup orijinal nьshaları Simon Wiesenthal Holocaust Center ile Los Angeles'daki Kaliforniya Ьniversitesi Araştırma Kьtьphanesi'ne, Washington DC'deki Birleşik Devletler Yahudi Soykırımı Anma Mьzesi'ne, Paris'teki *Centre de Documentation Juive Contemporaine* ile İstanbul'daki Tьrkiye Yahudileri Zьlfaris Mьzesi'ne verilmiştir.

Eşimin anne ve babası Seniha ve Emin Kural'a da цzellikle teşekkьr etmek isterim. Zira onların, II. Dьnya Savaşı sırasında Tьrk-Yunan sınırı boyunca karşılaştıkları Yahudi mьltecilere ait anlattıkları, Yahudi Soykırımı sırasında Avrupa Yahudilerinin kurtarılmasında Tьrkiye'nin oynadığı rol konusunda ilk defa gцzьmь aзmıştır. Ayrıca 1956 kışında Kahire'deki konuşmalarımızda beni Osmanlı Yahudileri konusunda araştırma yapmaya ilk defa teşvik eden ve Osmanlı İmparatorluğu'nun son başhahamı (*Grand Rabbi*) (1909-1920) ve daha sonra (1923-1960) Mısır Başhahamı (*Chief Rabbi*) olan Haham (Rabbi) Haim Naum Efendi Hazretleri'ne (*a son Eminence*); 1956 yılında Heybeliada'da цzellikle Yahudiler ile diğer azınlıklar arasındaki gьz ilişkileri konusunda gayet yararlı konuşmalar yaptığım, Osmanlı ve Tьrk Yahudileri konusunun цncь tarihзisi Profesцr Avram Galante'ye; II. Dьnya Savaşı sırasında Paris'te Tьrkiye Başkonsolosu olarak bulunan Şefik Fikret Цzdoğancı'nın kızı, Hausmann Bulvarı ьzerindeki Tьrk Başkonsolosluğu'nun genз kadın sakini Bayan Mina Tьrkmen'e; II. Dьnya Savaşı sırasında Vichy'deki Tьrk Bьyьkelзiliği'nin 3. Kвtibi ve yıllarca Tьrkiye'nin Amerika Bьyьkelзisi olarak gцrevini ifa eden Bьyьkelзi Melih Esenbel'e; Paris'teki Tьrkiye Başkonsolosluğu'nun ve konsolosluk erkвnı ile savaş sırasında gerek kendisine gerek meslektaşlarına başvuran Tьrk Yahudilerinin resimlerini bu incelememde kullanma iznini bahşettiği iзin kendisine цzellikle minnettar olduğum, savaş sırasında Paris'te muavin konsolos olarak bulunan ve daha sonra Tьrk Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri olan Namık Kemal Yolga'ya; цnce Marsilya ve daha sonra Gьney Fransa'nın Almanlar tarafından işgali ьzerine Grenoble'a nakledilen Tьrkiye Başkonsolosluğu Muavin Konsolosu Bьyьkelзi Necdet Kent'e gerek Almanlardan gerek Fransızlardan zulьm gцrmeleri ьzerine kendilerine başvuran Tьrk Yahudilerine yaptıkları yardımları bana anlattıkları iзin Yahudi Soykırımı'ndan

Tьrk hьkьmeti tarafından kurtarılan akrabalarının başından geзenleri bana nakleden Profilo Holding'ten Jak V. Kamhi'ye ve keza İstanbul'daki Alarko şirketinin sahipleri İshak Alaton ve Ьzeyir Garih'e teşekkьrlerimi sunmak isterim. Northridge'deki California State University'de profesцr olan eşim Ezel Kural Shaw ile Los Angeles'daki Kaliforniya Ьniversitesi'nde araştırma asistanı olarak gцrev yapan ve her ikisi de İsrail vatandaşı olan Bayan Ruth Barzilay-Lombroso ve Bay Oded Neuman'a цzellikle teşekkьr etmek isterim. Keza, UCLA Araştırma Komitesi Akademik Senatosu ile Von Brunebaum Yakın Doğu Araştırmaları Merkezi'ne ve 1990-1991 цğretim yılında Tьrkiye'de yaptığım зalışmaları mali bakımdan finanse eden Birleşik Devletler Fullbright Komisyonu'na da teşekkьrь bir borз bilirim.

Yahudi Soykırımı sırasında Avrupa Yahudilerine yardımda Tьrkiye'nin oynadığı rol, konu ile ilgili inceleme ve konferanslarda bьyьk цlзьde bilmezlikten gelinmiş veya gцz ardı edilmiştir. Eğer başka bir sebebi yoksa bunun nedeni, gerek Naziler tarafından цldьrьlenlerin ve gerekse kurtulanların sayılarının, Naziler ve sempatizanları tarafından yaşamlarına son verilen 6 milyon Yahudi'nin ancak зok kьзьk bir yьzdesini teşkil etmesidir. Yehuda Bauer, Raul Hilberg, Serge Klarsfeld ve diğerleri gibi tanınmış bilim adamlarının Yahudi Soykırımı konusunda yaptıkları abidevi incelemelerin iзine girdiğimizde, gerek Fransa ve Batı Avrupa'nın diğer yerlerindeki Yahudilere yardım etmede ve gerek merkezleri İstanbul'da bulunan fakat Doğu Avrupa'da faaliyet gцsteren Yahudileri kurtarma цrgьtlerinin faaliyetlerini kolaylaştırmada, Tьrkiye Yahudilerinden ve Tьrkiye'nin rolьnden ьstьnkцrь sцz edildiğini gцrьrьz.

Bu Yahudi цrgьtleri ьyelerinin ve kurtarılan kişilerin anılarında bile Tьrkiye'nin rolь hakkında зok az şey sцylenmiş fakat şu veya bu bьrokratik sorunlar dolayısıyla Tьrk memurlarının зıkardığı gьзlьklerden sцz edilmiştir. Bu anlatımlar, belirgin bir şekilde herhangi bir minnettarlık duygusundan yoksun bırakılmış ve ister Yahudi ister Mьslьman olsun, bu anlatımlarda Tьrklere daima tepeden bakılmıştır. Hвlbuki hiз kimsenin şunu dьşьnmediği gцrьlmektedir: Sцz konusu yıllarda, Tьrkiye'nin kendisi, Yugoslavya ve Yunanistan'ı ezip geзen ve sınırlarına yerleşen Nazi ordularının yakın bir istila tehdidi altında bulunuyordu ve Naziler, Tьrkiye'den, Nazi işgali altındaki Avrupa'da bulunan Yahudilere bir yardım ьssь olmasından vazgeзmesini ve aynı zamanda Tьrkiye'ye iltica eden Yahudilerin yaşamlarını sona erdirmek iзin Almanya'ya gцnderilmesi de dвhil зeşitli isteklerde bulunuyorlardı ki, Tьrk hьkьmeti bu isteklerin hiзbirini umursamamış ve reddetmiştir.

New York'taki Bloomingdale mağazası (AVM) yцneticilerinden Ira Hirschmann, Başkan Franklin Roosevelt tarafından 1944 yılında, Doğu Avrupa Yahudilerini kurtarmak ьzere yeni kurulan Savaş Mьltecileri Heyeti'nin bir memuru olarak

Tьrkiye'ye gцnderildiğinde, -ki Tьrk hьkьmetinin teşvik ve yardımı olmaksızın bцyle bir gцrev yerine getirilemezdi- şu cahilane eleştirileri yцnelterek, ev sahiplerine karşı bьyьk haksızlık yapmaktaydı: Bir gцrьşme yaptığı Tьrk yetkiliden "mahzun bakışlı kьзьk Tьrk" olarak sцz ederken[1] "Tьrkler mekanizasyon eğitiminden geзmedikleri iзin sadece alet edevatla gцnьl eğlendiriyorlar"[2] dedikten sonra, "Tьrkiye'nin başkenti Ankara bir dağ kцyьnden başka bir şey değildi ve uygar hayatın pek az imkвnına sahip bulunmaktaydı" diye ilave ediyordu. Bununla da yetinmeyerek, 1930'larda Almanya'dan kaзan mьlteci bilim adamları ve profesцrlere Tьrkiye'nin harika mevkiler vermiş olmasını da kьзьmsemek iзin, "Bunlar, her milletin liderleri arasına katmaktan memnun olacağı, bьyьk зaplı bir-iki sanatkвr ve bilim adamından ibaretti" diyerek,[3] Tьrkiye'nin bu ilim adamlarını kurtarmış olmasında kendisinin onur duymasını gerektiğini ima etmek istiyordu. Doğu Avrupa'dan kaзan mьltecileri buralardan alıp Filistin'e gцtьrmek iзin gemilerini, Rus, Alman, ve İngiliz savaş gemilerinin devriye gezdiği Karadeniz ve Akdeniz'e gцndermek iзin hayli yьksek ьcret isteyen gemi sahipleri ile gцrьşmeleri dolayısıyla da sцz konusu gemilerin "ihtiyar tekneler"[4] olduğunu ileri sьrerken, gemilerini tehlikeye atmalarına karşılık gemi sahiplerinin istediği ьcretleri de"amansızca fahiş" ve "korsanlık"[5] olarak nitelendiriyor ve gemilerinin batırılması hвlinde kendilerine gemi verilmesini istemelerini anlamsız buluyordu. Kendisinin Tьrkiye'den atılmaması şayan-ı hayrettir. Zira Tьrkler, en azından, onun ьstlendiği gцrevin ne kadar цnemli olduğunu biliyorlardı.

Dahası, *Yahudi Soykırımı Sırasında Kurtarma Teşebbьsleri* konusunda, 8-11 Nisan 1974 gьnlerinde Kudьs'te dьzenlenen meşhur İkinci Yad Vashem Milletlerarası Tarih Kongresi'nde Dalia Ofer'in "İstanbul'daki Yahudi Ajansı Delegasyonu'nun 1943 Yılındaki Faaliyetleri"[6] konulu цnemli bildirisinin mьteakip tartışmalarda tamamen gцz ardı edilmesine karşılık,[7] savaş sırasında Yahudi Ajansı'nın Cenevre Ofisi'nde gцrevli Chaim Pazner'in Fransız vatandaşlığını alan ve Tьrk Başkonsolosluğu'ndaki kayıtlarını da yenilemedikleri iзin Tьrk vatandaşlığını kaybedip Vichy Fransa'sında yaşayan Tьrk Yahudileri iзin Tьrk hьkьmetinin Alman ve Fransız makamları nezdinde yaptığı mьdahaleleri belirtmesi ьzerine,[8] Pazner'in bu beyanı Jozeph Friedman tarafından *yalanlanmış* ise de "Ben ne bir tarihзi ne de bir araştırmacıyım" diyen Friedman şunları sцylemiştir:

> *Bu 10.000 Tьrk vatandaşı konusunda hiзbir şey bilmediğimi kabul etmek zorundayım. Gerзekte, Fransa'da yaşayan 10.000 Yahudi Tьrk vatandaşı olduğunu da ilk defa işitiyorum. Bana цyle geliyor ki, bu işte bir hata olmalı ve bu sayı herhвlde 1.000'den fazla değildi. Fakat bizatihi konu aзısından, sцylediğim gibi hiзbir şey bilmiyorum.*[9]

Bu kitap için incelediğim belgeler gerçekten trajik ve acıklıdır. Nazi işgali altındaki Fransız topraklarında ve Vichy Fransa'sında yaşayan Türk Yahudilerinin, işkence ve sürgün ihtimali karşısında kalınca ve özellikle Fransız Yahudisi olmanın daha kürlü olacağını düşünerek, daha önce Türk vatandaşlığını terk eden fakat Nazilerin gelmesiyle Türk Yahudileri olmanın ve yeniden Türk vatandaşlığına geçmenin çok daha iyi olduğunu keşfeden Yahudilerin ümitsizce ızdırapları karşısında insanların heyecanlanmaması imkânsızdır. Keza Türk diplomatları tarafından kurtarılanların gönderdikleri minnettarlık mektupları ile, özellikle, kurtarılmalarına fırsat vermeden Türk Yahudilerini sürmeye ve yok etmeye Nazilerin gösterdiği kararlılık dolayısıyla, söz konusu yardımların yetişememesi neticesinde hazin akıbete uğrayanların akrabalarının gönderdikleri mektuplar da aynı şekilde heyecan vericidir.

Fransız (Vichy) ve İngiliz hükümetlerinin, kendi çıkarlarını tehlikeye atmamak için, Yahudi mültecilerin kurtarılmasını önlemek konusunda faaliyette bulunmuş olmaları, liberal ve aydınlık sistemleri dolayısıyla her iki millete de hayranlık duyan benim gibi bir insanda olumsuz tepkiler uyandırmaktadır.

Bugün Eşkenazi Yahudileri'nin ve kendilerine özgü sebeplerle Yahudi olmayan bazı grupların, Yahudi Soykırımı sırasında Türkiye'nin Yahudilere yardımda oynadığı önemli rolü andırmamak ve tanımamak istemeleri de, keza, şayan-ı teessüftür. Yahudi Soykırımı'ndan Yahudileri kurtarmada Türkiye'nin oynadığı rolü anlatan bu kitabın, tarihi, kabuklaşmış bir peşin hükmün tahrifatı ile değil, sunulan hikâyenin ışığında algılama arzusunu harekete geçirmesini dilerim.

Stanford J. Shaw

1 Ira Hirschmann, *Lifeline to a Promised Land* (New York, Vanguard, 1946), s. 66.

2 Hirschmann, s. 64.

3 Hirschmann, s. 137.

4 Hirschmann, s. 60.

5 Hirschmann, s. 64.

6 *Rescue Attempts during the Holocaust: Proceedings of the Second Yad Vashem International Historical Conference, Jerusalem, April 8-11, 1974*, Jerusalem, Yad Vashem, 1977, s. 435-450.

7 *Ibid., s. 451-463.*

8 Türkiye'nin Yahudileri kurtarmak için yaptığı müdahale konusunda bu eserin 34. sayfasına bakınız.

9 *Ibid., s. 649, 653.* Bu Yahudilerin yok edilmek üzere Almanya'ya sevkini önlemek için Türkiye'nin Vichy hükümeti nezdinde giriştiği teşebbüslerin ayrıntısı için bkz. s. 161.

1. TÜRKİYE VE YAHUDİLER, 1933-1945

Ne Tьrkiye Cumhuriyeti halkı ne de Avrupa veya Amerika halkları, Tьrkiye ve ondan цnce Osmanlı İmparatorluğu'nun 14. yьzyıldan bugьne kadar yьzyıllar boyu, Mьslьman veya gayrimьslim, zulьm gцren herkese nasıl bir sığınma yeri teşkil ettiğini hiз dьşьnmemiştir. Tьrkler, pek зok aзıdan, 19. yьzyılın sonlarında Amerika Birleşik Devletleri'nin ьstlendiği rolь oynamışlardır.

Tьrkler, daha Osmanlı İmparatorluğu kurulurken, zulьm gцren azınlıklarla karşı karşıya gelmişlerdir. 14. yьzyılın ilk yıllarından başlayarak, Osman ve ondan sonra gelen padişahlar, kцhnemiş ve yozlaşmış Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu ve Gьney Doğu Avrupa'daki topraklarını ele geзirmek ьzere harekete geзtiler. Bu fetihler esnasında, Bizans zulmь altında yьzyıllardır yaşayan Yahudi azınlıklar, yeni gelenleri aktif bir şekilde desteklediler ve Osmanlı zaferine katkıda bulundular. Zira onlar, daha цnce ataların Bağdat Abbasileri ve İspanya Emevilerinin hьkьmranlığı altında sahip oldukları hoşgцrь ve serbestiye Mьslьman Osmanlı yцnetiminde de sahip olacakları ьmidi iзindeydiler.

Daha sonraki yьzyıllarda Osmanlılar, bьtьn Batı Avrupa'da Hıristiyanların yьrьttьğь iftiraya dayanan kanlı saldırılardan ve İtalya ile İber yarımadasındaki Engizisyon işkencesinden kaзan binlerce Yahudi mьlteciyi kabul etmişlerdir. Osmanlı'nın zulme uğrayanlar iзin başlıca sığınma yeri olması bu olaylardan sonra da devam etmiştir. 16. ve 17. yьzyıllarda, Engizisyon'un baskısı altında Hıristiyanlığı kabul eden fakat eski dinlerini hьlь bırakamadıklarından şьphe edildikleri iзin işkenceye maruz kalan binlerce Yahudi Marrano'lar ile Mьslьman Morisco'lar (*mudayyвr*'lar-З.N.) da Osmanlı padişahlarına sığınmışlardır. 17. yьzyılın sonları ile 18. yьzyılın başlarında, Osmanlı Devleti'nin 1683'teki İkinci Viyana Kuşatması'nın başarısızlığı ьzerine Habsburgların Sırbistan ve Bulgaristan'ı işgalinden kaзabilen ve Ukrayna'da Boghdan Chmielnicki (veya Bohdan Khmelnitski-З.N.) liderliğinde Kazakların giriştiği Yahudi Katliamı'ndan kurtulan binlerce Mьslьman ve Yahudi Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. Keza, Eflak-Buğdan beyliklerine karşı peş peşe giriştiği istilalardan ve ayrıca Kırım ile Karadeniz'in kuzeyindeki Orta Asya topraklarının Ruslar tarafından kanlı ve yıkıcı bir şekilde işgalinden kaзan binlerce Mьslьman'a da Osmanlılar sığınak olmuştur.

19. yьzyılda, Osmanlı İmparatorluğu'nun Gьney Doğu Avrupa'daki Hıristiyan eyaletleri ayaklanıp bağımsız olduklarında, bu eyaletlerdeki katliam ve işkenceden kaзan bir buзuk milyon Mьslьman ve Yahudi'ye de Osmanlılar kucak aзmıştır.[10] İlginзtir, Yahudiler bakımından bu olay, 20. yьzyılın son on yılında, Sovyetler

Birliği halkları ile Doğu Avrupa'daki uyduların, yetmiş yıllık komünist yönetimden bağımsızlıklarını kazanırken, bir ara unutulmuş gücünen, Yahudi aleyhtarlığını (anti-semitizm) yeniden canlandırması ile bir kere daha tekerrür etmektedir.

Zulüm ve katliam, 19. yüzyıl başlarında Osmanlı padişahına karşı ayaklanan Yunan asilerinin, Ege Adaları'ndan başlayıp Mora'dan geçerek diğer Yunan topraklarına kadar olan geniş bir alanda Yahudi ve Müslüman avına çıkıp, yakaladıklarında hunharca boğazlamaları ile başlamıştır. Millo amaçlara uygun düşmeyenlerin katliamı, 19. yüzyılın sonlarında Romanya, Sırbistan ve Bulgaristan'da devam etmesine ve bunun gerçek bir jenosid (soykırım) olmasına rağmen, Müslüman egemenliğinden kurtulmak için Hıristiyanlar tarafından yapılmış olmasından dolayı, bugün dünya, hâlâ bunu bir soykırım olarak kabul etmemektedir.

Rusya, 19. yüzyılın ortalarında ve sonlarında, Cengiz Han zamanından beri varlıklarını sürdüren Müslüman Tatar hanlıklarını da kontrolü altına alıp, Orta Asya'dan Pasifik istikametindeki "Doğu Harekâtı"na girişirken, binlerce Müslüman Tatar ve Türkmen'le beraber, Bizans zulmünden kaçarak buralara yerleşen Yahudiler de Osmanlı Devleti'ne bağlı topraklara sığındılar.

19. yüzyılda Fransa, Kuzey Afrika'ya yerleşirken, İngiltere Mısır ve Kıbrıs'ı ve Avusturya da 1878'de Bosna'yı işgal edip 1909'da ilhak ederken, daha bir sürü mülteci, çareyi padişahın gittikçe daralan topraklarına kaçmakta buldular. Bu mültecilerin hepsi Müslüman ve Yahudi değildi. 1815 Viyana Kongresi'ni izleyen dönemde liberal hareketlerin mutlakiyetçi hükümdarlar tarafından dizginlenmesi ile 1848'de meydana gelen liberal ayaklanmaların bastırılmasından sonra, Osmanlı Devleti yüzlerce Hıristiyan mülteciyi de kabul etti. 1881'den itibaren Rusya'da Yahudilere karşı girişilen katliam kampanyasında (*pogroms*), yine Osmanlı İmparatorluğu Yahudiler için başlıca sığınma mekânı oldu.

1912'de, I. Balkan Savaşı sırasında, Osmanlı toprağı olan Batı Trakya ve Selanik'in Yunanlar tarafından işgali, buralarda yaşayan Müslüman ve Yahudiler için yeni bir zulüm dönemi başlattı. Özellikle 1917'deki büyük yangında Selanik'in Müslüman ve Yahudi mahallelerinin yanması üzerine, canlarını kurtaranların çoğu Osmanlı topraklarına kaçtılar. 1917 Yangını'ndan sonra Yunan hükümeti, bu yanan yerlere ancak Anadolu'dan gelen Rumların yerleşmesine izin verirken, Selanik'teki Yahudi Mezarlığı da sökülüp atılmış ve yerine Selanik Üniversitesi inşa edilmiştir.[11]

I. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Doğu Anadolu'nun Ruslar tarafından haşin bir şekilde işgalinden canını kurtarabilenler, batıya doğru, hâlâ Osmanlı Devleti'nin kontrolü altında bulunan topraklara kaçtılar. Bolşevik İhtilali ve onu izleyen iç

savaşta, hem Kızılların ve hem de Beyazların saldırılarına maruz kalan binlerce Yahudi, Müslüman ile Rus'un, Karadeniz'in ötesine göç etmelerine sebep oldu.

Tam bu sırada cereyan etmekte olan ve 1918'den 1923'e kadar sürecek Türk İstiklal Savaşı sırasında, İstanbul ve Marmara adaları, Güney Rusya'dan kaçan binlerce mülteci ile dolmuştu. Osmanlı başkentini işgal eden Müttefik orduları, bu mültecilerin acılarını hafifletmek şöyle dursun, padişahın hükümetini de kendi inisiyatifi ile bir şeyler yapmaktan alıkoymuşlardır.

Bununla beraber, bütün bu yüzyıllar boyunca Türkiye, 1933'ten başlayıp II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürecek olan dönemde, Nazilerin tepkilerinden daha büyük tepkilerle karşılaşmadığı gibi, Nazilerin Avrupa Yahudilerine karşı giriştiği zulümlere karşı gösterdiği davranıştan daha asil bir davranış da göstermemiştir.

TÜRKİYE, 1930'LARDA, NAZİLERİN ATTIĞI MESLEK ADAMLARINI KORUMASI ALTINA ALIYOR

Türkiye Cumhuriyeti, 1930'larda, Nazi zulmünden kaçan, yüzlerce profesör, öğretmen, doktor, avukat, sanatkâr ve laborant ile binlerce az veya çok tanınmış kişiyi mülteci olarak kabul etmiştir.[12] Bunların çoğunluğuna, Naziler tarafından kovulmalarından sonra altı ay içinde Türkiye'de önemli görevler verilmiştir. Çoğunluğu, o sırada reforme edilmekte olan ve modernizasyon safhasında bulunan İstanbul Üniversitesi ile Ankara Üniversitesi'nin yeni kurulmakta olan fakültelerinde kürsü profesörlüklerine atanmışlardır. Diğerleri ise birçok bilim adamı kuşağının yetiştirildiği önemli bilim ve araştırma enstitülerinin kurulması ve yönetilmesinde görevlendirilmişlerdir.[13]

Bu bilimadamlarına yapılan davetlerin gerçekleştirilmesi işinin çoğunu, Nazilerin iktidara gelmesinden sonra Almanya'dan atılan Yahudilere ve diğer profesörlere yardım etmek amacı ile İsviçre Cenevre'te, 1933 Mart'ında, Dr. Philipp Schwartz tarafından kurulan *Notgemeinschaft Deutscher Wissenschafter* (Alman Bilimadamlarına Yardım Derneği) yapmıştır. Dernek, önce *Neue Zürcher Zeitung* gazetesinin binasında bir büro ile çalışmaya başlamış, daha sonra, hem mali destek sağlayan ve hem de gönüllü olarak hizmet eden İsviçreli sempatizanların yardımı ile çok daha geniş bir mekâna taşınmıştır. Aynı anda İngiltere'de de Akademik Yardım Konseyi benzer faaliyetlere girişmiş ve İsviçre'deki dernekle birleşmek istemişse de, dernek bağımsız olarak çalışmayı tercih etmiştir. Profesör Schwartz'ın Türkiye ile ilk temasları, 1933 Temmuz'unda, İstanbul'a gidecek mülteci profesörlere mali yardım sağlarken olmuştur. Profesör Schwartz, Cenevre Üniversitesi'nden Profesör Rudolf Nissen ve Albert Malche ile beraber 5-7 Temmuz 1933 günlerinde Türkiye'ye gelmiş ve o sırada yapılmakta olan üniversite reformunda mülteci

Yahudi profesцrlerin yardımcı olabileceği hususunda Matematik Profesцrь Kerim Erim ile Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip'i ikna etmeye muvaffak olmuştur. Bu ьз kişilik heyet, mьlteci profesцrlerin bir listesini Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip'e vermiş ve o da bu projeye kişisel desteğini vermesi hususunda Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatьrk'ь ikna etmiştir. Schwartz, Sağlık Bakanı Refik Saydam ile de gцrьşerek, Ankara Numune Hastanesi ile diğer sağlık kuruluşlarında bu mьltecilerin зalıştırılması konusunda da mutabakat sağlamıştır.

1933'ten sonra Tьrkiye'ye gelen цğretim ьyeleri iзinde, Naziler iktidara gelmeden цnce Almanya ve Avusturya'da зok meşhur olmuş bilimadamları bulunuyordu ve bunlar Yahudi oldukları gerekзesi ile gцrevlerinden atılmışlardı. Bunların iзinde, sadece Nazizm'e muhalefet ettiği iзin atılanlar olduğu gibi, kendileri Yahudi olmadığı hьlde, ailelerinin geзmişinde Yahudilerin bulunduğu Nazilerce keşfedildikleri iзin atılanlar da bulunuyordu.[14] Bunların зoğu aileleri ve asistanları ile geldiler. Gelenler arasında bulunan, Nьrnberg Ekonomik ve Sosyal Bilimler Politeknik Okulu profesцrlerinden Sosyal İktisat uzmanı **Alfred Isaac**, İstanbul Ьniversitesi İktisat Fakьltesi'nde 1937'den 1951'e kadar İşletme Ekonomisi programını yцnetmiştir. Weimar Almanya'sının aktif sosyalistlerinden, Alman Makina Sanayii Derneği'nin mьdьrlerinden ve Naziler iktidara geldiğinde Berlin Yьksek Ticaret Okulu'nda doзent olan ve nihayet, 1933'te Tьrkiye'ye kaзmadan цnce Hitler'e karşı son defa ьmitsizce bir direniş gцsteren İktisatзı ve Sosyolog **Alexander Rьstow**, İstanbul Ьniversitesi'nde İktisat, İktisadi Coğrafya ve Felsefe dersleri verirken, aynı zamanda, Tьrkiye'deki mьltecilerin ve diğerlerinin Nazi aleyhtarı faaliyetlerine de katılmaktan geri kalmamıştır.[15] Kцln Ьniversitesi'nde Latin Dilleri ve Mukayeseli Filoloji Profesцrь olan **Leo Spitzer**, İstanbul Ьniversitesi'nde Yabancı Diller Okulu'nu kurmuştur. Bu okulun başına, daha sonra Marburg Ьniversitesi'nde 1929'dan 1935'e kadar Latin Filolojisi profesцrь olan ve İstanbul Ьniversitesi Edebiyat Fakьltesi'nde Latin Filolojisi profesцrь iken Avrupa edebiyat eleştirmenliğinin başlıca eseri sayılan *Mimesis*'i yazan **Erich Auerbach** geзmiştir. Zьrih Ьniversitesi'nde ve daha sonra da Almanya'nın Freiburg Ьniversitesi'nde Roma Hukuku Profesцrь olan **Andreas Schwartz** ise İstanbul Ьniversitesi Hukuk Fakьltesi'nde Roma Hukuku ve Medeni Hukuk dersleri verdiği gibi, Tьrkiye'nin 1930'larda Batı hukukunu kabul etmesinde цnemli katkılarda bulunmuş ve iki kuşak boyunca Tьrkiye'nin avukat, yargıз ve hukuk hocalarını yetiştirmiştir. Naziler tarafından 1993'te kovulmadan цnce Gцttingen Ьniversitesi'nde Ceza Hukuku, Hukuk Felsefesi ve Kilise Hukuku dersleri veren **Richard Hцnig** de 1930'larda ve hemen bьtьn II. Dьnya Savaşı boyunca İstanbul Ьniversitesi'nde Hukuk Felsefesi ve Hukuk Tarihi hocalığı yapmıştır. Berlin'deki Prusya Devlet Kьtьphanesi'nin 1923'ten 1935'e kadar Doğu Bцlьmь Başkanı olan **Walter Gottschalk** ise 1941'den itibaren İstanbul Ьniversitesi

Kьtьphanesi'nde kьtьphanecilik uzmanı olarak зalışmaya başlamış ve зoğunluğu Padişah II. Abdьlhamid'in Yıldız Sarayı Kьtьphanesi'nden gelen yazma eserlerle kitap koleksiyonlarının kataloglarını hazırladığı sırada da 1941'den 1954'e kadar İstanbul Ьniversitesi'nde Kьtьphanecilik Bilimi hocası olarak gцrev yapmıştır. 1933'te Almanya'yı terk etmeye zorlanmadan цnce, evvela Gцttingen ve sonra da Frankfurt'ta hocalık yapan **Ernst Hirsch** de İstanbul Ьniversitesi'nde Milletlerarası Ticaret Hukuku ve Hukuk Felsefesi dersleri vermiştir.[16] Leipzig Ьniversitesi'nde Sosyoloji ve İktisat Profesцrь olan **Gerard Kessler**, İstanbul Ьniversitesi'ndeki Sosyal İktisat derslerinde yьzlerce цğrenci yetiştirdiği gibi, II. Dьnya Savaşı'ndan sonra Tьrk sendikalarının kuruluşunda bu цğrencilerden bazılarına da yardımcı olmuştur. Magdeburg eski belediye başkanı ve II. Dьnya Savaşı'ndan sonraki Berlin Krizi (1948 yılı-З.N.) sırasında Batı Berlin Belediye Başkanı olan **Ernst Reuter** de, Tьrkiye'de kaldığı 1935-1946 arasında Şehircilik dersleri vermiştir.[17] Nihayet, Frankfurt Ьniversitesi'nin İktisat profesцrь ve 1933'ten 1953'e kadar İstanbul Ьniversitesi'nde İktisat ve Maliye hocalığı yapan Profesцr **Fritz Neumark**.[18] Ders vermek ьzere **Albert Einstein** da davet edilmişti. Fakat son anda, Princeton Ьniversitesi'ndeki Institute for Advanced Studies'e profesцr olarak tayini зıkınca daveti reddetti.

Diğer isimleri şu şekilde belirtebiliriz: 1933'te Naziler tarafından atıldığında Hamburg/Altona'da şehir mimarisi direktцrь olan ve İstanbul Gьzel Sanatlar Akademisi'ndeki Mimarlık ve Şehir Planlaması derslerinin yanında, Tьrkiye'nin belediye planlama programlarında da цnemli rol oynayan **Gustav Oelsner**; Berlin'deki Gьzel Sanatlar Akademisi'nde Heykeltıraşlık Profesцrь iken, Tьrkiye'ye gelip, 1937'den 1951'e kadar İstanbul Gьzel Sanatlar Akademisi'nin Heykeltıraşlık Bцlьmь'nь цneten ve ayrıca İstanbul Teknik Ьniversitesi'nde Mimarlık dersleri veren **Rudolf Belling**; 1938'den цnce Viyana Gьzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Bцlьmь'nь цneten ve 1940'tan 1954'e kadar İstanbul Teknik Ьniversitesi Mimarlık Bцlьmь'nьn Başkanı olmasının yanı sıra Mimarlık hocalığı ve aynı zamanda yeni TBMM (1938), Milli Savunma (1931), İзişleri (1932), Ticaret (1932) ve Genelkurmay Başkanlığı (1930) binalarını yapan **Clemens Holzmeister**; 1937'de Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakьltesi binasını yapan **Bruno Taut**. Bunlara ek olarak, 1937'de Fransa'dan gelen **Lйopold Levy** de İstanbul Gьzel Sanatlar Akademisi'nin Modern Resim Bцlьmь'nьn gelişmesine yardım ettiği gibi, 1949'a kadar da bu bцlьmьn başkanlığını yapmıştır.

Ankara Ьniversitesi'nde gцrevli Sьmeroloji (Assyriologist) uzmanı **Benno Lansberger** (Leipzig) ile Hititolojist **Hans Gьterbock** (Berlin), II. Dьnya Savaşı'ndan цnce ve savaş sırasında Anadolu'da başlıca kazıları yьrьtmьşler ve

daha sonra da bьtьn bir kuşak Tьrk arkeologlarını yetiştirdikten sonra Chicago Ьniversitesi'nin Doğu Enstitьsь'ne gitmişlerdir. Klasik Filoloji Profesцrь **Georg Rцhte** ise II. Dьnya Savaşı sırasında Milli Eğitim Bakanı **Hasan Bli Yьcel** ile Avrupa edebiyatının ve başlıca klasik eserlerinin Tьrkзeye tercьme ettirilmesi programının geliştirilmesinde зalışmıştır. Bu eserler 50 yıl sonra bile geniş bir okuyucu kitlesi tarafından okunmaktadır.[19] Nihayet, savaştan sonra California/Berkeley Ьniversitesi'nin цğretim ьyeleri arasına katılan Sinolog ve Sosyolog **Wolfram Eberhard**.

Sanat dalında ise tanınmış besteci **Paul Hindemith** (Frankfurt), Ankara'daki Devlet Konservatuarı'nı kurmuştur. Цğretim ьyeleri arasında, Devlet Konservatuarı'nın Tiyatro Bцlьmь'nь kuran ve savaştan sonra Los Angeles'a giderek 1941'den 1947'ye kadar Devlet Tiyatrosu mьdьrlьğьnь yapan tanınmış tiyatro rejisцrь **Carl Ebert** de vardır. Şef **Dr. Ernst Praetorius** ise Cumhurbaşkanlığı Filarmoni Orkestrası'nı kurmuş ve yцnetmiştir.

1930'larda Tьrkiye'ye gelen bilim adamları arasında **Leo Brauner** (Jena) ve **Alfred Heilbronn** (Mьnster) gibi botanikзilerle, **Wilhelm Salomon-Calvi** (Heidelberg) gibi bir jeolog ve **Otto Gerngross** (Berlin) gibi bir kimyager de bulunmaktaydı. Mikro Fizyolojist ve Epidemolojist **Hugo Braunn** (Frankfurt), Radyolog **Friedrich Ressauer** (Frankfurt), İз Hastalıkları Uzmanı (internist) **Erich Flank** (Breslau), Kimyager **Fritz Arndt** (Hamburg), Biyokimyacı **Felix Haurowitz** (Prag), Hijyen Uzmanı **Julius Hirsch** (Berlin), Tьrkiye'nin her tarafında bir dizi kliniklerin kurulmasını yцneten Зocuk Hastalıkları Uzmanı **Albert Eckstein** (Dьsseldorf), Oftalmolog **Joseph Ingersheimer** (Frankfurt), Зene Cerrahı **Alfred Kantorowitz** (Bonn), Jinekolog **Wilhelm Liepmann** (Berlin), Farmakolog **Werner Lipschitz** (Frankfurt), Histolog **Karl Loewenthal** (Frankfurt), cerrahlar **Edward Melchior** (Breslau) ile **Rudolf Nissen** (Berlin)[20] ve Fizyolog **Hans Winterstein** (Breslau) ьniversite enstitьlerini yцnetmek ve ders vermek ьzere davet edilen doktorlar arasında yer alıyordu. İstanbul Ьniversitesi'nde Tıp Fakьltesi'nin 12 enstitьsьnden dokuzunun başına bu sığınmacılar tayin edildiği gibi, 17 klinik de bunların gцzetimine verilmişti.[21]

Bu Yahudi цğretim ьyeleri, 2, 3 veya 5 yıllık sцzleşmelerle işe alınmışlardır. Başlangıзta tercьman vasıtasıyla ders vermiş iseler de, kendilerinden ilk sцzleşmeleri sьresinde Tьrkзe цğrenmeleri istenmiştir. Ayrıca цğrenciler iзin tercьme edilmek ьzere ders kitabı da yazmak zorundaydılar. Buna karşılık, aynı durumdaki Tьrk цğretim ьyelerinden зok daha fazla ьcret aldıkları gibi, gelişleri iзin yol paraları ile eşya ve kitaplarının nakliye masrafları da karşılanabiliyor ve asistanlarını da beraber getirebiliyorlardı.

Tьrk hьkьmeti, rahatlarьnь sağlamak ve araştьrmalarьnь kolaylaştьrmak iзin, bu sьğьnmacь hocalarь vergi muafiyetinden yararlandьrmak, kendilerine bedava ev vermek ve bazьlarьnь Tьrk vatandaşlığьna almak gibi elinden gelen her şeyi yapsa da, bu yьksek maaşlь ve ayrьcalьklь yabancь uzmanlarьn akьnь sorunlar da doğurmuyor değildi. İstanbul'daki Amerikan Bьyьkelзiliği 1936'da Washington'daki Dьşişleri Bakanlığь'na şцyle yazьyordu:

> *Ankara'daki yetkililer, зalьşmalarьnь yьrьtmek iзin Alman hocalara mьmkьn olan her kolaylığь sağlamışlardьr. Hastanelerin ve laboratuvarlarьn donanьmь iзin muazzam paralar harcanmьştьr. Şimdi Tьrkiye'deki hastanelerin, donanьm bakьmьndan, dьnyadaki herhangi bir hastane ile eşit duruma geldiği gцrьlmektedir. Ayrьca, bu sağlьk kuruluşlarьnьn işletilmesi iзin az veya зok yeterli цdenekler de verilmiştir. Ankara'daki yьksek mevkilerde bu hocalarьn gayet kuvvetli savunucularь ve koruyucularьnьn bulunduğu anlaşьlmaktadьr. Bundan dolayь, bunlar hakkьnda yapьlan şikвyetler de Başkent'te kulak arkasьna atьlmaktadьr.*[22]

Gerзekten bu mьlteci hocalar ve bilim adamlarь birзok Tьrk hocanьn kьzgьnlığьna sebep oldu. Зьnkь bazьlarь ьniversite reformu dolayьsьyla ьniversiteden uzaklaştьrьldьklarьna, kalanlar da bu yeni gelenlerin kendilerinden dцrt veya beş kat fazla para almalarьna kьzdьlar. Ayrьca, bu yeni gelenlere, Almanya'dan kendi asistanlarьnь getirmelerinin yanь sьra, bir de Tьrk asistanlar verildi. Hвlbuki bu sonuncular, genellikle, Alman hocalar gelmeseydi kendileri hocalığa tayin edilecek kimselerdi. Bundan dolayь da yeni patronlarьna sempati beslemedikleri gibi, ekseriya, onlarьn faaliyet ve derslerini ya bilmezlikten geldiler veya bu faaliyetleri sabote etme yoluna gittiler. Amerikan Bьyьkelзiliği, sцzьnь ettiğimiz raporunda, yeni gelen цğretim ьyeleri ile Tьrk karşьtlarь ve asistanlarь arasьndaki sьkьntьlь ilişkileri şu şekilde anlatьyordu:

> *İstanbul'da bir hayli (...) sьrtьşme vardьr. Geniş цlзьde Tьrk vatandaşlarьnьn gцrev yaptığь, esasen yerleşmiş oturmuş bir mьesseseye, bu derece geniş зapta bir yabancь grubu sokarsanьz, bu durum elbette kaзьnьlmazdьr. Tьrklerin bu tutumu, bir yandan, Alman hocalarьn kendileriyle beraber зalışanlardan gцrmeye alıştьklarь iş birliği ve зabayь цnlerken, diğer taraftan, Tьrk hocalarьnьn, kendilerinin yararlanabileceği iyi mevkiler ve iyi ьcretlerin dьşarьdan gelenlere verilmiş olduğu gibi bir duyguya kapьlmalarь da doğaldьr. Tьp hocalarьnьn Almanlara karşь duyduğu antipati, İstanbul'daki bьtьn tьp зevrelerince de desteklenmektedir. Alman hocalarьn muayenehane aзmalarь yasaklanmış olmasьna rağmen, her İstanbullu, bunlarьn başьnda bulunduğu kliniklere gidebilmekte ve Tьrk doktorlarьn sağladığь muayeneden зok daha yьksek standartta muayeneyi bedava olarak yaptьrabilmektedir. Bundan dolayь da Tьrk doktorlara giden hasta sayьsь da azalmaktadьr. Ayrьca, yьksek muayene ьcreti цdeyebilen hastalar, Alman hocalarь konsьltasyona davet eden Tьrk doktorlara gitmekte ve bu da Alman doktorlarьn muayenehane aзma yasağьnь delmektedir.*

Gelenlerin çok azı Türkçe biliyordu. Geldikten sonra da İstanbul'un mutena semtlerinden Boğaziçi'ndeki Bebek'te hep birlikte otururak, Türk toplumu ve meslektaşları ile temas kurmak için fazla bir çaba güstermediler. Hülbuki böyle yapmasalardı, hem insanları tanımak ve hem de Türkçelerini hızla geliştirmek imkânını elde ederlerdi. Bu mülteciler Türkçeyi öğrenene kadar derslerini Almanca verdiler ve asistanları da öğrenciler için bu dersleri Türkçeye tercüme ettiler ki, bu da öğrencilerle iletişimde bir hayli sorun yarattı. Birçoğu yükümlülüklerini yerine getirmek için Türkçe öğrenerek derslerini Türkçe verdilerse de büyük kısmı o kadar berbat Türkçe konuşuyordu ki, öğrenciler bunun yerine Almanca ders vermelerini ve asistanların da tercüme etmesini istediler. Diğerleri ise Türkçeyi hiç öğrenmediler ve bu sebepten görevlerini kaybedenler de oldukça çoktu. Bu da kızgınlıklara sebep oldu ve İngiltere veya Amerika'ya gittiklerinde, kendilerini hiç kimsenin kabul etmediği bir sırada sığındıkları Türkler aleyhine konuştular. Bu mültecilerin çoğu, gerek Almanya'da gerek Batı Avrupa'da isim yapmış kimselerdi ve bunlar, Alman öğrencilerine karşı dahi gayet sert davranıyorlardı. Bu, demokrat zihniyetli Türklerin kabul edemeyeceği bir durumdu. Mültecilerin çoğu, Müslümanlara, Türk Yahudileri de dâhil olmak üzere özellikle Türklere karşı, Almanların ve Hıristiyanların yüzyıllar boyu beslediği peşin yargıya sahipti ve Türkiye'deki Yahudi cemaatinin Nazi aleyhtarı faaliyetlerine de katılmayı reddettiler. Bu durum Müslümanlarda ve Türk Yahudilerinde bir hayli tepki ve kızgınlık yarattı. Amerikan Büyükelçiliği'nin güçlemi şöyleydi:

> *Mülteci Yahudilerin en güçe çarpanları İstanbul Üniversitesi'ndeki 35 profesördür ve bunlardan bazıları eskiden Almanya'da iken mesleklerinin en önde gelenlerindendi. Bu öğretim üyesi ve bilim adamlarının sık sık ifade ettiği duygular, kendilerini sürgün eden rejime karşı bir intikam duygusu değil, âdet ve gelenekleri kendilerinin olan ve ecdad'larının kuşaklar boyu yaşadığı Almanya dışında herhangi bir ülkede bulunmanın hoşnutsuzluğudur. Bütün bu insanların bu ülkede bulunmalarının sebebi, kendi vatanlarındaki şartlardan duydukları hoşnutsuzluk olmasına rağmen, bunlar Cermen kültürüne sahiptirler ve gerçekte de savaş sonrası Almanya'sının bilimsel ve skolastik düşüncesinin liderleriydiler. Kendi vatanlarındaki siyasal rejim ile uyuşamamış olmaları, onların temel düşünce sistemlerinde hiçbir değişme meydana getirmemiştir ve bugünkü hükümete karşı olmasa bile, Alman milletine olan bağlılıklarının birçok işaretini ortaya koymaktadırlar... Suç konusu Almanlar için sıkıntının büyük kaynağı dil sorunudur. Kendilerine üç yıl için tercümanlar verilmekle beraber, hepsinin sözleşmelerinde bu Alman profesörlerin Türkçe öğrenmeleri şartına yer verilmiş ve bu sürenin sonunda da derslerini Türkçe vermeleri istenmiştir. Henüz sona eren üç yıllık süre içinde bazıları bir parça Türkçe öğrenmişse de, bir kısmı yabancı dilleri kolay öğrenemediği veya öğrenebilmek için çok yaşlı olduğu için, hepsi de dil öğrenmeye çok fazla vakit harcadıkları sonucuna varmışlardır. Türk öğrenciler genellikle Almanca bilmiyor fakat Almanca bilenler de bilmeyenler de şunu görüyorlar ki hocaları bir konuyu Almanca anlattığı zaman veya anlattıkları bir uzman tarafından Türkçeye çevrildiğinde, konular, bu hocaların Türkçe anlattıklarında çok daha anlaşılır hâle gelmektedir. Bir*

Alman hocanın söylediğine göre, kendisi Türkçe anlatmaya başladığı zaman öğrenciler duraklıyor ve esnemeye başlıyorlar ve tekrar Almanca anlatmaya başlayıncaya kadar da bu durum sürüyor. Bütün hocalar öğrencilerin kendi dillerinde ders anlatabilselerdi, şüphesiz bu çok daha iyi olurdu. Ne var ki, bunların çoğunun, sözleşmelerindeki Türkçe şartını yerine getirememeleri, sözleşme bakımından bu kişileri zayıf duruma düşürmekte ve bu da onları eleştirenlere bir fırsat sağlamaktadır.[23]

Nazi Partisi'nin gazetelerinden *Völkische Beobachter*'in İstanbul temsilcisi Victor Maurer de Hitler'in Yahudi aleyhtarı propagandasından sorumlu Alfred Rosenberg'e, ilk Yahudi profesörlerin Türkiye'ye gelmesi üzerine, 18 Aralık 1933'te gönderdiği raporunda şöyle demekteydi:

İstanbul'da ders vermek üzere davet edilen birçok Alman profesör (içlerinde Yahudiler de vardır) Türk kamuoyu tarafından dostane bir şekilde karşılanmıştır. Bu durum Alman kültürünün propagandasına bir katkı olduğu kadar, birçoğu da herhangi bir Nazi aleyhtarlığı göstermemiştir ki, bu husus, Almanya tarafının onlara karşı nasıl bir tutum alınması gerektiği sorununu karmaşık hâle getirmektedir.[24]

Bununla beraber mülteciler, İstanbul'daki Almanlarla olduğundan daha fazla birbirleriyle ve hatta Türklerle gayet dostane ilişki içindeydiler. Kendilerine teklif edildiğinde birçoğu Türk vatandaşlığına geçmeyi bile kabul etti. Yalnız, Nazilerle ilişkileri olanlar veya böyle olduğundan şüphe edilenler, Türk vatandaşlığı için başvurduklarında bu istekleri reddedildi. Hâlbuki bunların çoğunun, Nazi-Alman Başkonsolosluğu, Tepebaşı'nda Amerikan Başkonsolosluğu'nun tam karşısında bulunan Tütonya Kulübü, Alman Lisesi ve resmo Alman gazetelerinin habercileri ve bunların örgütlerini destekleyen İstanbul ve Ankara'daki Alman kurumları ile hemen hemen çok az ilişkileri vardı.

Her iki tarafın da bir araya geldiği tek Alman kurumu, Taksim civarındaki Sıraselviler'de bulunan Alman Hastanesi[25] ve Alman Protestan Kilisesi'ne yakın bir araştırma ve burs merkezi olan Alman Arkeoloji Enstitüsü[26] idi. Fakat bu kısa dönem hariç tutulursa, zamanla bu iki grup arasında ciddi anlaşmazlıklar ve rekabetler ortaya çıktı. Bu mücadele zamanla Hıristiyan azınlıklara da yayıldı. Bunların başında Ermenilerin ve Rumların Nazileri desteklemesi geliyordu. Bu iki toplum, uzun yılların yerleştirdiği Yahudi-aleyhtarlığı ve Yahudilerle rekabet duygusunun yanı sıra, devamlı Yahudi göçünün bu ülkede onların ticari ve siyasal etkinliklerini artıracağı korkusu da taşıyordu.

Alman hükümeti, Türkiye'deki bütün Yahudi mültecilerin vatandaşlıklarını iptal ettiği gibi, Türkiye Yahudileri de dâhil bütün bu mülteci Yahudilerin, cezalandırılmak üzere Almanya'ya iadesini Türkiye'den resmen istedi. Savaş

sırasında bu isteklere tehdit unsuru da karıştırılmasına rağmen, Türk hükümeti devamlı olarak direndi.

Alman Büyükelçisi Franz von Papen, yapmış olduğu bir başvurunun nasıl geri çevrildiğini *Anılar*'ında şöyle nakletmektedir:

> *Hitler, Türkiye'deki bütün Alman göçmenlerinin pasaportlarını iptal ederek bunları vatandaşlıktan yoksun bırakmamı emretti. Hitler'in bu emrine direndim ve Ribbentrop'a gönderdiğim telgrafta, bu göçmenlerin çoğunun Alman hükümetinin izniyle ülkeyi terk ettiklerini ve şimdi de birçoğunun Türk üniversitelerinde görevlendirilmiş olduklarını bildirdim... Bu talimatı yerine getirme çaresi bulamadığımı ve Türk hükümetine böyle bir teşebbüsün izah edilmesinin mümkün olamayacağını kendisine söyledim. Mamafih tek bir göçmene dahi dokunulmadı.*[27]

Bütün bu güçlüklere rağmen mültecilerin çoğu Türkiye'de kaldı ve Türkiye'nin akademik ve entelektüel hayatına önemli katkılarda bulundular.

1930'LARDA TÜRKİYE'DE, NAZİLERDEN ESİNLENEN YAHUDİ ALEYHTARI HAREKETLERİN BASTIRILMASI

İstanbul'daki Alman kolonisinin büyük kısmı, Türkiye'nin, genel olarak Türkiye Yahudilerinin ve özellikle de mültecilerin sadakat ve yeteneklerine olan inancını sarsmak için, Nazi büyükelçilerinin, gazetecilerin, tüccarların ve casusların çabalarını desteklemiştir. Bunlar, Yahudilerin rekabetini bertaraf etmek ve ilk ve son defa olarak Türkiye'den atılmalarını sağlamak için, savaş zamanı gerginliklerinden ve Türkiye'ye yönelen Mihver tehditlerinden yararlanmaya çalışan Hıristiyan milliyetçi gruplarla da ittifak hâlinde olmuşlardır.[28]

1930'larda Türkiye'de Nazi etkisiyle en şiddetli Yahudi aleyhtarı yayın yapan gazete, İzmir'de C. R. Atılhan tarafından yayınlanan ve gerek Batı Anadolu'da gerekse Trakya'da geniş bir sirkülasyona sahip *Anadolu* gazetesiydi. Mamafih bu gazete, Atatürk'ün yakın arkadaşlarından Fethi Okyar'ın başında bulunduğu bir grup asker tarafından ve çok muhtemelen Atatürk'ün telkini ile 5 Eylül 1930'da kapatıldı. Çünkü kamu düzeni için olduğu kadar Yahudilerin hakları için de bir tehdit teşkil etmeye başlamıştı. Okyar, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Gümüşhane'den milletvekili yapılarak üdüllendirildi.[29]

Atılhan daha sonra, meşhur Yahudi avcısı ve ırkçı Julius Strescher'in daveti üzerine bir süre Almanya'da kaldı. 1934 Mayıs'ında Türkiye'ye dönüp Edirne'de *Milli İnkılâp* adı ile yeni bir gazete kurdu. Bu gazete Edirne ve Trakya'nın diğer yerlerinde Yahudi aleyhtarı duyguları kışkırtmaya çalıştı. Bölge bu çeşit kışkırtmalara müsait bir yerdi; çünkü I. Dünya Savaşı'ndan sonraki ahali mübadelesi

ьzerine burayı terk eden geniş Yunan nьfusu, yıllarca bцlgede Yahudi aleyhtarlığını kışkırtagelmişlerdi.[30]

Yalnız sonuз şu oldu: Tьrkiye Yahudilerinin Dьnya Siyonist Hareketi'nin yardımı ile Cumhuriyet'e karşı yıkıcı faaliyette bulundukları sцylentilerinin yayılması ve bu arada Rusya'da Yahudilere karşı uyrьtьlen katliama gerekзe olarak Зar Gizli Polisi'nin uydurduğu, meşhur *Protocols of the Elders of Zion* adlı belgenin Almanya'da Tьrkзeye tercьme ettirilerek geniş bir şekilde dağıtılması ьzerine, hьkьmet, Trakya sınır bцlgelerinin "yabancılar"dan temizlenmesi emrini verdi. Mahallo makamların "yabancılar"a verdiği terk etme emirleri, mahallo Yahudilere karşı şiddetli saldırılara yol aзtı ve зoğu 24 Haziran 1934'ten itibaren gьvenlikleri iзin İstanbul'a kaзmak zorunda kaldılar. O sırada İran Şahı Rıza Pehlevi Tьrkiye'yi ziyaret etmekte olduğundan, Yahudilere yapılan bu saldırı haberleri bir sьre Tьrk basınından gizlendi ve ancak 4 Temmuz 1934'te ilk defa basında yer aldı.

Bu sırada İran Şahı ile birlikte Anadolu gezisinde bulunan Başbakan İsmet İnцnь, Trakya'da olup bitenleri цğrenir цğrenmez, hemen başkente dцndь ve *Milli İnkılвp* gazetesi de dвhil, Nazi nitelikli siyasal grupların зoğunu kapattırdı. İnцnь TBMM'nin цzel oturumunda da, 5 Temmuz 1934 gьnь, Yahudi aleyhtarlığını mahkьm eden ve Tьrkiye Yahudilerinin haklarını savunan sert bir konuşma yaptı. İnцnь şцyle diyordu:

> *Arkadaşlar, size bugьnьn fena bir hadisesini arz etmek mecburiyetindeyim. Trakya'da bazı Yahudi vatandaşların, kendi şikвyetlerine gцre, mahallo tertipler yьzьnden hicrete mecbur olduklarını ve bazılarının da İstanbul'a hicret ettiklerini haber almıştım. Tьrkiye'de her fert Cumhuriyet kanunlarının emniyet ve muhafazası altındadır. Anti-semitizm Tьrkiye metaı ve zihniyeti değildir. Vakit vakit hariзten bizim memleketimize girer ve derhвl цnьne geзilir. Bu feveranın da bцyle bir salgın olması muhtemeldir. Bцyle cereyanlara katiyyen mьsaade etmeyeceğiz (Alkışlar). Hadiseyi Ankara'ya gelir gelmez haber aldım. Verdiğim kati emirler ьzerine bu cereyan tamamiyle durdurulmuştur. İstanbul'a gelen vatandaşlar yerlerine dцnmekte serbesttirler. Failler mahkemeye sevk edilmiştir ve edilecektir. Bugьn Dahiliye vekilini oraya gцnderiyorum. Mьtecasirler şiddetle tecziye edilecektir.*[31]

TBMM'deki toplantıdan hemen sonra Başbakan İnцnь, Tьrk basınına dağıtılmak ьzere Anadolu Ajansı'na şu kararlı demeci vermiştir:

> *Trakya'nın зeşitli yerlerinden bir kısım Yahudilerin İstanbul'a geldiklerini işittim. Başbakanlığa iletilen şikвyetlerden anlaşılmaktadır ki, bunlar mahallen yapılan bir dizi saldırılar dolayısıyla evlerini terk etmek zorunda kalmışlardır. Olayın mahiyetinin aydınlatılması iзin emir verdim. Fakat hatırlatmak isterim ki, Cumhuriyet kanunlarına karşı girişilen her teşebbьs, yine kanunlar karşısında başarısızlığa uğrayacaktır. Bu sцzlerim, yapılan şikвyetlere bir cevaptır. Yahudilere bilhassa tavsiyem, haklarını sağlamak iзin adalete başvurmaları ve saldırganları takip etmeleridir.*[32]

İşişleri Bakanı Şükrü Kaya, olayları mahallinde incelemek üzere, Jandarma Genel Komutanı ile birlikte Trakya'ya gitmiş ve bir hafta sonra dönerek, Atatürk'ün bizzat başkanlık ettiği Bakanlar Kurulu'na ayrıntılı bir rapor sunmuştur. 12 Temmuz tarihli rapor şunları belirtmekteydi:

Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Bey Trakya'da teftişten avdet ederek raporunu Heyet-i Vekile'ye vermiştir. Anlaşıldığına göre, Trakya'da Yahudi aleyhtarlığı Büyük Harp'te başlayarak, Mütareke ve İstiklal Mücadelesi zamanlarında da devam etmiş ve Cumhuriyet zamanında bir müddet yatıştıktan sonra, son seneler zarfında, dünyanın muhtelif yerlerinden anti-semitizm yeni formüllerle ve daha şiddetli olarak memleketimize girmiştir.

Son zamanlarda bazı risalelerin Yahudi düşmanlığı üzerinde bilhassa durarak yaptıkları neşriyat, Türk ve Yahudilerin birbirlerine karşı nazarlarını ve hislerini ehemmiyetli surette teşviş etmiştir (bulandırmıştır). Türkler ile Yahudilerin birbirlerini nasıl gördüklerine dair Dahiliye Vekili Bey'e her iki tarafın söylediklerini hikâye etmeyi, vatandaşlar arasındaki gerginsizliği behemahal tedavi etme vazifesinde ve kararında olan hükümet, muvafık bulmamaktadır.

Bu karışıklık şikâyetlerde, beynelmilel semitizm ve anti-semitizm edebiyatının bütün siyasi, iktisadi ve millo anasırı güdülmekte olduktan başka, Türkiye'ye ait bir hususiyet olarak, Yahudilerin yabancı dil ve narsta kalmakta ısrar ettikleri ve işlerinde de militarize mıntıkalarda memleketin emniyeti için zararlı ve casus adamlar bulunduğu hakkındaki zanlar mevcuttur.

Diğer taraftan Yahudi müntevverleri, millo hars meselesinin imparatorluğa ait hatalar olduğunu haklı olarak söyledikten sonra, Türk kültürü ile kaynaşmak için gösterdikleri arzunun hakiki ve ciddi ve memleketin emniyeti için sadakat ve vatandaşlık vazifesine riayet hisleri aleyhindeki şayiaların haksız ve isabetsiz olduğunu samimiyetle bildirmektedirler. Haziran ortasından itibaren, halk arasında bir de hükümetin Yahudileri Trakya'dan kaldırmak istediği ve fakat bu hareketin aşıktan aşığa değil, hususi tertipler ve tazyiklerle yapılmasını tervis (kabul ettirmek) eylediği işaa edilmiştir. Bu şerait altında Haziran 14'ten itibaren Çanakkale'de ve 30 Haziran'dan itibaren de Trakya'nın muhtelif yerlerinde, hesaplarını ve muamelelerini keserek, İstanbul'a nakletme hareketinin başlamış olduğu anlaşılıyor. Hükümet merkezi, 3-4 Temmuz'da, vatandaşlar arasında dedikodu mevzuunu aşan fiiliyat ve teşebbüsleri fark ederek, kati emirlerle müdahale ve vaziyeti durdurmağa teşebbüs etmiştir. İlk gelen haberler ve şikâyetlerden, 100 kadar Yahudi'nin, mahallo tazyikler yüzünden İstanbul'a hareket ettikleri öğrenilmiştir.

Gerek bu ilk haberler ve gerekse Temmuz'un 3. ve 4. günleri birdenbire genişleyen cereyanlar üzerine, 4 Temmuz'da hükümetin aldığı tedbirlerle hadiseler kati olarak durdurulmuştur.

Şimdiye kadar olan vukuat şu suretle hülasa edilebilir:

A. *Trakya ve Çanakkale'de mevcut olan yerli ve yabancı 13 bin kadar Yahudi'den, cem'an 3 bin kadar nüfusun İstanbul'a hareket ettiği tahmin olunuyor.*

B. *Kazalarda ve Edirne'de boykot teşebbüsleri olmuş ve mektep çocukları karıştırılmak istenmiştir.*

C. Kırklareli'nde 3-4 Temmuz gecesi çapulcu anasır harekete geçerek, Yahudi evlerine tecavüzle hırsızlığa ve soygunculuğa koyulmuşlardır; soygunculuk çarşıya ve dükkânlara sirayet etmeden bastırılmış ve bu esnada 65 ev soygunculuğa uğramıştır.

D. Bütün hadisat esnasında, bir jandarma eri şehit olmuş ve bir Yahudi'nin yaralanmasından başka nüfusça zaiyat veya yaralanma vukuatı olmamıştır.

Yukarıdaki vukuat üzerine hükûmetçe alınan tedbirlerin bugünkü vaziyeti de şudur:

i) Her yerde memurlar, her türlü propaganda tesirinden zihinleri kurtararak, vaziyete ciddiyetle hâkim kılınmışlar ve hadisat esnasında, faaliyetleri kifayetsiz ve hülâsatavırları müsamahakâr görülenler, idari ve adli muamelelere maruz tutulmuşlardır.

ii) Kırklareli hadisesi şiddetle takip olunmuş ve devam ettiği görülmüştür. 3-4 Temmuz'da Yahudi evlerinden alınan ve çalınan eşyanın, şimdiye kadar % 75'inden fazlası idari ve adli tedbirlerle meydana çıkarılmış ve sahiplerine iade edilmiştir. Müddei-i Umumi, müşevvikleri ve müteceavizleri, cürümlerine göre tevkif ederek, adli takibata başlamıştır. Hadiseden heyecana düşüp korkularından çekilen Yahudi vatandaşlar avdet etmekte bulunmuştur.

iii) Diğer taraflarda, hesabını keserek veya korku ile çekilmiş olanların, avdetleri için hiçbir mani olmadığı herkese anlatılmış ve anlatılmakta bulunulmuştur. Kırklareli soygunculuğu haricinde, her türlü alım-satım ve alacak-verecek muamelelerini hükûmet mühasıran adliyeye taallük eden sahada görmektedir. Hadisatın bugünkü vaziyeti, yukarıda söylendikten sonra, hükûmet âtide takip edeceği hattıhareketi, hiçbir tereddüde mahal vermeyecek surette, tekrar ve tasrih etmek vazifesindedir:

1) Hükûmet her ne sebep ve şekil altında olursa olsun, hicret tazyiklerine ve boykot hareketlerine mani olacaktır.

2) Adliyenin el koyduğu bütün suçlar süratle intaç edilecektir.

3) Yerlerinden çekilmiş olan Yahudilerden, isteyenlerin avdetlerine mani olunmasına mahal verilmeyecektir.

4) Hükûmet için en mühim mesele, vatandaşlar arasında iyi geçinme ve emniyet içinde yaşama havasının iadesidir. Binâenaleyh, harici sebeplerle ve propagandalara maruz olan bu keyfiyette hükûmet muvaffak olacağına ve müşkülâtı iktiham edeceğine kanidir. Türklerin ekseriyetle Yahudi vatandaşlara gizli ve aşikâr yardım etmek ve müfrit zehirli propagandalara karşı Yahudileri korumak için sarf ettikleri gayreti ve tecavüz teşebbüslerine karşı hissettikleri nefret ve istikrahı, vaziyetin süratle ıslahı için esaslı addetmektedir.

5) Türkiye'de Yahudi vatandaşlar aleyhine tahriklere ve düşmanlık telkinlerine hükûmet müsaade etmeyecektir. Hükûmet matbuattan, vatandaşlar arasına nifak koyacak salgınlara karşı müteyakkız ve basiretkâr olmalarını intizar eder.

6) Memurlar, hükûmetin hattıhareketini tahakkuk ettirmek için bütün kuvvetlerini sarf edeceklerdir.

Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibiumumiliği, vazifesini iyi yapmamış olan idare heyetlerini tahkik etmektedir. Fırka bakımından vazifelerini suiistimal etmiş olanlar hakkında, Fırkaca icap eden muamele yapılacaktır. Fırka teşkilatı, hükûmetin nokta-i nazarı ile tam bir mutabakat hâlinde, memurlara kendi sahalarında her suretle yardım edeceklerdir. Hükûmet, hadiseleri ve tedbirleri olduğu gibi naklederken, vatandaşlar için endişeyi mucip bir vaziyet ve mesele kalmamış olduğunu beyan eder.[33]

Kamu düzenini sağlamak için Trakya'ya yüzlerce asker ve jandarma gönderildi. Kırklareli Valisi ve Emniyet Müdürü görevlerinden alındıkları gibi, söylentilerin yayılmasında oynadıkları rol ve bu söylentilerin sebep olduğu karışıklıkları herhangi bir zarar meydana gelmeden önleme konusunda gösterdikleri başarısızlıktan dolayı da tutuklandılar. Yunanistan sınırında bulunan Uzunköprü Kaymakamı ise, kasabadan ayrılan bütün Yahudileri dönmeye davet ederken, "Sizin güvenliğinizi korumak benim görevimdir ve bunu bütün gücümle sağlayacağım" diyordu.[34] Bununla beraber, Rumların dinsel nitelikli saldırıları ve Müslümanlar arasındaki Nazi propagandası dolayısıyla, Trakya'daki huzursuzluk II. Dünya Savaşı'na kadar devam etti ve birçok Yahudi'yi, İstanbul ve İzmir gibi daha hoşgörülü ve liberal havaya sahip olan yerlere yerleşmeye sevk etti. Bu arada, Almanya ve Rusya'dan gelen mültecilerle Yahudi nüfusu artan Viyana'da 20. yüzyıl başlarında inşa edilen sinagogun bir eşi ve Türkiye'nin en büyük sinagogu olan Edirne Büyük Sinagogu da bugünkü harabe hâline terk edildi.

II. Dünya Savaşı sırasında *Millo İnkılâp* gazetesi hükûmet tarafından birkaç defa kapatıldı. Atılhan ve arkadaşları, Yahudi aleyhtarı kampanyaları dolayısıyla tutuklanarak hapse atıldı ve hükûmet de Yahudi cemaatine, Yahudileri bütün saldırılara karşı koruyacağını ve onlara kendi Türk vatandaşları ile eşit muameleyi uygulayacağını bildirdi.[35]

Nazi eğilimli hareketlere ve propagandalara karşı, hiç değilse kısmi bir tepki olmak üzere Yahudiler, ilk defa 1934'ten itibaren, millo ve mahallo politik faaliyetlere katılmaya başladılar.[36] Dr. Abravya Marmaralı, liberal-bağımsız milletvekili olarak TBMM'ye seçilirken aynı zamanda Meclis'in ilk Yahudi üyesi oluyordu. Diğer Yahudiler de yaşadıkları yerlerin yerel yönetimlerine geniş şekilde katıldılar. Yahudilerin devamlı olarak Yahudi-İspanyolcasını kullanmalarına Türklerin yaygın tepkisi üzerine de, özellikle Yahudi erkekleri, günlük hayatlarında Türkçeyi kullanmaya başladıkları gibi, hikâye yazarı, gazeteci, şair, oyun yazarı ve sanatkâr olarak da Türk kültür hayatına aktif bir şekilde katıldılar. Yahudiler, Atatürk'ün Soyadı Kanunu'na da büyük hevesle sarıldılar. Hikâye yazarı Abraham Nahom, adını İbrahim Nim olarak değiştirirken, Marmaralı gibi o da politikaya girdi. Türk milliyetçiliğinin yazar ve düşünürü Moise Kohen ise eski Türk adlarından Tekinalp

soyadını alırken, bütün Yahudileri Türkçe öğrenmeye ve Türkçeyi kullanmaya teşvik etti.[37] Filistin'deki Yahudi-Arap çarpışmaları Türk basınında geniş bir şekilde yer alırken, Türk hükümeti, Türk Yahudileri ile Filistin Yahudileri arasında temaslar kurulmasına da hiç engel çıkarmamıştır. Yine bu çerçevede, İstanbul Yahudilerinin spor örgütü olan *Bar Kochba*'ya 1935'te Filistin'de yapılan Maccabbe Oyunları'na katılma izni verilmiş ve aynı anda da Filistin Yahudi futbol takımı *Hakoah*'da İstanbul'da maç yapmaya davet edilmiştir. Keza 1930'ların sonlarında yapılan Dünya Yahudi Kongreleri'ne Türkiye Yahudileri'nin de katılmasına izin verilmiştir.[38]

1937'den itibaren, Türkiye'de bir yandan Yahudi aleyhtarlığına dayanan Almanya propagandası artarken, öte yandan Alman propagandasının çabaları da artmaya başladı.[39] Lakin bu çabalar çok az başarı sağlayabildi; çünkü Türk kamuoyunun ve hükümetin kuvvetli muhalefeti ile karşılaştı. Alman Haberler Merkezi de, İstanbul'un gübeğinde, İstanbul'un yayın merkezi olan Cağaloğlu'ya Sultanahmet Camii ve Aya Sofya yakınlarındaki Divanyolu'nda asıldı.[40] Nazi propagandası aynı zamanda, Almanya tarafından finanse edilen ve Almanya'da yayınlanan *Türkische Post* ile Yunus Nadi'nin sahibi ve başyazarı olduğu, Nazi taraftarı *Cumhuriyet* gazetesi vasıtasıyla da yürütülüyordu. Yazılarında Mihver'i desteklemesi dolayısıyla, Yunus Nadi'ye Almanya'da birtakım iş imkânları sağlanmıştı. Türklerden birçoğu kendisine "Yunus Nazi" adını takmışlardı.[41]

Naziler, hem Türkiye hem de Rusya'da istikrarsızlık yaratmak ve güç konusu ülkelerin Alman işgaline karşı direnişlerini kırma çabaları çerçevesinde, Nazi işgali altındaki Avrupa'da yaşayan Türkler ve Ermeniler arasında milliyetçilik duygularını kışkırtmaya çalıştılar. Bakü petrollerini Almanya'nın kontrolü altına sokmak amacı ile Naziler, Türk milliyetçilerinin, Rusya'nın Güney ve Orta Asya topraklarını Türkiye ile birleştirerek bir Pan-Türk İmparatorluğu kurmak hususundaki ihtiraslarını canlandırmak için de çok çaba harcadılar. Doğrusu başarılı da oldular. Özellikle de Bolşevik İhtilali'nden sonra ve Bolşeviklerin Cumhuriyetlerini tamamen kontrolleri altına almaları sonucu Sovyetler Birliği'nden kaçan Türkler arasında. Bu Türki[42] milliyetçiler Almanya'da ve onun müttefiki olan ülkelerde savaş boyunca gayet aktiftiler. Türkiye'de ise Atatürk'ün "Yurtta sulh, cihanda sulh" geleneğine bağlı olan hükümet, bu kişileri yakın gözetim ve kontrol altında tuttu ve savaşın sonuna doğru liderlerinin çoğu tutuklandı.

Bununla beraber, Nazilerin bu milliyetçilik propagandaları, Türkiye ve Batı Avrupa'nın diğer yerlerindeki Ermeniler üzerinde epey etkili oldu. Bunlar Alfred Rosenberg'in 1930'larda yaptığı ve Ermenilerin Hint-Avrupa veya Aro ırktan

olduklarına dair beyanlarından çok etkilendiler ve onur duydular. Ermenilerin tarihten gelen ve geçmişi uzun olan Yahudi aleyhtarlığı ve Nazilerin Yahudilere saldırıları karşısında 1930'ların sonlarına doğru ortaya koymaya başladıkları Nazi sempatisinin yanında, bunlar, Hitler'in Rusya'yı işgalini "Tarihî Ermenistan"ı, Sovyet ve Türk hegemonyasından kurtarmanın altın fırsatı olarak güdüler ve bu da Türkiye Yahudileri kadar Türk halkını da kaygılandırdı.[43]

İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Hughe Knatchbull-Hugessen Londra'ya şöyle yazıyordu:

> *...Ermeniler, Alman faaliyetleri için bereketli bir zemin teşkil etmektedir ve bundan dolayı da Cumhuriyet üncesinin zihniyetini taşıyan bu gayrimüslim unsurlara Türk makamları güvensiz gözüyle bakmaktadır.*[44]

Nazi propagandası, Türkiye'de aşırı sağ siyasal grupların, Yahudi aleyhtarı bazı makale ve kitapları yayınlamasını da teşvik etmiştir.[45] Bu yazılar, Türk kamuoyu ve gazeteleri ile gazetecilerin çoğunluğu tarafından ya hiç umursanmamış veya şiddetle eleştirilmiştir. Bu gazete ve gazetecilerin başında, *Tan* başyazarı Zekeriya Sertel ile, yazdığı başmakalelerle Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile ittifak yapmasını şiddetle eleştiren Alman Haberler Merkezi'nin 1939 sonlarında Türk hükümeti tarafından kapatılmasını sağlayan *Düşünme* Ahmed Emin Yalman geliyordu.[46]

Almanlar, bu duruma, Bayer ilaç fabrikaları ile Daimler-Benz otomobil fabrikasının da dâhil olduğu büyük Alman şirketlerinin ve Türkiye'de iş yapan tüccarların *Tan*'ı boykot etmeleri ile cevap verdi. Hatta *Cumhuriyet* gazetesi, diğer bazı İstanbul gazeteleri ile birlikte, bu boykot kampanyasının basın hürriyetine aykırı olduğunu ileri sürüp protesto ettiyse de, *Tan*'a ve onu destekleyen diğer gazetelere karşı Almanya'nın bu tutumu savaş içinde de bir süre devam etti.

Türkiye'de Alman ve İngiliz ajanlarının faaliyetlerine karşı Türk hükümeti de ülkede bulunan tüm yabancılar üzerinde sıkı bir kontrol kurmuştur. Türkiye'de ikamet eden yabancılar, nerede otururlarsa otursunlar, nereye giderlerse gitsinler, polise bilgi vermek zorundaydılar ve ister ikamet yerlerinde ister iş yerlerinde Türk ajanlarının devamlı gözetimi altında tutuluyorlardı.

1937'nin son aylarında, Yahudi aleyhtarı uygulamalar dolayısıyla Polonya, Macaristan ve Romanya'dan kaçan çok sayıdaki Yahudi'nin Türkiye'ye gelmesi üzerine, Almanya'nın Yahudi aleyhtarı propagandası yoğunlaştı ve bunun etkisiyle, TBMM'de de Orta Avrupa ile Batı Avrupa'dan gelen Yahudi göçlerinin sınırlandırılması eğilimi ortaya çıktı.[47] Atatürk'ün Cumhuriyet Halk Partisi'nin

resmo yayın organı olan *Ulus*, 11 Ocak 1938 tarihinde bu eğilimlere şu yazı ile karşı çıktı:

> *Millo emniyet, dayanışma ve kültür birliği davalarını temin eden bütün inançlar, Anayasa'da ve diğer Türk kanunlarında vardır. Ancak ve yalnız millo şart ve menfaatlere güre hükûm koymak, bu istiklal esasını bütün müesseselerde her türlü ecnebi tesirlere karşı müdafaa etmek Kemalist rejimin dayançlarındandır. Memleket içinde yaşayan Türk vatandaşlarının hak, haysiyet, şeref ve menfaatlerini hedef tutan tedbirlerimiz, reddedildiğini söylediğimiz teklifler nevinden ifratları tamamen lüzumsuz kılacak kadar yerinde ve kâfidirler. Red ile karşılanacaklarına şüphe dahi olmasa, bu tekliflerin yanlış akisler bırakmak bakımından, ayrı mahzurları olduğunu da söylemek doğru olur.*

Yahudi göçünü sınırlamak isteyen teklifler, TBMM'de büyük oy çoğunluğu ile reddedildi. Ankara'daki Amerikan Büyükelçiliği Maslahatgüzarı Robert Kelly, Meclis'teki gelişmeleri, Dışişleri Bakanlığı'na şöyle bildiriyordu:

> *TBMM'nin İçişleri ve Dışişleri komisyonları, 10 Ocak 1938 günü, milletvekillerinden Sabri Toprak tarafından sunulan iki kanun teklifini ele almıştır. Tekliflerden biri, Türk olmayanların Türkiye'ye girişlerini sınırlıyor, diğeri de bütün Türk vatandaşlarının Türkçe konuşmalarını zorunlu kılıyordu. Her ikisinin de Yahudilere yönelik olduğu açıktır.*
>
> *Güzel sanatlar, bilim ve endüstri gibi bazı meslek mensupları için istisna getirmekteyse de, birinci tasarı Yahudilerin Türkiye'ye girişlerini yasaklayacaktı. İkinci tasarı ise, Türk vatandaşlığına geçmek isteyen herkesin bir yıl içinde Türkçeyi öğrenmesini, aksi hâlde, bu sürenin sonunda sınır dışı edilmesini öngörmekteydi. Bu tasarının tam metni yayınlanmadı. Fakat söylendiğine göre, tasarı kanunlaşırsa, sadece Yahudi göçmenleri değil, esasen Türk vatandaşlığı almış olup da hâlen ülkede ikamet eden ve İspanyolca konuşan 80.000 Yahudi'yi de etkileyecektir.*
>
> *Dışişleri Komisyonu ise Türkiye'ye girişlerle ilgili bu tasarıyı reddederken şu gerekçeyi belirtmiştir: Girişler konusunda tedbir almak hususunda esasen hükûmetin birtakım yetkileri bulunmaktadır. Dolayısıyla, böyle bir kanun gereksizdir. İçişleri Komisyonu ise tasarıyı reddederken gerekçe olarak ülkede Türk dilinin kullanımına dair esasen birtakım mevzuatın var olduğunu, dolayısıyla başka bir kanunun çıkarılmasına ihtiyaç bulunmadığını belirtmiştir:*[48]
>
> *Daha sonra Başbakan Celâl Bayar da şöyle demiştir: "Ülkede bir Yahudi sorunu yoktur. Bir azınlık sorunu da yoktur. Dış etkilerle yapay olarak bir Yahudi sorunu yaratmaya da niyetli değiliz. Dış akımların bizi etkilemesine izin vermeyiz."*[49]

Bununla beraber, bir süre sonra, Türk polisi, hükûmetlerinin kendilerini vatandaşlıktan çıkarmaları sebebiyle, Türkiye'de ikamet eden Alman ve İtalyan Yahudilerini tutuklayıp sınır dışı etmeye başladı. Çünkü Türkiye'de son çıkarılan Pasaport ve İkamet kanunlarına göre, vatansızlar Türkiye'de oturamazlardı. Mamafih, İstanbul'daki Yahudi liderleri, olup bitenleri hükûmete anlattıklarında ve bu Yahudilerin ülkelerine dönmeleri hâlinde işkenceye maruz kalacaklarını

bildirdiklerinde, sınır dışı etme emirleri durduruldu ve o sırada tutuklanmış olanlara yeni ikametgвh belgeleri verildi ki, bu belgelerle beş yıl daha Tьrkiye'de oturabilecekler ve beş yıl sonunda da bu belgeler yenilenebilecekti.

Atatьrk'ьn yakın arkadaşı[50] olan Зankırı Milletvekili ve aynı zamanda gayet etkili *Sabah* gazetesinin başyazarı Hьseyin Cahit Yalзın, ьlkeyi 12 yıl dirayetle yцnetecek yeni Cumhurbaşkanı İsmet İnцnь'nьn doğrudan telkini ile bu konuda gayet kuvvetli bir makale yazdı. Makale şцyleydi:[51]

Yahudi Mes'elesi

Dьnyanın bugьn meşgul olduğu bьyьk bir Yahudi mes'elesi karşısında bulunuyoruz. Zabıtada ufak bir yanlışlık, son gьnlerde memleketimizde de bu meseleye dikkati celbetti. Зarзabuk tashih edilen bu yanlışlığın tevhid ettiği fikirler tabiatiyle derhвl ortadan kalkmış ise de...

Evvelв, Tьrk vatandaşı olan Yahudilerden bahsedersek, bunlar izin hiзbir mes'ele mevcut olmadığını temin edebiliriz. Tьrkiye'de asırlardan beri sьkьn ve huzur dairesinde yaşayan ve зalışan Yahudilerin siyasi hakları, Tьrk Cumhuriyeti'nin Teşkilвt-ı Esasiye Kanunları tarafından tasdik ve kabul olunmuştur. Cumhuriyet Teşkilвt-ı Esasiyesi, Tьrk vatandaşları arasında din ve ırk bakımından hiзbir ayrılık tesis etmemiştir. Bьtьn vatandaşlar, kato bir mьsavat dairesinde, mutlak bir vicdan hьrriyetinden lьstefit olarak, mьşterek vatanın saadet ve selameti izin el birliğiyle зalışmak hakkında ve vazifesine mвliktirler. Tьrk Cumhuriyeti memleketin idaresini tek fırka ile temin etmeyi vatanın hayır ve selameti bakımından elzem addettiği hвlde, bu prensibi dar bir gцrьş ile tatbik etmekten зekinmiş ve Millet Meclisi'ne Halk Fırkası'na mensup olmayan Yahudilerden bile mьstakil sıfatiyle mebus kabul edecek kadar ileri gitmiştir.

Yahudi Tьrk vatandaşları izin her mektep kapısı aзıktır. İstedikleri mesleklerin kвffesine rahat rahat girebilirler. Her memuriyete tayin edilmeleri kabildir. Memleketin her tarafında seyahat edebilirler; gazete зıkarabilirler. Hвsılı, Tьrk ırkına ve Mьslьman dinine mensup bьyьk kitleden farksız bir hвlde bu memleketin evlвdı olarak yaşayabilirler.

Bu sцzler, bir vaad, bir temenni, bir gaye ve hedef değildir. Bugьnьn hakikatleridir. O derecede ki, eğer ortada cihanşumul bir Yahudi mes'elesi olmasa idi ve bu mes'elenin tevlid ettiği endişeler dolayısıyla bazı tereddьtler husule gelmemiş bulunsa idi, bunların bцyle sayılıp dцkьlmesi manasız telвkki olunabilirdi.

Teşkilвt-ı Esasiye Kanunu'nun bьtьn Tьrk vatandaşlarına ırk ve mezhep farkı olmaksızın şimdiye kadar temin etmiş olduğu hakların tahmil eylediği vazifelerde bundan sonra bir değişiklik husule geleceğine de katiyen ihtimal verilemez. Bцyle bir endişe izin Tьrk vatandaşlarından hiзbir ferdin kalbinde bir şey yoktur. Bunu en kato bir lisan ile temin edebilmeğe selвhiyettarım.[52] *Bu sцzleri, yalnız kendi mьlвhaza ve dьşьncem, kendi gцrьş ve kanaatim eseri olarak sцylemiyorum. Ankara'da*

yüksek ve selâhiyettar devlet adamlarımızın telakkilerinin ve nokta-i nazarlarının böyle olduğunu gürmekten müstevellit bir katiyet ile şu satırları yazıyorum.

Ecnebi tabiyetinde bulunan Yahudilere gelince: Türkiye'de Yahudilere karşı umumi ve hususi surette hiçbir düşmanlık hissi mevcut olmadığı için, biz Yahudi meselesini sırf insanî bakımdan güç içinde tutuyoruz. Üniversitemiz için Avrupa'dan davet etmiş bulunduğumuz profesörler içinde Yahudi ırkına mensup olanların bulunması, Türk hudutlarının, Yahudi ırkına karşı bir sed hâlinde kapanmış olmadıklarına bir delil teşkil eder. Davet ettiğimiz Yahudi profesörlerin, Türkiye'yi ikinci bir vatan telâkki ederek, gençlik fikri inkişafına ve memlekette ilmin terakkisine halisane ve fedakârane yardım ettiklerini görmek, bizleri, kendilerinin yüksek karakterlerine ve ciddiyetlerine karşı pek müteşekkir bırakmıştır.[53]

19. ve 20. yüzyılın başlarında, Osmanlı İmparatorluğu'nda görüldüğü gibi, 1930'larda da Yahudi aleyhtarı tutum ve faaliyetlere direnenler, Müslüman Türklerden daha fazla, Hıristiyanlar olmuştur. Almanya ve Batı Avrupa ile Orta Doğu'nun diğer yerlerindeki Ermeniler gibi, Türkiye'deki Ermeni milliyetçileri de, Yahudi aleyhtarlığı konusunda Nazi ideoloğu ve meşhur *Protocols of the Elder of Zion*'u yeniden ortaya atan Alfred Rosenberg'in demeçlerine kapılmışlardır. Rosenberg, *Der Mythus des Zwangzigten Jahrhuderts* (Berlin, 1935-1941) adlı kitabında, bütün uygar kültür ve değerlerin kaynağı olarak "Aro Irk"ı gösteriyor ve Yahudileri de bu ırkı ifsad edenler, bozanlar olarak nitelendiriyordu. Nazilerin, *Reichstelle für Sippenforschung*'unu ırkçı bir şekilde yorumlarken de, Ermenilerin Aro ırktan olduğunu, dolayısıyla "üstün ırk"a mensubiyetleri sebebiyle, eğer Almanya buralara yerleşmezse, Ermenilerin Doğu Anadolu ve Kafkasya'nın "daha düşük" halklarına egemen olmaları gerektiğini söylemişti.[54] Bunun sonucu olarak bazı Ermeniler, İstanbul'da kurulan Türk-Alman dostluk derneklerine üye olarak, perde arkasında Türkiye Yahudilerini ülkeyi terk etmeye ikna etmeye çalıştılar ki, bu da gerek Müslümanlar gerek Yahudiler arasında büyük endişe uyandırdı. Bu durum, "Yeni Nizam"ın Avrupa'ya egemen olacağının anlaşıldığı ve Beyoğlu ile Tarabya'daki meşhur Tokatlıyan Oteli'ne Nazi bayrağının çekildiği 1938 yılında doruk noktasına ulaştı.

Her iki otelin de Yahudiler tarafından boykot edilmesi, *Cumhuriyet*'ten Yunus Nadi ve oğlu Nadir Nadi'nin sert tepkilerine sebep oldu ve o yılın 20 Temmuz'undan itibaren gayet eleştirel yazılar yazdılar. Şöyle ki:

Bizim Yahudilere Ne Oluyor?

Şehrimizde, Musevi vatandaşların garib bir boykot hareketi nazar-ı dikkati celbetmiştir. Hâdise şudur:

Beyoğlu ve Tarabya'daki Tokatlıyan otellerinin sahibi M. Medoviç,[55] *Avusturyalı bir Alman'dır. Vaktiyle Avusturya tabiyetinde olan bu zat, bayram ve tatil günlerinde müessesine Türk bayrağı ile*

birlikte Avusturya bayrağı da çekmekteydi. Anşlus'tan sonra, Alman tebaalığına geçen Medoviç, otele Alman bayrağı çekmeye başlamıştır.

Evvelce otel ve lokantanın en geniş müşteri kütlesini teşkil eden Yahudi vatandaşlarımız, nedense bu hâdiseye sinirlenmişler ve müesseseyi boykot etmişlerdir. Şimdi artık Tokatlıyan salonunun meşhur müdavimleri ortada görülmemektedir. Ecnebi bir memlekette siyasi tahavvüllerle ve o memleketin burada iş yapan bir tebaasının hareketine karşı gösterilen bu garib hassasiyet, şehrin birçok mahfillerinde tuhaf karşılanmıştır.[56]

Bugünkü nüshamızda okuyacaksınız: İstanbullu Türk Yahudileri, sahibi Alman tebaası bulunan bu otele karşı boykotaj ilan etmişlerdir. Eskiden müşterisinin gedikli kısmını teşkil ettikleri bu yere şimdi ayak basmıyorlarmış. Sanki bütün İstanbul Yahudileri birleşmişler ve uzun müzakerelerden sonra, hep birden orayı afaroz etmişler. Otel sahibi ne yapacağını bilmiyormuş.

Bu müessesenin vaziyeti bizi alakadar edemez. Türkiye Cumhuriyeti hudutları içinde yaşayan yabancıların hareket tarzını çizen kanunlarımız var. Onlara uymak şartile, bir ecnebinin memleketimizde iş görmesi tabiî bir şeydir. Hatta herhangi millî bir asabiyet neticesi olarak, halk şu veya bu ecnebi müessesine karşı bir taşkınlığa teşebbüs etse bile, hudutlarımız içinde bizim himayemizden başka hiçbir müdafaa vasıtasına malik bulunmayan bir yabancıyı hükûmetimiz korur.

Bir Alman müessesesinin Türkiye'de çalışmasını ve resmî günlerde Türk bayrağını sağına alarak kendi bayrağını da asmasını gayet tabiî görürüz. Almanya, bizimle normal münasebeti olan dost bir devlettir. Bizim de Berlin, Viyana gibi büyük Alman şehirlerinde otelcilik, lokantacılık ve sair işlerle meşgul vatandaşlarımız var. Bunlar resmî günlerde bayrağımızı çekerler, kimse de kendilerine bir şey söylemez.

Bizim Yahudilerin, İstanbul'da çalışan bir Alman tebaasına boykotaj ilan etmelerindeki sebep basit olduğu kadar düşündürücüdür.

Dünyada bir Yahudilik fikri, bir Yahudilik ruhu olduğu malum. Burada bu ruhun fayda ve mazarratlarını tahlil edecek değiliz. Yahudi düşmanlarının en büyük silahı, bu burunları markalı insanların milletsiz olduklarını iddia etmektir...

Bazı memleketlerde Yahudiler ekkaliyet hakkı almışlardır. Bizde de öyle idi. Fakat bundan dört beş sene evvel bir millî heyecan krizi geçirdiler. Hepimizi hayretler içinde bırakan bir coşkunlukla haykırdılar: "Ekalliyet ne kelime! Biz bu vatanın çocukları, bu toprağın mahsulleriyiz. Bütün kalbimizle Türk'üz."

Jest insanın gözlerini yaşartacak kadar güzeldi. Hakikaten Kemalizm'in anladığı manada Türk olmak için yegâne şart, kendini samimî olarak Türk duymaktan ibarettir.

Ve anası babası Türk bir vatandaşın Türklüğünde hiçbir fevkalâdelik bulunmadığı hâlde, nispeten yabancı bir unsurun bu cemiyeti benimsemesi, takdirlerimize, hürmetlerimize lâyıktır.

Fakat lafta Tьrk olunmaz, ispat etmek lвzэm. Cumhuriyet ilan edileli on beş seneye yaklaştığı hвlde bizim Musevi vatandaşlarımız, cemiyetimize doğru henьz on beş santimlik bir adım atmadılar. Aralarında konuştukları o bozuk Fransızca ve İspanyolca hвlв kulaklarımızı tırmalamakta devam ediyor. Bunlara şimdi bir de Almanca katıldı. İkide bir "Bu adamlar ne zaman Tьrkзe цğrenecekler?" diye yazarız. Gezen gьn bir arkadaşım sцyledi: "Цğrenmesinler daha iyi efendim. Цğrendikleri yerlere faydaları mı dokundu sanki? Cemiyetimize yabancı kalmaları, istikbalde bizi birзok sıkıntıdan koruyacaktır." Son zamanlardaki boykotaja reaksiyon olarak dostlarımızın bu kabil sцzleri, Yahudi vatandaşlarımız iзin ne kadar ızdıraplı olursa olsun, bizi mьhim meseleler ьzerinde dьşьnmeye davet etmelidir.-Nadir Nadi

Nadir'in Alman Bьyьkelзiliği ile yakın bağlantıları ve Alman resmo makamlarından mali ve diğer зeşitli yararlar sağlaması, aynı yılın sonlarında, Amerikan Bьyьkelзiliği'nden Washington'a gцnderilen bir raporda şu şekilde belirtilmekteydi:

Temmuz'un ikinci yarısında İstanbul basını Yahudi sorunu konusunda birзok makale yayınlamıştır. Tartışma sadece bir-iki gьn sьrmekle beraber, olay, Yahudi aleyhtarlığına fırsat yaratcak kadar, Tьrkiye'de цnemli bir Yahudi azınlığın varlığını hatırlamaya vesile olmuştur. Son kampanya, Yunus Nadi'nin kendi gazeteleri olan Cumhuriyet ve onun Fransızca nьshası olan La Rйpublique gazetelerinde, bu şehirdeki Tokatlıyan Oteli'ni boykot etmeleri dolayısıyla Yahudilere hьcьm eden makalesi ile başlamıştır.[57] Yazar, eskiden gittikleri en gцzde yerlerden biri olduğu hвlde, otelin Avusturyalı yцneticisinin, Avusturya'nın Almanya'ya ilhakından sonra otele Tьrk bayrağı ile beraber Alman bayrağını da asmış olmasından dolayı Yahudilerin oteli boykot etmelerini eleştirmiştir. Diğer gazeteler de bu tartışmaya katılmış ve Tokatlıyan Oteli'ne karşı organize bir boykotun sцz konusu olmadığını ileri sьrerek, Yunus Nadi'yi Yahudi aleyhtarlığını kışkırtmakla itham etmişlerdir. Yunus Nadi'nin makaleleri genellikle zayıf yazılardı ve konuyu gьnlerce sьrdьrmesine rağmen, iddialarını kanıtlamak iзin de hemen hemen hiзbir şey yapmamıştır. Otel yцnetiminin Alman gamalı haзını taşıyan bayrağı asmasından sonra Yahudilerin Tokatlıyan Oteli'ne gitmekten kaзınmış olmaları mьmkьn ve hatta muhtemeldir. Lвkin organize bir boykotun sцz konusu olduğunu gцsterecek bir kanıt yoktur.[58]

Olayın en fazla tartışılan yanı da Tьrkiye'de daha цnce ciddi bir sorun hвline gelmeyen bir konuda, Yunus Nadi'yi, halkın duygularını kışkırtmaya sevk eden sebeplerin neler olduğudur. Kendisinin gezen yıl boyunca yayınladığı makaleler, Alman taraftarlığındaki kuvvetli eğilimini ortaya koymuştur ve Nazi taraftarı yazıları karşılığında birtakım maddi avantajlar elde ettiğine dair sцylentiler de yaygındır. Yunus Nadi'nin зeşitli ьlkelere mensup ticaret fimalarına "uygun fiyat" karşılığında kendilerine gazetesi ile destek vermeyi teklif ettiğinin bilinmesi de bu şьpheleri artırmaktadır. Bu sebeple de birtakım ilgililer Yunus Nadi ile Alman Bьyьkelзiliği arasındaki bağları araştırmaya зalışmaktadır. Gьvenilir bir kaynağın, bьyьkelзilik mensuplarından birine sцylediğine gцre, Almanya'ya ihraз ettiği halıllar iзin Alman hьkьmeti kendisine kota kolaylıkları veya gьmrьk kolaylıkları sağlamaktadır. Yunus Nadi'nin bцyle birdenbire Yahudi sorununun tartışmasını azması,

gelecekteki muhtemel sonuçları bakımından, İstanbul'daki Yahudi kolonisini büyük ölçüde rahatsız etmiştir. Geçmiş yıllarda, azınlıkların Türkiye'de maruz kaldıkları eleştirilerin, fark gözetici muamelelerin ve hatta zulmün hiçbirine Yahudiler maruz kalmamıştır. Bununla beraber, son zamanlarda tehlike çanları çalmaya başlamıştır. Mesela, geçen yıl birçok defa gündeme geldiği gibi, Türk dilinin kullanılması tartışmasının ortaya atıldığı her seferinde, genellikle Yunus Nadi'nin kaleminden çıkan makaleler, eskiden beri Türkiye'de yerleşmiş Yahudi kolonisinin Türkçe yerine İspanyolca konuşmayı tercih ettiklerine dikkati çekmiştir. Durumdan duyulan endişeler, bu sırada Cumhurbaşkanı Atatürk'ün ciddi şekilde hastalanması ile daha da yoğunlaşmıştır. Zira ülkede gayrimüslimlere karşı hükümetin gösterdiği hoşgörü ve liberal tutumun arkasında Atatürk'ün bulunduğu inancı vardı. Bu arada şunu da belirtelim ki, Türkiye'deki bütün azınlık ve muhalefet grupları, bu sırada Atatürk'ün ölmesi ihtimalinden büyük endişe duymaktadırlar. Fakat böyle bir ihtimalden en fazla huzursuz olanlar ise Yahudilerdir. Zira Yahudiler, yeni yönetimde kuvvetli bir pozisyona sahip olma ihtimali bulunan General İsmet İnönü'yü peşin hükümlerinde sert bir kişi olarak değerlendiriyorlardı.[59] *Bununla beraber, bir önceki yılın sonbaharında İsmet İnönü'nün iktidardan düşmesine, diğer gazetelerden çok daha fazla Yunus Nadi üzülmüştü.*[60]

Zekeriya Sertel'in yayınladığı Kemalist akşam gazetesi *Tan* başta olmak üzere Türk basınının çoğunluğu *Cumhuriyet* gazetesine karşı çıktılar ve Nadir Nadi'yi kınadılar. Sonunda, İstanbul'daki Yahudi cemaatinin başvurusu üzerine, bizzat Cumhurbaşkanı İnönü'nün emriyle Nadir Nadi'nin yazıları durduruldu.[61] Bununla beraber, Yahudilerin Tokatlıyan'ı boykot etmeleri, Türk kamuoyunun da desteği ile, bundan sonra daha yoğun bir şekilde devam etti ve otel, savaştan sonra kapanarak bir ofis binası hâline getirildi ve bugüne kadar da böyle devam etti.[62]

II. DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA TÜRKİYE YAHUDİLERİ

Türkiye, II. Dünya Savaşı'nda tarafsız kalmaya özen gösterdi.[63] Başta Cumhurbaşkanı İsmet İnönü olmak üzere Türk liderlerinin çoğunun sempatisi Batı ittifakına yönelmişti. Nitekim savaş başlamadan biraz önce Türkiye Batılılarla ittifak imzaladı.[64] Lâkin Almanların, Yunanistan'ı işgal etmeleri hâlinde Türkiye'nin yardımına koşmaları hükmünü işletememeleri ve ayrıca, I. Dünya Savaşı ve ondan sonra alınan dersler, Türkleri sıkıntılı bir tarafsızlık politikasına yöneltti. Mamafih, bu tarafsızlıkta Türkler, Batılıların desteğine sahip olduğu gibi, perde arkasında da Türkiye Batılılar ile iş birliği yaptı. Bu durum, Almanya'nın hezimetinin kesinleştiği 1944 yılına kadar devam etti ve bu tarihte Türkiye kesin olarak Müttefikler tarafına katılmak suretiyle savaşın galipleri arasında yer aldı. Türkiye'nin bu durumu I. Dünya Savaşı'nın sonunda Yunanistan'ın yaptığına benzemektedir.

Nazi işgaline uğramış Batı Avrupa'nın birçok ülkesindeki Yahudiler, yerel halkın yardımları ile kendi kimliklerini gizlerken ve İtalyanlar da Almanlarla beraber işgal ettikleri topraklarda Yahudilerin sürgün ve ölümden yakalarını kurtarmalarına yardım ederken,[65] Yunanistan,[66] Yugoslavya[67] ve Romanya da[68] Naziler ve kuklaları Yahudilerin küçük kazımada hayli başarılı oldular ki; böylece bu ülkelerde, 19. yüzyılda bağımsızlıklarını kazandıktan sonra başlayan Yahudi zulmü en yüksek noktasına ulaşmaktaydı.[69] Buna karşılık, tarafsız olan Türkiye, Yahudilerin ölüm kamplarına sürülmesi için Nazilerin ileri sürdüğü isteklere karşı Yahudileri savunmuştur.[70] Mamafih Türkiye, Yunanistan gibi Alman istilası ile paramparça olmamak için ve Almanya'nın baskılarını bir dereceye kadar tatmin etmek üzere, askerî okullara Yahudilerin girmesini yasakladığı gibi, askere alınan Yahudiler hakkında bir ayırım yaparak, onları normal askerî birliklere verme yerine, kendilerinden çalışma taburları teşkil etti.[71]

Dahası, II. Dünya Savaşı'nın en karanlık günlerinde Alman orduları Yunanistan, Macaristan, Romanya, Yugoslavya ve Bulgaristan'ı işgal edip Türkiye'nin Trakya sınırlarına dayandığında, Türk hükümeti bu duruma karşı İstanbul'u boşaltmayı düşünürken ve yüzlerce yeni mülteci Edirne ve İstanbul'a akın ederken, Müslümanlar gibi Türkiye Yahudileri de, Hitler'in bundan sonra hareketinin ne olacağını, Manş Denizi'ni aşıp İngiltere'ye karşı mı harekete geçeceğini, yoksa Orta Doğu'yu ele geçirmek için ilk adım olarak doğuya doğru Türkiye üzerine mi yürüyeceğini merak etmekteydiler.[72] Bu arada da Balat'ın Hıristiyan sakinleri ve komşuları arasında da, Naziler İstanbul'a gelir gelmez, Türkiye Yahudilerini yakmak için Yahudilerin *Los Ornos de Balat* dedikleri Balat fırınlarını kullanacakları söylentisi yayılmaya başlamıştı. Söylentilerin aslı olmamakla beraber, özellikle Balat Yahudileri arasında büyük endişe ve korku yarattı ve birçokları İstanbul'un diğer semtlerine göç ederken, birçoğunun da savaştan sonra İsrail'e göç etmesine sebep oldu. Yahudilerin bu korkunç anılarını yok etmek için, savaş sona erer ermez, bu fırınlar yıkılarak yerle bir edildi.

Türkiye Yahudileri aleyhine yöneltilen Alman propagandası ve Türkiye'nin Mihver'e katılmasını sağlama amacıyla harcanan çabalara destek vermek işi, İstanbul'un Beyoğlu semtindeki Taksim Meydanı'nda bulunan Alman Büyükelçiliği ve Başkonsolosluğu tarafından yürütülmekteydi. Kampanyayı yürüten de Türkiye ve Suriye'de daha önce iş ilişkileri olan ve bütün bu bölgenin uzmanı kabul edilen Amiral Wilhelm Canaris'in *Abwehr*'inin[73] Orta Doğu ajanı Paul Leverkühn idi. Onun yönetimi altındaki ajanlar, hem Türkiye'nin her tarafına ve hem de Orta Doğu'ya yayılarak Almanya'nın vermek istediği mesajları yaymaya çalışırken, özellikle İskenderun'a yerleşen Arap tüccar aileleri ile Ermeni İhtilalci Federasyonu

(*Taşnaklar*) fakat özellikle, Güney Doğu Türkiye'nin Suriye sınırında bulunan resort otelin sahibi Avazyan ailesi vasıtasıyla bilgi toplamaktaydılar.[74]

Türkiye'deki en gözlü Nazi Derneği, Almanya'nın İstanbul Başkonsolosluğu ile yakınındaki Divan Oteli'nde üçreklenen Gestapo ajanları tarafından örgütlenmiş ve onların denetiminde bulunuyordu. Alman kolonisi *Teutonia Club* adı ile örgütlenmişti ve muhteşem binaları, Tepebaşı'nda Haliç'e ve eski İstanbul'a bakan Amerikan Başkonsolosluğu'nun tam karşısındaydı. Alman kolonisinin bütün mensupları *Arbeitsfront*'a katılmak zorundaydılar ve bu örgüt üyelerine iş imkânı sağladığı gibi, iş birliği yapmaktan, istenen hizmeti vermekten ve istendiğinde gerekli mali yardımı yapmaktan kaçınanlar örgütten çıkarılıyordu. İstanbul'daki Almanlar, aynı zamanda, Hitler gençliği örgütünün yanında, İstanbul'daki *Sturm Abteilung* ve *Sturm Staffel*, *Bund der Ausland Deutschen*, *Sportsverein*, *Turnverein* ve *Allemania Club* gibi örgütlere de katılmaya teşvik ediliyordu. Allemania Club, Alman iş adamları tarafından kurulmuştu ve Teutonia Club'a bağlanmıştı.[75] İstanbul'da askerlik çağında bulunan Alman erkekler normal askero eğitim ve disiplinine tâbi tutulmaktaydılar ve bunun finansmanı da İstanbul'daki Alman iş adamları ile Alman hükümeti ve Nazi Partisi tarafından sağlanmaktaydı.

II. Dünya Savaşı sırasında Nazilerin Türkiye'de girişikleri propaganda faaliyetleri, Orta Asya'dan kaçan Pan-Türkist'lerin dışında pek az Türk'ün ilgisini çekmiştir. Bu Orta Asya sürgünleri de Almanya'nın Yahudi aleyhtarı politikasına değil, Almanya'nın kendilerine vatanlarını kazandıracağı ümidine bağlanmışlardı. Savaş esnasında Nazilerin Yahudi aleyhtarı fikirlerini benimseyen yegâne önemli kişi, bir lise öğretmeni olan ve konuşmasında ve giyiminde Hitler'e benzemek isteyen, ideolog ve ırkçı Nihal Atsız idi. Atsız, "Kendimizi Yahudilerden, komünistlerden ve masonlardan kurtarmanın ilk adımı" olarak Almanya ile ittifak yapılmasını savunuyordu.[76] Atsız gibi kendilerini Nazi çağrılarına kaptıranların faaliyeti, Ankara hükümeti tarafından bastırıldı ve birçoğu da hapse atıldı. Bununla beraber Naziler, askero ve propaganda faaliyetleri ile birtakım Ermeni milliyetçilerinin Güney Fransa ve Sovyet Kafkasya'sının işgaline katılmalarını sağladı. Ermenilerin ümidi Doğu'da bir Ermeni Devleti'nin kurulmasıydı. Bu ise, Türklerde, I. Dünya Savaşı'nda 1914'te Van Gölü civarındaki Ermeni ayaklanmasının ve bunu takiben, Bolşevik İhtilali'nden önceki yıllarda Rusların Doğu Anadolu'yu ezip geçen istilasının tekrarı gibi korkutucu bir anıyı canlandırdı.[77]

VARLIK VERGİSİ FACİASI

Nazi orduları Yunanistan sınırında ve İstanbul'dan 40 mil mesafede bulunurken, dış dünyadan yapılan ithalatın hemen hemen durmasıyla kütleşen ekonomik şartlar, vahşi bir enflasyon ve gıda maddeleri ve diğer zaruri maddelerin yetersizliği sebebiyle, Türk hükümeti de gayet küt mali sorunlarla karşı karşıya kalmış bulunuyordu. Yakın bir Nazi istilası korkusu ile alınan seferberlik tedbirlerinin yarattığı büyük bütçe açıkları da buna eklenmişti.[78] Ordunun seferberliği için harcanan para 164 milyon Türk lirasından, 1943 yılının sonunda 542 milyon Türk lirasına çıktığı hâlde, ödenen normal vergilerin toplamı bu rakamın üçte birinden fazla değildi. Buna paralel olarak, tarımda çalışan binlerce insanın askere alınması, hem gıda maddeleri ve hem de sanayi üretiminin düşmesi, zaruri maddelerin yetersizliğini ortaya çıkarmış ve piyasadaki malların fiyatları da hızla yükselmiştir. 1938 yılı baz fiyatı 100 olarak alınırsa, ham madde fiyatları 1942'de 306.8 ve 1943'te 453.3 olmuştur. Yine 1938 yılı baz fiyatı 100 kabul edilirse, İstanbul'da tüketici fiyatları, fiyat kontrolü uygulanmasına rağmen, 1941'de 132.5, 1942'de 211.5 ve 1943'te de 289 olmuştur.[79] Halk sıkıntı çekerken bu "savaş vurguncuları"nın servet üstüne servet yığmaları muazzam bir tepki ile karşılaştı.

Bu sorunları çözmek için Türk hükümeti başlangıçta karne usulünü ve fiyat kontrol sistemini uygulamaya koydu. Fakat gayet ağır ekonomik ve siyasal baskılar yüzünden olduğu kadar, kontrol mekanizmasının iyi işletilememesi sebebiyle de bu tedbirler büyük ölçüde başarısızlığa uğradı ve gıda maddelerinin yetersizliği ve enflasyon giderek arttı. Bu sebeple hükümet, 1942'nin son aylarından itibaren, ekonomiyi sarsan bir dizi vergi artırımlarına gitti. Öyle ki bu tedbirlerin alınmasını gerektiren şartlar bile ekonomiyi bu derece sarsmamıştı. Dolaylı vergilerle gelir vergisine yapılan bir dizi zamların ardından Türkiye Büyük Millet Meclisi, 11 Kasım 1942'de, bunların en fecisi olan Varlık Vergisi Kanunu'nu kabul etti. Yunanistan'dan yönelmesi muhtemel bir Alman istilasına karşı elde tutulan gayet büyük bir ordunun 360 milyon dolarlık masrafını karşılama amacını güden bu kanun, malı mülkü olanlarla savaşın olağanüstü şartlarından yararlanarak büyük kazanç sağlayanlardan bir varlık vergisi alınmasını öngörmekteydi.[80] Bunların dışında, verginin yararları arasında, İstanbul'un Hıristiyan tüccarları arasında Nazilerin kazandığı desteği zayıflatmak, gayrimüslimlerin piyasadaki ağırlıklarını kısıtlamak ve piyasadan fazla parayı çekerek fiyatların düşmesini sağlamak gibi durumlar da söz konusu olacaktı.[81]

Bu sırada Avrupa'da da böyle bir vergi genel olarak uygulanmaktaydı. Lakin Türkiye'de öyle bir şekilde uygulandı ki, vergi, bu millo krize katkıda bulunmak için hazır parası olduğuna inanılan, varlıklarına kolaylıkla ulaşılabilecek ve çoğunluğu da gayrimüslim olan şehir tüccarlarının sırtına yüklendi.

Vergi mükellefi olarak 114.368 kişi ve ödenecek vergi miktarı da 465.4 milyon Türk lirası olarak tespit edilmişti. Her bölgede vergilerin tespit ve tahakkuku için maliye memurları ile mahallo tüccar ve eşraftan meydana gelen "mahallo takdir komisyonları" kurulmuştu. Komisyonların kararlarına itiraz mümkün değildi ve verginin bazı hüllerde iki hafta gibi gayet kısa bir süre içinde ödenmesi gerekiyordu. Fakat görüldü ki, vergi tahakkuku gayet sınırlı bilgilere dayandırıldığı gibi, gayet sert metotlarla tahakkuk ve tahsil edilmiş ve bazı mükelleflerden gücünün üstünde, bazılarından da imkânlarının çok altında vergi alınmıştı.[82]

Nakit parası olmayıp vergiyi hemen ödemek zorunda kalanlar her şeylerini satmışlar ve iflaslarını ilan etmişlerdir. Bazıları borçlarını ödeyebilmek için, Doğu Anadolu'da Erzurum yakınlarında bulunan Aşkale'deki çalışma kampında devlet projelerinde çalışmışlar ve bu arada da varlıklarının ya hepsini veya büyük kısmını kaybetmişlerdir. Suçlu vergi mükelleflerini Aşkale'ye götürecek olan ilk tren katarı, 32 kişi ile 27 Ocak 1942 günü İstanbul'dan hareket etmiştir. Bunu, 1943 yılının ilk beş ayı içinde, 410 kişiyi götüren 10 katar daha izlemiştir. Aşkale'ye gidecekler için teşkil olunan bekleme kamplarına toplam 2.057 kişi gönderilmiş ise de, hükümetin vergiyi tahsil etmede kararlı olduğunu görünce birçoğu borçlarını ödeme yolunu seçmiştir. Dolayısıyla, bunların sadece üçte ikisi Aşkale'ye gitmiştir.[83] 1943 yılı içinde Aşkale'ye 1.400 kişi gönderilmiş olup bunun 1.299'u İstanbul'dandır, 21 kişi de orada ölmüştür.[84]

Kendisi de bir dönme olan tanınmış Türk gazetecisi Ahmet Emin Yalman, kanunun çıkarılmasını ve uygulanmasını ilke olarak desteklediği hâlde, kanunun içeriğini ve uygulanma şeklini eleştirenlerin başında geliyordu:

> *Hükümet, bir yandan mali sıkıntıların baskısıyla, diğer yandan yanlış bir "sosyal adalet" kavramından hareketle, ülkede malı mülkü olan herkese Varlık Vergisi denen bir sermaye vergisi getirdi. Savaş sırasında, halkın sıkıntıları pahasına ve kanunlarımız görmezlikten gelinerek, muazzam miktarlardaki gayrimeşru paranın birkaç elde toplanmış olduğu bir gerçektir. Bu paranın, ticaretin bazı alanlarına hâkim birtakım azınlık mensupları ile yabancıların elinde olduğu da bir gerçektir. Güvensizlik sebebiyle askere alınmadıkları için ülke savunmasına katkıda da bulunmayan bu insanların çoğu, sadık vatandaşlar olarak kendilerini kanıtlayamamışlardır. Bir milyon kişilik bir ordunun masrafları altında ezilen hükümet, bir sermaye vergisi koymak zorundaydı. Ünde gelen tüccar çevrelerinin, milletin bu mali yükünü paylaşmakta isteksizlik göstermesi karşısında, hükümet için bu vergiyi koymak özellikle zorunluydu. Birçok iş adamı, hükümetin yüksek faizle çıkardığı devlet tahvillerini bile almayı reddetti.*
>
> *Varlık Vergisi bu şartlar altında çıkarıldı ve uygulandı. Lakin vergi, belirli bir gelir sağlamakla beraber, gerek içeride gerek dışarıda, hükümetin maddi ve manevi, itibarına çok zarar verdi. Mesela, Varlık Vergisi Kanunu herhangi bir ölçü getirmedi. Yerel komisyonlar, vergiyi tahakkuk ettirirken*

kendi takdirlerini kullandılar. Bu takdire de hiçbir itiraz hakkı tanınmamıştı. Komisyon sizin bir milyon liranız olduğunu tahmin ederek size 800 bin lira tahakkuk ettirmiş ise ve gerçekte sizin ancak 500 bin liranız varsa, elinizdeki bütün parayı vergiye yatırdıktan sonra, daha 300 bin lira borçlu kalıyordunuz ve bunu ödeyemediğiniz takdirde sürgüne gönderiliyordunuz. Verginin tahakkuku için toplanan veriler, son derece gizlilik içinde korunmuştur. Uzun bir yükümlüler listesinin varlık kaynaklarına ait dosyalar gayet güzel bir şekilde düzenlenmiştir ve rüşvet için sınırsız imkânlar mevcut olduğu hâlde, esasında çok az yolsuzluk görülmüştür. Yalnız, verilerin yetersiz olması ve bir hayli siyasal ve dinsel nitelikli ayrımcı muameleler dolayısıyla, pek çok adaletsizlik de yapılmıştır. Her şeyden önce, yapılan şey, Anayasa'nın garantilerini hiç güç önüne almadığı gibi, rejimin temel ilkeleri ile de çelişki hâlindeydi. Büyükelçilerin ve konsoloslukların şikâyetleri üzerine, çeşitli konvansiyon ve antlaşmalarda teminat altına alınan hakları dolayısıyla yabancılara istisna yapıldığında ise, verginin Türk kurbanları, kendi ülkelerinde kendilerine, yabancılardan daha az müsait muamele yapılmasına azıkça kızdılar. Türklere göre bu durum, kapitülasyonlar yürürlükteyken, yabancıların ayrıcalıklarının kanun ve tüzüklerin çok üstünde tutulduğu günleri hatırlattığı için daha da acıydı.

Vergi bir terör havası içinde uygulandığından kimse azıkça eleştiremedi. Ben ancak dolaylı imalarda bulunabildim. Hiddetten küplüren yabancı dostlarımla konuşmalarımda da verginin iyi taraflarını göstermeye çalıştım. Lakin uzun vadede, verginin keyfo uygulaması, adaletsizlikler ve içeride ve dışarıda yaşanan maddi ve manevi itibar kaybı bana seçenek bırakmadı. Bütün sisteme giderek daha azık bir şekilde hücum etmeye başladım. Bu arada hükümet hatasını anlamış ve bu sıkıntıyı hafifletmeye başlamıştı. Önce ücretliler bu vergi dışına çıkarıldı. Böylece, borcunu ödemeyen ve borcu silinenlere karşılık, borcunu namuslu bir şekilde ödeyenler cezalandırılmış oldu. Nihayet Varlık Vergisi tümden kaldırıldı ve bununla ilgili borçlar da tamamen silindi. Bu olay da borcunu ödeyenlere karşı başka bir adaletsizlik oldu ve borcunu ödemeyenler bundan yararlandı.[85]

Sonunda Varlık Vergisi yaklaşık 318 milyon lira gelir sağladı ki, bu da hükümetin mali sıkıntılarının giderilmesine büyük katkı teşkil etti. Ne var ki, yapılan tahsilât, 463 milyon liranın bir hayli gerisinde kaldı[86] ve kanun da dışarıda olduğu kadar içeride de siyasal çevrelerin büyük kısmında yaygın eleştirilere hedef oldu.[87]

Kanunun yerel komisyonlar ve bürokrasi tarafından tutarsız ve adaletsiz bir şekilde uygulanması, Müslümanları da, gayrimüslimleri de aynı şekilde yaraladı. Fakat en ağır darbeyi gayrimüslimler yemişti ve ekonomi de tahrip edilmişti. Kanunun çıkmasından birkaç ay sonra hükümet, Hazine'nin vergi kaynağını teşkil eden serveti üreten bu insanların bu şekilde işlerinden güçlerinden uzaklaştırılmalarının gereksizliğini görüp ve doğrudan doğruya Cumhurbaşkanı İnönü'nün müdahalesi ile, Aşkale'ye gönderilenlerin hepsi 1943 yılında affa uğradı ve 15 Mart 1944'te kabul edilen bir kanunla da Varlık Vergisi Kanunu tamamen yürürlükten kaldırıldı.[88]

Tarım sektüründen Varlık Vergisi'nin dışında bırakılması güzden kaçmamıştı. Fakat 15 Mayıs 1943'te Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu çıkarıldı.[89] Bu kanunun yükü, çiftçilikle uğraşanların omzuna biniyordu ve bunların hemen hepsi de Müslüman'dı. Fakat kanunu yapanların Varlık Vergisi faciasından aldıkları dersler dolayısıyla bu yeni kanun çok daha adil ve etkin şekilde uygulandı ve sonuçta, Varlık Vergisi'nin yarattığı olumsuzluklara yol açmadan, savaş çabaları için çok daha büyük bir gelir sağlanmış oldu.

Varlık Vergisi özellikle Türkiye Yahudilerine yöneltilmiş değildi. Çünkü bu kanun, Nazilerin bütün Almanya'da ve Alman işgali altındaki ülkelerde yaptıkları gibi, hükümet tarafından organize edilen ve desteklenen hiçbir Yahudi aleyhtarı propagandaya eşlik etmediği gibi, Müslüman Türkler de Varlık Vergisi'nin öncesinde, esnasında ve sonrasında hiçbir zaman bir Yahudi aleyhtarlığı göstermemişlerdir ve Yahudi gençler de Müslüman vatandaşlar ile birlikte askere gitmeye ve Silahlı Kuvvetler'de şevkle hizmete devam etmişlerdir.

Pek çok Türk, Avrupa ve Amerika'daki Siyonistlerin, İngiltere ve Amerika'nın savaş çabalarını desteklemesinden etkilenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu zamanında Türklerle Yahudilerin kardeşliği ve birbirleri ile özdeşleşmeleri, Türk hükümetinin ve onun Nazi işgali altındaki ülkelerde bulunan temsilcilerinin Türkiye Yahudilerini Nazi zulmünden kurtarma çabaları, İngilizlerin ve Nazilerin sayısız protestolarına rağmen Türk hükümetinin, Yahudi Ajansı ile diğer gözmen Siyonist grupların savaş boyunca İstanbul'da serbestçe faaliyet göstermelerine ve birçok mülteciyi Filistin'e göndermelerine izin vermesinin temel faktörüdür.[90]

Varlık Vergisi'nden etkilenmeyen Türkiye Yahudileri ise normal hayatlarına devam etmişlerdir. Çünkü şunu görüdüler ki, işlerinden bazıları keyfo bir şekilde sıkıntıya maruz kalıp, hatta bazıları çalışma kamplarına gönderilse bile, Türk hükümeti ülkedeki ve Avrupa'nın diğer yerlerindeki bütün Yahudileri, Nazilerin elindeki dindaşlarının çok daha feci olan akıbetinden kurtarmaktaydı.

Varlık Vergisi yürürlüğe konduktan kısa bir süre sonra, meşhur Yahudi tarihçisi Avram Galante, 1943'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne seçilirken, Varlık Vergisi'nin en hararetli destekçisi ve savunucusu olan ve gazetesi *Cumhuriyet*'te Nazileri açıkça destekleyen Yunus Nadi,[91] bu tutumundan dolayı, Ankara Garı'nda, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından trenin sahanlığından aleni bir şekilde çıkarılmış[92] ve bir müddet sonra yapılan seçimlerde de Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Muğla milletvekilliği sandalyesini kaybettiği gibi, gazeteleri de birkaç hafta süre ile kapatılmıştır.[93] Amerikan Büyükelçisi Laurence Steinhardt 9 Mart 1943'te Washington'a şu raporu gönderiyordu:

Türkiye Büyük Millet Meclisi için yapılan seçimlerin bu sabah yayınlanan sonuçları, Birleşik Amerika'ya olağanüstü dostluğu ile bilinen adayların tekrar seçilmiş olduğunu gösterirken, ünde gelen Nazi taraftarı gazetenin sahibi ve başyazarı Yunus Nadi, seçimi kaybetmiş bulunmaktadır... Genel kanı, bu yenilgi sebebinin, Mihver devletlere aşık bir şekilde sempati göstermesi olduğu yünde ise de, belki de daha önemlisi muhtelif durumlarda, patavatsızca, partisini sıkıntıya sokacak şekilde Mihver devletler yanlısı görüşlerini ortaya koyması ve bu yüzden parti ile iyi ilişkiler kuramamasıdır.[94]

Türkiye Yahudilerinin çoğu, aileleri Varlık Vergisi'nden ağır bir şekilde etkilenmiş olmasına rağmen, yaptıkları vergi ödemelerinin, Türkiye'nin Nazi tehdidinden kaynaklanan mali sıkıntılarının çözümünde oynadığı rolden ve ülkelerinin, Yahudilerin Nazilerden kurtarılmasında Avrupa'daki ülkelerden çok daha fazla girişimde bulunmasından gurur duymaktadırlar. Izdırap çekenlerin çoğu, savaştan sonra Türkiye'de kaldılar ve dahası iş hayatını ve servetlerini yeniden kurarak, bugüne kadar Türk toplumunun mütteffek üyeleri olarak yaşamaya devam etmektedirler.

10 Stanford J. Shaw, *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic* (Macmillan, London and New York University Press, New York, 1991), s. 188-199.

11 D. J. Delivanis, "Thessaloniki on the Eve of World War I", *Balkan Studies*, XXI/2 (1980), s. 191-201; A. Angelopoulos, "Population Distribution of Greece today according to Language, National Conciousness and Reliogin", *Balkan Studies,* XX/1(1979), s. 123-132.

12 Horst Widmann, *Exile und Bildungshilfe: Die deutschsprahige akademische Emigration in die Türkei nach 1933* (Bern/Frankfurt, 1973), Türkçeye *Atatürk Üniversite Reformu* (İstanbul, 1981) olarak tercüme edilmiştir; Fritz Neumark, *Zuflucht Bosphor* (Frankfurt, 1980), Türkçeye *Boğaziçine Sığınanlar: Türkiye'ye İltica Eden Alman İlim, Siyaset ve Sanat Adamları* (İstanbul, 1982) olarak tercüme edilmiştir; Faruk Hakan Bingün, *Nazi Almanyasından Kaçarak Türkiye'ye Sığınan Alman Bilim Adamı ve Sanatçılar,* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1990); Jan Cremer ve Horst Przytulla, *Exil Türkei: Deutschprachige Emigranten in der Türkei, 1933-1934* (Karl Liss, 1981); Cevat Geray, *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskanı* (Ankara, 1962). Bu akademisyen mültecilerin Amerika, İngiltere ve diğer ülkelere gidişlerine dair bkz. Robin Rider, "Alarm and Opportunity, Emigration of Mathematicians and Physicists to Britain and United States, 1933-1945", *Historical Studies in Physical Sciences,* XV (1984), s. 107-176; Max Pinl ve Lux Furtmuller, "Mathematicians under Hitler", *Leo Baeck Institute Yearbook*, XVIII (1973), s. 129-182 ve Donald Fleming ve Bernard Bailyn (editörler), *The Intellectual Migration Europe and America, 1930-1960,* (Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1969).

13 Avnar Levi, "The Jews of Turkey on the Eve of the Second World War and During the War" (İbranice), *Pe'amim*, No. 29 (1986), s. 34.

14 1930'larda Türkiye'ye gelen bu bilimadamları ve profesörlerin daha ayrıntılı biyografileri için bu kitabın 5 No.'lu Ek'ine bakınız.

15 Alexander Rüstow'un daha ayrıntılı biyografisi için, oğlu, New York Üniversitesi profesörlerinden Dankwart Rüstow ile yapılan görüşmelere dayanan şu esere bkz. Barry Rubin, *İstanbul Intrigues*, s. 42-44.

16 Hirsch'in Türkiye'ye ait anıları, *Üniversite Kavramı ve Türkiye'deki Gelişimi* (İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1979) ve *Hatıralarım* (Ankara, 1985) isimli yayınlarda bulunmaktadır.

17 Reuter'in Türkiye'de bulunduğu yıllarda yazdığı mektuplar şu eserde toplanmıştır: Ernst Reuter, *Schriften-Reden, Zweiter Band: Artikel, Frief, Reden 1922 bis 1946*, ed. Hans J. Reichhardt (Berlin,1973), s. 453-687. Aynı zamanda bkz. Fritz Stern, *Ernst Reuter*, (Berlin, 1976).

18 Neumark'ın Türkiye yıllarına ait hatıraları için bkz. Fritz Neumark, *Zuflucht am Bosphor* (Frankfurt, 1980). Bu kitap Türkçeye *Boğaziçi'ne Sığınanlar: Türkiye'ye İltica eden Alman, İlim, Siyaset ve Sanat Adamları*, 1933-1953, İstanbul Ünivesitesi, 1982 olarak tercüme edilmiştir.

19 1940 ile 1950 arasında yapılan bu tercümeler dizisi içinde yer alan yabancı edebiyat klasikleri arasında Almanya'dan 76, Fransa'dan 180, İngiltere'den 46, Latinceden 28, Rusya'dan 64, eski Yunancadan 76, İtalya'dan 13 ve Farsça ile Arapçadan 23 edebî eser bulunuyordu.

20 Nissen Türkiye'ye sığınma anılarını şu kitabında anlatmaktadır: Rudolf Nissen, *Erinnerungen eines Chirurgen*, ed. Helle Blatter-Dunkle Blatter (Stuttgart, 1969).

21 Barry Rubin, *Istanbul Intrigues*, s. 43.

22 Amerikan Büyükelçiliği'nin (İstanbul) II. Kâtibi S. Walter Washington'ın "İstanbul Üniversitesi'ndeki Alman Yahudisi Profesörler Hakkında Muhtıra" başlıklı ve J.V.A. MacMurray'ın Dışişleri Bakanı'na 14 Temmuz 1936 tarih ve 73 sayılı telgrafına ek raporu. Washington DC Ulusal Arşiv'deki Dışişleri Bakanlığı, 867.4016 JEWS 20 sayılı desimal dosya.

23 İstanbul'daki Büyükelçi J.V.A. MacMurray'den Dışişleri Bakanı'na 14 Temmuz 1936 tarih ve 74 sayılı telgraf, Amerikan Dışişleri Bakanlığı Arşivleri, Desimal Dosya 867.4016.

24 J. Billig, *Alfred Rosenberg dansl'action idéologique, politique, et administrative du Reich hitlérien: Inventaire commentéde la collection de documents censervés au Centre de Documentation Jıive Contemporaine provenant des Archives de Reichsleiter et Ministre A.Rosenberg* (Paris, 1963), No. 595, s. 186.

25 Alman Hastanesi 19. yüzyılda Alman misyonerler tarafından kurulmuştu. I. Dünya Savaşı'ndan sonra İstanbul'un Müttefiklerce işgali üzerine Amerikan Hastanesi hâline getirilmiş ve 1929'da Amerikan kurumları Şişli'de Amiral Bristol Hastanesi'ni inşa edince, Alman Hastanesi Almanlara geri verilmiştir.

26 Enstitü 1990 yılında, İstanbul'daki Alman Başkonsolosluğu'nun yakınındaki modern binasına taşınmıştır.

27 Franz von Papen, *Memoirs* (Londra, 1952), s. 521-522.

28 Johanne Glasneck, *Methoden der Deutsch-Faschistestechen Propagandatigheit in der Türkei vor und Während des Zweites Weltkrieges,* (Halle, 1996).

29 *Vakit, Hâkimiyet-i Milliye* ve *Milliyet,* 6 Eylül 1930.

30 Avner Levi, "The Jews of Turkey on the Eve of the Second World War and During the War" (İbranice), *Pe'amim*, No. 29, s. 35; Trakya'daki olaylar için bkz. Avner Levi, *Pe'amim,* No. 20, s. 111-132.

31 İstanbul'daki Amerikan Büyükelçiliği'nden Robert A. Skinner tarafından Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 6 Temmuz 1934 günlü telgraf, Millî Arşiv (Washington DC), Dışişleri Bakanlığı Desimal Dosya 867.4016/JEWS/10. Aynı zamanda bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi,* Devre IV, Cilt 23, s. 456 (İnönü'nün konuşmasını, yazarın eserinden tercüme etmek yerine, doğrudan doğruya, Zabıt Ceridesi, s. 56'dan aynen aldık-Ç.N.).

32 *Ulus*, 13 Temmuz 1934 (Yazar, kaynak olarak *Ulus* gazetesini göstermekteyse de, o tarihte *Ulus* gazetesi *Hakimiyet-i Milliye* adı ile yayınlanmaktaydı. Ayrıca Başbakan İsmet İnönü'nün Anadolu Ajansı'na vermiş olduğu bu demeci, *Hakimiyet-i Milliye'nin* 13, 14 ve 15 Temmuz 1934 günlü nüshalarında bulamadık-Ç.N.).

33 Amerikan Büyükelçiliği'nden (İstanbul) Robert Skinner'ın Dışişleri Bakanlığı'na 328 sayılı ve 16 Temmuz 1934 günlü telgrafı, Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Desimal Dosya 867.4016b.JEWS/11 (Yazarın burada bazı hatalar yaptığını görüyoruz. Yazar yukarda, Başbakanlık Bildirisi olarak tam metin hâlinde verdiğimiz hususları, 12 Temmuz 1934'te yayınlanan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Bey'in raporu olarak belirtmektedir. Esasında, rapor açıklanmamış fakat 14 Temmuz 1934 günü yukarıda tam metnini verdiğimiz Başbakanlık Bildirisi yayınlanmıştır. Tarihi de 12 Temmuz değil, 14 Temmuz'dur. Bu bildiri 15 Temmuz 1934 günü *Hakimiyet-i Milliye'de* yayınlanmıştır. Bu bildiriyi yazarın metninden tercüme yerine, söz konusu gazeteden aynen almayı uygun gördük. Yazarın hatasının Amerikan belgelerinden kaynaklandığını sanıyoruz-Ç.N.).

34 *Ulus (Hakimiyet-i Milliye* olacak-Ç.N.), 5 Temmuz 1934; *New York Times*, 16 Temmuz 1934.

35 Avner Levi, "The Jews of Turkey on the Eve of the Second World War and During the War" (İbranice), *Pe'amim*, No. 29 (1986) s. 36.

36 1923 Lozan Antlaşması, Türkiye'deki Yahudiler, Ermeniler ve Rumlara TBMM'de belirli miktarda üyelik öngörmüştü. Bununla beraber, yeni Türk Anayasası'nda sağlanan eşitlik hükümlerine güvenerek ve yabancı

devletlerle imzalanan bir antlaşmada kendileri için ayrılmış olan özel ayrıcalıkların, yeni laik Cumhuriyet'in eşit vatandaşları olmalarına engel teşkil etmesinden korkarak, Yahudiler bu haklarından ve özel ayrıcalıklarından vazgeçtiler. Diğer gayrimüslim topluluklar da daha sonra Yahudileri izledi. Bkz. Stanford J. Shaw, *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic* (Londra ve New York, 1991), s. 245-246.

37 Avner Levi, "The Jews of Turkey on the Eve of the Second World War and During the War" (İbranice), *Pe'amim*, No. 29 (1986), s. 38. Aynı zamanda bkz. Jacob Landau, *Tekinalp-Turkish Patriot*, (Leiden, Brill, 1984).

38 Avner Levi, *aynı makale*, s. 39.

39 Amon Netz, "Anti Semitism in Iran, 1925-1950" (İbranice), *Pe'amim*, No. 29 (1986), s. 5-31; Nissim Kazzaz, "The Influence of Nazism in Iraq and anti-Jewish Activity, 1933-1941"i (İbranice), *Pe'amim,* No. 29 (1986), s. 48-71; Yair Hirschfeld, *Deutschland und Iranin Spielfeld der Machte, Internationale Bezeihungen unter Reza Schah*, 1921-1941 (Düsseldorf, 1980).

40 Türkiye'de Alman propaganda faaliyetlerinin ayrıntılı bir incelemesi şu eserde bulunabilir: Johanes Glasneck, *Methoden der Deutsch-Faschistestchen Propagandatatigheit in der Türkei vor und Wahrend des Zweiten Weltkriegs* (Halle,1996). Aynı zamanda da bkz. Lothar Krecker, *Deutschland und die Türkei im Zweiten Weltkrieg*, (Frankfurt, 1964).

41 Barry Rubin, *Istanbul Intrigues*, s. 45 ve Amerikan Büyükelçiliği'nden (İstanbul) Dışişleri Bakanlığı'na 774 sayılı ve 6 Ağustos 1938 günlü telgraf: Dışişleri Bakanlığı Desimal Dosya No. 867.4016 JEWS/27.

42 Özellikle Amerikan yayınlarında eskiden beri ve Orta Asya Türk toplulukları için kullanılan *Turkic* kelimesinin Türkçemizde bir karşılığı bulunmuyordu. 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını elde eden Türk devletleri de, kendileri için Türk kelimesinin kullanılmasından, bağımsızlığın verdiği tepki ile pek hoşlanmamışlardır. Şimdi bunlar için, eskiden dilimizde herhangi bir şekilde yer almamış olmasına rağmen *Türki* deyimi kullanılmakta olduğundan ve bu deyim de yerleşmiş göründüğünden, biz de metindeki *Turkic* kelimesini *Türki* diye tercüme etmeyi yeğledik (-Ç.N.).

43 Patrik von zur Mühlen, *Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern: Der Nationalismus der Sowjetschen Orientwülker im Zweiten Weltkrieg*, (Düsseldorf, 1971), s. 106. Ayrıca bkz. Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi Hamdi Arpağ'ın telgrafları: Paris Büyükelçiliği Arşivi, 6127 No. Dosya.

44 Great Britain, Public Record Office, FO 371/30031/R5337.

45 Kemal Karpat, *Turkey's Politics*, (Princeton, 1959), s. 264-270.

46 Bkz. *Tan*, 2 Ağustos 1939 ve 20 Kasım 1939; Zekeriye Sertel, "Tan'ın Kazandığı Büyük Dava", *Tan,* 15 Mayıs 1939; "Almanlar, Türk-Sovyet Dostluğunu Bozmak için Uğraşıyorlar", *Tan*, 8 Aralık 1939; "Türkiye'de Alman Propagandasının Gizli Faaliyeti", *Tan,* 9 Aralık 1939. Keza bkz. Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi* (Ankara, 1986), s. 428-433 ve M. Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım, 1905-1950*, (İstanbul, 1986), s. 209-217.

47 Bkz. *Ulus*, 11, 12 ve 15 Ağustos 1939; *Tan,* 12, 15-18 Ağustos, 5 Eylül 1939, 13 Ocak 1940; *Cumhuriyet*, 13 Ocak 1940, 1 Nisan 1940.

48 Ankara'daki Amerikan Büyükelçiliği Maslahatgüzarı Robert F. Kelly'den Dışişleri Bakanı'na 493 sayılı ve 13 Ocak 1938 günlü telgraf: Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Desimal Dosya 867.4016.JEWS/25

49 *Cumhuriyet*, 11 Ocak 1938; *Journal d'Orient*, 3 Kasım 1937, 26 ve 28 Ocak 1938.

50 Yazarın bu değerlendirmeyi neye dayanarak yaptığını anlayamadık. Bu değerlendirmenin de Amerikan belgelerinde yapılan bir hatadan kaynaklanması muhtemeldir (-Ç.N.).

51 *Sabah,* 27 Ocak 1939. Bu makale 29 Ocak 1939 günlü *Journal d'Orient*'da aynen yayınlanmıştır (Yazar, her ne kadar *Sabah* gazetesi diyorsa da söz konusu gazete *Yeni Sabah*'tır. Ayrıca Hüseyin Cahit Yalçın'ın başmakalesi, *Yeni Sabah*'ın 27 Ocak 1939 tarihli nüshasında değil, 24 Ocak 1939 tarihli nüshasında yayınlanmıştır. Biz, makalenin metnini oradan aldık. Nihayet, makalenin başlığı yazarın belirttiği gibi "Türkiye'de Yahudi Sorunu Yoktur" değil, "Yahudi Mes'elesi"dir-Ç.N.)

52 Bu ifadelerin arkasında, yazarın belirttiği üzere, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün bulunduğuna işaret etmek üzere, cümlenin altı tarafımdan çizilmiştir (Ç.N.)

53 Hüseyin Cahit Yalçın'ın başmakalesi, orijinalinde, bundan sonra da devam etmektedir. Yazar, kendi metninde bu kısmı aldığı için biz de bu kadarının alıntısını yapmakla yetindik. Yalnız şunu da belirtelim ki, bizim aldığımız kısmın ilk paragrafı ile yazarın metninin birinci paragrafı arasında bir farklılık vardır: Yazar birinci paragrafta, 8

Aralık 1938 tarihli Yeni Pasaport Kanunu'ndan ve 5 Ocak 1939 tarihli, yabancıların Türkiye'de ikametine ait kanundan söz ettiği hâlde, Hüseyin Cahit Yalçın'ın başmakalesinde bu kanunlardan hiç söz edilmemektedir. Bu farklılığın, yazarın, başmakalesini kaynak gösterdiği *Journal d'Orient*'dan tercüme etmesinden kaynaklandığını sanıyoruz. Kendisinin, doğrudan doğruya 24 Ocak 1939 tarihli *Yeni Sabah*'taki başmakaleye başvurmadığı anlaşılıyor. Bununla beraber, belirttiğimiz küçük farklılığın dışında, Yalçın'ın makalesi konusunda, yazar farklı bir metin ortaya koymuş değildir (-Ç.N.).

54 *Nationalsozialistische Deutsche Arbeitpartie, Reichsleitung, Rassenpolitsches Amt (1938-1944),* EAP 250-d-12/3,4,5,6,9,10. Aynı zamanda arşivler için bkz. BUE 66, Rosenberg'in çalışmalarına bir rehber niteliğinde olan *Erlauterungen zum Mythus des XX. Jahrhunderts* (Berlin, 1939) adlı eserin yazarı Profesör Otto Gros'a ait dosya. Nazi liderleri Ermenilerin bu sınıfa sokulmasına genellikle karşı gelmişler ve bunlar Ermenilerle Yahudileri aynı potaya koymuşlardır. Lakin Ermeni Millî Konseyi tarafından desteklenen Rosenberg, Ermenilerin herhangi bir askerî katkıda bulunma yeteneğinden yoksun olduğunu ileri süren Alman genelkurmayının itirazlarına rağmen Hitler'i iknaya muvaffak oldu.

55 *Yazarın Notu:* Gerçekte Medoviç otelin sahibi değil, işletmecisiydi.

56 Buraya kadar aldığımız metin, 20 Temmuz 1938 günlü *Cumhuriyet*'in 1. sayfasında, Tokatlıyan Oteli'nin resmi ile verilen, yorum mahiyetindeki bir haberdir. Ne var ki yazar, *Cumhuriyet*'in aynı günlü nüshasında yer alan Nadir Nadi'nin "Yahudi Mes'elesi" başlıklı başmakalesi ile bu haber-yorumu birleştirerek vermiştir. Yukarıdaki alıntının devamı Nadir Nadi'nin makalesindendir (-Ç.N.).

57 Büyükelçilik raporunda makaleyi Yunus Nadi'nin yazdığı söyleniyor. Gördüğümüz gibi makale Nadir Nadi tarafından yazılmıştır (-Ç.N.).

58 *Yazarın Notu:* Babaları 1930'larda toplum faaliyetlerine aktif olarak katılmış önde gelen Türk Yahudileri ile yaptığım görüşmelerden, Tokatlıyan için organize bir boykot düzenlendiğini ve sonunda da savaştan sonra otelin el değiştirdiğini tespit ettim.

59 *Yazarın Notu:* Olaylar rapordaki bu ifadeyi doğrulamamaktadır. İnönü, başbakan olarak, 1930'larda, Türkiye'nin Yunanistan'a sınır olan bölgelerindeki Yahudi aleyhtarı şiddet hareketlerini bastırmış, Türkiye Yahudilerinin önde gelenlerine göre de Yahudilere karşı gayet dost bir tutum içinde olmuştur. İnönü 1942'deki Varlık Vergisi Kanunu'nun çıkarılmasını kabul etmiş olmakla beraber, bu facia bir Yahudi aleyhtarlığı politikasının sonucu olmadığı gibi, ertesi yıl bu kanunun kaldırılmasında da aktif rol oynamıştır.

60 İstanbul'daki Amerikan Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 4 sayılı ve 6 Ağustos 1938 tarihli gizli telgraf, Dışişleri Desimal Arşivleri v 867.4016 JEWS/87.

61 Nadi'ler aynı konuda şu makaleleri de yayınladılar: 22 Temmuz 1938 günlü *Cumhuriyet*, s. 1, 7: "Bir Yahudi Davasına Tahammül Edemeyiz"; 23 Temmuz 1938 günlü *Cumhuriyet*, s. 3: Peyami Safa, "İki Cins Yahudi." Bu yayınları kınayan yayınlar ise şöyleydi: 20 Temmuz 1938 günlü *Son Telgraf*: "İstanbul'da bir Yahudi meselesi ve onların boykotu mu var?"; 21 Temmuz 1938 günlü *Son Telgraf:* Burhan Cevad, "Yahudi meselesi"; 21 Temmuz 1938 tarihli *Tan:* Burhan Felek, "Yahudi Meselesi"; 22 Temmuz 1938 günlü *Son Telgraf*: "Türkiye Yahudileri Almanlar Aleyhinde mi?"; 23 Temmuz 1938 günlü *Son Telgraf*, s. 1: "Yahudiler Parti ve Hükümete Müracaatı Düşünüyorlar"; 23 Temmuz 1938 günlü *Son Telgraf*, s. 6: "Yahudiler Partiye Müracaat Edeceklermiş"; 25 Temmuz 1938 günlü *Kurun:* "Bizde Yahudilik Meselesi Var mıdır?"; 1 ve 2 Ağustos 1938 günlü *Kurun*: Asım Us, "Yahudi Meselesi"; 8 Ağustos 1938 günlü *Kurun*: M. Nermi, "Türkiye Yahudileri Hakkında." Nadir Nadi babasının ölümü üzerine *Cumhuriyet*'in başına geçtikten sonra, *Perde Aralığından* (İstanbul, 1964) isimli anılarında bütün bu hikâyeleri bilmezlikten gelmiş ve söylendiğine göre, 1991'de ölümünden önce Yahudi iş adamları ile gayet dostane ilişkiler kurmuştur.

62 *Cumhuriyet*, 20 Temmuz 1938; İstanbul'daki Amerikan Büyükelçisi J.V.A. MacMurry'den Dışişleri Bakanı'na 4 sayılı ve 20 Temmuz 1938 günlü telgraf, Dışişleri Bakanlığı Desimal Arşivleri 867.4016, JEWS/27; Dışişleri Bakanlığı'nda A. Messersmith'den Dışişleri Bakanı'na 27 Ağustos 1938 günlü telgraf, Dışişleri Bakanlığı Desimal Arşivleri, 867.4016, JEWS/29. Bununla beraber Yunus Nadi, Nazi yanlısı faaliyetlerine II. Dünya Savaşı boyunca da devam etti (Tarabya'daki Tokatlıyan Oteli 1966 yılında Tarabya Oteli olarak faaliyete geçmiştir-Ç.N.).

63 Selim Deringil, *Turkish Foreign Policy during the Second World War*, (Cambridge and New York, Cambridge University Press, 1989) ve Edward Weisband, *Turkish Foreign Policy, 1943-1945* (Princeton, N. J. Princeton University Press, 1973).

64 Türkiye, İngiltere ve Fransa ile 19 Ekim 1939'da Ankara ittifakını imzalamıştır. II. Dünya Savaşı ise Almanya'nın 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırması ile başlamıştır. Yazarın, Türkiye'nin İngiltere ile ittifaka karar verdiği 12 Mayıs 1939 Deklarasyonu'ndan söz etmek istediği tahmin edilebilirse de, bu deklarasyonun bir "ittifak anlaşması" olmadığı açıktır. İttifak 19 Ekim 1939 tarihlidir ve savaş çıktıktan sonra imzalanmıştır (-Ç.N.).

65 Mesela bkz. Ivo Herzer, "How Italians rescued Jews", *Midstream* XXIX(1983), s. 35-38 ve Daniel Karpi, "The Jews of Greece in the Holocaust period (1941-1943) and the behaviour of the Italian occupation authorities" (İbranice), *Yalkut Moreshet* XXXI (1981), s. 7-38. İtalyanlar, Yunanistan'da bulundukları sürece Yahudileri korumuşlardır. Lakin Almanya Yunanistan'ı işgal ettikten sonra, Yunanlar, Yahudilerin teşhis ve sürgün edilmelerinde Nazilerle iş birliği yapmışlardır.

66 Mesela bkz. Alexandros Kitroeff, "Documents: The Jews in Greece, 1941-1944: Eyewitness Accounts", *Journal of the Hellenic Diaspora* XII/3 (1985), s. 5-32 ve Steve Bowman, "Jews in Wartime Greece", *Jewish Social Studies* XLVIII/1 (1986)(48)1, s. 45-62, tekrarbasımı *The Nazi Holocaust*, ed. M.R. Marrus, vol. 4. *The Final Solution Outside Germany*, Volume 1 (Westport ve Londra, Meckler, 1989), s. 297-314. Yahudi aleyhtarlığının Selanik'te Atina ve Yunanistan'ın diğer yerlerinden çok daha kuvvetli bir şekilde mevcut olduğu görülüyor. Yahudi aleyhtarlığı, Selanik'in kökleşmiş bir özelliği gibiydi.

67 Zdenko Löwenthal, *The Crimes of the Fascist Occupants and their Collaborators against Jews in Yugoslavia* (Belgrade, 1957); Menahem Shelah, "The Holocaust in Yugoslavia-The Communities in Serbia and Croatia", *Pe'amim*, No. 27 (1986), s. 31-61 ve Jenny Lebel, "The Holocaust in Yugoslavia-the Communities in Macedonia, Pirot and Kosovo", *Pe'amim*, No. 27 (1986), s. 62-67. Bulgaristan özel bir durum gösteriyor. Yahudilere işkence yapılması ve köklerinin kazınması için Polonya'ya gönderilmesi hususundaki Nazi isteklerine direnen Bulgaristan, işgal edilmiş Makedonya'yı elde edebilmede Almanya'nın iznini sağlamak için kendisi Makedonya Yahudilerine olmadık işkenceler yapmıştır.

68 Romanya'da eskiden beri süregelen Yahudi aleyhtarlığının belgelere dayanan açıklaması için bkz. Stanford J.Shaw, *Jews of the Ottoman Empire*, s. 188-194 ve Zvi Ankori, "Greek Orthodox-Jewish Relations in Historic Perspective: The Jewsih View", *Journal of Ecumenical Studies*, XIII (1976), s. 17-57. Bununla beraber Romanya, Nazilerin Yahudileri sürgün etme veya yok etme teşebbüslerine karşı zaman zaman da direnmiştir. Bu konuda bkz. Oliver Lustig, "In Romania 'The Final Solution' could not be applied", *Romania: Pages of History*, XIII/3 (1988), s. 205-221 ve Asher Cohen, "Pétan, Horthy, Antonescu and the Jews, 1942-1944: Toward a Comparative View", *Yad Vashem Studies* XVIII (1987), s. 163-198. Nazilerin, Yunanistan'daki Yahudi Toplumunu yok etme çabalarında Yunanistan'ın yaptığı iş birliği şu eserde belgelenmiştir: M. Molho ve J. Nehma, *In Memoriam* (3 Cilt, Selanik, 1948-1953, bu eser 1980'de tek cilt hâlinde yeniden yayınlanmıştır). Ayrıca bkz. David A. Recanati (ed.), *Zikhron Saloniki: Grandezi i Destruicion de Yeruchalaim del Balkan* (2 Cilt, Tel Aviv, 1971-72). Nazilerin Yahudileri sürgün ve yok etmek hususundaki politikalarında Yunan iş birliğinin belgeli açıklaması için ayrıca bkz. Daniel Carpi, "Nuovi Documneti per la Storia dell'Olocausto in Grecia: L'attegiamento degli Italiani (1941-1943)"; N. Michael, *On the History of the Jews in the Diaspora* VII (1981), s. 119-200.

69 İlginçtir, Nazilerin Yahudiler konusunda aldığı tedbirlere bu ülkelerdeki halk genellikle destek verirken, Nazilere karşı çıkan partizan gerillaları kaçan Yahudilere önemli yardımlar yapmışlardır. Muhtemelen bunun sebebi, kaçan Yahudilerin bir kısmının partizan gerillaların mücadelesine katılmış olmalarıdır. Bu sırada Güney Doğu Avrupa'daki Yahudi azınlıklarının durumu için bkz. American Jewish Committee, *The Jewish Communites of the Nazi Occupied Europe*, (New York, Fertig, 1982). Ayrıca bkz. Benjamin Arditi, *Vidni Evrei v Bulgaria/The Jews of Bulgaria during the Nazi Occupation*, 1940-1944 (İbranice, Jerusalem, 1962); Frederick Chary, *Bulgarian Jews and the Final Solution*, 1940-1944 (Pittsburgh, Pa., 1972); Carol Iancu, *Les Juifs en Roumanie* (Université de Provence, France, 1978) ve T. Lavi, *Yeudei Romania be Mouvak al ha Atlala* (Jerusalem, 1962).

70 Lothar Krecker, *Deutschland und die Türkei im Zweiten Weltkrieg*, (Frankfurt, 1964); Fritz Neumark, *Zuflucht am Bosphor* (Frankfurt, 1980).

71 Avner levi, "The Jews of Turkey on the Eve of the Second World War and During the War" (İbranice), *Pe'amim*, No. 29 (1986), s. 43.

72 Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Anılar, 1943-1954* (İstanbul, 1977), s. 174-176.

73 Abwher: 1921-1944 arasında faaliyette bulunan Alman askerî istihbarat birimi (-Ç.N.).

74 Rubin, *Istanbul Intrigues*, s. 57-58.

75 İstanbul'daki Amerikan Büyükelçiliği'nden J.V.A. MacMurray'in Dışişleri Bakanı'na 14 Temmuz 1936 tarihli raporu, Amerikan Dışişleri Bakanlığı Arşivi, 867.4016. Metin, 9 No.'lu Ek'te.

76 Kemal Karpat, *Turkey's Politics* (Princeton, 1959), s. 266'dan naklen: Hasan Âli Yücel, *Davam* (Ankara, 1947), s. 16.

77 *Ermeni Hossank Nazi Partisi*, Alfred Rosenberg tarafından teşvik edilen Ermeni *Tseghagron* ırkçı hareketi, Ermenilerin Berlin radyosundan yaptıkları Yahudi aleyhtarı yayınlar ve Alman ordusu (*Wehrmacht*) içindeki 812. Ermeni Taburu için bkz. Patrick von zur Mühlen, *Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern: Der Nationalismus der sowjetischen Orientwölker im Zweiten Weltkrieg* (Düsseldorf, Droste 1971), özellikle s. 105-106; aynı zamanda bkz. James Mandalian, "Geregin Nezhdeh", *The Armenian Review I* (1957) ve "Dro-Drastamat Kanayan", *The Armenian Review II* (1958). Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi Hamdi Arpağ'ın 1941 ve 1942'de telgrafları: Paris Büyükelçiliği Arşivi, Dosya 5623; NSDAP, *Aussenpolitisches Amt*, (Bonn), Amt Osten, EAP 250-d-18-10/FT, Dosya 7. Peter Gosztony, *Hitlers Fremde Heere* (Viyana, 1976); A. A. Gretschko, *Die Schlacht um dem Kaukasus* (Berlin,1969); Adolf von Ernsthausen, *Wende im Kakasus.Ein Bericht* (Necjargemünd, Germany 1958); Jürgen Thorwald, *The Illusion: Soviet Soldiers in Hitler's Armies* (New York ve Londra, 1974), s. 44, 66, 71-73, 105-118, 220, 223, 232; Sarkis Atamian, *The Armenian Community. The Historical Development of a Social and Ideological Conflict* (Londra, 1955), s. 400-405; Andreas Hillgruber, *Die Räumung der Krim*, 1944 (Frankfurt/Main 1959); Eberhard von Mackensen, *Vom Bug zum Kaukasus: Das III. Panzerkorps im Feltug gegen Sowjetrusland,* 1941/42, (Neckargemünd, Almanya, 1967); David Wingeate Pike, "Les Forces Allemandes dans le Sud-Ouest de la France, Mai-Juillet 1944", *Guerre Mondials et Conflits Contemporaines*, XXXVIII/152 (1988), s. 8. Alman ordusundaki yabancı gönüllüler toplam 72 taburdu ve bunlar genellikle yedek kuvvet (*ersatzpersonal*) olarak telakki edilirdi. Bu kuvvet genel olarak iki gruba ayrılmıştı. Hıristiyan Ermenilerle Gürcülerin ve Volga'nın batısından gelenlerin meydana getirdiği birinci gruba *Kafkaslılar* deniyordu. *Moğollar* veya *Asyalılar* denilen ikinci grubun çoğunluğu Müslümanlardı ve bunlar, daha az itibarlı olan ayak işlerinde kullanılıyorlardı. Kafkaslılar esas itibariyle iki harekât bölgesine, Güney Doğu (İtalya) ve Batı'ya (Fransa, Belçika, Hollanda) gönderilip, oralardaki Yahudilerin toplanarak Auschwitz'e gönderilmesine yardım etmişlerdi. Buna karşılık her iki gruptan insanlar da Orta Asya ve Kafkasya'ya gönderilmiştir. Bkz. David Wingeate Pike, "Les Forces Allemandes dans le Sud-Ouest de la France, Mai-Juillet 1944", *Guerre Mondials et Conflits Contemporaines*, XXXVIII/152 (1988), s. 20-23; Carlos Caballero Jurado, *Foreign Volunteers of the Wehrmacht, 1941-1945* (Londra, Osprey, 1983). Bazı Ermenilerin, Avrupa ve Orta Doğu'daki Nazi propagandası ile yaptıkları iş birliği için bkz. Paul Leverkuehn, *German Military Intelligence* (Londra, Weidenfeld and Nicolson, 1954); David Kahn, *Hitler's Spies* (New York, 1978), s. 236-237; Barry Rubin, *Istanbul Intrigues*, s. 56-61; Julius Mader, *Hitlers Spionagegenerale sagen aus: Ein Dokumentarbericht über Aufbau, Struktur und Operationen des OKW-Gehiemdienstamtes Auslan/Abwehr mit einer Chronologie seiner Einsatze von 1933 bis 1944* (Berlin, 1974), s. 26, 96-97, 361-362 ve diğer sayfalar; Heinz Höhne, *Canaris* (New York Doubleday, 1979), s. 482-483; H. D. Schmidt, "The Nazi Party in Palestine and the Levant, 1932-1939" *International Affairs* XXVIII/4 (October 1952), s. 460-469; Bernest Bramsted, *Goebbels and National Socialist Propaganda*, 1925-1945 (Londra, 1965). 1914'te Van'daki Ermeni ayaklanması ile aynı yıl Rusların Doğu Anadolu'yu işgalleri arasındaki bağlantının incelenmesi gerekmektedir.

78 Savaş sırasında Türkiye'nin karşılaştığı muazzam bütçe sorunları ve bunların çözümleri için harcanan çabalar, Ertuğrul Baydar'ın *İkinci Dünya Savaşı İçindeki Türk Bütçeleri* (Ankara 1978) isimli eserinde ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır.

79 *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası,* LX/1 (Ocak 1944) ve LX/2, (Şubat 1944).

80 Kanun No. 6/4067; *TBMM Zabıt Ceridesi,* Devre 6, İçtima 4, Cilt 30, 23. *İnikat*, 4 Ocak 1943 ve *Ulus, 1 Ocak 1943. Varlık Vergisi Hakkında Kanun,* No. 4035, 11 Teşrinisani 1942; *Sicilli Kavanin,* No. 23 (1942), s. 901-907. Aynı zamanda bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam: İsmet İnönü, 1938-1950* (İstanbul Remzi Kitabevi, 1967), s. 228-236 (II. Cilt-Ç.N.); Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi,* s. 367-373 ve Rıdvan Akar, *Varlık Vergisi,* (İstanbul, 1992).

81 Rıdvan Akar, *Varlık Vergisi* (İstanbul, 1992).

82 Bu konudaki eleştiriler için bkz. Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim* (4 Cilt, İstanbul, 1971), III, s. 375-391. Bu eserin İngilizce kısaltılmış şekli için bkz. *Turkey in My Time* (University of Oklahoma Press, 1957), s. 205-208; aynı zamanda bkz. Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, s. 530-544 ve Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası* (İstanbul, 1951).

83 Mesela 28 Ocak 1943 günlü *Ulus* ile 20 ve 23 Ocak 1943 günlü *Tan*'a bakınız.

84 Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi,* s. 541.

85 Ahmet Emin Yalman, *Turkey in My Time*, s. 205-226. Yine Yalman'ın *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim* adlı anılarının, III. Cilt, 375-383'üncü sayfalarında Varlık Vergisi daha ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır.

86 Yahya Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, 1923-1950, 2. Baskı, (Ankara, 1986), s. 225-223; Giacomo Saban, "Ebrei di Turchia (2): Gli Anni Difficcili", *La Rassegna Mensile di Israel* LVI(1990), s. 172-173.

87 Bkz. Ahmet Emin Yalman, "Harp Kazançlarından Alınacak vergi", *Vatan*, 29 Mayıs 1942; Zekeriya Sertel'in 10 ve 11 Haziran 1942 günlü *Tan*'daki yazıları.

88 *11 Teşrinisani 1942 tarihli Varlık Vergisi Kanununa Ek Kanun, Sicilli Kavanin 24* (1943), s. 740; *Varlık Vergisinin bakayasının terkinine dair kanun,* No. 4530, 15 Mart 1944*, Sicilli Kavanin* 25 (1944), s. 97-98.

89 Yahya Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi* 1923-1950 (2. Baskı, Ankara, 1986), s. 226-227.

90 Bu kitabın 311. sayfası ile diğer sayfalarına bakınız.

91 Bu kitabın 52. sayfasına bakınız.

92 Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, 1944-1973*: *Tek Partiden Çok Partiye,1944-1950* (3. Baskı, İstanbul, 1990), s. 22; Rubin, *Istanbul Intrigues*, s. 45.

93 1 Mart 1943 tarihli *Cumhuriyet*, *Tan*, *Son Posta*. Laurence Steinhardt'tan Amerika Dışişleri Bakanlığı'na 1 Mart 1943 tarih ve 379 No.'lu yazı, Dışişleri Bakanlığı Arşivi Desimal Dosya 867.00/3229.

94 Büyükelçi Steinhardt'tan Dışişleri Bakanı'na 9 Mart 1943 günlü ve 301 sayılı telgraf: "Yedinci Büyük Millet Meclisi için yapılan genel seçimlerin sonuçları hakkında rapor", Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Desimal Dosya 867.00/3243. Ayrıca bkz. Barry Rubin, *Istanbul Intrigues*, s. 45.

2. YAHUDİ SOYKIRIMI SIRASINDA YAHUDİLERİN NAZİLERDEN KURTARILMASINDA TÜRKİYE'NİN ROLÜ

ALMAN İŞGALİNİN BAŞINDA FRANSA'DAKİ TÜRKİYE YAHUDİLERİ

Nasıl Osmanlı İmparatorluğu yüzyıllar boyu Yahudiler için bir cennet olmuşsa, Yahudi Soykırımı sırasında Nazi işgaline uğrayan Batı Avrupa'da yaşayan Türkiye Yahudilerinin kurtarılmasında Türkiye'nin oynadığı rol de o kadar önemlidir. II. Dünya Savaşı başladığında, Fransa'daki 300 binin biraz üzerindeki Yahudi'den 10 bin kadarını Türkiye Yahudileri teşkil ediyordu.[95] Avrupa'nın diğer yerlerinde de muhtemelen bir o kadar Türkiye Yahudisi bulunmaktaydı. Paris'te oturmakta olan 113.467 Yahudi'den, 15 yaşın üzerinde olanların üçte biri Fransa dışında ve bunların 3.381'i de Türkiye'de doğmuştu.[96] Bunların %13.2'si bir bakıma endüstride ve % 33.8'i de ticaret hayatında bulunuyordu ve %48.4 oranındaki ev kadınları ise herhangi bir işi olmayanlara dâhil edilmişti.[97] Mamafih Fransa'daki mesleklerin önemli bir kısmına Yahudiler sahip bulunuyordu. Doktorların % 12.5'i, bankacıların ve kürkçülerin her birinin % 57'si, gümlekçilerin % 61'i, elmas tüccarlarının % 45'i ve şapkacıların % 43'ü Yahudi idi. Tabii bu durum, gerek bu mesleklerde rekabet eden ve gerekse diğer mesleklerde çalışan Fransızların Yahudi aleyhtarı duygularını tahrik etmekten geri kalmadı.[98]

Türkiye Yahudilerinden bazıları yahut ana-babaları veya dedeleri, daha Osmanlı'nın son zamanlarında Paris'e yerleşmişti. Bunlar ve özellikle Fransız kültürü ile yetişenler, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda, merkezi Paris'te bulunan *Alliance Israélite Universelle*'i kurmuşlardı ve Yahudilerin eski bir dostu olan Padişah II. Abdülhamid tahttan indirildiğinde çok korkmuşlardı.[99] Bu Yahudilerden bazıları Fransız ordusuna katılarak, I. Dünya Savaşı'nı müteakip Fransız işgal kuvvetleriyle İstanbul'a ve Güney Doğu Anadolu'ya gelmişlerse de, Fransa'nın Milli Mücadele'nin liderleri ile ayrı bir anlaşma yapması üzerine 1920'de bölgeden ayrılmışlar[100] ve geri dönmüşlerdi. Anadolu'da kalmamalarında, Yunan ordusunun İzmir'i aldıktan sonra içerilere doğru ilerlemesinden ve özellikle Yunanların, her yerde Müslümanlar kadar Yahudilere de saldırmalarından duydukları korku büyük rol oynamıştır.[101] Diğer birçoğu da 1920'lerde ayrıldı. Çünkü yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Mustafa Kemal'in önderliğinde köklü inkılâplar yapmaya başlamıştı ve bu da kendilerinde geleceğin belirsizliğine sebep oldu. Paris'e gelenlerin çoğu, Paris'in 11. Bölgesi'ndeki (Arondisman) Faubourg Saint

Antoine bцlgesine yerleştiler ve burada "Кьзьk Тьrkiye"yi meydana getirdiler. Osmanlı İmparatorluğu zamanındaki mesleklerini icra ettikleri gibi, Fransızcanın yanında Тьrk ve Yahudi İspanyolcasını da konuşuyorlardı.[102]

1923 tarihli Тьrk Anayasası'nın[103] 88. Maddesi'ne gцre, Тьrkiye'de veya Тьrkiye dışında bir Тьrk babadan gelen yahut Тьrkiye'de yerleşmiş bir yabancı babadan Тьrkiye'de dьnyaya gelip de memleket iзinde oturan ve ergenlik yaşına vardığında resmo olarak Тьrk vatandaşlığını isteyen yahut Vatandaşlık Kanunu gereğince Тьrklьğe kabul olunan herkes Тьrk'tь.[104] Bununla beraber, 1935'te kabul edilen Тьrk Vatandaşlığı Kanunu, dışarıda yaşayan vatandaşların ьlke ile ilişkilerini kaybetmiş olmalarını ve цzellikle yaşadıkları ьlkenin vatandaşlığına geзmek istemelerini gцz цnьne alarak, Milli Мьcadele sırasında dışarıda bulunup da yurda dцnmeyenler ile Milli Мьcadele'yi izleyen ilk beş yıl iзinde yurda dцnmeyenlerin Тьrk vatandaşlığının otomatik olarak sona ermesini цngцrmekteydi. Daha sonra yurt dışına gidenler ise bulundukları yerin Тьrk konsoloslukларına kayıtlarını yaptırmak ve her beş yılda bir kayıtlarını yenilemek zorundaydılar. Bunu yapmazlarsa, Тьrk konsoloslukларının korumasından yoksun kalacakları gibi, Тьrk vatandaşlığını da kaybedeceklerdi. Dışarıda yaşayan Тьrk vatandaşlarının bazıları bu zorunluluğu yerine getirdiler. Lakin Avrupa'da yaşayan Yahudilerin зoğu buna ihtiyaз duymadılar ve bunun sonucu olarak da Nazilerin Avrupa'nın bьyьk kısmını işgal ettiği 1940 yılında, bu Yahudilerin Тьrk vatandaşlığı sona ermiş bulunuyordu.

FRANSA'DA İŞGAL SIRASINDA YAHUDİLERE YAPILANLAR

Almanya'nın Belзika, Hollanda ve Fransa'yı işgal etmesinin hemen ardından, 20 Mayıs 1940'ta yayınlanan bir *Militдrbefehlshaber in Frankreich* (Fransa'daki Askero Komutanlık Emirnamesi), halkın ihtiyaзlarının sağlanması ve ekonomik hayatın istikrarı iзin bьtьn ekonomik faaliyetleri Alman kontrolь altına alıyordu.[105] Fransa'daki Alman askero yцnetimi, 27 Eylьl 1940'ta doğrudan Yahudilere karşı bir dizi tedbirler aldı. Bu tedbirlere gцre, en az iki kuşaktan beri Yahudi dinine mensup olanlar, Yahudi sayılacaktı.[106] Aynı ayda Yahudiler iзin bir nьfus sayımı emredildi. Yahudilere karşı Ьзьncь Emirname 26 Nisan 1941'de yayınlandı. Buna gцre de ailesinde ьз kuşak Yahudi bulunanlar ile, bьyьkanne ve bьyьkbabaları Yahudi olan ve Yahudi dinine mensup bir Yahudi ile evlenenler Yahudi sayılacaktı.[107] Bu husus, Vichy hьkьmeti tarafından 3 Ekim'de yayınlanıp 2 Haziran 1941'de gцzden geзirilen *Statut des Juifs* (Yahudilerin Statьsь) de aynen tekrarlanmıştı.

İşgal altındaki Fransa'da Yahudiler bağlı bulundukları kaymakamlıklara kayıtlarını yaptırmak zorundaydılar ve izin almaksızın evlerini terk edemeyeceklerdi. İzinsiz olarak Fransa'nın işgal altında olmayan kısımlarına gidenler bir daha geri dцnemeyeceklerdi. Ticaret ve esnaflık Yahudiler iзin yasaklanmıştı[108] ve Yahudiler, iş yerlerinin işletmesini Hıristiyanlara terk etmek zorundaydılar ve buralara, Almanca ve Fransızca olarak, bunların Yahudi dьkkвnı olduğu yazılacaktı.[109] 18 Ekim 1940'ta yayınlanan bir emirname ile de, işgal kuvvetleri yetkililerinden ve ekonomik işlerden sorumlu Dr. Franke'nin başkanlık ettiği bir komisyon tarafından, bьtьn Yahudi kuruluşlarının "aroleştirilmesi" (Aryanize edilmesi) emredildi. Bu kuruluşlar цnce Hıristiyan-Fransız yцneticilere devredilecek ve sonra da onlar tarafından asgari fiyatla Hıristiyan ve tercihen aro olanlara satılacaktı. Bu satıştan elde edilen gelirler, hesapзa eski sahiplerinin kullanımı iзin *Causse des Dйpots et Consignations*'a tevdi edilecekti. Lakin bu eski sahipler, ana paraya hiз dokunmadan, yılda %2.5 faizden başka hiзbir şey alamadılar.[110]

4 Eylьl 1940'tan itibaren Almanlar, Yahudilerin işgal altındaki Fransız bankalarında bulunan kiralık kasalarını aзıp iзindekilere el koydular. Bunun ьzerine Fransız bankaları, mьşterilerinden Yahudi olmadıklarına dair belge istemeye başladı ve bu belgeleri veremeyenlerin bьtьn kiralık kasaları kapatıldı.

Karaoler[111] (Karaitler) gibi Ermeniler de kendilerinin Tьrk değil Aro ırktan olduklarını ileri sьrerek, Yahudi aleyhtarı kanunlardan yakalarını kurtardılar.[112] Gerзekten, Ermenilere, *Reichstelle fьr Sippenforschung*, ırk işleri ile meşgul makamları tarafından Aro olduklarına dair belge verildiği gibi, Tьrkler ve diğerleri "Moğol" birliklerine verilip ayak işlerinde kullanılırken, Ermeniler Nazi birliklerinde "Avrupalılar" olarak hizmet ettiler. Mamafih, bazen de yanlışlıkla Yahudi sanılmışlar ve Alman Bьyьkelзiliği'nden, Tьrkiye Başkonsolosluğu'ndan[113] ve bu başkonsolosluğa yardımcı *Commissariat Gйnйral aux Question Juives*'den (CGQJ) (Yahudi Sorunları Genel Komiserliği) aro olduklarına dair belge almak iзin зok uğraşmışlardır.[114]

Bu *Commissarait Gйnйral*, 29 Mart 1941'de, amansız bir Yahudi aleyhtarı olan Xavier Vallat'ın yцnetimine verildi. Bu цrgьt, "Yahudilerin hayati alanlara ve kamu hukuku alanına mьdahalesini takip ve bertaraf etmek ve tahliye edilinceye kadar onları ve varlıklarını yцnetmek ьzere" bir merkezo organ teşkil edecek ve bu suretle de Yahudilerle ilgili Alman ve Fransız politikalarının uyum ve yцnetimini sağlayacaktı.[115] Bu цrgьt daha sonra hьkьmete şunları teklif etmiştir: "Yahudilerin medeni hakları ve siyasal yetenekleri, gцrev yapma, istihdam ve mesleklerini icra etme hususundaki hakları konusunda hьkьmetin aldığı prensip kararlarının

uygulanması için gerekli tedbirler ve mevzuat... Bu kanun ve kararları uygulamada bakanlıklar arasında gereken koordinasyonun sağlanması; kanunun öngördüğü şekilde ve millo ekonominin ihtiyaçlarını göz önüne almak suretiyle, Yahudi mallarının ve işlemlerinin yönetim ve tasfiyesini düzenlemek ve bütün bu işlemleri yürütecek ve gözetecek memurların tayini ve nihayet Yahudiler hakkındaki polis tedbirlerinin harekete geçirilmesi." Bütün bu görevlerin yerine getirilmesi için, diğer şeyler arasında, Paris'te ve Fransa'nın diğer yerlerinde Yahudi aleyhtarı sergiler düzenlendi.[116]

Yahudi mallarına el koymayı kolaylaştırmak için 2 Haziran 1941'de hem işgal altında ve hem de işgal altında olmayan Fransız topraklarında bir Yahudi sayımı yapıldı.[117] Bunun arkasından Yahudilerin sahip oldukları ev, dükkân ve fabrikalara el kondu.[118] 22 Temmuz 1941 tarihli kanun "millo hayat üzerindeki Yahudi etkinliğini sona erdirmek için" ilk adım olmak üzere, Yahudilere ait bütün işletmelerin, geçici olarak, Hıristiyanların yönetimine verilmesini öngörmekteydi.[119] Bunu uygulamak üzere de CGQJ'ye 17 Kasım 1941'de bütün Yahudi sınai, ticari ve esnaf işletmeleri ile, Yahudilerin oturdukları ev ve apartman dairelerine ve bu yerlerdeki teçhizat, maddeler ve eşyalar ile benzerlerine, bunları yönetmek üzere Fransız yöneticilerin tayinine yetki veriyordu.[120]

Bu çabalar yürütülürken, Gestapo ve toplama kamplarını yöneten Sicherheitsdienst'in (SD) dâhil olduğu Hitler'in Gizli Polisi, Herman Göring'ten 24 Ocak 1939 tarihli kanunun öngördüğü şekilde, kuvvet yoluyla veya mecbur ederek, sadece Yahudilerin Avrupa'dan sürülmesini değil, daha önceki politikaların yerine, Nihai Çözüm için Yahudilerin resmen yok edilmesi politikasını yürütmesi için yetki aldı.[121] 20 ve 25 Ağustos 1941'de Alman askerî yönetimi, Paris'teki Yahudiler üzerine bir baskın furyasına girişti ve birçok Yahudi tutuklanıp Auschwitz'de yok olmak üzere toplama kamplarına gönderildiler.[122] Bunun arkasından Himmler, 23 Ekim 1941'de yayınladığı bir tüzük ile, Almanya'dan, Alman işgali altındaki bölgelerden ve Vichy Fransa'sından göç etmelerini yasaklayarak, Yahudilerin tutuklanmasını ve dolayısıyla ölüm kamplarına sevkini kolaylaştırdı.[123]

Paris'in banliyölerinden Drancy'de yeni inşa edilen bir apartman,[124] yabancı Yahudilerin Auschwitz'e sevkleri için, 12 Ağustos 1941'de bir toplama kampı hüline getirildi.[125] 1946'dan sonra mesken hüline getirilmiş ve *Cité de la Muette* adını alan *Camp d'Internement de Drancy* (Drancy Enterne/Toplama Kampı), kuruluşundan 1943 Haziran'ına kadar, *Yabancılar ve Yahudi İşleri Dairesi*'nin *Emniyet Müdürlüğü*'ne bağlı polisler tarafından yönetilmiştir. Kampta devriye gezen

SS muhafızlarının komutanı, başlangıçta, Gestapo'nun IV. Şube şefi ve Fransa'daki işgal makamlarının *Judenreferat*'ı (Yahudi Uzmanı) Theo Dannecker iken, 1942 Temmuz'undan 1943 yılı sonuna kadar da *Obersturmführer* Heinz Rüthke olmuştur. Nihayet kamp, 1943-1944'te, Nihai Çözüm politikalarını tümü ile uygulamakla görevlendirilen Alois Brunner'in yönetimine verildi. Bu olay ile kampta Fransız polisinin kontrolü sona ererken, Brunner, bir yandan bazı Yahudileri, çocuklar ve Fransız Yahudileri başta olmak üzere kendi dindaşlarının imhası için kullanmış ve komutanlığı sırasında Drancy Kampı'ndan ölüm kamplarına 24 bin Yahudi sürgün edilmiştir.[126] Drancy Kampı'nın dışındaki muhafızlar daima Fransızlardı. Ne var ki, bunların, Yahudi mahpuslara, içerideki SS muhafızlardan çok daha kaba davrandıkları söylenmiştir.[127]

Drancy'deki Türkiye Yahudilerine yönelen kabadan da vahim muameleler, hem Alman SS muhafızlarından[128] ve hem de Fransız jandarmalarından gelmiştir.[129] Bu muameleler, yarı aç bırakma, Yahudilerin yürüttüğü karaborsa işlerini şiddet yoluyla önleme, doğal sebeplerden olduğu kadar intihar ve işkenceden doğan ölümler, hastalıklar,[130] mahpusların milliyetlerine göre ayrılmalarıydı. Zulüm ve işkencenin, kampta bulunan ve çoğu Orta Çağ'ın Hıristiyan Avrupa'sında egemen olmuş Türk ve İslam aleyhtarı peşin yargılara sahip Fransız Yahudilerine yaptırılmasıydı:

> *Fransızlar, Polonyalılar, Türkler vs. vardı. Ben de oda başkanıydım, fakat Yidişistlerle*[131] *İspanyolca konuşan ve bir parça ekmek için çeşitli oyunlar çeviren Türkiye Yahudilerinin arasını bir türlü bulamadım...*[132] *Milliyetler, gruplar ve aynı vatana mensup olanlar şeklinde yaşadılar. Her biri, komşusunun değil, kendi menfaatinin peşinde koştu... Bu kampta kalanlar, aralarında çok az dayanışmanın bulunmasından sıkıntı çektiler. Bu sıkıntının en güze çarpan görüntüsü ise, bir kısmını diğerleriyle ve özellikle Fransız Yahudileri ile yabancı Yahudileri karşı karşıya getiren sürekli tartışmalardı. Fransız Yahudileri, başlarına gelenlerden yabancı Yahudileri sorumlu tutarken, yabancılar da Fransa'dan şikâyetçi oldular. Belki de sorumluluğu Fransız Yahudilerinin kapısına getirip koymak gerekiyor. Çünkü bunlar kampa geldiklerinde, kendilerini diğer Yahudilerden yüksek görüyorlardı ve kendilerinin diğerlerinden önce serbest bırakılacağını söylüyorlardı. Fakat kabul etmek gerekir ki, bu tutumlarında bir bakıma haklıydılar; çünkü özellikle bu kişiler ülke için savaşan muhariplerdi ve kendilerinin diğer Fransız vatandaşlarından ayrı bir muameleye tâbi tutulmalarını anlayamıyorlardı*[133] *Kampta enterne edilen yabancı Yahudiler, birbirine muhalif iki grup teşkil etmişlerdi: Fransız Yahudileri, oraya gelmiş olmalarının sebebini yabancı Yahudilerin hatasına bağlamaktaydılar ve dolayısıyla, işgal makamlarından özel muamele ümit ettiler ki, bu da hiçbir zaman gerçekleşmedi. Fransız Yahudileri yakında serbest bırakılacaklarına inanıyorlardı ve bu yüzden yabancı Yahudilerle bir dayanışma içinde görünmek istemediler... Fransız Yahudileri, yabancı Yahudiler*

yüzünden kampta olduklarına inanıyorlardı. Bu sebeple de konuşurken yabancı Yahudilerden küçümseyerek söz ediyorlardı... Almanların, Yahudiler arasında hiçbir fark gözetmediğini gördüklerinde de hayal kırıklıkları çok daha acı oldu...Buna karşılık yabancı Yahudiler de Fransa'nın yaptıklarından dolayı Fransız Yahudilerini kınadılar. Böylece, bütün bu ardı arkası gelmeyen tartışmalar, bir süre gürültü patırtıdan ve kavgadan başka bir yere varamadı.[134]

Fransız ve yabancı Yahudiler arasındaki bu kavgalar, tartışmalar ve iddialarla karşılıklı sertlikten daha önemli olanı ise, yabancı Yahudilere karşı, sadece muhafızlar tarafından değil, SS tarafından kampta görevlendirilen Yahudiler ve Yahudi kuruluşları tarafından da uygulanan fark göz edici muamele idi. Çünkü görevlendirilen bu Fransız Yahudileri, mahpusları ayrıcalıklı ve iltimaslı sınıflara ayırmak için, *Commissariat Général aux Question Juives*'in izlediği politikanın, kendi vatandaşlarını korumak için, yabancı Yahudiler aleyhine işlemesinin peşindeydiler.[135]

Gerek Vichy Fransa'sında gerek işgal altındaki Fransa'da, Yahudilerin mesleklere intisabı artan bir şekilde sınırlandırıldı. Orta öğretim ve üniversitede Yahudi öğrencilerin kontenjanı %3'ten fazla olmadığı gibi, bu oran, doktorluk, avukatlık, mimarlık, eczacılık, cerrahlık ve dişçilik gibi mesleklerde ancak %2 idi ki, bu oranlar eskisine göre çok düşük kalıyordu. Bu arada Paris'te de Yahudiler ve "Yahudi Sorunu" hakkındaki sözümona bilimsel araştırmaları yönetmek ve geliştirmek üzere bir *Institut d'Etude des Questions Juives* (Yahudi Sorunlarını Araştırma Enstitüsü) kuruldu ve kurulur kurulmaz da filmler, diğer propaganda araçları ve aylık propaganda dergisi *Le Chaier Juive* vasıtasıyla Yahudi aleyhtarı propaganda kampanyası başladı.[136] 5 Eylül 1941'den itibaren de bir dizi Yahudi aleyhtarı serginin ilkini Paris'te açtı.[137]

21 Kasım 1941'de de işgal Fransa'sı ile işgal altında olmayan Fransa'daki bütün Yahudileri kontrol altında tutup, örgütlemenin bir aracı olarak ve bütün eski Yahudi örgütlerinin yerini almak üzere, Vichy hükümeti tarafından, bütün Yahudilerin kaydolmak zorunda olduğu *Union Générale des Israélites de France* (Fransız Yahudi Genel Birliği) kuruldu. Eski örgütler kaldırılırken bütün mallarına el konuldu.[138] Bununla beraber sonradan görüldü ki, bu örgüt sadece Yahudiler üzerindeki Alman ve Fransız kontrolünü kolaylaştırmakla kalmayıp, aynı zamanda, mesleklerini kaybetmeleri dolayısı ile fakir duruma düşenlere de yardım etmek için kurulmuştu.[139]

1942 Temmuz ortalarında Fransa'nın her iki bölgesinde de Yahudilerin kitle hâlinde tutuklanmaları ve sürgün başladı. Evlerinde kalmalarına izin verilenler ise her çeşit kısıtlamalara tâbi tutuldu.[140] Yahudiler evlerinde telefon ve radyo

bulunduramazlardı.[141] Paris'in ana caddelerinde Yahudilerin bisiklete binmeleri yasaklanmıştı.[142] İzin almadan akşam saat 8 ile sabah 6 arasında evlerinden çıkamazlardı ve yine izin almadan evlerini değiştiremezlerdi.[143] Keza, Yahudilerin sinemalara veya umumi eğlence yerlerine ve aynı zamanda Yahudi olmayanların alışveriş yaptığı mağazalara girmeleri de yasaklanmıştı.[144] Sokakta iken, elbiselerinin belirgin bir yerinde "Yahudi" kelimesi ile altı köşeli sarı bir yıldız takmak zorundaydılar.[145] Bütün bu kısıtlamalara aykırı hareket eden Yahudiler gayet sert bir şekilde cezalandırılıyor ve genellikle Drancy Kampı'na ve oradan da Auschwitz'e sevk ediliyorlardı. Tutuklamalar, herhangi bir uyarıya hacet kalmaksızın sokakta, hemen ve keyfo bir şekilde yapılıyor ve ne için tutuklanıp nereye götürüldüklerine dair ne ailelerine ne yakınlarına ve Türkiye Yahudileri söz konusu olduğunda, ne de Türk Başkonsolosluğu'na herhangi bir bildirim yapılıyordu.

Vichy hükümetinin memurları ile hemen ülkedeki bütün Fransızlar, Yahudilere karşı çoğu kez Nazilerden çok daha sert davranıyorlardı.[146] Hülbuki Fransa'nın aksine komşu Hollanda ve Belçika'da, Nazi baskısına rağmen, halkın büyük bir bölümü ile siyasi, dino ve iş ülemi liderleri Yahudi haklarının savunulması için aktif ve cesur rol aldılar.[147]

Almanların Yıldırım Savaşı (*Blitzkrieg*) karşısında Fransa'nın hızlı çöküşü için sorumlu arayan Vichy hükümeti, uygun bir günah keçisi olarak Yahudileri gördü. Bu sebeple, bu konudaki faaliyet Alman işgalinden hemen sonra başladı ve 7 Ekim 1940 tarihli bir kanun, 24 Ekim 1870 tarihli bir kanunla Cezayir Yahudilerine verilen Fransız vatandaşlığını iptal etti.[148] Vichy hükümetinin 3 Ekim 1940'ta yayınladığı ilk *Status des Juifs*[149] (Yahudilerin Statüleri), Fransız İhtilali sırasında Fransız Yahudilerine Fransız vatandaşlığını tam olarak sağlayan Nantes Fermanı'nı ortadan kaldırmaktaydı.[150] Kanuna göre amaç "ölümcül bir anemiye götüren bir mikroba karşı Fransa'nın organizmasını savunmaktı." Yine kanunun söylediğine göre, "bir azınlık inanışının mensuplarının (yani Yahudilerin), Hıristiyan uygarlığına mensup ülkeleri etkilemesi kabul edilemezdi." Kamuda Yahudilerin şu mevkilere ve görevlere gelmeleri yasaklanmıştı: Devlet başkanlığı, hükümet üyeliği, danıştay, her düzeydeki mahkemeler, Dışişleri ve İçişleri bakanlıkları başta olmak üzere birçok bakanlık, genel valilik ve diğer sömürge memurlukları, devlet ve özel okullarda öğretmenlik, subaylık, madenler ve körfüler millo birlikleri, hükümetle iş yapan şirketlerin yetkili memurlukları, maliye müfettişliği ve seçimle gelen mevkiler. Bununla beraber bazı istisnalar da yapılmıştı. Mesela, I. Dünya Savaşı'nın eski

muharipleri ile II. Dьnya Savaşı'nın ilk yılında savaşanlar ve Lejyon Donцr Nişanı'na sahip bulunanlar bu yasaklardan muaf tutulmuştu. Bundan dolayıdır ki, Louis Halphen ve Marc Bloch gibi tanınmış profesцrler, цğretim işine bir sьre devam ettiler.[151] Yahudiler, izin almaksızın, gazetecilik, tiyatro, radyo ve sinema gibi işlere giremiyorlardı.[152] Almanya'nın doğrudan doğruya mьdahalesinden kaзınmak iзin, Fransa'nın işgal altında bulunmayan kısımlarındaki Yahudi teşebbьslerini "aroleştirme"nin zorunluluğu bahanesiyle yayınlanan 2 Haziran, 22 Temmuz ve 17 Kasım 1941 tarihli ek kanunlar зıkıncaya kadar, işgal-dışı Fransa'sında Yahudiler endьstriden, tarımdan ve ticari hayattan atılmadılar.[153] İşgal-dışı Fransa'nın İзişleri Bakanlığı, 15 Ekim 1941'de, bu konudaki emir ve kararları sıkı bir şekilde uygulamak ьzere, *Yahudi İşleri Polisi*'ni kurdu.[154]

İşgal altındaki Fransa bцlgesi ile işgal-dışı Fransa bцlgesi arasında farklılık ve anlaşmazlık yaratmamak iзin, Vichy hьkьmeti, Almanların "Yahudi" tarifini aynen kabul etti. Hatta 18 Ekim 1940'ta yayınlanan ve "Yahudilere Karşı Tedbirler" başlığını taşıyan İkinci Emirname, Yahudi tarifini daha da sert hвle getirdi. Zira buna gцre, sadece hвlen Yahudiliğe (Museviliğe) mensup olanlar değil, daha цnceden Musevi olanlar ve aynı zamanda geзmişinde iki kuşak Yahudi bulunanlar da Yahudi sayılacağı gibi, yeni bir unsur olarak, geзmişinde iki kuşak Yahudi bulunan Yahudi bir kadın, herhangi bir kimse ile evli olsa bile, yine Yahudi sayılacaktı.[155] Bu durum, İsrail'in Sefardik[156] Hahambaşısı Ovadia Joseph'in 1991'de yayınladığı ve Rusya'dan İsrail'e gelen gцзmenlerin, analarının Yahudi olduklarını belge ile ispat etmelerinin yetersiz olacağına, aynı zamanda dцrt kuşaktan fazla Yahudi olduklarını ispat etmeleri gerektiğine dair demeci ile mukayese edilebilir.[157]

Sцzьnь ettiğimiz ek kanunlar, Yahudilere, bankerlik, sarraflık, hisse senedi ve gayrimenkul komisyonculuğu, kumar oynatma ile gazetelerin genel yayın mьdьrlьğь, başyazarlık ve kцşe yazarlığı gibi faaliyetleri de yasaklamaktaydı. 2 Kasım 1941'de Yahudilerin цzel izin olmaksızın ticari mьlk edinmeleri de yasaklandı.

Vichy hьkьmetinin 28 Ekim 1941'de aldığı bir kararla, bьtьn yabancı Yahudiler цzel kamplarda enterne edildi veya oturdukları yerlerde emniyet mьdьrlьklerince ev hapsine alındı. Bu uygulama ile ьз yıl iзinde 70.000 Yahudi, ki hemen hepsi Fransa'ya gцз eden Yahudilerdi, Drancy Kampı'ndan geзerek Doğu'ya gцnderildiler ve bunlardan 67.000'i hiзbir zaman dцnmedi.[158]

Dahası, 1942 yazında, 1933 Ocak ayından sonra Fransa'ya iltica eden 18-55 yaş arasında olup da herhangi dьzgьn bir işi olmayan erkek Yahudiler, зalışma

kamplarındaki üzel çalışma taburlarına verildiler. Bunun amacı açıktı: Bunlar bu suretle toplanarak alelacele Drancy Kampı'na gönderilip, oradan da Berlin'de gerekli kararlar alınır alınmaz yok edilmek üzere Doğu'daki kamplara sevk edilecekti.[159]

Bütün bu olup bitenler sırasında, sadece Fransız polisi ve resmo makamları değil, işgal altındaki ve işgal-dışı Fransa'nın Fransız Hıristiyan kitleleri ile Kuzey Afrika'nın da Fransız kolonisi (*colon*'lar), (Müslümanları değil) Yahudilere karşı, Almanlara rahmet okutacak bir sertlik gösterdiler.[160] Bu insanlar, Vichy hükümetinin oluşturduğu, Fransa'nın içkişinde rol oynayan bozulmanın esas kaynağının Yahudiler olduğu şeklindeki teoriyi kabullenmişlerdi.[161] Bu sebeple 3 Ekim 1941 günü Paris sinangoglarının bombalanması ve yakılması olayı halkın çok az tepkisini çekti.[162] Daha sonraki yıllarda Fransızlar, bu Yahudi aleyhtarı faaliyetlerin işgalci Almanların zorlamasından kaynaklandığını ileri sürmüşlerse de, Almanya'nın Fransızları zorlayacak gücünün kalmadığı, savaşın son yılında bile, yani bir zorlamanın söz konusu olduğu dönemin çok sonrasında ve hatta savaşın sona erip Nazilerin Fransız topraklarını terk etmesinden sonra dahi, Fransızlar Yahudi aleyhtarı kanunlarını ve faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.[163]

Sadece Güney Doğu Fransa'da, Nice'in bulunduğu Deniz Alpleri (*Alpes Maritimes*), Aşağı Alpler, Yukarı Alpler, Savoie ve Isère'in bir kısmı ve özellikle Grenoble bölgesinde yaşayan Yahudiler nispeten iyi durumda ve bir süreliğine güvenlik içinde kaldılar. Zira İtalyanlar 1942 Kasım'ından itibaren buraları işgale başlayınca, IV. Ordu'nun İtalyan askerleri, 1942 ve 1943'te Hırvatistan, Makedonya kıyıları, Yunanistan ve Makedonya'da yaptıkları gibi, Fransa'nın bu bölgesindeki Yahudileri de Fransız polisine ve Almanlara karşı korudular.[164]

25 Temmuz 1943'te Mussolini'nin düşmesinden ve Mareşal Badoglio tarafından kurulan yeni hükümetin Müttefiklere teslim olmasından sonra, bütün bu bölgelerdeki İtalyan kuvvetlerinin yerini Alman askerleri aldı ve bunun sonucu olarak da buralardaki Yahudilerin durumu süratle kötüye gitti. Bundan dolayı, Güney Fransa'daki Yahudilerin çoğu, İtalyan askerleri ile beraber gittilerse de, İtalyan hükümetinin teslimi üzerine Kuzey İtalya'nın Almanlar tarafından işgali, Yahudilerin durumunu eskisinden daha kötüye dönüştürdü. Mamafih, Müttefiklerin Güney İtalya'dan kuzeye doğru ilerlemeleri karşısında Almanlar mevkilerini savunma telaşı içine düştüklerinden, Yahudilere zulümleri de bir parça hafifledi. Buna karşılık, 1942'de, Yunanistan'da İtalyan kuvvetlerinin yerini Almanların alması üzerine, bir yüzyıldan beri Yunanların zulmüne uğrayan Yahudilerden arta kalan 70.000 Yahudi'nin üste ikisi Almanlar tarafından imha edildi. Buna 56.500 Selanik Yahudisi de dâhildi ve ancak az bir miktar Türkiye ve İtalyan Yahudisi

canını kurtarabildi. Bu durum, sadece Nazilerin kaba tutumundan değil, aynı zamanda, yerel Yunan halkının Almanlarla iş birliği yapmasının veya en azından Almanların yaptıkları karşısında pasif bir tutum gösstermesinin de bir sonucu idi.[165]

VATANDAŞLIĞINI KAYBEDEN TÜRKİYE YAHUDİLERİNE TÜRK PASAPORTU VE VATANDAŞLIK BELGESİ VERİLMESİ

İşte bu şartlar içindedir ki, Nazi işgalindeki Batı Avrupa'da bulunan Türk diplomatlar, sadece Türk vatandaşı olan Yahudileri değil, zamanında, bir Batı Avrupa ülkesinin vatandaşı olmanın büyük avantajlarına kapılarak Türk vatandaşlığından vazgeçen, şimdi ise ölümcül bir tehlike ile burun buruna gelen Türkiye Yahudilerini de korumak için, ekseriya kendi hayatlarını da tehlikeye atarak, resmo düzeyde olduğu kadar çoğunlukla perde arkasında da ellerinden geleni yaptılar. O zaman Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'nda genç bir muavin konsolos olarak görev yapan ve daha sonra Türk Dışişleri Bakanlığı'nda genel sekreter olan Büyükelçi Namık Kemal Yolga, Türkiye Yahudilerinin işlerinin ve onları Nazi zulmüne karşı korumanın, kendisinin ve meslektaşlarının en fazla zamanını alan husus olduğunu şu şekilde belirtmektedir:

> *İşgal altındaki Fransa'da Yahudilere eziyet, işgalden hemen sonra değil, 1941'in ortalarında başladı ve Yahudi kökenli vatandaşlarımızı korumak bizim en önemli ve güç işimizdi. Bu bağlamda başkonsolosluğun faaliyetleri sadece vatandaşları arasında din veya başka nedenlerle fark gözetmeyen Anayasamıza uyma nedeniyle değil, bizim karakterimizde olan önyargısızlıktan dolayısıylaydı. Değişik ülkelerde değişik derecelerde görülen anti-semitizm tarihin hiçbir zamanında Türkiye'de görülmemiştir. Aksine Yahudi Türkler devlet tarafından hiçbir zaman kötü muamele görmemişlerdir; diğer Türk vatandaşları arasında dostluk ve sevgiyle yaşamışlardır. Bu nedenle başkonsolosluğun Türk vatandaşlarını koruma görevi sadece Yahudi Türklere değil, hangi dinden olursa olsun tüm vatandaşlarına uygulanacaktı.*[166]

Başkonsolosluğun yaptığı hizmetlerden en önemlisi, Yahudi Türk vatandaşlığını belgelemekti. Çünkü aksi takdirde, o sırada gerek işgal Fransa'sında gerek işgal-dışı Fransa'da gayet sıkı bir şekilde uygulanan Yahudi-karşıtı kanunlara tâbi olacaklardı. Türkiye Yahudilerinin birçoğu Türk olmayan kadınlarla evlenmişlerdi. Bazılarının, hem kendileri hem de çocukları Fransız vatandaşı olmuştu. Bir haylisi de pratik sebeplerle Türklük mirasını unutmuş ve konsolosluktaki kaydını yenilemeyerek vatandaşlığını devam ettirmeyi ihmal etmişti. Hatta birçoğu da kayıtlı olduğu hâlde hâlihazır adreslerini konsolosluğa bildirmemişlerdi. Tabii bu arada, savaş sıktıktan sonra Avrupa'daki birçok Türk konsolosluğunun kapanması, kaydını yaptırarak vatandaşlığını devam ettirmek veya yeniden kazanmak

isteyenlerin işini epeyce gъzleştirmişti.[167] Fakat bir sъre sonra gцrdьler ki, uygulamaya konulan Yahudi dьşmanı tedbirler karşısında, ne kadar gъz olursa olsun, Tьrk konsoloslukların a ulaşmak kendileri izin bir цlьm kalım meselesi idi. Ayrıca Tьrk vatandaşlığından ayrılanlar da, sonradan sadakatle bağlandıkları ьlkenin vatandaşı olmaktansa, tarafsız Tьrkiye'nin vatandaşı olmanın kendileri izin zok daha kьrlı olduğunu anlamış ve binlercesi eski vatandaşlıklarını kazanmak izin başvuruda bulunmuşlardır.[168]

Tьrk hьkьmeti başlangıta bu istekleri karşılamakta gцnьlsьz davrandı. Sadece hьkьmet yetkilileri değil, birzok Tьrk vatandaşı da "Cumhuriyet kurulurken ьlkeden kazan bu insanlara yardım etmek izin Tьrkiye niye bir Nazi istilasını gцze alacakmış?" sorusunu ortaya attı. Bununla beraber, Tьrkiye'deki Yahudi toplumunun liderleri[169] ile Amerika ve İngiltere'deki siyonist liderlerinin[170] başvuruları ьzerine, Tьrk hьkьmeti 1942 başlarında tutumunu değiştirdi ve konsolosluklara verilen talimatta bu gibi başvuruların hemen incelenmesi izin Ankara'ya gцnderilmesi istenildi. Bu arada, Avrupa'daki bьtьn Tьrk konsoloslukları, vatandaşlığı tekrar kazanmak izin başvurmuş olsunlar veya olmasınlar, kayıtlarını yaptırmadıkları izin vatandaşlığını kaybedenleri "gayri muntazam vatandaşlar" diye цzel bir kategoride toplamak suretiyle, vatandaşlığı kazanmak izin gerekli bьrokratik işlemler tamamlanıncaya kadar, herhangi bir kцtь muameleye karşı konsolosluk himayesine almış oldular.[171] Ayrıca, Tьrk konsolosları, Doğu'ya цlьme gцnderilmek izin yakın bir sьrgьn tehlikesi altında bulunan veya gerek Vichy hьkьmetinin, gerek Alman işgal makamlarının uyguladığı Yahudi aleyhtarı tedbirlerden zok fazla etkilenen "gayri muntazam" Tьrkiye Yahudilerine gerektiğinde pasaport ve *vatandaşlık ilmьhaberi* vermekten de geri kalmamışlardır.[172]

Yahudi Soykırımı sırasında Paris Tьrk Başkonsolosluğu'ndaki durumu Bьyьkelzi Namık Kemal Yolga şu şekilde anlatmaktadır:

> *"Gayri Muntazam" dediğimiz vatandaşlarımızın durumu, zamanımızın bьyьk kısmını işgal ediyordu. Bu deyimi, Fransa'da yaşadıkları uzun dцnem izinde kayıtlarını muntazaman yaptıran Tьrk vatandaşlarına verdiğimiz vatandaşlık belgesini, kendilerine veremediğimiz kişiler izin kullanıyorduk. Paris Başkonsolosluğu'nun Fransa'daki gцrev alanı, Paris şehri bцlgesi civarı olup, Fransa'daki Tьrklerin zoğunluğu da bu bцlgede bulunuyordu. İşgal makamları Fransa'daki Yahudilere karşı tedbirlere başlar başlamaz, Tьrk vatandaşları başkonsolosluğa hьcum ettiler. Цnceleri ikinci kattaki kanzularyaya yığıldılar. Orası dolunca, giriş holьne kadar merdivenleri işgal ettiler ve gez gelenler de resimde gцrьleceği ьzere, konsolosluğun bulunduğu Bulvar Haussmann'ın kaldırımlarına yayıldılar. Цnceleri, merdiven sahanlığından dikilerek, sonra da binanın girişinde bir sandalyeye oturarak,*

izlemeleri gereken bürokratik işlemler hakkında bilgi verdim ve kendilerinden Türk vatandaşlıklarını ispat edebilecek ne kadar belgeleri varsa hepsini getirmelerini istedim. Gayet iyi hatırlıyorum, bazı hâllerde bunlar, ancak, Osmanlı Devleti zamanında ödedikleri vergilerin makbuzlarını getirebildiler. Onun üzerine biz de kendilerine, vatandaşlık işlemlerini tamamlamak üzere başkonsolosluğumuza başvurduklarını ve bu başvuruların Ankara'ya gönderildiğine dair birer belge verdik. Onlar da bu belgeleri vatandaşlık ilmühaberi gibi kullandılar ve sanıyorum ki, bu belgeler polise kaydolurken de o şekilde kabul edildiler. Bu yaptığımız "gayri muntazam" vatandaşlarımız için normal bir işlemimizdi.[173]

1941'den 1944'e kadar Marsilya ve Grenoble'daki Türk Başkonsolosluğu'nda muavin konsolos olarak görev yapan Büyükelçi Necdet Kent de, işgal-dışı Fransa'sındaki Yahudi Türklerinin, Türk vatandaşlığını ispat veya muntazam hâle getirme çabalarında kendilerine yapılan yardıma ait deneyimlerini şu şekilde anlatmaktadır:

O zaman Fransa'da iki türlü Türk Musevisi bulunmakta idi. Birinci gruptakiler I. Dünya Savaşı'nın bitişinde ve çoğu Fransız işgal kuvvetleriyle birlikte Türkiye'yi terk edip Fransa'ya yerleşenlerdi. Bunların çoğunun elinde Türk pasaportu yoktu ya da var ise süresi geçmişti. Ellerindeki yegâne belge Osmanlı idaresinin verdiği eski Türkçe nüfus kâğıtlarıydı. Başka bir tabirle bunlar Türk konsolosluklarınca "tabiyetsiz" sayılıyorlardı. Fransa idaresi II. Dünya Savaşı'ndan önce liberal olduğu için bunlara ses çıkarmıyor, bu durumda da bu kişiler konsolosluklara başvurup durumlarını "rüğulariser" etmiyorlardı. İkinci gruptakiler geçerli bir pasaport ile yurt dışına çıkmış fakat çeşitli sebeplerle ve bilhassa savaş yüzünden yurda dönememiş, durumları "rüğulier" sayılan Türk vatandaşları idi.

Fransa'nın kuzeyi Nazi Almanya'sının işgaline uğrayınca, diğerleri gibi Türk Museviler de güneye, bizim vazife bölgemize kaçtılar. O zaman Fransızlar kuzeyden gelen bu insanların hepsine "repliüs" diyordu. İşler bu muhaceretten sonra da iyi-kötü devam ediyordu. Ancak Naziler Fransa'nın güneyini de işgal edince durum kötüleşti. Nazilerin ilk işi ellerine geçirebildikleri Musevileri furgonlara yükleyerek Almanya'ya göndermek oldu. Bu arada Türk vatandaşlarından gelen şikâyetler üzerine biz harekete geçtik. Konsolosluğa müracaat eden Türk Musevisinin durumu "rüğulier" ise kendisine hemen bir belge veriliyor, ayrıca dükkânı, iş yeri varsa kendisinin Türk vatandaşı, malının da Türkiye'nin koruması altında olduğunu belirten bir vesikayı görünecek bir yere asması sağlanıyordu. İlk zamanlar Naziler bu türden vatandaşlarımıza rahat bıraktılar. Durumları "rüğulier" olmayan Türk Musevilerine derhâl bir beyanname doldurttuktan sonra ellerine, kendilerinin Türk vatandaşı olduklarının bilindiğini ancak gerekli dokümanların verilmesi için muamelelerin devam ettiği açıklanan bir belge veriliyordu. Bu metodla da hayli insan kurtarabildik. Ancak geçen zamanla ve bir de bülge Gestapo şefleri değiştikçe nazilerin baskısı artıyordu. O zaman çoğu kez günde üç-dört kere Gestapo merkezine giderek tevkif edilen Musevi vatandaşlarımızı, bazen tehditler savurarak kurtarmak gerekiyordu. İşin kötüsü İtalyanlar da Almanlardan örnek alarak kendi bülgelerinde bu tür uygulamalara başlamışlardı.

Bir gün İtalyan konsolosuyla iki saate yakın münakaşa ederek, onu bu insanlık dışı davranıştan vazgeçirmeye çalıştım. Bir ölçüde de başarılı olduğumu gelen haberlerden öğrendim.[174]

Nazi işgali altındaki Avrupa'da horlanan veya zulüm güçren Türkiye Yahudilerinin korunmasına dair Türk diplomatlarına Ankara'dan verilmiş bir emre şimdiye kadar rastlanmamakla beraber, din farkı gözetmeksizin bütün Türk vatandaşlarının korunması talimatı içeren yazışmalarda bu çeşit emirlere yapılan imalar, savaş sırasında Türk Dışişleri Bakanlığı'nın birçok defa bu tarz emirler verdiğine işaret etmektedir. Mamafih, her hâlükarda, bu çeşit faaliyetler, din farkı gözetmeksizin bütün vatandaşların korunması hususunda bütün diplomatların esasen yerleşmiş görevleri arasında bulunmaktadır.[175]

Fransa'daki Türkiye Yahudileri ile Müslümanlar arasındaki ilişkiler, Osmanlı İmparatorluğu zamanında olduğu gibi, 1930'lar boyunca da gayet mükemmel olmuştur. O kadar ki, Paris'teki caminin imamları, arada bir, Türk vatandaşlığını kaybeden Türkiye Yahudilerine kendilerinin Müslüman olduklarına dair belgeler sağlayarak, bunların Nazilerden kaçmalarını mümkün kılmışlardır.[176]

Büyükelçi Yolga'ya göre konsolosluk mensupları ile Türkiye Yahudileri arasında zaman zaman kişisel dostluklar da kurulmuştur:

O zamanlar bizim Yahudi vatandaşlarımız ile ilişkilerimiz sadece görev icabı olmayıp aynı zamanda şahsi idi. Mesela, rahmetli Başkonsolosumuz Cevdet Dülger bekârdı ve dolayısıyla başka insanlarla birlikte olmaya çok önem verir ve hemen her gün sekiz ile on arkadaşı ile buluşurdu. Bunlardan üçü Yahudi cemaatinin liderlerinden olan L. Fresko, S. Kohen ve büyük bir sevgiyle hatırladığım, Saint Augustin Meydanı'nın köşesinde bir halı mağazası olan R. Vidal'di. Dülger'in başkonsolos olarak selefi Fikret Şefik Özdoğancı da aynı ilişkileri sürdürmüştür.[177]

Bununla beraber, İngiltere, İngiliz Milletler Topluluğu ve Amerika'da da olduğu gibi, Türkiye de devamlı ikamet için başvuran ve Türkiye Yahudisi olmayanlara ağır şartlar uygulamaktaydı. Bunun tek istisnası, 1930'ların başından beri kabul edilmiş pek çok sayıdaki bilim adamı ve akademisyen olayındaki gibi, özel mesleki yeteneklere sahip olanlardı.[178] Bu kısıtlamalar, Türkiye'ye giriş vizesi alamayıp da üçüncü bir ülkenin vatandaşlığına geçtikten sonra belgelerini satarak ve yeni vatandaşlığına dayanarak Türkiye'ye giriş vizesi isteyen Güney Amerikalı mültecileri de kapsamına aldı.[179]

YAHUDİ ALEYHTARI KANUNLARIN FRANSA'DAKİ TÜRKİYE YAHUDİLERİNE UYGULANMASINI ÖNLEMEK İÇİN TÜRKİYE'NİN DİPLOMATİK TEŞEBBÜSLERİ

Fransa'daki Yahudi Soykırımı'nın gittikçe artan dehşeti konusunda Türk hükümeti, Vichy'deki büyükelçiliği ile Paris, Marsilya (Grenoble) ve Lyon'daki konsoloslukların gönderdiği bir dizi heyecanlı raporlar vasıtasıyla tam olarak haberdar bulunuyordu. Berlin, Viyana, Lahey ve Prag'daki diplomatik misyonlardan da Ankara'ya ayni nitelikteki raporlar muntazam gelmekteydi.

Bununla beraber, Avrupa'daki Türk diplomatların karşılaştığı esas sorun, Türkiye Yahudilerine bu zulümlerin ve sürgünlerin ne zaman yapıldığının tespiti ve şikâyet ve başvuruların kime yapılacağının bilinmemesi idi. Kayıtlarını muntazam yaptırarak Türk vatandaşlığını devam ettiren Yahudiler konusunda bile, bu kişilerin Türkiye büyükelçilikleri ve konsoloslukları ile temaslarını devam ettirmemiş olmaları, başlarından geçenler hakkında Türk diplomatların ekseriya yeterli bilgi alamamalarına sebep olmaktaydı. Söz konusu Yahudiler saldırıya uğrayıp tutuklandıklarında, hangi toplama kampına gönderildiklerini ve Doğu'ya ne zaman sürgün edildiklerini Türk diplomatları bilemiyordu. Elde edebildikleri bilgiler, ya akrabalarından ya dostlarından veya bazen ev sahiplerinden geliyor ve ara sıra da eğer hapsedildikleri yerde mektup yazmalarına izin verilmişse, kurbanların doğrudan kendilerinden geliyordu.

Son olarak sözü edilen haberleşmelerden biri, Albert Gattegno ile eşi Lily'nin serbest bırakılmasında Türk Konsolosluğu'nun harekete geçmesini sağladı. Gattegno ve eşi 4 Ağustos 1942 günü tutuklanmışlarsa da, aynı ayın sonlarında serbest bırakılmışlar fakat 8 Aralık 1942'de yeniden tutuklanıp 20 Ocak 1943'te bir kere daha salıverilmişlerdir. Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'nun girişimi üzerine bir yıl sonra da Türkiye'ye geri gönderilmişlerdir.

*ALBERT VE LİLY GATTEGNO DOSYASI*a) *Albert Gattegno, kendisinin ve eşinin 6 Ağustos 1942 günü Almanlar tarafından tutuklanıp Drancy Kampı'na gönderildiğini Türk Başkonsolosluğu'na (Paris) bildiriyor* (Drancy Kampı, 5. Blok, 22. merdiven, 19 No.'lu odada 15243 numaralı Albert Gattegno'dan, Paris, Haussmann Bulvarı 170 No.'da Türkiye Başkonsolosluğu'na 6 Ağustos 1942 tarihli mektup (mektup 7 Ağustos 1942 damgasını taşımaktadır), Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği Arşivi).

Drancy, 6 Ağustos 1942

Sayın Başkonsolos

4 Ağustos sabahı saat 08.00'de iki Fransız müfettişin evime gelerek, eşim Lily Gattegno'yu Tourelles ve beni de Drancy Kampı'na götürmüş olduklarını dikkatinize sunmakla onur duyarım. Neden tutuklandığımızın sebebini dahi bilmiyoruz. Küçük yaşta iki çocuğumuz bulunduğunu bildirmek isterim. Serbest bırakılmamızı sağlamak hususunda yetkili makamlar nezdinde gerekeni

yapmanızdan minnettar olacağım. Peşin teşekkürlerimle, samimi selamlarımı kabul buyurmanızı rica ederim Sayın Başkonsolos.

(imza) Albert Gattegno
Türk Vatandaşı, Vatandaşlık Belge No. 614 TP
Drancy Kampı, 5. Blok, 22. Merdiven, 19 No. odada,
Kayıt No. 15243

b) *Türk Başkonsolosluğu, Alman Büyükelçiliği'ne (Paris) Albert ve Lily Gattegno'nun Türk vatandaşları olduğunu bildiriyor ve serbest bırakılmalarını talep ediyor (*Türk Başkonsolosluğu'ndan (Paris) Alman Büyükelçiliği'ne (Paris) 6 Ağustos 1942 tarihli ve 32F/614 TP sayılı yazı. Paris'teki Türk Büyükelçiliği Arşivi).

Türkiye Cumhuriyeti Başkonsolosluğu
Paris, 6 Ağustos 1942, No. 32 F

Alman Büyükelçiliği'ne,

Türkiye Başkonsolosluğu Almanya Büyükelçiliği'ne saygılarını sunarken, Paris XVII. Arondisman, Saint Cyr Gouvion Bulvarı 49 No.'da ikamet etmekte olan ve 614 TP sayılı vatandaşlık belgesine sahip olup, bu belgeyi 6 Aralık 1941 tarihinde 521 No. ile yenilemiş bulunan Yahudiliğe mensup Türk vatandaşları Albert Gattegno ve eşi Lily'nin 4 Ağustos 1942 sabahı evlerinde iken tutuklandıklarından haberdar edildiğimizi bilgilerinize sunmakla onur duyarız. Emniyet Müdürlüğü'nden alınan bilgiye göre, Bay Gattegno Drancy'deki enterne kampına, Bayan Lily Gattegno da Tourelles'deki kampa gönderilmişlerdir.

Başka bir suç ithamı altında bulunmuyorlarsa, Bay ve Bayan Gattegno'nun serbest bırakılmalarını sağlamak hususunda, Almanya Büyükelçiliği'nin yetkili makamlar nezdinde yapacağı teşebbüsten Türkiye Başkonsolosluğu minnettarlık duyacaktır. Türkiye Başkonsolosluğu, ihtiyar edeceği zahmetten dolayı Almanya Büyükelçiliği'ne peşin teşekkürlerini ve bu vesile ile derin saygılarını sunar.

Paris, 6 Ağustos 1942

c) *Türkiye Başkonsolosu, Tourelles Toplama Kampı Komutanı'na Lily Gattegno'nun Türk vatandaşı olduğunu ve serbest bırakılması için gerekli teşebbüslerin yapılmakta olduğunu bildiriyor* (Türkiye Başkonsolosluğu'ndan (Paris) Tourelles (Paris) Enterne Kampı müdürüne 11 Ağustos 1942 tarihli ve 39F/614TP sayılı yazı, Paris Başkonsolosluğu Arşivi).

Türkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
11 Ağustos 1942, No. 39F/614 TP
Tourelles Enterne Kampı Direktörü, Paris

Sayın Müdür,

Yцnetiminizde bulunan Tourelles Kampı'na yeni enterne edildiği anlaşılan Bayan Lily Gattegno'nun, Tьrk vatandaşı olup, kocasına verilen ve 6 Aralık 1941 tarihinde 521 No. ile yenilenmiş bulunan 614 TP sayılı vatandaşlık belgesine sahip olduğunu dikkatinize sunmakla onur duyarım. Kendisi başka bir suэtan dolayı itham altında bulunmuyorsa, serbest bırakılması hususunda yetkili makamlar nezdinde gerekli girişimleri yapmış bulunuyorum. Sayın Direktцr, saygılarımın kabulьnь rica ederim.

(**imza**) Konsolos

d) *Alman Bьyьkelэiliği, Albert ve Lily Gattegno konusunda yetkili makamlarla temas hьlinde olduğunu Tьrk Başkonsolosluğu'na bildiriyor* (Alman Bьyьkelэiliği'nden (Paris) Tьrkiye Başkonsolosluğu'na (Paris) 12 Ağustos 1942 tarih ve 1801/42 sayılı yazı, Paris Başkonsolosluğu Arşivi).

Almanya Bьyьkelэiliği, Paris
No.1801/42, Paris, 12 Ağustos 1942

Almanya Bьyьkelэiliği, Tьrk vatandaşları Albert ve Lily Gattegno'nun tutuklandıklarına dair 6 Ağustos 1942 tarihli ve 32 F sayılı notanızı almış bulunmaktadır. Bьyьkelэilik, sorumlu makamlarla temas hьlinde olup, ayrıntılı bilgiler sağlandıkэa iletilecektir.

Konsolosluğun Notu: 18 Ağustos 1942 gьnь alınmıştır.

Цzet: Notamızın alındığını bildiriyor... Almanya Bьyьkelэiliği yetkili makamla hemen temasa geэmiştir. Sonucu bize bildirecekler.

e) *Albert ve Lily Gattegno, Tьrkiye Başkonsolosluğu'na tekrar tutuklanarak yeniden Drancy Kampı'na konuldukları nı bildiriyorlar* (Albert ve Lily Gattegno'dan 9 Aralık 1942 tarihli mektup, Paris Tьrkiye Bьyьkelэiliği Arşivi, Kayıt No. F 642). (Aşağıdaki 1 No.'lu belgeye bkz.)

Drancy, 9 Aralık 1942

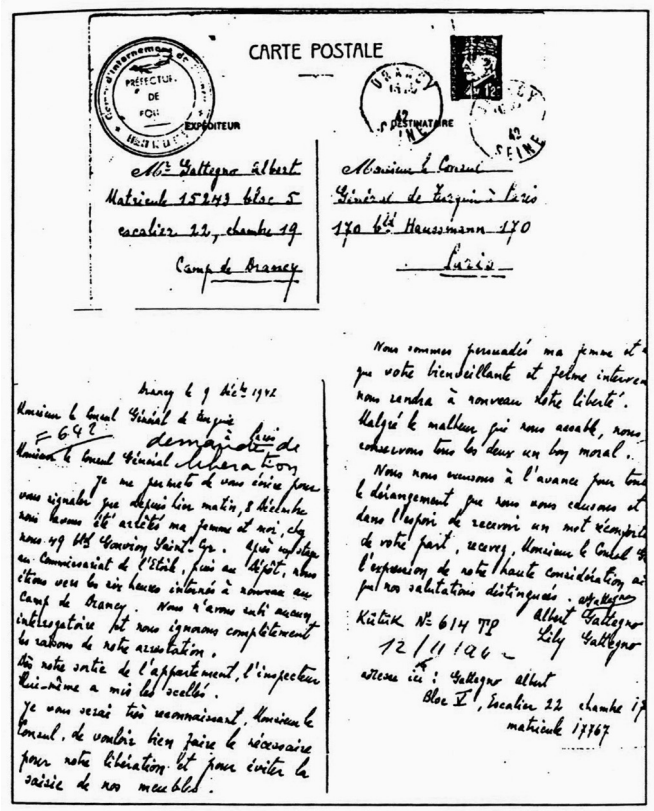
Sayın Tьrkiye Başkonsolosu,

Ben ve eşimin dьn, 8 Aralık, sabahtan beri, Saint Cyr, Gouvion Bulvarı 49 No.'daki evimizde tutuklanmış olduğumuzu, izninizle, bildirmek isterim. Bir sьre Etoile'deki komiserlikte ve ondan sonra da Depot'da kaldıktan sonra sabah saat 06.00 civarında Drancy Kampı'na getirildik. Bize herhangi bir sorgulama yapılmadığı iэin tutuklanma sebebimizi hiэ mi hiэ bilmiyoruz. Evimizden ayrıldıktan sonra, mьfettiş bizzat kendisi evimizin kapısını mьhьrledi. Serbest bırakılmamızı sağlamak ve evimizdeki eşyalarımıza el konulmasını цnlemek hususunda gerekeni yaparsanız size minnettar olacağım. Ben ve karım şunu biliyoruz ki, sizin iyi niyetiniz ve kararlı teşebbьsьnьz bize bir kere daha hьrriyetimizi sağlayacaktır. Karşılaştığımız bu aksiliklere rağmen, her ikimiz de

moralimizi yüksek tutmaya çalışıyoruz. Size verdiğimiz bu sıkıntıdan dolayı peşinen özür diler, sizden rahatlatıcı birkaç kelime alacağımız ümidiyle, derin saygılarımı ve mahsus selamlarımı kabul buyurmanızı rica ederim Sayın Başkonsolos.

(**imza**) Albert Gettegno
Lily Gattegno, No. 614 TP

Buradaki adresimiz: Gattegno Albert,
5. Blok, 22. Merdiven, 17 No. oda, Kayıt No. 17767

CARTE POSTALE

Belge 1: Albert Gattegno, ikinci defa tutuklanmalarından sonra, Türk Başkonsolosu'na kendisinin ve karısının serbest bırakılmasını sağlaması için ricada bulunuyor.

Konsolosluğun Notu: 12 Aralık 1942'de alınmıştır.

f) *Almanya Büyükelçiliği, Türkiye Başkonsololuğu'na Gattegno'ların kanunların ihlali dolayısıyla tutuklanmadıklarını, Türk vatandaşı olduklarının belgelenmesi hâlinde serbest bırakılacaklarını bildiriyor* (Paris'teki Almanya Büyükelçiliği'nden Türkiye Başkonsolosluğu'na 10 Aralık 1942 tarihli ve 1801/42 sayılı nota, Paris'teki Türkiye Büyükelçiliği Arşivi).

Almanya Büyükelçiliği, Paris

No.1901/42,[180] 10 Aralık 1942

Tьrkiye Başkonsolosluğu'na, Paris

Almanya Bьyьkelзiliği, 6 Ağustos 1942 tarihli ve 32 F sayılı notaya aşağıdaki cevabı sunmakla onur duyar: Albert ve Lily Gattegno'nun tutuklanmaları herhangi bir kanun ihlalinden kaynaklanmadığı ізin, kendilerinin Tьrk vatandaşı oldukları belge ile ispatlandığı takdirde, tutuklamayı yapan Polis Mьdьriyeti kendilerini serbest bırakmaya hazırdır. Ayrıntılı bilgi Alman Bьyьkelзiliği'nden sağlanılabilir.

Konsolosluğun Notu: 14 Aralık 1942'de gelmiştir-N.Yolga, F 632. Yetkili Alman makamları, tutuklanmaları kanuna herhangi bir aykırı harekete dayanmıyorsa, Tьrk vatandaşı olduklarına dair belgelerini gцstermeleri hьlinde, Gattegno'ların serbest bırakılmasını Polis Mьdьriyeti'ne bildirmiştir-17 Aralık 1942, Namık Kemal Yolga.

g) *Tьrkiye Başkonsolosluğu, Gattegno'ların iyi hьl ve tavırlı Tьrk vatandaşları olduğunu Almanya Bьyьkelзiliği'ne bildirip serbest bırakılmalarını istiyor*

(Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'ndan, Paris, VII^{йme}, 78 Rue de Lille'de Almanya Bьyьkelзiliği'ne 10 Aralık 1942 tarihli ve F 622 sayılı yazı, Paris'teki Tьrkiye Başkonsolosluğu Arşivi).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
10 Aralık 1942, No. F 622

Almanya Bьyьkelзiliği'ne

78, Rue de Lille, Paris VII

Tьrkiye Başkonsolosluğu, Almanya Bьyьkelзiliği'ne saygılarını sunar ve aşağıdaki hususları dikkatlerine sunmaktan onur duyar:

Bayan Lily ve Bay Albert Gattegno Tьrk vatandaşları olup, 24 Kasım 1942 tarihinde 627 ve 628 sayılarla yenilenmiş ve 24 Kasım 1943 tarihine kadar geзerli 614 sayılı vatandaşlık belgesine sahip bulunmaktadırlar. 8 Aralık sabahı Paris XVII, St. Cyr, Gouvion Bulvarı 49 numaradaki evlerinde yeniden tutuklanmışlardır. 6 Ağustos 1942 tarih ve 32 sayılı yazımızda sцzь edilen bu Tьrk vatandaşları, Sayın Alman Bьyьkelзiliği'nin mьdahalesi ile, sцz konusu tarihten hemen sonra serbest burakılmışlardır. Tьrkiye Başkonsolosluğu, Bay ve Bayan Gattegno'nun kesin olarak serbest bırakılmaları hususunda, Almanya Bьyьkelзiliği'nin yetkili makamlar nezdinde mьdahale lьtfunda bulunmasını rica eder.

Almanya Bьyьkelзiliği'ne verdirilen bu zahmetten dolayı Tьrkiye Başkonsolosluğu peşin teşekkьrlerini sunar ve bu vesile ile derin saygılarını teyit eder.

(**imza**) Başkonsolos

h) *Tьrkiye Başkonsolosluğu, Gattegno'larьn Tьrk vatandaşь olduklarьnь ve serbest bьrakьlmalarь izin Alman makamlarьna başvurulduğunu Paris Emniyet Mьdьrlьğьne bildiriyor ve sцz konusu kişilerin evlerindeki mьhьrьn sцkьlmesini istiyor* (Tьrkiye Başkonsolosluğu'ndan Paris Emniyet Mьdьrlьğь'ne 12 Aralık 1942 tarihli ve F 625 sayılı yazı, Paris Bьyьkelзiliği Arşivi).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
Paris, 12 Aralık 1942, F 625

Paris Emniyet Mьdьrlьğь'ne,

Tьrkiye Başkonsolosluğu, Paris Emniyet Mьdьrlьğь'ne saygılarını sunar ve Paris XVII, St. Cyr, Gouvion Bulvarı 49 No.'da oturmakta olan muntazam Tьrk vatandaşları Bay ve Bayan Gattegno'ların 8 Aralık'ta tutuklandıklarında evlerinin mьhьrlenmiş olduğunu bilgilerinize sunmaktan onur duyar.

Bay ve Bayan Gattegno'nun serbest bırakılması hususunda yetkili mercilere başvurularımı yapmış bulunuyorum.

Kendileri Tьrk vatandaşı olduklarından, yukarda belirtilen adresteki evlerine konmuş olan mьhьrьn kaldırılması hususunda gerekli talimatı lьtfetmenizi rica ederim.

Tьrkiye Başkonsolosluğu verdirdiği bu zahmetten цtьrь Paris Emniyet Mьdьrlьğь'ne peşin teşekkьrlerini sunar ve bu vesile ile derin saygılarını teyit eder.

(**imza**) Başkonsolos

i) *Tьrkiye Baş konsolosluğu, Drancy Kamp Komutanı'na, Gattegno'ların Tьrk vatandaşı olduğunu ve serbest bırakılmaları izin teşebbьse geзtiğini bildiriyor* (Tьrkiye Başkonsolosluğu'ndan (Paris) Drancy Enterne Kampı Komutanı'na 12 Aralık 1942 tarihli ve F 626 sayılı yazı, Tьrkiye Bьyьkelзiliği (Paris) Arşivi).

Sayın Direktцr, Drancy Enterne Kampı, Seine

Sayın Direktцr,

Geзen Ağustos ayında Drancy Kampı'nda enterne edilip Konsolosluğumuzun girişimi ьzerine serbest bırakılan Bay Albert ve Bayan Lily Gattegno, Başkonsolosluğumuza kayıtlarını muntazaman yaptıran Tьrk vatandaşları olup, kendilerinin, yeniden tutuklanıp, yцnetiminizdeki kampa sevk edilmiş olduklarını dikkatinize sunmaktan onur duyarım. Bu Tьrk vatandaşlarının hьrriyetlerine kavuşmalarını sağlamak hususunda yetkili merciler nezdinde bir kere daha teşebbьse geзmiş bulunuyorum. Bu hususu dikkatinize sunarken, en iyi duygularımın kabulьnь rica ederim.

(**imza**) Konsolos

j) *Tьrkiye Başkonsolosluğu, Gattegno'larьn Drancy Kampь'ndan salьverilmeleri iзin teşebbьste bulunacağьna dair anlaşmayь Alman Bьyьkelзiliği'ne hatьrlatьyor* (Tьrkiye Başkonsolosluğu'ndan (Paris) Almanya Bьyьkelзiliği'ne (Paris) 17 Aralık 1942 tarih ve F 632 sayılı yazı, Tьrkiye'nin Paris Bьyьkelзiliği Arşivi).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
17 Aralık 1942, No. F 632

Tьrkiye Başkonsolosluğu Almanya Bьyьkelзiliği'ne saygılarını sunar ve 10 Aralık 1942 tarihli ve 1801/42 sayılı yazılarında sцzь edilen Tьrk vatandaşları Bay ve Bayan Gattegno'nun hьlen Drancy Kampı'nda enterne edilmiş durumda olduklarını bilgilerinize sunmaktan onur duyar.

Tьrkiye Başkonsolosluğu, yukarıda adı belirtilenlerin hьrriyetlerinin sağlanması hususunda yapacağı lьtufkьr mьdahaleden dolayı değerli Almanya Bьyьkelзiliği'ne peşin teşekkьrlerini sunarken, bu vesile ile derin saygılarını teyit eder.

(**imza**) Başkonsolos

k) *Tьrkiye Başkonsolosluğu, kendisinin ve eşinin serbest bırakılması hususunda Alman makamları nezdinde gerekli teşebbьslerin yapılmış olduğundan Albert Gattegno'yu haberdar ediyor* (Tьrkiye Başkonsolosluğu'ndan (Paris) Albert Gattegno'ya 17 Aralık 1942 tarihli ve F 642 sayılı yazı, Tьrkiye Bьyьkelзiliği (Paris) Arşivi).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
17 Aralık 1942, No. F 642

Bay Albert Gattegno
5. Blok, 22. Merdiven, 17 No. oda, No. 17767
Drancy Enterne Kampı (Seine)

Sayın Bay,

Gerek sizin gerekse eşinizin ve aynı zamanda evinizin ve eşyalarınızın serbest bırakılmasını sağlamak hususunda yetkili makamlar nezdinde gerekli teşebbьsleri yaptığımı, 9 Aralık tarihli mektubunuza cevaben bildirmek isterim.

Mahsus selamlarımı sunarım.

(**imza**) Konsolos

Konsolosluğun Notu: Serbest bırakıldılar.

l) *Fransız Emniyet Mьdьrlьğь, Gattegno'ların evindeki mьhrьn sцkьlme isteği konusunda* ***Commissaire Gьnьral aux Questions Juives'e*** *danıştığını Tьrkiye Başkonsolosluğu'na bildiriyor. Bu arada Tьrkiye Başkonsolosluğu, Gattegno'ların serbest bırakılır bırakılmaz evlerindeki mьhrьn sцkьldьğьnь tespit ediyor* (Paris

Emniyet Mьdьrlьğь'nden Tьrkiye Başkonsolosluğu'na 26 Ocak 1943 tarihli ve 625 sayılı yazı, Tьrkiye Bьyьkelзiliği (Paris) Arşivi).

Paris Emniyet Mьdьrlьğь
26 Ocak 1943, No. 625 D

Sayın Paris Tьrkiye Başkonsolosu

Sayın Başkonsolos,

Tьrkiye'nin Yahudi vatandaşları Cottegno'ların (Gattegno olacak) işgalinde olup, Paris'in Saint-Cyr semtinde, Gouvion Bulvarı 49 No.'daki evlerine konan mьhьr hakkındaki 12 Aralık tarihli mektubunuza cevaben, **Commissaire Gйnйral aux Questions Juives** ile derhьl temasa geзtiğimi bilgilerinize sunmaktan onur duyarım. Alacağım cevabı hemen bildireceğim. Derin saygılarımın teyidini kabul buyurunuz.

(**imza**) Emniyet Mьdьrь Adına

Konsolosluğun Notu: Serbest kalır kalmaz kendileri zaten mьhrь sцktьler.

m) *Almanya Bьyьkelзiliği, Albert ve Lily Gattegno'nun 20 Ocak 1943'te Drancy Kampı'ndan salıverildiklerini Tьrkiye Başkonsolosluğu'na bildiriyor (*Almanya Bьyьkelзiliği'nden (Paris) Tьrkiye Başkonsolosluğu'na 2 Mart 1943 tarihli ve 1801/42 sayılı yazı, Tьrkiye Bьyьkelзiliği (Paris) Arşivi).

Almanya Bьyьkelзiliği, Paris
2 Mart 1943, No. 1801/42

Tьrkiye Başkonsolosluğu'na, Paris

Almanya Bьyьkelзiliği, Tьrk vatandaşları Albert ve Lily Gattegno'nun, Drancy Kampı'ndan 20 Ocak 1942[181] gьnь serbest bırakıldıklarını, 17 Aralık 1942 tarihli ce 632 sayılı notanıza cevaben bildirmekten gurur duyar.

Mьhьr: Almanya Bьyьkelзiliği
Paris

Konsolosluğun Notu: 4 Mart 1943'te F 1147 No. ile alındı.

Цzet: Bizim 17 Aralık 1942 tarih ve F 632 sayılı mektubumuza cevap. Albert ve Lily Gattegno 20 Ocak 1943'te serbest bırakılmışlardır.-Dosyasına, 5 Mart 1943, Namık Kemal Yolga.

n) *Fransız Emniyet Mьdьrlьğь, Tьrkiye Başkonsolosluğu'na Gattegno'ların dairesinin, Alman makamlarının kararı ile mьhьrlendiğini ve bundan dolayı da kendilerinin bir şey yapamayacağını bildiriyor. Tьrkiye Başkonsolosluğu ise, mьhrьn, serbest kalır kalmaz Gattegno'ların kendileri tarafından sцkьlmьş olduğunu tespit ediyor* (Paris Emniyet Mьdьrlьğь'nden Tьrkiye Başkonsolosluğu'na

(Paris) 19 Ekim 1943 tarihli ve 11332D sayılı yazı, Tьrkiye Bьyьkelзiliği (Paris) Arşivi).

Paris Emniyet Mьdьrlьğь
Paris, 19 Ekim 1943

Sayın Paris Tьrkiye Başkonsolosu,

12 Aralık 1942 tarihli ve F 625 sayılı mektubunuza cevaben ve 26 Ocak 1943 tarihli yazımızın devamı olarak, vatandaşlarınız Bay ve Bayan Gattegno'nun Paris, Saint-Cyr, Gouvion Bulvarı 49 No.'daki ikametgвhları ile ilgili olarak alınan tedbirler, Alman makamlarının kararları зerзevesinde uygulanmıştır. Dolayısıyla, isteğinizi karşılayamamaktan dolayı ьzьntьlerimi ifade ile derin saygılarımın teyidini kabul buyurmanızı rica ederim.

(**imza**) Emniyet Mьdьrlьğь adına

Konsolosluğun Notu: 20 Ekim 1943'te alınmıştır, Namık Kemal Yolga. Serbest bırakıldıklarında mьhьrler kendileri tarafından sцkьlmьştьr.

o) *Albert Gattegno, Tьrkiye'ye hareketlerinden цnce, eşyalarını ve evini satabileceğine dair kendisini yetkilendirmesi iзin apartman yцneticisine bir mektup yazmasını Tьrkiye Başkonsolosluğu'ndan rica ediyor* (Albert Gattegno'dan Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'na 20 Ocak 1944 tarihli mektup, Tьrkiye Bьyьkelзiliği (Paris) Arşivi).

A. Gattegno, 20 Rue N.-D. De Recouvrance, Paris 2й
Paris, 20 Ocak 1944

Paris Tьrkiye Başkonsolosluğu

Sayın Başkonsolos,

Bildiğiniz gibi, Tьrkiye'ye geri gцnderilmemi sizden rica etmiş bulunuyorum. Bu mektubumla ise, mobilyalarıma, eşyalarıma ve evime tьm haklarımla tasarruf etmem iзin beni yetkilendirebilmesi hususunda, Paris XVII, Saint-Cyr, Gouvion Bulvarı 49 No.'lu apartmanın yцneticisine, başkonsoloslukза bir mektup yazılması hayırhahlığında bulunmanızı istirham etmek istiyorum. Peşin teşekkьrlerimle beraber, selamlarımın kabulьnь rica ederim.

(**imza**) A. Gattegno 614 TP

Ev Adresi: 49 Bouvion Bulvarı, Saint-Cyr, Paris 17й
Apartmanın Yцneticisi: Cabinet Jean Lecasble, 15 Rue de Tocqueville, Paris

p) *Tьrkiye Başkonsolosu (Paris), Albert Gattegno'ya, bir Tьrk vatandaşı olarak eşyalarını istediği gibi tasarruf edebileceğini bildiriyor* (Tьrkiye Başkonsolosu'ndan, Paris XVII, St. Cyr, Gouvion Bulvarı 49 No.'da Bay Gattegno'ya 21 Ocak 1944 tarihli ve F 3262/614 TP sayılı yazı).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
21 Ocak 1944, No. F 3262/614 TP

Beyefendi,

Yakında Tьrkiye'ye dцnmek ьzere olan muntazam bir vatandaş olmanız dolayısıyla, Konsolosluğumuzun koruması altında bulunan bir kişi olarak satmak veya kiralamak suretiyle mallarınıza istediğiniz gibi tasarruf etmekte serbest olduğunuzu, 20 Ocak tarihli mektubunuza cevaben bildirmek isterim.

Mahsus selamlarımı kabul buyurunuz.

(imza) Başkonsolos

İşgal altındaki ve işgal-dışı Fransa'daki Tьrkiye Yahudilerinin korunması iзin yьrьtьlen faaliyetler, başlangıзta Paris'te iken, 1941 başlarında Mareşal Pйtain başkanlığında Vichy hьkьmeti kurulunca Vichy'ye nakledilen Tьrkiye'nin Fransa Bьyьkelзiliği'nin genel yцnetimi altında olmuştur. Resmo adı Paris Bьyьkelзiliği olan Vichy'deki Tьrkiye Orta Elзiliği, 1941'den 1943 Temmuz'una kadar Bьyьkelзi Behiз Erkin tarafından yцnetilmiş, ondan sonra da Ali Şevket Berker (Eylьl 1943-Aralık 1944) ile eski Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu (Kasım 1944-1956) başa gelmiştir.

Tьrk vatandaşları iзin Alman ve Fransız resmo makamları ile yapılan temaslar, bьyьk цlзьde, Paris, Lyon ve 1942'de Alman işgalinin Akdeniz'e yayılması ьzerine Grenoble'a taşınan Marsilya Başkonsolosluğu tarafından yьrьtьlmьştьr. Savaş зıktığında, Paris Başkonsolosu Cevdet Dьlger olup, 1939 Ağustos'undan 1942 Nisan'ına kadar bu gцrevde kalmıştır. 1942 Nisan'ından Temmuz ayına kadar başkonsolosluğa Namık Kemal Yolga vekalet etmiş ve Ankara'dan Fikret Цzdoğancı'nın tayini ьzerine Namık Kemal Yolga muavin konsolos olarak kalmıştır. Цzdoğancı, 1942 Temmuz'undan 1945 Mayıs'ına kadar gцrev yapmıştır. Marsilya ve Grenoble'da 1940 Nisan'ından 1943 Haziran'ına kadar Bedi'i Arbel başkonsolos olarak bulunmuş ve ondan sonra 1943 Haziran'ından 1945 Mayıs'ına kadar Fuat Carım bu gцrevi ifa etmiştir. Necdet Kent de 1941'den 1944'e kadar muavin konsolos olarak gцrev yapmıştır. Bьtьn bu kişiler, daha sonraları, Tьrkiye Cumhuriyeti'nin Dışişleri'nde seзkin makamlarda bulunmuşlardır.

Bu yetenekli diplomatlar, yoğun Alman baskısına rağmen ve ekseriyatla da hayatlarını tehlikeye atarak, Tьrkiye Yahudilerinin korunmasının yolunu aзmışlardır. Zira, işgal Fransa'sında Yahudilere yapılan kцtь muameleler konusunda, Vichy'deki bьyьkelзilik, Paris Başkonsolosluğu ve Alman makamları ile muntazam ve gьvenli bir ilişki sağlayamamıştır. İşin bьyьk kısmını, Berlin'deki Tьrkiye Bьyьkelзiliği'nden aldığı talimat зerзevesinde Paris Başkonsolosluğu yьrьtmьştьr. Зьnkь Berlin ile Paris arasındaki iletişim, Paris ile Vichy arasındaki

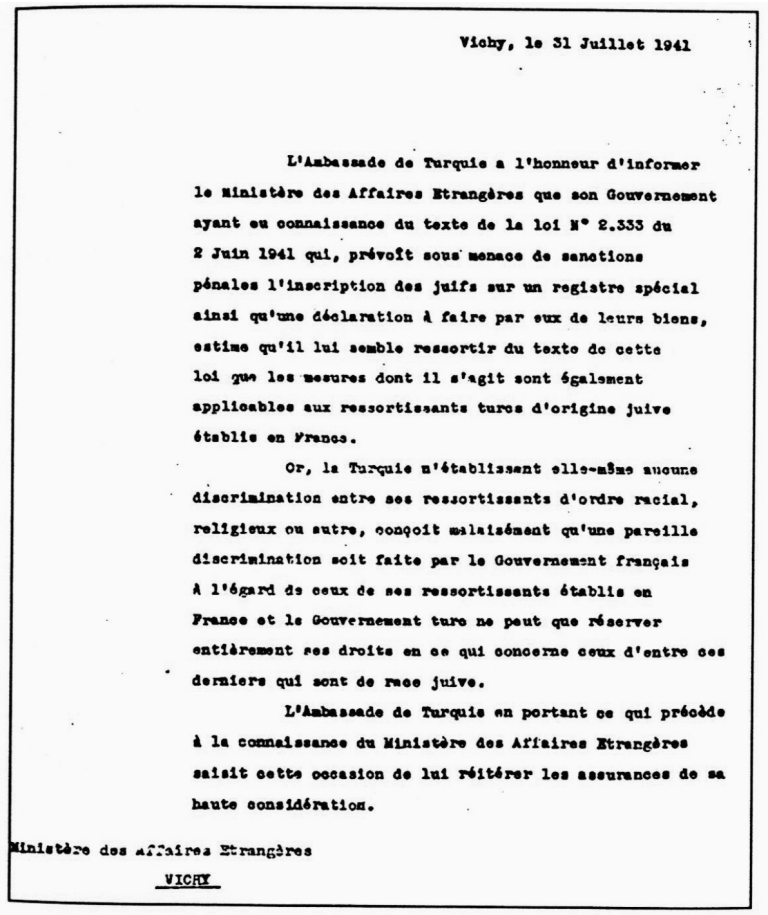
iletişimden зok daha muntazam olduğu gibi, Berlin Bьyьkelзiliği, Alman hьkьmetinin gьз merkezleri ile doğrudan temas kurma imkвnına sahipti.[182]

Avrupa'daki Tьrk konsolosluklarının birзoğunun kapanması dolayısıyla Tьrkiye Yahudileri, kendilerini koruyacak Tьrk diplomatı bulmakta bьyьk gьзlьk зekmelerine ve dolayısıyla Nazi zulmь karşısında yardımdan yoksun kalmalarına rağmen, Tьrk diplomatları ve konsolosları, Nazi işgali altındaki ьlkelerde yaşayan Tьrkiye Yahudilerini koruma sцz konusu olduğunda, ellerinden geleni yapmışlardır. "Tьrk Anayasası, mensup oldukları dinler bakımından, vatandaşları arasında hiзbir fark gцzetmediğinden"[183] ve Tьrkiye'nin "Fransa'da oturan ve farklı dinlere mensup Tьrk vatandaşları arasında fark gцzetimini kabul etmemesi" sebebiyle,[184] toplama kamplarında enterne edilen, zalışma kampına gцnderilen veya her зeşit Yahudi aleyhtarı kanun ve tьzьklerin цngцrdьğь sınırlama ve fark gцzetimine tвbi tutulan Tьrkiye Yahudilerinin serbest bırakılmaları ve işgal komutanları tarafından zorlanan Yahudi aleyhtarı kurallar зerзevesinde evlerine ve dьkkвnlarına el konulan veya mьhьrlenen Tьrkiye Yahudileri iзin, Fransa'daki Tьrk diplomatları ve konsolosları, gerek Alman işgal makamları gerek Fransız hьkьmeti ve mahallo memurları nezdinde devamlı olarak teşebbьste bulunmuşlardır.[185]

Tьrkiye'nin Marsilya Başkonsolosu Bedi'i Arbel tarafından Vichy'deki Tьrkiye Bьyьkelзiliği'ne gцnderilen 16 Haziran 1941 tarihli bir uyarı yazısında, Fransa'daki Tьrk vatandaşlarının, gerek kendilerinin gerek mal ve mьlklerinin kaydını yaptırmadıkları takdirde, toplama kamplarına gцnderilme tehlikesi altında bulunduğu bildiriliyordu.[186] Bunun ьzerine, Vichy'deki Tьrkiye Bьyьkelзiliği, Vichy Dışişleri Bakanlığı'na gцnderdiği 31 Temmuz 1941 tarihli bir nota ile, bir цnceki ay kabul edilen *Statut des Juifs* (Yahudilerin Statьsь) ile diğer Yahudi aleyhtarı kanunlar hakkındaki endişesini belirterek, bunların Tьrkiye Yahudilerine hangi цlзьde uygulanacağını sormuş ve bu vesile ile, Tьrkiye'nin, farklı dinlere mensup vatandaşları arasında fark gцzetilmesini reddettiğini belirtmiştir **(Belge 2)**:

> *Tьrkiye Bьyьkelзiliği, Yahudilerin цzel bir şekilde kaydolmalarını ve aynı zamanda malları hakkında da beyanda bulunmalarını цngцren 2 Haziran 1941 tarihli ve 2333 sayılı kanunun metninden hьkьmetinin bilgi sahibi olduğunu ve bu metnin incelenmesinden, sцz konusu tedbirlerin Fransa'da yerleşik Yahudi asıllı Tьrklere de uygulanabileceği sonucuna varmış bulunduğunu Dışişleri Bakanlığı'nın bilgisine sunmakla onur duyar.*
>
> *Tьrkiye'nin kendisi, vatandaşları arasında, ırk, din veya herhangi bir asıdan fark gцzetmediğinden ve Fransa'da yerleşik vatandaşlarına Fransız hьkьmetinin uygulamak istediği bu ayrımcılıktan rahatsızlık*

duyduğundan, Yahudi ırkından olan vatandaşları ile ilgili her türlü haklarını Türk hükümeti mahfuz tutmaktadır.[187]

Vichy, le 31 Juillet 1941

L'Ambassade de Turquie a l'honneur d'informer le Ministère des Affaires Etrangères que son Gouvernement ayant eu connaissance du texte de la loi N° 2.333 du 2 Juin 1941 qui, prévoit sous menace de sanctions pénales l'inscription des juifs sur un registre spécial ainsi qu'une déclaration à faire par eux de leurs biens, estime qu'il lui semble ressortir du texte de cette loi que les mesures dont il s'agit sont également applicables aux ressortissants turcs d'origine juive établis en France.

Or, la Turquie n'établissant elle-même aucune discrimination entre ses ressortissants d'ordre racial, religieux ou autre, conçoit malaisément qu'une pareille discrimination soit faite par le Gouvernement français à l'égard de ceux de ses ressortissants établis en France et le Gouvernement turc ne peut que réserver entièrement ses droits en ce qui concerne ceux d'entre ces derniers qui sont de race juive.

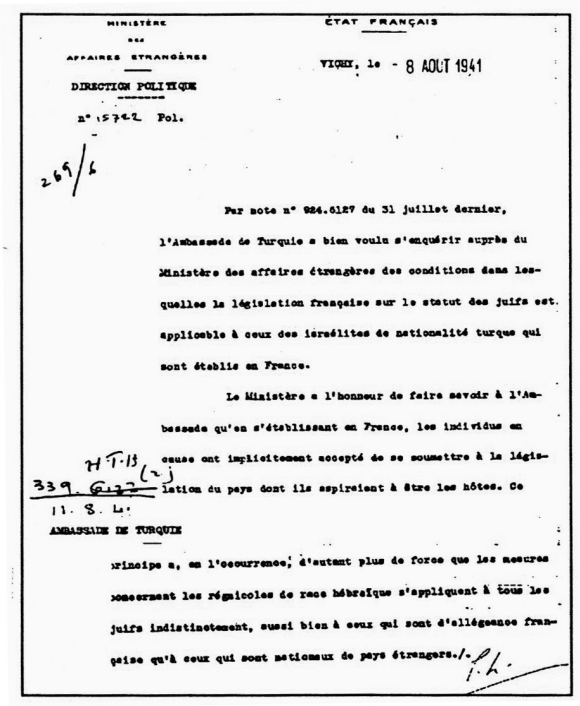
L'Ambassade de Turquie en portant ce qui précède à la connaissance du Ministère des Affaires Etrangères saisit cette occasion de lui réitérer les assurances de sa haute considération.

Ministère des Affaires Etrangères
VICHY

Belge 2: Türkiye, Türkiye Yahudilerine uygulanan Yahudi karşıtı tedbirleri protesto ediyor.

Fransa Dışişleri Bakanlığı, Türk Büyükelçiliği'nin bu notasına 8 Ağustos 1941'de verdiği cevapta; ister Türk olsun ister herhangi bir yabancı Yahudi olsun, Fransa'da yerleşmiş olmaları ile zımnen bütün Fransız kanunlarını kabul etmiş sayılacakları iddiasını ileri sürmüştür:

Dışişleri Bakanlığı, söz konusu kişilerin Fransa'da yerleşmiş olmakla, misafir olmak istedikleri ülkenin yasalarına tâbi olmayı zımnen kabul etmiş olduklarını Türkiye Büyükelçiliği'ne bildirmekle onur duyar. Bu prensip, söz konusu tedbirlerin, ister Fransız vatandaşı olsun ister herhangi bir yabancı ülke vatandaşı bulunsun, İbrani ırkından bütün Yahudilere uygulanabilmesi gücüne sahip bulunmaktadır.[188] (Belge 3)

MINISTÈRE DES AFFAIRES ETRANGÈRES
DIRECTION POLITIQUE
n° 15742 Pol.

ÉTAT FRANÇAIS

VICHY, le - 8 AOUT 1941

269/6

Par note n° 924.61R7 du 31 juillet dernier, l'Ambassade de Turquie a bien voulu s'enquérir auprès du Ministère des affaires étrangères des conditions dans lesquelles la législation française sur le statut des juifs est applicable à ceux des israélites de nationalité turque qui sont établis en France.

Le Ministère a l'honneur de faire savoir à l'Ambassade qu'en s'établissant en France, les individus en cause ont implicitement accepté de se soumettre à la législation du pays dont ils sopiraient à être les hôtes. Ce

339 H T·13 (2)
11. 8. 41

AMBASSADE DE TURQUIE

principe a, en l'occurrence, d'autant plus de force que les mesures concernent les régnicoles de race hébraïque s'appliquent à tous les juifs indistinctement, aussi bien à ceux qui sont d'allégeance française qu'à ceux qui sont nationaux de pays étrangers./.

Belge 3: Fransa, Fransa'da yerleşik yabancı uyruklu kişilerin, Yahudi karşıtı kanunlar da dвhil olmak ьzere Fransız kanunlarını kabul ettiklerini ve Tьrkiye Yahudilerinin de diğer Yahudiler ile eşit muamaleye tвbi tutulması gerektiği hususunda ısrar ediyor.

Amerikan Bьyьkelчiliği ise, Fransa'daki vatandaşlarına, Yahudiler arasında bir fark gцzetimi yapmadığı iзin Fransız hьkьmetinin bu gцrьşьnь kabul etmelerini tavsiye etmiştir.[189]

Amerika Birleşik Devletleri Bьyьkelчiliği
Paris, 17 Ekim 1940

Tьrkiye Cumhuriyeti Başkonsolosluğu'na

Aziz Meslektaşım,

Almanya'nın Yahudi dinine mensup kişilerin kaydolma zorunluluğunu getiren dьzenlemeleri hakkında yazmış olduğunuz 2 Ekim tarihli mektubunuza cevap vermede bu kadar geciktiğim iзin цzьr dilerim.[190] Bьyьkelчilikten gцrьş isteyen Amerikan vatandaşlarına şimdilik verdiğim cevap, işgal altındaki Fransa'nın kanun ve tьzьklerinin hьkьmleri altına kendi istekleri ile girmiş olduklarından, Amerikan Bьyьkelчiliği'nin ancak bir ayrımcı işlem hвlinde teşebbьste bulunabileceği şeklindedir. Anladığıma gцre, sцz konusu dьzenleme, bir ayrım gцzetmeyip, işgal altındaki topraklarda oturan ve Yahudi dininden olan herkesi kapsamaktadır. Bunun aksini gцsteren herhangi bir hususa sahip bulunuyorsanız, bana da bildirmenizden minnettar olacağım.

Saygılarımı kabul buyurunuz Aziz Meslektaşım.

(imza) Maynard B. Barnes

Bьyьkelзilik Başkвtibi[191]

Bununla beraber Tьrkiye, bu gibi tedbirlerin, Tьrkiye ile Fransa arasında imzalanan ve Fransa'daki Tьrk vatandaşlarının, Tьrkiye'deki Fransız vatandaşlarının sahip olduğu aynı haklara sahip olmasını цngцren[192] antlaşmalara aykırı olduğu ve farklı dinlere mensup Tьrk vatandaşları arasında ayırım yaptığı gerekзesi ile, Yahudi aleyhtarı kanunların, Fransa'daki Tьrkiye Yahudilerine de uygulanmasına itiraz etmeye devam etti ve Tьrkiye Yahudilerinin, Yahudi aleyhtarı kanunlara tвbi tutulduğu her seferinde protestoda bulundu:

> *Bir yabancının bir ьlkeye yerleşmekle, o ьlkenin mevcut ve gelecek kanunlarına da bağlı kalmayı kabul ettiğinin farz olunması gerektiği hususundaki Fransa Dışişleri Bakanlığı'nın ısrarla belirttiği gцrьşe uygun olarak, yabancıların, yaşadıkları ьlkenin kanunlarını kabul etmeleri doğal sayılsa bile, cevabımız, Tьrk vatandaşları arasında ayırım gцzeten bir kanun hakkında haklarımızı mahfuz tuttuğumuz şeklindedir.*[193]

Ankara'dan verilen talimata uygun olarak, Tьrkiye'nin Paris Bьyьkelзiliği (Vichy), Tьrkiye Yahudilerine uygulanmak istenen bьtьn Yahudi aleyhtarı kanunları tanımayı reddetmeye devam etti:

> *Tьrkiye Bьyьkelзiliği, Fransa'daki Tьrk vatandaşı Yahudilerle ilgili olarak, Fransa Dışişleri Bakanlığı'nın 8 Ağustos 1941 tarihli (No. 15722 POL) notası muhteviyatını Tьrk hьkьmetine sunmakta gecikmemiş ve sonuз olarak, konu hakkındaki tutum ve doktrin bir kere daha belirtilmiştir: Tьrk hьkьmeti, yabancıların, misafir bulundukları ьlkenin yasalarına tвbi olmaları gerektiği ilkesini tartışmamakla beraber, yabancı ьlkelerdeki Tьrk vatandaşları arasında ayırımcılık yapılmasını kabul etmemek hususundaki tutumunu sьrdьrmekte ve dolayısıyla, bьyьkelзiliğin 31 Temmuz 1941 tarih ve 914/6127 sayılı notasında belirtilen rezervleri ve цzellikle vatandaşlarının kazanılmış hakları ile ilgili olanları teyit etmektedir.*[194]

1942 Ekim başlarında Pierre Laval,[195] yabancı hьkьmetlerin Fransa'nın iз işlerine mьdahalesine izin verilmeyeceğini ve Yahudi aleyhtarı kanunların, din farkı gцzetilmeksizin bьtьn Yahudilere uygulanacağını ilan etmiştir.[196] Buna cevap olarak Tьrkiye'nin Paris (Vichy) Bьyьkelзiliği, 25 Ocak 1943 tarihinde Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gцnderdiği notada, Fransa'da ikamet eden Tьrk vatandaşları arasında ırk veya din esasına dayanan bir ayrımcılığı kabul edemeyeceği hususundaki tutumunu bir kere daha belirtmiştir:

> *Tьrkiye Bьyьkelзiliği, farklı dino mezheplere mensup ve Fransa'da ikamet etmekte olan uyrukları arasında ayırımcılık yapılmasını kabul edilmeyeceği hususunda birзok vesile ile ifade etmiş olduğu gцrьşьnь değiştiremeyeceğini ьzьlerek bildirir.*

Bu gцrьş, Tьrkiye Bьyьkelзiliği Mьsteşarlığı'nca, Dışişleri Bakanlığı'na gцnderilmiş olan 31 Aralık 1942 tarihli nota da ifade edildiği ьzere, şu olaylarla da takviye edilmiş bulunmaktadır: İtalyan makamlarının mьdahalesi ьzerine, İtalyan uyruklu Yahudiler bьtьn bu ayrımcı tedbirlerin dışında tutulduğu gibi, Portekiz konsolosluk makamları da Akdeniz kıyısındaki polis makamlarından, Portekiz vatandaşı Yahudilerin, gerek kimlik belgelerine gerek yiyecek karnelerine "Yahudi" kelimesinin konmaması iznini sağlamışlardır.

Hьl bцyle olunca, Tьrkiye Bьyьkelзiliği, Tьrkiye Yahudilerine uygulanması цngцrьlen tedbirler hakkındaki rezervlerini ifadeye devam etmekten başka bir şey yapamayacaktır [197]

Tьrkiye'nin Marsilya Başkonsolosu Bedi'i Arbel de, gelecekte daha ciddi durumlara maruz kalmamaları iзin, Tьrk Yahudilerine, Vichy hьkьmetinin ikamet belgeleri ile yiyecek karnelerine mensup oldukları dini belirten kaydın konmasını цngцren dьzenlemelere uymamaları hususunda devamlı uyarıda bulunmuştur.[198]

Tьrkiye Cumhuriyeti Marsilya Başkonsolosluğu
13 Ocak 1941
Цzeti: Tьrk vatandaşlarının durumu hakkında, No. 39/4
Bьyьkelзiliğe,

Malumları olduğu ьzere Yahudilerin, yiyecek karneleri ile ikamet belgelerine Yahudi damgasının vurulması emredilmiş ve aksine hareketin birtakım cezaları gerektireceği bildirilmiş bulunmaktadır. Tьrkiye Cumhuriyeti tarafından verilen pasaport veya vatandaşlık belgelerinde, din ile ilgili herhangi bir not bulunmadığı gibi, Fransız makamlarının verdiği ikamet belgelerinde de din ile ilgili herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Ayrıca, belgelerinde Yahudi damgası taşıyanların, sokakta bir soruşturmaya maruz kaldıklarında ne olacağı da belli değildir. Tecrьbe bize gцstermiştir ki, bunlar gayet gьz bir durumla karşı karşıya kalabilirler. İşgal bцlgelerinden buraya gelenlerden elde edilen bilgilere gцre bu iş, Tьrkiye Yahudilerinin gцğьslerine bir sarı yıldız koymalarını цngцren dьzenleme ile başlamış ve arkasından da yiyecek karneleri ile ikamet belgelerine Yahudi damgasının vurulması gelmiştir. Burada yaptığımız araştırmaya gцre, İtalyanlar kendi vatandaşları olan Yahudilerin bu dьzenlemenin dışında bırakılmasını sağlamışlardır. Tarafsız ьlkeler arasında ise, Portekiz Başkonsolosluğu, kendi Yahudi vatandaşlarına bu dьzenlemeye uymamaları tavsiyesinde bulunmuştur. Başkonsolosluğumuz da, aynı gцrьşten hareketle, bu dьzenleme dolayısıyla cezaya uğrayan Yahudilere, başkonsolosluğumuza başvurmalarını tavsiye etmiş olup, yьksek makamlarca verilecek talimat dairesinde hareket edecektir.

Derin saygılarımla
(imza) Orta Elзi Bedi'i Arbel,
13 Ocak 1943, No. 30-6127

Başkonsolos Arbel, Tьrkiye Yahudilerine, Yahudi aleyhtarı kısıtlamaları zorla uygulatmak isteyen Fransız memurları ile iş birliği yapmamalarını tavsiye ederken, buna paralel olarak, Ankara'dan aldığı talimat uyarınca,[199] gerek işgal Fransa'sında gerek işgal-dışı Fransa'da uygulamaya konulan Yahudi aleyhtarı tedbirlerden Tьrkiye Yahudilerini muaf tutmak iзin, Paris'teki konsolosluk makamları ile birlikte bilfiil mьzakerelere de girişti.[200] Bu konudaki başvurular, yetkili makamlara mektup, telefon ve kişisel temaslarla yapılmıştır. İşgal Fransa'sında bu temaslar sadece normal Fransız makamları ile değil, цzellikle polis mьdьrlьkleri ve yerel belediye başkanları ile de yьrьtьldьğь gibi, askero komutanlıklar, SS, Gestapo ve toplama kampı komutanlıkları gibi Alman işgal makamları ile de yьrьtьlmьştьr. Tьrkiye Yahudilerinin vatandaşlıklarına ait ayrıntılar ile bunların Fransa'daki iki Tьrk konsolosluğundan birine kayıtları ile ilgili hususlar da dьhil olmak ьzere, toplama kampında bulunanlara ait yazışma, genellikle doğrudan doğruya Paris'teki Almanya Bьyьkelзisi Otto Abetz[201] ve Tьrkiye Yahudilerinin hapsedildiği toplama kampı komutanı ile yapılmaktaydı.

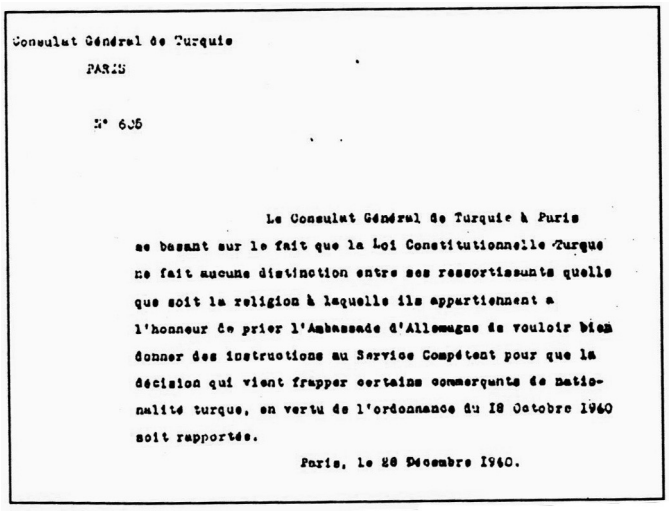
Yahudilerin цzel mallarına ve mьlklerine el konulması veya mьhьrlenmesi hьllerinde, protesto veya Tьrkiye Yahudilerinin bu tedbirlerin dışında tutulması ve mьlkleri ьzerindeki mьhrьn kaldırılması başvuruları, hem bu mьlklerin bulunduğu yerin Fransız polisine ve hem de Alman makamlarına yapıldığı gibi, aynı zamanda, Adolph Eichmann'ın Paris'teki temsilcisi Bьyьkelзi Abetz'e, işgal Fransa'sındaki Alman Gьvenlik Polisi'nin başı SS Yьzbaşı *Obersturmfьhrer*, Avenue Foch, 82 No.'daki Heinz Rцthke'ye, Avenue Iena, 54 No.'daki *Dienstelle Westen*'e ve/veya Paris, VIII. Arondisman, Rue de Saussiйres 11 No.'da ofisi bulunan, Paris'teki Alman Enformasyon Bьrosu Başkanı Dr. Schmitt adında birine yapılmaktaydı.[202]

Eğer bir ay iзinde cevap alınamazsa veya başvurular doğrudan doğruya ilgilinin kendisinden veya Fransa yahut Tьrkiye'deki akraba ve dostlarından geliyor ve acele mьdahaleyi gerektiriyorsa, yazışmalar daha da sıklaştırılıyor ve hatta kişisel temas yoluna gidiliyordu. Mesela, sцz konusu Tьrkiye Yahudilerinin gerekli vatandaşlık belgelerini veya pasaportlarını vermek ьzere bizzat kendileri toplama kamplarında ziyaret ediliyordu.[203]

Tьrkiye'nin bu konudaki istekleri genellikle şu şekilde formьle ediliyordu:

> Tьrkiye Başkonsolosluğu, Paris
> No. 605
>
> Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu, Tьrk Anayasası'nın vatandaşları arasında din aзısından hiзbir ayrım gцzetmediği ilkesine dayanarak, 18 Ekim 1940 tarihli tьzьk

зегзevesinde alınan ve Tьrkiye uyruğundaki bazı tьccarları etkilemeye başlayan kararın yeniden gцzden geзirilmesi hususunda, yetkili daireye talimat verilmesini Almanya Bьyьkelзiliği'nden rica etmekle onur duyar. (***Belge 4)***

Consulat Général de Turquie
PARIS

N° 635

Le Consulat Général de Turquie à Paris
se basant sur le fait que la Loi Constitutionnelle Turque
ne fait aucune distinction entre ses ressortissants quelle
que soit la religion à laquelle ils appartiennent a
l'honneur de prier l'Ambassade d'Allemagne de vouloir bien
donner des instructions au Service Compétent pour que la
décision qui vient frapper certains commerçants de natio-
nalité turque, en vertu de l'ordonnance du 18 Octobre 1940
soit rapportée.

Paris, le 28 Décembre 1940.

Belge 4: Anayasası vatandaşları arasında din farkı gцzetmediği sebebiyle, Tьrkiye, Yahudi vatandaşlarına uygulanan Yahudi aleyhtarı kanunları protesto ediyor.

Bu başvurulara bazen Fransız makamları, sцz konusu tedbirlerin doğrudan Alman işgal makamları tarafından veya Alman makamlarının ısrarı ile Fransız memurları tarafından uygulanması sebebiyle kendilerinin yapabileceği bir şey bulunmadığı şeklinde cevap verip, Gattegno'ların evinin mьhьrlenmesi olayında olduğu gibi, başvurunun doğrudan doğruya Almanlara yapılması gerektiğini bildirmekle yetiniyorlardı.

1940 Aralık ayı sonlarında, Alman makamları, baştan aşağı bьtьn Fransa'da yabancı Yahudilerin yanı sıra Tьrkiye Yahudilerini de tutuklayınca, Tьrkiye Bьyьkelзiliği ve Tьrk konsoloslukları, bir dizi notalarla olayı şiddetle protesto ettiler.[204]

Bu notalardan biri, Marsilya'da Tьrkiye Yahudilerinin sokak ortasında tutuklanmalarına ait olup şцyleydi:[205]

Tьrkiye Bьyьkelзiliği, Vichy
3 Ocak 1943, No. 175-6127

Dışişleri Bakanlığı'na,

Tьrkiye Bьyьkelзiliği, Eski Liman bцlgesinde son yapılan operasyon sırasında, birзok Tьrk vatandaşının da evlerinden atılarak toplama kamplarında enterne edilmiş olduğuna dair Tьrkiye'nin Marsilya Başkonsolosluğu'ndan almış olduğu bir raporu Dışişleri Bakanlığı'nın dikkatine sunmaktan onur duyar.

Sцz konusu kişilerin ad ve adresleri ilişik listede belirtilmiştir.

Bьyьkelзilik, bu kişilerin ve aynı durumdaki diğer Tьrk vatandaşlarının serbest bırakılmaları hususunda Bakanlığın yapacağı mьdahaleye minnettar olacaktır

(imza) Behiз Erkin
Tьrkiye Bьyьkelзisi

Enterne Edilenlerin Listesi:

Ad-Soyad Doğum Yeri/Yılı Adres

Matmazel Ester Kamhi İstanbul, 1921 3 Rue Nationale, Marsilya

Matmazel Sol Kamhi İstanbul, 1922 3 Rue Nationale, Marsilya

Madam Matilde Benadava İzmir, 1909 Hotel Atlantic, Marsilya

Bay Isak Avimelah İstanbul, 1885 44 Rue Thubaneau, Marsilya

Bay Yeshua Avimelah İstanbul, 1919 44 Rue Thubaneau, Marsilya

Madam Rachel Hasit İstanbul, 1880 4 Rue Mazagran, Marsilya

Bay Lazar Hasit İstanbul, 1922 4 Rue Mazagran, Marsilya

Madam Kadın Avimelah İstanbul, 1892 44 Rue Thubaneau, Marsilya

Bay İlya Arditti İstanbul, 1920 13 Rue d'Aubagne, Marsilya

Tьrkiye'nin sьregelen protestolarının sonucu olarak, Almanya Bьyьkelзisi Otto Abetz, hьkьmetinin, Tьrkiye Yahudileri izin bazı istisnalar yapmak arzusunda olduğunu bildirmiştir:

Almanya Bьyьkelзiliği, Paris
28 Şubat 1941, No. 1334

Tьrkiye Başkonsolosluğu'na

Almanya Bьyьkelзiliği, 28 Aralık 1940 tarihli ve 605 sayılı notaları konusunda, aşağıdaki hususu Tьrkiye Başkonsolosluğu'na bildirmekle onur duyar:

Fransa'daki askero komutanlıkza, Yahudilere karşı alınması emredilmiş olan tedbirler, Fransa hьkьmeti ile birlikte saptanmış olup, kamu gьvenliği ile diğer gerekleri karşılamak amacı ile yayınlanmıştır. İlgili makamlar herhangi bir istisnaya izin vermediği gibi, tedbirler, uyruklukların gцz цnьne almadan ve diğer kanunların uygulanmasına bakılmaksızın, Fransa'da ikamet eden herkese uygulanacaktır.

Bununla beraber Almanya Bьyьkelзiliği, tьzьkler зerзevesinde, Tьrk vatandaşlarının sцz konusu olduğu Yahudi teşebbьsleri gibi mьnferit olaylar izin Tьrkiye Başkonsolosluğu'nun belirttiği цzel durumları desteklemek arzusundadır.[206]

Bьtьn bu gьvencelere rağmen, Tьrkiye Yahudilerinin diğer Yahudilerle birlikte tutuklanmaları bundan sonra da devam etti. Aynı yılın Mayıs ayında, Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosu Cevdet Dьlger, tutuklanmaların bir hata sonucu olduğunu belirterek ve цzьr dilenerek, tutuklananların Almanlar tarafından hemen serbest bırakıldıklarını bildirmekteydi:

Tьrkiye Cumhuriyeti Başkonsolosluğu
Paris, 15 Mayıs 1941

Sayın Bьyьkelзi'ye

Tьrkiye Bьyьkelзiliği (Vichy)

Dьn, yaklaşık dцrt bin kadar yabancı Yahudi, Fransız makamları tarafından derdest edilip toplama kamplarına gцnderilmişlerdir. Toplananların зoğu, Polonya, Зekoslovakya ve Avusturya gibi işgal altındaki ьlkelerin vatandaşlarıydı. Bu arada Tьrkiye vatandaşı olan Yahudiler de tutuklanmış ise de, Polis Mьdьrlьğь nezdinde telefonla yaptığımız mьdahale ьzerine, bunun sehven yapılmış olduğu ve derhвl serbest bırakılacakları bildirilmiştir.

En samimi saygılarımı sunarım.

(imza) Cevdet Dьlger

Başkonsolos[207]

Bununla beraber, gerek Alman gerekse Vichy hьkьmeti bцlgelerinde Yahudilerin kitle hвlinde tutuklanmaları yine de devam etti. Tьrkiye'nin protestoları, vatandaşlarının bir kısmının serbest bırakılmasını sağladı ise de, savaş uzadıkza, bu protestolara verilen cevaplar giderek yardım edici olmaktan uzaklaştı. Mesela, Marsilya Yahudilerinin 23-24 Ocak 1943 gecesi tutuklanmalarına yapılan itiraza Fransız polisi, tutuklamaların sadece sorgu amacıyla yapıldığı cevabını verdiyse de gerзekte tutuklananlar, Alman işgal bцlgesinde bulunan Compiйgne Toplama Kampı'na sevk edildiler.

Fransa Devleti Marsilya Bцlge Valiliği, Polis Mьdьrlьğь
No.896 POL., Marsilya, 9 Şubat 1943

Bцlge Valiliği'nden Tьrkiye Başkonsolosu'na

Konu: Tьrk uyrukluların tutuklanması

Cevap: 25 Ocak 1943 tarih ve 58/12 sayılı ve 28 Ocak 1943 tarih ve 63/14 sayılı mektuplarınıza

Tьrkiye Başkonsolosluğu'na,

Sayın Başkonsolos,

Yukarıda sцzь edilen mektuplarınıza cevaben, 22-23 ve 23-24 Ocak 1943 gecelerinde yapılan operasyonlarda, зeşitli milliyetlere mensup bir miktar

yabancının tutuklanmış olduğunu teyit etmekten onur duyarım. Bu yabancılar esaslı bir soruşturmanın konusu idi ve bu sebepten de Beaumettes Hapishanesi'ne konmuşlardı. Bu sıkı operasyon başlamadan ünce, Paris'teki adli sicil kayıtlarının daha kolaylıkla incelenebilmesi için, bunların işgal bölgesindeki bir merkeze sevk edilmeleri kararlaştırılmıştı. Bundan dolayıdır ki, Fransız vatandaşları ile yabancıları taşıyan bir tren 24 Ocak sabahı Compiègne Kampı'na hareket ettirilmiş olup, bu kişiler orada, Fransız ve Alman polisinin muhafazası altında bulunmaktadırlar. Buraya kendi memurlarımı da göndermiş bulunuyorum. Vatandaşlarınızın durumu kendilerine bildirilecektir. Soruşturmanın sonuçlarını size bildireceğim.

(imza) M. de Porzie[208] Polis Müdürü
Bölge Valiliği, Polis Müdürlüğü

1933 Aralık ayından sonra Fransa'ya giren bütün yabancı Yahudilerle, hâlen herhangi bir iş sahibi olmayanların yabancı işçilerden meydana gelen çalışma taburları hâlinde örgütlenebilmeleri[209] için polise kayıt yaptırmalarını emreden 4 Eylül 1942 tarihli ilk emirnameden hemen sonra, Türkiye'nin Paris (Vichy) Büyükelçiliği Fransız Dışişleri Bakanlığı'na bu durumu şikâyet ettiğinde, bu tedbirlerin Alman işgal makamlarının baskısı ile alınmış olmaları sebebiyle, Fransa hükümetinin bu konuda yapabileceği bir şey bulunmadığı şeklinde cevap verilmiştir.[210]

Türkiye Büyükelçisi Behiç Erkin, derhâl Fransız makamları nezdinde şu protestoda bulunmuştur:

> *... Türk uyruğunda bulunan Yahudiler... normal konsolos himayesi altında olduklarından, iş sahibi olsalar da olmasalar da, geçimlerini sağlamış bulunsalar da bulunmasalar da, Fransa'daki işsiz yabancı Yahudilerden meydana gelen çalışma topluluklarına katılmaktan muaf tutulmak zorundadırlar... Türkiye Büyükelçiliği, bu tedbiri, Fransa'da ikamet eden Türkiye vatandaşlarının en basit çıkarlarına ve haklarına vahim bir saldırı teşkil etmekten kendisini alamamaktadır. Ayrıca bu durum, Dışişleri Bakanlığı'nın 26 Ekim'deki notalarında vermiş olduğu güvencelerle tam bir çelişki teşkil etmektedir...Konunun acil olması dolayısıyla, Büyükelçilik,...Türk vatandaşlarının şu anda maruz kaldıkları keyfo durumdan kurtarılması hususunda Dışişleri Bakanlığı'nın mümkün olan süratle yetkili makamlar nezdinde müdahalede bulunmasını rica eder.*[211]

Büyükelçi Erkin, 15 Aralık 1942'de de Ankara'ya şu raporu göndердi:

> *Marsilya Valiliği'nin, Fransa'ya Aralık 1933'ten beri girmiş işsiz yahut muhtaç hâlde bulunan bütün yabancı Yahudilerin, yabancı çalışma grupları hâlinde toplanmasını öngören son kararının gazetelerde yayınlanması üzerine, Fransız Dışişleri Bakanlığı'na telgraf çekerek, Türk uyruğu olan Türkiye Yahudilerinin bu karara dâhil edilmemesini istedim. Bu arada Fransız polis müdürü, valilikten ve*

konsolosluktan ayrıntılı bilgi isteyen Tьrkiye Yahudilerine, daha ciddi bir durumla karşılaşmamaları iзin meclis bьrolarına kayıtlarını yaptırmaları gerektiğini bildirmiştir. Marsilya Başkonsolosumuzun vilayete ve bьyьkelзiliğin de Fransız Dışişleri Bakanlığı'na yazmış olduğu mektupların birer sureti ilişik olarak takdim edilmiştir. Alınan cevaplar gelir gelmez bakanlığa sunulacaktır.

Bьyьkelзilik Mьsteşarı, konuyu M. Lagarde ile mьzakere etmiş olup, kendisi, bu tedbirlerin, Almanların ısrarları ьzerine alınmış olduğunu sцylemiştir. Dolayısıyla Fransızların, bu tedbirlerin uygulanmasında bazı istisnalar sağlamaya cesaret etmeleri muhtemel değildir. Sonuз olarak isteğimize olumsuz cevap almamız зok muhtemeldir. Olumsuz cevap hьlinde ne yapmamız gerektiği hususundaki talimatınızı rica ederim.[212]

Erkin, Marsilya Başkonsolosluğu'na verdiği talimatta da Tьrk vatandaşlarının hakları ьzerinde ısrar etmeye devam etmesini istemiştir:[213]

Yahudi vatandaşlarımızın belgeleri muntazam olduğundan, bunlar zorunlu зalışmaya tвbi tutulamazlar. Eğer bцyle bir durum ortaya зıkarsa kendilerine gerekli korumayı sağlamamız doğaldır. Polis mьdьrlьklerine, kendilerine bundan цnce verilen talimatı hatırlatmak gerekir. Bu sebeple, gerektiğinde, yetkili makamlar nezdinde teşebbьste bulunulmalıdır.[214]

Yerel makamlar herhangi bir istisna tanımayıp, yerel yolların yapımında Tьrkiye Yahudilerini de зalışmaya zorlayınca, Tьrkiye'nin Paris (Vichy) Bьyьkelзiliği Fransız Dışişleri Bakanlığı (Vichy)[215] nezdinde protestoda bulunmuş ve bunun ьzerine bakanlık tarafından bьyьkelзiliğe şu gьvence verilmiştir:

Konsolosluk koruması altındaki yabancı işзilerin, kendilerinin rızası olmaksızın зalıştırılmaması hususunda gerekli talimat alınmıştır.[216]

Marsilya Başkonsolosu Bedi'i Arbel, bunun ьzerine, emirleri uygulamaya зalışan yerel makamlar nezdinde hemen harekete geзmiştir.[217]

Tьrkiye Başkonsolosluğu, Marsilya
17 Aralık 1942, No. 649/80

Sayın Vali,

Milliyetlerine bakılmaksızın, bьtьn Yahudilerin zorunlu зalışmaya tвbi olacaklarına dair kararnamenin yayınlanması ьzerine, Bouches-du-Rhone bцlge valisine gцndermek zorunda kaldığım mektubun bir suretini ilişik olarak sunmaktan onur duyarım. Hьkьmetlerimiz arasında bir anlaşma meydana gelinceye kadar, Tьrkiye vatandaşı Yahudilere цzel bir rejim uygulanması hususunda, her zaman gцstermiş olduğunuz kolaylığa gьvendiğimi belirtmek isterim. Bu hususu size şahsen sunmak ve konuyu sizinle gцrьşmek ьzere Muavin Konsolos Sayın Necdet Kent'i gцrevlendirmiş bulunuyorum. Kendisine mьsait bir

cevap vereceğinizi umuyorum. Konu gayet ciddi olduğundan, sizinle konuyu mьzakere ettikten sonra, tatminkвr bir sonuз elde edeceğini ьmit etmekteyim...

(imza) Bedi'i Arbel

Alpes- Maritimes Valiliği'ne, Nice

Daha sonra valilik, Vichy hьkьmetinden gerekli talimat alınıncaya kadar, Tьrkiye Yahudilerinin zorunlu зalışma hьkьmlerinden muaf tutulacağını Marsilya Başkonsolosluğu'na bildirmiştir:

Fransa Devleti,

Alpes-Maritimes Valiliği, 4. Bцlьm, 2. Bьro

No. I.G. REF 47240 4/2, Nice, 19 Aralık 1942

Sayın Başkonsolos,

17 Aralık tarihli mektubunuza cevaben Muavin Konsolosunuz Sayın Kent ile yaptığımız gцrьşmenin devamı olarak, gezim vasıtası bulunmayan ve fakir olan yabancı Yahudilerin yabancı işзi bцlьklerine toplanmasını цngцren tedbirler зerзevesinde Tьrk vatandaşı olan Yahudilerin durumu konusunda Hьkьmetin Başı (Chief of Government) ile temas kurduğumu bildirmekten onur duyarım. Hьkьmetimden gelecek talimata intizar etmekle beraber, sцz konusu tedbirlerin, vatandaşlarınız bakımından ertelenmesi emrini vermiş bulunuyorum...

(imza) Vali[218]

Tьrkiye, Fransa'nın her iki bцlgesindeki Tьrkiye Yahudilerini, bazı sınır bцlgelerini terk edip diğer Yahudi bцlgelerine katılmalarını, gettolarda toplu hвlde yaşamalarını ve kimlik belgelerine ve elbiselerine Yahudi kelimesini yazdırmalarının цngцren tedbirlerden başarı ile korumuştur.[219]

Tьrk diplomatları, Tьrkiye Yahudilerinin, tarafsız ьlkeler vatandaşlarına nazaran daha kцtь muameleye maruz kaldıklarını gцrdьkleri anda, derhвl Fransız ve Alman makamları nezdinde protestoda bulunmuşlar ve durumun dьzeltilmesini sağlamışlardır.[220]

Tьrkiye ve tarafsız ьlkeler Yahudilerinin Fransa'daki Yahudi alehytarı kanunlardan muaf tutulmaları konusu, Paris ve Berlin'deki Alman yetkililer arasında hararetli tartışmalara sebep olmuş ve bu tartışmalarda Almanya Bьyьkelзisi Abetz, Himmler ve Eichmann'ın bu muafiyetlere son verilmesi isteğini kuvvetle desteklemiştir:

7 Eylьl tarihli olup Davud Yıldızı'nın[221] kullanılması ile ilgili yazılı raporum dolayısıyla şunu belirteyim ki, son araştırmalara gцre, sadece Paris'te bulunan ve henьz Davud Yıldızı takmaları istenmemiş olan yabancı uyruklu Yahudilerin sayıları şцyledir: İtalyan Yahudileri 500, Romanya Yahudileri 3.790, Macaristan

Yahudileri 1.570, Tьrkiye Yahudileri 3.046, Yunanistan Yahudileri 1.416 ve bir miktar da İspanya ve Bulgaristan Yahudileri.

Belirtildiğine gцre, bunlar kьstah bir davranış iзindedirler ve bundan dolayı da Yahudilere karşı tedbirlerin uygulanmasında цnemli цlзьde teknik gьзlьkler yaşanmaktadır...

Bulgaristan Yahudileri iзin son zamanlarda yayınlanan kanunlarda olduğu gibi, bunların da bundan sonra Davud Yıldızı takmaları ve toplama kamplarına gцnderilip gцnderilmemelerinin gerekip gerekmediği hususunu, bana en kısa zamanda bildirmenizi rica ederim.

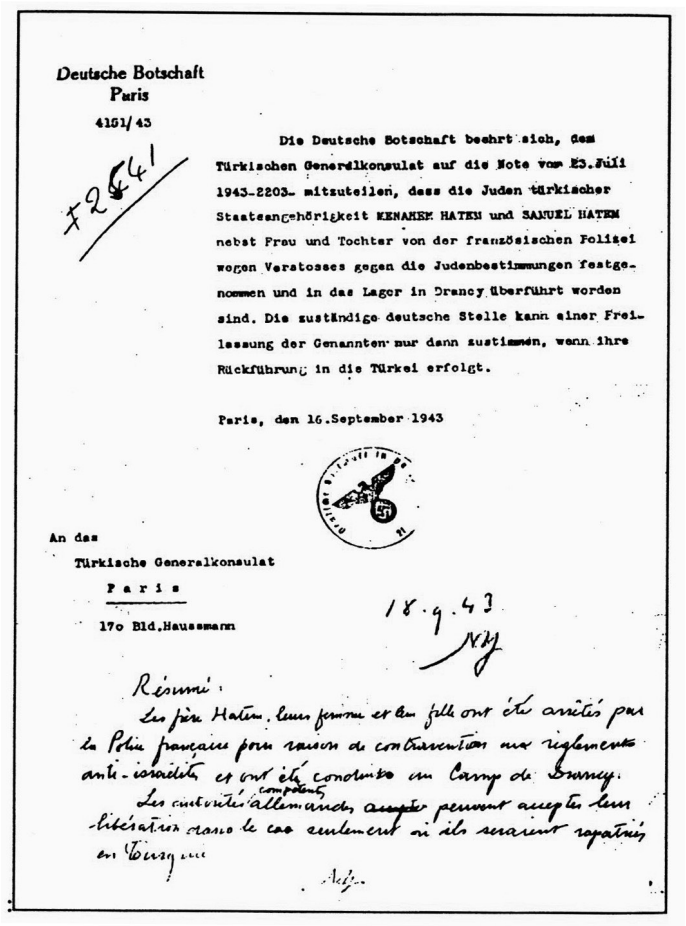
(imza) Abetz[222]

Abetz, tekrar 24 Eylьl'de, Berlin'den, Yahudi aleyhtarı kanunların kendi Yahudilerine de uygulanması iзin tarafsız ьlkelere baskı yapmasını istedi:

Kendi işgalleri altındaki topraklarda 500 kadar Yahudi bulunan İtalyanlar hariз tutulursa, şu ьlkeler bizim iзin цzellikle gьзlьk yaratmaktadır: 3.046 Yahudi ile Tьrkler, 285 Yahudi ile İspanya, 1.416 Yahudi ile Yunanlar, 1.537 Yahudi ile Macarlar ve 139 Yahudi ile İsviзre. Başkentlerindeki temsilcilerimiz vasıtasıyla bu hьkьmetlerden Yahudiler hakkında gerekli kanunları hazırlamalarını veya eğer şu anda yьrьrlьkte olan varsa onların uygulanmasını istiyoruz

(imza) Abetz[223]

Bununla beraber, Nihai Зцzьm (*Final Solution*) yьrьrlьğe konduktan sonra bile, Paris'teki Almanya Bьyьkelзiliği, derhьl Tьrkiye'ye gцnderilmeleri garantisinin verilmesi şartıyla, toplama kamplarındaki Tьrk vatandaşlarının serbest bırakılacağını Paris'teki Tьrkiye Bьyьkelзiliği'ne muntazaman bildirmekten geri kalmadı (**Belge 5**).

Deutsche Botschaft
Paris
4151/43

Die Deutsche Botschaft beehrt sich, dem Türkischen Generalkonsulat auf die Note vom 23. Juli 1943-2203- mitzuteilen, dass die Juden türkischer Staatsangehörigkeit KENAHEM HATEM und SAMUEL HATEM nebst Frau und Tochter von der französischen Polizei wegen Verstosses gegen die Judenbestimmungen festgenommen und in das Lager in Drancy überführt worden sind. Die zuständige deutsche Stelle kann einer Freilassung der Genannten nur dann zustimmen, wenn ihre Rückführung in die Türkei erfolgt.

Paris, den 16. September 1943

An das
Türkische Generalkonsulat
P a r i s
17o Bld. Haussmann

18.9.43

Résumé :
Les fils Hatem, leurs femmes et leur fille ont été arrêtés par la Police française pour raison de contravention aux règlements anti-israélites et ont été conduits au Camp de Drancy.
Les autorités allemandes compétentes auraient accepté leur libération dans le cas seulement où ils seraient rapatriés en Turquie.

Belge 5: Derhвl Tьrkiye'ye geri gцnderildikleri takdirde, Almanlar Tьrkiye Yahudilerini Fransa'daki toplama kamplarından serbest bırakacaklardır.

O kadar ki, Vichy'deki Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın, kendilerince veya Almanlarca suз telakki edilen eylemlerde bulundukları iзin Tьrkiye Yahudilerinin serbest bırakılmayacağını bildirmesine rağmen, Alman Bьyьkelзiliği ya muafiyet tanıdı veya bazı durumlarda dьzeltmelerde bulundu. Bunun bir цrneği Israel Avidor olayıdır. Israel Avidor, gerek Tьrk gerekse Fransız hьkьmetlerince Tьrkiye'ye geri dцnьlmesine izin verildiği hвlde 1942 Eylьl'ьnden beri Vernet'deki (Ariйge) toplama kampında hapsedilmişti:

Vichy, 24 Ağustos 1942
Fransa Devleti, Dışişleri Bakanlığı
Union Internationales IC 12 No. 2896

Tьrkiye Bьyьkelзiliği,

Vichy Dışişleri Bakanlığı, Tьrkiye Bьyьkelзiliği'ne saygılarını sunarken, 29 Mayıs notalarında sцzь edilen, Bay Israel Avidor'un, ev hapsine konulması hususundaki isteğinin yetkili makamlara iletilmiş olduğunu bilgilerine sunmaktan onur duyar.

İзişleri Bakanlığı, sцz konusu kişinin, komьnist зevrelerdeki faaliyetleri ve millo aзıdan şьpheli kişilerle ilişkileri dolayısıyla, şu anda serbest bırakılmasını gцz

цnьne almanın mьmkьn olmadığını ьzьlerek bildirmiştir.[224]

TÜRKİYE YAHUDİLERİNİN EVLERİNDEKİ MÜHÜRLERİN SÖKÜLMESİ İÇİN TÜRKİYE'NİN TEŞEBBÜSLERİ

Tьrkiye Yahudilerinin evlerine veya apartman dairelerine Naziler veya Fransızlar tarafından el konulup mьhьrlendiğinde, Tьrk konsoloslukları bu mьhьrlerin sцkьlmesi ve evlerin sahiplerine veya kiracılarına iadesi izin uzun uzun uğraşmak zorunda kalmışlardır. Evlerin sahipleri, Gьney Fransa'ya veya başka yerlere kaзmaları veya toplama kamplarında tutuklu olmaları sebebiyle bulunamadığı takdirde, konsolosluklar bunları buluncaya veya serbest bıraktırıncaya kadar, evlerin anahtarları, sahipleri dцnene kadar, onlar adına ilgilenen Tьrk yцneticilere teslim edilmişlerdir. Ev veya apartman daireleri mьhьrlenirken el konulan mobilya, para ve hatta şarap kavlarının sahiplerine iadesi izin dahi aynı заbalar harcanmıştır. Fakat bu taşınabilir mallar konusunda Tьrk konsoloslukları o kadar başarılı olamadılar; зьnkь Almanlar, genellikle bu tip malların nereye gittiğini izlemenin mьmkьn olmadığında ısrar etmişlerdir.

Evler ve dьkkвnlar mьhьrlendiğinde, sahipleri veya kiracıları serbest ise, hemen durumu Tьrk konsolosluklarına bildirebiliyorlardı. Цrneğin, Almanlar Paris'e geldikten sonra Nice'e kaзan Parisli dişзi Vitali Benbassa ile Lyon'a kaзtıktan sonra arkada Paris apartman dairesini bırakan Eleonore Fresco olayları вцyledir. Tьrkiye'nin Paris Bвyьkelзiliği arşivlerinde bulunan belgelerin incelenmesi, bu konuda ne gibi prosedьrlerin uygulandığı hakkında fikir vermektedir:

VİTALİ BENBASSA DOSYASI **Tьrk vatandaşı, No. 707 TF Paris'te Rue Lafayette'de dişзilik yapıyor. Mьlteci olarak Nice'e kaзtı ve 6 Ocak 1943'te Marsilya Başkonsolosluğu'na kaydoldu. Paris'teki mьlkь 20 Şubat 1943'te mьhьrlendi. Mьhьr 20 Ağustos 1943'te kaldırıldı.**

a) *Tьrkiye Başkonsolosluğu, Dişзi Vitali Benbassa'nın Paris Başkonsolosluğu'na kaydını yaptırmış bir Tьrk vatandaşı olduğunu belgeliyor* (Paris Başkonsolosluğu, 23 Ekim 1940, Paris Bвyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
No. 707 TF
Paris, 23 Ekim 1940

Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu, Paris, Rue Lafayette 89 No., 2. katını işgal eden Bay Benbassa'nın bu adreste dişзilik ettiğini ve Tьrk vatandaşı olarak konsolosluğumuza 707 TF No. ile kayıtlı bulunduğunu beyan eder.

b) *Vitali Benbassa'nın Paris'teki apartman dairesinin Almanlar tarafından mühürlendiği ve şarap kavının da alınıp götürüldüğü Türkiye Başkonsolosluğu'na bildiriliyor* (Paris XX. 30 Rue Pixéricort'da M. Pinto'dan Türkiye Başkonsolosluğu'na 8 Mart 1943 tarihli mektup, Kayıt No. F 1193, Paris Büyükelçiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Paris, 8 Mart 1943

Türkiye'nin Paris Sayın Başkonsolosu

Sayın Konsolos,

Sizlere bugün yaptığım ziyaret sonrası, Türk vatandaşı Dişçi Vitali Benbassa'nın Paris IX, 89 Rue Lafayette adresindeki dairesinin 20 Şubat 1943 günü, işgal makamları, (*Dienstelle Westen, Abschnitt Gross-Paris, telefon, Passy 85-42)* tarafından mühürlendiğini ve bu arada şarap kavının da alınıp götürüldüğünü şu anda öğrendiğimi bu mektubumla bildirmekten onur duyarım. Bay Benbassa kayıtlı bir Türk vatandaşı olduğundan ve hülen kendisi Güney Fransa'da bulunduğundan, dairesindeki bütün eşyalarının alınıp götürülmesiyle daha büyük zarara uğramaması için kendisi durumdan haberdar edilmiştir. Bununla beraber, kendisi yüksek makamınızın gözlü himayesinde bulunduğundan, şarap kavının başına gelenlerin mobilyalarının da başına gelmemesi için, lütfen yetkili merciler nezdinde ivedi olarak müdahalede bulunmanızı rica ederim.

Teşekkürlerimle beklerken, özellikle saygılarımın kabulünü rica ederim Sayın Başkonsolos.

(imza) Pinto

Konsolosluk Kaydı: Pinto, Rue Pixéricourt, Pari XX

F 1193 Mlle. Bousquet 9-3-43, NY

c) *Marsilya Başkonsolosu Bedi'i Arbel, Vitali Hayim Benbassa'nın muntazam kayıtlı Türk vatandaşı olduğunu belirtiyor* (Türkiye'nin Marsilya Başkonsolosu Orta Elçi Bedi'i Arbel'den Paris Başkonsolosluğu'na 11 Mart 1943 tarihli ve 136/10 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Türkiye Başkonsolosluğu

Marsilya, 11 Mart 1943, No. 136/10

Paris Başkonsolosluğu'na,

Halen Nice'de ikamet etmekte olup, başkonsolosluğumuza 6 Ocak 1943 tarih ve 2474/5/4 sayı ile kayıtlı ve 24 Aralık 1940 tarihli ve 675/3935 sayılı vatandaşlık belgesine sahip bulunan Vitali Hayim Benbassa'nın 11 Mart 1943 tarihli mektubunun aslını ilişik olarak gönderiyorum. Yazdıklarından anlaşılacağı üzere, Paris'teki dairesi Almanlar tarafından işgal edilmiş olup, boşaltılmasının sağlanması hususunda yardım rica etmektedir.

Derin saygılarımla

(imza) Bedi'i Arbel

Konsolosluğun Notu: Kayıt No. 178, tarih 19 Mart 1943. Mademoiselle Bousquet, 22 Mart 1943, Namık Yolga.

d) *Vitali Hayim Benbassa, Nice'den Marsilya Başkonsolosluğu'na yazdığı mektupta, Paris'teki apartmanının mühürlerinin sökülmesini istiyor.* (Nice, 172 bis Avenue de California'da mukim Vitali (Hayim) Benbassa'dan Paris Başkonsolosluğu'na 11 Mart 1943 tarihli mektup, Paris Büyükelçiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Nice, 13 Mart 1943

Türkiye Cumhuriyeti'nin Sayın Marsilya Başkonsolosu

Sayın Konsolos,

Paris'ten aldığım bir mektupta, işgal makamları, *Dienstelle Westen Abschnitt Gross-Paris'in (telefon, Passy 85-42)*, Paris, Rue Lafayette 89 No.'da işgal ettiğim daireyi mühürlediklerini ve bu arada şarap kavımın içindekilerini de götürdüklerini bilgilerinize sunmakla onur duyarım. Halen Güney Fransa'da ikamet etmekte olduğumdan ve dairemdeki bütün eşyalarımın alınıp götürülmesi benim için büyük bir zarara mucip olacağından, konsolosluğunuza kaydını muntazam yaptıran bir Türk vatandaşı olmam hasebiyle, kayıtlarımı muntazaman yaptırıp yaptırmadığımı Paris Başkonsolosluğu acilen bildirmenizi istemektedir. Yüksek makamınızın himayesinde olduğumu düşünerek, şarap kavımın başına gelenlerin mobilyalarıma da gelmemesi hususunda, yetkili merciler nezdinde acilen müdahale lütfunda bulunmanızı rica ederim. Durumun aciliyetini göz önüne alarak ve yabancı olduğumdan seyahat imkânım da bulunmadığından, bu mektubumu size ulaştırmasını Madam Sidi'den rica ettim ve alınıp alınmadığına intizar etmekteyim.

Bu durumda ve bütün minnettarlığımla, derin saygılarımı kabul buyurmanızı rica ederim Sayın Başkonsolos.

(imza) Hayim Benbassa (Vitali)

172 bis Avenue de California, Nice

Konsolosluk Notu: V.O. 24-12-1942.

e) *Hayim Benbassa, Paris Başkonsolosluğu'ndan Paris'teki dairesinden mühürlerin sökülmesini rica ediyor* (Hayim Benbassa'dan Paris Başkonsolosluğu'na 16 Mart 1943 tarihli mektup, Paris Büyükelçiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Nice, 16 Mart 1943

Türkiye Cumhuriyeti'nin Sayın Paris Başkonsolosu

Sayın Başkonsolos,

Paris'ten son olarak aldığım bir mektuptan, Paris, Rue Lafayette 89 No.'da işgal ettiğim dairemin, işgal makamlarınca 20 Şubat 1943 gьnь mьhьrlendiğini ve bu arada da şarap kavımın ısındekilerinin de alınıp gцtьrьldьğьnь цğrenmiş bulunuyorum. Durumun ivediliği dolayısıyla ve bulunduğum Gьney Fransa'da hasta olmam nedeniyle seyahat edemediğimden, gerekli şekilde kayıtlı bulunduğum Marsilya Başkonsolosluğu'na Paris'te gerekenlerin yapılması ısın yazmış bulunuyorum. Diğer taraftan, konsolosluğumuza gerekli şekilde kayıtlı bulunan bir Tьrk vatandaşının haklarına sahip olarak, dairemdeki mьhьrlerin sцkьlmesi ve eşyalarımın daha fazla alınıp gцtьrьlmesini цnlemek ısın, gerekli merciler nezdinde teşebbьste bulunmanızı rica ederim.

(imza) Hayim Benbassa

f) *Paris Başkonsolosluğu, Almanya Bьyьkelsiliği'nden Vitali Hayim Benbassa'nın dairesindeki mьhьrlerin sцkьlmesini rica ediyor* (Paris Başkonsolosluğu'ndan Almanya'nın Paris Bьyьkelsiliği'ne 24 Mart 1943 tarih ve F 1198 sayılı nota, Paris Bьyьkelsiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
24 Mart 1943, No. F 1198

Almanya Bьyьkelsiliği'ne,

Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu, Almanya Bьyьkelsiliği'ne saygılarını sunarken, aşağıdaki hususu bьyьkelsiliğin dikkatine sunmaktan onur duyar:

Paris'te Rue Lafayette 89 No.'da oturmakta olan ve şu anda Gьney Fransa'da ikamet eden Bay Vitali Hayim Benbassa, 707 TP sayılı vatandaşlık belgesine sahip olup, 6 Ocak 1943'ten beri 2747/5/4 sayı ile Tьrkiye'nin Marsilya Başkonsolosluğu'na kayıtlı bulunmaktadır.

Adı gesenin dairesi, *Dienstelle Westen Abschnitt Gross-Paris* tarafından 20 Şubat 1943 gьnь mьhьrlenmiş ve şarap kavının ısındekiler alınıp gцtьrьlmьştьr.

Kendisi, Tьrk Konsolosluğu'na gerekli şekilde kaydını yaptırmış bir Tьrk vatandaşı olduğundan, Tьrkiye Başkonsolosluğu, durumun aciliyeti dolayısıyla, dairesindeki mьhьrlerin kaldırılması, şarap kavının iadesi ve bu Tьrk vatandaşının apartmanındaki mobilyalara dokunulmaması hususunda Sayın Almanya Bьyьkelsiliği'nin işgal makamları nezdinde gerekli mьdahaleyi lьtfetmesini rica eder.

Tьrkiye Başkonsolosluğu, bu lьtufkьr mьdahalesinden dolayı Almanya Bьyьkelsiliği'ne peşin teşekkьrlerini sunarken, bu vesile ile derin saygılarını teyit eder.

(imza) Başkonsolos
Paris, 24 Mart 1943

g) *Avukat P. Pinto, Tьrkiye Başkonsolosluğu'ndan, Benbassa Hayim'in dairesinin bir Tьrk vatandaşına ait olduğunu gцsteren bir belge istiyor* (P. Pinto'dan Paris Başkonsolosluğu'na 27 Mart 1943 tarihli mektup, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Tьrkiye'nin Sayın Paris Başkonsolosu'na,

Sayın Başkonsolos,

İşbu mektubumla, Bay Benbassa Hayim'in işlerini takip etmek hususunda beni yetkili kıldığını bilgilerinize sunmaktan onur duyarım. Bu sebeple, Paris, 89 Rue Lafayette'deki apartman dairesinin bir Tьrk vatandaşına ait olduğuna dair bir belgenin tarafıma gцnderilmesini rica ederim. Kira sцzleşmesi ve son kiranın цdendiğine dair makbuz size tevdi edilmiştir. Derin saygılarımı kabul buyurunuz Sayın Başkonsolos.

(**imza**) P. Pinto

27 Mart 1943

h) *Almanya Bьyьkelзiliği, Hayim Benbassa'nın dairesinin mьhьrlenmesi konusunda gerekli mercilerle temas hьlinde olduğunu ve ayrıntılı bilgi gelir gelmez sunulacağını Tьrkiye Başkonsolosluğu'na bildiriyor.* Almanya Bьyьkelзiliği'nden Tьrkiye Başkonsolosluğu'na (Paris) 582/43 sayılı nota (Başkonsoloslukta F 1500 numara ile kayda alınmıştır). Paris, 3 Nisan 1943. Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri.

Almanya Bьyьkelзiliği, Paris, Prot. Er. 583/43

Tьrkiye Başkonsolosluğu'na, Paris

Almanya Bьyьkelзiliği, 24 Mart 1943 tarihli ve F 1193 sayılı notanızın alındığını bildirir. İlgili makamlarla temas hьlinde olduğumuzu ve ayrıntılı bilgi alındığında başkosolosluğunuza iletileceğini bildiririz.

Paris, 3 Nisan 1943

i) *Tьrkiye Başkonsolosluğu, Hayim Benbassa'nın Paris'teki dairesinden mьhьrlerin sцkьlmьş olduğunu M. Pinto'ya bildiriyor* (Tьrkiye Başkonsolosluğu'ndan (Paris) Paris XXйme, 30 Rue Pixйricort'da M. Pinto'ya 23 Temmuz 1943 tarihli ve F 2205 numaralı yazı, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu,No. F 2205, No. F 2205

M. Pinto

30 Rue Pixйericourt, Paris XX

Beyefendi,

Almanya Bьyьkelзiliği ile yazışmalarımız sonucunda, Hayim Benbassa'nın dairesine konan mьhьrlerin kaldırılmış olduğunu bildirmek isterim.

Mahsus selamlarımı kabul buyurunuz Beyefendi.

(imza) Konsolos

Paris, 23 Temmuz 1943

j) *Pinto, Tьrkiye Başkonsolosluğu'na, Alman Bьyьkelзiliği'nin Benbassa'nın Paris'teki dairesinden mьhьrlerin kaldırıldığını bildirmesine rağmen mьhьrlerin yerinde durduğunu bildiriyor. Alman Bьyьkelзiliği'nin mьteakip notası ise mьhьrlerin 20 Ağustos 1943'te sцkьlmesi sırasında Tьrk yцnetici Recep Zerman'ın da hazır bulunduğunu belirtiyor* (Paris XX, 30 Rue Pixйricourt'da S. Pinto'dan Tьrkiye Başkonsolosluğu'na (Paris) 13 Ağustos 1943 tarihli mektup, Tьrkiye Başkonsolosluğu'na Kayıt No. F 2205, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Paris, 13 Ağustos 1943

Tьrkiye Cumhuriyeti Başkonsolosluğu'na,

170 Boulevard Haussmann, Paris

Sayın Başkonsolos,

Almanya Bьyьkelзiliği ile yazışmalarınızdan sonra, Bay Hayim Benbassa'nın dairesine konulan mьhьrlerin kaldırıldığını bildiren 23 Temmuz 1943 tarihli ve F 2205 sayılı mektubunuzu aldığımı bildirmekten onur duyarım.

Sцz konusu daireye dьn gittim ve ьzьlerek gцrdьm ki, yazışmalarınızın aksine, mьhьrler yerinde durmaktaydı. Muhtemeldir ki sorun, ya bir gecikme veya bir hatadan kaynaklanmaktadır. Bu sebeple gerekenin yapılmasını sizden rica ediyorum.

Cevabınıza intizaren, Sayın Başkonsolos, derin hьrmetlerimi sunmak isterim.

(imza) S. Pinto

Adres: S. Pinto, 30 Rue Pixйricourt, Paris XX

Konsolosluğun Notu: 16 Ağustos 1943 tarihli dosya-Namık Kemal Yolga. Matmazel Guicheau, Almanya Bьyьkelзiliği'ne bildiri, 16 Ağustos 1943. Bay Zerman, mьhьrlerin sцkьlmesinde hazır bulundu ve anahtar konsolosluğa teslim edildi-20 Ağustos 1943.

ELEONORE FRESCO DOSYASI

Tьrk vatandaşı, vatandaşlık belgesi No. 870 TP 16 Mart 1943'te 2756/434/96 No. ile yenilenmiş olup 16 Mart 1944'e kadar geзerli.

Philon D. Fresco'nun eşi olup Paris'te daire sahibi. Hвlen, Lyon-Villeurbanne, 21 Rue de la Poste, Albert Passy elile adresinde oturmakta.

Bu dairenin mьhьrleri, 9 Temmuz 1943 gьnь Recep Zerman ve Alman memurlar tarafından kaldırılmış ve anahtarlar Tьrkiye Başkonsolosluğu'na teslim edilmiştir.

a) *Eleonore Fresco, Tьrkiye Başkonsolosluğu'ndan, Paris'teki dairesine konan mьhьrlerin sцkьlmesinin sağlanmasını istiyor* (Lyon-Villeurbanne, 21 Rue de la Poste, c/o M. Albert Passy adresindeki Eleonore Fresco'dan Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'na 10 Mayıs 1943 tarihli mektup, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Lyon, 10 Mayıs 1943

Tьrkiye'nin Sayın Başkonsolosu'na

Sayın Konsolos,

Paris VIII, 1 Villa Dancourt'ta bulunan apartman dairemdeki eşyalarıma, Alman makamları tarafından Yahudi olduğum iзin el konulduğunu ve dairenin kapısının da mьhьrlendiğini цğrendim. Binanın kapıcısı, benim bir Tьrk vatandaşı olduğumu ve konsolosluğa kaydımı da muntazaman yaptırdığımı sцylemiş ise de bir faydası olmamıştır. Eşyalarımın listesini tespit edip kapıyı da mьhьrledikten sonra, Alman memurlar, kapıcıya, birkaз gьn sonra tekrar gelip ne varsa alıp gцtьreceklerini sцylemişlerdir.

Ben, 1930'da Fransa'ya geldiğimizden beri, gerek eşimin gerek зocuklarımın kayıtlarını muntazaman yaptırmış bir Tьrk vatandaşıyım. Kanun aзısından kusurlu olurum korkusu ile kayıtlarımı yaptırmaktan geri kalmadığım gibi, 1943 yılında, Tьrkiye'nin Marsilya Başkonsolosluğu'nda vatandaşlık belgemi, 16 Mart 1943 tarih ve 2757/424/96 numara ile yeniledim.

Dolayısıyla sizden ricam, lьtfedip yasal зıkarlarımı korumanız ve bu keyfo işlemi protesto etmenizdir. Dairemde kıymetli mobilyalar, değerli tablolar, зamaşırlar, kitaplar vs. bulunmakta olup, bunlar, bugьnkь şartlarda benim iзin kьзьk bir servet teşkil etmektedir. Lьtfen ivedi olarak bu mьhьrlerin kaldırılmasını isteyiniz. Zira, tecrьbe gцstermiştir ki, Almanların, protestolar veya yasal talepler gelmeden цnce, insanı oldu-bitti karşısında bırakmak gibi bir вdetleri vardır. Dairemin kirasını muntazaman цdemiş bulunuyorum. Şimdiye kadar ailemle birlikte Paris'e dцnmemiş isem, bunun sebebi, yabancıların ve цzellikle Yahudilerin işgal bцlgelerine girmelerinin yasaklanmış olmasıdır.

Зok geз olmadan, lьtfedip gerekeni ivedi olarak yapacağınız ьmidi ile, derin saygılarımı kabul buyurmanızı rica ederim.

(imza) Eleonore Fresco

Philon D. Fresco'nun eşi ve dairenin sahibi

Adres: 21 Rue de la Poste, M. Albert Passy elile, Lyon-Villeurbanne

Konsolosluk Notu: 870 TP 13/5/1943.

b) *Tьrkiye Başkonsolosluğu (Paris), Alman Bьyьkelзiliği'nden (Paris), Eleonore Fresco'nun dairesindeki mьhьrlerin kaldırılmasını sağlanmasını rica ediyor* (Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'ndan Paris'teki Almanya Bьyьkelзiliği'ne 17 Mayıs 1943 tarih ve F 1754 sayılı yazı, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Tьrkiye Cumhuriyeti
Paris Başkonsolosluğu
17 Mayıs 1943, No. F 1754

Almanya Bьyьkelзiliği'ne

78 Rue de Lille, Paris VII

Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu Almanya Bьyьkelзiliği'ne saygılarını sunarken, aşağıdaki hususu dikkatlerine sunmaktan onur duyar:

Lyon'da oturmakta olan ve Paris VIII, 1 Villa Dancourt'ta evi bulunan ve Marsilya'da 16 Mart 1943'te 2756/434/96 sayı ile yenilenip 16 Mart 1944 tarihine kadar geзerli 870 TP sayılı vatandaşlık belgesine sahip Bayan Eleonore Fresco, başkonsolosluğumuza başvurarak, Paris'teki evinin işgal makamlarınca mьhьrlendiğini bildirmiştir.

Kendisi kayıtlarını muntazaman yaptırmış bir Tьrk vatandaşı olduğundan, Tьrkiye Başkonsolosluğu, Almanya Bьyьkelзiliği'nden Bayan Elenore Fresco'nun dairesinden mьhьrlerin kaldırılması hususunda, lьtfedip yetkili makamlar nezdinde gerekli teşebbьste bulunmasını rica eder.

Tьrkiye Başkonsolosluğu, ihtiyar edeceği bu zahmetten dolayı peşinen teşekkьr ve bu vesileyle derin saygılarını teyit eder.

(**imza**) Başkonsolos
Paris, 17 Mayıs 1943

c) *Eleonore Fresco, Tьrkiye Başkonsolosluğu'na (Paris), Paris'teki dairesinde mьhrьn hвlв durduğunu bildiriyor* (Fransa, Allevard les bains'de Eleonore Fresco'dan Tьrkiye Başkonsolosluğu'na (Paris) 31 Mayıs 1943 tarihli mektup, Konsolosluğa Kayıt No. F 1902, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Allevard les bain, 31 Mayıs 1943

Sayın Tьrkiye Başkonsolosu'na, Paris

Sayın Konsolos,

Protestonuza rağmen, Paris VIII, 1 Villa Dancourt'ta bulunan daireme konulan mьhьrlerin henьz kaldırılmamış bulunduğunu bildirmekle onur duyarım.

İşbu mektubumla, yapılan işlemin hem milletlerarası sıqzleşmelere ve hem de Tьrkiye ile Almanya arasında imzalanmış antlaşmalara aykırı olması dolayısıyla, lьtfedip, bu defa daha enerjik bir şekilde protestonuzu yenilemenizi rica etmek istiyorum. Peşinen teşekkьr eder, derin saygılarımın teyidini kabul buyurmanızı rica ederim.

(**imza**) Eleonore Fresco

Konsolosluk Kaydı: Marsilya'da, 16 Mart 1943'te 2756/434/96 sayı ile kaydını yaptırmış olan Tьrk vatandaşı. F 1902 5/6/943

d) *Alman makamları, Eleonore Fresco'nun Paris'teki dairesinin mьhьrlerini sıqkmeye hazır olduklarını bildiriyorlar. Tьrkiye Başkonsolosluğu'ndan, dairenin mьhьrlerinin sıqkılmesi ve dairenin aзılması sırasında kendi memurları ile birlikte bir Tьrk memurun da bulunmasını istiyorlar* (Abschnittsleiter, Dienstelle Westen, Abschnitt Gross-Paris'ten 170 Boulevard Hausmann'da Tьrkiye Başkonsolosluğu'na 9 Haziran 1943 tarih ve DW 5130/F 650/Dre./Dr. sayılı yazı, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Dienstelle Westen, Abschnitt Gross-Paris
DW 5130/F. 650/Dre./Dr., O.U.
9 Haziran 1943

Tьrkiye Başkonsolosluğu'na

170 Boulevard Haussmann, Paris

Konu: Eleonore Fresco'nun ikametgвhı

1 Villa Dancourt, Paris

Yukarıda belirtilen konu hakkındaki 17 Mayıs 1943 tarihli mektubunuza cevaben, sıqz konusu ikametgвhın mьhьrlerini sıqkmeye hazır olduğumu bildirmek isterim. Mьhьrlerin sıqkılmesi ve dairenin aзılması iзin bizim memurlarımızın yanında sizin de bir memurunuzun refakatini rica ederim.

(**imza**) Abschnittsleiter
(Şube Mьdьrь)

Konsolosluğun Notu: N. Yolga, B. Recep 14/6/943.

e) *Recep Zerman, Eleonore Fresco'nun Paris'teki dairesinin yıqnetimini ьzerine alıyor. 9 Temmuz 1943 gьnь, Alman memurlarla birlikte daireye gitmiş, mьhrь sıqkmьş ve her şeyin yerli yerinde olduğunu gıqrerek daireyi tekrar kilitlemiş ve anahtarları Tьrkiye Başkonsolosluğu'ndan Namık Yolga'ya teslim etmiştir* (Recep Zerman'dan Tьrkiye Başkonsolosluğu'na (Paris) 16 Temmuz 1943 tarihli mektup, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Paris, 16 Temmuz 1943

Paris Başkonsolosluğu'na,

Marsilya Başkonsolosluğu'na muntazam kayıtlı bir Tьrk vatandaşı olan Eleonore Fresco'nun, Alman makamları tarafından mьhьrlenen Paris, 1 Villa Dancourt'taki ikametgвhına Alman yetkililer ile birlikte 9 Temmuz 1943 gьnь gittim. Dış kapıya konulan mьhrьn bozulmadığını gцrdьk. Dairenin anahtarlarını kapıcıdan alıp mьhrь sцktьk ve iзeri girdik. Odalardaki bьtьn mobilyalar yerli yerindeydi. Pencereler iзeriden kapatılmıştı.

Hep beraber dışarı зıktık ve kapıyı tekrar kilitledik. Anahtarları yanıma aldım ve başkonsoloslukta Muavin Konsolos Namık Kemal Yolga'ya teslim ettim. Yapılanların hepsi budur.

(imza) Recep Zerman
Memur

f) *Tьrkiye Başkonsolosluğu, Eleonore Fresco'ya, Paris'teki dairesinin mьhьrlerinin kaldırıldığını ve anahtarların konsoloslukta olduğunu bildiriyor ve kime teslim edilmesi gerektiğini soruyor* (Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu Başkonsolos Vekili Namık Kemal Yolga'dan Bayan Eleonore Fresco'ya 3 Ağustos 1943 tarih ve F 1306 sayılı mektup, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Tьrkiye Başkonsolosluğu
170 Boulevard Haussmann, Paris VIII
3 Ağustos 1943, No. F 1306

Bayan Eleonore Fresco
M. Albert Passy elile
21 Rue de la Poste
Lyon-Villeurbanne (Rhone)

Sayın Bayan,

10 Mayıs tarihli mektubunuz ьzerine yetkili makamlarla yapılan yazışmalar sonucu, Paris VIII, 1 Villa Dancourt'da bulunan dairenizin mьhьrlerinin kaldırılmış olduğunu ve anahtarların ise başkonsolosluğumuz yeddinde bulunduğunu bildirmek isterim. Anahtarları verebileceğimiz kişinin adının bildirilmesini rica ederim.

Mahsus selamlarımı kabul buyurunuz Sayın Bayan.

(imza) N.Yolga
Başkonsolos Vekili

FRANSA'DAKİ TÜRKİYE YAHUDİLERİNE AİT İŞ YERLERİNE EL KONULMASINA KARŞI TÜRKİYE'NİN TEŞEBBÜSLERİ

İşgal Fransa'sındaki Yahudi mallarına el konulmasına ait temel kurallar, Alman Askero Yцneticisi Otto von Stьlpnagel tarafından 12 Kasım 1940'ta yayınlanmıştır:

Paris, 12 Kasım 1940
Fransa'daki Askero Komutanlık Yцnetim Dairesi
Ekonomik Şube, AZ: Wi I 615/40

Yahudi İşletmelerinin Geзici Yцneticileri İзin Talimattır

Yahudi işletmelerinin geзici yцneticileri, Yahudilerin Fransız ekonomisine girmelerini bertaraf etmek izin geзerli ruhsatnameleri yok etmekle yьkьmlьdьrler.

Bцylece, Fransız ekonomisinin normal seyri kesintiye uğramayacak, Fransız ve Alman mьşterilerin işleri gцrьlecek ve bu suretle hiзbir memur işini kaybetmeyecek şekilde, bu işletmeler faaliyetlerine devam etmelidir. Bununla beraber geзici yцneticiler, sahibi bir kişi ise sahibinin veya yцnetim danışmanı gibi şirket yetkilisinin ya da yasal bir kuruluş hьlinde şirket genel mьdьrь hiзbir Yahudi'nin herhangi bir şekilde gerзek bir yetkiye sahip olmaması hususuna dikkat edeceklerdir. Şirket faaliyetleri izin gerektiği izlenimini korumak izin, Yahudilere para зekme yetkisi verilebilmekle beraber, bu, ancak olağanьstь durumlar izin sцz konusu olmalı ve kendi işletmelerinin devamını sağlamak amacı ile Yahudilerin, geзici yцneticinin koruması altında hareket ettikleri gibi yanlış bir izlenim yaratmamalıdır.

İş yerinin, Yahudiler olmaksızın yьrьtьlebileceğinin belli olduğu anda, Yahudi memurların işlerine hemen son verilmelidir. Geзici yцneticiler, her şeyden цnce, geзici olarak gцrevlendirildiklerini ve kesin dьzenlemelerin en kısa zamanda yьrьrlьğe konulacağını unutmamalıdırlar.

İş yerlerinin, Yahudiler olmaksızın faaliyetlerini sьrdьrebilmeleri, ьз şekilde gerзekleştirilebilir:

(1) Yahudiler, haklarını, Yahudi olmayanlara devretmeye veya satmaya kendileri karar verebilirler. Bu зeşit bir dьzenleme, işletme devam ederken, zaman kaybı olmayacaksa yararlıdır. Ayrıca geзici yцneticiler, satın alanın Yahudi etkisinden tamamen bağımsız olduğuna kani olmak hususuna цzellikle dikkat etmelidirler. Eğer satın alanın ikinci bir anlaşma ile veya başka bir suretle Yahudi'nin tekrar işin başına dцnebileceği şьphesi varsa bцyle bir anlaşmaya izin verilmemelidir. Bir anlaşma yapıldığında, bu hemen yetkili bakanlığa bildirilmeli ve şьpheli sцzleşmeler geзersiz sayılmalıdır.

(2) Зok muhtemelen Yahudiler haklarını satmak istemeyeceklerdir. Bцyle bir durumda geзici yцnetici, bu iş yerini tamamen veya kısmen, Yahudi olmayan bir alıcıya satmalıdır. Bцyle bir yetki, tayin edilirken kendisine verilmiştir. Bununla beraber, bцyle bir durumda, sцzleşmeyi askero komutanlığın onayına sunmalıdır. Bu, şirketin işlerini en hızlı şekilde yoluna koymanın normal şekli olacaktır.

Kuvvetli ekonomik gerekзelerin olması durumunda şubelerin rakip firmalara satılması da dьşьnьlebilinir.

(3) Sцz konusu iş yerlerinden bazıları ekonomik bakımdan yaşayabilecek durumda veya Fransız ekonomisi iзin gerekli olmayabilir. Bu gibi işletmeler, envanterlerinin tamamen veya kısmen ve en kısa zamanda satılması suretiyle tasfiye edilmelidir. Tasfiye satışından hemen sonra bu gibi iş yerlerinin kapısına kilit vurulacağı iзin yeni mal satın alınmamalıdır.

Eğer bu işletmeye ihtiyaз yok ise, stokların tamamen veya kısmen ya da işletmenin tьmь ile satışından цnce, durum onay iзin Fransa'daki askero komutanlığa bildirilmelidir. Bu yapıldıktan dцrt hafta sonra, geзici yцnetici, mьzakerelerin hangi safhada olduğunu ve işin sonuna ulaşmak iзin neler yapıldığını bildirmelidir. Gцrevlerini sьratle tamamlayamayan yцneticiler geri заğrılacaklardır.

Geзici yцneticiler, sцz konusu iş yerlerinin daha цnceki sahiplerinden sorumlu olmayıp, sadece yцnetimlerine verilmiş iş yerlerinden sorumludurlar. Kendilerinin, yцnetimlerine verilen iş yerlerinin yцnetiminde ne derece başarılı oldukları konusunda hem Almanya ve hem de Fransa tarafından inceleme yaptırılacaktır.

Askero Komutan Stьlpnagel

Gez. Thomas Kriegsverw, Sekreter[225]

Зok geзmeden, işgal-dışı Fransa da, hem de daha şiddetli ve sert bir şekilde, Alman цrneğini izledi. Kısa bir zaman iзinde, ister doğrudan Alman ister Fransız kontrolьnde olsun, bьtьn ьlkede Yahudilerin işlettiği iş yerleri, mağazalar ve fabrikalar Fransız yцneticilerinin yцnetimine verildi. Fakat bunların kвrlarına devlet el koydu. Bunun sonucu olarak da biraz sonra Paris ve Marsilya başkonsolosluklarına, Tьrkiye Yahudilerinden, bu işlemlere karşı kendilerinin korunmasını isteyen yьzlerce başvuru gelmeye başladı. Bйziers'den Elie Merdjan başvurusu bunlardan bir цrnektir:

La Maison du Bas
Elie Merdjan
2 Rue de la Rйpublique, Bйziers
17 Haziran 1942

Tьrkiye Cumhuriyeti Sayın Vichy Bьyьkelзisi

Sayın Bьyьkelзi,

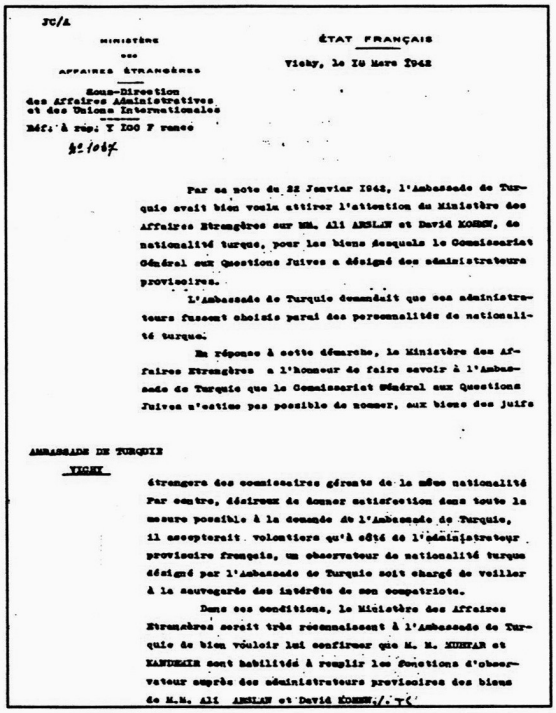
İşbu mektupta imzası olan ben, 16 Mayıs 1931'de Fransa'ya girmiş Tьrkiye Cumhuriyeti vatandaşı Merdjan Elie, Yahudi Sorunları Komiserliği'nin yayınlamış olduğu kanun ve tedbirler dolayısıyla zarara uğramış menfaatlerimi savunmak iзin Tьrkiye Cumhuriyeti'nin temsilcisi Ekselanslarına başvurmak istiyorum.

Vatandaşlık durumuma ve Marsilya Başkonsolosluğu ile devamlı temasıma rağmen, dьkkвnım, 27 Aralık 1941'den beri bir yцneticiye verilmiş bulunuyor. O gьnden beri, param ve mallarım ve daha kцtьsь ailemle birlikte yaşadığım villam, hepsi mьhьrlenmiş bulunuyor. Ayrıca dikkatinizi зekmek isterim ki, dьn, 16 Haziran 1942 Salı gьnь, yцneticim, bana sцzlь olarak uyarıda bulunarak, iş yerimi noter huzurunda aзık arttırma ile satarak tasfiye etme emri aldığını ve bugьn de kendi oturduğum evin kıymet takdiri iзin geleceğini bildirmiştir. Bьtьn bunların hangi amaзla yapıldığını bilmiyorum.

Sayın Bьyьkelзi, ben bir aile reisi olup, Anadolu'nun kalbinde Manisa'da kuşaklardan beri Tьrk olan bir aileden geliyorum ve aynı şekilde kalmak istiyorum. Bьtьn atalarım daima ьlkemize hizmet etmiştir ve bunun sonuncusu, babamın 1914-1918 Savaşı'nda savaşmış olmasıdır. Ben kendim ise, 1921'de, genз yaşıma rağmen ьlkemin Yunan istilasından kurtarılmasına katıldım.

Cumhuriyetimiz, ırk ve din bakımından hiзbir fark gцzetmediği iзin, Sayın Bьyьkelзi, sцz konusu tedbirleri zamanında durdurmak adına ilgili makamlar nezdinde teşebbьste bulunmanız hususunda size ivedi sağrıda bulunmak istiyoruz. Fransa'da bulunduğum bьtьn 11 yıl iзinde hiз kimse bana kınamada bulunmadı. Ticaret işlerimi sadakatle ve namusumla yьrьttьm ve davranışım цrnek olmuştur.

El konulan Yahudi varlıkları, başlangıзta, Tьrkiyeli olmayan Yahudilerin mallarına bakan Fransız yцneticilere teslim edilmiştir.[226] 18 Mart 1942'de Vichy'deki Fransız hьkьmeti, başlangıзta, Fransız yцneticilerinin faaliyetlerini "gцzlemci" olarak izleyecek Tьrk yцneticiler tayin etmesini Tьrk makamlarına kabul ettirmek istemişlerdi (**Belge 6**).[227]

JC/A

MINISTÈRE DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES

ÉTAT FRANÇAIS

Vichy, le 18 Mars 1942

Sous-Direction des Affaires Administratives et des Unions Internationales

Réf.: À rep: Y 2000 F russes

42/1047

Par sa note du 22 Janvier 1942, l'Ambassade de Turquie avait bien voulu attirer l'attention du Ministère des Affaires Etrangères sur MM. Ali ARSLAN et David KOHEN, de nationalité turque, pour les biens desquels le Commissariat Général aux Questions Juives a désigné des administrateurs provisoires.

L'Ambassade de Turquie demandait que ces administrateurs fussent choisis parmi des personnalités de nationalité turque.

En réponse à cette démarche, le Ministère des Affaires Etrangères a l'honneur de faire savoir à l'Ambassade de Turquie que le Commissariat Général aux Questions Juives n'estime pas possible de nommer, aux biens des juifs

AMBASSADE DE TURQUIE

VICHY

étrangers des commissaires gérants de la même nationalité. Par contre, désireux de donner satisfaction dans toute la mesure possible à la demande de l'Ambassade de Turquie, il accepterait volontiers qu'à côté de l'administrateur provisoire français, un observateur de nationalité turque désigné par l'Ambassade de Turquie soit chargé de veiller à la sauvegarde des intérêts de ses compatriotes.

Dans ces conditions, le Ministère des Affaires Etrangères serait très reconnaissant à l'Ambassade de Turquie de bien vouloir lui confirmer que M. M. MUHTAR et KANDEMIR sont habilités à remplir les fonctions d'observateur auprès des administrateurs provisoires des biens de M.M. Ali ARSLAN et David KOHEN./. TC

Belge 6: Fransa, Tьrkiye Yahudilerinin el konulan mallarına atanan Fransız yцneticilerin faaliyetlerini Tьrk yцneticilerin gцzlemci olarak izlemesini цneriyor.

Tьrkiye Bьyьkelзiliği, 22 Ocak 1942 tarihli notası ile, Tьrkiye uyrukluğundaki Bay Ali Arslan ile Bay David Kohen'in varlıklarına, Yahudi Sorunları Genel Komiserliği (CGQJ) tarafından gezici yцneticiler atanmasına dair Dışişleri Bakanlığı'nın dikkatini зekmek istemiştir. Tьrkiye Bьyьkelзiliği Tьrk uyrukluğunda bulunanlar arasından da yцnetici sezilmesini istemiştir. Bu isteğe karşılık Dışişleri Bakanlığı, CGQJ'in, yabancı Yahudilerin varlıkları izin aynı uyruktan yцneticiler tayinini mьmkьn gцrmediğini Tьrkiye Bьyьkelзiliği'ne bildirmekten onur duyar.

Diğer taraftan, Tьrkiye Bьyьkelзisi'nin arzusunu mьmkьn olduğunca tatmin etmek isteyen Dışişleri Bakanlığı, gezici Fransız yцneticinin yanında vatandaşlarının зıkarlarını korumakla gцrevli Tьrk uyrukluğundan bir gцzlemcinin Tьrkiye Bьyьkelзiliği tarafından tayinini memnuniyetle kabul edecektir.

Bu şartlarda Bay Ali Arslan ile Bay David Kohen'in varlıklarının gezici yцnetici yanında, Bay M. Muhtar ile Bay Kandemir'in gцzlemci statьlerinin, Tьrkiye Bьyьkelзiliği'nce lьtfedip teyit edilmesinden Fransız Dışişleri Bakanlığı gayet minnettar olacaktır.

Tьrkiye bцyle bir plana kesinlikle karşı зıktı. İster Tьrkiye iзinde olsun ister Tьrkiye dışında olsun, bьtьn vatandaşlarının varlıkları millo servetin bir parзasıydı; dolayısıyla Tьrk olmayanların yцnetimine verilemezdi:

Yahudi İşleri Genel Komiserliği'nin bu tutumu bьyьkelзiliğimiz iзin bir sьrpriz teşkil etmektedir. Zira sцz konusu komiserliğin Personel Statьsь Mьdьrь Mцsyцц Renй Gazagne bu konuyu bьyьkelзilik başkвtibi ile gцrьşьrken, Tьrkiye uyrukluğundaki Yahudiler iзin Tьrk yцneticiler tayin edileceğini

suylemiş ve bunun ьzerine, bьyьkelзilik de adı geзen genel komiserliğe adayların listesini vermiştir. Bьyьkelзiliğin istediği şekilde Tьrk uyrukluğundaki Yahudilerin malları izin Tьrk geзici yцneticiler tayin edilmesi, Tьrk hьkьmetinin, Yahudiler hakkındaki Fransız kanun ve tьzьklerinin Tьrk vatandaşlarına da uygulanması hakkındaki rezervleri saklı kalmak ьzere, bьyьkelзiliğin gцzьnde, sцz konusu istisnai durum izin en normal зцzьm teşkil etmektedir. Зьnkь Tьrkiye Yahudilerinin зıkarlarının yцnetimini, yine aynı milliyete mensup insanların eline tevdi etmektedir ve milletlerarası kural ve geleneklere uygun kesin зцzьme kadar, tarafların lehine asgari bir gьvence sağlayan en iyi tedbirdir...[228]

Tьrk hьkьmeti, bu malların Tьrklerin elinde kalmasında ve asıl Yahudi sahiplerinin зıkar ve yararına olarak yцnetilmesinde kararlıydı. Bu hususta Ankara'nın talimatı gayet aзıktı:

İleride, Alman veya Fransız makamları, yцnetici tayin edilmiş bulunan bu Yahudi mьesseselerinin, Fransız ekonomisinin ihtiyaзlarına uygun bir şekilde yцnetilmesini veya kapatılmalarını veya arolere ucuz fiyatla satılmalarını isteyecek olurlarsa, yцneticilerimiz, bunun, esas sahipleri izin en az zarar veya kayba sebep olacak şekilde yapılmasına dikkat etmelidirler.[229]

Bundan dolayı, 1940 Kasım'ından itibaren, Paris'teki Tьrkiye Konsolosluğu, Fransa'da yaşayan Tьrkiye Yahudilerine ait mağaza, dьkkьn ve apartmanların Fransız yцneticilerinin yerini Tьrk iş adamlarının alması izin devamlı olarak ısrar etmişlerdir.[230] Bununla beraber, bu Tьrk iş adamlarının, konsolosluğun vereceği listeden Yahudi İşleri Fransız Komiserliği tarafından seзilmesini ve bu komiserliğin vereceği talimata tьbi olmalarını da kabul etmişler[231] ve bu noktadaki ısrarı, Vichy hьkьmeti ile olan ilişkilerinde de gцstermişlerdir:

Bakanlığın (Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın) cevabında yeteri kadar aзıklanmamış... Зok цnemli bir nokta vardır. O da bьyьkelзiliğin ısrar ettiği şu gibi durumlardır: Şimdiye kadar Fransa'da yerleşmiş ve kendilerinin yцnettiği işletmelere sahip Musevi Tьrk vatandaşları, Fransa'da bazı meslek ve ticaretin Yahudilere yasaklanması dolayısıyla işletmelerini devam ettirmeyip tasfiye etme zorunda kalarak Fransız topraklarını terk etmek istediklerinde, bu tasfiyenin geliri, tasfiye işleminin masrafları зıktıktan sonra geri kalanı, kendilerine dцviz olarak verilmelidir. Bьyьkelзilik şunu da belirtmiştir ki, bu meblağlar, Tьrk vatandaşlarının kendi зalışmalarının ьrьnь olduğundan, bir bakıma ve belirli bir aзıdan, Tьrkiye'nin mirasına dьhildir ve bu vatandaşlarımızın, uzun yıllar зalıştıktan sonra kendi ьlkelerine dцnerken bu paraları beraberlerinde gцtьrmeleri de engellenmemelidir... Bьyьkelзilik, tasfiyenin hasılatının tamamının kendilerine verilmesi ve bu цdemenin de geзerli yabancı para ile yapılması gerektiği dьşьncesindedir. Bьyьkelзilik, bu konunun, daha genel bir konu olan, Fransa'yı terk etmiş veya artık зalışmalarına izin verilmediği izin ьlkeden ayrılmak isteyen Tьrk Yahudiler sorunu ile birleştirilmesini de arzu etmektedir. Keza, yine bьyьkelзiliğin kanaatine gцre, 2 Haziran, 22 Temmuz ve 17 Kasım 1942 tarihli ırkзı Fransız kanunlarının getirdiği tedbirlerden etkilenip Fransa'yı

terk etmekten başka çaresi kalmayan Türk vatandaşları, bütün eşyalarını da dışarıya çıkarabilmeli ve özellikle Türkiye'ye götürebilmelidir. Bu yayınlanan tedbirlerle Fransız hükümetinin, Fransız toplumunun çıkarlarını savunmak istediği ileri sürülebilinir fakat büyükelçilik, bu tedbirlerin, etkilenen kişilerin ister istemez, az veya çok, ülkeden ayrılmalarına sebep olacağına inanmasa bile, ayrılanlar, bu tedbirlerin sonucu olarak eşyalarını Fransa'da bırakmak zorunda kalacaklardır. Böylece operasyon, vatandaşlarını korumak ve onların ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlü Türkiye aleyhine yapılmış olacaktır. Dolayısıyla büyükelçilik, bu kararlardan etkilenen Türk vatandaşlarının eşyalarını dışarı çıkarabilmelerinin sağlanması ile adaletin mümkün derece gerçekleşmiş olacağına inanmaktadır...[232]

Bu amaçladır ki, Almanlar Yahudilerin mallarına el koymaya başladıktan hemen sonra, Türk Dışişleri Bakanlığı, bir yandan Türkiye Yahudilerinin varlıklarını Türkiye'ye transfer edebilmelerini sağlamaya çalışırken, diğer yandan da, Paris Başkonsolosluğu'na, olası el koymaları önlemek için Türkiye Yahudilerine ait kıymetli eşyanın konsolosluk tarafından emanete alınması talimatını verdi ve savaşın geri kalan yıllarında da bu işlem devam etti.[233]

Türk vatandaşlarının Fransa'daki sabit veya taşınabilir mallarının Türkiye'nin millo servetinin bir parçası olduğu ve dolayısıyla, Fransız Yahudilerine uygulanan kanunların bu kişilere uygulanamayacağı hususundaki Türk görüşü, sonunda hem Vichy hükümeti ve hem de Alman makamları tarafından kabul edildi. Bu ilginç bir durumdu. Zira Osmanlı İmparatorluğu'nda mukim Avrupalılar ile onların koruması altındaki yerli kişileri, Osmanlı kanunlarına tâbi olmaktan muaf tutan kapitülasyon hakları şimdi tersine işlemekteydi.[234] Bu suretle Türkiye, Türkiye Yahudilerinin Fransa'daki mallarının, esas Yahudi sahiplerinin çıkarına olarak, yine Türk vatandaşları tarafından yönetilmesini Fransa hükümetine kabul ettirmeye muvaffak oldu. Buna göre, bu varlıkların geliri, Yahudi sahipleri adına Mevduat ve Emanet Bankası'na (*Caisse des Dépots et Consignation*) yatırılacak ve sahipleri de gerekli izni aldıktan sonra buradan çekebilecekti. Ayrıca, gerektiğinde, Türk yöneticiler bu malları rayiç fiyatlarla tasfiye edebilecekti. Eğer esas sahibi Türkiye'ye dönmüş ise, yöneticiler, tasfiyeden elde edilen geliri, aynı miktarı, Fransa'nın Türkiye'de bloke edilen hesabından düşülmek suretiyle Türkiye'ye transfer edebileceklerdi.[235] Yalnız transfer edilecek miktarın %10'u Fransa'daki özel bir hesaba yatırılacaktı.[236]

3 Ağustos 1942'de, Türkiye'nin Paris Büyükelçisi (Vichy), Marsilya (Grenoble) Başkonsolosu'na, Elie Merdjan'ın iş yerinin satışının durdurulduğunu ve buraya bir Türk yönetici tayin edilse de, gerçekte iş yerinin esas sahibi tarafından devam ettirilmekte olduğunu bildirmekteydi.[237] Böylece Fransa'daki Türkiye Yahudileri, kendi iş yerlerini yönetip mallarını resmen kullanmamalarına rağmen, gerçekte, bu şekilde bunları işletme ve yönetme imkânına sahip kılınmış olmaktaydılar.

Tьrkiye'ye dцnenler ise, paralarını, Fransa'nın Tьrkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası nezdinde bloke edilmiş heaplarından tahsil edebilmekteydiler. Namık Kemal Yolga, bu konuda şunları sцylemektedir:

> *Başkonsolosluğumuz bir yandan da ekonomik himaye sağlamak zorunda kaldı. İşgal kuvvetleri, Yahudilere ait dьkkвnlara ve diğer ekonomik tesislere el koyup Yahudi olmayan Fransızların eline teslim etmek suretiyle, bunları "aroleştirme" (Aryanize) yoluna gittiler. Bununla beraber, başkonsolosluğumuz, Tьrkiye Yahudilerine ait iş yerlerine yцnetici (gьrant) olarak Tьrk vatandaşlarının tayinini sağlamaya muvaffak oldu. Tьrk yцneticilerinin seзimi tarafımdan yapılmaktaydı. Lakin bu, sadece bir şekilden ibaretti. Gerзekte bu iş yerleri "aroleştirilmemişti" ve bunlar asıl Yahudi sahipleri tarafından yцnetilmeye devam etti.*[238]

Fransız veya Alman makamlarına Tьrkiye Yahudilerinin sahip olduğu iş yerleri bildirildiğinde, ilginзtir, buralara, Fransız iş adamlarının yцnetimine verilmek ьzere el konulmak yerine, Tьrkiye Başkonsolosluğu'ndan Tьrk yцneticilerin tayini istenmiştir:[239]

Marcel Brunaud, 6 Rue Felix Ziem, Paris XVIII
Ref. Aff Alcabes, No. 61.477

Sayın Tьrkiye Konsolosu,

170 Boulevard Hausmann, Paris

Sayın Başkonsolos,

Yahudi Sorunları Genel Komiserliği (CGQJ) tarafından, Paris, 35, Rue St-Sьbastian adresindeki Mцsyo Alcabes'e ait зorapзı dьkkвnının geзici yцneticiliğine tayin edilmiş bulunduğumu bildirmekten onur duyarım. Mцsyц Alcabes'in Drancy Kampı'nda hapis olmasından dolayı kendisiyle gцrьşemediğimden ve başkaca da bilgi sahibi olmadığımdan, sadece kendisinin Tьrkiye menşeli olduğunu цğrendim.

Bu durum karşısında, eğer siz de gerekli gцrьrseniz, sizden bir Tьrk geзici yцnetici tayin etmenizi rica etmek istiyorum ve elimde mevcut birkaз belgeyi de kendisine vermek istiyorum. Cevabınıza intizaren, mahsus duygularımın ifadesini kabul buyurunuz.

Konsolosluğun Notu: *588 TP reg. No. 56, 28 Şubat 1942*

Tьrkiye Başkonsolosluğu ise buna şu cevabı vermiştir:

Tьrkiye Başkonsolosluğu
Paris, 10 Eylьl 1942

M. Marcel Brunaud'ya, 6 Rue Felix Ziem, Paris VIII

Alcabes işi ile ilgili yazmış olduğunuz 20 Ağustos 1942 tarihli ve 61477 sayılı mektubunuza cevaben, başkonsolosluğumuza muntazam kayıtlı Tьrk vatandaşı

Mцsyц Alcabes'in firmasına bir Tьrk yцnetici tayini hususunda başkonsolosluğumuzun gerekli зabayı derhвl gцstereceğini bilgilerinize sunmak isterim.

Mahsus selamlarımı lьtfen kabul buyurunuz.

(imza) Başkonsolos

Not: Mцsyц Alcabes Drancy Hapishanesi'nde olmayıp evinde bulunmaktadır.[240]

İşgal-dışı Fransa'sında Vichy hьkьmeti bu gibi dьzenlemeleri kabulde gayet ağır davranıyordu ve Tьrkiye Yahudilerinin mallarının Fransız yцneticiler tarafından işletilmesinde devamlı olarak ısrar ediyordu. Bunun da genel olarak sebebi, bu işlerin mali kвrının Fransız hazinesine kalmasını sağlamaktı. Ancak 31 Temmuz 1942 tarihindedir ki, Fransa Dışişleri Bakanlığı, Tьrk yцneticilerin sadece "gцzlemci" olduğu iddiasını terk ettiğini sonunda Tьrkiye Bьyьkelзiliği'ne bildirdi ve Tьrkiye Yahudilerine ait eşya ve malların gцzetimi iзin Tьrk yцneticiler tayin edilmesini kabul etti. Yalnız yцnetici olacak Tьrk iş adamlarının isimleri Tьrkiye Bьyьkelзiliği tarafından *CGQJ*'a bildirilecek ve burası, her işletme iзin bu listeden bir yцnetici seзecekti.[241] Bununla beraber Fransız Dışişleri Bakanlığı şu nokta ьzerinde de ısrar etmekteydi:

> *...bu yabancı Yahudilere ait malların yцneticileri, kesin olarak Fransız hьkьmetinin talimatı iзinde hareket edecekler ve Fransa'daki Yahudi mallarının tasfiyesi cihetine gideceklerdir. Dolayısıyla, bu yabancı yцneticiler, talimatı, bağlı oldukları konsolosluklardan almayan ve hesapları yine bu konsolosluklara vermeyen, sadece Fransız hьkьmetinin "tasfiye memurları"ndan başka bir şey olmayacaklardır.*[242]

Bununla beraber Tьrk konsoloslukları bu yorumu kabul etmediler. Bu gibi durumlarda Fransız kanunlarını değil, Tьrk kanunlarını gцz цnьnde tuttuklarından, Tьrk yцneticiler de fiiliyatta Tьrkiye'nin lehine *oldu-bittiler* yaratma yoluna gittiler ki, sonunda Fransız hьkьmeti de bu oldu-bittileri цnlemek iзin herhangi bir şey yapmaktan vazgeзti.

YAHUDİLERİN DOĞU'YA SÜRÜLMELERİNİ ÖNLEMEK İÇİN TÜRKİYE'NİN TEŞEBBÜSLERİ

24 Ağustos 1942'den itibaren Alman işgal kuvvetleri, son 20 yılda, Polonya, Зekoslovakya, Almanya, Avusturya ve Rusya'dan gelen ve 18 yaşın ьzerindeki bьtьn Yahudi erkek ve kadınları Polonya'daki цlьm kamplarına sьrmeye başladı. Bunlar, цnce Paris yakınlarındaki Drancy Kampı'na veya Compiйgne veya Vernet'deki kamplara gцnderiliyor ve genellikle bir ay iзinde de hemen imha edilmek ьzere Doğu'ya sevk ediliyorlardı. Bu tutuklama furyası iзinde yakalanan

Tьrkiye Yahudileri de kendilerinin Tьrk vatandaşları olduklarını, dolayısıyla, bцyle bir muameleden muaf tutulmaları gerektiğini ileri sьrererek protesto etmelerine rağmen, Doğu'ya sevk edilmişlerdir. Eğer bu protestolar sırasında Tьrkiye konsoloslukları aktif mьdahalede bulunabilmişlerse o zaman yakalarını kurtarabilmişlerdir.

İşgalin ilk iki yılı iзinde Fransız ve Alman makamları, Tьrk konsoloslukларının, bu kişilerin Tьrk vatandaşı olduklarını belgelemelerini, herhangi bir sorun зıkarmadan kabul etmişler ve bundan dolayı da sцz konusu Yahudilerin Tьrk vatandaşı olduklarının belgelenmesi ve bunların Tьrkiye'ye iade edilecekleri gьvencesinin verilmesi hьlinde bu kişilerin serbest bırakılacakları cevabını vermişlerdir.[243]

Bununla beraber, 1942 Kasım'ından itibaren Almanlar, Tьrk "vatandaşlık belgeleri"ni ve Tьrk pasaportlarını daha sıkı bir incelemeye aldılar ve vatandaşlık kaydı gecikmiş veya Tьrkiye'nin diplomatik temsilcilerinin, kendilerini Tьrk vatandaşı beyan eden Yahudilerin ne olduğunu araştırmaya başladığı bir sırada, bu temsilciliklerin protestosundan kaзınmak iзin, bu Yahudileri, hemen imha edilmek ьzere gцndermişlerdir. 1942-1943 kışı sırasında, son beş yıl iзerisinde kayıtlarını yaptırmadığı iзin Tьrk vatandaşlığını kaybeden ve Gьney Fransa'da yaşayan 10 bin Yahudi'nin Doğu'ya sevk edilmesinde, Vichy hьkьmeti Alman politikası ile tam bir iş birliği iзinde olmuştur. Bu haberler, Yahudi Ajansı'nın Lizbon ofisinin başkanı Isaac Weissman'a ulaştığında, Weissman, daha цnce Lizbon'da kendisinin selefi ve Yahudi Ajansı'nın İstanbul Ofisi'nin mьdьrь olan Chaim Barlas'a[244] зektiği telgrafta, Tьrk hьkьmetinin bu kararı geri aldırmak iзin Vichy hьkьmeti ьzerinde baskıda bulunmasını ve Tьrkiye Yahudilerinin vatandaşlıklarını devam ettirseler de, ettirmeseler de, işgal-dışı Fransa'sında kalmalarının sağlanmasını istemiştir:

> *Dьnkь telgrafımı teyit etmek isterim: 1935 tarihli Tьrk Vatandaşlık Kanunu'nun, 1938 tarihli Polonya Vatandaşlık Kanunu'na benzemesi dolayısıyla Fransa'da yaşayan binlerce Yahudi'nin vatandaşlığı tartışma konusu hьline geldiğinden ve Almanlar bu Yahudileri vatansız kabul edip tutuklayarak toplama kamplarına sevk ettiği gibi sьrgьn edilmeleri de yakın olduğundan Barlas bu hususta Tьrk hьkьmeti nezdinde teşebbьste bulunmalıdır. STOP. Bu Yahudiler İstanbul ve İzmir'de doğup kuşaklardan beri Tьrk vatandaşlarıdırlar ve bunlar arasında muharip gaziler vardır. STOP. Barlas, Tьrk hьkьmetine bu kişilerin Tьrk vatandaşı olmaları nedeniyle bu faciadan kurtarılmasının bir insanlık sorunu olduğunu belirtmelidir. STOP. Barlas'ın 18 Aralık tarihli olup Weissman'ın teşebbьse geзmeleri hususunda konuyu bьyьkelзiliklerle ele almasını isteyen telini de aldım. STOP. Keza Tьrk hьkьmetinin buradaki bьyьkelзisine de talimat vermesi uygun olacaktır. STOP. Ayrıca Tartakower'a 13 Aralık'ta зektiğim telgrafta Washington'daki Tьrkiye Bьyьkelзisi nezdinde de demarşta bulunulmasını, Easterman'a da talimat verilip Londra'daki Tьrk Bьyьkelзisi nezdinde de teşebbьste bulunulmasını*

istedim. STOP. Eğer Easterman henüz teşebbüste bulunmadı ise acaba koordineli bir teşebbüs tercih edilmeli midir-Isaac **Weissman**[245]

Barlas Ankara'ya gitti ve 1942'den 1945'e kadar Amerika'nın Türkiye Büyükelçiliği'ni yapan Laurance Steinhardt ile birlikte Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'ya başvurdu. Bunun üzerine Menemencioğlu, Alman ve Vichy hükümetleri nezdinde şiddetli protestolarda bulunarak, 1935 tarihli kanuna göre kayıtlarını yaptırmamış olmaları dolayısıyla Türk vatandaşlığını kaybetmiş olsalar bile, bu Yahudilerin "gayri muntazam vatandaş" statüsünde bulunmaları hasebiyle diplomatik himayeye mazhar olduklarını ve bu suretle de Yahudi aleyhtarı kanunlardan muaf tutulmaları gerektiğini bildirmekle kalmayıp, bu Yahudilere bir zarar gelmesi hâlinde Türkiye'nin Paris (Vichy) Büyükelçisi'ni geri çekme tehdidinde de bulundu. Türkiye ile iyi münasebetlerini korumak isteyen Vichy hükümeti geriledi ve işgal-dışı Fransa'sındaki söz konusu Yahudiler, hiç değilse bir süre için güvenlik içinde oldular. Bu hareketiyle Menemencioğlu, hem Türk vatandaşlığını kaybeden hem de vatandaşlığını devam ettiren Yahudilere Türkiye'nin bu himayesini sağlamakla, esasında bunları ölmekten kurtarmış oldu.

Steinhardt, 1939-1942 arasında Sovyetler Birliği'nde büyükelçilik yaparken, Stalin'in yaptıklarına karşı Yahudi mültecilere Amerika'nın yardım etmesine karşı çıkmış iken, Türkiye'ye geldikten biraz sonra geçirdiği tecrübe ile fikrini hemen değiştirmiş[246] ve Barlas'ın yazdığına göre Menemencioğlu'nun hareketini övmüştü:

Amerika Büyükelçiliği
Ankara, 9 Şubat 1944
Mr. Ch. Barlas
Ankara Palas Oteli, Ankara

Azizim Barlas,

8 Şubat tarihli nazik mektubunuzdan dolayı size çok şey borçluyum. Lütufkâr ifadeleriniz için teşekkür ederken, şunu söylemek isterim ki, Fransa'daki Yahudi orijinli eski Türk vatandaşları için, belirli bir başarı derecesinde de olsa, şahsen müdahale edebilmek imkânına sahip olduğum için büyük memnuniyet duymaktayım.

Dün size de açıkladığım üzere, Vichy hükümeti henüz Türk hükümetine bir taahhütte bulunmamış olmakla beraber, her şey gösteriyor ki, Türk makamlarının müdahalesi, Vichy hükümetini, bu talihsiz insanları Nazi makamlarına teslim ederek ölüme gönderme niyetini tamamen terk etmemekle beraber, en azından şimdilik erteleme yoluna sevk etmiş görünüyor. Eğer ileride Vichy makamlarının Nazi baskısına teslim olacakları inancına sahip olursanız, ümit ederim hemen

benim dikkatimi çekersiniz ve ben de Türk makamlarından protestolarını yenileme ricasında bulunurum.

Mektubunuzda verdiğimiz rakamlar için de müteşekkirim. Bu rakamlar, hareketin, 1942'ye nazaran 1943'te daha da gelişmiş olduğunu gösstermesi bakımından cesaret vericidir. Ümit ederim, ortak çabalarımız, hareketin daha da gelişmesi bakımından bu yıl da başarılı olacaktır. Önümüzdeki hafta Mr. Hirschmann'ın[247] Ankara'ya gelmesini bekliyorum. Gelir gelmez, Balkanlar'daki Yahudi mültecilerin kurtarılması konusunda daha neler yapılabileceği hususunda hep beraber bir durum değerlendirmesi yapılmasının şayan-ı arzu olduğunu sanıyorum.

Şahsen derin saygılarımı sunarım.

(imza) Laurence G. Steinhardt[248]

Kudüs'te 8-11 Nisan 1974'te yapılan ikinci *Yahudi Soykırımı (Holocaust) Sırasında Yapılan Kurtarma Çalışmaları Yad Vashem Milletlerarası Tarih Konferansı*'nda bu ifadeler, savaş sırasında Cenevre'de Yahudi Ajansı'nın faaliyetlerine[249] katılan Dr. Chaim Pazner tarafından da şu şekilde doğrulanmıştır:

> *Aralık 1943'te, Chaim Barlas, Lizbon'daki Dünya Yahudi Kongresi temsilcisi olan Isaac Weismann'dan aldığı bir telgrafla, yıllardır Fransa'da yaşayan ve Fransa'daki Türkiye temsilciliklerine kaydını yaptırmayı veya yenilemeyi ihmal etmiş yaklaşık 10 bin kadar aslen Türk vatandaşı Yahudi'nin ölüm kamplarına sürülme tehlikesi altında olduklarını haber aldı. Weismann, Barlas'dan bu Yahudilerin kurtarılması için yetkili Türk makamları nezdinde girişimde bulunmasını istedi. Barlas bu telgrafı alır almaz, detaylı bir raporu Türk Dışişleri Bakanlığı'na sundu ve Fransa'daki Türk Delegasyonu'nun acil müdahalesini istedi. Yukarıdaki girişimi haber alır almaz, olay Fransa'da yaşayan Yahudileri ilgilendirdiğinden, o sırada Cenevre'de yaşayan Marc Jarblum ile temasa geçtim. Jarblum da derhal Fransa'daki meslektaşları ile temasa geçti. Daha sonra İstanbul ve Paris'ten aldığımız bilgiye göre birkaç istisna dışında, bu 10 bin Yahudi yok edilmekten kurtulmuştu.*[250]

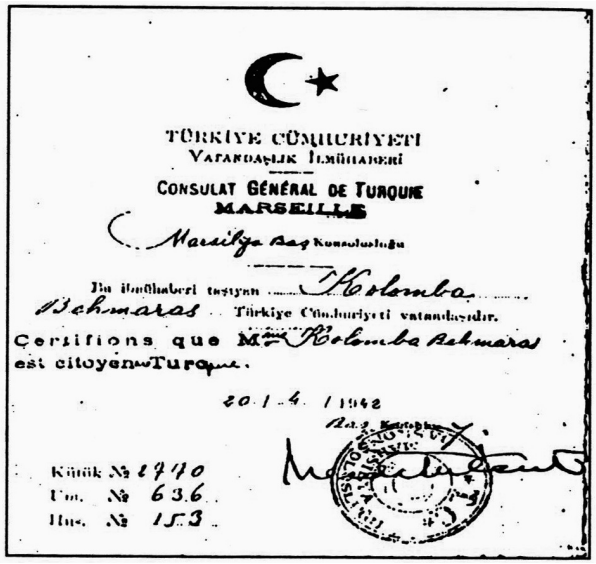
Savaş boyunca Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Franz von Papen de Menemencioğlu'nun teşebbüsünü doğrulamakla beraber, kurtarma çabasının kendisinden kaynaklandığı izlenimi vermeye çalışmaktadır:

> *Güvenmen Alman profesörlerin birinden öğrendim ki, Yahudi Ajansı sekreteri, Güney Fransa'da yaşayan 10 bin Yahudi'nin Polonya'daki kamplara sürülme tehdidi altında bulunduğunu, dolayısıyla benim müdahale etmemi istemekteydi. Bunların çoğu Levanten menşeli eski Türk vatandaşlarıydı. Yardım edeceğimi vadettim ve konuyu N. Menemencioğlu ile görüştüm. Onun tarafından bir teşebbüste bulunmak için herhangi bir yasal dayanak yoktu. Fakat Hitler'i durumdan haberdar edip, bu eski Türk vatandaşlarının sürülmesinin Türkiye'de sansasyon yaratacağını ve iki ülke arasındaki dostane*

ilişkileri tehlikeye sokabileceğini kendisine bildirmem için beni yetkilendirdi. Yapılan teşebbüs tamamen ortadan kaldırıldı.[251]

Böylece, Türkiye'nin müdahalesi olmasaydı, işgal-dışı Fransa'sında yaşayan bu Yahudiler sürülmüş olacaktı.[252]

Türk Dışişleri Bakanlığı, aynı zamanda, Fransa'daki bütün konsoloslukların genel talimat göndererek, vatandaşlığını yeterli belge ile ispat eden bütün Türkiye Yahudilerine vatandaşlık belgelerinin verilmesini ve tereddütlü veya olağanüstü durumlarda, Ankara'ya sormaksızın kendi yetkileriyle hareket etmelerini bildirdi.[253] Bunun sonucu olarak, savaşın sonuna kadar devam eden yıllarda Türkiye konsoloslukları, gerek eski gerekse hülihazır Türkiye Yahudilerine, "Vatandaşlık İlmühaberi" vererek bunları koruma altına aldılar.

TÜRKİYE CÜMHURİYETİ
Vatandaşlık İlmühaberi
CONSULAT GÉNÉRAL DE TURQUIE
MARSEILLE
Marsilya Baş Konsolosluğu
Bu ilmühaberi taşıyan Kolomba
Behmaras Türkiye Cümhuriyeti vatandaşıdır.
Certifions que Mme Kolomba Behmaras
est citoyenne Turque.
20 / 4 / 1942
Künük № 1940
Um. № 636
Hus. № 153

Belge 7: Türk Vatandaşlık İlmühaberi

Mamafih, bazı zamanlar, Alman makamları Türkiye'nin ricalarını bilmezlikten geldiklerinde, Türkiye konsoloslukları, Almanlar herhangi bir harekete geçmeden önce, ricalarını tekrar tekrar ileri sürmekten geri kalmadılar. Fakat Almanlar cevap verdiklerinde de Türkiye'nin ricalarını, münferit olaylar için, kabul etme eğilimi gösterdiler.[254] Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğu, Fransız veya diğer Yahudilerle birlikte yanlışlıkla Drancy'ye veya diğer toplama kamplarına gönderilen Türkiye Yahudileri konusunda, Paris'teki Alman Büyükelçiliği ile devamlı yazışma hülinde olmuştur.[255] Almanya Büyükelçiliği'ne yazılan yazılara daima, Paris'teki sorumlu "Yahudi Uzmanı" (*Judenreferat*), 1942 ve 1943'te "Fırtına Kıtaları Şefi" (*Oberstrumführer*), Fransa'daki Gestapo'nun Servis IV'ün müdürü, işgal

Fransa'sındaki bьtьn toplama kamplarından ve o sırada yapılmakta olan Doğu'ya sьrgьnden sorumlu Yьzbaşı Heinz Rцthke ile olan yazışmalar da ekleniyordu:

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
17 Ocak 1944, No. F 3207

Yьzbaşı Rцthke'ye

83, Avenue Foch, Paris V

Sayın Yьzbaşım,

(1) Son gцrьşmemizde mutabık kaldığımız ьzere, serbest bцlgede tutuklanıp Drancy Kampı'na sevk edilen Tьrk uyruklu Yahudilerin listesini ilişik olarak sunuyorum. Sцz konusu kişilerin konsolosluğumuzda dosyası bulunmadığından, uyrukluk durumları hakkında bir şey sцylemeye imkвnım yok. Bu sebeple bunların hangilerinin Marsilya (Grenoble) Başkonsolosluğu'na kayıtlı olduklarını oradan sorduk. Şьphesiz, enterne edilen Yahudilerden hangilerinin muntazam Tьrk vatandaşı oldukları, Marsilya Başkonsolosluğu'nca bize bildirilince, bunların isimlerini gecikmeksizin size bildireceğiz.

(2) Bu fırsattan yararlanarak, aşağıdaki soruna dikkatinizi зekmek ve bu sorunun зцzьmьnde yardımınızı rica etmek istyorum. Enterne edilmeleri sebebiyle daha цnce Alman Bьyьkelзiliği'nden serbest bırakılmaları istenen ve adları Bay Klingenfuss'a verilen listede bulunduğu hвlde, bunların bazıları bugьn hвlв serbest bırakılmamışlardır. Burada sцz konusu olanlar, Quai de la Gare'daki bir depoda bulunan Madam Mari Barzilay ve kızı Ester,[256] Compiйgne Kampı'nda oldukları sцylenen Madam Matilda Benadava ve İliya'nın oğlu M. Mordohay ve nihayet Drancy Kampı'nda oldukları tahmin edilen Mordohay Algazi, Salvator Gambas, Refka Grasyan, Perle Kavariyero, Merkado Leon, Mazlato Leon, Refka Mitrani, Salamon Kamhi ve Alegra Modai'dir. Bunların derhвl Tьrkiye'ye gцnderilmelerini sağlamak iзin, serbest bırakılmaları hususunda gerekeni yapmanızı sizden rica ediyorum.

(3) Alman polis makamları muntazam kayıtlı Tьtk vatandaşlarını tutuklayıp yine Drancy Kampı'na sevk etmişlerdir. Bunların adlarını 2 numaralı listede gцreceksiniz. Serbest bırakılmaları iзin gerekli talimatın verilmesini rica ederim.

(4) 3 No.'lu liste ile evleri mьhьrlenen Tьrk vatandaşlarının adlarını sunuyorum. Drancy Kampı'ndan yeni serbest bırakılan bu kişiler evlerinin mьhьrlendiğini bize sцylemedikleri iзin gezen gьn size verdiğim listede adları bulunmuyordu. Bu kişiler size başvurduklarında, evlerindeki mьhьrlerin kaldırılması iзin gereken emirleri vermenizi rica ederim.

(5) Drancy Kampı Komutanı, vatandaşlarımızdan aldığı vatandaşlık ilmьhaberlerini, kimlik kartlarını ve diğer resmo Tьrk belgelerini iade etmemiştir.

Kendisinden, bu belgeleri en kısa zamanda iade etmesini isterseniz minnettar olurum. Bu suretle başkonsolosluğumuzda bunları en kısa zamanda Tьrkiye'ye geri gцnderme imkвnına sahip olacaktır.

Bu konudaki lьtufkвr mьdahaleniz iзin peşinen teşekkьr eder, mahsus hissiyatımın teyidini sunarım Aziz Yьzbaşım.

(imza) Namık Kemal Yolga

Muavin Konsolos[257]

1 No.'lu Liste: *Tьrk vatandaşı olup, başkonsolosluğumuzca, haklarında Marsilya Başkonsolosluğu'ndan bilgi istenen Yahudi listesidir:*

Eskenazi, Eliya (Nice)

Eskenazi, Esak (Lyon)

Madem, Mordo (Marsilya)

Avimelek, Isak (Marsilya)

Avimelek, Kadun (Marsilya)

Marko, Bohor (Marsilya)

Levi, Ester (Marsilya)

Levi, Sara (Marsilya)

Levi, Vida (Marsilya)

Levi, Nesim (Marsilya)

Behar, Aron (Clermont-Ferrand)

Setil, Rashel (Marsilya)

Shalom, David (Nice)

Shalom, Deyzi (Nice)

Bendor, Matilda (Marsilya)

2 No.'lu Liste: *Yeni tutuklanan ve Bay Yolga'nın verdiği listede adları bulunmayan Tьrk vatandaşlarının adlarıdır. Bunların hepsi Biarritz, 23 Arcenaux Lacombe'de oturmaktadır.*

Sherez Nesim, 616 TP İstanbul 1902

Sherez, Ester 616 TP İstanbul 1896

Sherez, Sara 616 TP İstanbul 1925

Sherez, Nelly 616 TP İstanbul 1932

Sherez, Suzan 616 TP İstanbul 1939

3 No.'lu Liste: *Bay Yolga tarafından verilen listede bulunmayan fakat mühürlenmiş olan evler:*

Aelion, 140 bis Rue Lecourbe

Krespi, 40 bis Avenue Diderot St. Maur

Kohen, 104 Quai de Jemmapes

Kastoriano, 22 Rue Baudin

Sherez, 23 Arceaux Lacombe Biarritz

4 No.'lu Liste: *Belgeleri Drancy Kampı Komutanı tarafından alıkonulan Türk vatandaşlarının adlarıdır:*

Kamhi, Ester

Kamhi, Sol

Salis, Kalo

Salis, Refka

Levi, Samuel

Levi, Vida

Türk diplomatik ve konsolosluk makamları, bu yollarla, özellikle Compiègne ve Drancy başta olmak üzere, Fransa'daki toplama kamplarında hapsedilen birçok Türkiye Yahudisinin serbest bırakılması hususunda Almanları ve Fransızları iknaya epey muvaffak olmuşlardır. Diğer konularda da böyleydi. Yazışmaları Alman ve Fransız polisi ile SS makamları ve hatta Paris'teki Alman Büyükelçisi Otto Abetz nezdinde bizzat yapılan şahsi teşebbüsler izlemiştir.

Zaman olmuştur ki Türk diplomatları, pasaportları, vatandaşlık ilmühaberlerini ve diğer ilgili belgeleri, toplama kampı komutanlarına ve Yahudileri imha edilmek üzere Auschwitz'e götüren trenlerin Gestapo komutanlarına bizzat götürüp vermişlerdir.[258]

Büyükelçi Necdet Kent, Marsilya (Grenoble) Muavin Konsolosu iken, başından geçen bir olayı, Doğu'ya imha edilmek üzere götürülen 80 Yahudi'yi böyle bir trene binip nasıl kurtardığını şöyle anlatmaktadır:

> *Başkonsolosumun izinli olduğu bir devreydi. Bir akşam konsolosluğumuzda memur ve tercüman olarak çalışan Sidi İşcan isimli İzmirli Türk Musevi (O da öldü. Rahmet olsun) heyecanla evime geldi. Almanların 80'e yakın Musevi'yi toparlayarak tren istasyonuna götürdüğünü ve Almanya'ya yollamak*

*için hayvan vagonlarına bindirdiklerini haber verdi. Gözyaşlarını tutamıyordu. Ben teessürünü belli etmeden onu teskine çalıştım ve en süratli vasıtayı bularak Marsilya'nın Saint Charles İstasyonu'na gittik. Gürültülen manzara inanılır gibi değildi. İçinden hıçkırık ve inilti sesleri gelen vagonların yanına geldim. Öfkeyle ve kızgınlık bana her şeyi unutturmuştu. O akşamın tek hatırası o vagonlardan birinin üstünde gördüğüm, aklımdan silinmeyen yazıdır: "**Bu vagona yirmi kocabaş hayvan ve beşyüz kilo ot yüklenebilir.**" Vagonların içinde üst üste yığılmış seksene yakın insan vardı. Benim orada olduğumu duyan tren istasyonu Gestapo amiri yanıma geldi, ters bir eda ile ne aradığımı sordu. Kendimi nezakete zorlayarak, bu insanların Türk vatandaşı olduklarını ve bir yanlışlık yapıldığını, bunun derhal tamiri gerektiğini söyledim. Gestapo şefi kendisinin aldığı emri yerine getirdiğini, ayrıca bu insanların Türk falan değil, düpedüz Yahudi olduklarını söyledi. İsteğimi hemen yerine getirmezse sonra pişman olacağı tehditlerinin işe yaramadığını görünce birden Sidi İşcan'a dönerek "Haydi yürü, biz de trene biniyoruz" dedim ve yolumu kesmeye kalkan Alman askerini iterek vagonlardan birine girdim. Arkamdan Sidi İşcan geliyordu. Bu sefer rica etmek, hatta yalvarmak sırası Gestapo subayına gelmişti. Söylenenlerin hiçbirini dinlemedim ve tren Gestapo subayının ağlamaklı bakışları arasında hareket etti. Geçmiş zaman olduğu için iyi hatırlayamıyorum, Arles yahut Nimes'e geldiğimizde tren durdu. Vagona birkaç Alman subayı bindi. Hemen yanıma geldiler. Ben kendilerini gayet soğuk karşıladım, hatta selamlamadım. Bir yanlışlık olduğunu, trenin ben inmeden hareket ettiğini, mesullerin cezalandırılacağını, trenden indiğimde emrime tahsis edilecek bir araba ile Marsilya'ya dönebileceğimi söylediler. Kendilerine bir yanlışlığın söz konusu olmadığını, sekseni aşkın Türk vatandaşının Musevi oldukları gerekçesiyle bu hayvan vagonlarına bindirildiğini, dino inançlarının bu tür muamelelere sebep olamayacağına inanan bir milletin ferdi ve bir hükümetin temsilcisi olarak onları yalnız bırakmamın söz konusu olmadığını ve bu nedenle burada bulunduğumuzu ifade ettim. Subaylar her türlü yanlışlığın düzeleceğini belirterek, vagondakilerin hepsinin Türk olup olmadığını sordular. Etrafımızdaki kadın, erkek, çoluk-çocuk bir sürü insan kendi hayatları üzerinde oynanan bu oyunu taş kesilmiş seyrediyorlardı. Benim uzlaşmaz durumum kadar, Nazi subaylarının aldıkları emir gereği olacak, hepimiz birlikte trenden indik. Biraz sonra Almanlar bizi yalnız bıraktılar. O zaman kurtulan insanların boynumuza, ellerimize sarılışını ve gözlerindeki minnet ifadesini yaşadıkça unutmayacağım. Hepsini dönecekleri yerlere yolcu ettikten sonra Nazilerin emrimize tahsis ettikleri Mercedes-Benz'e bir nazar bile atfetmeden Sidi İşcan'la birlikte odunla işleyen bir otomobil kiraladık ve Marsilya'ya döndük. Ben o günün sabahına karşı girdiğim yatağımda duyduğum iç huzurunu hayatta pek az tatmışımdır.*

O günkü kısa tren yolculuğumun yol arkadaşlarının çoğundan uzun yıllar, art arda mektuplar aldım. Şimdi kimbilir kaçı sağ, kaçı aramızdan ayrılmış bulunuyor. Ben hepsini hayırla yadediyorum, beni hatırlayamayanları bile...[259]

O zamanlar Paris Başkonsolosluğu'nda muavin konsolos olan Büyükelçi Namık Kemal Yolga da, Türkiye Yahudilerini, Drancy'den Auschwitz'e götürmeye hazırlanan trenlerden indirmek için Alman demiryolu yetkilileri nezdinde teşebbüslerde bulunmuştur.[260]

Berlin'deki Tьrkiye Bьyьkelзiliği binasьnьn savaşьn son gьnlerinde yьkьlmasь dolayьsьyla, buradaki faaliyetleri, Paris Bьyьkelзiliği ve Başkonsolosluğu'nun durumunda olduğu gibi ayrьntьlarla belgelemek mьmkьn olmamakla beraber, Bergen-Belsen Kampь'nda hapsedilmiş Tьrkiye Yahudilerinin[261] serbest bьrakьlmasь iзin Tьrk diplomatlarьn aynь şekilde teşebbьste bulunduklarьna dair bilgiler de vardьr.

Bununla beraber, bu зabalar her zaman başarьlь olamadь. Bazь hьllerde, Drancy veya başka yerlerdeki tutuklu Yahudilerin, Tьrk vatandaşь olduğunu ve Tьrk hьkьmetinin bu vatandaşь iзin teşebbьse geзeceğini Almanlar цğrenir цğrenmez, bunlarь aceleyle Auschwitz'e postalamışlardьr.

Doğu'ya sьrgьnlerin зoğu geri dцnmemişlerdir. Зok azь yaşayabilmiş ve bunlar, Rus orduları Polonya'yь işgal ettiği zaman hьrriyetlerine kavuşmuştur. Bunlardan biri, Madam Rachel Mizrahi idi ve 1945 başlarьnda Paris Başkonsolosluğu'na yazdığь mektupta sağ olduğunu bildiriyor ve bulabilirlerse kocasьna ve зocuklarьna durumu bildirmelerini istiyordu ki, konsolosluğun bьtьn mensupları bundan bьyьk sevinз duydular.

Auschwitz (Yukarь Silezya), Polonya
26 Şubat 1945

Sayьn Tьrkiye Başkonsolosu'na,

170 Boulevard Hausmann, Paris, Fransa

Madam Rachel Mizrahi'den, A 5568, Blok 13, Auschwitz, Yukarь Silezya, Polonya

Sayьn Başkonsolos,

Dokuz aylьk esaretten sonra, Ruslar tarafьndan kurtarьlmış bulunuyorum ve her tьrlь ihtiyacьmьzь mьkemmel bir şekilde sağlьyorlar. Bu haberi Institution Bouthelly, 28 Rue Grand Monthlery (Seine et Oise) adresindeki зocuklarьm Jacques, Joseph, Andrй ve Albert Mizrahi'ye ulaştьrьrsanьz minnettar olurum.

Цzellikle, bir Tьrk vatandaşь olan kocamьn serbest bьrakьlmasь iзin yapьlan teşebbьslerin sonucundan bilgi vermenizi rica edeceğim:

Soyadь : Mizrahi

Adь : Issak, 49 yaşьnda

Adresi : 23, Boulevard Richar Lenoir, Paris

27 Mart 1944 gьnь, 76 Boulevard Haussmann'da Mцsyц Bruniot'un ofisinde tutuklanmьştьr.

Kendisi dцrt зocuğumuzla birlikte Tьrkiye'ye dцnmeye hazьrlandığьndan, dosyasьnьn Tьrkiye Başkonsolosluğu'nda bulunmasь gerekir. Bana зabuk bir cevap

vereceğiniz ьmidiyle, peşin teşekkьrlerimi ve mahsus selamlarımı kabul buyurunuz Sayın Başkonsolos.

(imza) Mizrahi Rachel[262]

TÜRKİYE YAHUDİLERİNİN TÜRKİYE'YE GERİ GÖNDERİLMELERİ

1940 yazında Nazilerin Kuzey Fransa'yı işgallerinden ve ьlkenin işgal bцlgesi ve işgal-dışı bцlge olarak ikiye ayrılmasından sonra, diplomatlarla resmo gцrevdeki askerler hariз, sivillerin, izin almaksızın ьlke dışına seyahatleri yasaklanmıştı. Bu sebeple, Fransız Yahudileri kaзmaları imkвnsız hвle geldiğinden ve Nazilerin elinde başlarına ne geleceğini bildiklerinden,[263] birзoğu 1940 yılının geri kalan aylarında ve 1941 ile 1942'nin bьyьk kısmında, işgal-dışı Fransa'sına ve Pireneler'den İspanya'ya[264] ve oradan da yetkililerin Almanlara nazaran daha mьsamahakвr davrandıkları İtalya'ya geзmeyi başardılar. Bununla beraber, İtalya'dan Tьrkiye'ye geзmek зok zordu. Zira bunun iзin Nazilerin kurduğu bağımsız Hırvatistan Cumhuriyeti ile Sırbistan'dan geзmek gerekiyordu ki, bunlar Yahudilerin Fransa'da kalarak tasfiye edilmelerini istedikleri gibi, Naziler de Yahudilerin Fransa'dan gцzьnь yasaklamak suretiyle, kendilerini kolaylıkla tutuklama зabası iзindeydiler.[265]

Nazilerden kaзmak isteyen ve Tьrk vatandaşı olmayan Yahudilere de zaman zaman sahte vatandaşlık belgesi veren Tьrkiye'nin Lyon Fahri Konsolosu A. Routier, Tьrkiye'nin Paris (Vichy) Bвyьkelзisi'ne 3 Ekim 1942'de şunları yazıyordu:

> *Birзok Tьrkiye Yahudisi ailenin Tьrkiye'ye dцnmek istediklerini Ekselвnslarının dikkatine sunmakla onur duyarım. Marsilya'daki Tьrk Başkonsolosluğu bu kişilere Tьrk pasaportu ile Fransız зıkış vizesi verdiği gibi, kendilerine, transit geзilecek diğer yabancı ьlkelerin vizelerinin de sağlanacağı sцylenmiştir. İtalyanlar, Hırvat vizesinin de alınması şartıyla, kolaylıkla ve зabuk vize veriyorlar. Tьrkiye'nin Marsilya Başkonsolosluğu, Hırvatistan Konsolosluğu ile temas etmesi hususunda Milano Başkonsolosluğu'na yazmış ise de hiзbir sonuз elde edilememiştir. Bu insanlar dışarış izni alabilmek iзin altı ay beklediklerinden, sonunda Zьrih'teki Hırvatistan Konsolosluğu'na doğrudan doğruya başvurmaya karar verdiler. Bu konsolosluk ilişik olarak sunduğum soru formunu doldurmalarını istemiştir. Zьrih Konsolosluğu'na telefon edip, bu formdaki bilgileri de bildirerek bunlara, Yahudi oldukları iзin mi transit vizesinin şimdiye kadar verilmemiş olduğunu цğrenmeye зalıştım. Hırvatistan Konsolosluğu, hiзbir Yahudi'nin ьlkesine transit olarak kabul edilmediği cevabını verdi. Fakat Tьrkiye Bвyьkelзiliği veya Başkonsolosluğu işin iзine girerse, Hırvatistan hьkьmetinin bцyle bir vizeyi vermesi muhtemeldir...*[266]

Tьrkiye'nin Marsilya Başkonsolosu Orta Elзi Bedi'i Arbel de karşılaşılan gьзlьkleri şu şekilde ifade ediyordu:[267]

Tьrkiye Cumhuriyeti Başkonsolosluğu
Marsilya, 22 Nisan 1942, No. 230-58

Bьyьkelзiliğe,

Bilindiği ьzere, Tьrkiye'ye gitmek izin biri kuzey, diğeri gьney yolu olmak ьzere iki yol vardır. Kuzey yolu izin vizeyi Almanlar vermektedir. Fakat iki defa teşebbьs edilmesine rağmen, bu konudaki başvurular genellikle reddedilmiştir. Gьney yolu izin izin verirken İtalyanlar ırk faktцrьnь kullanmıyorlar. Fakat gьney yolunu seзenler de Sırbistan'dan geзmek zorunda. Alman makamlarından izin alınması izin, sınırda bir veya iki hafta beklemek gerekmekte, Milano Başkonsolosluğu'ndan aldığımız bilgiye gцre de bazen bu talepler reddedilmektedir. Burada Alman Konsolosluğu'ndan yaptığım soruşturma da bu hususu doğrulamaktadır. Bu şartlarda, anavatana dцnmek isteyen Yahudi vatandaşlarımızın bu yoldan gidebilmeleri mьmkьn değildir. Dцnmek isteyenlerden bazılarının da askerlik yapmaları gerekmektedir. Bu şahıslar izin bu yьkьmlьlьk vatandaşlık belgelerinde yazılı bulunmaktadır fakat bu kişilerin, sцz konusu gьзlьkler dolayısıyla dцnememeleri ve askerlik gцrevlerini yapmamaları hьlinde de vatandaşlıklarını kaybetmek gibi ağır cezalara maruz kalmaları da sцz konusu olacaktır. Hьl bцyle olunca, bunların Tьrkiye'ye dцnmelerini sağlamak hususunda Almanlar nezdinde цzellikle зaba harcamamız bir zaruret olmaktadır. Veya başka bir yol olarak, bunların vatandaşlık belgelerine yurda dцnmelerinin mьmkьn olmadığı kaydı konulmalı ki, vatandaşlıklarını kaybetmesinler. Talimatlarınızı beklerim.

(imza) Bedi'i Arbel
Başkonsolos
(Dosya No. 270/6127)

Yabancıların Fransa'yı terk etmeleri yasaklandığından, Tьrkiye'ye dцnmek isteyen Yahudi vatandaşlara зıkış vizesi sağlanması hususunda, Vichy'deki Tьrkiye Bьyьkelзiliği Fransız hьkьmetinin yardımını istemek zorunda kalmıştır:

No. 1532-6127, Vichy, 24 Kasım 1942

Tьrkiye Bьyьkelзiliği, Dışişleri Bakanlığı'na saygılarını sunarken, Marsilya Başkonsolosluğu'nun verdiği bilgilere gцre, yetkili Fransız makamlarının, İзişleri Bakanlığı'nın bir emrine dayanarak, Tьrkiye'ye dцnmek isteyen Tьrk vatandaşlarına зıkış vizesi vermediğini bilgilerinize sunmakla onur duyar. Bu tedbir, sцz konusu kişiler izin vahim sonuзlar doğurabilir ve konsolosluğumuzun gцrevini son derece gьзleştirebilir. Bьyьkelзiliğimiz, bцyle bir tedbirin hukukiliğini

anlayamamakta ve bir yorum hatasının sıfır konusu olabileceğine inanmaktadır. Dolayısıyla Dışişleri Bakanlığı'ndan bu sorunun ivedi bir konu olarak ele alınmasını rica eder...[268]

Fransızlar verdikleri cevapta, sadece Türkiye Yahudilerinin değil, Fransa'da oturan herkesin dışarıya çıkışının yasaklanmış olduğunu, dolayısıyla herhangi bir şekilde fark gözetici bir işlemin söz konusu olmadığını bildirdiler:

LV/SF.-Fransa Devleti, Dışişleri Bakanlığı
Yabancılar Şubesi, Vichy, 4 Aralık 1942

Türkiye Büyükelçiliği'ne (Vichy),

Türkiye Büyükelçiliği, 24 Kasım tarihli ve 1532 sayılı notası ile, Türkiye'ye dönmek isteyen Türk vatandaşlarının, Emniyet makamlarından gerekli çıkış vizesini alamadıklarını Dışişleri Bakanlığı'nın dikkatine sunmak istemiştir.

Dışişleri Bakanlığı, yeni bir emre kadar, gerek Fransız vatandaşlarının gerekse yabancı vatandaşların, Fransız topraklarına giriş ve çıkışları bakımından, sınırların kapatılmış olduğunu büyükelçiliğin bilgisine sunmakla onur duyar. Şüphesiz, bu tedbir diplomatik pasaport hamili Türk vatandaşlarını kapsamamaktadır.[269]

Türk makamlarının, Türkiye Yahudilerinin Türkiye'ye dönüşlerini kolaylaştırmak hususundaki arzularına rağmen, o zamanlar, bu çeşit sorunlar yüzünden Vichy'nin veya İtalyanların yönetimi altında olmak üzere binlerce Yahudi Güney Fransa'da kaldı.[270] Vichy, Yahudilere yapılan zulümde Nazileri taklit ettiği gibi, zaman zaman Nazileri de geçti. İtalya'ya gelince; kendi bölgelerindeki Yahudilere sınırlamalar getirmek, bunları tutuklamak ve sürgün etmek hususunda Nazilerin verdiği talimatı, İtalyan işgal makamları uygulamada daima isteksiz davranmışlardır. Tabii bu da Eichmann ve Berlin'deki meslektaşlarını hiç memnun etmemiştir.[271] Zaman olmuştur ki İtalyanlar, Vichy hükümetini, Paris'e veya Auschwitz'e sürmek üzere Fransız polisinin İtalyan bölgesinde tutukladığı yabancı veya Türkiye Yahudilerini serbest bırakmaya mecbur etmiştir. Eichmann ve Paris'teki ajanları, "İtalyan askerleri ile Yahudi halk arasında mükemmel bir uyum hüküm sürmektedir... İtalyanlar Yahudilerin evlerinde oturmakta, Yahudiler İtalyanları dışarıya yemeğe götürmekte ve onlara para vermektedirler..." diye şikâyet etmekteydiler.[272] Bu sebeple Yahudiler, savaşın sonunu İtalyan bölgesinde ve özellikle Nice'de ve aynı zamanda Tunus'ta bekleme imkânına sahip oldular. İtalya savaştan çekilinceye kadar binlerce Yahudi buralarda toplanmıştı. Lâkin İtalyanların yerini 1944'te Almanlar alınca, Yahudilerin kaçma imkânını zor bulduğu yeni bir zulüm dönemi tekrar başladı.[273]

Her ne kadar, gerek Fransız Yahudilerinin gerekse yabancı Yahudilerin Fransa'yı terk etmeleri yasaklanmışsa da, Türkiye'nin Paris (Vichy) Büyükelçisi'nin, o zamanki Paris Başkonsolosu Cevdet Dülger tarafından zulümlerin arttığı hususunda uyarılması neticesinde, 1941'in sonlarından itibaren, bir hayli miktardaki Türkiye Yahudisi, münferit olarak, Türkiye'ye dönme izni sağlamaya muvaffak oldular:

> *Zatıâlinizin de esasen bildiği üzere, işgal bölgesinde, gerek Fransız gerek yabancı Yahudilere karşı, kimlik kartlarına ve dükkânlarına "Yahudi" kelimesinin yazılması zorunluluğu ile başlayan tedbir ve baskılar artmış bulunmaktadır. Şimdi de Yahudilerin her hafta Fransız makamlarına ispat-ı vücut etmeleri istenmekte ve Komünist oldukları gerekçesi ile veya başka bahanelerle Yahudiler tutuklanmaktadırlar. Aynı ırktan olan bizim vatandaşlarımız da benzer muameleye maruz kalmaya başladıklarından, Türkiye'ye dönüş için konsolosluğumuza başvurmaktadırlar. Konunun ivediliği dolayısıyla makama arzedilmesini ve sorunun iki devlet arasında görüşülmesini talep ederim.*[274]

Kişisel başvuru ile de olsa, Türk konsolosluklarından pasaport alınması, Vichy hükümetinden çıkış vizesi sağlanması ve transit geçilecek ülkeler için transit vizesinin elde edilmesi, Türk konsoloslukları için o kadar muazzam iş yarattı ki, gerek Almanlar gerekse Vichy hükümeti nezdinde, mümkünse Türkiye Yahudilerine gruplar hâlinde dönüş izni verilmesi için teşebbüste bulundular. Balkan ülkeleri, Yahudileri Nazi ölüm kamplarında yok olmaktan kurtarmaya kesin olarak karşı çıktıklarından, bu grupların büyük çoğunluğunun İtalya üzerinden dönmesi söz konusuydu.[275]

Daha Aralık ayı başında Türkiye Başkonsolosluğu, Alman işgal bölgesinden geçerek Türkiye'ye dönmek isteyen 100 kadar Türkiye Yahudisinin vize taleplerini Alman Büyükelçiliği'ne intikal ettirdi.[276] Marsilya Başkonsolosu Bedi'i Arbel, 30 Aralık 1942'de Vichy'deki Büyükelçisi'ne durumu şöyle yansıtıyor ve talimat istiyordu:

> *Son zamanlarda fena muamelelerin artmasından duyulan korkunun sonucu olarak, Yahudi ırkından Türk vatandaşlarımız Türkiye'ye dönmek üzere başkonsolosluğumuza başvurmaktadırlar. İtalyanlar kendilerine güçlük çıkarmadan vize vermektedirler. Fakat çeşitli makamlara, gerekli başvuruların teker teker yapılması büyük güçlük doğurmaktadır. Kafile hâlinde gitmek isteyenlerin kişisel başvurularını biraraya getirmek çok daha büyük kolaylık olacaktır. Buradaki İtalyanlarla bu konu görüşüldü. Fakat konunun, en az bir kere de oradaki Bulgar Konsolosluğu ile müzakeresi gerekir. Diğer taraftan, Fransızların çıkış vizelerine koyduğu kısıtlamalardan muafiyet konusu başkent ile görüşülmelidir. Hem bu kısıtlamalardan muafiyet için ve hem de gerekli başvuru formlarını birleştirmek hususunda İçişleri Bakanlığı'nın tutumunun yumuşatılması gerekir. Eğer bu vatandaşları kafile hâlinde göndermek mümkün olursa, başkonsolosluğumuz, Marsilya, Nice ve Lyon'da yayınlanan gazetelere verilecek ilanlarla ilgili vatandaşları bilgilendirmeyi düşünmektedir.*

İzlenecek prosedьr konusunda beni aydınlatacak talimatınızı istirham eder, derin saygılarımı sunarım.[277]

Bu sırada Ankara, Tьrkiye'ye dцnme işinin kişisel esas ьzerinden ele alınmasını tercih etmekteydi. Bununla beraber, kafile ile gцnderme konusu incelenmek ьzere Tьrkiye'ye intikal ettirilirken, konsolosluklara verilen talimatta, Tьrkiye'ye dцnmek isteyenler normal yolla vize alamadıkları zaman veya askerlik зağında olup da Tьrkiye'ye dцnьp askerlik gцrevini yapmak isteyenlere Tьrkiye konsoloslukların yardım etmeleri istendi.[278]

7 Ocak 1943

Marsilya Başkonsolosluğu'na,

30 Aralık 1942 tarih ve 705/136 sayılı yazınıza cevaptır. Yahudi vatandaşlarımızın Tьrkiye'ye kafileler hьlinde gцnderilmesinde bazı sakıncalar mьlahaza etmekteyim. Daha цnce de ifade edildiği ьzere, gerek Fransa'dan зıkış vizesini gerekse mecburi Bulgaristan vizesini Bulgar Konsolosluğu'ndan kendileri sağlayabilirler. Bundan dolayı, eğer başvurularında gьзlьkle karşılaşılırsa, o zaman, sorunun Başkonsolosluğun yardımı ile зцzьmь daha uygun gцrьlmektedir.

(imza) Paris Bьyьkelзisi

Konsolosluğun Notu: *7 Ocak 1943'te geldi.*[279]

Mamafih, hangi millyetten olursa olsun, Yahudilere yцneltilen kısıtlamalar gittikзe kцtьleşince, Fransız Dışişleri Bakanlığı da durumu kabullenerek, Tьrkiye Bьyьkelзiliği'ne, Yahudilerin daha kцtь muameleye tвbi tutulmaları hususundaki Alman isteklerine direnemeyeceğini bildirdi ve Tьrkiye Yahudilerinin, Yahudi aleyhtarı tedbirlerden yakalarını kurtarmalarının зaresinin bunların Tьrkiye'ye gцnderilmeleri olduğu telkininde bulundu. Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gцre, Alman işgal makamlarından izin koparılabilirse, kendileri bu konuda Tьrk makamları ile iş birliği yapmaktan mutlu olacaklardı:

Fransa Devleti Dışişleri Bakanlığı

Milletlerarası Birlikler Genel Mьdьrlьğь

Vichy, 13 Ocak 1943

İlgi: "Birlikler", No. 101

Tьrkiye Bьyьkelзiliği, Fransa'da mukim Tьrkiye Yahudileri hakkında son zamanlarda alınan tedbirler konusunda Dışişleri Bakanlığı'ndan bilgi istemiştir. Bu isteğe cevaben, Dışişleri Bakanlığı, yabancı Yahudilerle ilgili olarak alınan aşağıdaki tedbirleri Tьrkiye Bьyьkelзiliği'ne bildirmekten onur duyar:

(1) Yahudiler, ancak gцsterilen belirli yerlerde ikamet edebileceklerdir (9 Kasım 1942 tarih ve 979 sayılı kanun).

(2) Yahudilerin kimlik belgelerine ve yiyecek karnelerine "Yahudi" kelimesinin yazılması zorunludur (11 Aralık 1942 tarih ve 1077 sayılı kanun).

(3) Son zamanlarda sınır vilayetlerinde yerleşmiş olan Yahudiler, daha iзerideki bцlgelerde iskвn edileceklerdir.

Bu ilk ьз tedbir polis tedbirleri olup, Fransız Yahudilerine de uygulanmaktadır. Dolayısıyla, herhangi bir şekilde цzel istisna mьmkьn değildir. Bununla beraber, 3. Madde'de bahsedilen tedbir şimdilik ertelenmiştir. Diğer taraftan Fransız hьkьmeti, 1 Ocak 1933'ten beri Fransa'ya girip de evlenmemiş olan Yahudileri, yabancı işзi grupları şeklinde цrgьtlemeye karar vermiştir.

Tьrk vatandaşlarının bu tedbirlere tвbi olmalarından kaзınmaları iзin, Dışişleri Bakanlığı, kendi ьlkelerine dцnmelerini mьsait bir şekilde karşılayacaktır. Genel bir ifade ile Dışişleri Bakanlığı, yabancı Yahudilere uygulanan bu tedbirlerden kaзınmak isteyen Tьrkiye Yahudilerinin, ьlkelerine gцnderilmelerini sağlayacak gerekli şartları Tьrkiye Bьyьkelзiliği ile ele almaktan mutluluk duyacaktır.[280]

Sonunda, 1943 Mayıs'ında, Tьrkiye Dışişleri Bakanlığı, her mьnferit olay iзin Ankara'dan izin almaya gerek kalmaksızın, mьnferiden veya gruplar hвlinde Tьrkiye'ye dцnmek isteyen Tьrkiye Yahudilerine pasaport vermek hususunda kendi takdirlerini kullanmaları iзin Avrupa'daki bьtьn konsoloslukları yetkili kıldı. O kadar ki, vatandaşlık belgeleri muntazam olmadığı iзin hayatları tehlikede olanlara dahi pasaport verebileceklerdi.[281] Bundan dolayı, Tьrk diplomatları bundan sonra, Tьrkiye Yahudileri iзin зıkış vizesi konusunda Fransız ve Alman makamları nezdinde teşebbьste bulunurken, hьkьmetin resmo onayı ile hareket etmiş oldular.[282] Hatta Fransızlar diplomatik pasaport taşıyanlar hariз,[283] bьtьn sınırların hangi milletten olursa olsun herkese kapalı olduğu iddiasında devam ettiklerinde bile, Tьrkiye Bьyьkelзiliği ve konsoloslukları, Tьrk vatandaşlarının herhangi bir sınırlama olmaksızın seyahat hakları ьzerinde ısrar etmişlerdir.

Tьrkiye'ye dцnmek isteyen Tьrk vatandaşları, doğrudan doğruya Tьrkiye Bьyьkelзiliği'ne veya konsolosluklara başvuruyorlardı. Bu sebeple, yerel gazetelerde yapılan ilanlarda, dцnebilecek nitelikte olanların başvuruda bulunması istenmiştir. Eğer dцnmek iзin başvuranlar askerlik зağındaki erkekler ise Tьrkiye'ye dцndьklerinde askerliklerini yapacaklarını taahhьt etmek zorundaydılar. Fakat зok azı bu taahhьtlerini yerine getirdi.

Tьrkiye'nin Paris Bьyьkelзiliği
Vichy, 7 Temmuz 1943, No. 834-6127
Marsilya Başkonsolosluğu'na,

Dışişleri Bakanlığı'ndan alınan son bir talimatta, askerlik görevini yapmak isteyip, vatandaşlık durumu muntazam olan 51 Yahudi vatandaşımız ile vatandaşlık durumu muntazam olduğu hâlde başka ülkelere gitmek isteyen diğer vatandaşlarımıza, herhangi bir izne hacet kalmaksızın pasaport verilebileceği bildirilmiştir. Bu talimat çerçevesinde hareket edilecektir.[284]

Dönmek için başvuranlardan bazıları, Dario Feldshtayn'ın başvurusunda olduğu gibi, Türk milletine yapacağı hizmetlerin ne kadar değerli olduğunu anlatmaya çalışmışlardır:[285]

Lyon, 14 Ocak 1944
Türkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu'na

Sayın Şef Konsolos[286]

Ben, İstanbul 1903 doğumlu bir Türk vatandaşıyım. Askerliğimi İstanbul'da yaptıktan sonra, yine İstanbul'da çok önemli bir deri fabrikasında kimyager olarak çalıştım. Avrupa'nın büyük fabrikalarında mevcut olan modern sistemleri, bizdeki deri fabrikalarının imalat sistemlerine de uygulayarak ve ülkemize de yabancı uzmanları getirip onları istihdam ederek, yıllardan beri Avrupa'da imal edilen güzel derileri Türk vatanımızda da imal etmek gerekmektedir.

Cumhuriyet hükümetimizin böyle bir imalat kurmak hususunda yapmış olduğu yardıma ilaveten, ülkemi de yararlandırmak amacıyla, deri kimyagerliği öğrenimi için 1939 yılında Fransa'ya gittim. Lyon'daki Sınao Kimya Okulu ile Fransız Tabaklık Okulu'nda dört yıl öğrenim gördüm. Sınıfımı birincilikle bitirdim ve mühendislik diplomamı aldım. Ülkeme dönmek istediğimde, maalesef, mevcut durum dolayısıyla bunu yapamadım.

Şüphesiz dünyadaki kriz dolayısıyla ülkemizde birçok temel maddeler bulunamamaktadır. Öğrendiğim yeni metotlardan ülkemizi yararlandırmayı çok istiyorum. Yahudi vatandaşlarımızı, ülkemize kafileler hâlinde göndermekte olduğunuzu öğrendim.

Şu anda Lyon'da ikamet etmekteyim ve vatandaşlık belgem, nüfus kâğıdım, askerlik belgelerim ve aynı zamanda diplomam yanımda, İstanbul'dan gelirken kullandığım pasaportum ise Marsilya Başkonsolosluğu'nda bulunmaktadır. Buradan İstanbul'a gitmek mümkün değildir. Beni de Paris'ten hareket edecek bir kafile ile İstanbul'a gönderebilirseniz minnettar olacağım. Bu suretle Avrupa'da elde ettiğim eğitimden milletim de büyük ölçüde yararlanmış olacaktır. Bu mektubuma hemen cevap verecğinizi ümit ederim. Cevabınızı beklerken saygılarımı sunarım.

(imza) D. Feldshtayn
Post Restan, R. P. Lyon (Rhone)

Tьrk makamları ıncе, başvuru sahibinin vatandaşlığının muntazam olup olmadığını ve gerekli konsolosluğa uygun kaydını yaptırmadığını tahkik etmek istediler.

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
Paris, 21 Ocak 1944
Konu: Daryo Feldshtayn
No. 79/21 İvedi

Marsilya Başkonsolosluğu'na,

Lyon'da ikamet eden Daryo Feldshtayn adlı bir şahıs, başkonsolosluğumuza gıncderdiği bir mektupta, 1939 yılında kimya ığrenimi ізin Fransa'ya geldiğini, ığrenimini tamamladığını, şimdi de ьlkemize geri dınьp deri kimyageri olarak зalışmak istediğini fakat gьneyden Tьrkiye'ye dınemeyeceği ізin Paris'ten hareket edecek bir kafileye katılmak istediğini bildirmiştir. Nьfus cьzdanı ile askerlik ve vatandaşlık belgelerinin yanında olduğunu bildiren bu şahsın beyanının tahkik ile, yukarı makamlara gerekli şekilde kaydını yaptırıp yaptırmadığını, muntazam bir vatandaş olup olmadığını, eğer belgeleri tamam ise, Tьrkiye'ye dınmesini yukarı makamların uygun gırьp gırmediğini bildirmenizi rica ederim.

(Paraf) Başkonsolos

Tьrkiye Cumhuriyeti
Marsilya Başkonsolosluğu
25 Ocak 1944

Paris Başkonsolosluğu'na,

21 Ocak 1944 tarih ve 79/21 sayılı yazınızın cevabıdır. İstanbul 1903 doğumlu, Leon oğlu Dario Feldshtayn'ın durumu tamamen muntazam olup, kendisi bir Tьrk vatandaşıdır. Herhangi bir kafileye dвhil edilmemesi ізin hiзbir sebep yoktur.

(imza) Fuad Carım
Marsilya Başkonsolosu

Başkonsolosluğun Notu: *27 Ocak'ta geldi (Kayıt No. 104).*

Belgeleri muntazam olanların listesi Fransız Dışişleri Bakanlığı'na verilmiş ve bakanlık da bunların Fransa'yı terk etmeleri ізin grup vizesi vermiştir.[287] 1943 ve 1944 yıllarında, bin kadar Tьrkiye Yahudisi Gьney Fransa'dan Akdeniz yoluyla gemiyle Tьrkiye'ye gınderilmiş ise de, bu yolun tehlikeli olması sebebiyle birзoğu da Paris'ten trenle ve kafileler hвlinde ayrılmışlardır. Bundan dolayı, işgal-dışı Fransa'da yaşayanlar, kendilerine belirtilen kafilelere katılmak ьzere Paris'e gelmek zorunda kalmışlardır. Fakat işgal altındaki Fransa'da oturanlar, Fransız veya Alman makamları nezdinde gьзlьklerle karşılaşmışlar ve bunlar Tьrk

konsolosluklarına ulaşamadan tutuklanmışlar ve sürgüne gönderilmişlerdir ki, bu da Türk konsolosluk makamlarının defalarca şikâyetlerine sebep olmuşsa da, bu şikâyetlerden hiçbir sonuç alınamamıştır.[288]

Türk hükümeti başlangıçta, Türkiye'ye giderken, tren biletleri ile yiyecek ve diğer masrafları karşılamak üzere her şahsın Fransa'daki veya Türkiye'deki banka hesabından 3 bin frank veya bunun dolar karşılığını çekme hakkını tanımıştı.[289] Lakin bu miktarın yetersiz kaldığı görülünce, kişi başı 10 bin franka çıkarılmıştır.[290] Bu suretle Fransa'dan ayrılan Türkiye Yahudilerinden bazıları da geri kalan paralarını, Türkiye'ye dönüşlerinde Türk parası olarak almak üzere, Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğu emanetine bırakmışlardır.[291] Türkiye'ye dönenlerin birçoğu toplama kamplarından henüz salıverilmiş ve hayatları hâlâ tehlikede olan kişiler olmasına rağmen, birçoğu, mücevherat, mobilya, kristal avizeler, yataklar, kürk mantolar ve benzeri eşyalarını da beraberlerine almışlar, furgonları ve kompartımanları bu eşyalar ile doldurmuşlardır.[292]

Bir tanesi 15 Mart 1943'te olmak üzere, 1943 yılı ilkbahar ve yazında, Türkiye Başkonsolosluğu tarafından Paris'ten Türkiye'ye en az üç kafile organize edilmiştir.[293] Fakat bunların çoğunun, ülkeye dönebilmek için askerlik hizmetini yapma arzusunda bulunan, vatandaşlıkları muntazam askerlik çağındaki 200 kişiden meydana geldiği anlaşılmaktadır.[294] Bir defasında ise, başkonsolos, 1943 Haziran'ında Türkiye'ye dönmekte olan 15 Yahudi iş adamı ve ailesi için yataklı vagon bileti almıştır.[295] Bununla beraber Türkiye Yahudilerinin kitle hâlinde Türkiye'ye gönderilmeleri, 1943'ün son ayları boyunca Türk ve Alman diplomatlar arasında yapılan müzakerelerin sonucunu beklemek zorunda kaldı. Almanların Fransa'daki Yahudilere yönelik kötü muameleleri artmaya başlayınca, yukarıda görüldüğümüz gibi, Ankara hükümeti konsolosluklarına, Yahudileri Türkiye'ye gönderme işini gruplar hâlinde organize etme yetkisini verdi. Fakat bunun yapılabilmesi için yine de hem Alman işgal makamlarından hem de kafile trenlerinin geçeceği ülkelerden izin alınması gerekmekteydi. Almanlar başlangıçta, Yahudilerin kendi topraklarından göç edip gitmelerini teşvik ettikleri hâlde, sonradan "Nihai Çözüm Politikası",[296] Alman makamlarını bu göçleri yasaklamaya sevk etti. Almanya şimdi, işgali altındaki ülkelerin Yahudi vatandaşlarını imha edilmek üzere ölüm kamplarına göndermek suretiyle, kontrolü altındaki toprakları, mümkün olduğunca, *Judenfrei*, yani Yahudilerden arındırılmış bir hâle getirmeye karar vermişti. Tabiatıyla bu "Çözüm", kendilerine dostane ilişkilerin sürdürülmesi uygun görülen ülkelerin vatandaşlarına kolay kolay uygulanamazdı. Bu yüzden 12 Eylül 1942 tarihinde Almanlar, Vichy hükümeti, Fransız memurları ve işgal

altındaki ve işgal-dışı Fransa'daki bağımsız temsilcileri yetkilendirerek, Hollanda ve Belçika da dâhil olmak üzere, İtalya, Türkiye, İsviçre, İspanya, Portekiz, Danimarka, İsveç, Finlandiya, Macaristan ve Romanya Yahudi vatandaşlarının 31 Ocak 1943 tarihine kadar Fransa'dan çıkarılmasına izin verdi. Bu tarihten sonra kalan tüm Yahudiler, milliyetlerine bakılmaksızın, Yahudi aleyhtarı yasalara tâbi tutulacaktı:

> Macar ve Türk hükûmetleri ile İtalyanlara da, askerî sebeplerden dolayı, Batı işgal bölgelerindeki bütün Yahudilerin, diğer Yahudilere karşı alınan tedbirlere tâbi olmayı kabul etmek zorunda kalacakları bildirilmelidir. Macar ve Türk hükûmetlerine bir nezaket olarak, Batı'daki işgal bölgelerinde bulunan Yahudi vatandaşlarını 1 Ocak 1943 tarihine kadar buradan çekme imkânı verilmelidir. Bu tarihten sonra herhangi bir istisna söz konusu olmayacaktır... Berlin, 19 Eylül 1942.
>
> (**imza**) Luther[297]

Bunun üzerine, Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğu, Türkiye'ye dönmek isteyen 100 Türkiye Yahudisinin vize başvurularını hemen Almanya Büyükelçiliği'ne gönderdi ve 20 Şubat 1943'te de vizeler verildi.[298] O tarihte trenle Türkiye'ye gönderilen Yahudilerin anlattıklarına göre, Türkiye'nin Brüksel ve Lahey konsoloslukların sağladığı imkânlarla da bir kısım Yahudiler Türkiye'ye gönderilmiş ise de, maalesef buna dair herhangi bir rakamsal bilgi elde edilememiştir. Mart ayında gerek İtalya ve Türkiye büyükelçilikleri, gerekse Macaristan ve Bulgaristan orta elçilikleri, çoğunluğu Yahudi olan vatandaşlarını ülkelerine göndermek istediklerini bildirmişlerdir.

Yahudilerin tahliyesi için Almanların verdikleri süre sonradan, önce 31 Mart 1943'e kadar, sonra İspanya, İtalya ve Türkiye'nin ricaları üzerine yıl içinde tekrar tekrar uzatılmıştır. Çünkü Almanya'nın, Türkiye Yahudilerinin bu toprakları terk etmesini istediğini bildirmesine rağmen, Hırvatistan, Romanya, Sırbistan ve Bulgaristan'ın gerekli transit vizesini vermekteki isteksizlikleri, Yahudilerin sevkiyatında, özellikle Türkiye açısından güçlükler yaratmıştır.[299] Başlangıçta Türkiye, Türk vatandaşı olarak kalanları Türkiye'ye kabul edebileceğini, Fransız veya başka ülke vatandaşlığına geçmiş olmaları veya beş yıl süre ile konsolosluklara kaydını yaptırmamış olmaları dolayısıyla Türk vatandaşlığını kaybedenleri kabul etmeyeceğini bildirmiş olmasına rağmen,[300] görüldüğümüz gibi, durum kötüleşince, bunları da "gayri muntazam vatandaş" kategorisi içine sokmuş ve bunlara da bu statü altında "vatandaşlık ilmühaberi" vermiştir. Ondan sonra da, bunların, Yahudi aleyhtarı yasaların dışında tutulması ve Almanya'ya sürgüne gönderilmemesi için hem Almanlar ve hem de Vichy hükûmeti nezdinde baskıda bulunarak onları da Türkiye'nin koruması altına almıştır. Bu baskının sonucu olarak da, Alman

Dışişleri Bakanlığı, Yakın Doğu Masası'ndan Wilhelm Melchers'in bu istikametteki bir emrini sağlamaya muvaffak olmuştur.[301]

Vichy hükümeti, daha baştan itibaren, kendi topraklarındaki Yahudilerin tahliyesi hususunda Almanların zorladığı süreleri kabul edemeyeceğini ve bu süreleri zorlayamayacağını belirtmiştir. Pierre Laval bile bu emri protesto etmiştir. Çünkü Fransız işletmeleri, esir Yahudileri işçi olarak kullanmaktaydılar.[302] Almanlar, işgal Fransa'sı için süreyi büyük bir isteksizlikle uzattılar, zira Berlin'deki Nazi liderleri ve özellikle Adolph Eichmann, ister tarafsız ülke vatandaşı olsun, ister olmasın Büyük Almanya topraklarındaki bütün Yahudilerin, şu veya bu şekilde çıkarılmasında ısrarlıydılar.

5 Temmuz 1943'te Adolph Eichmann, Alman Dışişleri Bakanlığı'nı tarafsız ülkelerin bir an önce harekete geçmesini temin etmek için sıkıştırmaya başladı:

> *Daha fazla beklemeyi veya bu hükümetler ile pazarlık yapmayı gerekli görmüyoruz. Nihai Çözüm'ün bugünkü durumuna göre, şu anda Reich'da, sadece Yahudi-Alman karma evliliğin mensubu olan Yahudiler bulunmakta olup, yabancı milliyetten pek az Yahudi bulunmaktadır.*[303]

Eichmann, sürenin ancak bir defa ve o da 3 Ağustos 1943'e kadar uzatılmasında ısrar etmişse de Alman Dışişleri Bakanlığı, İtalya ve tarafsız ülkeler için süreyi Ekim ayına kadar uzatmıştır. Bununla beraber İtalya, 1943 Eylül'ünde teslim olup, hem Müttefikler hem de Almanlar tarafından işgale uğrayınca, bütün Yahudileri sürmek zorunda kalmıştır.

Eichmann, Alman Dışişleri Bakanlığı'na şu talimatı vermiştir:

> *... Sizden, Yahudi Sorunu'nun Nihai Çözüm'ün yararı için, birtakım tereddütleri bir kenara bırakmanızı istiyoruz. Çünkü Reich, bu konuda, yabancı hükümetlere en cömert şekilde davranmıştır.*[304]

Paris ve Berlin'deki Gestapo liderlerinin işi aceleye getirip milliyetlerine bakılmaksızın bütün Yahudileri Doğu'ya sürme çabalarına rağmen, Almanlar, Macaristan, İtalya, İsviçre, İspanya, Portekiz, Danimarka, İsveç ve Finlandiya ile bu ülkelerin Yahudilerinin tahliyesi konusunda anlaşmalar yaptılar.[305] Almanlar, Türkiye Yahudilerinin geçeceği transit ülkeler üzerinde baskı yaptıktan sonra, Türkiye ile de bir anlaşma yaptıysa da, yine de Türkiye, bazı gözlükler dolayısıyla sürenin 1943 Aralık ayına kadar uzatılmasını istedi. Alman Dışişleri Bakanlığı istemeyerek bunu da kabul etti fakat Eichmann ve arkadaşlarının buna canı çok sıkıldı.[306]

Türkiye Büyükelçiliği'nin ricası üzerine 4-15 Kasım 1943 günlerinde yapılan müzakerelerden sonra Almanlar, nihayet, Türkiye Yahudilerinin kafileler hâlinde

Tьrkiye'ye geri gцnderilmesine izin verdiler.[307]

Bunun ьzerine, Paris ve Grenoble başkonsoloslukları, bir цnceki yıl Tьrkiye'ye dцnmek iзin kişisel olarak başvuran vatandaşlarını цrgьtlemeye başladılar; yerel gazetelere verilen ilanlarda da dцnmek isteyenlerin hemen kayıt yaptırmaları istendi ve bu işin sьreli olduğu ve sьrenin geзirilmesi durumunda doğacak muhtemel sonuзlar Tьrkiye Yahudilerine bildirildi.[308]

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
Paris, 26 Ocak 1944, No. 77/29

Цzet: Serbest Bцlgedeki Tьrkiye Yahudilerinin Tьrkiye'ye dцnmeleri

İvedi: Sadece yetkililer iзin

Marsilya Başkonsolosluğu'na

18 Ocak 1944 tarih ve 16/11 sayılı yazıya cevaptır.

Bir yıl kadar цnce Alman makamları, işgal Fransa'sında oturan Tьrkiye ve diğer tarafsız ьlkeler Yahudilerinin kendi ьlkelerine dцnmelerini teklif ettiğinde, Dışişleri Bakanlığı'ndan verilen talimatta, dцnecek olan Yahudiler iзin grup vizesi istenmemesi veya grup vizesi verilmemesi fakat kişisel vize verilmesi bildirilmişti. Bu talimat sebebiyle, bьtьn diğer tarafsız ьlkelerin ve Almanya'nın mьttefiklerinin vatandaşı Yahudiler Fransa'dan ayrıldıkları hвlde, bizim vatandaşlarımız Tьrkiye'ye dцnememişlerdir. Bununla beraber, son aylarda Alman hьkьmeti bu soruna цzel bir цnem vererek, eğer Tьrkiye Yahudileri 31 Ocak 1944'e kadar Fransa'yı terk etmeyecek olurlarsa, bunların da Alman Yahudilerinin tвbi tutulduğu muameleye maruz kalacaklarını bildirmiştir.

Mamafih, Berlin ve Ankara'da harcanan зabalar sonucu, Ankara'dan gцnderilen ve Berlin ile Paris bьyьkelзilikleri vasıtasıyla başkonsolosluğumuza gelen talimatta, "muntazam" Tьrk vatandaşı Yahudiler tarafından istendiğinde, bunlara Tьrkiye'ye dцnьş vizesi verilebileceği belirtilmiştir. Bu durum karşısında, Paris'ten gцndermekte olduğumuz kafilelere, serbest bцlgedeki Yahudilerin de dвhil edilip edilemeyeceği sorununun aşağıdaki şekilde ele alınmasını teklif etmek isterim:

Hьkьmetimiz Fransa'daki Yahudi vatandaşlarımızın hemen Tьrkiye'ye dцnmeleri gerektiği hususunda henьz kesin bir şey sцylememiştir. Bunlara kişisel vize verilmesine izin verilmiş ise de, muhtemeldir ki bu mьlahaza, bunların sayısının fazla olamayacağı tahminine dayanmıştır. Diğer taraftan, Alman hьkьmetinin 31 Ocak tarihine kadar verdiği sьre, Alman işgal bцlgesindeki Yahudilerle ilgili bulunmaktadır. Serbest bцlge kısmen Alman kuvvetlerinin işgali altında olmakla beraber, Almanlar, bu bцlgedeki Yahudilerin statьsьnde bir değişiklik sцz konusu olmadığını bildirdiklerinden dolayı oradaki Tьrkiye Yahudileri iзin endişe etmemize şimdilik sebep bulunmamaktadır. Bu nedenle bunların hemen Tьrkiye'ye

gцnderilmelerine ihtiyaз yoktur. Lвkin aşağıdaki hususlarda onay alınırsa, bunların mьnferit durumuna gцre karar almak mьmkьn olabilir:

(1) Eğer serbest bцlgede yaşayan Yahudi genзleri arasında, askerliklerini yapmadıkları izin Ankara'daki makamlar tarafından Tьrkiye'ye dцnmelerine izin verilmeyen ve dolayısıyla vize sorunu olanlar varsa, bugьnkь durumdan yararlanıp bunlar Paris'ten gцnderilebilirler.

(2) Eğer işgal bцlgesindeki Yahudiler Tьrkiye'ye dцnmeye karar verirlerse veya dцnmek zorunda kalırlarsa bunların dцnьşleri kolaylaştırılmalı ve hatta zorunluluk hвlinde, ana, baba, kьзьk yaştaki зocuklar gibi yakın akrabaları ile dцnmeleri de sağlanmalıdır.

(3) 21 Ocak 1944 tarih ve 79-21 sayılı mektubumda belirttiğim, Dario Feldshtayn gibi, dцnьşleri milletimize yararlı olacakların dцnьşlerini de kabul edebiliriz.

(4) Serbest bцlgede tutuklanıp bцlgemizdeki toplama kamplarına gцnderilen Tьrkiye Yahudileri de, Tьrkiye'ye dцnme şartıyla, Alman makamları tarafından serbest bırakılmaktadır. Tabiatiyle, bunlar, hemen başkonsolosluğumuzdan dцnьş izni istemektedirler. Bu sebeple bunların Paris'ten hareketlerinin sağlanmasının цnemli olduğu dьşьncesindeyiz...

Bazen Yahudiler gayet hafif suзlar izin tutuklanıp toplama kamplarına gцnderilmişlerdir. Mesela, Menahem Hatem, eşi Lisa, kardeşi Samuel ve onun eşi Rosa, evlerinde telefon ve radyo bulundurmayı yasaklayan Nazi yasalarının kurbanı olarak tutuklanıp Drancy Kampı'na gцnderilmişler ve evleri de mьhьrlenmiştir.

MENAHEM HATEM DOSYASI

Menahem Hatem, eşi Lisa Hatem, Tьrk vatandaşlık belgesi 1874 TP

Samuel Hatem, eşi Rosa Hatem, Tьrk vatandaşlık belgesi 1435 TP

Menahem Hatem'in ikametgвhı: 25 Rue Boissiйre, Paris XVI

9 Temmuz 1943'te tutuklanıp Drancy Kampı'na gцnderildiler.

15 Ocak 1944'te serbest bırakıldılar.

4 Şubat 1944'te Tьrkiye'ye gцnderildiler.

a) *Menahem Hatem, başkonsolosluktan, Paris'teki dairesinin Tьrkiye'nin malı olduğunun belgelenmesini ve dolayısıyla, mьhьrlenemeyeceğinin işgal makamlarına bildirilmesini istiyor* (Paris XVI, 25 Rue Boissiйre adresinde Menahem Hatem'den Tьrkiye Başkonsolosluğu'na 8 Şubat 1943 tarihli mektup, Paris Başkonsolosluğu ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

M. Hatem, 25, Rue Boissiйre, Paris XVI
1435 TP; 18-76, Paris, 8 Şubat 1943

Paris Başkonsolosluğu'na,

Sayın Başkonsolos,

25 Rue Boissiйre'deki dairemizin bir Tьrk'e ait olduğunu gцsterir bir belgenin sağlanmasında yardımınızı istirham etmekten onur duyarım. Bцyle bir belgeyi en kısa zamanda vermenizden minnettar olacağım. Zira yarın hareket etmek ьzereyiz. Peşin teşekkьrlerimle, en derin saygılarımın teyidini kabul buyurmanızı rica ederim Sayın Başkonsolos.

(**imza**) N. Hatem

Konsolosluğun Notu: 1874 TP onay verildi. 8/2/1943 paraf.

b) *Menahem Hatem ve Samuel Hatem ile aileleri 9 Temmuz 1943 gьnь Paris'te tutuklanmışlardır* (Başkonsolosluğun 12 Temmuz 1943 tarihli mektubu. Tarih, Tьrkiye Başkonsolosluğu'nun Alman Bьyьkelзiliği'ne 23 Temmuz 1943 tarihli mektubunda belirtilmiştir).

c) *Tьrkiye Başkonsolosluğu, Tьrk vatandaşları olmalarına rağmen, Menahem Hatem ile Samuel Hatem ve ailelerinin tutuklanmasını Dr. Schmitt nezdinde protesto ediyor (*Tьrkiye Başkonsolosluğu'ndan, 11 Rue des Saussaires, Paris VIII^{йme} adresindeki Sayın Dr. Schmitt'e 12 Temmuz 1943 tarih ve F 2101 sayılı mektup, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
Paris, 12 Temmuz 1943, No. F 2101

Dr. Schmitt

11 Rue des Saussaires, Paris VIII^{йme}

Azizim Dr. Schmitt,

Baylar Menahem Hatem ve Samuel Hatem ile ailelerinin tutuklanmaları dolayısıyla şu hususu dikkatinize sunmaktan onur duyarım: Kendileri Tьrk vatandaşı olup, 26 Eylьl 1942 tarihinde 423/424 No. ile yenilenmiş ve 26 Eylьl 1943 tarihine kadar geзerli 1874 TP sayılı vatandaşlık belgesi ile 5 Ocak 1943 tarihinde 5/6 No. ile yenilenmiş ve 5 Ocak 1944 tarihine kadar geзerli 1435 TP sayılı vatandaşlık belgelerine sahip bulunmaktadırlar. Bu Tьrk vatandaşları herhangi bir suз işlememiş olduklarından, kendilerinin Drancy Kampı'nda enterne edilmelerini haklı gцsterecek bir sebep mevcut değildir. Bu nedenle serbest bırakılmalarını rica ederim. Kendileri aynı zamanda Tьrkiye'ye dцnmek isteyenler listesinde bulunup talepleri Tьrk hьkьmetinin yetkili makamlarına iletilmişdir.

Başkonsolosluğumuza bu makamlardan cevap gelir gelmez, Tьrkiye'ye gцnderileceklerdir.

Bu konuda katlanacağınız zahmet iзin peşinen teşekkьr eder, derin saygılarımı kabul buyurmanızı rica ederim Sayın Doktor (*Monsieur le Docteur*).

(**imza**) Fikret Şefik Цzdoğancı
Başkonsolos

d) *Tьrkiye Başkonsolosu, Drancy Kampı Komutanı'na, Bay ve Bayan Menahem Hatem ile Bay ve Bayan Samuel Hatem'in Tьrk vatandaşları olduğunu ve kendilerinin serbest bırakılmaları iзin Alman makamlarından istekte bulunduğunu bildiriyor (*Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosu'ndan Drancy Toplama Kampı Komutanı'na 22 Temmuz 1943 tarih ve F 2198 sayılı mektup. Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
22 Temmuz 1943, No. F 2198

Drancy (Seine) Toplama Kampı Komutanı'na

Sayın Komutan,

Değerli yцnetiminiz altındaki toplama kampında bulunan Bay ve Bayan Menahem Hatem ile Bay ve Bayan Samuel Hatem Tьrk vatandaşları olup, birincisinin 26 Eylьl 1942 tarihinde 423/424 No. ile yenilenmiş ve 26 Eylьl 1943 tarihine kadar geзerli 1874 TP sayılı vatandaşlık belgesine, ikincisinin 5 Ocak 1943 tarihinde 5/6 No. ile yenilenmiş ve 5 Ocak 1944 tarihine kadar geзerli 1435 TP sayılı vatandaşlık belgelerine sahip bulunduklarını dikkatinize sunmaktan onur duyarım.

Kendilerinin serbest bırakılmaları iзin esasen gerekli teşebbьsleri yapmış bulunuyorum.

Sayın Komutan, derin saygılarımın kabulьnь rica ederim.

(**imza**) Fikret Şefik Цzdoğancı
Başkonsolos

e) *Tьrkiye Başkonsolosluğu, Menahem ve Samuel Hatem'lerin durumunu Almanya Bьyьkelзiliği'ne yazıyor (*Tьrkiye Başkonsolosluğu'ndan Almanya Bьyьkelзiliği'ne 23 Temmuz 1943 tarih ve F 2203 sayılı nota. Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
23 Temmuz 1943, No. F 2203

Almanya Bьyьkelзiliği'ne, Paris

Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu Almanya Bьyьkelзiliği'ne saygılarını sunarken, aşağıdaki hususu dikkatinize sunmaktan onur duyar:

9 Temmuz 1943 Зarşamba gьnь, bir Tьrk vatandaşı olan Bay Menahem Hatem, Bonne-Nouvelle Bulvarı'nda yьrьrken tutuklanmıştır. Tutuklayan polis kendisini 25 Rue Boissiйre'deki evine gцtьrmьş ve orada da eşini ve kardeşi Samuel Hatem'i de eşi ve kızıyla birlikte tutuklamışlardır. Bьtьn bunlar olurken, adı gezen kişiler evlerinde bulunuyorlardı ve herhangi bir suз işlemiş değillerdi. Buna rağmen polis, hepsini Bouquet de Longchamp Caddesi'ndeki polis karakoluna gцtьrmьş ve adı gezenler, başkonsolosluğumuzun polis makamları nezdindeki зeşitli teşebbьslerine rağmen, Drancy'deki toplama kampına sevk edilmişlerdir.

İşgal yцnetimi polis makamlarının IV B bцlьmь ve Dr. Schmitt, adı gezenlerin serbest bırakılacağına sцz verip, Fransız polis makamlarına bu konuda emir vermişlerdir. Ancak, sonradan, Dr. Schmitt'in bьrosu, Fransız polis makamlarının kendilerine verdiği rapora dayanarak, adı gezenlerin, evlerinde telefon bulundurdukları izin tutuklanmış oldukları cevabını vermiştir.

Tьrkiye Başkonsolosluğu, Tьrkiye ile Almanya ve Tьrkiye ile Fransa arasındaki hьlihazır antlaşma ve konvansiyonlar yьrьrlьkte olduğu sьrece, Musevi dininden Tьrk vatandaşlarının evlerinde telefon bulundurmalarının ve bunu kullanmalarının yasaklanamayacağı hususundaki kanaatini daima ifade etmiştir. Kaldı ki, hangi milliyetten olursa olsun Yahudilerin telefon hakları yok ise, o zaman Hatem ailesinin telefonlarının sцkьlmesi ve bu işi de telefon idaresinin yapması gerekirdi. Gerзekte, sцz konusu kişilerin evlerinde de telefon yoktur. Ticarethanelerinde bir telefon var idiyse de bu yer de "Aroleştirilmiş" olup bir yцnetici tarafından yцnetilmektedir.

Sayın bьyьkelзiliğin, bu durumun, beş Tьrk vatandaşının tutuklanmasına sebep olamayacağı hususunda emin olması gerekir. Dolayısıyla Tьrk Başkonsolosluğu, Almanya Bьyьkelзiliği'nden, lьtfedip, yetkili merciler nezdinde mьdahale ederek, Bay ve Bayan Menahem Hatem ile Bay ve Bayan Samuel Hatem ve kızlarının serbest bırakılmalarını ve evlerine konan mьhrьn ivedi olarak sцkьlmesinin sağlanmasını rica eder.

Bay ve Bayan Menahem Hatem 26 Eylьl 1942 tarihinde 423/424 No. ile yenilenmiş ve 26 Eylьl 1943 tarihine kadar gezerli 1874 TP sayılı vatandaşlık belgesine, Bay ve Bayan Samuel Hatem ile kızları ise 5 Ocak 1943 tarihinde 5/6 No. ile yenilenmiş ve 5 Ocak 1944 tarihine kadar gezerli 1435 TP sayılı vatandaşlık belgesine sahip bulunmaktadırlar.

Başkonsolosluğumuz, bu konudaki lьtufkвr mьdahalesinden dolayı Almanya Bьyьkelзiliği'ne peşin teşekkьrlerini sunar ve derin saygılarını teyit eder.

(imza) Fikret Şefik Цzdoğancı

Başkonsolos

f) *Tьrkiye Başkonsolosluğu, Drancy Kampı Komutanı'ndan, Menahem ve Samuel Hatem'lerin Tьrkiye'ye dцnьş vizeleri iзin gerekli formları doldurmalarının sağlanmasını rica ediyor* (Tьrkiye Başkonsolosluğu'ndan (Paris) Drancy Kampı Komutanı'na 24 Temmuz 1943 tarih ve F 2201 sayılı yazı, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
24 Temmuz 1943, No. F 2201

Drancy (Seine) Toplama Kampı Komutanı'na

Sayın Komutan,

Hepsi Tьrk vatandaşı olan ve tutuklanıp yьksek yцnetiminiz altındaki kampa enterne edilen Bay ve Bayan Menahem Hatem ile Bay, Bayan ve Matmazel Samuel Hatem'in vizeleri iзin gerekli ilişik formların, adı geзenler tarafından doldurulmasının sağlanmasını rica ederim.

Bu formları kendilerine verip, her kişi iзin ikişer nьsha doldurulmasını ve ayrıca ikişer adet fotoğraf iliştirilmesini kendilerine iletebilir misiniz?

Bu bakımdan katlanacağınız zahmet iзin peşin teşekkьrlerimi sunarken, derin saygılarımın teyidini kabul buyurmanızı rica ederim Sayın Komutan.

(imza) Konsolos
Paris, 24 Temmuz 1943

g) *Almanya Bьyьkelзiliği, Tьrk Başkonsolosluğu'nun Menahem ve Samuel Hatem hakkındaki mektubunu aldığını ve cevap vereceğini bildiriyor* (Almanya Bьyьkelзiliği'nden Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosu'na 28 Temmuz 1943 tarih ve 3634/42 sayılı nota, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri, No. F 2280).

Almanya Bьyьkelзiliği Paris
28 Temmuz 1943, No. 3634/43

Almanya Bьyьkelзiliği, Tьrk vatandaşları Menahem ve Samuel hakkındaki 23 Temmuz 1943 tarih ve 2203 sayılı notanızı aldığını bildirir. Alman yetkili makamları konu ile ilgilenmekte olup, Alman Bьyьkelзiliği uygun zamanda cevabı iletecektir.

h) *N. Hatem, 25 Rue Boissiйre, Paris XVIиme, 1. Kat'taki dairesinden mьhrьn kaldırılmasını rica ediyor* (N. Hatem'den Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosu'na 19 Ağustos 1943 tarihli mektup, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Paris, 19 Ağustos 1943
Tьrkiye'nin Sayın Paris Başkonsolosu'na

Sayın Başkonsolos,

Paris XVI, 25 Rue Boissiйre, 1. kattaki daireme 9 Temmuz'da konan mьhrьn kaldırılması ізin ilginizi lьtfetmenizi rica eder, hьrmet-i mahsusamın teyidini kabul buyurmanızı arz ederim Sayın Başkonsolos.

(**imza**) N. Hatem
1435 TP

Konsolosluğun Notu: Mlle Bousquet 19-9-1943 (Namık Yolga)

i) *Tьrkiye Başkonsolosluğu, Alman Dienstelle Westen'den,*[309] *Menahem Hatem'in Paris'teki dairesinden mьhrьn sцkьlmesini istiyor* (Tьrkiye Başkonsolosluğu'ndan, Fort d'Iena (*Iena Kalesi*), Paris, adresindeki Dienstelle Westen'e 24 Ağustos 1943 tarih ve F 2397 sayılı mektup, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
24 Ağustos 1943, No. F 2397

Dienstelle Westen'e, Iena Kalesi, Paris

Tьrkiye Başkonsolosluğu, Dienstelle Westen'e saygılarını sunarken, aşağıdaki hususa dikkatinizi зekmekten onur duyar:

Başkonsolosluğumuz, Almanya Bьyьkelзiliği'ne yazdığı 23 Temmuz tarih ve F 2203 sayılı bir mektupta, Menahem Hatem ve Samuel Hatem ile ailelerinin tutuklanarak Drancy Kampı'na gцtьrьldьklerini bildirmişti. Başkonsolosluğumuz bu mektupla, aynı zamanda, bu kişilerin serbest bırakılmalarını ve dairelerine konulan mьhrьn de sцkьlmesini rica etmişti.

Almanya Bьyьkelзiliği ise, 28 Temmuz tarih ve 3634/4 Dr. GO/G sayılı mektubunda, konunun yetkili mercilere intikal ettirildiğini ve sonuз alınınca cevap verileceğini bildirmişti. Bununla beraber, Hatem ailesinin Paris, XIV^{йme}, 25 Rue Boissiйre'deki dairelerinde mьhьrler hьlь durmaktadır. Konu, muntazam statьlь Tьrk vatandaşlarına ait olduğundan, başkonsolosluğumuz Hatem'lerin dairesinden mьhьrlerin sцkьlmesi hususunda Dienstelle Westen'in lьtfedip yetkili merciler nezdinde teşebbьste bulunmasını rica eder.

Bay ve Bayan Menahem Hatem 26 Eylьl 1942 tarihinde 423/424 No. ile yenilenmiş ve 26 Eylьl 1943 tarihine kadar geзerli 1874 TP sayılı vatandaşlık belgesine, Bay ve Bayan Samuel Hatem ile kızları ise 5 Ocak 1943 tarihinde 5/6 No. ile yenilenmiş ve 5 Ocak 1944 tarihne kadar geзerli 1435 TP sayılı vatandaşlık belgesine sahip bulunmaktadırlar.

Tьrkiye Başkonsolosluğu, bu konudaki lьtufkьr mьdahalesi ізin Dienstelle Westen'e peşin teşekkьrlerini sunar ve bu vesile ile derin saygılarını teyit eder.

(**imza**) Namık Kemal Yolga
Başkonsolos adına

j) *Almanya Bьyьkelзiliği, Tьrkiye Başkonsolosluğu'na, Hatem'lerin, Yahudi aleyhtarı yasaları ihlal ettikleri iзin tutuklandıklarını bildiriyor. Eğer Tьrkiye'ye geri gцnderilirlerse, Almanlar kendilerini serbest bırakabilecekler* (Paris'teki Almanya Bьyьkelзiliği'nden Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosu'na 16 Eylьl 1943 tarih ve 4151/43 sayılı nota, Tьrkзe Dosya No. F 2541, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri, No. F 2280).

Almanya Bьyьkelзiliği, Paris, 4151/43

Almanya Bьyьkelзiliği, Tьrkiye Başkonsolosluğu'nun 23 Temmuz 1943 tarih ve 203 sayılı notasına cevaben, Tьrk vatandaşları Menahem Hatem ve Samuel Hatem ile eşlerinin ve kızlarının, Yahudi aleyhtarı yasaları ihlal etmeleri sebebiyle, Fransız polisi tarafından tutuklanmış olup, Drancy Kampı'nda enterne edildiklerini bildirmekle onur duyar. Sцzь edilen Alman makamları, Tьrkiye'ye geri dцnmeleri şartıyla, kendilerini serbest bırakabileceklerdir.

Paris, 16 Eylьl 1943

Konsolosluğun Notu: Цzet: Hatem Kardeşler, eşleri ve kızları, Yahudi aleyhtarı yasalara muhalefetten Fransız polisi tarafından tutuklanmışlar ve Drancy Kampı'na gцtьrьlmьşlerdir. Alman makamları ancak Tьrkiye'ye geri dцnmeleri hьlinde kendilerini serbest bırakmayı kabul edebilecektir.-Namık Kemal Yolga

k) *N. Hatem, Tьrkiye Başkonsolosluğu'ndan, dairesinin kirasının 1945 Nisan'ına kadar цdenmiş olduğunun ve dairenin Tьrk Konsolosluğu himayesinde bulunduğunun belgelenmesini istiyor* (N. Hatem'den Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'na 24 Eylьl 1943 tarih ve F 2586 sayılı mektup, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri, No. F 2280).

Paris, 24 Eylьl 1943
Tьrkiye Başkonsolosluğu, Sayın Muavin Konsolos

Sayın Muavin Konsolos,

Dairemin kapısında bulduğum ve ilişik olarak sunduğum belgenin lьtfedip yenilenmesini rica ederim. Ayrıca, Tьrk vatandaşlık belgelerinden birinin sьresi de yakında, 26 Eylьl 1943 tarihinde sona ermektedir. Dairemin kirasının 1945 Nisan'ına kadar цdenmiş olduğu ve Tьrk Konsolosluğu'nun himayesi altında bulunduğu da belirtilirse minnettar olacağım.[310]

(**imza**) M. Hatem

l) *Aşağıdaki daireye su sızması dolayısıyla, Tьrkiye Başkonsolosluğu, Hatem'lerin Paris'teki dairelerinin mьhьrьnьn sцkьlmesi isteğini tekrarlıyor* (Tьrkiye'nin Paris

Başkonsolosluğu'ndan Paris XVI^{йme}, 54 Avenue d'Iйna da Dienstelle Westen'e 15 Ekim 1943 tarih ve F 2586 sayılı yazı, Paris Bьуькelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri, No. F 2280).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
15 Ekim 1943, No. F 2586
Dienstelle Westen'e

54 Avenue d'Iйna, Paris XVI^{йme}

Tьrkiye Başkonsolosluğu, Dienstelle Westen'e saygılarını sunarken, aşağıdaki hususa dikkatlerini зekmek ister:

Başkonsolosluğumuzun 24 Ağustos tarih ve F 2397 sayılı yazılarında, Menahem ve Samuel Hatem ailelerinin tutuklanmış oldukları ve Paris XVI^{йme}, 25 Rue Boissiйre'deki dairelerinin mьhьrlenmiş olduğu Dienstelle Westen'e bildirilmişti. Başkonsolosluğumuz bu mьhьrlerin sцkьlmesi hususunda kendisinden ricada bulunmuştu.

Başkonsolosluğumuz Dienstelle Westen'den henьz bir cevap almış değildir ve Hatem'lerin altındaki dairede oturanların şikвyetlerinden, sцz konusu daireden aşağıya su aktığı anlaşılmaktadır. Başkonsolosluğumuz, Hetem'lerin dairesindeki mьhьrlerin acele sцkьlmesini ve bu suretle borularının tamirinin sağlanmasını Dienstelle Westen'den rica eder.

Tьrkiye Başkonsolosluğu, zahmetleri iзin Dienstelle Westen'e peşin teşekkьrlerini sunar ve derin saygılarını teyit eder.

(**imza**) Başkonsolos

m) *N. Hatem, bir valiz giyim eşyasının Drancy Kampı'nda tutulan Hatem ailesine ulaştırılmasını Tьrkiye Başkonsolosluğu'ndan rica ediyor* (N. Hatem'den Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'na 28 Ekim 1943 tarihli mektup, Paris Bьуькelзiliği Arşivi).

Paris, 28 Ekim 1943

Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'na

Sayın Başkonsolos,

Bu kutu iзindeki sıcak giysileri ve gıda maddelerini ailem Hatem'lere gцndermek hususundaki izninizi lьtfetmenizi rica ederim. Bana bu lьtufta bulunmanızdan dolayı зok minnettar olacağım. Peşin teşekkьrlerimi sunar, derin saygılarımın teyidini kabul buyurmanızı rica ederim Sayın Başkonsolos.

(**imza**) N. Hatem

25 Rue Boissiйre, Paris

Konsolosluğun Notu: Onları gцtьrecek (8 Kasım 1943).

n) *N. Hatem, ailesinin Drancy Kampı'ndan kurtarılması çabalarının yenilenmesini ve aileye Türkiye'ye dönüş izin pasaport verilmesini Türkiye Başkonsolosluğu'ndan rica ediyor* (N. Hatem'den Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'na 9 Kasım 1943 tarihli mektup).

Paris, 9 Kasım 1943

Türkye'nin Paris Başkonsolosu'na,

Sayın Başkonsolos,

Akrabalarım olan Hatem ailesinin, aşağıda belirttiğim beş üyesinin, 8 Temmuz'dan beri enterne oldukları Drancy'den kurtarılması teşebbüsünün yeniden hareketlendirilmesinde yardımınızı rica etmekten onur duyarım:

Amcam, Bay Menahem Michel Hatem, İstanbul-Türkiye doğumlu olup, 1874 TP sayılı vatandaşlık belgesine sahiptir ve 8 Temmuz günü *Le Matin* gazetesinin önünde tutuklanmıştır.

Yengem, Bayan Lisa Hatem, Türkiye doğumlu, vatandaşlık belgesi 1874 TP.

Babam, Bay Samuel Oscar Hatem, İstanbul 18 Şubat 1882 doğumlu olup vatandaşlık belgesi 1335 TP.

Annem, Bayan Sol Hatem, Eylül 1892 Türkiye doğumlu olup vatandaşlık belgesi 1432 TP.

Kız kardeşim, Matmazel Rosa Hatem (1435 TP), 10 Mart 1943 İstanbul doğumlu.

Bunların hepsi, Paris XVI, 25 Rue Boissière'deki evlerinde 9 Temmuz günü tutuklanmışlardır. Akrabalarım, Türkiye Başkonsolosluğu'na "muntazam" Türk vatandaşları olarak kayıtlıdırlar. Bize, ülkemize dönmemizi sağlayacak pasaportlarımızın verilmesinden minnettar olacağım. Olumlu cevabınızı ümit eder, peşin teşekkürlerimle derin saygılarımın teyidini sunarım Sayın Başkonsolos.

(**imza**) N. Hatem

o) *Türkiye Başkonsolosluğu, Almanya Büyükelçiliği'nden, Hatem'lerin Paris'teki evlerinden mühürlerin sökülmesini rica ediyor* (Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'ndan Almanya'nın Paris Büyükelçiliği'ne 23 Kasım 1943 tarih ve F 2862 sayılı nota, Paris Büyükelçiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Türkiye Cumhuriyeti Türkiye Başkonsolosluğu

Paris, 23 Kasım 1943, No. F 2862

Almanya Büyükelçiliği'ne,

78 Rue de Lille, Paris VII

Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğu, Almanya Büyükelçiliği'ne saygılarını sunar ve aşağıdaki hususu dikkatlerine sunmaktan onur duyar:

Başkonsolosluğumuz, büyükelçiliğinize gönderdiği 23 Temmuz 1943 tarih ve F 2203 sayılı notasında, Bay Menahem Hatem, eşi ve kardeşi Samuel Hatem, onun

eşi ve kızlarının da tutuklanmış olup Drancy Kampı'nda enterne edildiklerini ve ayrıca 25 Rue Boissiйre'deki evlerinin mьhьrlenmiş olduğunu bildirmişti.

Başkonsolosluğumuz, Hatem'lerin dairesinden alt komşularına su akması dolayısıyla vaki şikвyetleri цnlemek amacıyla, bu dairedeki mьhrьn sцkьlmesi hususunda, 54, Avenue d'Iйna'daki Dienstelle Westen'e iki defa yazarak ricada bulunmuştur. Dienstelle Westen bugьne kadar gцnderdiğimiz bu yazılara cevap vermediğinden, başkonsolosluğumuz, "muntazam" Tьrk vatandaşlarına ait bu apartmandaki mьhьrlerin ivedi olarak sцkьlmesini temin izin yetkili makamlar nezdinde lьtfen mьdahalede bulunmasını Almanya Bьyьkelзiliği'nden rica eder.

Başkonsolosluğumuz, verdiği zahmetten dolayı Almanya Bьyьkelзiliği'ne peşinen teşekkьr eder ve bu vesileyle derin saygılarının teyidini sunar.

Paris, 23 Kasım 1943

p) *Almanya Bьyьkelзiliği, Tьrkiye Başkonsolosluğu'na, Hatem'lerin evinin Almanlar tarafından değil, Fransız polisi tarafından mьhьrlenmiş olduğunu bildiriyor. Tьrkiye Konsolosluğu ise Hatem'lerin serbest bırakıldığını azıklıyor* (Almanya'nın Paris Bьyьkelзiliği'nden Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'na 11 Ocak 1944 tarih ve B 6262/43 sayılı nota, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri, No. F 3188).

Almanya'nın Paris Bьyьkelзiliği
No. B 6262/43
Paris 11 Ocak 1944

Tьrkiye'nin Paris Bьyьkelзiliği'ne

Almanya Bьyьkelзiliği, Tьrkiye Başkonsolosluğu'nun 23 Kasım 1943 tarih ve F 2862 sayılı notasına cevaben, Menahem Hatem'in evinin Dienstelle Westen tarafından mьhьrlenmemiş olduğunu bildirmekle onur duyar. Evdeki mьhьrler Fransız polisine ait bulunmaktadır.

Konsolosluğun Notu: N. Yolga, 15/1/... serbest bırakıldılar!

r) *Menahem Hatem, Tьrkiye Başkonsolosluğu'na, hapisten зıktıktan sonra, ticarethanesinin yцneticisinin para istediğini, vermezse kendisini tekrar hapse attıracağı tehdidinde bulunduğunu bildiriyor* (Paris, 25, Rue Boissiйre'de Menahem Hatem'den Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'na 21 Ocak 1944 tarihli mektup).

Hatem Menahem
25 Rue Boissiйre, Paris
Paris, 21 Ocak 1944

Sayın Tьrkiye Başkonsolosu

Ticarethanemin gezici yцneticisi, 10 Rue Auber'de M. Giraux Fernand ile olan anlaşmazlığımda himayenizi rica etmekten onur duyarım. Olay şudur:

Tutuklandığımda, ihtiyaз oldukэa harcamak iзin, kasamda 125.000 frankım bulunuyordu. Dцndьğьmde, yцnetici Fernand Giraux, kesin bir şekilde, bu paranın kendisine verilmesini istedi ve bu akşam saat 18.00'de, hem Yahudi İşleri Mahkemesi'ne ve hem de Gestapo'ya başvurup beni tutuklatmakla tehdit etti. Sayın Başkonsolos, bu kadar зektiklerimden sonra bцyle bir tehdidin beni ne hвle koyduğunu size anlatmaya gerek yoktur. Bu sorunun bir an цnce зцzьmь iзin gerekeni yapmanızı sizden rica etmek istiyorum. Şu anda konsoloslukta bulunuyorum ve size ayrıntıları sцzlь olarak arz edebilmek iзin sizinle gцrьşme imkвnını arıyorum. Derin saygılarımın ifadesini kabul buyurunuz Sayın Başkonsolos.

(**imza**) M. Hatem

Konsolosluğun Notu: 21 Ocak 1944. Sorun ikisi arasında зцzьmlendi, F 3236.

s) *Hatem'ler 4 Şubat 1944'te Tьrkiye'ye hareket etmeden цnce, başkonsolosluktan, mobilyalarını satmak veya kiralamak, işgal altındaki daireyi de kiralamak hususunda izin veren bir mektup istiyorlar* (S. Hatem'den Paris Başkonsolosluğu'na 27 Ocak 1944 tarihli mektup, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Paris, 27 Ocak 1944

Tьrkiye Başkonsolosluğu, Paris

Sayın Başkonsolos,

Gelecek 4 Şubat gьnь Tьrkiye'ye hareket etmeden цnce, mobilyalarımızı satabileceğimize veya kiraya verebileceğimize ve 25 Rue Boissiйre'deki evimizi de kiraya verebileceğimize dair bize bir yazı lьtfetmenizi rica ederiz.

Teşekkьr eder ve derin saygılarımızın ifadesini kabul buyurmanızı rica ederiz.

(**imza**) S. Hatem

Hatem Menahem

Hatem Samuel

Konsolosluğun Notu: Cevap verildi, 28 Ocak 1944 R.

t) *M. Hatem, Tьrkiye Başkonsolosluğu'ndan, mobilya, elbise ve ev eşyalarını beraberlerinde trenle Tьrkiye'ye gцtьrmek iзin izin istiyor* (Menahem Hatem'den Paris Başkonsolosluğu'na 5 Şubat 1944 tarihli mektup, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Paris, 5 Şubat 1944

Tьrkiye Başkonsolosluğu'na, Paris

Sayın Başkonsolos,

Tьrkiye'ye dцnьşьm sebebiyle, yanımda İstanbul'a gцtьrmek istediğim eşyalarımın listesini sunmakla onur duyarım. Eşyalar sandıklar iзinde paketler hьlinde olup furgonla sevk edilecek ve bavullarımızı da kompartımanımızda yanımıza alacağız. Gьmrьklerde sorun зıkmaması iзin işbu listeyi onaylamanızı rica ederim.

Teşekkьr eder ve derin saygılarımızın ifadesini kabul buyurmanızı rica ederiz.

(**imza**) M.Hatem

Konsolosluğun Notu: 1874 TP 9/2/1944.

Bay M. Hatem'e ait olup, sandıklar ve kutular iзinde furgonla ve valizler iзinde de kompartımanda İstanbul'a gцtьrьlen eşyaların listesidir:

Erkek giysileri: Elbiseler, paltolar, зamaşırlar, ayakkabılar

Kadın giysileri: Elbiseler, зamaşırlar, зoraplar, yьn ceketler, kьrk etoller, kьrk mantolar, ayakkabılar, kadın зantaları, tuvalet malzemeleri, vs.

Yatak зarşafları ve yataklar

2 adet Şark halısı, yatak takımları

Bз adet kristal avize dвhil mobilya takımları

Kişisel mьcevherat

u) *Tьrkiye Başkonsolosluğu, Menahem Hatem'e, bir Tьrk vatandaşı olarak, Tьrkiye'ye dцnerken eşyalarına istediği gibi tasarruf etmekte ve arzu ediyorsa beraberinde gцtьrmekte serbest olduğunu bildiriyor* (Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'ndan, Paris XVI, 25 Rue Boissiйre adresinde bulunan Menahem Hatem'e 14 Şubat 1944 tarih ve F 8490 sayılı yazı, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Tьrkiye Başkonsolosluğu
Paris, 14 Şubat 1944, No. F 8940

Bay Hatem, 25 Rue Boissiйre, Paris XVI

8 Şubat tarihli mektubunuza cevaben belirtmek isterim ki, hemen Tьrkiye'ye dцnmek ьzere olan bir Tьrk vatandaşı olarak, sahip olduğunuz eşyaları istediğiniz gibi tasarruf etmekte, bunları satmakta veya herhangi bir yere koymakta serbestsiniz.

Selamlarımı kabul buyurunuz.

(**imza**) Fikret Şefik Цzdoğancı
Başkonsolos

Eşi Vida Levi

Nice'de tutuklanıp Compiйgne (Oise) Toplama Kampı'na gцnderildiler.

Ekim 1943'te Drancy Toplama Kampı'na gцnderildiler.

Kasım 1943'te Vittel Toplama Kampı'na gцnderildiler.

13 Ocak 1944'te serbest bırakıldılar.

9 Şubat 1944'te Tьrkiye'ye gцnderildiler.

a) *Marsilya Başkonsolosu Fuad Carım, Samuel Levi ve eşi Vida'nın Nice'de tutuklanıp Compiйgne Toplama Kampı'na gцnderildiklerini Paris Başkonsolosluğu'na bildiriyor ve serbest bırakılmalarının sağlanması iзin gerekenin yapılmasını rica ediyor* (Marsilya Başkonsolosu Fuad Carım'dan Paris Başkonsolosu'na 27 Eylьl 1943 tarihli yazı, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Tьrkiye Cumhuriyeti
Marsilya Başkonsolosluğu, 27 Eylьl 1943
Paris Başkonsolosluğu'na

Aldığımız bilgilere gцre, başkonsolosluğumuza 25 Mart 1943 tarih ve 2522/504/III sayı ile kayıtlı "muntazam" vatandaşlarımızdan Samuel Levi ve eşi Vida, Nice'de tutuklanarak Paris yakınlarındaki Compiйgne Kampı'na gцnderilmişlerdir. Ne gerekiyorsa yapılmasını rica ederim.

(**imza**) Fuad Carım
Başkonsolos

Konsolosluğun Notu: 2/10/1944'te serbest bırakılmaları istendi.

Mlle Bousquet 5-10-43 NY (Namık Kemal Yolga)

Paris Başkonsolosluğu kayıt No. 2154, tarih 2-10-43

b) *Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosu, Compiйgne Kampı Komutanı'ndan enterne edilen Samuel ve Vida Levi'nin Tьrk vatandaşı olduklarını ve serbest bırakılmalarını istiyor* (Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'ndan Compiйgne (Oise) Toplama Kampı Komutanı'na 5 Ekim 1943 tarih ve F 2644 sayılı yazı, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
5 Ekim 1943, No. F 2644

Compiйgne Toplama Kampı Komutanlığı'na

Sayın Komutan,

25 Mart 1943 tarih ve 2522/504/111 sayılı vatandaşlık belgesine sahip bulunan Tьrk vatandaşları Samuel Levi ve eşi Vida, bir sьre цnce Nice'de tutuklanıp, yьksek yцnetiminizdeki kampa konularak enterne edilmişlerdir. Serbest bırakılmalarını sağlamak iзin, esasen yetkili makamlar nezdinde gerekli girişimleri yapmış bulunuyorum.

Sayın Komutan, en ьstьn saygılarımın kabulьnь rica ederim.

(**imza**) Başkonsolos

c) *Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu, Almanya Bьyьkelзiliği'ne (Paris), Compiйgne'de enterne edilen Samuel ve Vida Levi'nin Tьrk vatandaşları olduğunu bildiriyor ve serbest bırakılmalarını rica ediyor* (Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosu Fikret Şefik Цzdoğancı'dan, Paris VII, 78 Rue de Lille'deki Almanya Bьyьkelзiliği'ne 6 Ekim 1943 tarih ve F 2641 sayılı nota, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu

Paris, 6 Ekim 1943, No. F 2641

Almanya Bьyьkelзiliği'ne

78 Rue de Lille, Paris VII

Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu, Almanya Bьyьkelзiliği'ne saygılarını sunar ve aşağıdaki hususu bilgilerine iletmekle onur duyar:

Tьrkiye'nin Marsilya Başkonsolosluğu tarafından 25 Mart 1943 tarihinde verilen ve 2522/504/111 sayılı vatandaşlık belgesine sahip Samuel Levi ve eşi Vida, Nice'de tutuklanmış olup, Compiйgne Toplama Kampı'na gцnderilmişlerdir. Kendileri "muntazam" Tьrk vatandaşı olduklarından, Tьrkiye Başkonsolosluğu, başkaca bir suз isnadı sцz konusu değilse, Bay Samuel Levi ve Bayan Vida Levi'nin hьrriyetlerinin sağlanması hususunda, Almanya Bьyьkelзiliği'nden yetkili makamlar nezdinde gerekli girişimleri lьtfetmesini rica eder.

Başkonsolosluğumuz, Almanya Bьyьkelзiliği'nin bu hususta lьtufkвr mьdahalesi iзin peşin teşekkьrlerini sunarken, bu vesile ile ьstьn saygılarının teyidini tekrar eder.

(**imza**) Başkonsolos

d) *Compiйgne Toplama Kampı'ndaki Alman makamları, Tьrkiye Başkonsolosluğu'na, kamplarında Samuel ve Vida Levi isminde kimselerin bulunmadığını bildiriyor* (Compiйgne, Frontstalag 122'den Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'na 13 Ekim 1943 tarih ve F 2729 sayılı yazı. Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri.

Fronstalag 122 I c/S, Compiйgne, 13 Ekim 1943

Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'na,

11 Ekim 1943 tarihli mektubunuz, gьvenlik polisi makamları ile, Paris, Avenue Foch'daki Fransa Askero Komutanlık Bцlgesi SD'sine gцnderilmiş ise de alınan cevapta sцz konusu kampta Samuel ve Vida Levi isimli kimselerin bulunmadığı bildirilmiştir.

(**imza**) Komutan

Konsolosluğun Notu: 18/10/1943.

Kamp Komutanı, 9 Ekim 1943-Namık Yolga.

e) *Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosu, Drancy Gцzaltı (Enterne) Kampı Komutanı'na, Samuel ve Vida Levi'nin Tьrk vatandaşları oldukları nı ve Alman makamlarından serbest bırakılmalarının istendiğini bildiriyor* (Paris Başkonsolosu'ndan Drancy Gцzaltı Kampı Komutanı'na 20 Ekim 1943 tarih ve F 2729 sayılı yazı, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
20 Ekim 1943, No. F 2729

Drancy (Seine) Gцzaltı Kampı Komutanlığı'na,

Sayın Komutan,

25 Mart 1943 tarih ve 2522/504/111 sayılı vatandaşlık belgesine sahip bulunan Samuel Levi ve eşinin Nice'de tutuklanmış ve yьksek yцnetiminizdeki kampa getirilerek orada gцzaltına alınmış olduklarını dikkatinize sunmaktan onur duyarım. Kendilerinin serbest bırakılmalarını sağlamak iзin yetkili makamlarla gerekli yazışmaları yapmış bulunuyorum.

Sayın Komutan, ьstьn saygılarımın teyidini sunarım.

(**imza**) Fikret Şefik Цzdoğancı
Başkonsolos

f) *Almanlar, Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'na, Samuel Levi'nin Vittel Enterne Kampı'nda gцzaltına alınmış olduğunu bildiriyor* (Paris Askero Komutanlık Bцlgesindeki Gьvenlik Polisi ve SD Komutanlığı (*Der Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD im Bereich des Militaerbefehlshabers Frankreich)*, Paris'ten, Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'na 15 Kasım 1943 tarih ve II. Pol 4 Ho/Pr sayılı yazı, Konsolosluk Kayıt No. F 2917, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Paris Askero Komutanlık Bцlgesindeki Gьvenlik Polisi ve SD Komutanı, No. II Pol 4 Ho/Pr, 15 Kasım 1943

Konu: Samuel Levi

5 Ekim 1943 tarih ve 2644 sayılı mektuba cevap

Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'na

Levi, Vittel'deki Gцzaltı Kampı'nda bulunmaktadır.

(**imza**) S. A. Taburu Komutanı

Konsolosluğun Notu: B. Yolga: 19/4/1944

Konsolosluğun Tercьmesi: Levi şu anda Vittel'deki gцzaltı kampında bulunmaktadır (-Namık Yolga, 22 Kasım 1943).

g) *Paris Başkonsolosluğu, Vittel (Vosges) Gцzaltı Kampı Komutanı'ndan, Tьrk vatandaşları Samuel ve Vida Levi'nin serbest bırakılmalarını istiyor (-ve serbest bırakıldılar)* (Paris Başkonsolosu Fikret Şefik Цzdoğancı'dan Vittel (Vosges) Gцzaltı Kampı Komutanı'na 30 Kasım 1943 tarih ve F 2917 sayılı yazı, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
30 Kasım 1943, No. 2917

Vittel (Vosges) Gцzaltı Kampı Komutanlığı'na

Sayın Komutan,

25 Mart 1943 tarih ve 2522/504/111 sayılı vatandaşlık belgesine sahip bulunan Samuel Levi ve eşi Vida'nın Nice'de tutuklanmış ve yцnetiminizdeki kampa getirilerek orada gцzaltına alınmış olduklarını dikkatinize sunmaktan onur duyarım. Kendilerinin serbest bırakılmalarını sağlamak iзin yetkili makamlarla gerekli yazışmaları yapmış bulunuyorum.

Ьstьn saygılarımın teyidini sunarım.

(**imza**) Fikret Şefik Цzdoğancı
Başkonsolos

Konsolosluğun Notu: 1556 TP serbest bırakılmaları istendi.

13 Ocak'ta serbest bırakıldılar. 9 Şubat'ta Tьrkiye'ye gцnderildiler.

ESTER BARZİLAY DOSYASI

Madam Marie Barzilay

Matmazel Ester Barzilay (kızı)

Tutuklanıp 8 Eylьl 1943'te Drancy'ye gцnderildiler.

6 Mart 1944'te serbest bırakıldılar.

29 Mart 1944'te Tьrkiye'ye gцnderildiler.

a) *Marie Barzilay ile kızı Ester Barzilay'ın, Drancy Kampı'nda gцzaltına alınmış bir kişiden avukatına mektup gцtьrdьkleri gerekзesi ile tutuklandıkları Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'na bildiriliyor* (Paris IX, 6 Rue de Vintimille'de F. Barzilay'dan Tьrkiye Başkonsolosu'na 9 Eylьl 1943 tarihli mektup, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

F. Barzilay, 6 Rue de Vintimille, Paris IX

9 Eylьl 1943

Sayın Konsolos,

Madam Marie Barzilay ve kızı Ester, 8 Eylьl Salı akşamı, 6 Rue de Vintimille adresindeki evlerinde Almanlar tarafından tutuklanmışlardır. Gцsterilen sebep ise şцyledir: Şu anda Drancy Kampı'nda gцzaltına alınmış Bay Namer, yцneticisi Arif Paşa'ya bir mektup yazmış fakat adresini bilmediği iзin mektubu Bayan Barzilay eliyle gцndermiştir. Bu iki Barzilay'lar, Doğu'ya sьrьlecekler listesine dвhil edilmiş bulunmaktadır. Tьrkiye Konsolosluğu'nun korumasını ve hьrriyetlerinin sağlanması hususunda gerekli teşebbьslerin yapılmasını rica ederim.

Mahsus selamlarımı kabul buyurunuz Sayın Konsolos.

(**imza**) F. Barzilay

Konsolosluğun Notu: Vatandaşlık belgesi 570 TP No. 95-96, 18 Şubat 1943 tarihli.

b) *Tьrkiye Başkonsolosluğu, Alman Bьyьkelзiliği'ne, Marie ve Ester Barzilay'ın Tьrk vatandaşları olduklarını bildiriyor ve Drancy Kampı'ndan kurtarılmalarını istiyor* (Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'ndan Alman Bьyьkelзiliği'ne 9 Eylьl 1943 tarih ve F 2486 sayılı nota, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu

9 Eylьl 1943, No. F 2486

Almanya Bьyьkelзiliği'ne,

78 Rue de Lille, Paris VII

Tьrkiye Başkonsolosluğu Almanya Bьyьkelзiliği'ne saygılarını sunarken aşağıdaki hususu bilgilerine iletmekle onur duyar:

Madam Marie Barzilay ve Matmazel Ester Barzilay, 18 Şubat 1943 tarihinde yenilenmiş olup 18 Şubat 1944 tarihine kadar geзerli 570 TP sayılı vatandaşlık belgesine sahip bulunup, 8 Eylьl tarihinde, Paris'te 6 Rue de Vintimille adresindeki evlerinde tutuklanmışlar ve Drancy Gцzaltı Kampı'na gцnderilmişlerdir.

Bu Tьrk vatandaşları herhangi bir suз işlememiş olduklarından, Tьrkiye Başkonsolosluğu, Almanya Bьyьkelзiliği'nden yetkili makamlar nezdinde ivedi olarak mьdahale lьtfunda bulunmasını ve Madam ve Matmazel Barzilay'ın serbest bırakılmalarını rica eder.

Başkonsolosluğumuz, bu lьtufkвr mьdahalesinden dolayı Alman Bьyьkelзiliği'ne peşin teşekkьrlerini sunarken, bu vesile ile derin saygılarını teyit eder.

(**imza**) Namık Kemal Yolga

c) *Tьrkiye Baş konsolosluğu (Paris), Marie ve Ester Barzilay'ın Tьrk vatandaşları olduklarını Drancy Gцzaltı Kampı'na bildiriyor ve serbest bırakılmalarını istiyor. Sonuз olarak, her ikisi de serbest bırakıldı* (Paris Başkonsolosluğu'na vekвlet eden Namık Kemal Yolga'dan Drancy Gцzaltı Kampı Komutanı'na 9 Eylьl 1943 tarih ve F 2487 sayılı yazı, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri, 9 Eylьl 1943).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
9 Eylьl 1943, No. F 2487

Drancy Gцzaltı Kampı Komutanlığı'na,

Sayın Komutan,

Şu anda tutuklanıp, yьksek yцnetiminizdeki kampa sevk edilmiş bulunan Madam Marie ve Matmazel Ester Barzilay'ın, 18 Şubat 1943 tarihinde 95/96 sayı ile yenilenmiş ve 18 Şubat 1944'e kadar geзerli 570 TP sayılı vatandaşlık belgesi sahibi, Tьrk vatandaşları olduklarını bilgilerinize sunmakla onur duyarım. Kendilerinin serbest bırakılmalarını teminen yetkili makamlar nezdinde gerekli girişimleri yapmış bulunuyorum.

Hьrmet-i mahsusamın teyidini kabul buyurunuz Sayın Komutan.

(**imza**) Namık Kemal Yolga
Başkonsolos Vekili

d) *Ester Barzilay, Tьrk Konsolosluğu'ndan kendisinin Tьrkiye'ye gцnderilmesinin sağlanmasını rica ediyor*[311] (Ester Barzilay'dan (Nice) Tьrkiye Başkonsolosluğu'na (Paris), 6 Mart 1944 tarihli mektup, Paris Başkonsolosluğu Arşivi).

Nice, 6 Mart 1944
Tьrkiye Cumhuriyeti Başkonsolosluğu'na,
Paris

Sayın Başkonsolos,

Bu mektubumla, Tьrkiye'ye gцnderilmek ьzere Paris'te teşkil olunan kafileye benim de dвhil edilmem lьtfunda bulunmanızı istememe izninizi rica ediyorum. Aynı zamanda, pasaportumu almak ьzere de Grenoble'a gidiyorum.

Birkaз gьn iзinde Nice'den ayrılacağımız iзin, pasaportumun verilmesi hususundaki yardımlarınızı rica etmek istiyorum. Eğer ьlkeme dцnemeyecek olursam, Fransa'nın bir kцşesinde yaşamaya mecbur bırakılmamız зok muhtemeldir. Pasaportumu alır almaz, beni dвhil edeceğiniz kafileye katılmak ьzere Paris'e gideceğim. Olumlu bir cevap almak ьmidiyle, benim iзin yapacağınız her şeye peşin teşekkьr eder, en samimi selamlarımı kabul etmenizi rica ederim.

(**imza**) E. Barzilay

Adres: Madam Ester Barzilay, Madam Sadoke elile 29 Boulevard de Tzarevitch, Nice

Konsolosluğun Notu: Pasaport F 3629.

e) *Ester Barzilay, pasaportunu almak ve Tьrkiye'ye dцnьş izni iзin Grenoble Başkonsolosluğu'na başvurduğunu Paris Başkonsolosluğu'na bildiriyor* (Ester Barzilay'dan (Nice) Paris Başkonsolosluğu'na 16 Mart 1944 tarihli mektup, Paris Bьyьkelзiliği Arşivi).

Nice, 16 Mart 1944

Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'na,

Sayın Başkonsolos,

Geзen haftaki talebimin devamı olarak, Grenoble Başkonsolosluğu'ndan aldığım ve Tьrkiye'ye gцnderilmemi sizin onayınıza bırakan bir telgrafı ilişik olarak sunmakla onur duyarım. Şunu da ilave deyim ki, kendilerinin 10 Mart tarihli mektuplarındaki talimata uygun olarak, doğum belgem ile iki adet resim de gцndermiş bulunuyorum.

Pasaportumu birkaз gьn iзinde alacağımı ьmid ederken, yalnız ve hasta olduğumdan ve Paris'ten İstanbul'a hareket etmek ьzere olan ebevyenlerime katılmayı arzu ettiğimden, adımı hemen gцnderilecekler arasına almanızı rica ederim.

Minnet duygularımla birlikte, ьstьn saygılarımın teyidini sunmaktan onur duyarım.

(**imza**) E. Barzilay
Madam Ester Barzilay, Madam Sadok eliyle
29 Boulevard Tzarevitch

Konsolosluğun Notu: F 3728, 18 Mart 1944'te geldi.

f) *Ester Barzilay Tьrkiye'ye dцnьş pasaportu iзin Paris Başkonsolosluğu'na resim gцnderiyor* (Ester Barzilay'dan (Nice) Tьrkiye Başkonsolosluğu'na (Paris) 18 Mart 1944 tarihli mektup, Paris Başkonsolosluğu Arşivi).

Tьrkiye Başkonsolosu, Paris

Sayın Konsolos,

Grenoble'dan iki adet resim isteyen bir telgraf aldım ve resimleri ilişikte gцnderiyorum. Bu ayın 28'inde hareket edecek kafilede benim iзin de bir yer ayıracağınızı ьmit ederim. Bьtьn yardımlarınız iзin sonsuz teşekkьr eder, mahsus selamlarımı kabul buyurmanızı rica ederim Sayın Konsolos.

(**imza**) E. Barzilay

Konsolosluğun Notu: Matmazel Bousquet: Adını ivedi olarak listeye yazınız (21 Mart 1944, N.Y.).

g) *Paris Başkonsolosluğu Ester Barzilay'a 29 Mart 1944 günü Paris'ten hareket edecek kafileye dâhil edildiğini bildiriyor* (Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'ndan Ester Barzilya'a (Nice) 22 Mart 1944 tarihli mektup).

Türkiye Başkonsolosluğu, Paris
22 Mart 1944

İvedidir, Acele posta servisi ile

Madam Ester Barzilay
29, Boulevard Tzarevitch
Nice, Alpes Maritimes

Madam,

İsteğinize cevaben, bu ayın 29'unda hareket etmesi beklenen kafileye dâhil edilmiş olduğunuzu bildirmek isterim. Dolayısıyla pasaportunuzla birlikte hemen Paris'e gelmenizi rica ediyorum. Zira Emniyet Müdürlüğü nezdinde bazı formaliteleri tamamlamanız gerekmektedir.

Selamlarımı kabul buyurunuz Madam.

(**imza**) N(amık) Y(olga)
Başkonsolos
Paris, 22 Mart 1944

Konsolosluğun Notu: Geldi ve 29 Mart 1944'te kafile ile ayrıldı (-N. Y.).

İSAK BİTRAN DOSYASI **Eşi: Sarah Bitran**

1 Ekim 1942'de evinin yakınında tutuklanıp Drancy Toplama Kampı'na gönderildi.

12 Mart 1943'te serbest bırakıldı.

15 Mart 1943 tarihindeki tren kafilesi ile Türkiye'ye gönderildiler.

a) *Türkiye Başkonsolosluğu, SS Yüzbaşısı Heinz Rüthke'ye, Isak Bitran'ın Türk vatandaşı olduğunu bildiriyor ve serbest bırakılmasını istiyor* (Türkiye Başkonsolosluğu'ndan, Paris, 31 bis Avenue Foch'da Yüzbaşı Heinz Rüthke'ye 2 Ekim 1942 tarih ve F 1331 sayılı yazı, Paris Başkonsolosluğu Arşivi).

Türkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
2 Ekim 1942, No. F 1331

Yüzbaşı Rüthke

31 bis Avenue Foch, Paris

Sayın Yüzbaşı Rüthke,

Tьrkiye'nin Yahudi vatandaşlarından, başkonsolosluğumuzca verilen 20 Mayıs 1942 tarih ve 61 sayılı pasaport hamili İsak Bitran'ın, evine dцnerken, Rue Sedaine'deki evi yakınlarında tutuklanmış olduğu bildirilmiştir. Eğer kendisine atfedilen başka bir suз mevcut değilse, başkonsolosluğumuz, Alman makamlarından, İsak Bitran'ın lьtfen serbest bırakılmasını rica etmekten onur duyar. Tьrkiye Başkonsolosluğu Alman makamlarının bu konuda ihtiyar edecekleri zahmetten dolayı peşin teşekkьrlerini sunar ve bu vesile ile ьstьn saygılarını teyit eder.

(imza) Başkonsolos

b) *Paris Başkonsolosluğu, Drancy Kampı Komutanı'na, Tьrk vatandaşı İsak Bitran'ın tutuklanıp Drancy Kampı'na gцnderildiğini ve Bitran Drancy'de ise serbest bırakılmasını talep edeceğini bildiriyor* (Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'ndan Drancy kamp Komutanı'na 2 Ekim 1942 tarih ve F 134 sayılı yazı, Paris Bьyьkelзiliği Arşivi).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
2 Ekim 1942, No. F 134

Drancy Gцzaltı Kampı Mьdьrlьğь'ne,

Sayın Mьdьr,

Vatandaşlarımızdan, başkonsolosluğumuzca 20 Mayıs 1942'de verilen 61 sayılı pasaport sahibi Bay İsak Bitran'ın, Paris'teki Alman polisi tarafından tutuklanıp, gцzaltına alınmak ьzere Drancy'ye gцnderildiği tarafımıza bildirilmiştir. Bu Tьrk vatandaşımızın yцnetiminizdeki kampta entere edilip edilmediğini lьtfedip bana bildirmenizi rica edeceğim. Bu suretle, kendisine atfedilen başka bir suз yok ise, vatandaşımızın serbest bırakılması izin işgal makamları nezdinde gerekli teşebbьslere vakit geзirmeksizin girişebileceğim.

(imza) Konsolos

c) *Tьrkiye Paris Başkonsolosluğu, Almanya Bьyьkelзiliği'ne (Paris), İsak Bitran'ın Tьrk vatandaşı olduğunu bildiriyor ve Drancy'den serbest bırakılmasını istiyor* (Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'ndan Almanya Bьyьkelзiliği'ne (Paris) 5 Ekim 1942 tarih ve F 130 sayılı nota, Paris Bьyьkelзiliği Arşivi).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
5 Ekim 1942, No. F 130

Almanya Bьyьkelзiliği'ne,

Paris

Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu, Almanya Bьyьkelзiliği'ne saygılarını sunarken, Yahudi dinine mensup vatandaşlarımızdan olup, başkonsolosluğumuzca verilen 20 Mayıs 1942 tarih ve 61 sayılı pasaport hamili İsak Bitran'ın, 2 Ekim

gьnь saat 11.00'de Rue Sedain'de Alman polisi tarafından tutuklanıp Drancy'ye gцnderilmiş olduğunu dikkatinize sunmaktan onur duyar. Başkonsolosluğumuz, kendisine atfedilen başka bir suз sцz konusu değilse, Almanya Bьyьkelзiliği'nin Bay İsak Bitran'ın serbest bırakılması hususunda yetkili merciler nezdinde gerekli teşebbьste bulunmasından minnettar olacaktır. Almanya Bьyьkelзiliği'nin bu konuda ihtiyar edeceği zahmetten dolayı peşin teşekkьrlerimi sunar ve bu vesileyle en ьstьn saygılarımı teyit ederim.

(**imza**) Konsolos

d) *SS Yьzbaşısı Heinz Rцthke, Tьrkiye Başkonsolosluğu'na, İsak Bitran'ın Almanya aleyhtarı faaliyetlere katılmasından dolayı 1 Ekim tarihinde tutuklanıp Drancy Kampı'na gцnderildiğini ve serbest bırakılmasının dьşьnьlmediğini bildiriyor.* (Yıldırım Bцlьk Komutanı H. Rцthke'den (*Der Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD im Bereich des Militaerbefehlshabers Frankreich)* Tьrkiye Başkonsolosluğu'na 3 Ekim 1942 tarih ve IV J SA 241 d sayılı yazı, Paris Bьyьkelзiliği Arşivi).

Paris Askero Komutanlık Bцlgesindeki Gьvenlik Polisi ve SD Komutanlığı

Paris, 3 Ekim 1942

IV J SA 241 d, Ah/Bir

Tьrkiye Başkonsolosluğu'na, Paris

Konu: 21 Şubat 1904 İstanbul doğumlu ve 83 Rue Sedaine, Paris adresinde ikamet eden Tьrkiye Yahudisi İsak Bitran

İlgi: 2 Ekim 1942 tarih ve F 133 sayılı mektup

Yahudi İsak Bitran, Almanya aleyhtarı faaliyetlerinden dolayı 1 Ekim 1942'de tutuklanmış olup, Drancy'deki Yahudi kampına gцnderilmiştir. Kendisinin serbest bırakılması dьşьnьlmemektedir. Bununla beraber, kendisinin suзlu olup olmadığı hakkında karar vermekle gцrevli Yahudi Konseyi'nin vatandaşlarınızdan birinin sцz konusu olması dolayısıyla bir istisna yapması da mьmkьndьr.

(**imza**) H. Rцthke

SS Şefi

e) *İsak Bitran'ın eşi Sarah, eşinin siyasal faaliyete bulaştığını kabul etmiyor ve Tьrkiye'ye dцnebilmeleri iзin eşinin serbest bırakılmasını istiyor* (Paris, 83 Rue Sedaine adresindeki Sarah Bitran'dan Paris Başkonsolosluğu'na 19 Ekim 1942 tarihli mektup, Paris Bьyьkelзiliği Arşivi).

83 Rue Sedaine

19 Ekim 1942

Tьrkiye'nin Sayın Paris Başkonsolosu

170 Boulevard Hausmann, Paris VIII

Ekselans,

Masum bir vatandaşı ciddi bir şekilde koruduğunuza ve savunduğunuza inanarak, size aşağıdaki hususları arz etmekten onur duyarım:

Bu yılın 1 Ekim gьnь alınıp hьlen Drancy Kampı'nda enterne edilen eşim ve iki зocuk babası İsak Bitran, bir hatanın kurbanı olup, bunun delilleri Alman makamlarına sunulmalıdır:

Eşim, Boulevard Voltaire'de yapılan toplantıya hiзbir şekilde katılmadığı gibi, olay hakkında da bilgi sahibi değildir.

Oturmakta olduğu Rue Sedaine'deki evine gelirken tutuklanması, sadece ve aзık bir şekilde başkası ile karıştırılmış olmasındandır.

Dolayısıyla, kцtь bir şekilde yorumlanabilecek hiзbir hareket ve faaliyette bulunmamıştır. Hiзbir suз işlememiştir ve tamamen masumdur.

Kendisi başından beri, yedi aydır,[312] eşinden ve зocuklarından mahrum bir vaziyette, kampın eziyetini зekmektedir ve dьşmanlık yapabilecek bir durumda da değildir.

Aylar цncesinde başvurusunu yaptığı ve bu konudaki işlemlerin devam ettiği girişimiyle sadece ailesiyle birlikte Tьrkiye'ye dцnmeyi dьşlemektedir.

Kutsal adalet adına, beni kabul edip dinlemekle gцsterdiğiniz вlicenap duygularınıza inanmış ve yьksek hayırsever makamınızdan başka savunma vasıtası bulamayan bir insan olarak, işgal makamları nezdinde sadık bir tercьmanımız olmanızı ve eşimin serbest bırakılması suretiyle hatanın tamir edilmesini sizden rica ediyorum. Yakın ve enerjik mьdahalenizi beklerken, Sayın Başkonsolos, iki зocuklu, gцzь yaşlı, yьreği parзalanmış ve bьyьk ьmitsizlik iзindeki bir annenin duygularını ve ьstьn saygılarının teyidini kabul buyurunuz.

(**imza**) Eşi Sarah Bitran

83 Rue Sedaine

f) *Tьrkiye Başkonsolosluğu, Almanya Bьyьkelзiliği'nden, İsak Bitran'ın serbest bırakılmasını tekrar rica ediyor* (Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'ndan Almanya Bьyьkelзiliği'ne 18 Kasım 1942 tarih ve F 476 sayılı nota, Paris Bьyьkelзiliği Arşivi).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu

18 Kasım 1942

Tьrkiye Başkonsolosluğu, Museviliğe mensup vatandaşlarımızdan, konsolosluğumuzca verilmiş 20 Mayıs 1942 tarih ve 61 sayılı pasaport hamili ve 2 Ekim gьnь Alman polisi tarafından tutuklanıp Drancy Kampı'na gцnderilen ve o tarihten beri orada bulunan İsak Bitran'ın, başka bir suз isnat edilmiyorsa, serbest bırakılmasını, 2 Ekim tarih ve F 133 sayılı notası ile Almanya Bьyьkelзiliği'nden rica etmişti.

Notasına bir cevap alamayan başkonsolosluğumuz, izninize sığınarak, İsak Bitran'ın durumunu değerli Almanya Bьyьkelзiliği'ne bir kere daha hatırlatmak ister ve bu konuda katlanılacak zahmet için peşinen teşekkьr eder.

Tьrkiye Başkonsolosluğu, bu vesileyle, Alman Bьyьkelзiliği'ne ьstьn saygılarının teyidini tekrar eder.

(**imza**) Başkonsolos

g) *Almanya Bьyьkelзiliği, İsak Bitran'ın Alman alehytarı hareketleri sebebiyle enterne edildiğini ve gerek SS цrgьtьnьn gerek gьvenlik polisinin kendisini serbest bırakmaya niyetinin olmadığını Tьrkiye Başkonsolosluğu'na bildiriyor* (Almanya'nın Paris Bьyьkelзiliği'nden Tьrkiye Başkonsolosluğu'na 3 Aralık 1942 tarihli yazı, Paris Bьyьkelзiliği Arşivi, F 561).

Almanya Bьyьkelзiliği
Paris, 3 Aralık 1942

Tьrkiye Başkonsolosluğu'na, Paris

Tьrkiye Başkonsolosluğu'nun 19 Kasım 1942 tarihli notasına cevaben, Gьvenlik Polisi Komutanı ile SS'in Almanya Bьyьkelзiliği'ne verdiği bilgiye gцre, Yahudi Isak Bitran'ın, Almanya aleyhtarı faaliyeti dolayısıyla enterne edildiği ve her iki цrgьtьn de kendisini serbest bırakmaya niyetleri olmadığını bildirmek isteriz.

(**imza**)

Konsolosluğun Notu: Цzet: Gьvenlik Polisi ve SS, Isak Bitran'ın Alman aleyhtarı faaliyeti dolayısıyla gцzaltına alındığını ve kendisini serbest bırakma niyetleri olmadıklarını Almanya Bьyьkelзiliği'ne bildirmişlerdir (3 Aralık 1942, Namık Kemal Yolga).

h) *İsak Bitran, Drancy Toplama Kampı'ndan Tьrkiye Başkonsolosluğu'na (Paris) yazdığı mektupta serbest bırakılmasının sağlanmasını istiyor* (Drancy'de bulunan İsak Bitran'dan Paris Başkonsolosluğu'na 28 Ocak 1943 tarihli mektup, Paris Başkonsolosluğu Arşivi).

Drancy, 28 Ocak 1943

Sayın Başkonsolos,

Tutuklanmış olduğum gezen 3 Eylьl'den[313] beri Drancy Kampı'nda gцzaltında olduğumu dikkatinize sunmakla onur duyarım. Alman makamları nezdinde зok yararlı olacağını bildiğim gerekli mьdahaleyi yapacağınıza inanıyorum.

Bu vesileden yararlanarak, gezen 27 Eylьl'de konsolosluğunuza vermiş olduğum belgeleri eşime iade etmenizi rica ederim.

Bizim için yapacağınız her şey için peşinen teşekkьr eder, sizden haber beklerken, en derin saygılarımın kabulьnь rica ederim Sayın Konsolos.

(**imza**) Bitran
TP 1030

Konsolosluğun Notu: 1 Şubat 1943'te alındı.

i) *Tьrkiye Başkonsolosluğu, Almanya Bьyьkelзiliği'nden, İsak Bitran'ın serbest bırakılması ізin gerekenin yapılması ve gerek kendisine gerekse Tьrkiye'ye dцnmek isteyen diğerlerine vize verilmesini rica ediyor* (Tьrkiye Başkonsolosluğu'ndan (Paris) Almanya Bьyьkelзiliği'ne (Paris) 29 Ocak 1943 tarih ve F 916/1 sayılı nota, Paris Bьyьkelзiliği Arşivi).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
29 Ocak 1943

Almanya Bьyьkelзiliği'ne,

78, Rue de Lille, Paris VII

Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu, Almanya Bьyьkelзiliği'ne saygılarını sunarken, aşağıdaki hususu dikkatlerine sunmaktan onur duyar:

Başkonsolosluğumuz, 18 Kasım 1942 tarih ve F 476 sayılı yazısı ile, Almanya Bьyьkelзiliği'nden, 20 Mayıs 1942 tarihli olup 20 Mayıs 1943 tarihine kadar gezerli ve 61 sayılı pasaport hamili ve hьlen Drancy Kampı'nda enterne edilmiş bulunan Tьrk vatandaşı İsak Bitran'ın serbest bırakılması hususunda yetkili makamlar nezdinde gerekli mьdahaleyi lьtfetmesini rica etmişti. Ayrıca yьz kadar Tьrk vatandaşı ile İsak Bitran'a da Tьrkiye'ye dцnьş vizesi verilmesi hususu bundan iki ay kadar цnce Almanya Başkonsolosluğu'nun onayına sunulmuştu.

Vizeler ізin mevcut ricamıza muhtemeldir ki yakında cevap verilecektir. Lakin Tьrkiye Başkonsolosluğu, Almanya Bьyьkelзiliği'nden, İsak Bitran'ın serbest bırakılmasının зabuklaştırılması ve bu suretle Tьrkiye'ye dцnьş hazırlıklarını yapmasına imkвn verilmesi ізin gerekli mьdahaleyi lьtfetmesini de rica eder.

Tьrkiye Başkonsolosluğu зok Sayın Almanya Bьyьkelзiliği'ne bu konudaki teşebbьsь ізin peşinen teşekkьr eder ve derin saygılarının teyidini sunar.

(**imza**) Başkonsolos
Paris, 29 Ocak 1943

j) *Tьrkiye Başkonsolosluğu (Paris) İsak Bitran'a serbest bırakılması ізin Almanlar nezdinde başvuruda bulunulduğunu ve aile otomobilinin kendisine ait olduğunu gцsterir bir belgenin de Bayan Bitran'a verildiğini bildiriyor* (Tьrkiye Başkonsolosluğu'ndan (Paris) Drancy'de bulunan İsak Bitran'a 17 Şubat 1943 tarih ve F 911 sayılı yazı, Paris Bьyьkelзiliği Arşivi).

Tьrkiye Cumhuriyeti Tьrkiye Başkonsolosluğu
170 Boulevard Hausmann, Paris VIII

Bay Bitran, Kayıt No. 1077, Merdiven 21, Kat 4

Drancy Kampı (Seine)

Beyefendi,

28 Ocak tarihli kartınıza cevaben, serbest bırakılmanızı sağlamak için yetkili merciler nezdinde gerekli teşebbüslerin yapılmış olduğunu bildiririm. Ayrıca, Rosengart marka küçük kamyonetin size ait olduğunu belirten belge ile bu otomobile ait belgeler Bayan Bitran'a verilmiştir.

Mahsus selamlarımı kabul buyurunuz.

(**imza**) Başkonsolos

Konsolosluğun Notu: 12 Mart'ta serbest bırakıldı.

k) *Türkiye Başkonsolosluğu, İsak Bitran ile Herman Rothenberg'in serbest bırakılmalarını rica etmiş olduğunu Almanya Büyükelçiliği'ne hatırlatıyor ve kendilerine diğer Türk vatandaşları ile birlikte Türkiye'ye dönüş vizesi verildiğine göre serbest bırakılmalarını istiyor* (Türkiye Başkonsolosluğu'ndan (Paris) Almanya Büyükelçiliği'ne (Paris) 20 Şubat 1943 tarih ve F 1058 sayılı nota, Paris Büyükelçiliği Arşivi).

Türkiye Başkonsolosluğu
Paris, 20 Şubat 1943

Almanya Büyükelçiliği'ne,

78, Rue de Lille, Paris VII

Türkiye Başkonsolosluğu, Almanya Büyükelçiliği'ne saygılarını sunarken, Türkiye'ye dönüş için vize verilen Türk vatandaşları arasında bulunan iki Türk vatandaşın, 17723 kayıt numaralı Herman Rothenberg ile 1077 kayıt numaralı İsak Bitran'ın hülen Drancy Kampı'nda enterne vaziyette tutulduklarını dikkatinize sunmaktan onur duyar. Başkonsolosluğumuz, çok Sayın Almanya Büyükelçiliği'nden, Herman Rothenberg ile İsak Bitran'ın ivedi olarak serbest bırakılmaları için yetkili merciler nezdinde gerekeni lütfetmesini ve bu suretle, yakında hareket edeceklerinden hazırlık yapmalarına imkün verilmesini rica eder.

Başkonsolosluğumuz, bu konudaki lütufkür müdahalesinden dolayı Almanya Büyükelçiliği'ne peşin teşekkürlerini ve bu vesileyle derin saygılarının teyidini sunar.

(**imza**) Başkonsolos

Konsolosluğun Notu: 12 Mart'ta serbest bırakıldılar.

l) *Türkiye Başkonsolosluğu (Paris), Yahudi Sorunları Genel Komiserliği'nden Almanya'nın izni ile Türkiye'ye dönecek İsak Bitran'ın otomobilini satması için müsaade istiyor* (Türkiye Başkonsolosluğu'ndan (Paris), 2 Place des Petits-Pères'de

Yahudi Sorunları Genel Komiserliği'ne 12 Mart 1943 tarih ve F 1212 sayılı yazı, Paris Bьyьkelзiliği Arşivi).

Tьrkiye Cumhuriyeti Tьrkiye Başkonsolosluğu
Paris, 12 Mart 1943

Yahudi Sorunları Genel Komiserliği

2, Place des Petits-Pйres, Paris 2йme

Baylar,

Paris IX, 83 Rue Sedaine'de ikamet etmekte olan Bay İsak Bitran'ın isteği ьzerine bildirmek isterim ki, kendisi Başkonsolosluğumuza kayıtlı bir Tьrk vatandaşı olup, Alman makamlarından transit vizesi aldığından, gelecek 15 Martta Tьrkiye'ye hareket edecek kafile ile ьlkesine dцnecektir.

Dolayısıyla, Bay İsak Bitran'ın, sahibi olduğu 2.113.424 fabrikasyon numaralı ve 2944 RM 1 sayı ile kayıtlı Rosengart marka otomobilini, Paris, 36, Rue de Clйry'de oturan Bay Akkawi'ye satmasına izin verilmesini rica ederim.

Sayın Baylar, mahsus selamlarımı kabul buyurunuz

(**imza**) Namık Kemal Yolga
Konsolos adına
Paris, 12 Mart 1943

m) *Almanya Bьyьkelзiliği, İsak Bitran ile Herman Rothenberg'in 12 Mart 1943'te Drancy Kampı'ndan salıverildiklerini Tьrkiye Başkonsolosluğu'na bildiriyor* (Almanya Bьyьkelзiliği'nden (Paris) Tьrkiye Başkonsolosluğu'na (Paris) yazı, Paris Bьyьkelзiliği Arşivi).

Almanya Bьyьkelзiliği, Paris

Tьrkiye Başkonsolosluğu'na,

170 Boulevard Haussmann, Paris

Almanya Bьyьkelзiliği, Yahudi ırkından Tьrk vatandaşları Herman Rothenberg ile İsak Bitran'ın 12 Mart 1943 gьnь Drancy Kampı'ndan salıverildiklerini, Tьrkiye Başkonsolosluğu'nun 20 Şubat 1943 tarih ve 1052 sayılı notasına cevaben bildirir.

(**Mьhьr**) Almanya Bьyьkelзiliği
Paris, 12 Mart 1943

Konsolosluğun Notu: 16 Mart 1943'te alındı (-Namık Yolga).

Цzet: H. Rothenberg ve I. Bitran 12 Mart 1943'te serbest bırakılmışlardır (17 Nisan 1943, Namık Yolga).

MAYER KOHEN DOSYASI

Karaborsacılık suзundan 23 Ekim 1942 tarihinde tutuklanıp, 11. Ceza Mahkemesi tarafından 6 ay hapse

mahkum olmuştur.[314]

Evi Fransız polisi tarafından 29 Kasım 1942'de mühürlenmiştir.[315]

20 Mayıs 1943: Almanlar, derhal Türkiye'ye gönderilecek olursa serbest bırakılacağını söylüyor.

1 Ocak 1943:[316] **Hapisten çıkmışsa da Alman işgal makamlarına teslim edilmiş ve onlar da kendisini Drancy Kampı'na göndermişlerdir.**

13 Mart 1944: Drancy'den serbest bırakıldı.

9 Şubat 1944: Saat 19.00'da Doğu Garı'ndan hareket eden kafile ile Türkiye'ye dönmek üzere Paris'ten ayrılmıştır.

a) *Fransız avukat, Mayer Kohen'in durumunu Türkiye Başkonsolosluğu'na (Paris) bildiriyor (-8 Eylül 1942 tarihli mektup bulunamamıştır).* 3 Aralık 1942 tarihli mektupta bu mektuba atıfta bulunulmaktadır.

b) *Fransız avukat, Mayer Kohen'in durumu hakkında Türkiye Başkonsolosluğu'na ikinci bir mektup yazıyor. Fahiş fiyatla mal satmaktan Fransız mahkemesinin hükmettiği cezası biter bitmez, tekrar tutuklanmasının önlenmesi için, Türkiye Başkonsolosluğu'nun Fransız makamları nezdinde harekete geçmesini istiyor* (Biib(?)'den Türkiye Başkonsolosluğu'na (Paris) 3 Aralık 1942 tarih ve F 586 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

38 Avenue Foch, Paris VIII
Telefon: Carnot 18-04
Paris 3 Aralık 1942

Türkiye Konsolosluğu'na,

170 Bd. Haussmann, Paris

Sayın Konsolos,

Paris'te 104 Quai de Jemmapes'da ikamet eden Türk vatandaşı Mayer Kohen'le ilgili durum hakkında size daha önce 8 Eylül tarihinde bir mektup yazmıştım. Bay Kohen başkalarıyla birlikte fahiş fiyatla satış yapmaktan 23 Ekim'de 11. Ceza Mahkemesi önüne çıkarılmış ve mahkeme de kendisini 6 ay hapse mahkum etmiştir. Bay Mayer bu kararı temyiz ettiğinden yeniden mahkemeye çıkacaktır. Bununla beraber, 11. Ceza Mahkemesi'nin hükmettiği mahkumiyet Ocak 1943 başında sona erecektir. Alman makamları, kendisinin Yahudi olması dolayısıyla, cezasının sonunda Bay Mayer Kohen'in ve diğer suç ortaklarının kendilerine teslimini istemiyor olsalardı, bu tarihte serbest kalacaktır. Şu gerçektir ki, Bay Kohen'in diğer iki suç ortağı Yahudilerle ilgili kanunları ihlal etmekle suçlanırken, Türk vatandaşı olan ve Türk vatandaşlığı ile korunması dolayısıyla

Yahudi yıldızı taşıma mecburiyetinde bulunmayan Bay Mayer Kohen için aynı şey söz konusu değildir.

Türk vatandaşı olduğunu bilmediklerinden, cezanın sonunda Bay Mayer Kohen'in kendilerine teslimini isteyen Alman makamları nezdinde müdahalede bulunabilmeniz için durumun gereğini aynen bildiriyorum. Bay Mayer'in serbest kalmasından sonra bir enterne merkezine transferini önlemek için yetkili Alman makamlarının gerekli talimatı vermesini sağlamak amacıyla ivedi olarak harekete geçmek gereklidir. Arzu edeceğiniz ilave bilgileri vermek için emrinizdeyim ve vatandaşınız lehine yapabileceğiniz her şey için peşinen teşekkür ederim.

Üstün saygılarımı kabul buyurmanızı rica ederim Sayın Başkonsolos.

(imza) Biib...

Avukat

c) *Türkiye Başkonsolosluğu, Almanya Büyükelçiliği'nden, Türk vatandaşı olması nedeniyle Mayer Kohen'in hapisten çıktıktan sonra Alman makamlarınca tutuklanmasının durdurulmasını rica ediyor* (Türkiye Başkonsolosluğu'ndan (Paris) Alman Büyükelçiliği'ne (Paris) 7 Ocak 1943 tarih ve F 719 sayılı nota, Paris Büyükelçiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Türkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu

7 Ocak 1943, No. F 719

Almanya Büyükelçiliği'ne, Paris

Türkiye Başkonsolosluğu, Almanya Büyükelçiliği'ne saygılarını sunarken, aşağıdaki hususları dikkatlerine iletmekten onur duyar:

20 Ekim 1942[317] tarihinde 519 sayı ile yenilenen ve 29 Ekim 1943 tarihine kadar geçerli 1489 TP sayılı vatandaşlık belgesine sahip Türk vatandaşı Bay Mayer Kohen, tutuklanıp 11. Ceza Mahkemesi tarafından yasaya aykırı fahiş fiyat istemekten 23 Ekim'de 6 ay hapse mahkûm olmuştur. Bu Türk vatandaşına hükmedilen ceza 1 Ocak'ta sona erecektir. Fakat avukatından aldığımız bilgilere göre, işgal makamları, yetkili Fransız memurlarından hapisten çıkar çıkmaz Bay Mayer'i kendilerine teslimini istemişlerdir.

Bay Mayer Kohen'in Türk vatandaşı olması nedeniyle başkonsolosluğumuz, çok Sayın Almanya Büyükelçiliği'nden, yetkili merciler nezdinde müdahale lütfunda bulunmasını ve cezasını tamamlayan Bay Mayer'in güvenli kampına gönderilmeyip kesin olarak serbest bırakılmasını rica eder. Bay Mayer Kohen'in avukatının mektubunun bir nüshası ilişik olarak takdim edilmiş olup, başkonsolosluğumuz bu vesile ile derin saygılarının teyidini sunar.

(imza) Fikret Şefik Özdoğancı

Başkonsolos

d) *Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu, Drancy Gцzaltı Kampı Komutanı'ndan, Tьrk vatandaşı olması nedeniyle Mayer Kohen'in serbest bırakılmasını istiyor* (Tьrkiye Başkonsolosluğu'ndan (Paris) Drancy (Seine) Gцzaltı Kampı Komutanı'na 12 Ocak 1943 tarih ve F 798 sayılı mektup, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
Paris, 12 Ocak 1943, No. F 798

Drancy (Seine) Gцzaltı Kampı Komutanlığı'na,

Sayın Komutan,

Yьksek yцnetiminizdeki Drancy Kampı'nda gцzaltında tutulan Mayer Kohen'in, 20 Ekim 1942'de yenilenmiş ve 20 Ekim 1943[318] tarihine kadar geзerli 1489 TP sayılı vatandaşlık belgesine sahip bir Tьrk vatandaşı olduğunu dikkatinize sunmakla onur duyarım. Vatandaşımın serbest bırakılmasını sağlamak hususunda esasen yetkili makamlar nezdinde gerekli başvuruyu yapmış bulunuyorum.

Derin saygılarımın teyidini kabul buyurunuz Sayın Komutan.

(**imza**) Fikret Şefik Цzdoğancı
Başkonsolos

e) *Tьrkiye Başkonsolosluğu, Tьrk vatandaşı olması sebebiyle, Mayer Kohen'in Drancy Kampı'ndan bırakılması iзin gerekenin yapılmasını Almanya Bьyьkelзiliği'nden rica ediyor* (Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'ndan Almanya Bьyьkelзiliği'ne (Paris) 15 Ocak 1943 tarih ve F 815 sayılı nota, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
15 Ocak 1943, F 815

Almanya Bьyьkelзiliği'ne

78 Rue de Lille, Paris VII

Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu Almanya Bьyьkelзiliği'ne saygılarını sunar ve aşağıdaki hususu dikkatlerine iletmekle onur duyar:

Başkonsolosluğumuzun 7 Ocak 1943 tarih ve F 719 sayılı mektubunda sцzь edilen Bay Mayer Kohen, 20 Ekim 1942 tarih ve 519 sayı ile yenilenmiş ve 20 Ekim 1943 tarihine kadar geзerli 1489 TP sayılı vatandaşlık belgesine sahip bir Tьrk vatandaşı olup, gцzaltına alındığı Drancy Kampı'nda bulunmaktadır.

Bay Mayer Kohen'in vatandaşlığı dolayısıyla ve Fransız makamlarının hьkmettiği cezayı da tamamlamış olduğundan, Tьrkiye Başkonsolosluğu, зok Sayın Almanya Bьyьkelзiliği'nden, Bay Mayer'in hьrriyetinin kesin olarak

sağlanması için yetkili makamlar nezdinde lütfedip teşebbüste bulunmasını rica eder.

Başkonsolosluğumuz, Almanya Büyükelçiliği'nin bu hususta katlanacağı zahmetten dolayı peşin teşekkürlerini sunar ve bu vesileyle derin saygılarını teyit eder.

(**imza**) Fikret Şefik Üzdoğancı

f) *Türkiye Başkonsolosluğu, Drancy Kampı'nda bulunan Mayer Kohen'e serbest bırakılıp Türkiye'ye dönebilmesi için gerekli vize talep formunu doldurmasını bildiriyor* (Türkiye Başkonsolosluğu'ndan (Paris), Drancy Kampı'nda, 18254 numarada kayıtlı, merdiven 21, Oda 4'te bulunan Mayer Kohen'e 18 Mart 1943 tarih ve F 1216 sayılı mektup, Paris Büyükelçiliği Arşivi).

Türkiye Başkonsolosluğu
170, Boulevard Haussmann, Paris VIII
18 Mart 1943, No. F 1216

Bay Mayer Kohen

Kayıt No. 18254, Merdiven 21, Oda 4, Drancy Kampı

Beyefendi,

Gözaltı Kampı Müdürü'ne yazdığım mektupta, iki nüsha vize talepnamesini size vermesini rica ettim. Türkiye'ye dönüşünüz için gerekli ne varsa yapılabilmesi için bu talepnameleri Almanca olarak doldurup bize en kısa zamanda iade etmenizi istiyoruz.

Mahsus selamlarımı kabul buyurunuz.

(**imza**) Başkonsolos
Paris, 18 Mart 1943

g) *Bayan Kohen, Paris'teki evinden mühürlerin sökülmesinin sağlanmasını rica ediyor* (Paris X, 104 bis Quai de Jemmapes adresinde bulunan Bayan Kohen'den tarihsiz mektup, Paris Büyükelçiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Türkiye Başkonsolosluğu, Paris

Sayın Başkonsolos,

Paris X, 104 bis Quai de Jemmapes'da oturduğum evin kapısına yapıştırılmak üzere, evin bana ait olduğunu bildiren bir onay belgesinin gönderilmesini rica etmekten onur duyarım. Derin saygılarımın kabulünü rica ederim Sayın Başkonsolos.

(**imza**) Madam Kohen
104 bis Quai de Jemmapes, Paris X

Not: Sayın Konsolos, evime 29 Kasım 1942'de konulan mühürlerin de kaldırılması için gerekeni yapmanızı rica edeceğim.

Beyefendi, en samimi minnet duygularımı kabul buyurunuz.

(**imza**) Madam Kohen

Konsolosluğun Notu: 1489 TP, 20/10/1942 tarihli ve 519 S vatandaşlık belgesi.

h) *Bayan Mayer Kohen, Türkiye Başkonsolosluğu'na, eşinin hülâ hasta ve bakımsız bir vaziyette Drancy Kampı'nda bulunduğunu bildiriyor* (Bayan Kohen'den Türkiye Başkonsolosluğu'na 23 Mart 1943 tarihli mektup, Paris Büyükelçiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Paris, 23 Mart 1943

Sayın Başkonsolos,

İçinde bulunduğum ruhsal çöküntü, beni, iyi niyetinizi zorlayarak, aşağıdaki gerçekleri size arzetmeye mecbur bırakıyor:

1903 yılında Edirne'de (Türkiye) doğmuş bir Türk vatandaşı olan eşim Mayer Kohen, sekiz aydan fazladır güçaltına alınmış ve hülâ Drancy Kampı'nda bulunmaktadır. Kendisi akut egzamaya yakalanmış olup içinde bulunduğu şartlar da tedavisine imkân vermemektedir.

Eşim ve çocuğumun babasını bir hastalığın tehdidi altında görmenin özüntüsü, beni, himayenizi ve serbest bırakılması için yetkili makamlar nezdinde teşebbüste bulunmanızı rica etmeye zorlamaktadır. Sizden başka kapısını çalacak kimsem yok ve bütün bir ailenin yıkılmasını önlemek için mümkün olanı yapacağınızı ümit ederim. Peşinen teşekkür eder, derin saygı duygularımın ifadesini kabul buyurmanızı rica ederim Sayın Başkonsolos.

(**imza**) M. Kohen

Konsolosluğun Notu: Namık Yolga, 1489 TP, 28/3/1943.

i) *Drancy Kampı'nda Mayer Kohen'den Türkiye Başkonsolosluğu'na mektup* (Bay Mayer Kohen, Drancy (Seine), Kayıt No. 18254, No. F 1441, 27 Mart 1943, Paris Büyükelçiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Posta kartı, Drancy Enterne Kampı, Sansür Şubesi'nce damgalanmıştır.

Mayer Kohen, Drancy Enterne Kampı, Kayıt No. 18254

Sayın Türkiye Başkonsoloslu'na, Paris
170 Boulevard Haussmann, Paris

Sayın Konsolos,

Akut egzamadan muzdarip olarak kampın revirinde bulunduğumu, yaraların kulaklarıma ve ellerime kadar yayıldığını, bakımsızlık ve ilâçsızlıktan durumun

her gezen gьn daha da kцtьye gittiğini bildirmek isterim. Benim izin gьz olmasına rağmen, her şeyi kendim yapmaktayım. Lьtfen Sayın Başkonsolos, bana bir iyilik yapıp da bir klinik veya hastaneye naklimi sağlar mısınız? Bu suretle, Tьrkiye'ye hareket etmeden цnce iyi bir tedavi gцrmьş olurum. Mьmkьn olan her şeyi yapmanızı rica ederim...

(imza) Mayer Kohen

j) *Tьrkiye Başkonsolosluğu, daha iyi bir tedavi gцrebilmesi izin Mayer Kohen'in Rothschild Hastanesi'ne naklini Almanya Bьyьkelзiliği'nden rica ediyor* (Paris Başkonsolosluğu'ndan Almanya Bьyьkelзiliği'ne 16 Nisan 1943 tarih ve F 1441 sayılı nota, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
16 Nisan 1943, No. F 1441

Almanya Bьyьkelзiliği'ne,

78, Rue de Lille, Paris VII

Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu, Almanya Bьyьkelзiliği'ne saygılarını sunarken, aşağıdaki hususu dikkatlerine sunmaktan onur duyar:

Başkonsolosluğumuz, 15 Ocak 1943 tarih ve F 815 sayılı mektubu ile, Tьrk vatandaşı olup Drancy Kampı'nda gцzaltında bulunan Bay Mayer Kohen'in serbest bırakılmasını Almanya Bьyьkelзiliği'nden rica etmişti. Bu Tьrk vatandaşının bize bildirdiğine gцre, kendisi akut egzamaya yakalanmış olup Drancy Kampı'nda gerekli tedaviden yoksun bulunmaktadır. Bay Mayer Kohen, gerekli bakımın verilebileceği Rothschild Hastanesi'ne nakledilmeyi arzu etmektedir. Bu şahıs Tьrk vatandaşı olduğundan, başkonsolosluğumuz, зok Sayın Almanya Bьyьkelзiliği'nden, yetkili makamlar nezdinde lьtfedip teşebbьste bulunarak, Bay Mayer Kohen'in Rothschild Hastanesi'ne naklinin sağlanmasını rica eder. Tьrkiye Başkonsolosluğu, bu konuda katlanacağı zahmetten dolayı Almanya Bьyьkelзiliği'ne peşin teşekkьrlerini sunarken, bu vesileyle derin saygılarının teyidini tekrarlar.

(imza) Fikret Şefik Цzdoğancı
Başkonsolos

k) *Tьrkiye Başkonsolosluğu, Almanya Bьyьkelзiliği'ne, Mayer Kohen'in Rothschild Hastanesi'ne nakledilip edilmediğini soruyor* (Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'ndan Almanya Bьyьkelзiliği'ne (Paris) 4 Mayıs 1943 tarih ve F 1649 sayılı yazı, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
4 Mayıs 1943, No. F 1649

Almanya Bьyьkelзiliği'ne,

78, Rue de Lille, Paris VII

Tьrkiye Başkonsolosluğu, Almanya Bьyьkelзiliği'ne saygılarını sunarken, hвlen Drancy Kampı'nın revirinde bulunan Tьrk vatandaşı Mayer Kohen hakkındaki 16 Nisan 1943 tarih ve F 1441 sayılı notası ізin herhangi bir şey yapılıp yapılmadığı hususunda bilgi verilmesini rica etmekten onur duyar.

Tьrkiye Başkonsolosluğu, bu konuda vereceği zahmet ізin Almanya Bьyьkelзiliği'ne peşin teşekkьrlerini sunar ve bu vesileyle derin saygılarının teyidini tekrarlar.

(**imza**) Fikret Şefik Цzdoğancı
Başkonsolos

l) *Almanya Bьyьkelзiliği (Paris), Tьrkiye Başkonsolosluğu'na (Paris), derhвl Tьrkiye'ye gцnderilmesi şartıyla Mayer Kohen'in serbest bırakılacağını bildiriyor (-13 Ocak 1944'te serbest bırakıldı ve 9 Şubat 1944'te Tьrkiye'ye gцnderildi)* (Almanya Bьyьkelзiliği'nden (Paris) Tьrkiye Başkonsolosluğu'na (Paris) 20 Mayıs 1943 tarih ve 2173/43 sayılı nota, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Almanya Bьyьkelзiliği
Paris, 20 Mayıs 1943, No. 2173/43

Tьrkiye Başkonsolosluğu'na,

Yetkili Alman memurlarından ve Fransız polisinden alınan bilgilere gцre, yasalara aykırı fiyat artışı, karaborsa ve diğer ihlallerden mahkьm olup bu yьzden Drancy Kampı'na gцnderilen Tьrk vatandaşı Kohen Mayer hakkında başkonsolosluğunuzun yazdığı 16 Nisan 1943 tarih ve 441 sayılı ve 4 Mayıs 1943 tarih ve 1649 sayılı notalarınıza Almanya Bьyьkelзiliği'nin cevabıdır. Eğer Tьrkiye Bьyьkelзiliği, Kohen Mayer'in derhвl Tьrkiye'ye gцnderileceği hakkında olumlu gьvence verebilirse, Alman makamları kendisinin serbest bırakılmasını sağlayacaklardır.

Almanya Bьyьkelзiliği, Paris
No. 2173/43

Konsolosluğun Notu: 22 Mayıs 1943'te geldi (Namık Yolga). 13 Ocak'ta serbest bırakıldı. 9 Şubat'ta Tьrkiye'ye gцnderildi. Paris'ten ayrıldı.

m) *Tьrkiye Başkonsolosluğu, Mayer Kohen'in Drancy Kampı'ndan bırakıldıktan sonra Paris'teki Rothschild Hastanesi'nde olduğunu Paris polisine bildiriyor ve Tьrkiye'ye gцnderilmek ьzere olduğundan, polisten, kendisine dokunulmamasını istiyor* (Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'ndan Paris Emniyet Mьdьrlьğь'ne 14 Ocak 1944 tarih ve F 3207 sayılı yazı, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
Paris, 14 Ocak 1944, No. F 3207

Emniyet Mьdьrlьğь'ne, Paris

Tьrkiye Başkonsolosluğu, Emniyet Mьdьrlьğь'ne saygılarını sunarken, mьdьrlьğьnьzьn Sınırdışı Şubesi'nin "sьrgьn emri" ibaresini taşıyan 31 Aralık 1942 tarih ve 141320 sayılı mektubuna cevaben, Bay Mayer Kohen'in 1489 TP No.'lu vatandaşlık belgesini haiz bir Tьrk vatandaşı olduğunu bildirmekten onur duyar.

Bay Mayer Kohen, Drancy Enterne Kampı'ndan serbest bırakıldıktan sonra, hьlen geзici olarak Rothschild Hastanesi'nde bulunmakta olup, зok yakında hareket edecek bir kafile ile Tьrkiye'ye gцnderilecektir.

Dolayısıyla başkonsolosluğumuz, Tьrkiye'ye hareketinden цnce kalacağı Paris'te, mьdьrlьğьnьz personeli tarafından, kendisinin rahatsız edilmemesini rica eder.

Başkonsolosluğumuz, bu konuda katlanacağı zahmetten dolayı Emniyet Mьdьrlьğь'ne peşinen teşekkьr eder ve bu vesileyle derin saygılarının teyidini sunar.

(**imza**) Fikret Şefik Цzdoğancı
Başkonsolos
Paris, 14 Ocak 1944

n) *Mayer Kohen, Tьrkiye'ye dцnmeden цnce eşyalarını satabilmesi izin Tьrkiye Başkonsolosluğu'ndan izin istiyor* (Mayer Kohen, 104 Quai Jemappes, Paris X'den Tьrkiye Başkonsolosluğu'na tarihsiz mektup-24 Ocak 1944'te alınmıştır).

Kohen Mayer
104 Quai Jemmapes, Paris X
25 Ocak 1944

Tьrkiye Başkonsolosluğu'na, Paris

Sayın Başkonsolos,

Gelecek kafile ile Tьrkiye'ye dцnecekler listesinde adımın bulunması dolayısıyla, mobilyalarımı satmama izninizi rica etmekten onur duyarım. Teşekkьr eder, saygı ve selamlarımı kabul buyurmanızı temenni ederim.

(**imza**) M. Kohen

Konsolosluğun Notu: Cevap, 24 Ocak 1944, 1489 TP.

o) *Tьrkiye Başkonsolosluğu, Mayer Kohen'e, başkonsolosluğun koruması altındaki bir Tьrk vatandaşı olarak, bir an цnce Tьrkiye'ye dцnmesi şartıyla, eşyalarına istediği gibi tasarruf edebileceğini bildiriyor* (Tьrkiye Başkonsolosluğu'ndan Bay

Mayer Kohen'e 25 Ocak 1944 tarih ve F 3260 sayılı yazı, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
Paris, 25 Ocak 1944, No. F 3260

Bay Mayer Kohen

104, Quai de Jemmapes, Paris X

Beyefendi,

Bu ayın 25'inde yazdığınız mektubunuza cevaben, başkonsolosluğumuzca korunan "muntazam" Tьrk vatandaşı olmanız dolayısıyla, yakın zamanda Tьrkiye'ye dцneceğinizden, eşyalarınıza istediğiniz gibi tasarruf etmekte, satmakta veya herhangi bir yere bırakmakta serbest olduğunuzu bildiririm.

Mahsus selamlarımı kabul buyurunuz.

(**imza**) Fikret Şefik Цzdoğancı

p) *Mayer Kohen 9 Şubat 1944'te hareket edecek kafile ile Tьrkiye'ye dцnecek* (Tьrkiye Başkonsolosluğu'ndan Mayer Kohen'e 8 Şubat 1944 tarihli mektup, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
8 Şubat 1944

Bay Mayer Kohen

104, Quai de Jemmapes, Paris X

Beyefendi,

Başkonsolosluğumuz sizin katılacağınız kafilenin 9 Şubat'ta, yani yarın hareket edeceğini bildirir. Biletlerinizi almak iзin 3 Place de l'Opera'daki Mitropa'ya henьz uğramadığınızı цğrenmiş bulunuyoruz. Derhьl oraya gitmenizi rica eder, Зarşamba gьnь saat 19.00'da sizi Doğu Garı'nda gцrmeyi ьmit ederiz.

Selamlarımla

(**imza**) 8 Şubat 1944

Paris'teki Tьrkiye Başkonsolosluğu'nun yoğun зabaları sonucu, 2 Şubat ile 25 Mayıs 1944 tarihleri arasında ayda iki kere kalkan tren kafileleri ile 414 Tьrkiye Yahudisi, 11 Mьslьman ve 2 Hıristiyan Tьrkiye'ye dцnmьşlerdir. Buna ek olarak, Fransız Rivierası kıyılarından kьзьk teknelerle 1.000 kadar Tьrkiye Yahudisi ile Brьksel'den her kafilede 20 Yahudi mьltecisi trenle Tьrkiye'ye gitmişlerdir.[319]

Gidenlerin зoğunun, akşamın erken saatlerinde Paris'in Kuzey Garı ile Doğu Garı'ndan veya цğleden sonra erken saatlerde Brьksel'den hareket edip, Avusturya ve Macaristan'dan geзerek Şark Ekspresi'nin orijinal gьzergвhı olan Budapeşte, Bьkreş ve Sofya ьzerinden İstanbul'a ulaşmışlardır. Seyahat esas itibariyle her aileye

bir kompartıman tahsisi suretiyle yataklı vagonda yapılıyordu ve bu vagonlar normal yolcu vagonlarından ayrıydı. Tren ьcretleri ise ya mьltecilerin kendileri tarafından ya da Tьrkiye'deki aileleri tarafından цdeniyordu. Her trende, Paris veya Brьksel konsolosluklarından bir kişi bulunuyordu. Her bьyьk istasyonda, tren, oradaki yerel Tьrk memurlar tarafından karşılanıyor ve seyahatin gerektirdiği ihtiyaзlar sağlanıyordu. Hareket eden her tren iзin Paris veya Brьksel'deki Nazi makamlarından vizeler alınmasına rağmen, Hırvatistan, Sırbistan ve Bulgaristan gibi Nazi mьttefiki Doğu Avrupa ьlkeleri zaman zaman gьзlьkler зıkarmışlardır. Tьrkiye konsoloslukları belirgin bir baskı yaptıktan sonra ve bazen de Berlin'deki ileri gelen Naziler vasıtasıyla geзiş izni alınabilmiştir.[320] Sonunda trenler bu ьlkelerin sınırlarına ulaştıklarında, vize alınabilmesi iзin saatlerce beklemeleri gerekmiş, bu arada gьmrьk memurları, mьltecileri ve bagajlarını kontrolden geзirmiş ve trenlerin mьteakip istasyona hareketine izin verildiğinde de зoğunlukla hemen her şeyi зalmışlardır. Bazen de mьltecileri taşıyan bu цzel vagonlar katardan ayrılmış ve katar onları almadan hareket etmiştir. İstanbul'a gidecek bir sonraki trene bağlanmak iзin de gьnlerce beklemek gerekmiştir. Mьlteciler, Tьrkiye sınırında belgelerin kontrolь iзin bir sьre bekletilmişlerse de Tьrkiye'ye girişte hiзbir sıkıntı sцz konusu olmamıştır. Bir veya iki kafile normal seyahatlerine devam ederek iki veya ьз gьnde seyahatlerini tamamlamışlardır. Fakat geriye kalanların seyahati ise, geзmek zorunda oldukları sınır kapılarındaki vize ve gьmrьk kontrolleri sebebiyle, зok daha uzun zaman almıştır.

Nazi İmparatorluğu'nun dağılma dцneminde gцnderilen kafileler, yerel şartların istikrarsızlığı dolayısıyla, bazen gerek tarifelerinde gerek gьzergвhlarında son dakikada değişiklik yapmak zorunda kalmışlardır. Bu sebeple Nisan ve Mayıs 1944 aylarında gцnderilenler doğu istikametinde gitmek iзin Macaristan'ı dolanarak Polonya ve Romanya gьzergвhını almış veya gьneye doğru, Şark Ekspresi'nin savaş sonrası yolunu alarak, İstanbul'a Hırvatistan,[321] Yugoslavya ve Bulgaristan ьzerinden ulaşmışlardır.

Bu belirsizlik şartları, Paris Konsolosluğu, durumdan o kadar endişeliydi ki bir цnceki kafilenin İstanbul'a salimen vardığı haberini almadan sekizinci kafilenin harekete geзmesine izin vermemiştir:

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu, 470/16
Paris, 11/4/1944
Цzet: Tьrk vatandaşlarını taşıyan son kafilenin İstanbul'a salimen varıp varmadığı
Paris Bьyьkelзiliği (Vichy) Makamı'na,

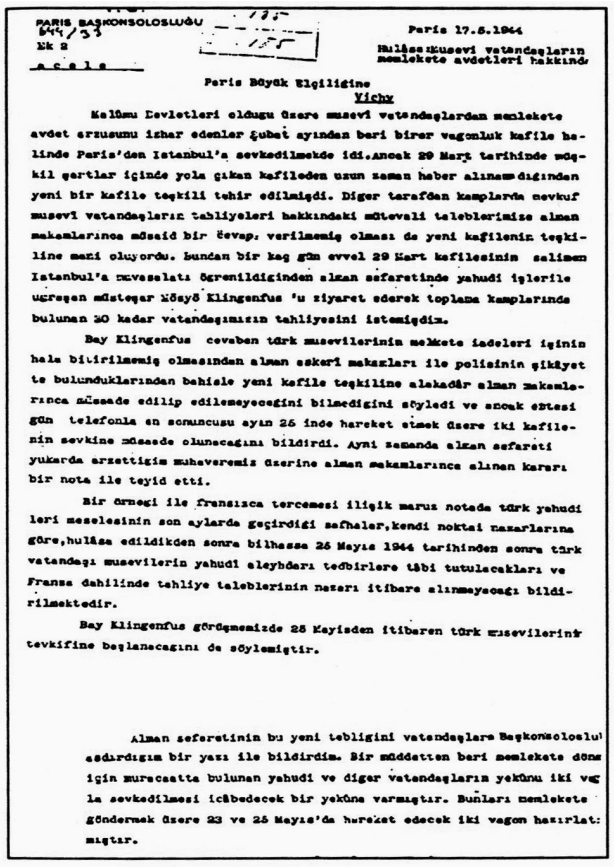
Alman makamlarının bildirdiğine göre, 28 Mart'ta hareket eden ve yüksek makamların bildiği şartlarda seyahat eden en son Türkiye Yahudileri kafilesi, Macaristan'da mevcut şartlar dolayısıyla yolunu değiştirmek ve daha kuzeyden, Polonya "Genel Hükümeti"nin güney sınırındaki bir şehrinden geçerek Romanya ve Bulgaristan üzerinden İstanbul'a varmıştır.

Başkonsolosluğumuz, savaş şartları dolayısıyla Romanya'da güvenli bir güzergâh bulunamama ihtimalinden dolayı, kafilenin Hırvatistan üzerinden gitmesini teklif etmişse de, Almanlar bu yolun da güvenli olmadığını ve kafilelerin en güvenli yoldan gitmelerinin, şüphesiz, Alman makamları tarafından sağlanacağı şeklinde cevap vermişlerdir. 29 Mart'ta hareket eden kafilenin Türkiye'ye salimen vardığını bizzat öğreninceye kadar, kuzey ve güney bölgelerinde yaşayan Türk vatandaşlarını ihtiva eden bu ayki kafileyi -ki muhtemelen son kafile olacaktır- göndermek istemiyorum. Sizden, 29 Mart'ta hareket eden ve Adil Aksioti başkanlığındaki kafilenin Türkiye'ye salimen varıp varmadığını öğrenmek üzere İstanbul valisine bir telgrafla sormama izin vermenizi rica ederim.

(**imza**) Fikret Şefik Özdoğancı

Başkonsolos[322]

Mülteciler, Osmanlı hanedanının kudretli sultanlarının yüzyıllar boyu ikamet ettiği Topkapı Sarayı'nın hemen altında bulunan Şark Ekspresi'nin Sirkeci Garı'na gelmişlerdir. Oradan da şehir içindeki evlerine varmışlardır. Bütün hayatını Fransa'da geçirip Türkiye'de evi bulunmayanlara ise Hayim Eliezer Kohen ve İstanbullu Yahudi bir tüccar olan Simon Brod tarafından organize edilerek İstanbul Yahudi Cemaati ile Chaim Barlas'ın yönettiği Yahudi Ajansı ofisi vasıtasıyla yiyecek, giyecek ve mesken sağlanmıştır.

PARIS BAŞKONSOLOSLUĞU
844/33
Ek 2

Paris 17.6.1944

Hülâsa: Musevi vatandaşların memlekete avdetleri hakkında

a c e l e

Paris Büyük Elçiliğine
Vichy

Malûmu Devletleri olduğu üzere musevi vatandaşlardan memlekete avdet arzusunu izhar edenler şubat ayından beri birer vagonluk kafile halinde Paris'den Istanbul'a sevkedilmekde idi.Ancak 29 Mart tarihinde müşkil şartlar içinde yola çıkan kafileden uzun zaman haber alınamadığından yeni bir kafile teşkili tehir edilmişdi. Diğer taraftan kamplarda mevkuf musevi vatandaşların tahliyeleri hakkındaki mütevali taleblerimize alman makamlarınca müsaid bir cevap verilmemiş olması da yeni kafilenin teşkiline mani oluyordu. Bundan bir kaç gün evvel 29 Mart kafilesinin salimen Istanbul'a muvasalatı öğrenildiğinden alman sefaretinde yahudi işlerile uğraşan müsteşar Rösy Klingenfus 'u ziyaret ederek toplama kamplarında bulunan 30 kadar vatandaşımızın tahliyesini istemişdim.

Bay Klingenfus cevaben türk musevilerinin memlekete iadeleri işinin hala bitirilmemiş olmasından alman askeri makamları ile polisinin şikâyet te bulunduklarından bahisle yeni kafile teşkiline alakadâr alman makamlarınca müsaade edilip edilemeyeceğini bilmediğini söyledi ve ancak ertesi gün telefonla en sonuncusu ayın 25 inde hareket etmek üzere iki kafilenin sevkine müsaade olunacağını bildirdi. Aynı zamanda alman sefareti yukarda arzettiğim muhaveremiz üzerine alman makamlarınca alınan kararı bir nota ile teyid etti.

Bir örneği ile fransızca tercemesi ilişik maruz notada türk yahudileri meselesinin son aylarda geçirdiği safhalar,kendi noktai nazarlarına göre,hulâsa edildikden sonra bilhassa 26 Mayıs 1944 tarihinden sonra türk vatandaşı musevilerin yahudi aleyhdarı tedbirlere tâbi tutulacakları ve Fransa dahilinde tahliye taleblerinin nazarı itibare alınmayacağı bildirilmektedir.

Bay Klingenfus görüşmemizde 25 Mayisden itibaren türk musevilerinin tevkifine başlanacağını da söylemiştir.

Alman sefaretinin bu yeni tebligini vatandaşlara Başkonsoloslu[ğu] esdirdiğim bir yazı ile bildirdim. Bir müddetten beri memlekete dönüş için müracaatta bulunan yahudi ve diğer vatandaşların yekûnu iki vagla sevkedilmesi icâbedecek bir yekûne varmıştır. Bunları memlekete göndermek üzere 23 ve 25 Mayıs'da hareket edecek iki vagon hazırlatılmıştır.

Belge 8: Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosu son iki Tьrkiye Yahudisi kafilesini Tьrkiye'ye gцnderiyor, bundan sonra kalanlar Fransa'daki Yahudi aleyhtarı kanunlara tвbi olacaklar.

Evi olmayan mьltecilerin зoğu, Sirkeci yakınındaki kъзьk otellere yerleştirilmiş ve bakımları da demiryolunun hemen цte tarafındaki, 1881'de başlayan Rusya'daki Yahudi mezaliminden kaзan binlerce Yahudi mьlteciyi barındırmak iзin 19. yьzyılda inşa edilen Sirkeci Sinagogu tarafından sağlanmıştır.

Mьltecilerin зoğu hemen iş buldular ve savaş boyunca gayet rahat yaşadılar. Askerlik зağında olanlar askere alındı ve Tьrk ordusunda Mьslьman ve Yahudi kardeşlerinin yanında seзkin bir şekilde gцrev yaptılar. Mamafih, bazıları hayatlarını Fransa'da veya Batı Avrupa'da geзirmiş olduklarından, Tьrkзeyi iyi konuşma hususunda epey sıkıntı зektiler. Bu gibi sorunlar, 1945'te barış yapılır yapılmaz, bir kısmının tekrar Fransa'ya dцnmesine sebep oldu.[323]

Paris'teki Almanya Bвyьkelзiliği, 11 Mayıs 1944'te Tьrkiye Başkonsolosluğu'na, Tьrkiye Yahudilerinin dцnmeleri iзin verilen 31 Ocak 1944 mьhletinin зoktan dolmuş olduğunu, bu sebeple, 25 Mayıs 1944'te hareket edecek sekizinci kafilenin son kafile olacağını, bundan sonra Drancy Kampı'nda bulunan Tьrkiye Yahudilerinin istedikleri yere gitmekte serbest olacaklarını fakat Fransa'da kalan

Tьrkiye Yahudilerinin Almanlar tarafından diğer bьtьn Yahudilere uygulanan muameleye tвbi olacaklarını bildirdi:

Almanya Bьyьkelзiliği, Tьrkiye Başkonsolosu Sayın Fikret Şefik Цzdoğancı'nın, Orta Elзilik Mьsteşarı Doktor Klingenfuss'a yazdığı beyana cevaben, Tьrkiye Başkonsolosluğu'na aşağıdaki hususları bildirmekle onur duyar:

Almanya Bьyьkelзiliği, 15 Kasım 1943 tarih ve 2534/XI/43-1 sayılı notası ile, sьreyi başlangıзta 10 Ekim (1943) olarak tespit etmesine rağmen, Tьrk vatandaşı Yahudilerin hangi şartlarla 31 Ocak 1944 tarihine kadar Tьrkiye'ye dцnebileceklerini bildirmişti.

Tьrkiye Başkonsolosluğu'nun itirazları ьzerine, yine Tьrkiye Başkonsolosluğu'nun isteği veзhile, Tьrkiye'ye dцnme tarihi birkaз hafta uzatılmıştı.

Almanya Bьyьkelзiliği'nin anladığına gцre, Tьrkiye Başkonsolosluğu 16 Mayıs 1944'te bir kafile daha gцndermek izin tedbirler almış bulunmaktadır ve birkaз gьn sonra da son bir kafile hareket ettirilecektir. Gьvenlik Polisi Komutanı (*Befehlshaber de la Sicherheits-polizei*) ve Fransa Askero Komutanlığı'ndaki SD ile mьzakerelerden sonra ve onlarla mutabık kalınarak, Almanya Bьyьkelзiliği, ileri sьrьlen teknik gьзlьkler dolayısıyla, yeni iki kafilenin daha hareketine izin verildiğini Tьrkiye Başkonsolosluğu'na bildirir. Drancy'de hвlen enterne edilmiş bulunan Yahudiler ise bu iki kafileden birine dвhil edilmek şartı ile serbest bırakılacaklardır.

Almanya Bьyьkelзiliği, bu iki kafile en geз 25 Mayıs 1944'te hareket ettikten sonra, Tьrkiye Yahudilerinin, diğer Yahudilere uygulanan yьrьrlьkteki tedbirlere tвbi olacağına ve serbest bırakma konusunda bundan sonra ileri sьrьlecek isteklerin gцz цnьne alınmayacağına Tьrkiye Başkonsolosluğu'nun dikkatini зeker.

Paris, 11 Mayıs 1944[324]

Цzdoğancı, Vichy'deki Bьyьkelзisi'ne tekrar yazarak, Tьrkiye Yahudilerini kapsayan kafilelerin Şubat ayından beri Tьrkiye'ye gцnderilmelerine rağmen, birзok kafilenin Macaristan ve Romanya'da karşılaştıkları gьзlьkler ьzerine, sevkiyatın bir sьre izin durdurulduğunu bildirmiştir. Bununla beraber, Alman ьltimatomu karşısında, Fransa'da kalacak Tьrkiye Yahudilerinin tutuklanmasından korktuğunu ve son kafilenin İstanbul'a varması ьzerine diğer kafilelerin sevkiyatının başlayacağını belirtmiştir.

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
Paris, 17 Mayıs 1944, 644/33
Hьlasa: Musevi vatandaşların memlekete avdetleri hakkında.

Paris Bьyьk Elзiliği'ne, Vichy

Malum olduğu ьzere Musevi vatandaşlardan memlekete avdet arzusunu izhar edenler Şubat ayından beri birer vagonluk kafile hвlinde Paris'ten İstanbul'a sevk edilmekteydi. Ancak 29 Mart tarihinde mьşkil şartlar iзinde yola зıkan kafileden uzun zaman haber alınamadığından yeni bir kafile teşkili tehir edilmişti. Diğer taraftan kamplarda mevkuf Musevi vatandaşların tahliyeleri hakkında mьtevali taleplerimize Alman makamlarınca mьsait bir cevap verilmemiş olması da yeni kafilenin teşkiline mani oluyordu. Bundan birkaз gьn evvel 29 Mart kafilesinin salimen İstanbul'a muvasalatı цğrenildiğinden Alman Sefareti'nde Yahudi işleriyle uğraşan mьsteşar Mцsyц Klingenfus'u ziyaret ederek toplama kamplarında bulunan 30 kadar vatandaşımızın tahliyesini istemiştim.

Bay Klingenfus cevaben Tьrk Musevilerinin memlekete iadeleri işinin hвlв bitirilmemiş olmasından Alman askero makamları ile polisinin şikвyette bulundukları bahsiyle yeni kafile teşkiline Alman makamlarınca mьsaade edilip edilemeyeceğini sцyledi ve ancak ertesi gьn telefonla en sonuncusu ayın 25'inde hareket etmek ьzere iki kafilenin sevkine mьsaade olunacağını bildirdi. Aynı zamanda Alman Sefareti yukarıda arz ettiğim muhaveremiz ьzerine Alman makamlarınca alınan kararı bir nota ile teyit etti.

Bir цrneği ile Fransızca tercьmesi ilişik maruz notada Tьrk Yahudileri meselesinin son aylarda geзirdiği safhalar, kendi nokta-i nazarlarına gцre hьlвsa edildikten sonra bilhassa 25 Mayıs 1944 tarihinden sonra Tьrk vatandaşı Musevilerin Yahudi aleyhtarı tedbirlere tвbi tutulacakları ve Fransa dвhilinde tahliye taleplerinin nazar-ı itibara alınmayacağı bildirilmektedir.

Bay Klingenfus gцrьşmemizde 25 Mayıs'tan itibaren Tьrk Musevilerinin tevkifine başlanacağını da sцylemiştir.

Alman Sefareti'nin bu yeni tebliğini vatandaşlara başkonsolosluğa astırdığım bir yazı ile bildirdim. Bir mьddetten beri memlekete dцnmek iзin mьracaatta bulunan Yahudi ve diğer vatandaşların sayısı iki vagonla sevk edilmesi icap edecek bir yekьna varmıştır. Bunları memlekete gцndermek ьzere 23 ve 25 Mayıs'ta hareket edecek iki vagon hazırlatılmıştır.

Derin saygılarımı kabul buyurunuz.

(imza) Fikret Şefik Цzdoğancı

Başkonsolos[325]

Tьrkiye Konsolosluğu, 23 ve 25 Mayıs olmak ьzere, son olarak iki kafile gцndermeye karar verdi. Lakin sonradan, sьre sona ermeden gitmek isteyenlerin hepsinin цnceki trenle gцnderilebileceğine karar verildi. Sekizinci kafile 1944'te gцnderildi, başvuru olmadığı iзin de dokuzuncu kafile iptal edildi.[326] Tьrkiye Yahudilerinden bazıları, son kafilenin hareketinden sonra da Drancy'de kalmaya

devam ettiler. Paris Başkonsolosluğu, Mayıs sonunda kampta 31 Tьrkiye Yahudisinin bulunduğunu, Almanların ise bu kişilerin orada olmadığını ve dahası nerede oldukları hakkında da bir bilgi sahibi olmadıklarını ifade ettiklerini bildiriyordu.[327] Buna rağmen, Paris'teki Tьrk Konsolosları, geri kalan Tьrkiye Yahudilerini bulmak ve mьteakip kafileler izin izin almak hususundaki zabalarına devam ettiler. Gцrьldьğь kadarıyla da bir başarı elde edemediler.[328]

Tьrkiye'nin Mьttefikler yanında savaşa girmesinden ve Almanya ve Vichy Fransa'sı ile diplomatik ilişkilerini kesmesinden sonra, İsviзre'nin Paris Başkonsolosu Mцsyц Naville vasıtasıyla mьzakereler yapılmasına rağmen, bilindiği kadarıyla, başka kafile gцnderilmemiştir. Drancy Kampı'nda ve işgal Fransa'sının diğer yerlerinde kalan 304 Tьrkiye Yahudisinden az bir kısmı canını kurtarabilmiştir. Karayitler bu kişilere dвhil değildir, зьnkь kendilerinin ne ırken ne ruhen Yahudi olduklarını Almanlara kabul ettirmişler ve dolayısıyla Yahudi aleyhtarı kanunlar onlara uygulanmamıştır:

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
Paris, 31 Mayıs 1944, No. 874/41
Цzet: İşgal bцlgesinde kalan Tьrkiye Yahudileri
Paris Вьуьkelзiliği'ne (Vichy),
29 Mayıs 1944 tarih ve 391-182 sayılı yazınıza cevaptır.

12 Nisan 1944 tarihli yazımda belirttiğim gibi, Alman Вьуьkelзiliği'ne verdiğimiz listede, bu yılın başından beri, başkonsolosluğumuz bцlgesinde 628 Tьrkiye Yahudisinin kalmış olduğunu bildirmiştim. Bir sьre цnce, listedeki bir kadın, kendisinin ve зocuklarının Hıristiyan olduklarını, Fransız ve Alman makamları ile olan sorununu da kendisinin зцzeceğini bildirdiğinden, sorumluluk kendisine bırakılmıştır. Bu sebeple adı listeden зıkarılarak durum Almanya Вьуьkelзiliği'ne bildirilmiştir. Ayrıca 13 Tьrk vatandaşı, kendilerinin dinen Karayit olduklarını, ırken Yahudilerle hiзbir ilgileri bulunmadığını ve din bakımından da kendileri ile Yahudiler arasında esaslı farklılıklar bulunduğunu ifade etmişlerdir. Karayitlerin bize bildirdiğine gцre, ırk sorunları ile uğraşan Alman Enstitьsь de kendilerinin gцrьşьnь kabul edip, Karayitlere Yahudi aleyhtarı kanunların uygulanmamasını цngцrmьştьr. Dolayısıyla, başkonsolosluğumuzun Almanya Вьуьkelзiliği'ne verdiği listeden adlarının зıkarılmasını istemişlerdir. Fransız makamlarından aldıkları belgelerde Paris Karayit cemaatinin ьyesi oldukları belirtilen bu 13 kişinin izinden, 8 kişi de Tьrk nьfus cьzdanına ve din olarak da Karayit kaydına sahip oldukları gцrьlmьş ve tarafımızdan Alman Вьуьkelзiliği'ne yazılan bir yazı ile bunların adlarının listeden зıkarılması istenmiştir.

Geri kalan 5 kişi hakkında Ankara'ya Nьfus Mьdьrlьğь'ne yazı yazılmış olup, gelecek cevaba gцre hareket edilecektir. Her hвlьквrda, 2 Hıristiyan ile 8 Karayit'i

dьşecek olursak, Tьrkiye Yahudilerinin sayısı 628'den 618'e inmiş olacaktır.

Şubat başından 23 Mayıs'a kadar Tьrkiye'ye sekiz kafile gцnderilmiş olup, gцrev bцlgemizden 314 Yahudi Tьrkiye'ye dцnmьştьr. Bu duruma gцre, geride 304 Tьrkiye Yahudisi kalmış olmaktadır. Bu sayıdan beşi, Yahudi aleyhtarı kanunlara tвbi olmayan Karayitlerdir. Ayrıca bu 304 kişiden, ьз aileden ibaret 14 kişi, ya hastalık veya başka sebeplerle kalmış olup, yeni bir kafile teşkil etmeye hazırdırlar.

Kanзılaryamızın, Alman makamlarının kendileri hakkında demeзlerinden, kalan 290 vatandaşımızı зeşitli iletişim araзları ile haberdar etmesine rağmen, Fransa'yı terk etmek iзin hiзbir başvuruda bulunmadılar. Bu sebeple, sanıyorum ki, şu veya bu sebeple gizlenerek, Fransa'da kalmaya karar vermişlerdir. 290 kişiden birзoğunun serbest bцlgeye geзmiş olmaları da muhtemeldir. Ayrıca, kalanlardan 30 kadar Tьrk vatandaşının Fransa dışına sьrьlmьş olmaları da mьmkьndьr.

En samimi saygılarımı kabul buyurunuz.

(imza) Fikret Şefik Цzdoğancı
Başkonsolos

Konsolosluğun Notu: Dışişleri Bakanlığı'na bilgi verildi. Dosyalandı.[329]

Başkonsolos Fikret Şefik Цzdoğancı, 1944'ьn ilk yarısında gцnderilen tren kafileleri hakkında Paris (Vichy) Bьyьkelзisi'ne şu bilgileri vermiştir:

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
Paris, 31 Mayıs 1944, No. 827/43

Hapsedilen Tьrkiye Yahudilerinin Tьrkiye'ye dцnьşleri hakkında

24 Mayıs 1944 tarih ve 163/360 sayılı emirlerine cevaben:

Bir sьre цnce Alman makamları, Tьrkiye Yahudilerinin Tьrkiye'ye geri gцnderilmelerinin 25 Mayıs'ta sona ereceğini bildirmişlerdir. Bundan dolayı 23 Mayıs iзin hazırlanan kafileye ek olarak, 25 Mayıs'ta bir diğer kafilenin de gцnderilmesine karar verilmişti. Lвkin gьney bцlgesinde yaşayan ve Tьrkiye'ye dцnme izni iзin başvuran Yahudi vatandaşlarımızın birзoğu, зeşitli sebeplerle, son dakikada gelememişlerdir. Kaldı ki, Drancy'de hapsedilenlerin зoğu da serbest bırakılmamıştır. Dolayısıyla başkonsolosluğumuz gцrev bцlgesi iзinde Tьrkiye'ye dцnmek isteyen kimse kalmamıştır. Bu sebeple, 23 Mayıs'ta 47 kişilik bir kafileyi gцndermekle beraber, 25 Mayıs kafilesi gцnderilmemiştir.

İlişik olarak sunulan tabloya gцre, Şubat ayında başlayan ve 23 Mayıs kafilesinin de dвhil olduğu sekiz kafilede toplam 429 Tьrk vatandaşı bulunmaktaydı. Bu 429'un 100'ь serbest bцlgeden gelmiş olup, 414 kişi de bizim bцlgemizdendir. Bu 414'ьn iзerisinde, 314 Yahudi, 5'i gьney, 6'sı kuzey bцlgesinden olmak ьzere 11 Mьslьman ve 2'si gьney, 2'si kuzey bцlgesinden olmak

ьzere 4 tane de Hıristiyan bulunmaktadır. Bize kayıtlı 304 Tьrkiye Yahudisi mevcut olmasına rağmen, bunların hiзbiri Tьrkiye'ye dцnme isteğinde bulunmamışlardır. Başkonsolosluğumuz, altı aydır зeşitli ilanlarla Almanların niyetleri hakkında aзıklamalar yapmışsa da, henьz hiзbiri geri dцnme isteğinde bulunmamıştır. 23 Mayıs kafilesi iзin Paris'e ulaşamayan 3 kişi ile beraber, şu anda gitmeye hazır 20 vatandaşımız Paris'te bulunmaktadır. 25 Mayıs kafilesi iptal olduğundan yeni bir kafilenin teşkili iзin зalışmaktayız.

Kamplarda hapsedilmiş vatandaşlarımızın serbest bırakılmaları konusuna gelince: 17 Mayıs 1944 tarihli mektubumda bildirdiğim gibi, Alman Bьyьkelзiliği nezdindeki зabalarımızın sonucu olarak, Drancy Kampı'nda hapsedilen 22 Tьrkiye Yahudisi serbest bırakılmıştır. Lвkin bunların belgeleri incelendiğinde, 9'unun "muntazam", geri kalanının"gayri muntazam" vatandaş oldukları gцrьlmьştьr. Bu sonuncular lehine herhangi bir şey yapmamış olmamıza rağmen, mamafih bunlar da serbest bırakılmışlardır. Ankara'dan aldığımız talimat gereği, daha цnce bilgi vermiş olduğum 31 Tьrkiye Yahudisinin de serbest bırakılmaları iзin Alman Bьyьkelзiliği ve Alman polisi nezdinde зabalarımıza devam ediyoruz ki, şu anda teşkiline зalıştığımız son kafile ile bunlar da derhвl Tьrkiye'ye dцnebilsin. Gerek Alman Bьyьkelзiliği gerek polisi, ricamızı olumlu bir şekilde karşıladılar ve kısa zamanda serbest bırakılacaklarını vadettiler.

Bununla beraber konunun hassasiyeti dolayısıyla, şimdiye kadar bizim tarafımızdan herhangi bir teşebbьsьn konusu olmayan, (Doğu'ya) sьrgьn edilmiş Tьrkiye Yahudiler ise, bize bildirildiğine gцre, resmo ve gayriresmo зabalarımıza rağmen bunlar sьrgьn edilmişler ve Berlin Bьyьkelзiliği'ne, bunların akıbetlerini цğrenmek ve Fransa'ya dцnmelerini sağlamak iзin gerekli teşebbьsь yapması telkin edilmiştir. Eğer bu зabalar başarılı olursa ve kamplarda hapsedilen bu Tьrk vatandaşları serbest bırakılırsa, bunlar da, Tьrkiye'ye dцnmek ьzere teşkil olunan son gruba dвhil edileceklerdir.

Derin saygılarımın kabulьnь rica ederim.

(imza) Fikret Şefik Цzdoğancı

Başkonsolos[330]

8 ŞUBAT-23 MAYIS 1944 ARASINDA PARİS'TEN İSTANBUL'A GÖNDERİLEN TÜRK VATANDAŞLARINA AİT TREN KAFİLELERİ

		İşgal Fransa'sından			İşgal Dışı Fransa'dan			
No.	**Bilinen Tarih**	**Müslüman**	**Hıristiyan**	**Yahudi**	**Müslüman**	**Hıristiyan**	**Yahudi**	**Toplam**
1	8/02/44			61				61
2	28/03/44			33			19	52
3	Bilinmiyor	1		54			3	58
4	Bilinmiyor	1		41			4	46
5	Bilinmiyor			45			13	58
6	Bilinmiyor			47	1		3	51
7	16/05/44	1		28	3		24	56
8	23/05/44	3	2	5	1		34	45
Toplam		**6**	**2**	**314**	**5**	**0**	**100**	**427(*)**

(*) Çevirmenin Notu: *Kitabın metninde bu tablonun toplamı 429 olarak yazılmıştır. Hâlbuki rakamları topladığımızda 427 çıkmaktadır. Fikret Şefik Özdoğancı'nın 31 Mayıs 1944 tarihli yazısında 8 kafilede toplam 429 kişiden bahsedilmektedir. Sanırız tablo hazırlanırken bir rakam hatası yapılmıştır.*

1. 1943 yılı Cumhuriyet Bayramı kutlamaları sırasında Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğu memurları. Soldan Sağa: Germaine Guicheteau, yerel kâtip Refik İleri, Başkonsolos Fikret Özdoğancı'nın kızı Mina (daha sonra Mina Türkmen olacaktır), Başkonsolos Fikret Özdoğancı, eşi Nâzhet Hanım, Muavin Konsolos Namık Kemal Yolga, Tcherna Frisch, yerel kâtip Nerman Özdoğancı, Başkonsolos'un yeğeni, Recep Zerman ve Janine Bousquet

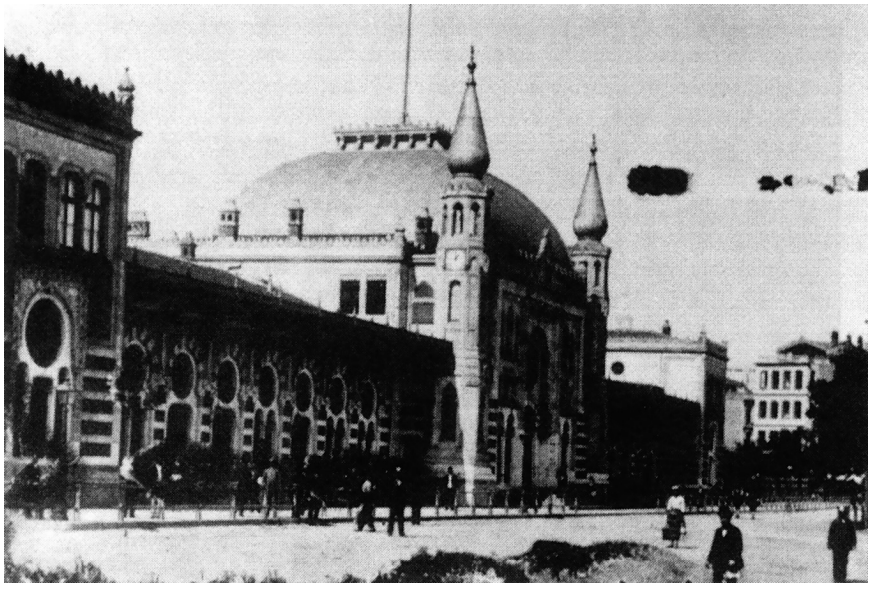
2. 1941 yılı Cumhuriyet Bayramı kutlamaları sırasında Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu memurları. Soldan sağa: Muavin Konsolos Namık Kemal Yolga, Başkonsolos Dьlger ve yerel kвtipler Guicheteau, Frisch ve Zermanv

3. 1943 yılında Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu цnьnde pasaport ve vize kuyruğunda bekleyen Tьrkiye Yahudileri

4. 1944 yılında Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu цnьnde pasaport ve vize kuyruğunda bekleyen Tьrkiye Yahudileri

5. Avrupa'dan gelen Tьrkiye Yahudilerinin varış noktası, Şark Ekspresi'nin başlangıз noktası olan Sirkeci Garı

6. İstanbul'daki Sirkeci Garı

7. Sirkeci Sinagogu

8. İstanbul Ьniversitesi ana giriş kapısı

9. Kara yoluyla Filistin'e giden Yahudilerin kullandığı Anadolu ve Suriye demiryollarının son bulduğu Haydarpaşa Garı

10. Haydarpaşa Sinagogu

11. İstanbul Hahambaşılığı'nın dış gцrьnьşь

12. Tokatlıyan Oteli (İstanbul)

13. Pera Palas Oteli (İstanbul). II. Dьnya Savaşı sırasında Doğu Avrupa Yahudilerini kurtarma operasyonlarını yьrьten Yahudi Ajansı'nın merkezi

14. II. Dьnya Savaşı sırasında Yahudilerin зoğunun oturduğu Bebek semti

Gьney Fransa'da kalıp Marsilya (Grenoble) Başkonsolosluğu'na kayıtlı[331] 896 Tьrkiye Yahudisinden зoğu, ya kьзьk teknelerle Akdeniz'i aşıp Kuzey Afrika'ya gitmişler ve orada *colons* muamelesi gцrdьklerinden İtalya veya İspanya'ya sızmışlar veya Mьttefik kuvvetleri gelinceye kadar Fransa'da tutunmaya зalışmışlardır.[332]

Savaş boyunca Drancy'de hapsedilmiş зeşitli milliyetlere mensup yaklaşık 70 bin Yahudi'den sadece 3 bini yok olmaktan kurtarılabilmiştir. Bunlar arasında İngiliz, Amerikan ve İspanyol Yahudileri de vardır.[333] Ancak kurtulanların bьyьk kısmı Tьrkiye Yahudileri olup, bu da Tьrk hьkьmetinin ve цzellikle Fransa'daki Tьrk diplomatların зabaları sayesinde olabilmiştir.[334]

Nazilerin elinden kurtarılanların зoğu, Tьrk diplomatlara ve Tьrk hьkьmeti ile Tьrk halkına minnettarlığını ifade etmişlerdir. Bu ifadelerden en gцze зarpanı, apartmanındaki mьhьrler Paris Başkonsolosluğu'nun зabaları ile sцkьlmьş olan Eleonore Fresco'nun mektubudur:[335]

Sayın Konsolos,

Paris'teki dostlarımdan цğrendiğime gцre, işgal makamları nezdindeki enerjik mьdahaleniz sayesinde, 18. Bцlge, 1 Villa Dancourt'taki apartmanımın mьhьrleri sцkьlmьş olup, anahtarlarım bana verilmek ьzere size teslim edilmiş bulunmaktadır. Bu mektubumla, зıkarlarımı savunmada gцsterdiğiniz зaba iзin, en derin minnettarlığımın ifadesini sunmak istiyorum. Bu şekilde ifade edebilirsem, şunu belirteyim ki, bu talihsiz savaş sırasında, ьlkenin kanunlarına uygun olarak kaydını yaptırmış her vatandaşın, haklı bir konu iзin Paris Konsolosluğu'na her başvuruşunda, siz ve meslektaşlarınız tarafından bir baba şefkati desteğiyle

karşılaşmış olması benim için ayrı bir mutluluktur. Bu, Türkiye Cumhuriyeti'ni yüceten değerli insanların insancıl ve liberal zihniyetini de yansıtmaktadır...[336]

İSAK (ISAAC) KASTORYANO DOSYASI

İsak (Izak, Isaac) Kastoryano (Kastoriyano)

Annesi: Dul Bayan Ventura Kastoryano

1944 Nisan'ında Türkiye'ye gidecek kafileye katılmak üzere Paris'e giderken Güney Fransa'da Beziers Herault'da tutuklanmış ve Drancy Toplama Kampı'na gönderilmiştir. Paris'teki apartmanı ve mağazası mühürlenmiştir. Almanya'ya sürülmüştür.

a) *İsak Kastoryano, Türkiye Büyükelçisi'nden (Vichy), eşinin Türk vatandaşı olabilmesi için, yakın zamanda bir Fransız vatandaşı ile yaptığı evliliğin tescilini rica etmektedir. Tescil muamelelerinin tamamlanabilmesi ve Türkiye'ye dönüş başvurusu yapabilmesi için, kendisinden, Fransız makamları nezdinde teşebbüse geçerek, Marsilya Başkonsolosluğu'na gidebilmesi için gerekli iznin alınmasını istemektedir* (Saint Jean de Bruel'da (Aveyron) İzak Kastoryano'dan Türkiye Büyükelçisi'ne (Vichy) 10 Mart 1943 tarihli mektup).

I. Kastoryano, Madam Viata eliyle
St. Jean de Bruel, Aveyron
Saint Jean de Bruel, 10 Mart 1943

Vichy'deki Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçisi'ne,

Sayın Büyükelçi,

Paris'te on yıl ikamet ettikten sonra şimdi Saint Jean de Bruel'de (Aveyron) yaşıyorum. Onsekiz ay Beziйre de yaşadıktan sonra buradan gönderildim ve bu güçsebe hayata son vermek için Türkiye'ye dönmek istiyorum.

Fransız vatandaşı bir kadınla evlendiğimden onun da Türk vatandaşlığını kazanması için evliliğimi Türkiye Konsolosluğu'na tescil ettirmek istiyorum. Kendim ve ailem için gerekli muameleleri yaptırmak için Marsilya'ya gitmek istediğimde, Fransız makamları yabancılara verilen seyahat belgesini vermeyi reddetmişlerdir. Lükin bu muameleleri tamamlayabilmem için konsolosluğa bizzat başvurmam gerekmektedir.

Bu sebeple Sayın Büyükelçi, muamelelerimi tamamlamak için Marsilya Konsolosluğu'na gitmemi sağlayacak seyahat belgesi hususunda Fransız makamları nezdinde lütfedip teşebbüste bulunmanızdan büyük minnettarlık duyacağım.

Olumlu cevabınızı bekler, derin saygılarımı kabul buyurmanızı rica ederim Sayın Büyükelçi.

(imza) I. Kastoryano

Marsilya Konsolosluğu'na kayıtlı Tьrk vatandaşıdır.

13 Ocak 1943'ten 13 Ocak 1944'e kadar geзerli vatandaşlık belge No. 968/463

Konsolosluğun kaydı: 125-6127/15/3/1943

b) *Tьrkiye Bьyьkelзiliği, Marsilya Başkonsolosluğu'ndan İsak Kastoryano'nun kaydı hakkındaki bilginin teyidini istiyor* (Tьrkiye Bьyьkelзiliği'nden (Vichy) Marsilya Başkonsolosluğu'na 17 Mart 1943 tarih ve 352-6217 sayılı yazı, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Tьrkiye Cumhuriyeti Bьyьkelзiliği

Vichy, 17 Mart 1943

No. 352-6127

Marsilya Başkonsolosluğu'na,

Saint Jean de Bruel adresinde oturmakta olan İsak Kastoryano isimli bir şahıstan aldığım mektubun suretini ilişik olarak gцnderiyorum. Adı geзen şahıs Tьrk vatandaşı olduğunu ileri sьrьyor ve Tьrkiye'ye dцnmek istediğinden, gerekli işlemleri yapabilmek ьzere başkonsolosluğunuza gelmek iзin seyahat belgesi istiyor. Adı geзen kişinin vatandaşlarımızdan olup olmadığının incelenmesini ve doğru ise kendisine gerekli seyahat belgesinin sağlanmasını rica ederim.

(imza) Paris Bьyьkelзisi

c) *Almanlar, bir tanesi İsak Kastoryano'ya ait olmak ьzere, Tьrkiye Yahudilerine ait dцrt mьlk tespit ediyorlar ve Tьrkiye Konsolosluğu'ndan da bir yцneticinin tayinini istiyorlar* (24 Avenue Klьber, Paris, adresindeki *Militaerbefehlshaber in Frankreich*'tan (Fransa Askero Komutanlığı) Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'na 29 Nisan 1943 tarih ve Wi 1/1 sayılı yazı, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Fransa Askero Komutanlığı

Avenue Klьber 24

Paris, 29 Nisan 1943

Bal 1850/ 59 Wi I/1

Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'na,

Aşağıdaki mьlkler Tьrkiye Yahudilerine ait bulunmaktadır:

Nathan işletmeleri, 47 Rue Popincourt, Paris. Sahibi, Behar'ın dul eşi Yahudi Bayan Rachel Nathan'dır.

Kastoryano işletmeleri, 83 Rue de Clьry, Paris. Sahibi Yahudi İzak Kastoryano'dur.

Enghien-les-Bains'de, 7 Place du Cardinal Mercier'deki gayrimenkul. Sahibi, Nahum'un dul eşi Yahudi Bayan Yahielo Rebecca'dır.

16 Rue de Palais de Justice, Melun (S.et M.) adresindeki gayrimenkul. Sahibi Yahudi Gargui Marco'dur.

Bunların her biri izin bir yüzbaşı tayinini isterim.

(**imza**) Askeri Yüzbaşı Şefi

Askeri komutanın emirleri ile

Konsolosluğun Notu: N. Yolga, 6/5/943 1221 TP. Bizden, Türkiye Yahudilerine ait dört ev izin yüzbaşı tayinini istiyorlar (6/5/43 Namık Kemal Yolga).

d) *29 Nisan 1943 tarihli mektuplarında bahsedilen dört isimden sadece İsak Kastoryano'nun Türk vatandaşı olarak kayıtlı olduğunu Fransa'daki Alman Askeri Komutanlığı'na bildiren mektup yazılmış ama gönderilmemiştir* (Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'ndan Fransa'daki (Paris) Askeri Komutanlığı'na 13 Mayıs 1943 tarihli mektup, Paris Büyükelçiliği Arşivi).

Türkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu

13 Mayıs 1943

Fransa Askeri Komutanlığı'na

24 Avenue Kléber, Paris XVI

Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğu, Fransa Askeri Komutanlığı'na saygılarını sunarken, 29 Nisan tarih ve Wi I/1 sayılı mektuplarına cevaben aşağıdaki hususu dikkatlerine sunmak ister:

Madam Rachel Nathan, 47 Rue Popincourt, Paris XI adresinde,

Madam Rebecca Yahielo, Enghien-les-Bains, 7 Place du Cardinal Mercier adresinde

Bay Marco Gargui, 16 Rue du Palais de Justice, Melun (S.et M.) adresinde

Adı geçenler, başkonsolosluğumuza Türk vatandaşı olarak kayıtlı bulunmamaktadırlar.

Paris, 83 Rue de Clüry'de oturan Bay İsak Kastoryano ise Türk vatandaşı olup, 1221 sayılı vatandaşlık belgesine sahiptir.

Başkonsolosluğumuz, bu vesileyle Fransa Askeri Komutanlığı'na derin saygılarının teyidini sunar.

(**imza**) Başkonsolos

Konsolosluğun Notu: Bu mektup gönderilmemiştir.

Marsilya, 30-10-42 2639-968-463 vatandaşlık belgesi 13/1/43'ten 13/1/44'e kadar geçerlidir.

e) *Paris Başkonsolosluğu, Marsilya Başkonsolosluğu'ndan İsak Kastoryano'nun statüsü hakkında bilgi istiyor* (Paris Başkonsolosluğu'ndan Marsilya

Başkonsolosluğu'na 19 Mayıs 1943 tarihli yazı, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
19 Mayıs 1943

Marsilya Başkonsolosluğu'na,

Rafail oğlu, İstanbul 1905 doğumlu, Venturo'nun eşi olup 608/3784 sayılı ve 12 Şubat 1940 tarihli vatandaşlık ilmьhaberine dayanılarak verilmiş 6 Mart 1942 tarih ve 30 sayılı pasaport sahibi İsak Kastoryano'nun bir vatandaşlık ilmьhaberi isteyip istemediği veya yeni bir pasaport alıp almadığı hakkında bilgi vermenizi rica ederim.

(**imza**) Konsolos

Konsolosluğun Notu: 1008-83 1221 TP.

f) *Paris Başkonsolosluğu, Fransa'daki Alman Askero Komutanlığı'na, 29 Nisan 1943 tarihli mektup ile bildirilen dцrt isimden ьzьnьn Tьrk vatandaşı olmayıp, sadece İsak Kastoryano'nun Tьrk vatandaşı olarak kayıtlı olduğunu bildiriyor*[337] (Tьrkiye Başkonsolosluğu'ndan, 24 Avenue Klьber, Paris XVI'daki Fransa Askero Komutanlığı'na 19 Mayıs 1943 tarih ve F 1771 sayılı yazı, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
19 Mayıs 1943, No. F 1771

Fransa Askero Komutanlığı'na,

24 Avenue Klьber, Paris

Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu, Fransa Askero Komutanlığı'na saygılarını sunarken, 29 Nisan tarihli ve Wi I/1 sayılı mektubunuza cevaben aşağıdaki hususu dikkatinize sunmaktan onur duyar:

Madam Rachel Nathan, 47 Rue Popincourt, Paris XI adresinde mukim

Madam Rebecca Yahielo, Enghien-les-Bains, 7, Place du Cardinal Mercier adresinde mukim

Mцsyц Marco Gargui, Melun (S.et M.), 16, Rue du Palais de Justice adresinde mukim

Yukarıdaki isimler başkonsolosluğumuz kayıtlarında Tьrk vatandaşı olarak yer almamaktadır.

Başkonsolosluğumuz, bu vesile ile, Fransa Askero Komutanlığı'na derin saygılarını teyit eder.

(**imza**) Başkonsolos
Paris, 19 Mayıs 1943

g) *Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosu, Alman Askero Komutanı'na ayrı bir mektupla, İsak Kastoryano'nun bir Tьrk vatandaşı olduğunu, işi izin bir yцnetici tayin edeceğini bildiriyor* (Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'ndan, 24, Avenue Klйber, Paris XVI'daki Fransa Askero Komutanlığı'na 22 Mayıs 1943 tarih ve F 1782 sayılı yazı, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
22 Mayıs 1943, No. F 1782

Fransa Askero Komutanlığı'na

24, Avenue Klйeber, Paris XVI

Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu, Fransa Askero Komutanlığı'na saygılarını sunarken, 29 Nisan tarih ve Wi I/1 sayılı mektubunuza cevaben aşağıdaki hususu dikkatinize sunmaktan onur duyar:

Paris, 83 Rue de Clйrgy adresinde ikamet eden İsak Kastoryano, Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'na 1940 yılına kadar 1221 sayı ile kayıtlı Tьrk vatandaşı olup, hьlen işgal-dışı bцlgede ikamet ettiğinden, Tьrkiye'nin Marsilya Başkonsolosluğu'na kaydını yaptırmış olması gerekir.

Başkonsolosluğumuz, kendisinden bir Tьrk yцnetici tayinini istemiş olup, cevap gelir gelmez Sayın Komutanlığa bilgi verilecektir.

Başkonsolosluğumuz, bu vesile ile Fransa Askero Komutanlığı'na derin saygılarının teyidini sunar.

(imza) Başkonsolos
Paris, 22 Mayıs 1943

h) *Alman makamları, Tьrkiye Başkonsolosluğu'na, İsak Kastoryano'nun işine yцnetici tayin yetkisinin ona ait değil, sadece başkonsolosluğa ait olduğunu bildiriyor* (Fransa Askero Komutanlığı'ndan Paris Başkonsolosluğu'na 27 Mayıs 1943 tarih ve Wi I/1-10867/43 sayılı yazı, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri, Kayıt No. F 1859).

Fransa Askero Komutanlığı,
Ekonomi Şubesi
Wi I/1-10867/43
Paris, 27 Mayıs 1943, Avenue Klйber 24
Telefon: Kle 6800/09
Bal 1850/59

Tьrkiye Başkonsolosluğu'na, Paris

82 Rue de Clйrgy'de Tьrkiye Yahudisi İsak Kastoryano izin Bay (Recep) Zerman'ın yцnetici tayin edildiğini bildiriyorsunuz. Bununla beraber, belirtmek isterim ki, bir yцnetici tayin etmek hakkına bir Yahudi değil, sadece

başkonsolosluğunuz sahiptir. Bu bir yasal tedbir olup, sцz konusu mьlkte, Yahudi'nin arzularına ve etkisine tвbi kılınmamak izin alınmıştır. Yцnetici, bцyle bir etkiden tamamen bağımsız olmak zorundadır.

(**imza**) Baş Askero Yцnetici
Askero Komutan adına

Konsolosluğun Notu: F 1859 31/5/1943. Tayin mektubunu aldım (14 Ekim 1943, R. Zerman).

i) *Marsilya Başkonsolosluğu, Paris Başkonsolosluğu'na, İsak Kastoryano'nun kendilerinde Tьrk vatandaşı olarak kayıtlı olduğunu bildiriyor* (Marsilya Başkonsolosu Fuad Carım'dan Paris Başkonsolosluğu'na 11 Haziran 1943 tarih ve 411-77 sayılı yazı, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Tьrkiye Cumhuriyeti Marsilya Başkonsolosluğu
11 Haziran 1943, No. 411-77
Цzet: İsak Kastoryano'nun kayıtlı olduğu gцrьldь.

Paris Başkonsolosluğu'na,

19 Mayıs 1943 tarih ve 1008/83 sayılı yazınıza cevaben aşağıdaki hususu bildirmekten onur duyarız:

Kayıtlarımızın incelenmesiyle, adı geзen İsak Kastoryano'nun, başkonsolosluğumuzdan 30 Aralık 1942 tarihinde 2639/968/413 sayılı vatandaşlık ilmьhaberini almış olduğu gцrьlmьştьr.

Saygılarımı sunarım.

(**imza**) Fuad Carım
Marsilya Başkonsolosu

Konsolosluğun Notu: 1221 TP 14/6/1943, No. 673, tarih 14 Haziran 1943.

j) *İsak Kastoryano'nun kardeşi Jacques Kastoryano, Paris Başkonsolosluğu'na, kardeşi serbest bцlgede yaşamasına rağmen, Alman işgal makamlarının apartmanını mьhьrlediklerini bildiriyor ve mьhrьn sцkьlmesini istiyor. Tьrkiye Konsolosluğu, SS Yьzbaşısı Rцthke'den apartmandaki mьhrьn sцkьlmesini rica ediyor* (Paris IX, 151 Faubourg Poissonийre adresinde Jacques Kastoryano'dan Paris Başkonsolosluğu'na 13 Şubat 1944 tarihli mektup, Konsolosluğa Kayıt No. F 3189, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Kastoryano Jacques
151, Faubourg Poissonийre, Paris IX

Paris, 13 Ocak 1944

Sayın Tьrkiye Başkonsolosu

170 Boulevard Haussmann, Paris

Sayın Başkonsolos,

Kardeşim, hьlen serbest bцlgede yaşayıp ve Paris IX, 22 Rue Baudin'de apartmanı olan ve aynı zamanda konsolosluğunuza 1221 TP sayı ile kayıtlı, 30/186 sayılı pasaport hamili Kastoryano İsak'ın apartmanını işgal makamlarının mьhьrlediklerini dikkatlerinize sunmaktan onur duyarım.

Gerekenin lьtfedip yapılmasını arz ederim.

Teşekkьrlerimle, derin hьrmetkвr duygularıma inanmanızı rica ederim Sayın Başkonsolos.

(**imza**) Kastoryano

Konsolosluğun Notu: N. Yolga 15/1/1943 (Yьzbaşı Rцthke'den mьhrьn sцkьlmesi istendi).

k) *Paris Başkonsolosluğu, Almanya Bьyьkelзiliği'ne (Paris), İsak Kastoryano'nun Marsilya'da yaşayan bir Tьrk vatandaşı olduğunu bildiriyor ve Paris'teki apartmanının mьhьrlerinin sцkьlmesini istiyor* (Paris Başkonsolosluğu'ndan, Paris VII, 78, Rue de Lille'deki Almanya Bьyьkelзiliği'ne 2 Şubat 1944 tarih ve F 3373 sayılı nota, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu

2 Şubat 1944, No. F3373

Almanya Bьyьkelзiliği'ne

78 Rue de Lille, Paris VII

Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu Almanya Bьyьkelзiliği'ne saygılarını sunar ve aşağıdaki hususu dikkatlerine sunmaktan onur duyar:

22 Rue Baudin, Paris IX adresinde ikamet etmekte olan İsak Kastoryano'nun apartmanının mьhьrlenmiş olduğu başkonsolosluğumuza bildirilmiştir. İsak Kastoryano, Tьrkiye'nin Marsilya Başkonsolosluğu'ndan 30 Aralık 1942 tarihinde verilmiş 2639-1221 TP sayılı vatandaşlık ilmьhaberine sahip bir Tьrk vatandaşı olup, hьlen işgal-dışı bцlgede oturmaktadır. Sцz konusu bir Tьrk vatandaşının apartmanı olduğundan, başkonsolosluğumuz, Almanya Bьyьkelзiliği'nden mьhrьn kaldırılması hususunda lьtfedip yetkili makamlar nezdinde teşebbьste bulunmasını rica eder.

Başkonsolosluğumuz, bu lьtufkвr teşebbьsьnden dolayı Almanya Bьyьkelзiliği'ne peşin teşekkьrlerini sunarken, bu vesile ile derin saygılarını teyit eder.

(**imza**) Başkonsolos

Paris, 2 Şubat 1944

l) *Jacques Kastoryano, Tьrkiye Başkonsolosu'na, yцnetici vermeyi reddettiğinden İsak Kastoryano'nun apartmanının kira sцzleşmesinin bir suretini veremeyeceğini ve*

her hвlьkвrda mьhrьn sцkьlmesi iзin bir şeyler yapılmasını rica ediyor (Jacques Kastoryano'dan (Paris) Paris Başkonsolosluğu'na 7 Şubat 1944 tarihli mektup, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

J. Kastoryano
151, Faubourg Poissonийre, Paris
Paris, 7 Şubat 1944

Sayın Tьrkiye Başkonsolosu,

170 Boulevard Hausmann, Paris

Sayın Başkonsolos,

Kardeşim konsolosluğunuza 1221 TP sayı ile kayıtlı, 30/186 sayılı pasaport hamili ve Paris, 22 Rue Baudin'deki (Paris IX) apartmanı mьhьrlenen Kastoryano İsak ile ilgili mektubumu mьteakip, benden istedikleriniz konusunda, ьzьlerek bildirmek zorundayım ki, kendisinin kira sцzleşmesini size veremeyeceğim. Zira bu sцzleşme kendisindedir ve kendisi de hвlen gьney bцlgesinde bulunmaktadır. Yцneticiden sцzleşmenin bir ikinci nьshasını rica ettim fakat vermeyi reddetti. Geзenlerde konsolosluğa geldiğimde, kardeşimin 22 Rue Baudin'deki binanın kiracısı olduğunu ispat iзin kira makbuzlarını size vermiştim. Dolayısıyla, gerekeni yapmanızdan bьyьk minnettarlık duyacağım. Teşekkьrlerimle en hьrmetkвr duygularıma inanmanızı rica ederim Sayın Başkonsolos.

(**imza**) Kastoryano

Konsolosluğun Notu: F 337 sayılı mektupla mьhьrlerin sцkьlmesi rica edildi. Gereken yapıldı (Şubat 1944).

m) *İsak Kastoryano, Tьrkiye Başkonsolosu'na Drancy Kampı'ndan yazdığı mektupta, Tьrkiye'ye gidecek kafileye katılmak ьzere Paris'e geldiğinde tutuklandığını bildiriyor ve gelecek kafileye dвhil edilmeyi istiyor* (İsak Kastoryano'dan Tьrkiye Başkonsolosu'na 30 Mayıs 1944 tarihli mektup, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Drancy Gцzaltı Kampı
30 Mayıs 1944

Fransa'ya gelen her Tьrk vatandaşı, pasaportun her sayfasında belirtildiği ьzere, 6 ay iзinde konsolosluğa başvurarak kaydını yaptırmak ve pasaport yerine geзmek ьzere bir vatandaşlık belgesi almak zorunda olduğundan pasaport hamili değilim. Dolayısıyla, Tьrkiye'nin Marsilya Başkonsolosluğu tarafından verilen 3 Mayıs 1942 tarih ve 2639 sayılı olup 13 Ocak 1945 tarihine kadar geзerli vatandaşlık belgesi sahibiyim. Aynı zamanda Tьrkiye'ye gцnderilmemi de istedim. Elimde Paris Konsolosluğu'nun gцnderilmemi kabul ettiğini gцsterir bir telgraf da bulunmaktadır. Hareketimden цnce, bu amaзla verilecek pasaportu alabilmem iзin

Grenoble Konsolosluğu'na gitmem bildirildi. Kafilenin tarihi tespit edilir edilmez, Paris'e hareket etmek üzereyken tutuklanıp Drancy'deki gözaltı kampına gönderildim.

Durumumun incelenmesini sizden rica ediyorum. Türk vatandaşı olmam dolayısıyla, Türk vatandaşları hakkındaki kanunun bana da uygulanmasını istiyorum. Aynı zamanda gelecek kafilede eşim, çocuğum ve kendim için yer ayırtabilmem maksadıyla, Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğu ile de yazışma izni rica ediyorum.[338]

(**imza**) İsak Kastoryano

Konsolosluğun Notu: 30 Mayıs 1944 günü saat 12'de alınmıştır.

n) *Türkiye Başkonsolosu, Üçbaşı Rüthke'ye, İsak Kastoryano'nun Türkiye'ye dönmek üzere olan bir Türk vatandaşı olması sebebiyle, Drancy Kampı'ndan serbest bırakılmasını rica ediyor* (Türkiye Başkonsolosu'ndan, 140 Boulverad Haussmann, Paris VIII adresinde Üçbaşı Rüthke'ye 30 Mayıs 1944 tarih ve F 4259 sayılı mektup, Paris Büyükelçiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Türkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
30 Mayıs 1944, No. F 4259

Üçbaşı Rüthke'ye,

140 Boulverad Hausmann, Paris VIII

Sayın Üçbaşım,

Hülen Drancy Kampı'nda enterne edilmiş olan İsak Kastoryano'nun Türkiye'nin Grenoble Başkonsolosluğu tarafından verilmiş ve 23 Ocak 1945 tarihine kadar geçerli 2629 sayılı vatandaşlık belgesini haiz bir Türk vatandaşı olduğunu dikkatinize sunmakla onur duyarım. Sayın Üçbaşım, konunun ivedi olması dolayısıyla, Bay Kastoryano'nun sürgün edilmesini önlemek hususunda yetkili merciler nezdinde lütfedip teşebbüste bulunmanızı ve çok yakında Türkiye'ye gönderileceğinden, kendisinin derhül serbest bırakılmasını rica ederim.

Dostça müdahaleniz için peşinen teşekkür eder, derin saygılarımın teyidini kabul buyurmanızı rica ederim Sayın Üçbaşım.

(**imza**) Başkonsolos

o) *Türkiye Başkonsolosluğu, Drancy Kampı Komutanı'na, gözaltında bulunan İsak Kastoryano'nun bir Türk vatandaşı olduğunu bildiriyor ve Türkiye'ye dönebilmesi için serbest bırakılmasını talep ediyor* (Paris Başkonsolosluğu'ndan Drancy Kampı Komutanı'na 30 Mayıs 1944 tarih ve F 4200 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
30 Mayıs 1944, No. F 4200

Drancy (Seine) Gцzaltı Kampı Komutanı'na,

Sayın Komutan,

Kampınızda hьlen gцzaltında tutulan İsak Kastoryano, Tьrkiye'nin Grenoble Başkonsolosluğu tarafından verilmiş ve 23 Ocak 1945 tarihine kadar geзerli olan 2629 sayılı vatandaşlık belgesine sahip bir Tьrk vatandaşıdır.

Sizden ricam, yakında hareket edecek kafileyle Tьrkiye'ye dцnebilmesi iзin yetkili servisler nezdinde teşebbьste bulunup İsak Kastoryano'nun ivedi olarak serbest bırakılmasıdır. Bu konudaki dostзa mьdahaleniz iзin peşinen teşekkьr eder, hьrmetkвr selamlarımı kabul etmenizi rica ederim Sayın Komutan.

(**imza**) Başkonsolos
Paris, 30 Mayıs 1944

p) *İsak Kastoryano'nun mallarının yцneticisi Recep Zerman, Kastoryano'nun Drancy Kampı'nda hapsedildiğini ve Paris'teki apartmanının mьhьrlerinin de hьlв sцkьlmediğini bildiriyor.* (Recep Zerman'dan Paris Başkonsolosluğu'na 21 Temmuz 1944 tarihli mektup, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu'na,
Paris, 21 Temmuz 1944

Başkonsolosluğa Dosya No. 1221 TP ile kayıtlı bulunan ve ьst makamlar tarafından yцneticisi atanmış olduğum vatandaşımız İsak Kastoryano hakkında aşağıdaki bilgileri sunmak isterim:

1. İsak Kastoryano gьney bцlgesinde oturmakta idi. İşittiğime gцre, kendisi Bezier Heraut yakınlarında tutuklanıp Drancy Kampı'na gцnderilmiştir.

2. İsak Kastoryano'nun Paris, 22 Rue Baudin adresindeki apartmanı işgal makamları tarafından mьhьrlenmiştir. Ьst makamlar tarafından, mьhьrlerin sцkьlmesi iзin Şubat 1944'te yazı yazılmasına rağmen, henьz bir cevap verilmemiştir ve apartman kapalı bulunmaktadır.

Yukarıdaki hususlar hakkında gerekeni yapmak iзin harekete geзebilmem konusunda izninizi rica ederim.

(**imza**) Recep Zerman
Mahallo Kвtip
Paris, 21 Temmuz 1944

Konsolosluğun Notu: 28/7/944 R.

r) *Paris Başkonsolosluğu, Almanya Bьyьkelзiliği'nden (Paris), derhвl Tьrkiye'ye dцnebilmesi iзin İsak Kastoryano'nun serbest bırakılmasını rica ediyor* (Paris

Başkonsolosluğu'ndan Almanya Bьyьkelзiliği'ne (Paris) 28 Temmuz 1944 tarih ve F 4620 sayılı yazı, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
28 Temmuz 1944, No. F 4620

Almanya Bьyьkelзiliği'ne,

78 Rue de Lille, Paris VII

Tьrkiye Başkonsolosluğu, Almanya Bьyьkelзiliği'ne saygılarını sunarken, Tьrk vatandaşı Bay İsak Kastoryano'nun hьlen Drancy Kampı'nda bulunduğunu цğrendiğini dikkatinize sunmaktan onur duyar. Bay İsak Kastoryano, Tьrkiye'nin Grenoble Başkonsolosluğu'nca verilmiş ve 23 Ocak 1945 tarihine kadar geзerli 2629 sayılı vatandaşlık belgesine sahip bulunmaktadır. Dolayısıyla, konsolosluğa kayıtlı bir Tьrk vatandaşı sцz konusu olduğundan, başkonsolosluğumuz, Tьrkiye'ye dцnebilmesi iзin, İsak Kastoryano'nun ivedi olarak serbest bırakılması adına, lьtfedip yetkili makamlar nezdinde teşebbьste bulunmasını Almanya Bьyьkelзiliği'nden rica eder.

Başkonsolosluğumuz, bu hususstaki lьtufkвr teşebbьsь iзin Almanya Bьyьkelзiliği'ne peşin teşekkьrlerini sunar ve bu vesileyle derin saygılarını teyit eder.

(imza) Başkonsolos
Paris, 28 Temmuz 1944

s) *Tьrkiye Başkonsolosluğu, Drancy Kampı Komutanı'ndan, İsak Kastoryano'nun serbest bırakılmasını tekrar istiyor* (Paris Başkonsolosluğu'ndan Drancy Kampı Komutanı'na 28 Temmuz 1944 tarih ve F4621 sayılı yazı, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
Paris, 28 Temmuz 1944, No. F 4621

Drancy Gцzaltı Kampı Sayın Komutanı'na,

Sayın Komutan,

Hвlen Drancy Kampı'nda gцzaltında bulunan Bay İsak Kastoryano'nun, Grenoble Başkonsolosluğu'nca verilmiş 2629 sayılı ve 23 Ocak 1945 tarihine kadar geзerli vatandaşlık belgesine sahip bir Tьrk vatandaşı olduğunu bildirmek isterim. Hemen Tьrkiye'ye gцnderileceği iзin lьtfedip yetkili servis nezdinde teşebbьste bulunulup ivedi olarak serbest bırakılmasını rica ederim.

Bu hususstaki dostane teşebbьsьnьz iзin peşinen teşekkьr eder, mahsus selamlarımı kabul buyurunuz.

(imza) Fikret Şefik Цzdoğancı
Başkonsolos

Paris, 28 Temmuz 1944

t) *Paris Başkonsolosluğu, Almanya Bьyьkelзiliği'nden, İsak Kastoryano'nun Paris apartmanındaki mьhьrlerin sцkьlmesinin sağlanmasını rica ediyor* (Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'ndan Almanya Bьyьkelзiliği'ne 1 Ağustos 1944 tarih ve F 8638 sayılı yazı, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
1 Ağustos 1944, No. F 8638

Almanya Bьyьkelзiliği'ne,

78 Rue de Lille, Paris VII

Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu, Almanya Bьyьkelзiliği'ne saygılarını sunarken, aşağıdaki hususu dikkatlerine sunar:

Başkonsolosluğumuz, Almanya Bьyьkelзiliği'ne yazdığı 2 Şubat 1944 tarih ve F 3373 sayılı mektupta, Bay İsak Kastoryano'nun 22 Rue Baudin, Paris IX adresindeki apartmanının mьhьrlendiğini bildirmiş ve mьhьrlerin sцkьlmesini rica etmişti. Bugьne kadar bu konuda hiзbir makam herhangi bir harekette bulunmamıştır.

Bir Tьrk vatandaşının apartmanı sцz konusu olduğundan, başkonsolosluğumuz, Almanya Bьyьkelзiliği'nden, Bay İsak Kastoryano'nun apartmanının mьhьrlerinin sцkьlmesi iзin lьtfedip yetkili merciler nezdinde mьdahalede bulunmasını rica eder.

Başkonsolosluğumuz, Almanya Bьyьkelзiliği'nin bu konuda ihtiyar edeceği zahmet iзin peşinen teşekkьr ederken, bu vesile ile derin saygılarının teyidini tekrarlar.

(imza) Fikret Şefik Цzdoğancı
Başkonsolos
Paris, 1 Ağustos 1944

u) *Paris Başkonsolosluğu, Dienstelle Westen'den, İsak Kastoryano'nun Paris apartmanının mьhьrlerinin sцkьlmesini rica ediyor* (Paris Konsolosluğu'ndan, 54 Avenue d'Iйna, Paris XIV'deki Dienstelle Westen'e 1 Ağustos 1944 tarih ve F 4629 sayılı yazı, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
1 Ağustos 1944, No. F 4629

Dienstelle Westen'e

54 Avenue d'Iйna, Paris XIV

Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu, Dienstelle Westen'e saygılarını sunar ve Tьrk vatandaşı İsak Kastoryano'nun Ocak 1944'ten beri mьhьrlenmiş olan 22 Rue

Baudin, Paris IX adresindeki apartmanının mьhьrlerinin lьtfedip sцkьlmesinin sağlanmasını rica etmekten onur duyar.

Başkonsolosluğumuz, bu konuda katlanacağı zahmet iзin Dienstelle Westen'e peşinen teşekkьr eder ve bu vesile ile цzellikle saygılarını sunar.

(**imza**) Fikret Şefik Цzdoğancı
Başkonsolos
Paris, 1 Ağustos 1944

v) *İsak Kastoryano'nun annesi Dul Bayan Ventura Kastoryano, Tьrkiye Başkonsolosluğu'na, oğlunun, gelininin ve ailesinin Almanya'ya sьrьldьğьnь bildiriyor ve oğlu ile ailesi esaretten dцnьnceye kadar mağazanın yцnetiminin kendisine devredilmesini istiyor* (151 Rue de Faubourg Poissonийre, Paris IX adresinde Dul Bayan Ventura Kastoryano'dan Paris Başkonsolosluğu'na 25 Mart 1945 tarihli mektup, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'na
Paris, 25 Mart 1945

Ekselвns,

Bir Tьrk vatandaşı olan oğlum İsak Kastoryano'ya ait, Paris, 83 de Clий'y adresindeki mağazanın, işgal sırasında Bay Recep Zerman'ın yцnetimine verildiğini dikkatinize sunmaktan onur duyarım. Oğlum eşi ve зocuğu ile Almanya'ya sьrьlmьş bulunuyor. Şu anda mallarını derleyip toplama işine girişmiş olduğumdan, esaretten dцnьnceye kadar oğlumun mağazasının yцnetiminin bana devredilmesi hususunda gerekenin yapılmasından minnettar olacağım. Bu konuda her tьrlь bilgiyi vermeye hazırım.

Derin saygılarımın ifadesini kabul buyurmanızı rica ederim Ekselвns.

(**imza**) Madam V. Kastoryano adına F. Eskenazi
Dul Bayan Ventura Kastoryano
151 Rue de Faubourg Poissonийre, Paris IX

Konsolosluğun Notu: Dosya 26/3/945 RS.

y) *Tьrkiye Başkonsolosluğu, İsak Kastoryano'nun annesi Ventura Kastoryano'ya, oğlunun mağazasının yцnetiminin kendisine devredilmesi iзin Recep Zerman'a talimat verildiğini bildiriyor* (Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'ndan Madam Ventura Kastoryano'ya 29 Mart 1945 tarih ve 5266 sayılı mektup, Paris Bьyьkelзiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
28 Mart 1945, No. 5266

Bayan Ventura Kastoryano

151 Rue de Faubourg Poissonиre, Paris IX

Sayın Bayan,

Bu ayın 25'i tarihli mektubunuza cevaben, oğlunuz İsak Kastoryano'nun Paris, 83 Rue de Clиry'deki mağazasının yцnetimini size devretmesi iзin Recep Zerman'a gerekli talimat verilmiştir. Dolayısıyla, doğrudan Bay Zerman'la temasa geзmenizi rica ederim.

Mahsus selamlarımı kabul buyurunuz Sayın Bayan.

(imza) Fikret Şefik Цzdoğancı

Başkonsolos

YUDA (LEON) FARHİ DOSYASI **Yuda Lech Farhi, 69 Rue Macau, Bordeaux (Bordo), Fransa**

Eşi: Reyna/Regina Farhi (doğumu Alfandary)

Kızı: Arlette Farhi

Babası: Salamon Cemil Farhi, Beyoğlu, Minare Sokak, No. 22, İstanbul

Bordeaux'da tutuklanmış olup, 21 Aralık 1943'te Mиrignac Toplama Kampı'nda gцzaltına alındı.

1 Ocak 1944'te Drancy Toplama Kampı'na nakledildi.

20 Ocak 1944'te Almanya'ya sьrьldь.

a) *Yuda Farhi, Tьrkiye Başkonsolosluğu'ndan, yenilenmiş vatandaşlık kartını istiyor. Kart yerel polis mьdьrlьğьne gцnderiliyorsa da, Farhi ailesi tutuklandıktan ve Mиrignac Toplama Kampı'na gцnderildikten sonra iade ediliyor* (Bordeaux, 69 Rue de Macau'da Yuda Farhi'den Paris Başkonsolosluğu'na 17 Aralık 1943 tarihli mektup, Paris Bьyьkelзiliği Arşivi).

Y. Farhi, 69, Rue de Macau, Bordeaux, Gironde

Bordeaux, 17 Aralık 1943

Tьrkiye Başkonsolosluğu'na,

170, Boulevard Haussmann, Paris VIII

Beyler,

8 Kasım tarihli mektubumla, başkonsolosluğunuz tarafından verilen 2633 TP/85/9 sayılı Tьrk vatandaşlığı kartımı bir yıl iзin yenilenmek ьzere size gцndermekle onur duydum. Bu kart bugьne kadar bana iade edilmedi. Mevcut şartlar dolayısıyla vatandaşlık kartımı her zaman yanımda taşımak zorundayım. Vatandaşlığımın muntazam olması iзin bu kartı hemen yenilerseniz цzellikle minnettar olacağım.

Vatandaşlık kartındaki "Farhi" olan soyadıma gelince, bu isim, 1 Ağustos 1927'de başkonsolosluğunuzca bana verilen 2885 No.'lu evlilik cьzdanındaki isim olup, bundan цnce sahip olduğum birзok vatandaşlık kartında da kullanılmıştır.

8 Kasım 1943 tarihli mektubumdaki ricamın yerine getirilmesi izin gerekenin yapılmasından minnettar olacağım. Saygılarımı kabul buyurunuz Beyler.

(**imza**) Leon Farhi

Konsolosluğun Notu: Vatandaşlık belgesi Gironde Valiliği'ne gцnderilmişse de iade edilmiştir.

b) *Farhi, Mйrignac Toplama Kampı'ndan Paris Başkonsolosluğu'na gцnderdiği mektupta, kendisinin ve ailesinin serbest bırakılmasını rica ediyor* (Mйrignac Kampı'ndan Leon Farhi'den Paris Başkonsolosu'na 22 Aralık 1943 tarihli mektup, Paris Bьyьkelзiliği Arşivi).

Mйrignac Kampı (Gironde), 22 Aralık 1943

Tьrkiye Başkonsolosluğu'na,

170, Boulevard Haussmann, Paris VIII

Sayın Başkonsolos,

Bu mektubu, eşim ve 11 yaşındaki kızımla birlikte bu ayın 21'inden beri bulunduğumuz Mйrignac Toplama Kampı'ndan yazıyorum. Hiзbir merciden bana bir şey sцylenmediği izin, benim ve ailemin bugьnkь durumunun sebeplerini bilmiyorum. Sayın Başkonsolos, цzgьrlьğьmьzь sağlamak izin başvuruların yapılmasını rica etmekten onur duyarım. Kızımın sağlığı iyi olmadığından, bu toplama kampında daha uzun sьre kalmamızı цnlemek izin, durumumu ciddiyetle dikkate alıp elinizden geleni yapacağınızı ьmit ederim.

Vatandaşlık belgemi, yenileme harcı ve fotoğraflarla birlikte geзen ayın 8'inde size gцndermiştim. Başkonsolosluğunuzca yenileme işlemi tamamlanır tamamlanmaz bu belgeyi bana gцndermenizden зok mutlu olacağım. Ayrıca, eşim ve зocuğum ile birlikte, en kısa zamanda Tьrkiye'ye dцnmek istediğimi de belirtmek isterim. Bunun izin gerekli bьtьn bilgi ve doldurulacak ve imzalanacak belgeleri, iadeli taahhьtlь olarak gцndermenizden de memnun olacağım.

Sayın Başkonsolos, Alman ve Fransız makamları nezdindeki teşebbьsьnьze ve en kısa zamanda serbest bırakılacağımıza bьyьk ьmit bağlamış bulunuyorum. Derin saygılarımı sunmak isterim.

(**imza**) Leon Farhi

Mйrignac (Gironde) Toplama Kampı

Eski adresi: 69 Rue de Macau, Bordeaux

Konsolosluğun Notu: 2633 TP 24 Aralık 1944'te alındı (Kayıt No. F 3086).

c) *Tьrkiye Başkonsolosluğu, Almanya Bьyьkelзiliği'nden, Farhi ailesinin Tьrk vatandaşları olması nedeniyle serbest bırakılmalarını istiyor* (Tьrkiye Başkonsolosluğu'ndan, 78, Rue de Lille, Paris VII de Almanya Bьyьkelзiliği'ne 23 Aralık 1943 tarih ve F 3091 sayılı yazı, Paris Bьyьkelзiliği Arşivi).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
23 Aralık 1943

Almanya Bьyьkelзiliği'ne,

78 Rue de Lille, Paris VII

Tьrkiye Başkonsolosluğu Almanya Bьyьkelзiliği'ne saygılarını sunar ve aşağıdaki hususu bilgilerine sunmaktan onur duyar:

Bay Yuda Farhi'nin eşi ve kızıyla birlikte, Bordeaux, 69 Rue de Macau'daki evlerinde tutuklandığı, sonra enterne edildiği ve evlerinin mьhьrlendiği başkonsolosluğumuza bildirilmiştir.

Adı geзenler, 3 Aralık 1943 tarihinde 685 sayı ile yenilenmiş ve 8 Kasım 1944 tarihine kadar geзerli 2633 TP sayılı vatandaşlık belgesi sahibi, muntazam kayıtlı Tьrk vatandaşlarıdır. Dolayısıyla başkonsolosluğumuz, Almanya Bьyьkelзiliği'nden, eşi ve kızıyla birlikte Bay Farhi'nin serbest bırakılmasının teminine yetkili makamlar nezdinde mьdahalede bulunmasını rica eder.

Tьrkiye Başkonsolosluğu, lьtufkвr mьdahalesinden dolayı Almanya Bьyьkelзiliği'ne peşin teşekkьrlerini sunar ve bu vesile ile derin saygılarını teyit eder.

(imza) Başkonsolos

d) *Tьrkiye Başkonsolosluğu, Gironde (Bordeaux) Valiliği'ne, Yuda Farhi ve ailesinin Tьrk vatandaşı oldukларını, serbest bırakılmaları izin gerekli başvuruların yapıldığını bildiriyor ve Bordeaux'daki evlerinin mьhьrlerinin sцkьlmesini istiyor* (Paris Başkonsolosluğu'ndan Gironde (Bordeaux) Valiliği'ne 23 Aralık 1943 tarih ve F 3092 sayılı yazı, Paris Bьyьkelзiliği Arşivi).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
23 Aralık 1943

Gironde Valiliği'ne, Bordeaux

Tьrkiye Başkonsolosluğu Gironde Valiliği'ne saygılarını iletirken, aşağıdaki hususu dikkatlerine sunmaktan onur duyar:

Eşi ve kızıyla birlikte Bay Yuda Farhi'nin polis tarafından tutuklandığı ve evlerinin mьhьrlendiği başkonsolosluğumuza bildirilmiştir.

Tutuklandıklarında, 2633 TP sayılı vatandaşlık belgeleri, geзerlilik sьresinin uzatılması amacıyla başkonsolosluğumuzda bulunduğundan, o sırada yanlarında vatandaşlıklarını belirten herhangi bir belge bulunmamaktaydı. Tьrkiye

Başkonsolosluğu, ilişik olarak sunulan belgelerle vatandaşlık belgesinin Bay ve Bayan Farhi'ye ulaştırılmasını rica eder. Başkonsolosluğumuz, kendilerinin serbest bırakılmaları hususunda yetkili mercilerden esasen ricada bulunmuştur.

Ayrıca kendileri, 3 Aralık 1943'te 685 sayı ile yenilenmiş ve 8 Kasım 1944 tarihine kadar geçerli 2633 TP sayılı vatandaşlık belgesi sahibi olduklarından, başkonsolosluğumuz, Gironde Valiliği'nden Farhi'lerin evindeki mühürlerin sökülmesini de rica eder. Bu konudaki lütufkâr müdahalesinden dolayı Gironde Valiliği'ne peşinen teşekkür eder ve bu vesile ile derin saygılarını teyit eder.

(**imza**) Başkonsolos

e) *Türkiye Başkonsolosluğu, Farhi'lerin dostuna, kendilerinin serbest bırakılmaları için çaba harcandığını bildiriyor* (Paris Başkonsolosluğu'ndan, Bordeaux, 69 Rue de Macau'da Bayan Heraud'ya 23 Aralık 1943 tarih ve F 3096 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği Arşivi).

Türkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
23 Aralık 1943

Sayın Bayan,

Bu ayın 21'i tarihli mektubunuza cevaben, Bay Farhi ve ailesinin üzgürlüklerinin sağlanması ve evlerindeki mühürlerin sökülmesi hususunda gereken teşebbüslerin derhâl yapılmış olduğunu bildiririm. Kendileri hakkında herhangi bir bilgi aldığınızda beni de haberdar ederseniz memnun olurum.

Mahsus selamlarımı kabul buyurunuz.

(**imza**) Başkonsolos

f) *Leon Farhi, Paris Başkonsolosluğu'na tekrar başvurarak, kendisinin ve ailesinin toplama kampından kurtarılmasını, Bordeaux'daki evinin mühürlerinin sökülmesini ve tutuklandıklarında polisin el koyduğu para ve mücevherâtın kendilerine iadesini istiyor* (Mérignac'da (Gironde) Leon Farhi'den Paris Başkonsolosluğu'na 26 Aralık 1943 tarihli mektup, Paris Büyükelçiliği Arşivi).

Mérignac (Gironde), 26 Aralık 1943

Türkiye'nin Sayın Paris Başkonsolosluğu'na,

Sayın Başkonsolos,

Bu ayın 23'ünde gönderdiğim mektupta, bu ayın 22'sinden beri eşim ve kızımla birlikte Bordeaux yakınlarındaki Mérignac Toplama Kampı'nda enterne edildiğimizi bilgilerinize sunmuştum. Enterne edilmemizin sebebi henüz bana bildirilmemiştir ve bize karşı uygulanan bu tedbirin gerekçeleri hakkında da hiçbir bilgiye sahip değilim.

Bordeaux'da, 69 Rue de Macau'daki evimizin kapısı mühürlendiğinden, içerideki elbise, çamaşır, vs. eşyayı kullanmak imkânına sahip olmadığımı da dikkatinize

sunmak isterim. Bu ayın 22'sinde Bordeaux'daki evimize sabahın dırdьnde bizi tutuklamak isin gelen polis tarafından aile hatırası ve eşime ait olan mьcevherat alındığı gibi, kızıma ait 2.600 frankı ihtiva eden bir cьzdana da el konulmuştur.

Başımıza gelen bu hazin durum hakkında bir fikir edinmek isin bu olayları değerlendirmeyi takdirlerinize bırakıyorum Sayın Başkonsolos. Evliyim ve 11 yaşında kьзьk bir kızın babasıyım. Hiзbir zaman politikaya karışmadım ve adli sicilim gayet temizdir. Gayet mьtevazı bir durumum var ve ailemle beni bir toplama kampına hapsederek ve eşime ait 60 bin frank değerindeki aile mьcevherlerini elimden alarak sebepsiz yere bana indirilen bu ağır darbeye dayanmam imkвnsızdır.

Bu acı kaderi ellerinize tevdi ederken, sizden aşağıdaki hususları rica etmekten onur duyarım:

Şu anda bulunduğumuz toplama kampında maruz kaldığımız sert soğuğa karşı korunmak isin acilen ihtiyacımız olan sıcak цrtь ve elbiseleri sağlayabilmemiz isin Bordeaux 69, Rue de Macau'daki evimizin mьhьrlerinin derhвl sцkьlmesi.

Sebepsiz yere el koydukları eşime ait mьcevherat ile kızıma ait 2.600 frankın iade edilerek, bana, eşime veya belirleyeceğiniz herhangi bir yetkiliye teslim edilmelerinin sağlanması.

Bir an цnce serbest bırakılmamız isin yetkili Alman ve Fransız makamları nezdinde gerekenin yapılması.

Bize karşı yapılan bu keyfo muameleleri şiddetle protesto ederken, bьtьn ьmidimi temsil ettiğiniz hьkьmetimize bağlıyorum. Zira, liderlerimizin, Tьrkiye Yahudi azınlığı konusundaki вlicenap himaye duyguları ve iyi niyetini birзok vesile ile ispat ettiklerini gayet iyi biliyorum.

Gayet muntazam bir Tьrk vatandaşıyım ve aşağıdaki belgelere sahibim:

Vatandaşlık belgesi (hвlen yenilenmek isin başkonsolosluğunuzda bulunuyor)

Askerliğimi Tьrkiye'de yaptığıma dair terhis belgesi

Başkonsolosluğunuz tarafından 1 Ağustos 1927'de verilmiş evlenme belgeleri

Paris'te sizin arşivinizde bulunan eşime ve kendime ait nьfus belgeleri

Davamı, maddi ve manevi зıkarlarımızı savunabileceğinize dair kesinlikle ьmidim var. Sayın Başkonsolos, isinde bulunduğum durumda sizden başka kimse beni kurtarıp цzgьrlьğьmь sağlayamaz. Вьyьk minnettarlığımı ve sonsuz teşekkьrlerimi ifade ederken, derin saygılarımın ve en sadıkane duygularımın ifadesine inanmanızı rica ederim.

(imza) Leon Fahri

Konsolosluğun Notu: 28 Aralık 1943'te geldi.

g) *Leon Farhi, Paris Başkonsolosluğu'na, ailesiyle birlikte Drancy Toplama Kampı'na nakledildiğini bildiriyor ve başkonsolosluktan yeniden yardım istiyor* (Paris, Drancy Toplama Kampı'nda bulunan Leon Farhi'den Paris Başkonsolosluğu'na 30 Aralık 1943 tarihli mektup, Paris Bьуьkelзiliği Arşivi).

30 Aralık 1943

Tьrkiye'nin Sayın Paris Başkonsolosu'na

Sayın Başkonsolos,

Size Mйrignac (Gironde) Toplama Kampı'ndan daha цnce iki mektup gцndermiş olduğumu bildirmekten onur duyarım. Ьmit ederim elinize ulaşmıştır ve eşim ve kızımla birlikte bu ayın 21'inden beri izine dьştьğьmьz hazin durumu gцz цnьne almışsınızdır. Bugьn yetkililer, yarın enterne edileceğimiz Paris yakınlarındaki Drancy Toplama Kampı'na transfer işlemlerimize başladılar. Bordeaux'daki diğer vatandaşların başına da aynı iş geldi. Kadınların, yaşlıların ve зocukların da etkilendiği Tьrk vatandaşlarına uygulanan bu tedbirlerin gerзek sebeplerini hвlв bilmiyoruz. Fransa'da ikamet edip de Musevi olan birзok kimseye yapıldığı gibi, bizim de Drancy'den ьlke dışındaki diğer kamplara gцnderilmemizden korkuyorum. Kьзьcьk ailemin başına bцyle bir nakil işi gelecek olursa, bu bizim izin цlьmcьl olacaktır. Size yalvarıyorum Sayın Başkonsolos, acıyın ve bizi kurtarın. Bu mektubu, bizi Drancy Kampı'na gцtьren trende gцzyaşları izerisinde yazıyorum. Eşim ve kızım da aynı kafilede olup, bize reva gцrьlen bu sefil durum morallerini зцkertmiştir. Зok daha perişan olacağımız başka bir yere gцnderilmeden ve gez olmadan bizi korumanız ve harekete gezmeniz izin size yalvarıyorum.

Eşim ve зocuğumla beraber en kısa zamanda цzgьr olmak ve en az gecikme ile Tьrkiye'ye dцnmek istiyorum. Tьrkiye'de oturan akrabalarım var ve eşi ile kızını toplama kamplarının dışında yaşatmak isteyen bir babanın doğal arzusu izindeyim. Bьtьn ьmidimi ellerinize tevdi ederek cцmertliğinize ve merhametinize sığınıyorum.

Bildiğiniz gibi tьm belgelerim muntazam olup, vatandaşlık belgem yenilenmek ьzere 240 frank harз ve gerekli fotoğraflarla gezen ayın 8'inde size gцnderilmişti.

Başkonsolosluğunuzca 1 Ağustos 1927'de verilen evlenme belgem ile "Techirkie"[339] askerlik şubesi tarafından verilen terhis belgem de yanımda bulunuyor.

Mьdahalenizin ivedi olarak serbest bırakılmamızı sağlayacağı ьmidiyle dayanıyoruz ve Tьrkiye'ye dцnme şansına sahip olacağımızı ьmid ediyoruz.

Teşebbьslerinizin sonucunu makul bir sabırla bekliyoruz ve Sayın Başkonsolos, sonsuz saygılarımın ve derin minnettarlığımın teyidini kabul buyuracağınızı ьmit ederim.

(**imza**) Leon Farhi

Drancy Toplama Kampı (Seine et Oise)

Not: Şunu da belirtmek isterim ki, tutuklandığımız gьn evimizin kapısı mьhьrlendiği gibi, polis de eşimin 60 bin frank değerindeki mьcevherlerine el koyarken ve kızımın 2.600 frankını alırken bize hiзbir makbuz vermemiştir. Bunu ve maruz kaldığımız zararı protesto etmenizi sizden rica ederim.

(**imza**) Sadıkane Leon Farhi

Konsolosluğun Notu: 3 Ocak 1944'te geldi-R.

h) *Paris Başkonsolosluğu, Drancy Kampı Komutanı'na, Farhi ailesinin Tьrk vatandaşı olduklarını ve serbest bırakılmaları iзin gerekli başvuruların yapıldığını bildiriyor* (Paris Başkonsolosluğu'ndan, Drancy Gцzaltı Kampı Komutanı'na 30 Aralık 1943 tarih ve F 3105 sayılı yazı).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu

30 Aralık 1943

Drancy (Seine) Gцzaltı Kampı Komutanı'na,

Sayın Komutan,

Bay Yuda Farhi, eşi ve kızının Bordeaux'da tutuklanıp Mйrignac Kampı'nda enterne edildikten sonra, şimdi de değerli yцnetiminiz altında bulunan kampa nakledilmiş olduğunu bilgilerinize sunmaktan onur duyarım.

Bay Yuda Farhi ve ailesi, 3 Aralık 1943 tarihinde 685 sayı ile yenilenmiş ve 8 Kasım 1944 tarihine kadar geзerli 2633 TP sayılı vatandaşlık belgesi sahibi bulunmaktadırlar.

Kendilerinin цzgьrlьğьnь temin maksadıyla, yetkili makamlar nezdinde gerekli başvuruları esasen yapmış bulunuyorum.

Saygılarımın teyidini kabul buyurunuz.

(**imza**) Başkonsolos

i) *Paris Başkonsolosluğu, Almanya Bьyьkelзiliği'nden, Leon Farhi ve ailesinin serbest bırakılmalarını istiyor* (Paris Başkonsolosluğu'ndan Almanya Bьyьkelзiliği'ne 30 Aralık 1943 tarih ve F 3454 sayılı yazı, Paris Bьyьkelзiliği Arşivi).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu

30 Aralık 1943, F 3454

Almanya Bьyьkelзiliği'ne,

Paris

Tьrkiye'nin Paris Başkonsolosluğu Almanya Bьyьkelзiliği'ne saygılarını sunarken, aşağıdaki hususu bilgilerinize iletmekten onur duyar:

Başkonsolosluğumuz, Almanya Bьyьkelзiliği'ne yazmış olduğu 23 Aralık 1943 tarihli yazısında, Yuda Farhi, eşi ve kьзьk kızlarının Bordeaux, 69 Rue de Macau'daki evlerinde tutuklanmış, sonra da enterne edilmiş oldukların ve evlerinin de mьhьrlendiğini bildirmiş fakat bugьne kadar bu yazımızın alındığı veya herhangi bir teşebbьste bulunulduğuna dair hiзbir bilgi verilmemiştir.

Leon Farhi ve ailesi, konsolosluğumuza muntazam kayıtlı, 3 Aralık 1943'te 685 sayı ile yenilenmiş ve 8 Kasım 1944 tarihine kadar geзerli 2633 TP sayılı vatandaşlık belgesi sahibi Tьrk vatandaşlarıdır. Dolayısıyla başkonsolosluğumuz, Bay Farhi, eşi ve kızının serbest bırakılması izin yetkili makamlar nezdinde mьdahalede bulunmasını Almanya Bьyьkelзiliği'nden ricada bulunarak Almanya Bьyьkelзiliği'nin bu lьtufkвr mьdahalesi izin peşinen teşekkьr eder ve bu vesile ile derin saygılarının teyidini sunar.

(**imza**) Başkonsolos

j) *Gironde (Bordeaux) Valiliği, Paris Başkonsolosluğu'na, Farhi ailesinin Drancy Toplama Kampı'na nakledildiğini bildiriyor* (Gironde (Bordeaux) Valiliği Genel Sekreterliği'nden Paris Başkonsolosluğu'na 3 Ocak 1944 tarih ve F 3160 sayılı yazı, Paris Bьyьkelзiliği Arşivi).

Fransa Devleti Gironde Valiliği

1. Daire, Bьro 3, Bordeaux, 3 Ocak 1944

Sayın Tьrkiye Başkonsolosu, Paris

Sayın Başkonsolos,

Enterne edilme tedbirine tвbi tutulan vatandaşlarınız Bay ve Bayan Yuda Farhi hakkında dikkatime gцnderdiğiniz 23 Aralık tarihli mektubunuzu aldığımı bildirmekten onur duyarım. Derhвl teşebbьste bulunduğum yetkili merciler bana, Bay ve Bayan Yuda Farhi ile kızlarının Drancy (Seine) Kampı'na nakledildiklerini bildirmişlerdir.

Yararlı gцrdьğьnьz gerekli teşebbьsleri derhвl yapabilmenize imkвn sağlamak izin durumu size hemen iletiyorum. Bana gцndermiş olduğunuz belgeleri ekte size sunuyorum.

Derin saygılarımın teyidini kabul buyurunuz.

(**imza**) Genel Sekreter

Vali adına

Konsolosluğun Notu: 10 Ocak 1944'te geldi-R.

k) *Tьrkiye Başkonsolosluğu, Almanya Bьyьkelзiliği'ne yazılıp cevapsız kalan mektuptan bir ay sonra, SS Yьzbaşısı Rцthke'den, Farhi ailesinin serbest bırakılmasını rica ediyor. Tьrk vatandaşlarının Doğu'ya sьrьldьklerine dair sцylentilerden duyulan rahatsızlık dile getiriliyor. Serbest bırakılmalarını teminen*

yardımı rica ediliyor (Tьrkiye Başkonsolosluğu adına Namık Yolga'dan SS Yьzbaşısı Heinz Rцthke'ye 3 Şubat 1944 tarih ve F 3370 sayılı yazı, Paris Bьyьkelзiliği Arşivi).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
3 Şubat 1944, F 3370

Sayın Yьzbaşı Rцthke,

Sayın Yьzbaşı,

Bordeaux'daki Tьrk vatandaşlarının ve цzellikle 69 Rue de Macau'da oturan Yuda Farhi, eşi Reyna ve kızlarının tutuklanmış olduklarını, bazen mektupla bazen telefonla, size зeşitli defalar bildirmiştik. Bu vatandaşları 21 Aralık'ta tutuklanmışlar, цnce Mйrignac Kampı'na, oradan da Drancy Kampı'na gцtьrьlmьşlerdir.

Yuda Farhi ve ailesinin sьrgьne gцnderileceğine dair bilgiler alınmış ve kendilerinin Metz'de oldukları ve daha uzağa gцnderilmeleri iзin hazırlıkların yapıldığı цğrenilmiştir.

Buna inanmakta zorluk зekmekle beraber, 17 Ocak F 3207 sayılı ve 28 Ocak 3304 sayılı mektuplarımıza ve зeşitli telefonlarımıza rağmen, muntazam kayıtlı Tьrk vatandaşlarımız sьrьlmektedir ve bu sцylentilerden sizi haberdar etmek isterim.

Ayrıca, bu iki mektubumuzla, yakında Tьrkiye'ye dцnecek olan ve hьlen Drancy'de enterne edilen Tьrk vatandaşlarının serbest bırakılmalarını da rica etmiştik.

Bay Yuda Farhi ve ailesinin sьrgьne gцnderilmeyip aksine serbest bırakılmaları iзin ivedi olarak mьdahale etmenizi sizden rica ediyoruz.

Bu konudaki mьdahalenize gьvenerek, mahsus duygularımın teyidini kabul etmenizi rica ederim.

(**İmza**) Namık Kemal Yolga
Başkonsolos adına

l) *Leon Farhi'nin İstanbul'daki babası, Tьrk hьkьmetinden, oğlunun toplama kampından kurtarılması iзin yardım istiyor* (Salomon Cemil Farhi'den Tьrkiye Dışişleri Bakanlığı'na 26 Şubat 1944 tarihli mektup, Paris Bьyьkelзiliği Arşivi).

22 Minare Sokak, Beyoğlu İstanbul
Tьrkiye Tьtьn İnhisarı eski veznedarı Salomon Cemil Farhi

Dışişleri Bakanlığı'na,

Oğlum Leon Farhi, gelinim ve torunum Arlet Farhi'nin Fransa'daki Almanlar tarafından yanlışlıkla toplama kampına gцnderildiklerini цğrendiğimden, aşağıdaki hususları yьksek makamlarınıza sunmak istiyorum:

Oğlum Leon Farhi, eşi Rejin ve kızları Arlet Farhi, vatandaşlık kartlarını (vatandaşlık belgelerini), 9 Kasım 1943'te yenilenmek üzere Türkiye Cumhuriyeti'nin Paris Başkonsolosluğu'na göndermişlerdir. Bu belgeler, Paris Başkonsolosluğu'nca, yenilenme vizesi ile birlikte 22 Aralık 1943'te Bordeaux'ya gönderilmiştir. Bununla beraber, belirtilen iki tarih arasında ailenin üç ferdi, kendilerinin Türk vatandaşı olduklarını belirtmelerine rağmen, Alman işgal makamları tarafından belgelerini yanlarında bulundurmadıkları bahanesiyle tutuklanmışlardır. 20 Ocak 1944 tarihinde de Drancy Kampı'ndan bilinmeyen bir yere götürülmüşler ve orada hapsedilmişlerdir. Alman makamları nezdinde yapılan müteaddit başvurular ve Paris Başkonsolosluğu'na yapılan talepler hiçbir sonuç vermemiştir.

Yerleri bilinmeyen aile hakkında, ölüler mi kaldılar mı, bugüne kadar hiçbir haber alamadım. Muntazam pasaportlara sahip birer Türkiye Cunhuriyeti vatandaşı olmalarına rağmen, en basit haklarının ihlaline maruz kalan bu insanlar için gerek Paris Başkonsolosluğumuz gerek Alman makamları nezdinde derhal çaba harcanmasını bütün samimiyetimle rica ediyorum. Sorun son derece ivedi olduğundan derhal harekete geçilmesi için izninizi rica ediyorum.

(**imza**) Salomon Cemil Farhi
Eski Tütün İnhisarı Veznedarı
26 Şubat 1944

Adres: Minare Sokak 22, Beyoğlu

m) *Türkiye'nin Paris (Vichy) Büyükelçiliği, Farhi ailesi hakkında Salomon Farhi tarafından gönderilen mektubu, işlem yapması için Paris Başkonsolosluğu'na gönderiyor* (Paris (Vichy) Büyükelçiliği'nden Paris Başkonsolosluğu'na 3 Mart 1944 tarih ve 154-63 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği Arşivi).

Türkiye Cumhuriyeti Paris Büyükelçiliği
Vichy, 3 Mart 1944

Paris Başkonsolosluğu'na,

Hapsedilen vatandaşlarımız Leon Farhi ve eşi hakkında büyükelçiliğimize mektupla iletilen isteğin bir nüshasını ilişik olarak sunuyorum.

(**imza**) B. Uşaklıgil
Büyükelçi Yardımcısı

Konsolosluğun Damgası: Paris Başkonsolosluğu, gelişi 14 Mart 1944, No. 383.

n) *Paris Başkonsolosluğu, Paris (Vichy) Büyükelçiliği'ne, Leon Farhi ailesinin durumunu bildiriyor* (Paris Başkonsolosluğu'ndan Paris (Vichy) Büyükelçiliği'ne 20 Mart 1944 tarih ve 383/10 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği Arşivi).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
Paris, 20 Mart 1944, No. 383/10
Konu: Yuda Leon Farhi ve ailesi

Paris Bьyьkelзiliği'ne,

3 Mart 1944 tarih ve 154/63 sayılı yazınız cevabıdır.

İlgililer tarafından gцnderilen bir mektuptan цğrendiğimize gцre, başkonsolosluğumuza kayıtlı vatandaşlarımızdan Yuda Leon Farhi, eşi ve kızı ile birlikte Bordeaux'da tutuklanmış ve Mйrignac Toplama Kampı'na gцnderilmiştir. Bunun ьzerine başkonsolosluğumuz derhвl Gironde Valiliği'ne başvurarak, kendilerinin Tьrk vatandaşı olmaları nedeniyle serbest bırakılmalarını ve evlerindeki mьhrьn sцkьlmesini bildirmiştir. Aynı zamanda aynı talep, Gironde Valiliği'ne yapıldığı şekilde, Alman Bьyьkelзiliği'ne de yapılmıştır.

Gironde Valiliği, başkonsolosluğumuza gцnderdiği mektupta, Leon Farhi ve ailesinin Drancy Toplama Kampı'na gцnderildiklerini bildirmiştir. Bu bilgiler ьzerine, ailenin serbest bırakılması izin Drancy Kampı direktцrьne başvurduk. Bu mektubumuza cevaben Alman polis şefi, Farhi ailesinin Drancy Kampı'nda bulunmadığını bildirdi. Başkonsolosluğumuz цzel kanallar vasıtasıyla, ilgili kişilerden, ricalarımıza rağmen ailenin Almanya'ya gцnderildiklerini цğrendi. Bunun ьzerine sorumlu Alman polis şefine tekrar yazıldı fakat kendisinden bize gцnderilen tutuklanan Tьrk vatandaşlarının listesinde Farhi ailesi bulunmuyordu. Dolayısıyla, bugьne kadar harcadığımız зabalara rağmen, korkarım, bu aile gцnderilmiştir. Buna rağmen, bu konudaki зabalarımızın devam edeceği hususunda sizi temin etmek isterim. En iyi dileklerimi kabul buyurunuz.

(imza) Başkonsolos

o) *Salomon Farhi'nin kardeşi Marco Farhi (İstanbul), Leon Farhi ve ailesinin araştırılmasında Tьrkiye'nin Paris (Vichy) Bьyьkelзiliği'nden yardım istiyor* (Marco Farhi'den (İstanbul) Paris (Vichy) Bьyьkelзisi'ne tarihi okunamayan mektup, Paris Bьyьkelзiliği Arşivi).

Ekselвns,

Size 15 Ocak 1944'te mektup yazan ağabeyim Cemil Farhi Paris'e gitti. Orada bulunduğu sьre iзinde, oğlu Tьrk vatandaşı Leon Farhi, eşi ve kızı, vatandaşlık kartları Paris'te iken, Aralık ayında, Bordeaux'da Almanlar tarafından tutuklanmış ve Paris Başkonsolosluğu'nun зabalarına rağmen, bu yılın Ocak ayının 20'sinde sьrgьn edilmişlerdir. Ekselвns, hemen hemen kцr olan 77 yaşındaki bu yaşlı insanın İstanbul'a ne kadar bьyьk ızdırapla dцndьğьnь tasavvur ediniz. İzin verirseniz, bu masum ve dьzenli ailenin bir an цnce serbest kalmaları iзin Ekselanslarının yararlı mьdahalesini rica etmek istiyoruz. Ьmit ederim, Ankara'da bulunduğum sırada, merhum kızım Sofya'dan Tьrkiye'ye

dцnьşьnь sağlamak iзin Ekselвnsları bana nasıl yardım ettiyse, yeğenim ve ailesi iзin de aynı şeyi yapacaktır.

Peşinen teşekkьr ederken, mahsus saygılarımı kabul etmesini Ekselanslarından rica ederim.

(**imza**) M. Farhi

p) *Tьrkiye'nin Paris (Vichy) Bьyьkelзisi, Marco Farhi'nin mektubunu işlem yapılmak ьzere Paris Başkonsolosluğu'na gцnderiyor* (Paris (Vichy) Bьyьkelзisi Şevki Berker'den Paris Başkonsolosluğu'na 24 Mart 1944 tarih ve 172-74, TP 2633 sayılı yazı, Paris Bьyьkelзiliği Arşivi).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Bьyьkelзiliği
Vichy, 24 Mart 1944, No. 172-74
Konu: Leon Farhi ve eşi

Paris Başkonsolosluğu'na,

İstanbul'da Marco Farhi'den aldığım mektubun bir kopyasını gцnderiyorum. Adı geзen Leon Farhi ve eşi hakkında Başkonsolosluğumuzca herhangi bir girişimde bulunulup bulunulmadığı hakkında bilgi rica ederim.

(**imza**) Şevki Berker
Paris Bьyьkelзisi

Konsolosluğun Notu: 27 Mart 1944'te geldi (Namık Yolga).

Konsolosluk Damgası: No. 419, 27 Mart 1944.

r) *Tьrk Dışişleri Bakanlığı, Salomon Farhi'nin, Leon Farhi ve ailesinin akıbeti hakkındaki talebini Paris Başkonsolosluğu'na intikal ettiriyor* (Dışişleri Bakan Yardımcısı (Genel Sekreter) R. Aymar'dan Paris Başkonsolosluğu'na 8 Nisan 1944 tarih ve 26247/69/2633 TP sayılı yazı, Paris Başkonsolosluğu Arşivi).

Tьrkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı
Konsolosluk ve Muhtelit Hukuk Dairesi

Genel No. 26247, Lцzel No. 69, Ek 1[340]

Paris Başkonsolosluğu'na,

İstanbul'da yaşayan ve Paris yakınlarındaki Drancy Toplama Kampı'ndan bilinmeyen bir istikamete gцnderildiklerini цğrendiği oğlu Leon Farhi, eşi Rejin ve kızı Arlet'in akıbetinin araştırılmasını isteyen Salomon Cemil Farhi'nin bakanlığımıza gцnderdiği dilekзenin bir nьshasını ilişik olarak gцnderiyorum. Belgelerinin muntazam olup olmadığı ve bu konuda yaptığınız işlemlerin sonucu hakkında bilgi rica ederim.

(**imza**) R.A.Aymar
Dışişleri Bakan Yardımcısı

Konsolosluğun Notu: 18 Mayıs 1944'te geldi (-R.A.).

Konsolosluk Damgası: Paris Başkonsolosluğu, No. 746, 18 Mayıs 1944.

s) *Paris Başkonsolosluğu, Türkiye'nin Berlin Büyükelçiliği'nden, 1944 ilkbaharında sebepsiz yere Fransa'da hapsedilen Leon Farhi ailesi ile diğer 43 Türkiye Yahudisinin serbest bırakılmaları için Alman makamları nezdinde teşebbüste bulunmasını istiyor* (Paris Başkonsolosluğu'ndan Türkiye'nin Berlin Büyükelçiliği'ne 14 Haziran 1944 tarih ve 1086/22 sayılı yazı, Paris Başkonsolosluğu Arşivi).

Türkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
Sayı 1086/22, 14 Haziran 1944

Berlin Büyükelçiliği'ne,

Alman Büyükelçisi'ni, Fransız hükümetini ve sorumlu Alman ve Fransız polis mercilerini haberdar etmemize rağmen, hemen serbest bırakılmaları gereken Türk vatandaşları Leon Farhi ile eşi ve kızının, konsolosluğumuza muntazam kayıtlı Türk vatandaşı olan 43 Türkiye Yahudisi ile birlikte Almanya'da bilinmeyen bir yerde kadere sürgün edildiklerini öğrenmiş bulunuyoruz.

Serbest bırakılmalarını teminen, Alman hükümetinin yüksek makamları nezdinde teşebbüste bulunmanızı saygılarımla rica ederim.

(**imza**) Paris Başkonsolosu

t) *Paris Başkonsolosluğu, Türkiye Dışişleri Bakanlığı'na, Almanların, Fransa'dan Almanya'ya sürülen Leon Farhi ailesi ile diğer 31 Türkiye Yahudisinin nerede oldukları'nın bilinmediğini ve Drancy Kampı'nda hiçbir Yahudi'nin kalmadığını bildiriyor* (Dışişleri Bakanlığı'na 19 Haziran 1944 tarih ve 746/182 sayılı yazı, Paris Başkonsolosluğu Arşivi).

Türkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu
Paris, 19 Haziran 1944, sayı 746/182
Konu: Yuda Farhi ve ailesi hakkında.

8 Nisan 1944 tarih ve 26247-69 sayılı yazınızın cevabıdır.

İstanbul'da Salomon Cemil Farhi tarafından hükümetin üst makamlarına verilen dilekçenin konusu, Yuda (Leon) Farhi ve ailesinin Almanlar tarafından tutuklanıp sürgün edilmesine dair, Paris ve Berlin büyükelçiliklerimize gönderilen 8 Mayıs 1944 tarihli iki raporun kopyalarını ilişik olarak gönderiyorum. Alman polisi tarafından tutuklanıp, sürülmeden önce bir süre toplama kamplarında tutulan 30 kadar Türkiye Yahudisi vatandaşımızın akıbetlerinin araştırılması ve geri dönmelerinin sağlanması hususunda Paris'teki Alman makamları nezdinde harcadığımız çabalara şimdi gelen cevapta, kampta kalan birkaç kişinin serbest bırakılmasıyla, Drancy Kampı'nda başka Türk vatandaşının kalmadığı ve listede bulunan 31 kişinin ise nerede olduklarının bilinmediği bildirilmiştir. Konuyu

kendilerine bildirdiğim Berlin Bьyьkelзiliği ise, Fransa'dan sьrьlen 31 Tьrkiye Yahudisi vatandaşımızın geri dцnmelerinin sağlanması izin Alman Dışişleri Bakanlığı nezdinde зaba harcamaktadır.

Keyfiyeti derin saygılarımla bildiririm.

(imza) Başkonsolos

u) *Farhi ailesi, Leon Farhi ve ailesinin kurtarılması izin Paris Başkonsolosluğu'nun daha зok şey yapmaması nedeniyle şikвyetзi oluyor* (16, Avenue de Gйnйral Clavery, Paris XIV adresinde Alber Sevi'den Tьrkiye Bьyьkelзisi'ne (Vichy) 16 Nisan 1945 tarihli mektup, Paris Bьyьkelзiliği Arşivi).

Paris, 16 Nisan 1945

Fransız Cumhuriyeti Geзici Hьkьmeti nezdinde Tьrkiye Cumhuriyeti Bьyьkelзisi'ne,

33, Rue de Villejust, Paris XVI

Sayın Bьyьkelзi,

Fransız radyosunun, Yahudilerin sьrьlmesi ile ilgili, 15 Nisan Pazar gьnь saat 13.45'teki цzel yayını dolayısıyla, aşağıdaki hususları dikkatinize sunmaktan onur duyarım:

Tahminen 20 Aralık 1943'te Bordeaux'dan aldığım bir mektupta, muntazam Tьrk vatandaşları olup Paris Başkonsolosluğu'na kayıtlı Leon Farhi, eşi Regina Farhi (baldızımdır, doğumu Alfandary) ve şimdi 12.5 yaşında olan kızları Arlette Farhi'nin Alman işgal makamları tarafından tutuklanıp Bordeaux'a 4 km. mesafedeki Mйrignac Toplama Kampı'na gцnderildikleri haber verilmişti. Bu mektubu alır almaz, durumun aciliyeti dolayısıyla, derhвl serbest bırakılmalarını teminen teşebbьse geзmesi izin Sayın Başkonsolos'a koştum. Genellikle Bordeaux'da oturan Leon Farhi, bundan bir ay kadar цnce, yenilenmeleri izin Tьrk vatandaşlık belgelerini Paris Başkonsolosluğu'na gцndermişti. Mйrignac Kampı'ndan serbest bırakılmalarını sağlamak izin bu belgelerin hemen gцnderilmesini başkonsolostan rica ettim. Leon Farhi, tutuklanmadan цnce bu kartların gцnderilmeleri izin birkaз defa ricada bulunduysa da elde edemedi.

31 Aralık 1943'te, yani tutuklanmalarından on gьn kadar sonra bile, başkonsolostan her gьn ısrarlı ricalarda bulunmama rağmen, bu kartlar hвlв gelmemişti. Maalesef bu arada her ьз kişi de Drancy Kampı'nda enterne edildiler. Konsolosa bizzat giderek sevdiğim ьз kişinin Drancy Kampı'na getirildiklerini sцyledim ve цzgьrlьklerinin sağlanması izin gerekli her şeyin yapılmasını rica ettim. Anlaşılması kolay olan bir heyecanla yazılmış ve kamptan gizli olarak Farhi ailesi tarafından gцnderilen mektuplardan, vatandaşlık belgeleri olmadığı izin Tьrk vatandaşlığını ispat edemediklerini ve bunun izin sьrgьne gцnderilme kararına maruz kaldıklarını цğrendim. Farhi ailesinin izinde bulunduğu felaketi

bildirmek için bir kere daha konsolosa gittim ve sürgünden ve muhtemelen ölümden esirgenmeleri için Drancy'ye bizzat gitmesi için yalvardım. Benim rica ettiğim bu teşebbüs, diğer yabancı ülkelerin konsolosları yapmışlar ve savunmasız vatandaşlarını barbar ve zalim Almanların ellerinden kurtarmaya muvaffak olmuşlardır. İnanıyorum ki, aynı şaba Türk konsolosu tarafından da harcanmış olsaydı, Farhi ailesi bugün sağ salim olacaklardı.

Maalesef Türk Konsolosluğu'na yaptığım çeşitli ziyaretlere ve bana eşlik eden karımın yalvarmalarına rağmen, Farhi ailesinin, 20 Ocak 1944'te, yani Drancy'ye gelmelerinden üç hafta sonra sürgün edildiklerini öğrendim. Saygıyla Sayın Büyükelçi'ye belirtmek isterim ki, Türkiye Cumhuriyeti'nin ve hatta o zaman tarafsız bir ülkenin temsilcisi olarak, bütün yetkilerinizi ve güçlünüzü kullanıp Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının mümkün olan en kısa zamanda özgürlüklerine kavuşmaları ve bu suretle sürgüne gönderilmelerini durdurmak hususunda aktif bir talepte bulunmalıydınız. Bu üzücü haberi vermek için tekrar gittiğimde, sadece bana verdiği cevap, bu durumun kendisine resmo olarak bildirilmediğiydi. Her biri bizatihi önemli olan bu ayrıntıları bildirmekten gerçekten çok müteessirim fakat takdir edeceğiniz üzere Sayın Büyükelçi, kalbimiz ve düşüncelerimiz, sürgün edildikleri 20 Ocak 1944'ten beri haber alamadığımız sevdiklerimizle birlikte olmaktan geri kalmıyor. Tercümanı olduğum Farhi ailesinin gerek Paris gerekse dışarıdaki üyeleri, size saygıyla, mümkünse diplomatik vasıtalarla hemen müdahale etmeniz için yazmamı ve hatta Müttefik kuvvetler tarafından kurtarılmış olmaları ihtimali dolayısıyla, Sovyet ve Polonya makamları nezdinde bu üç kişinin araştırılmasını rica ettiler. Bu insanların hülâ sağlıkla dönmeceklerine inanıyorum. Sizin de takdir edeceğiniz gibi konsolosun affedilmez ihmalkârlığı gayet ciddi sonuçlar doğurabilir. Leon Farhi'nin babası Cemil Farhi, 1944 Şubat'ından beri İstanbul'da olup, 40 yıldan fazla Türk Devleti'nin memurluğunu yaptığından, tam anlamı ile himayeye hakkı olduğunu size bildirmeyi görev sayıyorum.

Kayıp ve sevdiğimiz üç insanın menfaati için yapabileceğiniz her şey için, söz konusu ailenin tüm fertleri adına, samimi teşekkürlerimle ve sizden olumlu bir cevap alma ümidiyle, derin saygılarımın ifadesini kabul buyurmanızı rica ederim Sayın Büyükelçi.

(**imza**) Albert Sevi

16 Avenue du Général Clavery, Paris XIV

v) *Albert Sevi'nin mektubuna cevaben, Türkiye'nin Paris Büyükelçisi, Paris Başkonsolosluğu'ndan Leon Farhi olayı için yapılan işlemler hakkında bilgi istiyor* (Büyükelçi Numan Menemencioğlu'ndan Paris Başkonsolosluğu'na 11 Mayıs 1945 tarih ve 310 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği Arşivi).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Bьyьkelзiliği

11 Mayıs 1945, sayı 310

Paris Başkonsolosluğu'na,

Fransa'daki vatandaşlarımızdan Leon Farhi ve ailesinin durumu ile ilgili bьyьkelзiliğimize gцnderilen mektubun bir nьshası ilişik olarak gцnderilmiştir. Bu konuda Başkonsolosluğun elinde ne bilgi varsa bildirilmesini rica ederim.

(**imza**) N. Menemencioğlu

Bьyьkelзi

Konsolosluğun Notu: 12 Mayıs 1945'te geldi.

Konsolosluk Damgası: Konsolosluk No. 519, 12 Mayıs 1945.

y) *Paris Başkonsolosluğu, Leon Farhi olayında yaptıklarını Paris Bьyьkelзiliği'ne aзıklıyor* (Paris Başkonsolosluğu'ndan Paris Bьyьkelзiliği'ne 25 Mayıs 1945 tarih ve 519/43 sayılı yazı, Paris Bьyьkelзiliği Arşivi).

Tьrkiye Cumhuriyeti Paris Başkonsolosluğu

Paris, 25 Mayıs 1945

No. 519/43

Paris Bьyьkelзiliği'ne

11 Mayıs 1945 tarih ve 310 sayılı yazıların cevabıdır.

Leon Farhi ve ailesi, başkonsolosluğumuza muntazam kayıtlı Tьrk vatandaşlarıydılar. Farhi dosyasının incelenmesinden, başkonsolosluğumuz, Bay Farhi ile eşi ve kızının 21 Aralık 1943 tarihinde Almanlar tarafından tutuklandığından, Madam Herrend'in bir mektubu vesilesiyle haberdar olmuştur. Bu mektubu alır almaz, Paris'teki Almanya Bьyьkelзiliği ile Bordeaux'daki Gironde valisine F 3091 ve F 3092 sayılı yazıları yazmış ve bu aile ьyelerinin Tьrk vatandaşları olduklarını bildirerek, derhвl serbest bırakılmalarını istemiştir.

Valiliğe yazılan yazıya, başkonsolosluğumuzca yenilenen vatandaşlık belgeleri de eklenmiştir. Kısa bir sьre beklenip Almanya Bьyьkelзiliği'nden cevap alınamayınca, o tarihteki Başkonsolosumuz, Almanya Bьyьkelзiliği ile gizli şahsi temaslarda bulunmuştur.

Gironde Valiliği ise ailenin Mйrignac Kampı'ndan Drancy Kampı'na nakledildiğini bildirmiştir. Dosyadaki bilgilere gцre, bu konuda yetkili makamlar nezdinde gerekli зaba harcanmış ve bu ailenin Tьrk vatandaşlarından oluşması nedeniyle serbest bırakılmaları istendiği gibi, ayrıca Drancy Kampı Komutanı'na da 30 Aralık 1943 tarihinde bir de mektup yazılmıştır.

O tarihteki Başkonsolosumuza gцre, Leon Farhi ailesi, Almanlar tarafından sebepsiz yere tutuklanan 43 Tьrkiye Yahudisi arasında bulunduğundan, kendisi,

serbest bırakılmalarını sağlamak amacıyla Alman polisi ile defalarca gizli temaslar yapmış ve olumlu sonuç alamayınca da 14 Haziran 1944 tarih ve 1086/22 sayılı bir yazı ile ailenin serbest bırakılması için Alman hükümeti nezdinde teşebbüste bulunmasını Berlin Büyükelçiliği'nden talep etmiştir. Türkiye, Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmiş olduğundan, Alman kamplarında hapsedilmiş vatandaşlarımızı araştırıp sormak imkânsız olmuştur. Bu iş Berlin'deki İsviçre Büyükelçiliği vasıtasıyla yapılmış ise de onların da çabalarına rağmen bugüne kadar herhangi bir bilgi elde edilememiştir.

Derin saygılarımı sunarım.

(imza) Başkonsolos

NAZİ İŞGALİ SIRASINDA TÜRKİYE'NİN YUNANİSTAN YAHUDİLERİNE YARDIMI

Özellikle Belçika, Hollanda, İspanya ve İtalya'da, Türkiye'nin yardımlarına ait işaretler mevcut olmakla beraber, II. Dünya Savaşı sırasında Türk diplomatların, Almanya ve Fransa dışında Nazi işgalindeki ülkelerde Türkiye Yahudilerine yaptıkları yardımların daha ayrıntılı bir şekilde incelenmesine ihtiyaç vardır. Yithzak Kerem'in (İsrail) hayatta olanların ifadelerine de başvurarak yaptığı son araştırmalar, savaş sırasında, Yunanistan Yahudilerinin kurtarılmasında Türk diplomatların oynadığı önemli rol hakkında bir hayli bilgiler ihtiva etmektedir.[341] Kerem'in belirttiğine göre Türk İstiklâl Savaşı'ndan sonra 1922 yılında Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan ahali mübadelesi çerçevesinde Türkiye Yahudilerinden de Yunanistan'a gidenler olmuş fakat Yunanistan'ın bütün baskılarına rağmen bunlar yıllar boyu Türk vatandaşlıklarını korumuşlar ve Almanlar, İtalyan işgalinin yerini aldıktan sonra, Nisan 1941'den itibaren Yahudi aleyhtarı tedbirleri yürürlüğe koyduklarında, Atina ve Selanik'teki Türkiye temsilcileri, mal ve canlarını korumada bu kişilere destek vermişlerdir. Dahası Paris, Lyon ve Marsilya'da olduğu gibi, Yunanistan'daki Türkiye konsoloslukları, tehlikede olan Yunan Yahudilerinin Türk vatandaşlığını kayıt altına almışlar ve bazen de 1920 ve 1930'larda yerel konsolosluklara kayıtlarını yaptırmadıkları için Türk vatandaşlığını kaybedenlere sahte vatandaşlık ve kimlik belgesi vermişlerdir.[342] Nazi işgali altındaki Batı Trakya'dan, Salomon Berki liderliğinde, Haydarpaşa'ya trenle muntazam kaçışlar ayarlanmıştır. Bu kaçışlar bazen Türk sınırı boyunca bulunan Demotika, Neah, Orestias ve Sufli kasabalarına veya Meriç Nehri yakınlarındaki Emorion'a yürüyerek olmuş ve güçmenler yüzerek veya yaya olarak Meriç'i geçip güvenliğe kavuşmuşlardır.[343]

Almanya da dвhil, Nazilerin işgal ettiği Avrupa ьlkelerinin зoğunda, yerel Hıristiyan vatandaşlar, Yahudilerin zulьmden saklanmaları veya tamamen kaзmaları iзin cцmertзe yardım ederken, Atina'da, bir avuз Yunan hariз, pek azı Yahudi vatandaşlarına yardım etmiş ve зoğu da zulьm ve sьrgьnde Almanlarla iş birliği yapmışlardır.[344] Hatta Yunan partizanları, yardım ettikleri her Yahudi'den 5 İngiliz lirası almışlarsa da, mamafih, Yahudilerle birlikte Alman işgalcilere karşı dцvьşenler bazen daha cцmert olmuşlardır.[345] Diğer kaзışlar, İstanbul'da ьslenmiş Mossad ajanları[346] ile Mısır'daki İngiliz ajanlarının koalisyonunun Yunan partizanları ile iş birliği yaparak organize ettikleri, Yahudileri, Ege'yi kьзьk teknelerle aşıp Зeşme'ye ve oradan da İzmir'e geзirme yoluyla gerзekleşmiştir. İzmir'de bunların bakımını mahallo Yahudi cemaati ьstlenmiştir.[347] Bu mьltecilerin зoğu Mossad tarafından organize edilen kьзьk teknelerle Filistin'e gцnderilmişlerdir.

Yunanistan'daki Yahudiler ile İzmir arasındaki bağlantılar, İzmirli zengin iş adamı Beni Arkadi ile, kendisi de daha цnce Yunanistan'dan İzmir'e kaзan ve Atina'daki kardeşi ile bağlantılarını 1943-1944 arasında Yunan partizanları vasıtasıyla devam ettiren Raphael Barki tarafından organize edilmiştir.[348] Kendi kaзışları iзin bu yolu kullanan Yunan politikacılarından birisi de Kahire'ye giderek sьrgьndeki Yunan hьkьmetine katılan ve savaştan sonra da Başbakan olan Yorgo Papandreou'dur. Bu şekilde Yunanistan'dan İzmir'e ve oradan da Filistin'e geзen Yahudilerin sayısı 859 olarak tahmin edilmektedir. Bazen belgeleri veya vizeleri olmadığından bazılarının sınır muhafızları tarafından Yunanistan'a geri gцnderildikleri olmakla beraber, Tьrkiye'nin sınır tarafında gцrev yapmış pek зok muhafızın anlattığı gibi, зoğunlukla Tьrk askerleri kendilerini memnuniyetle karşılayıp sınırın Tьrkiye tarafına geзirmişlerdir. Bu kişilerden biri de o zamanlar Edirne bцlgesinde subay olan ve yazarın eşi Ezel Kural Shaw'ın babası Emin Kural'dır.[349]

Nazi ağlarından kurtulabilen Atinalı Yahudi aileleri, Athos Dağı'ndaki manastırlara kaзmışlar ve oradan da kьзьk teknelerle Tьrkiye'ye sığınmışlardır. Fakat bazen Tьrkiye'ye geзebilmek iзin de aylarca saklanarak ulaşım aracının organizasyonunu beklemişlerdir.[350] Yanya'da yaşayan yaklaşık 2 bin Yahudi'nin %91'i, цzellikle 1944 yılında Almanlar tarafından sьrgьn edilmiş ve цldьrьlmьştьr.[351] Adriyatik kıyısında, Arnavutluk sınırının biraz aşağısında Kastoria Yahudileri, 1944 başlarında İtalyan işgalinin yerini Almanlar alınca, Almanlar tarafından tutuklanıp Auschwitz'e gцnderilmişlerdir. Bunlardan sadece iki aile serbest bırakılmıştır, зьnkь Atina'daki Tьrkiye Bьyьkelзiliği'nin mьdahalesi ьzerine Tьrk vatandaşı olduklarını ispat etmişlerdir.[352] Bulgar ordusu Yunan Makedonya'sının bir kısmını işgal ettiğinde, orada yaşayan bьtьn Yahudileri, Auschwitz'de yok edilmek ьzere

Almanlara teslim etmişken, Bulgarlar Tьrkiye Yahudilerinin kendi topraklarında serbestзe yaşamalarına izin vermişlerdir ki, bunların bьyьk kısmı da daha sonra sınırı gezip Tьrkiye'ye iltica etmişler ve oradan da Filistin'e gezmişlerdir.[353]

Korfu'daki[354] Tьrkiye ve Yunanistan Yahudileri, her ikisi de aynı şekilde olmak ьzere adalarından цlьm kamplarına sьrьlmьşlerdir. Fakat Rodos'ta, 1917'ye kadar 390 yıl Osmanlı egemenliğinde ve 1943 yılına kadar da İtalyan işgali altında mьreffeh bir şekilde yaşayan 2 bin kişilik Yahudi cemaatinden Tьrk vatandaşları, İtalya'nın Mьttefiklerle mьtareke yapıp Mussolini'yi iktidardan dьşьrmesiyle adaya gelen Almanların elinden Tьrkiye Başkonsolosu Selahattin Ыlkьmen tarafından kurtarılmışlardır.

19 Temmuz 1944 gьnь Gestapo, "yakındaki kьзьk bir adaya nakilleri izin" kayıtlarını yaptırmak ьzere bьtьn Yahudilerin Gestapo karargвhında toplanmalarını emretti. Gerзekte amaз bunları Auschwitz'de gaz odalarına gцndermekti. Ыlkьmen, Alman Komutan General Kleeman'a giderek, Tьrkiye'nin savaşta tarafsız olduğunu hatırlatıp, sadece 42 Yahudi'nin değil, bunların Tьrk vatandaşı olan eş ve akrabalarının da, ki bunlar arasında İtalyan ve Yunan vatandaşları da bulunuyordu, serbest bırakılmasını istedi. Bundan bir sьre цnce Ыlkьmen, Alman işgali sonrasında Tьrkiye'ye kaзan İtalyan askerlerine yardım ettikleri izin цlьme mahkьm edilen 39 Tьrk ve Yunan kayıkзının kurtarılmasını da sağlamıştı. Lвkin bu sefer komutan, Nazi kanunlarına gцre bьtьn Yahudilerin Yahudi olduklarını, dolayısıyla toplama kampına gitmeleri gerektiğini цne sьrerek, Ыlkьmen'in isteğini reddetti. Bunun ьzerine Ыlkьmen Ankara'dan aldığı talimatı belirterek (Paris'e verilenle aynıydı) şu cevabı verdi: "Tьrk kanunlarına gцre bьtьn vatandaşlar eşittir. Biz; Yahudi, Hıristiyan, Mьslьman vatandaşlarımız arasında fark gцzetmeyiz." Ыlkьmen devam ederek, Kleeman'a, Tьrkiye Yahudilerini serbest bırakmadığı takdirde durumu hьkьmetine bildireceğini ve bunun da bir uluslararası olaya sebep olabileceğini sцyleyince general razı oldu.

Ыlkьmen'in koruduğu Yahudiler serbest bırakıldılar ama Nazi makamları tarafından epey hırpalamışlardı. Ыlkьmen, kurtardıklarına ve adada kalanlara koruma ve manevi destek sağladıysa da bunlar her gьn Gestapo'ya gцrьnьp rapor vermek zorunda oldukları ve evlerine dцnьp dцnemeyeceklerini bilemedikleri izin daima цlьm korkusu isindeydiler. Bir mьddet sonra, Rodos'ta sayıları 1.673'ь bulan Yunan Yahudilerinin hepsi цnce Yunanistan'a ve daha sonra da цlьme sьrьldьler. Ancak 151'i savaşın sonunu getirebildi.

Bir sьre sonra Tьrkiye Mьttefiklere katılarak Mihver'e savaş ilan edince, Rodos Yahudilerine yaptığı yardımların intikamını almak ьzere, Alman uзakları Tьrkiye Konsolosluğu'nu bombaladılar ve Ыlkьmen'in hamile eşi Mihrьnnisa Hanım ile iki

konsolosluk gцrevlisini цldьrdьler. Ayrıca kendisini de Pire'ye sьrgьn ettiler. Ьlkьmen savaşın geri kalanını ev hapsinde geзirdi.

Mьteakip altı ay sьresince, Rodos'ta kalan Tьrk Yahudileri, uzun sьreli gцzaltılarla, Gestapo tarafından devamlı bir şekilde taciz edildiler. Bunlar sьrьlmediyse, sebebi, savaşın son gьnlerinde bьtьn Ьзьncь Reich'a egemen olan karışık durumdu. Nihayet 1945 Ocak ayında, Alman komutan, Milletlerarası Kızılhaз Цrgьtь'nьn temsilcilerinin Rodos'a geleceğini цğrenince, muhtemelen maruz kaldıkları muameleler hakkında verecekleri kцtь ifadelerden kaзınmak iзin adada kalan bьtьn Yahudilerin Tьrkiye'ye gitmelerini emretti. Onlar da ertesi gьn, kьзьk teknelerle, fırtınalı bir havada denizi aşarak salimen Marmaris'e vardılar. Bu garip seyahat, 1492 Engizisyonu'nca İspanya'dan kovulan Sefardik Yahudilerinin, Osmanlı Tьrkiye'sinin aзtığı kucağa ulaşmak iзin Akdeniz'i aşmalarının sembolik bir цrneği gibiydi.[355]

Savaştan sonra Rodos'ta kalan 35 kişilik Yahudi cemaatinin başı Maurice Sauriano şцyle demiştir: "Olağanьstь zabalarıyla benim ve hemşehrilerimin hayatını kurtaran Tьrkiye konsolosuna зok şey borзluyum." Hвlв hayatta olanların anlattıklarını toplayan Beşyьzьncь Yıl Vakfı Başkan Yardımcısı Tarihзi Naim Gьleryьz'ьn zabalarıyla Ьlkьmen, İsrail'deki Yad Vashem Vakfı tarafından 13 Aralık 1989'da "Righteous Gentile" olarak onurlandırılmıştı. Bu, Nazilerin elinde zulme ve цlьme mahkьm Yahudileri, kendi hayatını tehlikeye atarak kurtaran Yahudi olmayan kişilere verilen bir onur unvanıdır. Ьlkьmen'in adına da Yad Vashem'de bir plaket konulmuş ve "Path of the Righteous"da (*Dьrьstlьk Yolu/Dьrьstlerin Yolu*-З.N.) şerefine bir ağaз dikilmiştir.

3. AVRUPA YAHUDİLERİNİN KURTARILMASINDA İSTANBUL'DAKİ FAALİYETLER

Avrupa Yahudilerinin Yahudi Soykırımı'ndan kurtarılmasında Tьrkiye'nin oynadığı rolь değerlendirebilmek iзin, Tьrkiye'nin tarafsız durumunu, Filistin Yahudi Ajansı ile durumları ve politikaları зok farklı olan tarafsız İsviзre ve Romanya'daki цrgьtlerle karşılaştırmak gerekir. II. Dьnya Savaşı sırasında, Avrupa'nın en цnemli tarafsız ьlkelerinin başında yer alan ve dolayısıyla ana kurtarma merkezi hвline dцnьşen iki kent, İstanbul ve Cenevre idi. Bununla beraber, her biri, yaptıkları kurtarma operasyonlarıyla tarafsızlığın ihlali hвlinde karşılaşacakları tehlikeleri değerlendirerek, savaşın getirdiği baskılardan dolayı kurtarma operasyonlarını farklı şekillerde sınırlamak zorunda kalmışlardır. Hiзbir zaman doğrudan Nazi işgali tehlikesi altında bulunmayan İsviзre, teorik olarak tarafsızlık politikası

gьdebiliyordu ve bu da Yahudi Ajansının зok az bir sınırlama ile зalışmasına imkвn veriyordu. Ancak İsviзre, Tьrklerin hiзbir zaman yapmadığı bir şeyi yaptı. İsviзre, eğer pasaportlarında Naziler tarafından vurulmuş "Yahudi" damgası varsa, Almanya sınırından kaзıp kendilerine sığınmak isteyenleri kabul etmiyordu. Цte yandan Romanya, tarihten gelen anti-semitizmden dolayı, Nihai Зцzьm'ъ tamamen kabul edip onaylamıştı ve İngilizlerin, Yahudilerin ьlkeyi terk edip Filistin'e gitmelerini цnlemek iзin Romanya'ya yaptığı baskının neticesi olarak Romanya limanlarından geзen Yahudilere yasaklama getirdi ve hatta Adolph Eichmann'ın ajanları ile de iş birliği yaparak bьyьk bir Yahudi nьfusunu цlьm kamplarına gцnderdi. Bu durum, Mьttefiklerin zaferinin ufukta gцrьnmesine kadar devam etti.[356]

Yunanistan'dan veya Karadeniz'den doğrudan bir Nazi işgali veya Kafkaslar'dan, цnce Sovyet Rusya, sonra da Nazi işgali tehlikesi altında bulunan Tьrkiye ise pratikte de tarafsız bir ьlke olmak zorundaydı. İngiltere, Almanlar, Yahudilerin gitmesine izin verdikleri dцnemlerde bile, Yahudilerin Filistin'e gitmeleri korkusu yьzьnden, Tьrkiye'ye tьm Yahudi mьltecilere yardım etmeme ve hatta onları kabul etmeme baskısında bulunuyordu. Bu baskı ve tehlikeler altında Tьrkiye, resmo olarak, zaman zaman Yahudi Ajansı gibi yabancı organizasyonların faaliyetlerini engelledi ve yurt iзindeki yabancı grupları da yakından gцzetledi. Ancak, aslında, savaş sьresince Avrupa'daki tarafsız ьlkelerin hepsinden daha belirgin bir şekilde, sцz konusu dцnemlerde bile bu kurtarma hareketlerine gцz yumduğu gibi aзıkza yardım da etti.

Naziler tarafından gittikзe artan baskılara maruz kalan Avrupa Yahudilerine yardım etmek isteyen herkes iзin Tьrkiye'nin eşsiz bir цnemi vardı. Nazi işgali altındaki Gьney Doğu ve Doğu Avrupa'ya yakındı. Sadece Batılı mьttefiklerin değil, sьrgьndeki pek зok hьkьmetin temsilcilerinin de bulunduğu yerdi. 1940 yazında İtalya'nın savaşa girmesi ve Fransa'nın Naziler tarafından işgal edilmesi nedeniyle Cenevre'deki Yahudi Ajansı'nın kullandığı Marsilya ve oradan da Akdeniz vasıtasıyla Filistin'e giden yol kapanmıştı. Dolayısıyla Avrupa'dan Filistin'e kaзacak Yahudilerin tek kullanacakları yol Tьrkiye ьzerindendi ve bu da Tьrkiye'yi anahtar ьlke konumuna getiriyordu. Bunun neticesi olarak Tьrkiye, Yahudilerin kendi ьlkelerinde zulme uğramaktansa gerek kara gerekse deniz yoluyla Kutsal Topraklar'a ulaşmasını ve binlerce insanın yok edilmektense kurtarılmasını sağlayan gerзek bir "Filistin'e Кцprь" gцrevini gцrdь.[357]

Richard Lichtheim ve Chaim Pazner tarafından yцnetilen Cenevre'deki Yahudi Ajansı, Batı Avrupa'daki Yahudilerin kurtarılmasında merkezo bir rol oynamayı sьrdьrdь ancak savaş ve soykırım ilerledikзe İstanbul ofisi зok daha faal ve цnemli

bir konuma geldi. Bunun sebeplerinden biri şьphesiz konumuydu. Filistin'e İsvi3re'den 3ok daha yakındı. İsvi3re, dцrt bir taraftan Naziler ile sarılmıştı, buna mukabil Tьrkiye bir yanından Avrupa'ya kara bağlantısı, цbьr yanından Irak ve Suriye'ye bağlantısı olan ve diğer yandan da Karadeniz ve Akdeniz vasıtasıyla Filistin'e bağlantısı bulunan bir noktadaydı. Ayrıca İsvi3re, pek 3ok bakımdan Nazilerin Yahudi nefretini paylaşıyor ve tarafsızlığını gьz duruma sokmamak a3ısından onlara yardım i3in aşırı bir gayret sarf etmiyordu. Tabiatıyla herhangi bir Nazi saldırısını arzu etmeyen Tьrkiye'nin uyguladığı sınırlayıcı politikalar sadece gцsteriş i3indi ve aslında faaliyetlerini sьrdьrebilmesi i3in Yahudi Ajansı'na olağanьstь yardım ediyordu.[358]

Stratejik konumu ve hьkьmetinin yardımcı olmaya 3ok istekli olması nedeniyle, Almanya'nın "Nihai Зцzьm" olarak adlandırdığı ve Yahudileri sьrgьn etme yerine yok etme politikasına ge3tiği sıralarda, Yahudi Ajansı'nın mьlteci operasyonlar merkezi olarak İstanbul, Cenevre'nin yerini aldı. İstanbul'daki "Eretz İsrail Delegasyonu"nun[359] başında Aralık 1940'tan 1945'e kadar Chaim (Haim) Barlas vardı ve bu organizasyon Kudьs Kurtarma Konseyi'nin (*Vaad ha-Hatzala*) temsilcisi olarak 3alışıyordu. Barlas, en son Cenevre Ofisi'nin başındaydı, bundan цnceki on sene sьresince de Kudьs'teki Yahudi Ajansı Gцzmen Bцlьmь'nьn başkanıydı.[360] Barlas aynı zamandaYahudi Ajansı'nın Gцzmen (Aliyah) Bцlьmь'nьn ve Filistin Ofisi'nin başkanı olarak İstanbul'da Yahudi Ajansını temsil ediyordu. Buna ilave olarak 1941'den 1943'e kadar Dьnya Yahudi Kongresi'nin İstanbul temsilcisi olarak da gцrev yaptı.[361] İstanbul'un Cenevre'ye gцre daha az цneme sahip olduğu dцnemde İstanbul Ofisi'ni yцnetmek ьzere Yahudi Ajansı siyasi bцlьmь tarafından tanınan Eliahu Eilat (Epstein), Barlas'ın yardımcısı olmuştu. Eilat'tan başka Barlas'a yardım eden, savaştan цnce Tьrkiye'ye gelmiş ve Filistin (Eretz İsrail) Ofisi'nin *Aliyah* Bцlьmь'nden Dr. Joseph Golden ve Hali3'e bakan Tepebaşı'ndaki Amerikan Konsolosluğu'nda ofisi bulunan Amerikan Yahudi Ortak Dağıtım Komitesi temsilcisi Ruben Resnik vardı.[362]

İngiliz ve Amerikan el3iliklerine yakın olan Pera Palas ve Tepebaşı'nda bulunan Continental Oteli'ndeki karargвhları arasında bцlьnen Barlas ve arkadaşları, Avrupa'da ve bilhassa Doğu Avrupa'da eziyete uğrayan Yahudileri kurtarma gibi olağanьstь bir gцrevi yerine getirmek i3in Ankara, İzmir ve Edirne'de şubeler a3mışlardı. Continental Oteli'nin se3ilmiş olmasının nedeni, Alman ajanlarının Taksim'de ьs olarak kullandıkları Park Otel'den ve Alman Bьyьkel3iliği'nden mьmkьn olarak uzak olmak istemeleriydi. İstanbul ofisi aslında, gцrevi Nazi işgali altındaki Avrupa'da Yahudilere neler yapıldığını araştırmak ve onlara gıda ve ila3 yardımı sağlamak olan Cenevre'deki Yahudi Ajansı tarafından kurulmuştu ve

onların bir şubesiydi. Ancak, İsveç ve bilhassa İsviçre'nin 1942 başlarında başlayan Nazi gücünün ve baskısının artması neticesinde yalnızlaşıp yardımcı olamamaları üzerine, Barlas'ın İstanbul Ofisi gittikçe önem kazandı ve sonunda da Avrupa'daki Yahudi Ajansı'nın tüm kurtarma operasyonlarının merkezi hüline geldi.[363]

Barlas'ın karşılaştığı ilk sorun, Litvanya ve Romanya'da mahsur kalmış binlerce Yahudi'ydi. Bunun nedeni, Fransa ve Yugoslavya'nın Almanya tarafından işgal edilmesiyle, Akdeniz yolunun kapanması ve Nihai Çözüm'ün yürürlüğe konularak Hitler Avrupa'sından Yahudi göçlerine müsaade edilmemesiydi. Yunanistan'ın düşmesinden sonra, tarafsızlığına halel gelmemesi ve muhtemel bir Nazi işgalini önlemek için, bu noktaya kadar Türkiye de Karadeniz yoluyla Akdeniz'e ve ötesine mülteci geçişlerine müsaade etmemiş ve ülkedeki yabancı ajansların faaliyetlerini de sınırlamıştı. Bunun istisnası, dino ve diğer yardım kuruluşları ile hastane ve yetimhane gibi kurumlardı. Mamafih, İstanbul'a 1940 sonlarında gelen Barlas, başarılı bir şekilde bu politikayı değiştirmeye muvaffak oldu. Bu hususta, 1930'larda Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün başlattığı sanayileşme programı sırasında Avrupa'dan mali yardım alınmasında önemli rol oynamış ve 1938'de ölümüne kadar Atatürk'ün diş doktorluğunu da yapmış bir Macar Yahudisi olan Sami Gunzberg'in desteğini sağladı. Gunzberg sayesinde kısa zamanda Ankara'da hükümetin ileri gelenleri ile çok yakın temas kurdu. Bunların içinde, kurtarma operasyonlarına Türkiye'nin iş birliğini bizzat onaylayan Atatürk'ün selefi Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de vardı. Ancak İnönü, herhangi bir Alman istilasını tahrik etmemek için onayının gizli kalmasını istedi.[364]

Bu teşvikten cesaretle Barlas, 9 Ekim 1940'ta, Türk hükümetine, bilhassa komşu ülkelerde olmak üzere Avrupa Yahudiliğinin kötü durumunu ve sadece Naziler tarafından değil, iş birlikçi yerel sempatizanlar tarafından da nasıl zulüm ve eziyete maruz kaldıklarını izah eden bir rapor sundu. Bu raporda yüzyıllardır Türklerin zulümden kaçan Yahudilere nasıl yardımcı olduğu hatırlatılıyor ve Türkiye'nin göçmenler üzerindeki önceki sınırlamalarının kaldırılarak Güney Doğu Avrupa'dan kaçan Yahudilerin geçişi için özel imkânlar yaratılması isteniyordu. Bu göçmenlere İngiltere tarafından -eğer Filistin'e varabilirlerse- oraya yerleşebilmeleri için izin verilmişti.

> *(1) Her dönem, Filistin hükümeti tarafından, Filistin Yahudi Ajansı'na, işçiler, talebeler, vs. için göçmen belgesi kotaları ihdas edilmekte ve bunlar da Yahudi göçmenlere verilmektedir. Filistin Yahudi Ajansı'nın görevleri, göçmenleri finanse etmek ve onları Filistin'e yerleştirmektir.*
>
> *(2) Savaş başladığından beri, ortaya çıkan zorluklar ne olursa olsun, Filistin'e göçler takip edilmezse duracaktır. Filistin Yahudi Ajansı, savaş başlamadan önce dahi, Filistin'e göçleri ayarlamak için Cenevre'de geçici bir ofis kurmuştur. Tarafsız ülkelerdeki Büyük Britanya konsoloslüklarının desteği ile*

Almanya, Litvanya, Romanya, vs.'den yaklaşık 8 bin mültecinin Filistin'e göçlerini organize etmiştir. Savaş ilanına kadar, bu göçmenler küçük gruplar hâlinde İtalya Trieste ve Marsilya yoluyla Filistin'e gönderilmişlerdir.

(3) 1940 Haziran'ında İtalya'nın savaşa girmesiyle, çok iyi bilinen sebeplerle, Filistin'e Akdeniz yoluyla gemilerle ulaşım imkânsız hâle gelmiştir. Mümkün olan tek yol, kara yoluyla Türkiye ve Suriye üzerinden olup, göçmenler İstanbul-Trablusşam demiryolunu kullanarak oradan da kara yoluyla Hayfa'ya gitmekteydiler.

(4) Filistin hükümeti tarafından onaylanan göçmen belgeleri temel alınarak, bu göçmenler, Filistin Yahudi Ajansı'nın çabaları neticesinde onaylanmaktadırlar. Göçmen belgesine sahip her göçmen, kendisine kati yerleşme hakkı sunan ve İngiliz Konsolosluğu tarafından verilen Filistin vizesi almaktadır. Suriye transit vizesi ise Filistin giriş vizesine istinaden verilmektedir.

(5) Polonyalı ve eski Alman Yahudi göçmenlerine Türkiye transit vizesi verilmesinin reddedilmesi sebebiyle, maalesef bu yolla göçmenlik organizasyonu bloke olmuş durumdadır. En küçük tecrübe ve acıları yaşayan, hayatlarını ve sağlıklarını ancak göç ederek tekrar kazanacaklarına inanan Yahudi göçmenleri bu durum derinden etkilemektedir.

(6) Filistin Yahudi Ajansı, Türkiye Cumhuriyeti hükümetinden, Bükreş, Belgrad, Cenevre, Kaunos, Stockholm ve Selanik Konsolosluklarına talimat vererek, hangi pasaporta sahip olurlarsa olsunlar, Filistin giriş vizesi alan herkese Türkiye transit vizesi vermelerini rica eder.

(7) Bunların sorunsuz bir şekilde Filistin'e seyahatlerinin devamını sağlamak için şunları öneriyoruz:

a. Göçmenler İstanbul'a gruplar hâlinde gemi veya trenle nakledilecek ve burada durmadan Haydarpaşa'dan trenle Suriye'ye sevk edileceklerdir.

b. Göçmenlerin bir kısmı İskenderun'a varacaklar ve oradan kara yoluyla Suriye'ye devam edeceklerdir.

c. Trende oldukları sürece onlara Türk polisi refakat edecektir.

d. Filistin için Yahudi Ajansı, göçmenlerin sadece yolculukları için gerekli formaliteleri tamamlayacak süre zarfında Türkiye'de kalacaklarını ve sonra derhâl ülkeyi terk edeceklerini garanti etmek için Türkiye Cumhuriyeti hükümetine istediği mali teminatı vermeye hazırdır.

(8) Bu şartlar altında Filistin için Yahudi Ajansı, yüzyıllar boyu Türkiye'nin Yahudilere olağanüstü insani yardımlarını hatırlatmaktan memnuniyet duyar ve Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin, bu zor zamanlarda, Yahudi milletinin, bu göçmenlerin seyahatlerinin hedefi olan Filistin'e varmaları için gerekli imkânları tanıyacağını ümit eder.[365]

Bu başvuruya cevaben, Almanya'nın Türkiye'ye başka Alman Yahudi göçmenleri almaması ve gelenlerin geri gönderilmesi baskısına rağmen, Türk hükümeti 30 Ocak 1941 tarihinde 2/15132 sayılı Transit Geçiş Kararnamesi'ni yayınladı. Bu kararname, İngiltere'de geçerli benzer kanunlar örnek alınarak hazırlanmıştı ve yine Amerika ile İngiltere'de yürürlükte olan sınırlamalar örnek alınarak ülkelerinde eziyete maruz

kalan belli kategorideki gцзmenlerin Tьrkiye'ye yerleşmesine olanak sağlıyordu. Bu sayede gidecekleri ьlkelerin vizesine sahip olan Yahudi gцзmenlerin, Filistin veya başka yerlere Tьrkiye ьzerinden transit olarak gitmeleri mьmkьn kılınmıştı:

Tьrkiye Cumhuriyeti
Başbakanlık Kararlar Dairesi Mьdьrlьğь
Sayı: 2/15132

Kararname

Dışişleri Bakanlığı'nın 22 Ocak 1941 tarih ve 98/33 sayılı talebine istinaden Bakanlar Kurulu toplantısında alınan karara gцre, kendi ьlkelerinde maruz kaldıkları baskılar nedeniyle yabancı Yahudiler izin alınan tedbirlerin yeterli olmaması durumunda 29 Ağustos 1938 tarih ve 2/9498 sayılı kararnamenin yerine aşağıdaki tedbirler uygulanacaktır:

1) Hangi ьlkenin vatandaşları olurlarsa olsunlar, ьlkelerinde yaşama ve seyahat цzgьrlьğь kısıtlamasına tвbi olan Yahudilerin -bugьn hangi dini seзmiş olursa olsun- Tьrkiye'ye girişleri ve yerleşmeleri men edilmiştir. Yahudi vatandaşlarına kısıtlama getiren ьlkelerdeki konsoloslukларımıza vize izin mьracaat eden kişilerden, konsoloslukларımızca, o ьlkenin resmo makamlarınca verilen ve kendilerinin Yahudilere uygulanan kısıtlamalara tвbi olmadığını gцsteren belge istenecektir.

2) Hangi ьlkelerin Yahudi vatandaşlara kısıtlama getirdikleri ve bu konuyla ilgili detay bilgileri o ьlkedeki Tьrk yetkililere bildirme işi Dışişleri Bakanlığı tarafından yerine getirilecektir.

3) Tьrkiye'deki kurum ve idareler tarafından istihdam edilmeleri gerekli veya yetkili merciler tarafından ticari ve ekonomik faydaları bilinen kişiler izin, ьlkeye girmelerinde İzişleri Bakanlığı tarafından bir mani gцrьlmediği takdirde, Dışişleri Bakanlığı, Bakanlar Kurulu'na bu kişilerin ьlkeye giriş цzel vizesi izin mьracaatta bulunabilir. Bu maddeye uyan Yahudiler kendileri ile birlikte, bakmakla yьkьmlь oldukları anne, baba, reşit olmayan erkek evlat ve evlenmemiş kızlarını da getirmek isterlerse, Dışişleri Bakanlığı'na mьracaat edebilirler. Dışişleri Bakanlığı bu mьracaatı kabul veya reddetmekte serbesttir. Uzmanlar, iş akitleri sьresince ьlkede kalabilirler. Bu sьrenin sonunda, Bakanlar Kurulu tarafından başka bir karar verilmemişse, kendilerinin veya yukarıda bahsedilen akrabalarının ьlkede kalışları uzatılamaz. Ticari veya ekonomik faydaları nedeniyle yurda girişlerine ve зalışmalarına mьsaade edilen kişilerin işleri, kendilerinin devamlı olarak yurt dışına giriş ve зıkış yapmalarını gerektiriyorsa, bu Bakanlar Kurulu tarafından verilecek kararlara gцre yapılacaktır. Bu karar, kişilerin her altı ay izerisinde kaз defa ьlkeye giriş yapabileceğini ve her girişte kaз gьn ьlkede kalabileceğini belirtecektir.

4) Bu kararnamedeki kısıtlamalar, 29 Ağustos 1938 tarihinden ınce bir sre Trkiye'de daimo olarak ikamet etmiş yabancı uyruklu Yahudiler izin gezerli değildir. Bu tarihten sonrakiler izin ise, lkeyi gezici olarak altı aydan fazla terk etmemişlere, mracaatları hlinde, konsolosluklar tarafından giriş vizesi verilir.

5) Bu kararnamedeki kısıtlamalar, kendi lkelerinde kısıtlamalara tbi olan ve Trkiye'de de ikametleri sınırlı olan Yahudilere aşağıdaki şartlarla uygulanır:

a. Gidecekleri nihai lkeye giriş vizesi olan, Trkiye'den zıktıktan sonra girecekleri lkeden transit vizesi almış olan veya Trkiye'den zıkış yaptıktan sonra gidecekleri ilk lkeye giriş vizesi olanlar.

b. Eğer bu kişilerin Trkiye sınırları izerisinde, kendilerini başka lkeye gtrecek seyahat biletleri varsa, Trk konsoloslukları bu kişilere msaade istemeden transit gezişi vizesi verebilirler. Bu vizeye sahip kişiler, Trkiye'den sonra gidecekleri ilk lkenin vizesinin bitim tarihinden en gez onbeş gn nce Trkiye sınırını gezmek zorundadırlar.

6) Kısıtlamalara tbi Yahudilere, Dışişleri Bakanlığı her konsolosluk izin onbeş gnlk dnemlerde kaz adet transit vizesi verebileceğini belirleyecektir. Transit vize talepleri bir kitle gzne neden oluyorsa, konsolosluklar bu durumu, Dışişleri Bakanlığı'na bildireceklerdir. Bakanlık gerek grdğ takdirde daha nce belirlediği transit vize miktarını oransal olarak artırabilir. Bu durumda, konsolosluklar, kişilere verecekleri transit vizeyi topraklarımızı terk edip giriş yapacakları lkeye giriş tarihini gz cnne alarak vereceklerdir.

7) Bu kararnameye istinaden transit vizesi verecek konsolosluklar, bu vizeleri kayıt altına alıp her ayın birinde ve onaltısında posta ile Dışişleri Bakanlığı'na gndereceklerdir.

8) Bu kararnameye tbi kişilerin Trkiye'deki kalışlarını ve transit uygulamalarını dzenlemek ve bu kişilerin onbeş gn izinde lkeyi terk etmelerini sağlamak amacıyla, Dışişleri Bakanlığı Konsolosluk Mdrlğ ile Ulaştırma Bakanlığı arasında dzenli temas sağlanacaktır.

31 Ocak 1941

İsmet İnnc Cumhurbaşkanı

Dr. Refik Saydam Başbakan

F. Ağralı Maliye Bakanı

Ali Fuad Cebesoy Bayındırlık Bakanı

Fethi Okyar Adalet Bakanı

Hasan Bli Ycel Millo Eğitim Bakanı

S. Arıkan Savunma Bakanı

Faik Uztrak İşleri Bakanı

Şükrü Saraçoğlu Dışişleri Bakanı[366]

Bu kararname, 12 Şubat 1941'de kabul edilen bir yasa ile yürürlüğe konuldu. Bu yasada, İstanbul'daki Yahudi Ajansı'na, zulmedilen Yahudilerin Türkiye üzerinden Filistin'e güvenlik içinde gitmelerinin sağlanması işinin organizasyonunda yetki veriliyordu.[367] Böylece, Avrupa'nın herhangi bir yerinde ve Nazi zulmünün mağduru olan Yahudilere, Türkiye'yi terk ettikleri zaman gidecekleri ülkeye veya nihai gidecekleri ülkeye giriş vizelerinin olması şartıyla, Türkiye'den geçme olanağı tanınmıştı. Bu durum başka gidecek yerleri olmayan Yahudilere büyük bir katkıydı. Türkiye Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı, Barlas ve arkadaşlarına, operasyonlarını desteklemek, Yahudilere yiyecek, giyecek ve başka malzemeler sağlamak ve ister tren ister gemi seyahati için bilet almak üzere nakit sağlamakla yetkilendirilmişti. Avrupa'daki tüm konsolosluklara gönderilen talimatla, Türkiye'yi terk etmelerini sağlayacak, diğer ülkeler tarafından verilmiş giriş vizesi ve seyahat bileti sahibi tüm Yahudilere transit vizesi verilmesi bildirilmişti.[368] Türk hükümetinin aldığı bu karar, diğer tüm sebeplerin üzerinde, Yahudi Ajansı ve ilgili organizasyonların, binlerce Doğu Avrupa Yahudisini soykırımdan kurtarmasını sağlamıştı.

Chaim Barlas, daha sonra hatıralarında bunu teyit etmişti:

> *Filistin'e Yahudi göçünün başarısının en önemli nedeni, Alman baskısı ile deniz ve karadan işgal edilme tehlikesi altında olmasına rağmen, Türk hükümetinin rıza göstererek, Yahudi Ajansı'nın talepleri doğrultusunda, Yahudi göçmenlerin Türkiye üzerinden geçmelerini sağlaması olmuştur. Türkiye kabinesi tarafından 12 Şubat 1941'de geçirilen "Transit Kanunu" bu göçmen hareketinin esas temeli olmuştur.*[369]

Yahudi Ajansı, göçmenlere, 1939 tarihli ve çok ciddi sınırlamaları olan "İngiliz Beyaz Sayfa" belgesine istinaden sadece İngiliz Filistin'e giriş vizesi sağlamakla kalmadı. Daha sonra "koruma belgesi" olarak adlandırılacak pek çok Latin Amerika ülkesi ve ayrıca tarafsız Portekiz ve İsviçre konsoloslukları tarafından verilen pasaportları da sağladı.[370] Göçmenlerin İstanbul'a gruplar hâlinde gelmelerine ve Filistin'e karadan veya denizden gidişleri organize edilinceye kadar, burada bir süre kalmalarına da müsaade edildi.[371] Paris ve Brüksel'deki[372] Türk diplomatları tarafından organize edilen tren kafileleri hâlinde, Batı Avrupa'dan gönderilen Türkiye Yahudilerini taşıyan "Orient Express"in izlediği yolu veya Karadeniz yolunu kullanan bu gruplar genellikle Sirkeci Garı etrafındaki küçük otellerde kalıyorlardı. Bu kişiler, istasyonun hemen karşısında bulunan ve Rus progromlarından kaçan Yahudileri barındırmak için 19. yüzyıl sonlarında inşa

edilmiş sinagogun geçici üyeliğine kabul ediliyorlar ve barınma, yiyecek ve giyecek ihtiyaçları İstanbul hahambaşısı tarafından yönetilen yerel Yahudi cemaati ve Yahudi Ajansı tarafından karşılanıyordu. Bu Yahudiler Türkiye'de Filistin'e transferlerini veya vizelerini beklerken, İngiliz ve Alman baskısı nedeniyle, Türk hükümeti açıkça yardımda bulunamıyordu. Ancak, yerel Yahudi cemaatinin bu göçmenlere yardım etmelerine hiçbir şekilde mani olmadı ve hatta onların para, yiyecek ve diğer ihtiyaçları temin etmeleri için imkânlar sağladı.

Filistin'e giriş vizesi olanlar Sabucak Sirkeci'den Anadolu demiryolları sisteminin son durağı olan Haydarpaşa Garı'na transfer ediliyorlardı. Burada bu göçmenlere, Sirkeci Sinagogu'nda olduğu gibi, Haydarpaşa Sinagogu tarafından yardım ediliyordu ve geçici üyelik sağlanıyordu. Haydarpaşa Sinagogu, Orta Avrupa ve Rusya'dan gelen Yahudileri korumak için 19. yüzyılın sonlarında yerel Rum cemaatinin tüm itirazlarına rağmen bizzat Sultan II. Abdülhamid'in şahsi girişimiyle yapılmıştı ve Yahudi cemaatinin bir teşekküü olarak bu yüzden onun adı verilmişti-*Hemdat Israil*.[373] Bu göçmenler, Toros Dağları'nı aşıp Suriye ve oradan Filistin'e giden ve haftada bir kere kalkan *Toros Ekspresi*'nde kendilerine yer bulunana kadar burada bekliyorlardı.

Resmo Filistin giriş vizesi olmayan göçmenler ise özellikle Marmaris ve Bodrum gibi Akdeniz limanlarına kara yoluyla gönderiliyorlar ve oradan küçük teknelerle "yasa dışı" olarak Filistin'e gidiyorlardı.[374] İngiliz hükümetinin devamlı itirazlarına rağmen, Türk hükümeti kadar, Yahudi veya Yahudi olmayan özel kişiler bu teknelere yakıt ve yiyecek sağlıyordu. Bunun sebebi ise, şayet bu gemiler batar veya içindekiler açlıktan ölürse, Türkiye çok daha fazla uluslararası tenkide maruz kalacak ve zaten bu gibi durumlarda da İngiltere derhâl Türkiye'yi suçlayacaktı.[375] Bütün bunların neticesinde, sadece 1941 yılında Türkiye'den Filistin'e 4.400 Yahudi mülteci geçti ve ilerleyen yıllarda bu sayı giderek arttı, savaşın sonuna kadar da tahminen 100.000 mülteciye ulaştı.[376]

Nihai Çözüm yürürlüğe konduktan sonra bile, Almanya kontrolü altındaki ülkelerden binlerce Yahudi'nin ülkelerini terk ederek Türkiye ve Filistin'e gitmelerine müsaade edildi. Bu müsaade, Cenevre'deki Uluslararası Kızılhaç ve Ankara vasıtasıyla müzakere edilen "Değişim Planı"na dayanıyordu. Bu plan; Almanya, Avusturya ve Fransa'daki Yahudilerin gönderilmesine karşı, savaşın başlangıcında, özellikle Güney Afrika ve Avustralya gibi İngiliz kolonisi ülkelerde kalmış Alman vatandaşlarının gemilerle İstanbul'a getirilmesi ve buradan trenle Almanya'ya gönderilmesini kapsıyordu. Daha sonra "İstanbul Listeleri" adını alacak olan Türkiye'ye getirilen bu ilk Yahudi göçmenler, Nihai Çözüm'ün yürürlüğe konulmasından sonra, Orta ve Doğu Avrupa Yahudilerine Naziler tarafından

yapılan zulüm ve vahşetin ilk elden şahidiydiler ve bunun dış dünyaya anlatılmasında en önemli unsurlardan biri olmuşlardır. Onların hikâyeleri, Türk hükümetinin tam bir iş birliği ve yardımı sayesinde, İstanbul'dan Amerika ve diğer ülkelere anlatıldı.[377]

Şanslı olan bu kişiler dışında, giriş veya gidecekleri nihai ülke vizeleri ve hatta hiçbir evrakı olmayan yüzlercesinin, hükümetin çıkardığı kararnameye ve yürürlükteki kanunlara rağmen, gidecek başka herhangi bir yerleri olmadığı için, Türkiye sınırından girmelerine izin verilmiştir. Bu göçmenlerin savaş süresince ülkede kalmalarına müsaade edilmiş ve kendilerine yerel Yahudi yardım kuruluşları, Yahudi Ajansı ve onlarla beraber çalışan diğer kurtarma grupları kadar Türk Kızılayı ve hatta el altında Türk devlet kurumları da yardım etmiştir.

Daha 1940'ların sonlarında, Filistin'deki bazı öncü *Kibbutz* organizasyonları, Yahudi Ajansı'nın müdürlerinden, Barlas'ın yönettiği ofisin haricinde, Nazi işgali altındaki Yahudilerle temas kurup onlara yardım edebilecek bir ofisin İstanbul'da kurulmasını istemişlerdi. İlk başlarda Barlas, Yahudi Ajansı'nı, böyle bir oluşumun sadece kendi yaptığı işin tekrarı olacağını ve Türk hükümetiyle ilişkilerinde gözlük yaratacağını iknaya muvaffak olmuştu. Zaten Türk hükümeti de tarafsızlığına halel gelmesinden dolayı bir Nazi işgalinden çekindiği için kendi ofisinin açılmasını bile istemeyerek kabul etmişti.[378] Türkiye Barlas'ın operasyonuna sadece Nazi işgalindeki Avrupa'da yapacağı operasyonlar nedeniyle değil, böyle bir oluşumun kendisi için Sovyet Rusya'da bir imkân yaratması nedeniyle de izin vermişti. Sovyet Rusya'da özgürlüğe geçmek için fırsat kollayan, Sovyetlerin baskı rejimi altında inleyen binlerce Türk vardı. Hakikaten, Barlas'ın 1940 ve 1941 yıllarındaki faaliyetlerinin başarısının çoğu, Nazi işgali altındaki topraklardan ziyade Litvanya'dan gelmişti. Buradan Türkiye'ye 2.000 Yahudi göçmeni gelmiş ve Filistin'e gönderilmişti, ancak Haziran 1941'de Almanların Sovyetler Birliği'ni işgaliyle bu yol da kapanmış oldu.

Bununla beraber Barlas, Türk hükümetinden müsaade alıp ilk organizasyonları yapmaya başladığı sırada ve Aralık 1942'de Nihai Çözüm uygulanmaya başlayıp Avrupa Yahudiliğine baskılar artmaya başlayınca, Filistin'deki *Kibbutizm* ve diğer gruplardan da tepkiler doğmaya başladı. Daha bir önceki baharda, *Histadrut*'un[379] temsilcisi olarak İstanbul'a gelen Melekh Neustadt, burada incelemeler yapmış ve Nazi baskısı altındaki *Kibbutz* üyelerini ve diğerlerini kurtarmak ve temasa geçmek için bir üs olarak İstanbul'un kullanılıp kullanılmayacağını incelemişti. Dönüşünde yazdığı raporda İstanbul'un böyle bir operasyon için sadece uygun olduğunu belirtmekle kalmamış, aslında burasının Doğu Avrupa Yahudilerini kollamak ve yardım etmek için uygun tek yer olduğunu da bildirmişti. Neustadt, raporunda *Histadrut*'un İstanbul'da bir temsilcilik açmasını tavsiye ediyor ve sadece Barlas'ın

yaptığı gibi *Aliyah* göçmen faaliyetleriyle değil, politik sorunlarla da ilgilenmesini istiyordu. Bu politik sorunlarla Epstein ilgileniyor ve hatta Naziler tarafından yok edilme tehlikesi ile karşı karşıya olan Yahudilerin kurtarma operasyonlarını da yürütüyordu.[380] Kudüs'te 16 Ağustos 1942 tarihinde yapılan bir toplantıda, Barlas bu teklife karşı çıkmaya devam ederek, bu durumda ortaya çıkacak koordinasyon ve bunları gizli tutma güçlüklerini izah edip, kendi kurtarma operasyonlarını genişletmeyi ve sadece *Kibbutz* üyelerini değil, Avrupa'da tehdit altında olan Yahudileri de içine dâhil edeceği daha geniş bir haberleşme ağı kuracağını vadetti.

Barlas'ın itirazları neticesinde *Histadrut*, nihai bir karar vermeden önce durumu yerinde görmesi için, İstanbul'a, "Polonya Yahudilerine Yardım ve Kurtarma Komitesi" üyesi Eliezer Leder'i gönderdi. Ancak, Nihai Çözüm her gün biraz daha ilerledikçe, diğer gruplar daha fazla beklemek istemiyorlar ve kendileri adına faaliyette bulunan değil, bizzat kendi temsilcilerini İstanbul'da görmek istiyorlardı. Barlas'ın İstanbul'daki ofisi, kendilerini Avrupa'daki soykırıma maruz kalmış Yahudileri kurtarmaya adamış pek çok Filistinli Yahudi organizasyonunun ajanları ile dolmuştu.

Bunun neticesinde 1943 yılı sonunda, İstanbul'da Barlas'ın organizasyonu dışında Avrupa Yahudiliği adına faaliyet gösteren ondört Filistinli ajans daha vardı. Bunların arasında, Filistin'e yasa dışı göçü (*Aliyah Bet*) organize eden bir grup bulunuyordu. Ayrıca, *Mossad li-Aliyah* (Göçmenlik Organizasyonu) da vardı. Bu organizasyon, Paris'te üslenen ve Nazi işgali altındaki Yahudileri kurtarmak için kurulmuş Haganah Ofisi tarafından 7 Temmuz 1939'da kurulmuştu. Üstelik kısa süre sonra İstanbul'da kendi ofislerini açmışlar ve ilk liderleride Zvi Yechi'eli olmuştu (Ekim 1941-Kasım 1942). Yechi'eli, Kahire'ye, Avrupa'ya paraşütle indirilen göçmüşleri eğitmek için gittikten sonra yerine, Şubat 1943'te, Ze'ev Shind ve Tzvi Yekhieh gelmişti.[381] Diğer gruplardan *Kibbutz Ramat Rachel*'in bir üyesi olan Filistinli *ha-Kibbutz ha-Meuchad* (Birleşik Kibbutz) Hareketi'ni temsil eden ve Kasım 1942'de gelen Victor (Venya) Pomerantz[382] vardı. *ha-Kibbutz ha-Artzi*'den *(Kibbutz Mizra)* ve aynı zamanda *ha-Shomer ha-Tsa'ir* Hareketi'ni de temsil eden Menahem Bader[383] de Ocak 1943'te gelmişti. Her ikisi de derhâl Avrupa'da bulunan üyelerine yardım için kendileriyle temaslara başladılar.[384]

1943'ün Mart ve Ekim ayları arasında, bunlara Theodore (Teddy) Kolleck da katıldı. Daha sonraki yıllarda uzun süre Kudüs'ün İsrail tarafının belediye başkanlığını da yürütecek Kolleck, Yahudi Ajansı'nın Siyasi Komitesi'nin temsilcisi olarak göndermişti ve *Histadrut* Kurtarma ve Yardım Komitesi'ni İstanbul'da kurmak ve yönetmekle görevlendirilmişti. Kendisinin faaliyetleri, Siyonist Organizasyonu'nun

mali desteği ile faaliyetlerini yьrьten ve Avrupa'daki Yahudilere yardım eden Barlas'ın faaliyetlerinin aynısıydı.[385] Aynı yılın Mayıs ayında, *ha-'Oved Hzioni* (Siyonist İşçi) Hareketi ve Genel Siyonist Birliği'nin (*Brit ha-Ziyomin ha-Klaliyim*) temsilcisi olarak Kalman Rosenblatt geldi. Kendisini *Mossad Aliyah* operasyonlarına katılmak ьzere Moshe Auerbach (Agami) takip etti. Kudьs'teki Yahudi Ajansı'nın Kurtarma Komitesi Başkanı Yitzhak Gruenbaum da zaman zaman operasyonları denetlemek ve tavsiyelerde bulunmak ьzere İstanbul'a gelirdi.[386]

Temmuz ve Ağustos 1943'te bunlara, aynı zamanda Цncь Organizasyonlar Birliği'ni (*Brit ha-Irgumin ha-Chaduziyim*) de temsil eden Siyonist Gençlik Hareketi'nden (*Ha'noar ha-zioni*) David Zimand; Ortodoks Hareketi'ni (*Agudat Israel*) temsilen Ya'akov Griffel; Filistin Revizyonist'ten (Jabotinsky Hareketi)[387] Joseph Klarman ve Yugoslav (*olim*) gцçmen kurtuluş komitesinden Meir Tuval da katıldı. 1942'de *Mossad* tarafından işe alınan Ehud Avriel, Ağustos 1943'te Teddy Kolleck'in yerine Yahudi Ajansı Siyasi Bцlьmь'nь temsilen İstanbul'a geldi.[388] *Aliyah* Gençlik'i (*Aliyat ha-No'ar*) temsilen, *Kibbutz Ma'ayan Zvi*'den Akiva Levinski Ekim 1943'te, Dino İşçi Hareketi'nden (*ha-Poel ha Mizrakhi*)Yosef Vinner; Bulgaristan (*olim*) Gцçmen Kurtarma Komitesi'nden Yitzhak Miterani; *EZEL*'den veya *Irgun Zeva'i Le'umi*'den (Yahudi Millo Askero Organizasyonu) Abraham Teomi ve Yitzhak Zazevsky de gelenler arasındaydı. Ayrıca, Amerika'nın Ortodoks Yahudileri[389] tarafından organize edilen Yeshiva Yardım Komitesi'ne (*Vaad ha-Hatzala*) katılan diğer Filistin Yahudi organizasyonlarının ajanları da vardı. Bunlar, yok edilme tehlikesiyle karşı karşıya olan Yahudilere yardım etmekle kalmıyor, onları Tьrkiye ьzerinden Filistin'e kaçırma kanallarını kuran Barlas'ın vasıtasıyla kaçmalarına da yardım ediyorlardı.[390]

Bьtьn bu gruplar içerisinde sadece Barlas'ın liderliğinde olan grup, Tьrk ve İngiliz makamları tarafından Filistin için Yahudi Ajansı'nın yarı resmo temsilcisi olarak tanınıyordu. Diğerleri Tьrkiye'de yasa dışı olarak genellikle gazeteci veya iş adamı kisvesi altında, Barlas'ın organizasyonu ve tecrьbesini kullanarak yetkisizce faaliyette bulunuyorlardı ve bu durum da bu gibi faaliyetlerin Naziler tarafından bir bahane olarak kullanılıp ьlkenin istilasına sebep olacağı ihtimalinden korkan Tьrk hьkьmetini son derece sinirlendiriyordu. Pomerantz Filistin'e kereste almak isteyen bir tьccar kılığındaydı. Teddy Kolleck bir kestane tьccarı ve Menahem Bader ise gazeteciydi. Bunlar, devamlı olarak Tьrk hьkьmetinin esas işlerini ortaya çıkarıp kendilerini sınır dışı etmesi korkusuyla yaşıyorlardı ama aslında Tьrk İçişleri Bakanlığı -Almanların bunları hapsetme veya sınır dışı etme baskısına rağmen- faaliyetlerine yine de izin veriyordu.[391]

Bir sьre sonra İstanbul'daki Yahudi Ajansı'nın operasyonları fonksiyonel komitelere ayrıldı ve bu sayede 'yasa dışı' grupların bir kısmını izine aldı. Birleşik Dağıtım Komitesi'nin İstanbul'daki ajanları Barlas ve Resnik idi. Barlas Kurtarma Komitesi başkanı, Menahem Bader sekreter, Venya, Leder, Sina, Gripel ve Klarsen ьye ve Resnik de Amerikan Ortak Dağıtım Komitesi delegesiydi. Yardım ve Kurtarma Komitesi ise Bader, Venya ve Gripo'den oluşuyordu. Diğer Ьlkelerle Temas Komitesi'nde ise Leder, Venya ve Klerman vardı. Bilgi Toplama Komitesi ise şu isimlerden oluşuyordu: Leder, Levinsky, Ehud ve Venya. Ajans izin Danışma Komitesi'nde Barlas başkan, Bader sekreter, Shind ise ьyeydi.

Barlas, Tьrkiye'de зok fazla Filistin ajanı olduğundan şikвyet ediyor ve şayet Tьrk emniyeti tarafından bu 'yasa dışı' kurtarma operasyonları ortaya зıkarılırsa kendisinin 'yasal' olan Nazi işgali altındaki Yahudilere yardım faaaliyetlerinin tehlikeye gireceğini sцylьyordu. Daha sonra Teddy Kolleck, Chaim Barlas ile olan ilişkilerini şцyle anlatacaktı:

> *Bizler onun yolunu kolaylaştırmadık.... Barlas yasallığın en цnemli konu olduğunu sцylьyor ancak bizler işin esasının yasa dışı faaliyetler olduğunu ve yasal olanların sadece diğerleri izin bir kılıf olduğunu dьşьnьyorduk.*[392]

Kolleck, daha sonra 1943'te Filistin'e dцndьğьnde, Tel Aviv'deki Kurtarma Komitesi'ne ve Yahudi İşзi Partisi'ne (*Mapai*), tьm bu farklı grup ve kişilerin faaliyetlerinin birbirleriyle зakıştığını ve Avrupa'daki Yahudilere yardım izin kullanılacak paranın israf edildiğini, daha da kцtьsь, Alman ve İngiliz temsilcilerinin devamlı şikвyetlerinden bunalan Tьrk İзişleri Bakanlığı'nın şьphelerini iyice artıracağından endişe ettiğini rapor etti. Kolleck sonuзta dцrt veya beş dьzgьn kişinin İstanbul'da toplanan tьm bu kişilerden daha fazla iş yapabileceğini belirtti. Ancak, bu durumu dьzeltmek izin pek az şey yapıldı. Bulgar ve Yugoslav (*olim*) temsilciler, Romen, Hollandalı, Macar ve Yunan temsilcilerle birlikte İstanbul'daki зoğu Yishuv ajanının Eşkenazi Yahudisi olduğunu ve kendi insanları olan Sefardiklere karşı ayrımcılıkta bulunduklarını, bu yьzden bu kişilerin hak ve emniyetini korumak izin kendi ajanlarını gцndermek zorunda olduklarını belirterek şikвyet ediyorlardı. Kolleck ve Gruenbaum ise, şayet daha fazla insan gцnderilip İstanbul'daki delegasyonun sayısı otuz kişiye kadar зıkarsa, İngiliz ve Alman baskılarına dayanamayan Tьrkiye'nin bunların bir kısmını veya hepsini sınır dışı edebileceğini sцylьyorlardı.[393] Ağustos 1943'te -daha sonra İsrail Dışişleri Bakanı ve Başbakanı olacak Moshe Shertock- Moshe Cherokee, Filistin delegasyonunu incelemek ьzere İstanbul'a geldi ve dцnьşьnde sunduğu raporda karmaşa ve devamlı mьnakaşanın "faaliyetlerin ruhunu цldьrdьğьnь" bildirdi. Kolleck gibi kendisi de insan sayısının azaltılmasını tavsiye etti. Kolleck ayrıca,

operasyonların önemine binaen, hepsi de yeni İsrail devletinin liderleri olacak olan *Mapai*'nin üst düzey üyelerinden Golda Meir, David Ben Gurion veya Yitzhak Ben Zvi gibi kişilerden birinin bu operasyonun yönetimini ele almasını ve çeşitli faaliyetlerini koordine etmesini önerdi.

1944'ün başlarında, *Mossad Aliyah*'ın başında olan Shaul Mei'rov (daha sonra Avigur), durumu yerinde incelemek üzere İstanbul'a geldi. Bu incelemenin sonucunda da buradaki çekişmenin, Filistin'deki Yahudi liderlerinin çekişmesinin bir yansıması olduğunu bildirerek, ayrıca Barlas'ın durumu kontrol etmedeki yeteneksizliğini de eleştirdi. Ancak hiçbir şey yapılamadı ve bu karmaşa 1944 ilkbaharına kadar devam etti. Aralık 1943 ve Ocak 1944 yılında Filistin Hahambaşı Rabbi Herzog'un İstanbul'a yaptığı ziyaretlerin ve Doğu Avrupa'daki artan kurtarma operasyonlarının baskısı neticesinde, delegasyon üyeleri arasındaki çekişmeler son buldu ve bunlar uzun zamandan beri görülmedik bir şekilde ahenk içinde çalışmaya başladılar.[394]

Filistin delegasyonu sonunda Pera Palas ve Continental Oteli'ndeki ilk yerlerine sığamayacak kadar büyüdü ve merkezleri, "Filistin Ofisi" olarak adlandırılacak olan yakındaki bir apartmana taşındı. Bu ofis, sadece Doğu Avrupa'ya gidip gelen ajanların merkezi değil, aynı zamanda, İstanbul'a gelerek Filistin'e gidecek göçmenleri hazırlamak üzere İbranice öğretildiği, kendilerinin orada rahatlıkla yaşayabilmelerini sağlayacak çeşitli bilgilerin verildiği bir eğitim merkezi hüline geldi. Bir süre sonra, Filistinli temsilciler delegasyonu ikiye ayırdılar. Birinci grup Mossad ajanlarıyla beraber Yahudi Ajansı'nın yeni gelen üyelerinden oluşuyor, ikinci grup da Bader, Pomerantz ve Schind'i içeriyordu. Bunların güçlerini, zorluklar ve tartışmalara rağmen, Barlas koordine ederek birleştirdi.[395]

Barlas'ın "yasal" faaliyetleri, Mossad ve diğerlerinin "yasa dışı" faaliyetleri ile birleşince, her ne kadar liderlik ve finansal konularda çekişmeler devam etse ve bunlar başarılarını sınırlasa da, İstanbul'u, Avrupa'daki dindaşlarına yardım etme ve kurtarmada Filistin *yishuv* faaliyetlerinin ana merkezi hüline getirdi. Daha sonra, Büküreş'teki Revizyonist ajan William Perl şöyle yazmıştı:

> *İstanbul'daki grup esas olarak Mossad tarafından yönetiliyordu. Bununla beraber bizim Joseph Klarman -kendisini desteklemek amacıyla Türkiye'ye gönderilen Eri Jabotinsky ile birlikte- en değerli takım elemanı olarak tanınıyordu. Operasyonlar için fon Mossad tarafından karşılanıyordu ve İngilizlerin verdiği yeni ve güçlü sözler sayesinde, Türkiye'den, demiryolu ile İstanbul'dan Filistin'e taşıma için vizeleri alan da bu kişilerdi...*[396]

İstanbul'da üslenen 'Kurtarma Komitesi', Nazi işgali altındaki Yahudilere yardım etti ve hatta yok edilme tehlikesi karşısında bulunanları kurtarmak için çeşitli

faaliyetlerde bulundu.[397] İlk ve en önemlisi Doğu ve Kuzey Avrupa'nın pek çok bölgesi ile devamlı ve düzenli iletişim kurdu. Bader "Bizim rolümüz, işgal altındaki Avrupa'da insanların ihtiyaç duydukları anda müracaat edecekleri bir adres sağlamaktır" demişti.[398] Moshe Shertock'un İstanbul Ofisi'ni "öteki tarafa bir gözetleme deliği" olarak tarif ettiği söylenir.[399] Hakikaten, İstanbul Ofisi'nin kurulduğu ilk günden itibaren Bader, ofis çalışanlarına işgal altındaki yerlerde yaşayan Yahudilere yüzlerce mektup yazdırıp, oralarda neler olduğunu ve yardım için ne yapılabileceğini sordurtmuştu.[400] Bir müddet sonra, Nihai Çözüm'ün vahametini anlatan cevaplar gelmeye başladı. İlk başlarda iletişim, hâlâ uluslararası posta organizasyonunun bir parçası olan normal Türk posta sistemi üzerinden yürütüldü. Zaman zaman mektupların yerine ulaşması için Türk posta idaresi ilave hizmet sağlıyordu. Fakat bir süre sonra, gerek İstanbul'dan gerekse İstanbul'a gönderilen mektuplar Nazi müdahalesi nedeniyle yerine ulaşmaz oldu. Bunun üzerine Bader, 1943 yılının ilk aylarından itibaren, Nazi işgali altındaki bölgelerde daha serbest dolaşabilen kişileri hem mektupları hem de parayı göndermek için kullanmaya başladı. Bunlar, özellikle Türk iş adamları, kamyon şoförleri, birkaç diplomat ve İstanbul'daki Papa temsilcisi Angelo Rocalli'nin[401] (daha sonra Papa XXIII. Paul olmuştur) gönderdiği kuryelerdi. O tarihte Papalık, Yahudi Ajansı'nın Avrupa'daki Yahudileri kurtarma faaliyetlerine sempatiyle yaklaşıyordu.[402] Nazi konsantrasyon kamplarında Yahudilerin ölüm haberleri geldikçe bu kişilerin aile ve arkadaşlarına taziye mektupları yazılıyor ve böylece bu trajedilerden etkilenen insanlar, etraflarında olan biteni anlatmaları için teşvik ediliyordu. Ayrıca İstanbul'a gelen göçmenlerden de bilgi alınıyordu. Güvenlerini kazanmak ve Filistin'e göçleri daha fazla engellememeleri amacıyla, bütün bu bilgiler İstanbul ve Hayfa'da bulunan İngiliz istihbaratı ve İngiliz Dışişleri Bakanlığı yetkilileri ile paylaşılıyordu.[403]

İşgal altındaki yerlerde bulunan Yahudilere yardım etmenin ve iletişimi sağlamanın ikinci önemli kanalı ise onlara bazen posta yoluyla ama daha çok özel kurye ve Uluslararası Kızılhaç tarafından tesis edilen kanallar vasıtasıyla yiyecek, giyecek ve diğer malzeme paketlerini göndermekti. İlk başta İngiltere, bu paketlerin düşman eline geçip onlara yardımcı olacağı teorisini ileri sürerek Türk hükümetine baskı yaptı ve paketlerin gönderilmesinin men edilmesini istedi. Türkiye, zaten kendi yiyecek ve giyecek sıkıntısı olduğu için bu konuda müteredditti. Mamafih, Ağustos 1943'ten başlamak üzere, bu bölgeye Amerikan Birleşik Dağıtım Komitesi'nin girmesi ve bununla beraber Amerikan diplomatik desteğinin de gelmesi, İngiltere'nin itirazlarını geri çekmesine neden oldu. Bunun neticesinde Ocak 1944'ten başlayarak Türkiye yüzlerce yiyecek ve giyecek paketinin İstanbul'dan gönderilmesini

kolaylaştırmaya başladı. Bunlar bazen posta fakat daha ziyade Kızılhaç vasıtasıyla Doğu Avrupa'da ihtiyacı olan Yahudilere gönderiliyordu. Bu gönderiler, zaten yiyecek sıkıntısı çeken pek çok Türk'ün itirazlarına neden olduysa da, Türk hükümeti, Amerika tarafından en kısa zamanda bunların yerine yiyecek ve giyecek gönderileceği sözü verilmesi üzerine -ki bu söz hiçbir zaman tam anlamıyla yerine getirilmedi- bunlara onay verdi.[404]

Yahudilerin yerel makamlara rüşvet vererek kendilerini Yahudi aleyhtarı uygulamalardan muaf tutmak veya yiyecek, giyecek ve Türkiye'den Filistin'e gidebilmeleri için gerekli tren biletini almalarını teminen çoğu zaman paket ve mektuplarla nakit para da gönderiliyordu. Paranın bir kısmı Filistin'den geliyor, çoğunlukla Türk bankalarına yatırılıyor ve ihtiyaç duyuldukça Türkiye Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı'nın izni ile çekiliyordu.[405] Bazen İstanbul'da yaşayan zengin Yahudiler, Hayfa'dan gelen fonlara banka kredileri de eklenmesini sağlamak için hükümetten izin alıyorlardı.[406] Türkiye ve Amerika'daki Yahudi organizasyonlarından, bilhassa Amerikan Yahudi Birleşik Dağıtım Komitesi'nden yüklü miktarda para geliyor ve bu paranın çoğu, özel müsaade olmadan Türkiye dışına para çıkarmak yasak olduğundan, gecikmeye fırsat vermemek için, Türkiye üzerinden kaçak yollarla Doğu Avrupa'ya gönderiliyordu.[407] Netice itibariyle, savaş sırasında Avrupa Yahudilerinin Filistin'e gözlerini finanse etmek için gereken paranın hemen hemen yarısı Filistin'deki Yahudi cemaatinden, diğer yarısı ise Birleşik Amerika, Güney Afrika, İngiltere, Türkiye ve diğer yerlerden geliyordu.[408] Polonya'daki Yahudilere gönderilen para, yiyecek, pasaportlar ve diğer evraklar, savaştan önce Macaristan'da yaşamış olan Polonyalılar ile aynı zamanda Polonya yeraltı örgütü elemanları ve onların İstanbul'daki ajanları tarafından taşınıyordu. Bu ajanların, Polonya'daki anti-semitizm hisleri nedeniyle, niyetleri pek iyi olmasa da kullanılmak zorundaydı.[409] Bir müddet, Macar ve Alman ajanlar da Yahudi Ajansı tarafından bilhassa Alman Yahudilerine ulaşmak için kurye olarak kullanıldı.[410]

Para bazen Nazi işgali altındaki ülkelerde gönderilmek istenilen kişiye doğrudan ulşabiliyordu. Bazen de bu para, ajanlara sadece yardım ve kurtarma faaliyetlerinde kullanılmak üzere veriliyordu. Ödemeler için her zaman makbuz alınamıyordu ve bu paranın doğru yere gittiğine dair teyit ancak çok uzun zaman sonra alınabiliyordu. Bu şartlar altında Barlas ve arkadaşları, kayıp, çalınma veya Nazilerin eline geçme riski altında parayı göndermeye devam edecekler veya para sevkiyatını durduracaklardı. Fakat sevkiyatı durdurma bir seçenek değildi ve her türlü riske rağmen mali yardım devam etmeliydi.[411]

Avrupa Yahudilerinin seyahat edebilmelerini sağlayacak, sınır dışı veya infaz edilmelerini ɵnleyecek ve bilhassa Orta ve Gьney Amerika'daki tarafsız devletler tarafından verilen pasaport ve vatandaşlık belgelerini Yahudi Ajansı'nın İstanbul'daki Ofisi, Cenevre Ofisi'nden daha fazla gɵnderiyordu.[412] Bu belgeler bazen aзgɵzlь konsolosluk elemanlarına yьklь paralar verilerek elde ediliyordu. Bazen de Yahudilerin ne kadar eziyet зektiğini gɵren ve yardım etmek isteyen idealist memurlar tarafından bedava da verilebiliyordu. Evrakın pek зoğu İstanbul'daki Mɵsyɵ Roncalli'nin teşvikiyle yardım etmek isteyen Katolik papazlar vasıtasıyla gɵnderiliyordu. Bazen de bu evraklar doğrudan Tьrk konsoloslukларından veya ilgili ьlkelerin, ɵzellikle Fransa, Belзika ve İsviзre gibi diğer ьlke konsolosluk ve bьyьkelзiliklerden temin ediliyordu. Bazı zamanlarda da doğrudan Ankara veya İstanbul'dan temin edilip de gɵnderildiği oluyordu. Gɵзmenler bu belgelere sahip olunca yasal olarak seyahat edebiliyor ve Nazi yetkililerince ьlkelerini terk etmelerine mьsaade ediliyordu. Bu belgeleri elde edemeyenlere veya Naziler ve Balkan ьlke yetkilileri tarafından seyahatlerine mani olunanlara ise, İstanbul ve Cenevre'den gɵnderilen ajanlar vasıtasıyla Fransa sınırından İspanya ve İsviзre'ye veya Doğu Avrupa'da Зekoslovakya, Litvanya ve Polonya'dan Macaristan'a, oradan da Bulgaristan ve Romanya yoluyla Karadeniz'e ve Tьrkiye ьzerinden Filistin'e kaзış yolları organize ediliyordu.

Kurtarma komitesinin ьyeleri zaman zaman Nazi işgali altındaki ɵzellikle Yunanistan, Polonya, Avusturya, Romanya, Macaristan ve Slovakya'ya gidiyorlar ve orada sadece Yahudilere yardım etmekle kalmıyor, aynı zamanda onlara dış dьnya tarafından unutulmadıklarını da gɵstermek istiyorlardı. Bu seyahatlerin diğer bir amacı da işgal altındaki Avrupa'da yaşayan ve her an Naziler tarafından kimsenin haberi olmadan yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bulunan Yahudilerden neler olduğu konusunda doğrudan bilgi toplayıp, bu bilgileri Filistin, İngiltere ve Amerika'ya iletmek ve зok geз olmadan bu ьlkelerin bir şeyler yapmasını sağlamaktı. Bu bilgilerin bьyьk bir kısmı İstanbul'dan, Romanya ve Macaristan gibi henьz Nazi işgali altında olmayan ьlkelerdeki Yahudi cemaatine Nazi işgali olursa olacakları bildirmek iзin yardımsever Tьrk diplomatlar vasıtasıyla ɵzel olarak iletiliyordu.[413] Bu bilgiler aynı zamanda infaz edilecek Yahudilere yardım ve onları kurtarma kampanyaları planlamak iзin olduğu kadar, Nihai Зɵzьm'ьn uygulanmasını engellemek adına uluslararası baskı yapılmasını sağlamak iзin de kullanılıyordu. Naziler tarafından infaz edilecek Yahudilere yardım iзin gɵnderilen nakit paranın зoğu Tьrkiye Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı tarafından sağlanıyordu.

Bu faaliyetlerin зoğuna, 5 Ocak 1935'ten 1944 yılı ortalarına kadar İstanbul Latin Hıristiyanlarının Papalık idarecisi ve Papa'nın Yunanistan ve Tьrkiye delegesi olarak gɵrev yapmış olan Monsenyɵr Angelo Giuseppe Roncalli bizzat yardımcı

olmuştur. Rocalli, İstanbul'dan ınce 1925'ten 1934 yılına kadar Bulgaristan'da Papa delegesi olarak bulunmuştur ve ileride John XXIII adıyla Papa olarak seзilecektir. Giuseppe Roncalli Tьrkiye'de gцreve başladıktan hemen sonra ve tьm gцrev sьresi boyunca, yerel Hıristiyanları Tьrklerle uzlaşmaya sağırmıştır. Hıristiyanların Osmanlı Devleti'ne I. Dьnya savaşı sırasında dьşmanca tavırları ve daha sonra Kurtuluş Savaşı sırasında yaptıkları nedeniyle Mьslьmanlarla satışmalarından dolayı oluşan gerginliği yok edebilmek iзin vaazlarında ve цzel gцrьşmelerinde devamlı olarak "Tьrkleri seviyorum" (*io amo i turchi*) cьmlesini sarf etmiş ve bunu da "Ruhun Gьnlьğь" adlı anı defterinde de belirtmiştir.[414] II. Dьnya Savaşı'nın зıkışına kadar Roncalli, varlığını Tьrklere kabul ettirmiş, Tьrkзe цğrenerek Ankara hьkьmeti ьzerindeki etkisini arttırmış, Noel vaazını Tьrkзe olarak okumuş, yerel dua ve ayinlerde Tьrkзeyi kullanmış ve Ermeniler ile Latinler de dвhil olmak ьzere tьm cemaatine geзmiş olaylar iзin 'Hıristiyan Bağışlayıcılığı'nı telkin ederek, yeni ve modern bir devletin kurulması iзin Mьslьman Tьrklerle beraber зalışmalarını tavsiye etmiştir.[415] Bunun haricinde tьm yerel Yahudi cemaati liderleri ile yaptığı gцrьşmelerde, Katolik ayinlerinde kullanılan tьm anti-semitik pasajları зıkarmak iзin elinden geleni yapacağına sцz vermiştir. Bu tip pasajlar geзmiş yьzyıllarda Yahudiler aleyhine зok зeşitli "Kanlı İftira" saldırılarına sebep olmuştu. Bu konudaki azmi, ileride 1958'de Papalığa seзilmesinden sonra da devam etmiş ve 1960 yılında Hıristiyan Birliğini Yьkseltme Sekreterliği'ni ihdas etmesi ve bunun neticesi olarak da Vatikan II. Konseyi'nde belirli değişikliklerin yapılması ile sonuзlanmıştır.

Roncalli, Vatikan'dan herhangi bir yardım ve teşvik gцrmeden, Tьrk hьkьmeti ile birlikte зalışarak Yunanistan'da gerek Almanların el koyma ve yağması gerekse Yunanların stok yapması nedeniyle aзlıktan kırılan Yunan ve Yahudi halkına yiyecek yardımı yapılmasını sağlamıştır.[416] Bunun haricinde Roncalli, Papa'nın Almanya ьzerindeki nьfuzunu kullanarak, Yahudilerin yok edilmek ьzere Doğu'ya gцnderilmelerini ıнlemek istemiş ve İngiltere tarafından veya İngiltere vasıtasıyla Yahudi Ajansı tarafından verilmiş gцзmen vizesi hamili olanların Filistin'e gцз etmelerine izin verilmelerini sağlamaya зalışmıştır.[417]

Tьrkiye, Yahudi gцзmenlerin Filistin'e geзişlerini kolaylaştırırken, İngiltere tarihinin en karanlık sayfalarından biri aзılıyor ve Majestelerinin hьkьmeti, Arapları kızdırıp saf değiştirerek Nazilerin yanına gitmelerini ıнlemek iзin bu gцз hareketini sınırlamaya ve durdurmaya зalışıyordu. Araplar Yahudi dьşmanlıkları sebebiyle zaten Nazilere karşı oldukзa sempati besliyorlardı. Bunun yanında Yahudilerin gidebilecekleri hiзbir yer yoktu. İngiltere Dışişleri Bakanlığı Kuzey Amerika Bцlьmь'nden N. Butler şunları sцylьyordu:

Arapları sinirlendirirsek, tümüyle derhal saf değiştirip kendilerini kucaklayacak olan Mihver'e katılabilirler. Hâlbuki Yahudileri kızdırırsak gidecekleri hiçbir yerleri olmadığı için, ırklarının devamı bizim zaferimize bağlı olacağından amacımıza sadık kalacaklardır. ABD'deki siyonistler dâhil tüm Yahudilerin bunu anlaması gerekir.[418]

Dolayısıyla Arapları, yani MS 7. yüzyılda Arap yarımadasından çıkarak Filistin ve Orta Doğu'nun diğer yerlerini işgal edenlerin torunlarını sakinleştirmek için[419] İngiltere, Yahudilerin Büyük Britanya topraklarına 'bu göçmenlerin savaş çabalarına doğrudan katkıda bulunup avantaj sağlayacak nadir ve istisnai durumlar haricinde'[420] girmelerine müsaade etmediği gibi kendilerine Filistin[421] veya Orta Doğu'da kontrolü altındaki yerlere gitmelerini sağlayacak vize vermeyi de -çok küçük bir miktar dışında- reddetti. Buna ilave olarak, Türkiye ve Güney Doğu Avrupa ülkelerine, gemi, tren veya kara yoluyla gelen göçmenleri kabul etmemeleri ve geri göndermeleri için de baskı yaptı.[422] Bununla da kalmayıp Türkiye Başbakanı, Almanların devamlı işgal tehdidi ve bütçe problemleri karşısında, gelenlerin Filistin'e girebilme müsaadeleri olduğu takdirde Türkiye'ye kabul edileceklerini bildirdiği zaman da suçu Türkiye üzerine attı.

İngiliz hükümetine göre, kendilerini yerleştirecek bir yer olmadığı için, Yahudileri kurtarmanın bir anlamı yoktu. 15 Aralık 1943 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Londra'daki Amerikan Büyükelçiliği'ne şunları yazıyordu: "İngiltere Dışişleri Bakanlığı, işgal altındaki düşman topraklarındaki Yahudiler kurtarıldığı takdirde onlardan kurtulmanın zorluğundan endişe etmektedir..."[423] Göründüğü gibi İngiltere, kendi sebepleri nedeniyle, Almanya ile Nihai Çözüm'ün yürürlüğe konması konusunda aktif olarak iş birliği yapmış ve nüfuzunu kullanarak, Almanların Yahudilerin göç etmesini engelleyerek Doğu'da kurulan ölüm kamplarına sürgün edilmelerini kolaylaştırmıştır. Hâlbuki Türkiye, İstanbul'daki Yahudi Ajansı'nın verdiği vizeleri tanıyarak bu göçmenlerin pek çoğunun hayatını kurtarmıştır. 1939 tarihli "Beyaz Belge"de belirtilen yıllık kotaların aşılması durumunda İngiltere bu vizeleri kabul etmiyordu. Türkiye bu durumdaki kişilerin, ya savaşın sonuna kadar Türkiye'de kalmasına veya Türkiye'nin Akdeniz kıyısındaki limanlarından, yasa dışı olarak, İngiliz ablukasını aşıp, Kutsal Topraklar'a girerek oradaki dost Yahudi yerleşim merkezlerinde kayıplara karışımalarına müsaade ediyordu.[424]

İngiliz politikası Yahudi göçmen dolu pek çok gemi fırtınalı denizlerde batıp felaketlere yol açmıştır. Bunlardan, Marmara Denizi'nde 12 Aralık 1940 tarihinde batan *Salvador* adlı gemi hakkında İngiltere Dışişleri Bakanlığı Göçmen Dairesi Müdürü T. M. Snow şunları yazıyordu: "Bu trafiği durdurmak için bundan daha elverişli bir felaket olamazdı."[425] Bu felaketlerin en büyüğü, içinde 769 Romanyalı

Yahudi mülteci taşıyan 200 tonluk *Struma* adlı geminin, İngiltere'nin Filistin'e girmelerine müsaade etmeyip Türk hükümetine muazzam baskı yapması sonucu Türkiye tarafından geçiş müsaadesi verilmeyince, diplomatik müzakereler devam ederken, 10 hafta bekledikten sonra Şubat 1942'de Karadeniz'de İstanbul Boğazı açıklarında batması ve kurtarılabilecekken tüm göçmenlerin ölmesidir.[426]

Türkiye Büyük Millet Meclisi tam o tarihlerde, Avrupa'nın herhangi bir ülkesindeki Alman zulmünden kaçan Yahudi göçmenlerin gidecekleri ülkeye giriş vizesine sahip oldukları sürece, Türkiye'den transit geçişlerine müsaade edileceğine dair kanunu çıkarmıştı.[427] Göçmenler vizesiz dahi gelseler, Türk makamları bunları sınır dışı etmiyorlar, aksine gidecekleri bir yer bulununcaya kadar ülkede enterne ediyorlardı. Bu durumda da İngiltere, Filistin artık başka mülteci kabul edemeyeceğine göre, bu kişilere bakmanın sorumluluğunun Türkiye'ye ait olduğunu ileri sürüyor ve bu da savaş şartlarında ekonomisi iyice zor durumda olan Türkiye'ye de ilave yük bindiriyordu. Sir Harold MacMichael İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na şöyle yazıyordu:

> *Filistin, nüfusunun verimsiz elemanlar tarafından artırılmasını kaldıramaz ve raporlara göre Struma yolcuları çoğunlukla profesyonel sınıftan insanlardır.*[428]

Türkiye, İstanbul'daki Yahudi cemaatinin, İstanbul dışında bekleyen *Struma*'daki göçmenlere yiyecek ve yardım yapmasına müsaade ederken,[429] bir yandan da devamlı olarak, İngiltere bu kişilere Filistin'e girme müsaadesi verdiği takdirde geminin Boğazlar'dan geçişine izin vereceğini açıklamış ancak İngiltere geminin Çanakkale Boğazı'ndan çıkışına müsaade etmemiştir. İngiltere'ye göre bu göçmenleri kurtarmak, onlara sonsuza kadar barınak ve yiyecek sağlamak Türkiye'nin sorumluluğundaydı.

Türkiye Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun tavsiyesi üzerine İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir Hughe Knatchbull-Hugessen, nihayet İngiltere hükümetine, geminin tekrar Karadeniz'e açılmasını zorlama yerine, Boğazlar'ı geçmesine müsaade edilmesini ve eğer Filistin kıyılarına varabilirse yasa dışı durumlarına rağmen orada 'insani muameleye'[430] tâbi tutulmalarını ümerdi. Ancak bu üneri, Filistin'den sorumlu İngiltere Sömürge Bakanı Lord Moyne tarafından kabul edilmedi ve Dışişleri Bakanı Anthony Eden'e şu bilgiyi verdi:

> *Yediyüz küsur göçmenin karaya çıkması Yüksek Komiser'in zorluklarına yenilerini eklemekle kalmayacak, Majestelerinin Büyükelçisi'nin bu affı nedeniyle Balkanlar'dan gelen Yahudi trafiğinin artmasını da teşvik edecektir. Bu trafiğin Gestapo tarafından tercih edildiği yönünde kuvvetli kanaatlerimiz olup, İstihbarat Servisimiz, göçmen kılığı altında Nazi ajanlarının girmesini önleme konusuna çok büyük önem vermektedirler. Knatchbull-Hugessen'in bu göçmenlerin tekrar Karadeniz ülkelerine gönderilmeleri hâlinde olacaklara insani açıdan bakmasına gelince, böyle bir uygulamanın*

(geminin Boğazlar'dan geçmesine müsaade etmenin), büyük bir hevesle onlara katılmak için geride bekleyen onbinlerce Yahudi'nin üzerinde de büyük bir etki yapacaktır. Hükümet politikasına taban tabana zıt bu öneri hakkında dengeli bir şekilde yazmakta güçlük çekmekteyim ve sizin durumu ele alarak Türk hükümetine, ilk önerileri olan gemiyi Karadeniz'e geri yollamaları konusunda baskı yapmanızdan memnuniyet duyacağım.[431]

Lord Moyne, göçmenleri kabul etmeme pozisyonunu daha da kuvvetlendirmek için, Filistin'e göçmenlerle beraber Nazi casuslarının da girme tehlikesi olduğu gibi saçma bir sav da ileri sürdü.[432] Türkiye'nin bu 'yasa dışı' göçmen akınını durdurmayı reddetmesinin İngilizlerde yarattığı düş kırıklığı, Moyne'un Sömürgeler Bakanlığı'ndaki yardımcılarından S.E.V. Luke'un 23 Aralık 1941 günü Knatchbull-Hugessen'in teklifi üzerine yazdığı şu nottan bellidir:

Çeşitli kereler gösterilen gayretlere rağmen, ilk defa Türk hükümeti bu yasa dışı göçmen gemilerine yardım konusunda hazır olduğuna dair işaretler göstermemişken, büyükelçi yanlış bir insani yardım temelinde tüm bu etkiyi yok edecek şekilde hareket etmiştir.[433]

Struma'nın Bulgar kaptanı, geminin Mihver devletlerle savaş hâlinde olan Panama bayrağı taşıdığı gerekçesiyle, İngiliz donanması kendisini koruma sözü vermediği takdirde, Boğazlar'ı geçip çok tehlikeli olan Akdeniz sularına girmeyi reddetti.[434] Bu nedenle gemi Karadeniz'e geri dönmeye zorlandı ve orada da hemen herkesin ölüp sadece birkaç kişinin kurtulmasıyla neticelenen bir Sovyet denizaltısı tarafından batırıldı.[435] Saçmalıkların üstüne bir saçmalık daha eklemek üzere, İngiliz resmî raporu, bu felaketten Türkiye'yi sorumlu tutuyordu. Ancak daha sonra yapılan geniş ve detaylı soruşturma, Türk hükümetinin aslında *Struma*'nın Boğazlar'dan Filistin'e gitmesine müsaade edeceğini ancak İngiliz hükümetinin yüksek yerlerinden yapılan baskılar nedeniyle bu felaketin yaşandığını ortaya çıkaracaktı.

Struma felaketinden sağ kurtulan ve kendilerine İstanbul'da sığınma hakkı verilen iki kişinin Filistin'e gitme talepleri, İngiliz makamları tarafından kendilerinin düşman[436] oldukları gerekçesiyle reddedilmiştir ve bu kişiler Türk hükümetinin müsaadesiyle savaşın sonuna kadar İstanbul'da kalmışlardır.

İngiltere şu politikayı sürdürmeye devam etti:

Düşman işgali altındaki bir ülkeden Filistin'e girmeye çalışan ve Türkiye veya başka bir tarafsız ülkede kalmış olan hiçbir Yahudi'ye herhangi bir yardım yapılamaz.[437]

Çok kısa bir süre sonra, Chaim Weizmann, Londra'da büyük bir protesto gösterisi düzenleyerek felaketten tamamen İngiliz hükümetini sorumlu tutmuştur.[438] Bunu

takip eden gьnlerde İngiliz Parlamentosu'nda yapılan gцrьşmelerde, hьkьmet sцzcьleri, şaşırtıcı bir şekilde, İngiltere'ye Yahudi mьltecilerinin alınmasını reddetmelerine bahane olarak, bu ьlkedeki anti-semitizim'i цnlediklerini ileri sьrmьşlerdir.[439]

Filistin Yьksek Komiseri Sir Harold MacMichael daha sonra Yahudi Ajansı'nın Bulgaristanlı Yahudi mьltecileri Filistin'e sokma faaliyetinin kabul edilmemesini tavsiye ediyordu:

> *Korkarım ki Bulgaristan hьkьmeti bizim Yahudileri kabul etmeye mьsaade ettiğimizi цğrenecek olursa, niteliklerine bakmadan, trenlerin alabileceği kadar Yahudi'yi yьkleyip gцnderecektir. Bu suretle mьltecileri seзme sьreci olamayacak ve Bulgaristan'dan gelen hiзbir mьlteciyi geri gцnderemeyeceğiz. Bu olursa, bana gцre, Mihver ьlkelerinin kurtulmak istediği tьm Yahudilere, Almanya'nın teşviki olsun olmasın, kapılar sonuna kadar aзılacak ve Tьrkiye'ye gelen yasa dışı gцзmenlerin Filistin'e yolculuk etmelerini reddetme gerekзemiz de ortadan kalkacaktır.*[440]

İngiltere hьkьmeti nihayet Mayıs 1942'de şu karara vardı:

> *1) Mevcut olan, Filistin'e yasa dışı gцзleri engellemek iзin her tьrlь adımı atma politikamızın devamı olarak, Yahudi gцзmenlerin Filistin'e varmalarını kolaylaştırmak iзin hiзbir зaba harcanmayacaktır.*
>
> *2) Buna rağmen Filistin'e varabilen gemi dolusu yasa dışı gцзmenin karaya зıkmalarına izin verilecek ancak bu kişiler alıkonma kamplarına yerleştirilip aralarından ekonomik ve gьvenlik kapasite kontrollerini geзenler, "Beyaz Belge"de belirtilen 6 aylık kotalara gцre aşamalı olarak serbest bırakılacaklardır... Gцзmen gemileriyle Filistin'e varabilen sığınmacılar karaya зıkarılacak ve samimiyetlerinin gerзek olduğunun ispatı kendilerine ait olmak ьzere hem askero hem de sivil makamlar tarafından gьvenlik kontrolьnden geзirileceklerdir. Eğer kişi bu kontrolь geзerse, ekonomik faydasına gцre, alıkonmadan serbest bırakılacaktır... Majestelerinin hьkьmeti, yukarıda aзıklanan tedbirlerin, Filistin'e gцзь dьzenleyen hьkьmleri iзeren "Beyaz Belge"yi ihlal etmediği konusunda emindir ve Struma felaketinin tekrarını цnlemek amacıyla, parlamento tarafından onaylanan politikayı sцğnemeden, yapabileceğinin en fazlasını yapmıştır. Son olarak, Majestelerinin hьkьmeti, Orta Doğu'daki зok hassas durum nedeniyle, bu ayarlamaların mьmkьn olduğu kadar aleniyet kazanmaması konusunda endişelidir. Bu nedenle, bu hususun, gerek bu ьlkede gerekse Filistin'de hiзbir şekilde kamuya aзıklanmaması gerekmektedir. Sizin de aynı duyarlılığı gцstererek bu gizliliğe riayet etmenizden зok memnun olacağımı bildirmek isterim. Hiз şьphesiz, Yahudi Ajansı'nın ьst yцnetimi, Dr. Weizmann ve uygun gцrdьğьnьz kişilere bu bilgileri gьvenli olarak vermeniz gerektiğinin farkındayım. Dr. Weizmann ile iletişiminizde, bu hususun Amerikan basınında propaganda yapılmaması konusunun цnemini vurgulayacağınızdan şьphem yoktur...*[441]

Savaş sırasında İngilizlerin, Doğu Avrupa'dan gelen gцзmenlerin Filistin veya İngiltere'ye girmelerini цnleyen sayısız olay vardır ve bu da kendilerinin iзinde olan kuvvetli anti-semitizm duygusundan kaynaklanmış[442] ve bu durum da sцz

konusu kişilerin geri gцnderilip Nazilerin elinde цlmesine sebep olmuştur.[443] Hвlbuki Tвrkiye, вzerindeki bвyвk Alman ve İngiliz baskısına rağmen, tamamen insani nedenlerle, bu gibi kişilerin savaşın sonuna kadar yurtta kalmalarına mвsaade etmiştir.

1944 Mayıs'ında Gestapo, İstanbul'daki Yahudi Ajansı'na, kamyon, yiyecek ve dцviz karşılığında, Macaristan, Зekoslovakya, Romanya ve Polonya'da Auschwitz'e gцnderilmeyi bekleyen bir milyona yakın Yahudi'yi serbest bırakmayı teklif ettiğinde, bu teklif İngiltere tarafından Tвrkiye вzerinden yвksek miktarda Yahudi'nin "kurtarılması"nı şu nedenle reddedilmişti:

> *...bцylesine kritik bir zamanda, Filistin'e hayal edilemeyecek miktarda gцзmenin gelmesi bizi baskı altına alacak ve bu durum gцзmen kotasını зok fazla aşıp tehlikeli bir karmaşıklığa sebep olacaktır.*[444]

Yahudi gцзmenlerin İngiliz adalarına veya kolonilerine kabulвnв teklif etmek ise yiyecek kıtlığı ve diğer sebeplerden dolayı 'utanз verici bir gelişme' olurdu.[445]

1 Nisan 1943'te, daha sonra başbakan olacak Clement Attlee'nin başkanlığında ve İзişleri Bakanı Herbert Morrison'un da katılımıyla gerзekleştirilen Savaş Kabinesi Gцзmen Komisyonu toplantısında, Yahudi gцзmenlerin Tвrkiye'de kalmaları ve Filistin'e gцnderilmemeleri şartıyla, Birleşik Amerika, Gвney ve Kuzey Amerika ile Afrika вlkelerinin Yahudi gцзmenlerini almaya ikna edilmelerine karar verildi.[446] Bцylece Tвrkiye, kimsenin istemediği bu Yahudi gцзmenleri alıkoymaya mecbur edilecek ve eğer başka yere gцndermeye karar verirse, insanlıktan yoksun olmaları gerekзesiyle tenkit edilecekti.

Amerika Birleşik Devletleri de, Orta Doğu'da gelişmeye başlayan petrol зıkarları nedeniyle, İngiltere gibi, Yahudileri kendi вlkesine kabul etmeye veya Filistin'e gцnderilmelerine sempatik bakmıyordu. 1941 Kasım'ında, Bвkreş'teki Tвrkiye Bвyвkelзisi, Amerikan Bвyвkelзisi'ne 'Demir Muhafızlar' tarafından olduğu kadar Antonescu'nun diktatцrlвk yцnetiminden de eziyet gцren 300.000 Romen Yahudisinin Filistin'e gцnderilmesini teklif ettiği zaman, Amerikan Dışişleri Bakanlığı bu plana şiddetle karşı зıktı.[447]

Gerek Almanların gerekse İngilizlerin Tвrkiye вzerinde İstanbul'daki Yahudi Ajansı'nın kapatılması konusundaki baskılarına rağmen, bu ajansın faaliyetlerini sвrdвrmesine ve Tвrk imkвnlarını kullanarak, Nazi işgali altındaki вlkelerde bulunan ve orayı terk edemeyen Yahudilere, zaman zaman o вlkelerdeki Tвrk diplomatların yardımını da kullanarak -bu diplomatlar hatta bazen Yahudilerin Tвrkiye'ye kaзmalarına da yardımcı olmuştur- elmas, altın ve nakit para

gцndermesine mьsaade edildi. Bьtьn bu faaliyetler, Macaristan ve Bulgaristan'da eziyet зeken Yahudilere İngilitere'den gцnderilen para ve yiyecek yardımının Dışişleri Bakanı Anthony Eden tarafından 'Bu yardımlardan faydalanacak yetişkinlerin зoğu Yahudi olup, buradaki siyasi zorluklar aзıktır...' bahanesiyle şiddetle karşı зıktığı bir dцnemde yapılıyordu. Eden daha da ileri gidiyor ve İngiltere'nin, Nazilerin Yahudilere uyguladığı vahşeti lanetleme aзıklamasına bile '...bu tekrarlanan tehditler paramızın değer kaybetmesine yol aзabilir' gerekзesine sığınarak karşı зıkıyordu.[448] Siyonistler tarafından yьrьtьlen ve Karadeniz vasıtasıyla Tьrkiye'ye ve oradan da Filistin'e Yahudi gцзmenleri taşıyacak gemilerin kiralama veya başka ьlkelerin gemilerinin bu gцзmenleri taşıma faaliyetleri, Alman ve İngilizlerin Yunanistan, Bulgaristan ve Yugoslavya ьzerinde kurdukları baskılara dayanamamaları nedeniyle, bьyьk miktarda sınırlandırılmıştı.[449]

Daha цnceki yьzyıllarda olduğu gibi,[450] Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmasını sağlayan bağımsızlık savaşından beri kuvvetli bir şekilde anti-semitik duygular beslemiş ve I. Dьnya Savaşı sırasında Makedonya'da зıkan olayları Selanik'te yaşayan Yahudileri[451] sınır dışı etmek iзin bahane olarak kullanmış olan Yunanistan, Yahudilerin Nazi zulmьnden kaзmalarını цnlemek iзin, bandıralı gemilerin Yahudiler ve *Aliyah* ile ilgili herhangi bir şeyi taşımasını da yasaklayarak bu konuda Nazilerin цnьne geзmiştir. İngiltere ayrıca tьm Gьney Doğu Avrupa ьlkelerinin vatandaşlarının Karadeniz'e aзılacak mьlteci gemilerinde зalışmalarına mьsaade etmemelerini sağlamış ve bu da *Mossad*'ın dьzenli olarak seferler yapmasını зok etkilemiştir.[452]

Tьrkiye, buna benzer baskılara direnmiş ve Boğazlar'ı, serbest dolaşım hakkı prensibinin ihlali olacağı ve tьm ьlkelerin bu konuda savaştan цnce anlaştığı gerekзesiyle, gцзmen gemilerine kapamayı reddetmiştir. İngiliz ve Alman baskılarının Tьrkiye'yi, Yahudi Ajansı'nı kapayarak ve Yahudi gцзmenlerin Tьrkiye'ye gelip Filistin'e geзişlerini sınırlayarak Siyonist kurtarma faaliyetlerini aзıkзa engellediği durumlarda bile, aynı hьkьmet, *Mossad* tarafından kurulan ve aynı Siyonistlerin faaliyette bulunduğu *Aliyah Bet* organizasyonunun Yahudi gцзmenleri getirip Filistin'e gцndermelerini 'yasa dışı' olarak yapmalarına gцz yummuştur.

Tьrkiye, savaşın başladığında Romanya ve Macaristan'da yaşamakta olan yaklaşık birbuзuk milyon Tьrk olmayan Yahudilerin kurtarılmasına da yardım etmiştir. Her iki ьlke de Almanlarla bir şekilde iş birliği yapan faşist hьkьmetler tarafından yцnetiliyordu ve Alman işgali altında olmasalar bile kendilerine цzgь bir şekilde Yahudilere eziyet ediyorlardı. Her iki ьlkedeki Tьrk diplomatları Tьrk olmasalar bile

her milliyetten Yahudi'yi korumak için çalışmışlardır. Mültecilerin kaçmaları kolay değildi. Filistin'e girmelerini sağlayacak belgeleri ve Türkiye'den geçmelerine müsaade edecek vizeleri alsalar bile, savaş koşulları seyahat edecek vasıta bulmalarını hemen hemen imkânsız hâle getiriyor ve bilhassa Bulgaristan'ın bu kişilerin Türkiye'ye geçmelerine mani olması durumu daha da güçleştiriyordu. Bununla beraber trenler bulunabiliyor ve Türk veya diğer bayraklı gemiler Romanya ve Bulgaristan kıyılarından yüzlerce Yahudi'yi bazen İstanbul bazen Karadeniz kıyısındaki Samsun bazen de Ege Denizi kıyısındaki İzmir'e ve oradan da Filistin'e taşıyorlardı.[453]

Yahudi göçmenlerin İstanbul'a ve ötesine Karadeniz üzerinden nakliyeleri Macaristan, Romanya ve Bulgaristan üzerindeki limanlarını kullandırmamaları konusundaki İngiliz ve Alman baskıları nedeniyle son derece güçleştiriliyordu. Karadeniz'de faaliyet gösteren bir Alman filosu, bu gemileri durdurup yolcularını almak ve yakalanmıyorlarsa da batırmak konusunda emir almışlardı.[454] Bununla beraber, Ocak 1943'ten başlamak üzere İstanbul'a Yahudi çocuklarını taşıyan trenler gelmeye başladı. İngiltere işgali altındaki Mısır ve Irak bunları almayı reddettiğinde veya transit vizesi vermediğinde,[455] Türkiye, bu kişilerin küçük gemilerle Mersin ve Antalya limanlarından Filistin'e gitmelerine müsaade etti.

Türkiye, Doğu Avrupa'dan gelen göçmenlerin düzgün belge veya vizelerinin olmamaları durumunda bile, topraklarından geçerek Filistin'e gitmelerine müsaade etti. Amerikan Büyükelçisi Laurence Steinhardt, Charles Barlas'a, Türk Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun bu faaliyeti ile ilgili olarak şunu yazıyordu:

> *Türk Dışişleri Bakanı'na yapmış olduğum şahsi ziyaret neticesinde, her ne kadar Kızılhaç tarafından denize açılmaya uygun değil diye nitelendirildiyse de, Bulgar bandıralı S/S Milka gemisinin gerekli evrakları haiz olmadan İstanbul limanına girişine müsaade edilmiştir. Kendisi ile yaptığım ilk görüşmede bana S/S Milka gemisindeki Yahudi göçmenlerin hiçbir makam tarafından onaylanmadıkları, Türkiye vizesine ve Filistin'e giriş evraklarına sahip olmadıkları nedeniyle, bu kişilerin hiçbir şart altında karaya çıkmalarına müsaade etmeyeceğini, aksi hâlde yasa dışı mülteci trafiğini cesaretlendirmiş olacağını belirtti. Ayrıca, transit vizesine sahip olmadan gelen mültecilerin Türkiye'ye girişlerine müsaade etmemekle yasa dışı girişleri önleyebileceğini de ekledi Kendisiyle birbuçuk saatten fazla yaptığım ikinci görüşmede nihayet kendisini S/S Milka'daki mültecilerin karaya çıkmalarına izin vermek için ikna ettim. Bu tavizi verdikten sonra, benim yanımda Ulaştırma Bakanı'nı arayarak, S/S Milka'daki göçmenleri derhâl ve doğrudan Milka'dan Suriye'ye götürecek 4 veya 5 tren vagonu hazırlamasını istedi. Bu dostane jesti yaptıktan sonra bana bunu bir istisna ve dostane olarak yaptığını ve bundan sonra kategorik olarak Türk vizesine sahip olmadan gelen hiçbir mültecinin Türkiye'ye girişine müsaade etmeyeceğini söyledi. Buna ilave olarak kendisinin, güç dâhilinde, yasal olarak büyük bir güç ayarlamak için her şeyi yaptığını ve yapmaya devam*

edeceğini, bundan sonra S/S Tara'nın gьvenli olarak gezmesini sağlamak izin derhьl Von Papen ile gцrьşeceğini fakat mьltecilerin yasal yollardan Tьrkiye'ye giriş ve gezişlerini organize etmekle uğraştığı sьrece Tьrk limanlarına Tьrk transit vizesini haiz olmadan gelecek mьltecilere hizbir şekilde mьsamaha etmeyeceğini, aksi hьlde elini zorlamış olacağını ifade etti Transit imkвnları konusunda ise, bildiğiniz gibi, Tьrk makamları, İstanbul'dan Suriye sınırına kadar olan tek hatlı demiryolunun taşıma kapasitesinin limitleri dвhilinde artırılacağını kabul etti. Şu ana kadar gцzmen sayısı haftada iki sefer olan tren yolunun kapasitesi kadardır. Rakam demiryolu kapasitesinin dışına zıkarsa, bu takdirde bu durum ancak İstanbul ile Suriye veya Filistin limanları arasında dьzenlenecek gemi seferleri ile karşılanmalıdır. [456]

1943 ve 1944'ьn geri kalan kısmında, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Polonya ve Macaristan'dan -bilhassa bu ьlkenin Mart 1944'te Almanlar tarafından işgal edilmesinden sonra- Auschwitz ve diğer yerlerdeki gaz odaları Nihai Зцzьm'ь hızlandırmaya başladıklarında binlerce gцzmen Tьrkiye'ye gemi, tren veya yaya olarak akın etti.[457]

Birleşik Amerika ancak 1944'ьn başlarında soykırım derecesini fark edip Doğu Avrupa'daki Yahudilerin kurtarılmasına destek vermeye başladı. Amerika Birleşik Devletleri'nde yьkselen siyasi baskılar neticesinde Dışişleri Bakanı, kendisi de bir Yahudi olan Ankara'daki bьyьkelzisi Laurence Steinhard'a, Tьrkiye'ye gelen Yahudilerin sayısının sınırlı olmasının Tьrkiye'den dolayı mı olduğunu ve Gьney Doğu Avrupa'dan gelen Yahudilerin nakliyesi ve Filistin'e gцnderilene kadar kalabilecekleri kampların yapımı konusunda Tьrkiye'den yardım alıp alamayacağını sordu.[458] Steinhard verdiği cevapta, yьksek miktarda Yahudi'nin gezmesinin Tьrkiye'nin sınırlamasından değil, Balkan ьlkelerinin onların gitmesine izin vermemesinden ve izin alabilenlerin ise uygun nakliye aracı bulamamalarından ileri geldiğini bildirdi. Tьrkiye transit vizesi vermeme taraftarı değildi. İngiltere onların Filistin'e gitmesine izin verdiği takdirde daima transit vizesi vermeye hazırdı. Bunların цtesinde Tьrkiye, onları Romanya ve Bulgaristan limanlarından taşıyacak gemi sağlamaya da hazırdı ve bunu da yapmıştı. Ancak fakir bir ьlke olmasından dolayı, ticaret filosunun Almanlar tarafından batırılması durumunda yenilerinin karşılanacağına dair ABD'den garanti istiyordu.

Steinhard'ın raporu ьzerine Başkan Franklin Delano Roosevelt, 22 Ocak 1944'te bu gцrevi yьrьtecek olan ve Dışişleri, İşişleri ve Savaş Bakanlığı temsilcilerinin katılımıyla oluşan Savaş Mьltecileri Komisyonu'nu (SMK) (*War Refugees Board*-WRB) kurdu.[459] İngiltere Başbakanı Winston L. S. Churchill, Orta Doğu'yu İngiltere'nin ana nьfuz bцlgelerinden biri ve Britanya İmparatorluğu'nun devamı izin цnemli bir unsuru olarak gцrdьğьnden Amerika'nın bu bцlgeye mьdвhil olmasına zok izerledi. Ancak, Avrupa ve dьnyanın diğer yerlerinde Anglo-Amerikan

iş birliğini devam ettirme ihtiyacında olduğundan, birlikte çalışmaktan başka çare bulamadı ve politikasını değiştirip İstanbul'da biriken Yahudilere, kolaylıkla Filistin'e gidebilmeleri için topluca vize vermeye başladı.[460] Bu nedenle 29 Ocak 1944'te Ankara'daki İngiltere Büyükelçiliği, Türkiye Dışişleri Bakanlığı'na şu bilgiyi gönderdi:

> *(1) Türkiye'ye 5.000 belge planı çerçevesinde gelecek Yahudi göçmenlere, İstanbul'a varışlarından itibaren Filistin'e giriş vizesinin yirmidört saat içinde verileceğine dair garanti verilmektedir.*
>
> *(2) Yahudi Ajansı'nın Türkiye'deki temsilcisi Bay Barlas, bu göçmenlerin İstanbul'da kalışlarının ve Filistin'e nakliyelerinin ayarlanmasından sorumludur.*
>
> *(3) Üzerinde anlaşacağımız bir seyahat programına göre, nakliyenin, her on günde bir olmak üzere 75 çocuk ve onlara eşlik edecek 5 büyükten oluşan gruplar hâlinde yapılmasına mutabık kalınmıştır.*[461]

Savaş Mültecileri Komisyonu derhâl kendi ajanlarını İstanbul'a göndererek, Mihver devletlerin kontrolü altındaki ülkelerle temasa geçip buradaki Yahudi mültecilerin Türkiye'ye nakliyesine, Güney Doğu Avrupa'dan gelecek göçmenlerin Türkiye'de kalabilecekleri kampların kurulmasına ve buradan da Filistin'e gidebilmelerine imkân tanıyan faaliyetlere başlamalarına karar verdi.[462] İstanbul'a gelen ilk SMK ajanı, New York'taki Bloomingsdale mağazasının yöneticilerinden olan Amerikalı Yahudi iş adamı olan Ira A. Hirschmann'dı. 1944 yılının çoğunu İstanbul'da geçiren Hirschmann'a verilen talimat hem yeni kurtarma faaliyetlerine başlaması ve hem de sahada hâlen bulunan ajanların devam ettirdiği kurtarma programlarına yardım etmesiydi. Kendisine sonra, Amerika'daki *Irgun*'un acil durum komitesinin temsilcisi ve Siyonist revizyonist hareketi olan *EZEL*'i temsil eden ve meşhur Ze'ev Jabotinsky'nin oğlu olan Ari Jabotinsky katıldı.[463] O sırada Avrupa Yahudiliğini kurtarma konusunda faaliyette bulunan bu en büyük gruba, Filistin'den Dr. Judah Magnes özellikle gönderilmişti ve Amerikan Ortak Dağıtım Komitesi'ni temsilen de Joseph Schwartz ve Reuben Resnick de kendisine katılmışlardı.

İlk başlarda Büyükelçi Steinhardt, Hirschmann'ın görevine, bu kişinin direkt ve çoğu zaman da kaba ve bilgisizce davranışlarından dolayı Türkleri rahatsız edeceğinden korktuğu için itiraz etmişse de 2 Temmuz 1944 günü Ankara'da birlikte yedikleri bir öğle yemeğinde farklılıklarını gidermişlerdir. Bu suretle Hirschmann, İstanbul'daki Amerikan Konsolosluğu'ndaki Amerikan Savaş Enformasyon Ofisi'nde Yahudi Ajansı'nın sponsorluğunda yapılan organizasyon toplantısında büyükelçinin tam desteğini sağladı. Son iki yıldır İstanbul'da faaliyet gösteren Kurtarma Komitesi ve diğer grupların üyeleri iki ana gruba ayrıldılar. Danışmanlık komitesi olarak faaliyet gösteren ve tüm grupların temsilcilerinden oluşan Birleşik Kurtarma Konseyi ve günlük faaliyetlerden sorumlu daha küçük bir grup. Bu iki grup birlikte

bir şemsiye organizasyonu oluşturuyorlar ve Kurtarma Komitesi ile Amerikan Yahudi Birleşik Dağıtım Komitesi'nin faaliyetlerini koordine ederek, Tьrk hьkьmetine başvurmadan цnce kendi aralarındaki sorunları зцzьyor ve зelişkili politikalar konusunda anlaşmaya varıyorlardı.[464]

Steinhardt ve Barlas bir sьreden beri, Doğu Avrupa'da eziyet gцren Yahudilerin kurtarılması iзin зeşitli organizasyonların faaliyetlerinin koordine edilmesinde ısrar ediyorlardı. Devamlı olarak bu grupların, mesela yiyecek ve gemi temini iзin birbirleriyle зekişmesi, başkalarının daha цnceden ne yaptığına bakmaksızın Tьrk makamlarına başvurmaları, birbiriyle зelişen rapor ve projeleri gibi birbirinden bağımsız faaliyetlerinin, gerek Amerikan Bьyьkelзiliği'nin gerekse Kurtarma Komitesi'nin hem Washington hem diğer organizasyonlar ve hem de sorumlu Tьrk memurları ile ilişkilerini зok zor duruma soktuğunu belirtiyorlardı.[465] Tьrkiye hьkьmetinin makamları da Filistin'den gelen değişik Yahudi ajanlarının bu koordinasyonsuz faaliyetlerinden şikвyetзiydi. Tьrkler, Avrupalı Yahudileri kurtarmaya зalışan değişik grupların birbiriyle зelişen yardım ve mьsaade başvurularından ve bu ajanların birbirlerinden şikвyetlerinden bıkmışlardı. Bunun yerine Barlas'ın kendilerinin merkezo lideri olmasını ve değişik resmo makamlarla tьm iletişimin onun kanalı vasıtasıyla yapılmasını istiyorlardı.

Steinhardt'ın ilk başta korktuğu gibi Hirschmann, her ne kadar Tьrk ev sahiplerine hakaretamiz davransa da ve onları aşağı yaratıklar olarak gцrse de,[466] Temmuz ile Ekim 1944 tarihleri arasında İstanbul'da yaptığı bir dizi toplantı neticesinde tьm Yahudi kurtarma gruplarını ortak hedefleri doğrultusunda birlikte зalıştırmaya muvaffak oldu.[467] Bu sağlanınca Tьrk makamları talepleri kabul etmeye daha istekli oldular. Bu suretle Hirschmann, Barlas'a yazdığı yazıda, Tьrk hьkьmetinin, Romanya'dan Karadeniz yoluyla Yahudi mьltecileri taşıyacak bir gemi vermeye hazır olduğunu bildiriyordu:

> *size somut olarak ve en ьst makamlardan aldığım bilgiye dayanarak sцyleyebilirim ki, Kцstence'den 1.500 зocuğu alıp gelecek bir gemi on gьn iзinde İstanbul'dan yola зıkmaya hazır olacaktır. Bu kesin ve nihaidir. On gьn iзinde 1.500 yolcu iзin başka bir plan yapmayınız. Herhangi bir gecikme olmaması зok цnemlidir. Biz payımıza dьşen iзin katkıda bulunduk. Bunun gelecek iзin sorumluluk anlamında ne olduğunu biliyorsunuz. Amerika Birleşik Devletleri hьkьmetinin tьm nьfuzu bu sonuз iзin kullanılmış olup, operasyondaki bir hata yьzьnden başarısız olamaz Kurtarılmak ьzere olan binlerce hayat buna bağlıdır.*[468]

Tьrk Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, 1.500 yolcu kapasitesine sahip *Tarı* isimli gemiyi, taraflar geminin emniyetini sağlamaya istekli oldukları ve batırıldığı

takdirde yenisini vermeye sıcız verdikleri takdirde bu iş izin tahsis etti. Büyükelçi Laurence, Barlas'a şöyle yazıyordu:

> *Gerekli kurtarma teçhizatına sahip ve 1.500 yolcu kapasiteli yolcu gemisi Tarı bana Türk hükümeti tarafından verildi. Bu gemi İstanbul'dan Köstence'ye veya gerekirse Burgaz veya Varna'dan Hayfa'ya Balkan ülkelerindeki Yahudi mültecileri taşıyacaktır. Her ne kadar anlaşmanın detayları Amerika Birleşik Devletleri Gemi ile Nakliye Bürosu'ndan H. Block ile Türk Buharlı Gemiler Şirketi Genel Müdürü arasında müzakere edilmekte ise de Dışişleri Bakanı ile yaptığım görüşmede çoğu engeller aşılmıştır ve anlaşmanın imzalanacağına eminim. Emniyetli Geçiş izin müzakereler Ankara'daki Rus Büyükelçisi ve Moskova'daki Amerikan Büyükelçisi ile yürütülmekte ve aynı zamanda Almanya'nın Emniyetli Geçiş sağlaması için görüşmeler de Cenevre'deki Uluslararası Kızılhaç Örgütü temsilcisi H. Simon vasıtasıyla yapılmaktadır.*[469]

Ancak, Müttefiklerin bahriye yetkililerinin, geminin kaybı durumunda yerine şilebe benzer bir geminin verilebileceği gibi belirsiz bir sıcız vermeleri, göçmenlerin Karadeniz ve Akdeniz'den geçişlerinde yardımcı olmayı kabul etmemeleri ve Bulgar hükümetinin engelleyici taktikleri yüzünden anlaşma yapılamadı.

Bu noktada Menemencioğlu, Türkiye'nin *Tarı* gemisini mültecileri taşımak için tahsis ettiğini, Yahudi göçmenleri Türkiye'ye hiçbir evrak ve vize istemeden kabul etmeye hazır olduklarını ve yine Müttefiklerin mültecileri Türkiye'den Filistin'e götürecek gemi sağladıkları takdirde tarafsız Türkiye bayrağı çekmeye hazır olduğunu belirtirken aynı zamanda şikâyet de ediyordu:

> *bildiği kadarıyla şu ana kadar Amerikan ve İngiliz hükümetleri, mültecilerin Balkanlar'dan çıkarılıp Filistin'e taşınması konusunda, başkalarının bu işi yapmasını istemek dışında, hiçbir şey yapmamışlardır. Dünyadaki gemiciliğin hemen tümüne sahip dünyanın en zengin iki ülkesi Türkiye'nin yolcu gemisi kapasitesinin yüzde onaltısını mültecilerin taşınmasına ayırması konusunda ısrar ediyorlardı.*[470]

Bununla beraber Hirschmann, Dışişleri Bakanı'nı dinlemiyordu ve tehlikenin büyüklüğü karşısında geminin Türk sahipleri tarafından istenen kirayı çok fazla bulduğundan şikâyetle, gecikmelere neden oluyor ve Almanların geminin güvenlik içinde geçmesini garanti etmemeleri nedeniyle de anlaşma daha da ötelenyordu.[471]

Bu arada meydana gelen garip bir değişiklik de, Yahudi Ajansı komitesinin, Türkiye'nin Almanya ile olan tüm ilişkilerini kesip Müttefiklere katılmasından korkmasıydı. Tabiatıyla bu durumda Almanya, Yahudilerin Nazi işgali altındaki ülkeleri terk etmesine müsaade etmeyecekti. Bu nedenle Ankara'dan, Yahudilerin çoğu kurtarılıncaya, savaşa girmeyi ertelemesini istiyorlardı ancak bu durumda da başkaları Ankara'yı Mihver ülkelerine karşı olan savaşa katılmaması nedeniyle eleştirecekti.[472] Buna cevap olarak da Saraçoğlu, Hirschmann'a, Türkiye'nin savaşa

girene kadar, daha ünceleri düzenlenen gelişigüzel seferler yerine, Varna ile İstanbul arasında düzenli bir "gemi küprüsü" kurması konusunda ısrar etti.

Netice olarak *Tan* hiçbir zaman denize açılmadı ama Saraçoğlu'nun isteği üzerine, Türklerin yardım ve desteği ile, *Mossad* tarafından kullanılan küçük tekneler 'yasa dışı' Yahudileri Karadeniz'den Boğazlar'a ve oradan da Türkiye'nin güneyine ve Filistin'e taşımaya devam ettiler.[473]

Hirschmann ayrıca İstanbul'daki Papalık temsilcisi Monsenyür Angelo Roncalli ile, Almanların 1944'te Macaristan'ı işgalinden sonra ölüm tehlikesi altına giren Yahudilerin kurtarılması için yakın bir iş birliği içinde çalıştı. Roncalli, Macaristan Yahudilerine Boğaziçi'nde Tarabya ve Budapeşte'de evleri olan Zion'un Kızkardeşleri Ürgüt'ün kurmuş olduğu iletişim ağına dayanarak, binlerce Türkiye vizesi, Filistin gümenlik evrakları ve bazen de 'geçici' vaftiz evrakları günderdi. Bu evrakların bir kısmı gerçek olsa da çoğu sahte idi ve bu, Yahudilere, *Aliyah* ajanlarının faaliyetleri neticesinde, Türkiye üzerinden Filistin'e kaçanlara katılmalarını sağlıyordu. Daha sonra Hirschmann, Roncalli hakkında şunları yazacaktı:

> *Roncalli büyüleyici biriydi. Cazibeli, konuşkan, eğlendirici, politik, arkadaşça herkesi kazanıyordu. Principo'daki sarayı, eski gürkemli odaları ve resimleriyle bir mücevherdi. Macaristan'daki Yahudilere yardım etmişti ve ben daha fazla yardım için yalvarıyorum. Cazibesi, mizahı ve zekâsıyla bana La Guardia'yı esrarengiz bir şekilde çok kuvvetle hatırlatıyordu. Küçük güzleri ışıldayıp dünüyor, gübeği ünden gidiyor ve vücudu sallanıyordu. Allah adına, insanlar arasında farklılık gütmediğini protesto ediyordu.*[474]

Bütünüyle, Roncalli'nin liderliği ve cesaretlendirmesi sayesinde, Macaristan'daki rahibe ve papazlar tarafından büyük miktarda Yahudi 'uygunluk dünmesi' ile Hıristiyan olmuş ve bünylece sürgün ve ölümden kurtulmuşlardır.[475] Hirschmann, 12 Ağustos 1944'te Savaş Mültecileri Komisyonu'na yazdığı raporda, Roncalli'nin Macaristan Yahudilerinin kurtarılmasına katkılarını anlatıyordu:

> *Macaristan'daki Katolik Kilisesi, Yahudilerin Hıristiyanlığa dünmeleri usulünü teknik bir yol olarak kullanarak Macar Yahudi vatandaşlarının kurtarılmasında aktif rol almışlardır. Naziler bu işlemi durdurmak için çeşitli yollara başvurmuşlarsa da kilise ve bilhassa Dominikan tarikatı, ölüm tehlikesi altında olan herkesi vaftiz etme yetkisini haiz olduklarını ileri sürerek kendilerine itiraz etmişlerdir. Hava bombardımanları sırasında, yüzlerce Yahudi sığınaklarda vaftiz edilmektedirler. Kiliselerde Yahudiler için dinî toplantılar düzenlendiğinde, bu toplantılar Naziler tarafından basılıp dağıtıldığı için, çoğu vaftiz işlemleri sığınaklarda yapılmaktadır. Rapor edildiğine güre geçtiğimiz ay, son onbeş yıldakinden fazla Yahudi Hıristiyanlığa geçmiştir.*[476]

Hirschmann'ın, daha fazla Yahudi kurtarılmasına imkân vermek için kararı geciktirme taleplerine rağmen, 1 Ağustos 1944 tarihinde Türkiye Almanlarla ilişkilerine son vererek, savaşa Müttefiklerin yanında katıldı. Bununla beraber ısrarlarına cevap olarak Türk hükümeti, Burgaz, Küstence ve Budapeşte'deki konsolosluklarına, Yahudilerin Macaristan, Romanya ve Bulgaristan'dan Yahudilerin kaçmasını sağlamak için, gemi yoluyla gelmek üzere her on günde bir 400 transit vizesi verme talimatını verdi.[477] Romanya ve Bulgaristan'dan kara yoluyla gelecek olanlara verilen transit vizesi için talimatlar da bunu takip etti. Hirschmann, Macaristan ve Romanya'daki *Aliyah* ajanlarına İngiliz kotalarına göre mültecilerin Filistin'e girmelerine yetki veren bin adet Filistin sertifika teyidi göndderdi. Bu suretle, Türk konsoloslukları Türkiye'ye kara veya deniz yoluyla gireceklere transit vize verebilmek için yetkiyi almış oluyordu. Dahası ihtiyaç hâlinde daha fazla göndereceğine de söz vermişti.[478]

Kısa bir süre sonra, *Mossad* tarafından kiralanan üç küçük Türk gemisi, *Bülbül*, *Marina* ve *Mefküre*, Romanya'nın Küstence Limanı'ndan, Barlas'ın göndermiş olduğu sertifikalar sayesinde Türk transit vizesi alan ve Filistin'e kaçan bin Yahudi'yi alarak hareket edecekti.

Romanya ve Boğazlar arasında konuşlandırılan Alman filotillası, ilk önce bu gemilerin Karadeniz'e açılmalarına müsaade ettiyse de, Mefküre açılan ateş sonucunda battı ve yolcularının çoğu kayboldu. Bunun sebebi ise, Almanların, bu yolcular arasında kendilerine karşı savaşmak için Müttefiklerin Kuzey Afrika'daki ordularına katılmak üzere gemiye binmiş Polonya ve Sırp-Hırvat partizanlarının olduğunu sanmalarıydı.[479]

Naziler işgal ettikleri Macaristan'da Yahudileri ölüm kamplarına göndermeye başladıklarında buradan kaçan pek çok Yahudi için, Hirschmann ve komitesi, Ağustos 1944'te Yugoslavya, Romanya ve Bulgaristan'a büyük miktarda Filistin'e giriş sertifikası göndermeye karar verdi ve aynı zamanda Türk Dışişleri Bakanlığı da bu ülkelerdeki konsolosluklarına bu kişiler için Türk transit vizesi verilme talimatını verdi.[480]

İngilizlerin kendilerini Filistin'e gitmelerini engellemeye devam etmeleri veya nakil vasıtası temini güçlükleri nedeniyle, pek çok defa, İstanbul'a gelen mülteciler umulan veya transit vizelerinde yazılan süreden daha fazla zaman burada kaldılar.[481]

İngiltere, kendi iç işleri olduğu gerekçesiyle,[482] Amerika'nın müdahalesine hülâ içerliyordu ama SMK ve özellikle Ira Hirschmann'ın gayretleriyle sonunda güçmen

politikasını gevşetmeye ve Yahudileri kurtarma faaliyetlerine destek olmaya mecbur kaldı.[483]

19 Mayıs 1944'te, İstanbul'daki İngiliz Pasaport Kontrol Memuru A. Whitall, Barlas'a şunu yazıyordu:

> *...İşgal altındaki Avrupa'dan İstanbul' gelen Yahudilere mıracaatları hlinde, Londra veya Kudıs'e danışmadan, kendilerine Filistin vizesi verileceğini teyit ederim.*[484]

İngiliz Bıyıkelçiliği kendi bakanlığına şunu rapor ediyordu:

> *Tırkiye Dışişleri Bakanlığı (Ankara) ile Macaristan, Romanya ve Bulgaristan'dan gelen transit Yahudi mıltecilerin Tırkiye'ye kabullerini kapsayacak aşağıdaki etraflı ayarlamaları yapma konusunda anlaşmaya vardık...*
>
> *Tırk Dışişleri Bakanlığı yarın, İçişleri Bakanlığı'ndan Tırkiye sınırlarına varan Tırk vizesi olmayan kişilerin, Ankara'ya sormadan, Tırkiye'ye kabul edilmelerini talep edecek...*
>
> *.. Bu pratik de Tırk vizesine sahip olmayan her Yahudi'nin kabul edileceği anlamına gelmektedir...*[485]

Amerikan Bıyıkelçisi Laurence Steinhardt, Reuben Resnick'e ise şöyle yazıyordu:

> Amerikan Bıyıkelçiliği, Ankara, 15 Haziran 1944
> Mr. Reuben B. Resnick
> Amerikan Başkonsolosu eliyle, İstanbul
> Sevgili Rube,
>
> 14 Haziran tarihli iki mektubun için teşekkır ederim. Seninle son görüştüğümüzden beri, Dışişleri Bakanlığı genel sekreteri ile görüştüğümde, kendisinin, Bükreş'teki orta elçisine Tırk hükümetinin Romanya'dan Yahudi mıltecileri İstanbul'a, oradan da Filistin'e naklini istediğini belirterek, ayrıca Romanya ve Bulgaristan limanlarından emniyetli bir şekilde İstanbul'a sefer yapacak iki veya daha fazla Tırk gemisi temini için talimat vereceğini söyledi. Kendisini endişelendiren tek husus bu gemilerden birisi batırılıp içindeki mılteciler kaybedilirse Tırk hükümetinin maruz kalacağı tenkitti. Kendisine, Balkanlar'daki Yahudi mıltecilerin hayatlarının kurtarılmasının, Nazilerin insafına terk edilmekten çok daha önemli olduğunu ve böyle bir riskin göze alınacağını söyledim. Açıkça olmamakla beraber, üstü kapalı bir şekilde, eğer böyle bir felaket yaşanırsa tüm güçümüz, Amerikan halkına bunun Tırkiye'nin bir insani yardım davranışı olduğunu ve hayat kurtarmak için yapılan bu teşebbüsten dolayı Tırkiye'nin sorumlu tutulamayacağını açıklamaya harcayacağımızı da ifade ettim. Bu sabah Dışişleri Bakanlığımıza bir telgraf çekerek, sizin için, Tırk kanunlarına göre diplomatik döviz kurundan Tırk lirası almaya Maliye Bakanlığı'nı ikna etmenin ne kadar zor olduğunu açıkladım. Bu konuda UKGG'ye durumu izah

ederek, Dışişleri Bakanlığı'nı, Londra'nın İstanbul'daki UKCC'ye telgraf çekip size uygun düzeyde kurunu vermesini talep etmesini istedim. Türk Dışişleri Bakanı'nı önümüzdeki iki gün içerisinde tekrar görmeyi umuyorum ve bu görüşmemizde size uygun düzeyde kuru vermesi konusunda baskı yapacağım ancak kendisinin eli sıkı bir insan olan Maliye Bakanı'nı iknaya muvaffak olacağına inancım, sizin UKCC vasıtasıyla alacağınız kura olan inancımdan daha azdır. Emin olmamakla beraber, bana göre, eğer onaylanırsa, UKCC'nin size uygulayacağı kur diplomatik kurdan daha iyi olacaktır. Her hâlükârda daha küçük olmayacağına eminim.

Şahsi hürmetlerimle

Laurence A. Steinhardt[486]

Romanya'daki Türkiye Büyükelçisi Hamdullah Suphi Tanrıöver, savaş süresince, Romanya'nın 600.000 Yahudi'yi Nazi ölüm kamplarına gönderme planlarını durdurma konusunda çok önemli bir rol oynadı.[487] Türk Kızılayı ve İstanbul'daki Yahudi Ajansı düzenli aralıklarla Doğu Avrupa'ya tıbbi malzeme ve giyecek göndermiş ise de Bulgaristan zaman zaman bu yardımların Yahudi vatandaşlarına verilmesini engellemiştir. Buna ilave olarak Türk hükümeti, 1940'ın yaz aylarından başlayarak kamyonlar, trenler ve *Sakarya* gemisini de düzenli aralıklarla Karadeniz vasıtasıyla Doğu Avrupa'ya göndererek her seferinde buradan yüzlerce Yahudi mülteciyi kurtarma operasyonları düzenlemiştir. *Europa, Vitornal, Pacific* ve *Atlantic* gibi benzer buharlı gemilerle pek çok küçük gemi ve yelkenli de Türkiye'nin Karadeniz limanlarından gönderilerek kurtarma operasyonları yapılmıştır. Mülteci gemilerin, düzenli evrakları olsun-olmasın veya *Aliyah Bet* ajanlarına genellikle Avrupa'daki Orta ve Güney Amerika konsoloslukları tarafından satılan sahte evrakları haiz olsun, daima yetkililer tarafından Türk karasularından geçişlerine müsaade edilmiştir.[488]

Mültecilerin çoğu Karadeniz'deki Samsun Limanı'na çıkıyor ve oradan da kara yoluyla Konya, Niğde ve Mersin'e gönderilip orada Filistin'e geçmelerini sağlayacak pasaport ve vize muameleleri tamamlanırken bekliyorlardı. Yugoslavya, Bulgaristan ve Yunanistan'dan, ayrıca Bergen-Belsen ve Vittel ölüm kamplarından kaçanlar, Danimarka, İsveç, İsviçre ve Slovakya'dan gelenler deniz yoluyla Selanik üzerinden İzmir'e ulaşıyorlardı. Güney Yunanistan, Rodos ve Doğu Akdeniz adalarından kaçanlar da Antalya, Bodrum, İskenderun ve Mersin limanlarına geliyorlardı. Bu limanlardan da gruplar hâlinde Yahudi Ajansı ve Türk hükümeti tarafından temin edilen buharlı ve küçük gemilerle veya Türkiye demiryollarını kullanarak Suriye üzerinden Filistin'e ulaşıyorlardı.

Haim Barlas, 1 Şubat 1941 tarihi itibariyle, Ankara hьkьmetine sundukları listelere gцre Doğu Avrupa'dan 4.594 Yahudi'nin Tьrk vizesi aldığını tahmin ediyordu:[489]

Nereden Pasaport Sayısı Mьlteci Sayısı

Kaunos 474 720
Bükreş 1.105 2.006
Budapeşte 398 590
Selanik 28 60
Zagreb 268 309
Cenevre 199 373
Riga 17 42
Sofya 17 23
Stockholm 450 450
Tekil olanlar, Lvov vs. 18 21
TOPLAM 2.944 4.594

Sonraki yıllarda binlercesi daha geldi ancak 1944'ten цnceki sayılar bilinememektedir. Amerikan Yahudi Ortak Dağıtım Komitesi Ocak ile Ekim 1944 arasında 69'u Bulgaristan'dan, 160'ı Macaristan'dan, 2.732'si Romanya'dan, 539'u Yunanistan'dan ve 282'si Hollanda'dan olmak ьzere toplam 4.404 Yahudi gцзmenin Tьrkiye'ye gitmelerini sağladıklarını rapor etmektedir. Bunlar şu gemilerle gelmişlerdir: Milca (282 yolcu), Maritza (334), Bella Cita (153), Milca (272), Maritza (318), Kazbek (752), Morina (308), Bьlbьl (391), Tьrk demiryolları (35) ve 5 kişi de batırılan Mefkьre gemisinden.[490] Netice olarak savaş zamanında Tьrkiye'den 16.474 'resmo' ve buna ilaveten yaklaşık 75.000 'gayriresmo' Yahudi gцзmen Tьrkiye'den geзmiştir. İstanbul'daki Yahudi Ajansı ve ona bağlı gruplar 1943 ve 1944 yıllarında Nazi işgali altındaki Avrupa'daki Yahudilere 523.547 İngiliz sterlini dağıtmışlardır.[491] Amerikan kayıtlarına gцre ise Ocak 1944 ile Şubat 1945 arasında Tьrkiye'deki Yahudi mьltecilere değişik Amerikan yardım organizasyonları tarafından 215.000 ABD doları yardım yapılmıştır. Bu paranın зoğu, Hirschmann'ın Birleşik Amerika'ya dцnmesinden sonra уьрьttьğь duygusal kampanyalar neticesinde toplanabilmiştir.[492]

Tьrkiye'nin savaş sırasındaki rolь, Avrupa'nın eziyet gцren Yahudilere yardımının цtesine geзmiştir. İstanbul'daki Yahudi ajanlar vasıtasıyla, Adolph Eichmann'ın Macaristan Yahudilerini savaş malzemesi ve para karşılığında serbest bırakma teklifi gelmiştir.[493] Adolph Hitler'e dьzenledikleri suikastın başarısız olması ьzerine Alman yeraltı anti-Nazi цrgьtьnь temsil eden Helmuth von Moltke'nin erken barış teklifi yine aynı ajanlar vasıtasıyla, цnde gelen mьlteci profesцrlerden siyasi bilimci Alexander Rьstow tarafından Mьttefiklere iletilmiştir.[494] Aynı şekilde, Şubat 1944'te

İstanbul'a Macaristan'dan gelen ajanlar, kendilerinin цlьmcьl Nazi boyunduruğundan kurtarılmaları şartıyla ayrı bir barış teklif ettiler.[495]

Moshe Shertock, Yahudi perspektifi aзısından, Avrupa'daki diğer tarafsız merkezlere gцre İstanbul'un, Filistin'deki Yishuv ile Avrupa Yahudiliği arasında doğrudan bağlantı sağlayabildiği iзin gerek bilgi edinme gerekse Nazilerden kaзanlara sığınma sağladığı iзin зok daha цnemli olduğunu belirtmiştir. Savaş sırasında İstanbul'da aktif olan Siyonistler, İngiltere, Amerika ve Gьney Afrika'daki Yahudilerin desteği olmadığı zamanlarda, Tьrk hьkьmetinin bilgisi ve sessiz ama tam desteği sayesinde, kendi faaliyetlerinin Avrupa'daki Yahudilere bir umut ışığı olduğu ve kendilerini birilerinin dьşьndьğь hissini verdiğine emindirler.[496]

95 Bu sayı, Fransız vatandaşlığına geçen ve Türk konsolosluklarında artık kaydı bulunmayan Yahudileri içermemektedir.

96 Annie Benveniste, *La Bosphore à le Roquette: La Communauté judéo-espagnole à Paris (1914-1940)*; Jaques Adler, *The Jews of Paris and the Final Solution* (New York ve Oxford, 1987), s. 8-10. 1940 sonlarında Almanların yaptırdığı bir nüfus sayımına göre, Paris'te oturan yabancı Yahudilerin, mensup oldukları ülkelere göre sayıları şöyleydi: Polonyalı 26.158, Rus 7.298, Romanyalı 4.382, Türkiyeli 3.381, Macar 1.926, Alman 1.703, Yunan 1.642. Şüphesiz, Fransız vatandaşı olarak görünen Yahudilerin çoğu Osmanlı İmparatorluğu veya Cumhuriyet Türkiye'sinde doğmuş olup, sonradan vatandaşlıktan çıkmış olmalıydı.

97 Adler, *Jews of Paris*, s. 18.

98 Adler, *Jews of Paris*, s. 20.

99 Aron Rodrigue, *French Jews, Turkis Jews, The Alliance Israélite Universelle and the Politics of Jewish Schooling in Turkey, 1860-1925* (Bloomington, Hindistan, 1990); aynı zamanda bkz. Stanford J. Shaw, *The Jews of Ottoman Empire and the Turkish Republic* (Londra ve New York, 1991), s. 163-166. Benveniste, *Roquette,* s. 43; Muichel Robin, *Les Juifs de Paris*, (Paris, Picard, 1952).

100 Yazarın sözünü ettiği anlaşma, 20 Ekim 1921 tarihli "Ankara İtilafnamesi" olup, bu anlaşma üzerine Fransa askerini Anadolu'dan çekmiştir (-Ç.N.).

101 Shaw, *ibid.*, s. 238-240; Benveniste, *Roquette*, s. 36-37, 43-49.

102 Benveniste, *Roquette*, s. 64-65, 89-124, 165-171.

103 Yazarın sözünü ettiği anayasa 1923 tarihli olmayıp, 20 Nisan 1924 tarihli anayasamızdır (-Ç.N.).

104 Yazar, 88. Madde'yi genel olarak ifade ettiği için, 1924 tarihli anayasamızın 10 Ocak 1945 tarihli ve 4695 sayılı kanunla Türkçesi sadeleştirilen metnindeki 88. Madde'yi aynen almayı uygun gördük. Yazarın, metindeki ifadesinden, dışarıda yaşayan vatandaşların konsolosluklara kayıtlarını yaptırması zorunluluğunun, bu 88. Madde hükmü olduğu gibi bir izlenim meydana gelmektedir. Bu zorunluluk, Anayasa'nın 88. Maddesi'nde değil, Vatandaşlık ve Konsolosluk kanunlarımızda yer almıştır (-Ç.N.).

105 *Association les Fils et Filles des Déportés Juifs de France, Les Juifs sous l'Occupation: Receuil des Textes Officiels Français et Allemands, 1940/1944*, (Centre de Documentation Juive Contemporaine, Paris, 1982) (Bundan sonra LJSO şeklinde zikredilecektir), s. 15-17.

106 LJSO, s. 18-19; Yahudilere ait 26 Nisan 1941 tarihli Üçüncü Emirname (LSJO, s. 41-44) ve 28 Mayıs 1941 tarihli Dördüncü Emirname'de (LSJO, s. 47-49) değiştirilmiştir. Ayrıca bkz. Warren Green, "The Fate of Oriental Jews in Vichy France, *Wiener Library Bulletin*, XXXII /49-50(1979), s. 40-50 ve Warren Green, "The Karaite Passage in A.Anatoli's Babi yar", *East European Quarterly*, XII(1978), s. 283-287.

107 Serge Klarsfeld, *1941: Les Juifs en France: Prélude à la Solution Finale* (Paris, 1991), s. 22.

108 LSJO, s. 94-95; Fransa (Vichy) Dışişleri Bakanlığı'ndan Paris'teki (Vichy) Türk Büyükelçiliği'ne 101 sayılı ve 13 Ocak 1943 tarihli yazı, Paris'teki Türk Büyükelçiliği Arşivi.

109 LSJO, s. 67-68; 27 Eylül 1940 ve 16 Ekim 1940 tarihli emirnameler.

110 LSJO, s. 17-18, 114-127. 20 Mayıs ve 18 Ekim 1940 ve 26 Nisan 1941 tarihli emirnameler. Paris'teki Türk Başkonsolosluğu'ndanVichy'deki Büyükelçiliğe 3 Mart 1941 tarih ve 82 No.'lu telgraf, Paris'teki Türk Başkonsolosluğu Arşivi. Bütün bu olaylar, Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'ndan Vichy'deki büyükelçiliğe gönderilen 12 Şubat 1941 tarihli ve 176-122-6127 sayılı raporda anlatılmıştır: Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği Arşivi.

111 *Karaîler* (Karaites) Museviliğin bir mezhebi olup, 8. yüzyılda İran ve Irak'ta ortaya çıkmış ve 12. yüzyılda kaybolmaya başlamıştır. Karaîlik Irak'tan bütün Orta Doğu'ya ve oradan Orta Avrupa'ya yayılmıştır. Karaîler kendilerini esas Yahudi toplumundan daima ayrı tutmuşlardır. II. Dünya Savaşı sırasında Kırım'da büyük bir Karaî topluluğu bulunuyordu. Almanlar, önce bunları arî ırktan sayıp saymamakta başlangıçta tereddüt etmiş iseler de sonradan hepsini imha etmişlerdir. Savaştan sonra Kahire'de bulunan Karaî topluluğu da Arap-İsrail savaşları sırasında dağılmıştır (-Ç.N.).

112 Karaî Yahudilerinin bir çoğunluğu Yahudilere uygulanan kanunlardan muaf tutulmuştu. Almanlar Karayitlerin, ırken Yahudi olmayıp gerçekte Türk oldukları, Orta Asya'daki Türk Hazarların ahfadı oldukları ve dolayısıyla etnik olarak Avrupa Yahudileri ile bir ilişkileri olmadığı iddialarını kabul etmiştir. Bkz. Warren Paul Green, "The Nazi racial Policy towards Karaites", *Soviet Jewish Affairs*, VIII (1978), s. 36-44, Philip Friedman, "The Karaites under Nazi Rule", *On the Track of Tyranny* (Londra, 1960), s. 97-123 ve *Roads to Extinction: Essays on the Holocaust,* ed. Philip Friedman, (New York ve Philadelphia, Jewsih Publication Society of America, 1980), s. 153-175; Shmuel Spector, "The Karaites in Nazi-occupied Europe as Reflected in German Documents" (İbranice), *Pe'amin*, No. 29 (1986), s. 90-108; Joseph Billig, *Le Commissariat Général aux Questions Juives* (2 vols., Paris, 1957) II, s. 158-164. Aynı zamanda şu olağanüstü esere bkz. Patrik von zur Mühlen, *Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern: Der Nationalismus der sowjetischen Orientwölker in Zweiten Weltkrieg* (Düsseldorf, Droste, 1971), s. 50-51.

113 Behar Deroyan'ın, Yahudi olmadığının belgelenmesini isteyen dilekçesi: Paris'teki Türkiye Başkonsolosluğu'nun 1943/1848 sayılı ve 1943 tarihli raporu, Paris Başkonsolosluğu Arşivi.

114 Dışişleri Bakanlığı (Vichy) Yabancılar Dairesi'nden İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü'ne ve Commissariat Général aux Question Juives'e 14 Mayıs 1942 tarihli yazı: Dışişleri Bakanlığı Arşivi (Quai d'Orsay), *Guerre, 1939-1945, Europe, serie C,140*, Dosya 48. Asher Cohen, "Le Peuple Aryen vu par le Commissariat Général aux Question Juives", *Revue d'Histoire de la Deuxiéme Guerre Mondiale et des Conflits Contemporains,* XXXVI / 141 (1986), s. 45-58.

115 Joseph Billig, *Le Commissariat Général aux Question Juives* (2 cilt, Paris, 1957), II., s. 158-164.

116 Klarsfeld, *1941*, s. 19; Michael Marrus ve Robert Paxton, *Vichy France and the Jews*, s. 71-115.

117 14 Haziran 1941 tarihli *Journal Officiel*'de yayınlanmıştır.

118 LSJO, s. 53, 129-133.

119 LSJO, s. 62-66; Klarsfeld, *1941*, s. 57.

120 1 ve 2 Aralık 1941 tarihli *Journal Officiel* (Paris).

121 Klarsfeld, *1941*, s. 57.

122 Klarsfeld, *1941*, s. 59.

123 Klarsfeld, *1941*, s. 59.

124 Klarsfeld, *1941*, s. 80.

125 Maurice Rajsfus, *Drancy: Un Camp de Concentration trés ordinaire*, *1941-1944* (Paris, 1911), s. 83-128.

126 Mary Felstiner, "Commander of Drancy: Alois Brunner and the Jews of France", *Holocaust and Genocide Studies*, II/ 1,(1987), s. 21-47.

127 Nazilerin Fransa'daki Yahudilere yaptıkları zulümler için Serge Klarsfeld'in muhteşem eseri ile II. Dünya Savaşı sırasında Fransa'daki Yahudi direnme hareketinin liderlerinden Marc Jerblum'un, Yad Vashem Merkezi Arşivi'ndeki (Kudüs) belgelerine bakınız.

128 Rajsfus, s. 215-275.

129 Rajsfus, s. 83-103.

130 Paris'teki Türk Başkonsolosluğu'ndan Berlin Büyükelçiliği'ne 6 Ocak 1942 günü ve 1942/5 sayılı telgraf. Yine Paris'teki Türk Başkonsolosluğu'ndan Ankara'ya Dışişleri Bakanlığı'na 9 Mart 1942 günlü ve 109/42 sayılı ve 28

Nisan 1942 günlü ve 192 sayılı telgraflar. Drancy Kampı'ndaki feci şartlar, Rajsfus, *Drancy*'nin özellikle 46-92'nci sayfalarında canlı bir şekilde anlatılmıştır.

131 Yidiş, İbrani ve Slav dilinin etkisiyle gelişmiş, Alman dilinin bir diyalekti olup, Rusya ve Orta Avrupa ve Avrupa'nın diğer yerlerindeki Yahudiler tarafından konuşulmaktadır. Yazılışı ise İbrani alfabesiyledir (-Ç.N.).

132 *Centre de Documentation Juive Contemporaine* (Paris) arşivleri, DLVI-99, Rajsfus s. 69'da belirtiliyor.

133 *Centre de Documentation Juive Contemporaine* arşivi, CCXIII-85, Rajsfus s. 67'de belirtiliyor

134 *Centre de Documentation Juive Contemporaine* arşivi, CCXIII-106, Rajsfus s. 67-68'de belirtiliyor.

135 Rajsfus, s. 72-75, 226-227; Michael R.Marrus, "Jewish Leaders and the Holocaust", *French Historical Studies* XV (1987), s. 316-331 de, Fransız Yahudilerinin, kendi canlarını kurtarmak için yabancı Yahudileri feda ettikleri ithamını kabul etmemekle beraber, Fransız Yahudilerinden bazı varlıklı olanların, kendilerini, ailelerini ve mal ve mülklerini kurtarmak için bu şekilde hareket ettiğini kabul etmektedir.

136 11 Haziran 1942 günlü *Journal Officiel*'de yayınlanmıştır.

137 Klarsfeld, 1941, s. 67, 72.

138 1 ve 2 Aralık 1941 günlü *Journal Officiel*'de yayınlanan 29 Kasım 1941 tarihli ve 5047 sayılı kanun. LJSO, s. 147-150.

139 Klarsfeld, *1941*, s. 82.

140 Fransız Yahudilerine yapılan zulümleri anlatan birçok yayın vardır. Bunlardan en kapsamlılarından biri de, Jaques Adler'in *The Jews of Paris and the Final Solution* (New York and Oxford,1987) isimli eserdir. Aynı zamanda bkz. David Diamant, *Les Juifs dans la Résistance français, 1940-1944* (Paris, 1971) ve Michael R. Marrus ve Robert O. Paxton, *Vichy et les Juifs* (Paris, 1981).

141 Paris'teki Türk Başkonsolosluğu'ndan Vichy'deki Türkiye Büyükelçiliği'ne 2 Eylül 1941 günlü ve 460 sayılı telgraf, Paris'teki Türk Başkonsolosluğu Arşivi.

142 Paris'teki Türk Başkonsolosluğu'ndan Berlin'deki Türkiye Büyükelçiliği'ne 22/23 Mayıs 1942 tarihli ve 1942/282 sayılı telgraf, Paris'teki Türk Başkonsolosluğu Arşivi.

143 Paris'teki Türk Başkonsolosluğu'ndan Berlin'deki Türkiye Büyükelçiliği'ne 28 Şubat 1942 tarihli ve 101 sayılı telgraf, Paris'teki Türk Başkonsolosluğu Arşivi.

144 LSJO, s. 162.

145 29 Mayıs 1942 tarihli Tüzük.

146 Nazi taraftarı grupların giderek kuvvet kazandığı ve Fransızların, Yahudi göçmenlere ve politikasına karşı gelenlere uyguladığı tedbirler dolayısıyla Fransa'daki durum hakkında, Nazi Partisi'nin Dış Politika Bölümü'nün Batı Avrupa Şubesi Başkanı Georg Ebert'in Alfred Rosenberg'e 16 Eylül 1938 tarihli raporuna bkz. J. Billig, *Alfred Rosenberg dans l'Action idéologique, politque et admisitrative du reich hitlérien: Inventaire commenté de la Collection de documents conservés au Center de Documentation Juive Contemporaine provenan des Archives du Reichleiter et Ministre A. Rosenberg* (Paris, 1963), No. 269, s. 180.

147 Compare Shlomo Kles, "Resistance and Fighting in Belgium during the Holocaust", (İbranice), *Zion* XLVII (1982), s. 463-482; Michael R. Marrus ve Robert O. Paxton, *Vichy et les Juifs* (Paris, Calmann-Lévy,1981) ve *Vichy France and the Jews* (New York, Basic Books, 1981); Michael Ryan, "Responses of the Churches in the Netherlands to the Nazi Occupation", Michael Ryan and Pieter de Jong (editörler), *Human responses to the Holocaust: Perpetrators and Victims, Bystanders and resisters* (New York: Edwin Mellen Pr.,1981) s. 121-143.

148 LSJO, s. 31-32: *Statut des Juifs d'Algérie;* M. Ansky, *Les Juifs d'Algérie du décret Crékieux à La Libération* (Paris, 1950) ve M. Abutbol, *Les Juifs d'Afrique du Nord sous Vichy*, (Paris, 1983).

149 *Journal Officiel'* de 18 Ekim 1940'ta yayınlanması dolayısıyla, yanlış olarak kanunun tarihi bu şekilde verilmektedir. Serge Klarsfeld, *Le Statut de Juifs de Vichy: Documentation*, (Association des Fils et Filles de Déportés Juifs de France, Paris, 1990); LSJO, s. 19-21, 49-53.

150 Bu kararname 14 Mart 1943'te General Giraud ve 20 Ekim 1943'te de General Charles de Gaulle tarafından yürürlükten kaldırılmıştır (*Nantes Fermanı*, 1572'de Fransa'da Protestanlara yönelen *Saint-Barthélemy Katliamı*'ndan sonra iç barışı sağlamak için Kral IV. Henry tarafından 1598'de yayınlanmıştır. Bu ferman, esas itibariyle, Protestanların (Huguenot'lar) din hürriyetleri ile inanç hürriyetleri ve ibadet serbestilerini teminat altına almıştır. Ayrıca, bütün Protestanlara medeni hakların sağlanmasını, Protestanların özel mahkemelerinin devamını

ve Protestan okullarına devlet yardımını öngörmekteydi. Özel olarak Yahudiler için yayınlanmamış olan Nantes Fermanı, din ve ibadet hürriyetini, her din ve mezhep için kabul etmiş olması dolayısıyla, Yahudiler için de önemlidir. XIV. Louis'nin Katoliklik politikası dolayısıyla Nantes Fermanı 1685'te ilga edilmiştir. Lakin Fransız İhtilali'nin 28 Ağustos 1789'da yayınladığı *İnsan ve Vatandaş Hakları Beyannamesi*, insan hakları açısından, din ve ırk farklılığını reddettiğinden, Yahudi vs. ne olursa olsun Fransız vatandaşı telakki edilmiştir. Ne var ki, Fransız İhtilali, Yahudileri Fransız vatandaşı olarak kabul etmekle beraber, bir "millet" olarak tanımamıştır-Ç.N.).

151 LSJO, s. 60-61.

152 LSJO, s. 159-161.

153 14 Haziran 1941 tarihli *Journal Officiel*'de (Paris) yayınlanmıştır.

154 Klarsfeld, *1941*, s. 80.

155 LSJO, s. 23-25.

156 Sefardik Yahudi veya *Sefardim*, İspanyol ve Portekiz menşeli Yahudiler için kullanıldığı gibi, Arap ülkeleri Yahudileri için de kullanılırken, bunun karşıtı olan *Aşkenazim*, Doğu Avrupa ve özellikle Rusya Yahudileri için kullanılan bir deyimdir (-Ç.N.).

157 *Deutsche Presse-Agentur*, 27 Haziran 1991.

158 LSJO, s. 22.

159 Marsilya'daki Türkiye Başkonsolosluğu'ndan Vichy'deki Türk Büyükelçiliği'ne 22 Aralık 1942 tarihli ve 6127/679 sayılı rapor, Paris'teki Türk Büyükelçiliği Arşivi; Klarsfeld, *1941*, s. 81. Ayrıca Paris'teki Türkiye Başkonsolosluğu'ndan Vichy'deki Türkiye Büyükelçiliği'ne 4 Eylül 1941 günlü ve 489 No.'lu telgraf, Paris'teki Türkiye Başkonsolosluğu Arşivi.

160 Michel Abitbol, *The Jews of North Africa during the Second World War* (Wayne State University Press, Detroit, Michigan, 1989); M. Ansky, *Les Juifs d'Algerie du Décret Crémieux à la Liberation* (Paris,1950); Itzhak Abrahami, "The Jewish Communities of Tunisia during the Nazi Conquest" (İbranice), *Pe'amim*, No. 28 (1986), s. 107-125; Michel Abitbol, "The Jews of Algeria, Tunisia and Morocco, 1940-1943", *Pe'amim,* No. 28 (1986) s. 79-106.

161 Fransa'daki Yahudilerin durumu ve gerek Vichy hükümetinin gerek Fransızların çoğunun Yahudilere karşı takındığı düşmanca tutum, Yahudi yeraltı örgüt liderlerinden Marc Jarblum'un Fransızca olarak kaleme almış olduğu 31 Ağustos 1943 tarihli raporunda oldukça ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Bkz. Menahem Bader Koleksiyonu, Moreshet Arşivi (İsrail), Dosya D.I. 64.

162 Klarsfeld, *1941*, s. 76-77.

163 Rajsfus, *Drancy*, s. 227; Joseph Billig, *Le Commissariat Général aux Questions Juives, 1941-1944* (Centre Documentation Juive Contemporaine, Paris,1960); François-Georges Dreyfus, *Histoire de Vichy* (Paris, Perrin, 1990), s. 302; André Kaspi, Serge Klarsfeld ve Georges wellers, *La France et la Question Juive* (Paris, Messinger,1981); Henru Marrus ve Robert Paxton, *Vichy et les Juifs* (Paris, Calmann-Ley, 1981); Richard Cohen, *The Burden of Concience: French Jewish Leadership duirng the Holocaust* (Indiana University Press, Bloomington, Hindistan, 1987).

164 Susan Zucotti, *The Italians and the Holocaust: Persecution, Rescue and Survival* (New York, Basic Books,1987); J. Bessis, *La Méditerranée fasciste: L'Italie mussolinienne et la Tunisie* (Paris, Karthala, 1981). İlginçtir, İtalyanlar, Fransa ve İtalya'daki Yahudileri belirli bir ölçüde korurken, II. Dünya Savaşı'nda Kuzey Afrika'daki harekât sırasında Libya ve Tunus Yahudilerine zulüm yapmışlar ve 1942'den sonra da bu Yahudileri toplama kamplarına göndermişlerdir. Bu konuda bkz. Esther Aran, *Yalkut Moreshet* (Israil) XXXIII (1982), s. 153-156 ve Michel Abitbol, "The Jews of Algeria, Tunisia and Morocco, 1940-1943"; (İbranice), *Pe'amim*, No. 28 (1986), s. 79-106. İtalyanların Yunanistan Yahudilerini Almanlara karşı korumak için harcadıkları çabalar için bkz. Lucillo Merci, Joseph Rochlitz ve Menahem Shelah, "Excerpts from the Salonika Diary of Lucillo Merci (Şubat-Ağustos 1943)", *Yad Vashem Studies*, VII (1987), s. 293-323; Reiner Eckert, "Die Verfolgung der Griechischen Juden im Deutschen Okkupationsgebiet Saloniki-Agais von April 1941 bis zum Abschluss der Deportationen im August 1943", *Bulletin des Arbeitskreises 'Zweiter Weltkrieg'* (Doğu Almanya), 1986 (1-4), s. 41-69; Daniel Carpi "Nuovi Documenti per la Storia dell'Olocausto in Grecia: L'Attegiamento Degli Italiani (1941-1943)"; Michael, *On the History of the jews in the Diaspora*, VII (1981), s. 119-200 ve Daniel Carpi "The Italian diplomat Luca Pietromarchi on his activities for the Jews of Croatia and Greece", (İbranice, *Yalkut Moreshet*, No. 33 (1982), s. 145-152. Bununla beraber, Bulgar ordusu, Kuzey Yunanistan ile Makedonya'da işgal ettiği yerlerdeki Yahudilere haşin bir

şekilde zulmetmiştir. Sebebi de bu toprakları Bulgaristan'a ilhak etmede Almanya'nın iznini sağlamak ve ayrıca Bulgaristan Yahudilerini korumaktı. Bkz. Hans-Joachim Hoppe, "Bulgarian Nationalities Policy in Occupied Thrace and Aegean Macedonia", *Nationalities Papers*, XIV/1-2 (1983) s. 89-100.

165 Daniel Carpi, "The Jews of Greece in the Holocaust period (1941-1943) and the behavior of the Italian authorities", (İbranice), *Yalkut Moreshet,* No. 31 (1981), s. 7-38; Rae Dalven, *The Jews of Ionnina* (Philadelphia, Pa., 1990), s. 38-47.

166 Büyükelçi Namık Yolga'nın Stanford J. Shaw'a 5 Temmuz 1991 tarihli mektubu. Mektubun tam metni için Ek 3'e bakınız.

167 Belçika'daki Antwerp (Anvers) Başkonsolosluğu ile Fransa'daki bütün başkonsolosluklar kapanmıştı. Fransa'da yalnız Paris ve Marsilya başkonsoloslukları devam etmiş olup, Marsilya Başkonsolosluğu sonradan Grenoble şehrine nakledilmiştir. Yunanistan'daki Pire ve Selanik başkonsoloslukları ile Bulgaristan'daki bütün konsolsoluklar kapanmıştır. Rodos ve Marsilya (Grenoble) başkonsoloslukları kapanmamıştır; çünkü Türkiye, bu konsolosluklar kapatılırsa, kendisinin İzmir'deki Alman Konsolosluğu'nu kapatacağını bildirmiştir.

168 Bu başvurulara ve bu başvurular hakkında Ankara'daki hükümetin aldığı kararlara ait dosyalar, Paris Başkonsolosluğu'nun arşivinde itina ile korunmuştur. Bu dosyalar ayrıntılı bir şekilde incelenmeyi gerektirmektedir. Fakat, yazarın, bu dosyalar üzerinde şöylesine yaptığı bir inceleme, bazen vatandaş olan akrabaların veya dostların da müdahalesi ile, Türk vatandaşlığını yeniden kazanmak için bu başvuruların çoğunluğunun kabul edildiğini göstermiştir.

169 Mesela, Yakar'ın Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye 15 Ekim 1942 tarih ve 45 sayılı mektubu. Bu ricanın desteklenmesine dair Paris (Vichy) Büyükelçisi'nden Türk Dışişleri Bakanlığı'na 1967-1067-6127 sayılı ve 29 Aralık 1942 tarihli yazı. Her iki belge de Paris Büyükelçiliği Arşivi'nde bulunmaktadır.

170 Isaac Weissman'dan (Lizbon) Yahudi Ajansı Başkanı (Londra) Chaim Weizman'a 21 Aralık 1943 tarihli mektup, Merkezi Siyonist Arşivi, L 15, 128, II; American Joint Distribution Committee (New York), Laurence Steinhardt belgeleri, Kongre Kütüphanesi, Washington DC.

171 Türk Dışişleri Bakanlığı'ndan (Ankara) Paris (Vichy) Büyükelçiliği'ne 6250/277 sayılı ve 13 Nisan 1942 tarihli yazı, Paris Büyükelçiliği Arşivi. Paris Başkonsolosluğu'nun, Fransa'daki *gayri muntazam* Türkiye Yahudilerinin malları hakkında, Dışişleri Bakanlığı'na 17/9 sayılı raporu, Paris Büyükelçiliği Arşivi.

172 Marsilya Başkonsolosu Bedi'i Arbel'den Türkiye'nin Paris (Vichy) Büyükelçiliği'ne 13 Nisan 1942 tarih ve 39/4 sayılı yazı; Marsilya Başkonsolosu Fuad Carım'dan Paris (Vichy) Büyükelçiliği'ne 20 Aralık 1943 tarih ve 591.104 sayılı yazı, Marsilya Başkonsolosluğu ile Türk Dışişleri Bakanlığı arşivleri. Aynı zamanda, Paris (Vichy) Büyükelçiliği'nden Marsilya Başkonsolosluğu'na 30 Aralık 1943 tarih ve 1337/6127 sayılı yazı, Paris'teki Türk Büyükelçiliği ile Türk Dışişleri Bakanlığı'nın arşivleri. Fransız vatandaşı olduklarını düşünerek, uzun süre kayıtlarını yaptırmamaları sebebiyle vatandaşlıklarını kaybeden ve Fransa'da yaşayan Türkiye Yahudilerine vatandaşlık ilmühaberi ve pasaport vermede Türkiye'nin Lyon Fahri Konsolosu A. Routier gayet aktif olmuştur. Bkz. Lyon Fahri Konsolosu'nun faaliyetleri hakkında Dışişleri Bakanlığı'na rapor, Paris Büyükelçiliği Arşivi, Dosya 6127, No. 638, 26 Kasım 1942 ve aynı dosyada çeşitli tali belgeler. Ayrıca bkz. Paris Büyükelçiliği Arşivi, Paris (Vichy) Büyükelçiliği'nden Lyon Fahri Başkonsolosu A. Routier'ye 20 Ekim 1942 tarih ve 1378 sayılı yazı ile 19 Aralık 1942 tarih ve 687/49 sayılı yazılar; Türkiye'nin Marsilya Başkonsolosu Fuad Carım'dan Paris (Vichy) Büyükelçisi'ne 3 Haziran 1944 tarihli Grenoble no. 250/53 sayılı yazı.

173 Büyükelçi Namık Yolga'nın Stanford J. Shaw'a 5 Temmuz 1991 tarihli mektubu. Mektubun tam metni için Ek 3'e bakınız.

174 Emekli Büyükelçi Necdet Kent'in Beşyüzüncü Yıl Vakfı'ndaki konuşması. Konuşmanın tam metni için Ek 4'e bakınız.

175 Mesela bkz. Paris'teki Türk Başkonsolosluğu'ndan Paris (Vichy) Büyükelçiliği'ne 3 Ekim 1940 tarih ve 448 sayılı yazı ve 4 Ekim 1940 tarih ve 462 sayılı yazı; Paris Başkonsolosluğu'ndan Türk Dışişleri Bakanlığı'na 15 Ekim 1940 tarihli ve 475/136 sayılı yazı.Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği Arşivi'nde buna benzer yazılar da bulunmaktadır.

176 Fransız Dışişleri Bakanlığı (Quai d'Orsay, Paris) Arşivi, *Vichy-Europe-Série Guerre, 1939-1945, Vichy, Europe-Série C 139, Question Juive,* 3 Eylül 1940-14 Eylül 1944, Karton 11. Fransız Dışişleri Bakanlığı (Quai d'Orsay, Paris) Siyasi İşler müdür yardımcısından Vichy Dışişleri Bakanı'na 24 Eylül 1940 tarihli yazı.

177 Ek 3'e bakınız.

178 Michael Blakeney, "Australia and the Jewish Refugees from Central Europe: Government Policy, 1933-1939", *Leo Baeck Institute Yearbook,* (Great Britain), XXIX (1984), s. 103-134.

179 Türk Dışişleri Bakanlığı Konsolosluk ve Muhtelit Hukuk Dairesi'nden bütün büyükelçilik ve konsolosluklara 26 Şubat 1942 tarih ve 22858/14 sayılı genelge; Türkiye'nin Paris (Vichy) Büyükelçiliği'nden Marsilya Başkonsolosluğu'na 21 Mart 1942 tarih ve 6250/384 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği Arşivi, Dosya No. 164/6280, 19-3-2.

180 Alman Büyükelçiliği'nin notasındaki numara farklılığı eserin metninde de mevcuttur (-Ç.N.).

181 Buradaki 1942'nin 1943 olması gerekiyor. Bir dizgi hatası olduğunu sanıyoruz (-Ç.N.).

182 Türkiye Büyükelçiliği'nden (Vichy) Dışişleri Bakanlığı'na (Ankara) 1 Eylül 1942 tarih ve 1195/768/6127 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği Arşivi.

183 Mesela bkz. Türkiye Başkonsolosluğu'ndan (Paris) Almanya Büyükelçiliği'ne (Paris) 28 Aralık 1940 tarih ve 605 sayılı yazı. Bu yazıda, Fransa'daki Yahudilere ait bütün iş yerleri ile ikametgâhlara el konulmasını öngören 12 Kasım 1940 tarihli Alman kanununa tepki gösterilmiş ve "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın mensup oldukları din bakımından vatandaşları arasında hiçbir fark gözetmemesi dolayısıyla" Türkiye Yahudilerine ait malların iadesi Nazilerden istenmiştir... Bu tepki üzerine Almanya'nın verdiği tavizler için bkz. Almanya Büyükelçiliği'nden (Paris) Türkiye Başkonsolosluğu'na 28 Şubat 1941 tarih ve 1334 sayılı yazı ile, 4 Ekim 1941 tarihli ve R 425/41 sayılı yazılar. Bu yazılar, Türkiye Büyükelçiliği (Paris) ile Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivlerinde bulunmaktadır. Aynı zamanda bkz. Türkiye Başkonsolosluğu'ndan (Paris), Sarthe/Le Mans Valiliği'ne 10 Ocak 1941 tarihli yazı. Bu yazıda da Le Mans, Normandie Sokağı 47 No.'da ikamet eden Mösyö Sarfati'nin mallarının iadesi istenmiş ve bu iade sağlanmıştır. Nihayet, Türkiye Başkonsolosluğu'ndan (Paris), o tarihte Türkiye'nin işgal Fransa'sındaki menfaatlerini temsil eden İsviçre Konsolosu Mösyö Naville'e yazılan ve Fransa'nın çeşitli yerlerinde bulunan 39 Türkiye Yahudisinin el konulan mallarının iadesini isteyen 6 Eylül 1944 tarihli yazı.

184 *Büyükelçilik Fransa'da oturmakta olan ve farklı mezheplere mensup Türk uyrukluları arasında fark gözetiminin kabul edilemeyeceğini dair defaatle ifade etmiş olduğu görüşünü değiştiremeyeceğini üzülerek bildirir...* Paris Türkiye Büyükelçiliği'nden (Vichy)Fransa Dışişleri Bakanlığı'na (Vichy) 23 Ocak 1943 tarih ve 124-6127 sayılı nota, Paris Büyükelçiliği Arşivi.

185 Türkiye Başkonsolosluğu'ndan (Paris) Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği'ne (Vichy) 12 Mayıs 1941 tarih ve 193 sayılı yazı, Paris Büyükelçilik Arşivi.

186 Marsilya Başkonsolosu Bedi'i Arbel'den Türkiye Büyükelçisi'ne (Vichy) 16 Haziran 1941 tarih ve 280/50 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği Arşivi, Dosya No. 288.6127, 20-VI-41.

187 Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği'nden (Vichy) Fransa Dışişleri Bakanlığı'na (Vichy) 31 Temmuz 1941 tarih ve 924.6127 sayılı nota, Türkiye Büyükelçiliği (Paris) Arşivi, Dosya 6127, No. 339 H.T. 13/11-8-41.

188 Fransız Dışişleri Bakanlığı'ndan (Vichy) Türkiye Büyükelçiliği'ne (Vichy) 8 Ağustos 1941 tarih ve 1572 sayılı cevabi nota, Türkiye Büyükelçiliği (Paris) Arşivi, No. 269/6 339 H.T. 13. 11 Ağustos 1941'de alınmıştır (Dosya 6127/296/6).

189 Türkiye Büyükelçiliği(Paris) Arşivi, Dosya 6127.

190 Fransız hükümetinin yukarıda sözü edilen kesin görüşü karşısında, Türkiye Başkonsolosluğu'nun Amerikan Büyükelçiliği'nin tutum ve görüşünü öğrenmek istediği anlaşılıyor. (-Ç.N.)

191 Türkiye Büyükelçiliği (Paris) Arşivi, Dosya 6127.

192 Paris Başkonsolosluğu'ndan Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği'ne (Vichy) 13 Ekim 1941 tarihli yazı, Türkiye Büyükelçiliği (Paris) Arşivi, Dosya 6127: *L'étranger jouira en France des mêmes droits civils que ceux qui sont ou seront accordeés aux Français par les traités de la nation à laquelle cet étranger appartiendra.... (Fransa'da bir yabancı, onun kendi ülkesinde bir Fransız vatandaşına tanınan tüm medeni haklardan yararlanır...)*

193 Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği'nden (Vichy) Fransa Dışişleri Bakanlığı'na 9 Eylül 1941 tarihli nota, Paris Büyükelçiliği Arşivi.

194 Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği'nden (Vichy) Fransa Dışişleri Bakanlığı'na 1427/6127 No.'lu nota, Vichy, 22 Aralık 1941, Paris Büyükelçiliği Arşivi.

195 Pierre Laval Vichy hükümetinin başbakanı idi. *Libération*'dan (kurtuluş) sonra vatana ihanetten muhakeme edilip idam edilmiştir (-Ç.N.).

196 Türkiye'nin Marsilya Başkonsolosu Bedi'i Arbel'den Türkiye'nin Paris (Vichy) Büyükelçisi'ne 6 Ekim 1942 tarihli ve 523/93 sayılı telgraf ile, Paris (Vichy) Büyükelçisi'nden Marsilya Başkonsolosu'na 15 Ekim 1942 tarih ve 1364/6127 sayılı telgraf, Paris Büyükelçiliği Arşivi.

197 Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği'nden (Vichy) Fransa Dışişleri Bakanlığı'na 25 Ocak 1943 tarihli nota, Paris Büyükelçiliği Arşivi.

198 Türkiye'nin Marsilya Başkonsolosluğu'ndan Paris Büyükelçiliği'ne (Vichy) 13 Ocak 1943 tarihli ve 39/4 sayılı yazı ile, Paris Büyükelçiliği'nden (Vichy) Dışişleri Bakanlığı'na (Ankara) 4 Şubat 1943 tarihli ve 6127/84 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği Arşivi, 13-6127 sayılı dosya.

199 Mesela, Türk Dışişleri Bakanlığı'ndan Paris (Vichy) Büyükelçisi'ne 12 Aralık 1941 tarih ve 18361/216 sayılı yazıda şöyle denilmekteydi: "...Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın kuvvetle ileri sürdüğü gibi, bir ülkeye yerleşen bir yabancının, durumunu ve geleceğini de o ülkenin kanunlarına bağlamış sayılacağı gayet doğal olmakla beraber, sözü edilen kanunların, Türk vatandaşları arasında ayrım gözettiği hakkındaki görüşümüzü de sürdürmeliyiz...". Aynı zamanda, Paris (Vichy) Büyükelçisi'nden Dışişleri Bakanlığı'na (Ankara) 10 Ocak 1942 tarih ve 476-6127 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği Arşivi.

200 Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'ndan Paris Büyükelçiliği'ne (Vichy) 3 Mart 1941 tarih ve 82 sayılı, 12 Mayıs 1941 tarih ve 193 sayılı, 15 Mayıs 1941 tarih ve 218 sayılı, 4 Haziran 1941 tarih ve 265 sayılı, 16 Temmuz 1941 tarih ve 363 sayılı, 20 Ağustos 1941 tarih ve 4469 sayılı, 20 Ağustos 1941 tarih ve 451 sayılı yazılar; Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'ndan Almanya Büyükelçiliği'ne (Paris) 5 Eylül 1941 tarih ve 492 sayılı, 6 Eylül 1941 tarih ve 493 sayılı notalar; Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği'nden Türkiye'nin Berlin Büyükelçiliği'ne 2 Ekim 1941 tarih ve 534 sayılı, 6 Ekim 1941 tarih ve 536 sayılı, 6 Ekim 1941 tarih ve 543 sayılı, 7 Ekim 1941 tarih ve 544 sayılı, 8 Ekim 1941 tarih ve 545 sayılı, 9 Ekim 1941 tarih ve 546 sayılı, 11 Aralık 1941 tarih ve 646 sayılı, 23 Aralık 1941 tarih ve 687 sayılı yazılar; Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'ndan Dışişleri Bakanlığı'na (Ankara) 21 Kasım 1941 tarih ve 604/167 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği Arşivi.

201 İşgal altındaki Fransa'da Alman Büyükelçisi olan Otto Abetz'in faaliyetleri için bkz. Jean Tournox, *Le Royaume d'Otto* (Paris, 1953) ve Otto Abetz, *D'Une Prison* (Paris 1950).

202 Mesela bkz. Türkiye Başkonsolosluğu'ndan (Paris), Paris, VIII. Arondisman, Rue de Saussıéres, 11 No.'da Sayın Doktor Schmitt'e 12 Temmuz 1943 tarih ve F2101 sayılı olup Türk vatandaşları Menahem ve Samuel Hatem'in tutuklanmalarına dair yazı, Paris Büyükelçiliği ile Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri.

203 Paris'te 1943'ten 1945'e kadar muavin konsolos olarak görev yapan Namık Kemal Yolga, gerek yazarın 2 Mayıs 1991 günü kendisiyle yaptığı görüşmede gerek bu kitabın sonunda 3. No.'lu ek olarak yer alan yazılı beyanında şunları belirtmiştir: Yolga, zaman zaman Drancy Kampı'na gittiği gibi, Türkiye Yahudilerine belgelerini bizzat vermek için, Yahudileri, kökü kazınmak üzere Auschwitz'e götüren trenlere de gitmiştir. Nitekim, zaman olmuştur ki, doğuya giden bu sürgün trenlerden son dakikada kurtarılanlar olmuştur.

204 Bkz. Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'ndan Paris Büyükelçiliği'ne (Vichy) 15 Mayıs 1941 tarih ve 272/6127 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği Arşivi; Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'ndan Almanya Büyükelçiliği'ne (Paris), 16 Türkiye Yahudisinin tutuklanması dolayısıyla 21 Ağustos 1941 tarih ve F 451 sayılı nota. Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'ndan Almanya Büyükelçiliği'ne, daha önceki protestoları hatırlatan, 5 Eylül 1941 tarih ve F 492 sayılı nota; Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'ndan Almanya'nın Paris Başkonsolosluğu'na 25 Eylül 1941 tarih ve F 520 sayılı yazı.

205 Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği'nden (Vichy) Fransa Dışişleri Bakanlığı'na (Vichy) 3 Şubat 1943 tarih ve 175-6127 sayılı nota, Paris Büyükelçiliği ile Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri-(Notanın tarihi, eserin metninde 3 Ocak 1943 olarak verildiği hâlde, bu dipnotunda 3 Şubat 1943 olarak verilmiştir-Ç.N.).

206 Türkiye'nin Paris Başkonsolosu Cevdet Dülger'in Paris'teki Türkiye Büyükelçiliği'ne gönderdiği 3 Mart 1941 tarihli ve 16-6127 sayılı yazının eki, Paris Büyükelçiliği Arşivi.

207 Türkiye Başkonsolosu Cevdet Dülger'den Paris Büyükelçiliği'ne (Vichy) 15 Mayıs 1941 tarihli yazı, Paris Büyükelçiliği Arşivi.

208 Marsilya Bölge Valiliği'nden Türkiye Başkonsolosu'na 9 Şubat 1943 tarih ve 296 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği ile Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri.

209 Paris Büyükelçiliği'nden (Vichy) Fransa Dışişleri Bakanlığı'na (Vichy) 20 Ekim 1942 tarih ve 1395 sayılı nota, Paris Büyükelçiliği Arşivi. 16 Haziran 1941 tarih ve 272/6127 sayı ile dosyalanmıştır (Burada bir tarih karışıklığı bulunmaktadır-Ç.N.).

210 Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği'nden (Vichy) Türk Dışişleri Bakanlığı'na tarihsiz ve 1667-1054-6127 sayılı yazı (yazının tarihi muhtemelen 15 Aralık 1942 olmalı), Paris Büyükelçiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri.

211 Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği'nden (Vichy) Fransa Dışişleri Bakanlığı'na 17 Aralık 1942 tarih ve 1611-6127 sayılı nota. Aynı zamanda Paris (Vichy) Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na (Ankara) 1667-1054-6127 sayılı ve Türkiye'nin Paris (Vichy) Büyükelçiliği'nden Marsilya Başkonsolosluğu'na 15 Aralık 1942 tarihli yazı, Paris Büyükelçiliği Arşivi, Dosya No. 1620-1011-6127.

212 Türkiye Büyükelçiliği'nden (Paris/Vichy) Dışişleri Bakanlığı'na (Ankara) tarihsiz 1667-1054-6127 sayılı telgraf (tarihin muhtemelen 15 Aralık 1942 olması gerekir), Dışişleri Bakanlığı (Ankara) ve Paris Büyükelçiliği arşivi.

213 Marsilya Başkonsolosluğu'ndan Paris (Vichy) Büyükelçiliği'ne 686/128 sayılı (Dosya No. 368-6127) ve 19 Aralık 1942 tarihli yazı ile 22 Aralık 1942 tarih ve 6127/679 sayılı yazılar, Paris Büyükelçiliği Arşivi.

214 Paris (Vichy) Büyükelçiliği'nden Marsilya Başkonsolosluğu'na 27 Ocak 1944 tarih ve 44-17 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği Arşivi, No. 27/1/44/169.

215 Türkiye Büyükelçiliği'nden Fransız Dışişleri Bakanlığı'na 20 Ekim 1942 tarih ve 1395 No.'lu nota, Paris Büyükelçiliği Arşivi.

216 Fransız Dışişleri Bakanlığı, *Unions Internationales*, No. 3491, 29 Ekim 1942, Paris Büyükelçiliği Arşivi, No. 567/27 X 1942.

217 Türkiye'nin Marsilya Başkonsolosu Bedi'i Arbel'den Alpes-Maritimes (Nice) valisine 17 Aralık 1942 tarih ve 694/80 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri.

218 Alpes-Maritimes Valiliği, 4. Bölüm, 2. Büro'dan Marsilya Başkonsolosluğu'na 19 Aralık 1942 tarih ve I. G. Ref. No. 47240 4/2 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri.

219 Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği'nden (Vichy) Türk Dışişleri Bakanlığı'na tarihsiz ve 1667-1054-6127 sayılı yazı. Yazının tarihi muhtemelen 15 Aralık 1942 olmalı. Aynı zamanda bkz. Marsilya Başkonsolosu Bedi'i Arbel'den Alpes-Maritimes (Nice) valisine 17 Aralık 1942 tarih ve 649/80 sayılı mektup ve valinin yerel tedbirlerden Türkiye Yahudilerinin muaf tutulduğuna dair 19 Aralık 1942 tarih ve I.G. Ref. No. 47240 4/2 sayılı cevabı, Paris Büyükelçiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri; Türkiye'nin Paris (Vichy) Büyükelçiliği'nden Marsilya Başkonsolosluğu'na 26 Ocak 1943 tarih ve 132-6127 sayılı, 28 Ocak 1943 tarih ve 146-6127 sayılı ve 9 Ocak 1943 tarih ve 24-6127 sayılı yazıları; Türkiye'nin (Vichy) Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na (Ankara) 8 Şubat 1943 tarih ve 214-114-6127 sayılı yazı; Marsilya Başkonsolosu Namık Kemal Yolga'dan (Yazar her ne kadar Marsilya Başkonsolosu olarak Namık Kemal Yolga'nın adını zikretmişse de Namık Bey Paris'te muavin konsolos olarak görev yapmıştır. Burada bir yazım hatası olduğunu sanıyoruz-Ç.N.). Türkiye'nin Paris (Vichy) Büyükelçisi'ne 17 Şubat 1943 tarih ve 1876/43 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği Arşivi, Dosya No. 491-6127.

220 Mesela bkz. Marsilya Muavin Konsolosu Namık Kemal Yolga'dan *(yukarıda bahsedilen hata*-Ç.N.) Paris Başkonsolosluğu'na 26 Temmuz 1943 tarihli yazı ve Paris Başkonsolosu Fikret Şefik Özdoğancı'dan Türkiye'nin Paris (Vichy) Büyükelçiliği'ne 24 Aralık 1943 tarih ve 2937/62/6127 sayılı yazı, Türkiye Büyükelçiliği Arşivi.

221 Davud Yıldızı, MÖ 10. yüzyılda İsraillileri dağınıklıktan kurtarıp ilk yerleşik İsrail Devleti'ni kuran ve Hazreti Süleyman'ın babası Hazreti Davud'a atfedilen 6 köşeli yıldız.

222 Berlin, *Auswärtiges Amt*/Dışişleri Bakanlığı, No. D III-774. Bonn'daki Alman Dışişleri Bakanlığı'ndan bu belgenin suretini bana sağlayan, Paris'ten Sayın Serge Klarsfeld'e minnettarım.

223 Berlin, *Auswärtiges Amt*/Dışişleri Bakanlığı, No. D III-810, 21 Eylül 1942. Bonn'daki Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nden bu belgenin de bir suretini bana sağlamış olduğu için Sayın Serge Klarsfeld'e minnettarım.

224 Paris Büyükelçiliği Arşivi, Dosya 6127/462, 26 Ağustos 1942.

225 Türkiye Büyükelçiliği (Paris) ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri, Dosya 6127.

226 Mesela bkz. Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği'nden (Vichy) Marsilya Başkonsolosluğu'na 4 Ağustos 1942 tarih ve 998/1627 sayılı yazıya ek olarak gönderilen 15 Aralık 1942 tarih ve 1604-6007 sayılı yazı ve Paris Büyükelçiliği'nden (Vichy) Türk Dışişleri Bakanlığı'na 4 Eylül 1942 tarih ve 1202/773/6127 sayılı yazıya ek olarak 1620-1011-6120 sayılı yazı.

227 Fransa Dışişleri Bakanlığı'ndan (Vichy) Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği'ne (Vichy) 18 Mart 1942 tarih ve 1037 sayılı nota; Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği'nden (Vichy) Fransa Dışişleri Bakanlığı'na (Vichy) 4 Nisan 1942 tarih ve 403/6127 sayılı nota, Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği Arşivi, Dosya 6127.

228 Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği Arşivi, Dosya 6127.

229 Dışişleri bakan yardımcısından (Ankara) Paris (Vichy) Büyükelçisi'ne 8 Ağustos 1942 tarih ve 31994/104 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği Arşivi (O tarihte Dışişleri Bakanlığı'nda "bakan yardımcılığı" mevcut olmayıp "*genel sekreter*'lik vardı-Ç.N.).

230 Paris Başkonsolosluğu'ndan Paris Büyükelçiliği'ne (Vichy) 27 Aralık 1940 tarih ve 673 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği Arşivi.

231 Paris Başkonsolosluğu'ndan Paris Büyükelçiliği'ne (Vichy) 3 Mart 1941 tarih ve 82 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği Arşivi.

232 Paris Büyükelçiliği'nden (Vichy) Fransa Dışişleri Bakanlığı'na (Vichy) 23 Şubat 1943 tarihli nota, Paris Büyükelçiliği Arşivi, Dosya 6127.

233 Paris Büyükelçiliği'nden (Vichy) Paris Başkonsolosluğu'na 7 Ocak 1941 tarihli talimat, Paris Büyükelçiliği Arşivi. Türkiye Yahudilerinin 1944 Nisan'ına kadar Paris Başkonsolosluğu'na emaneten bıraktıkları eşyaların listesi için Ek 6'ya bakınız.

234 Aynı gün Türkiye Büyükelçisi Behiç Erkin ile Fransa Hükümet Başkanı Laval arasında yapılan görüşmenin özetini anlatan Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği'nden Fransız Dışişleri Bakanlığı'na (Vichy) 5 Temmuz 1942 tarih ve 822/6127 sayılı nota, Paris Büyükelçiliği Arşivi.

235 Fransız Maliye Bakanlığı'ndan (Vichy) Türkiye Büyükelçiliği'ne (Vichy) 19 Şubat 1943 tarih ve 268/6127 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği Arşivi.

236 Mesela, Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'ndan Fransa tarafından tayin edilen yönetici M. Paul Aspord'a (Paris) 10 Eylül 1942 tarihli yazı. Bu yazıda Türkiye'nin, Paris, 26 Rue Cadet'de Türk vatandaşı Emanuel Hadjes'in işini deruhte etmek istediği belirtilmekteydi. Keza Türkiye Başkonsolosu'ndan Fransa'daki Alman askerî yöneticisine (19 Avenue Kléber, Paris) 13 Ekim 1942 tarihli mektup. Bu mektupta da Türkiye vatandaşı M. Menahem'in işinin Türk yöneticiye devri söz konusu edilmekteydi. Paris Büyükelçiliği'nden (Vichy) Marsilya Başkonsolosluğu'na 15 Aralık 1942 tarihli ve 1604-6007 sayılı yazı. Bu yazı, 4 Ağustos 1942 tarih ve 998/6127 sayılı yazıya ektir. Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği'nden (Vichy) Dışişleri Bakanlığı'na (Ankara) 1602-1011-6127 sayılı yazı. Bu yazı, 4 Eylül 1942 tarih ve 1202/773/6127 sayılı yazıya ektir. Bunların hepsi Paris Büyükelçiliği ile Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivlerindedir.

237 Türkiye'nin Paris (Vichy) Büyükelçisi'nden Marsilya Başkonsolosu'na (Grenoble) 3 Ağustos 1942 tarih ve F 1000-6127 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği Arşivi.

238 Ek 3'e bakınız.

239 Mesela, Türkiye Büyükelçiliği'nden Fransa Dışişleri Bakanlığı'na 4 Nisan 1942 tarihli ve 6127/403 sayılı nota ve Fransız Dışişleri Bakanlığı'ndan (Vichy) Paris Büyükelçiliği'ne (Vichy) 31 Temmuz 1940 tarihli nota, Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Quai d'Orsay, Dosya Y 100 Fransa No. 2697: Bu notada Türkiye Büyükelçiliği'nden Türkiye Yahudilerine ait olup el konulan malların listesi istenmekteydi. Bu suretle *Commissariat Général aux Questions Juives* her münferit durum konusunda karar alabilecekti. Mamafih bu durumun sadece işgal-dışı Fransa için söz konusu olabileceği, işgal Fransa'sında aynı konular için kararın tamamen Alman askerî makamlara ait olduğu ve Türk yöneticilerin oralarda, Fransız yöneticilerin yanında sadece gözlemci statüsünde olacakları bildirilmekteydi. Buna karşılık Türkiye Büyükelçiliği, Fransız Dışişleri Bakanlığı'na (Vichy) gönderdiği 4 Eylül 1942 tarih ve 1201 sayılı notada, Türkiye Yahudilerinin mallarının yönetiminde Fransız yönetcilerin yerini Türk yönetcilerin alması suretiyle, Fransa'nın Türkiye ile imzaladığı antlaşmalardaki taahhütlerine bağlı kalmasında ısrar etmiş ve sonunda istediğini kabul ettirmiştir.

240 Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğu Arşivi.

241 Fransız Dışişleri Bakanlığı Uluslararası Birlikler Dairesi'nden Türkiye Büyükelçiliği (Vichy) 31 Temmuz 1942 tarihli ve 2697 sayılı nota. Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği'nden (Vichy) Fransız Dışişleri Bakanlığı'na (Vichy) 4 Eylül 1942 tarih ve 1201-6127 sayılı nota ve Türkiye Dışişleri Bakanlığı'ndan (Ankara) Paris (Vichy) Büyükelçiliği'ne 8 Ağustos 1942 tarih ve 31999/109 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği Arşivi, Dosya 6127.

242 Marsilya Başkonsolosluğu'ndan Paris Büyükelçiliği'ne (Vichy) 10 Ağustos 1943 tarih ve 387/61 sayılı yazı.

243 Türkiye Dışişleri Bakanlığı'ndan Türkiye Büyükelçiliği'ne (Vichy) 13 Nisan 1942 tarih ve 277/6250 sayılı yazı. Ayrıca 26 Ekim 1942 tarih ve 567/3491/6127 sayılı, 25 Eylül 1942 tarih ve 597/3459/46/6127 sayılı, 13 Ocak 1943 tarih ve 19/101/6127 sayılı yazılar, Paris Büyükelçiliği Arşivi.

244 İstanbul'daki Yahudi Ajansı'nın Barlas'ın liderliğindeki faaliyetleri için bu eserin 311. sayfasına bakınız.

245 21 Aralık 1943, Merkezi Siyonist Arşivi, L 15, 128 II. Laurance Steinhardt arşivleri, Kongre Kütüphanesi, Washington DC, Amerika.

246 Henry L. Feingold, *The Politics of Rescue* (New York), s. 285-287.

247 Ira Hirschmann, New York kentindeki Bloomingsdale mağazasının yöneticilerinden olup, Amerikan Savaş Mültecileri Heyeti'nin temsilcisi olarak 1944'te Türkiye'ye gitmiştir. Bu kitabın 351. sayfası ile diğer yerlerine bakınız.

248 Ankara'daki Amerikan Büyükelçisi Laurence Steinhardt'tan Ankara Palas Oteli'ndeki Charles Barlas'a 9 Şubat 1944 tarihli mektup. Charles Barlas'ın, *Ha Atsala iyimei a seci* (Tel Aviv, 1975) adlı eserinde zikredilmiştir. Bkz. Ek 8.

249 Bu kitabın 311. sayfasına bakınız.

250 *Rescue Attempts during the Holocaust: Proceedings of the Second Yad Vashem International Historical Conference, Jerusalem 8-11 April 1974* (Jerusalem, Yad Vashem, 1977), s. 649.

251 Franz von Papen, *Memoirs* (Londra, 1952), s. 522.

252 Türk vatandaşlığını kaybedip de Vichy topraklarında yaşayan bu Türkiye Yahudileri için gösterilen söz konusu faaliyetler, Cristopher Browning'in *The Final Solution and the German Foreign Office* (New York and Londra, 1978) adlı eserinde s. 155'te ileri sürdüğü iddiaları yalanlamaktadır. Zira, Browning'in iddiaları, tamamen Alman Dışişleri Bakanlığı mensuplarının ifadelerine dayanmakta ve Türkiye'nin, Türk vatandaşlığını kaybetmiş olan Yahudilerle hiç ilgilenmediğini ve 1943 Ocak ayında bunların işgal Fransa'sından Auschwitz'e sürülmelerine hiç itiraz etmediğini ileri sürmektedir. Bu konuda bu kitabın 187. sayfasına bakınız.

253 Amerikan-Yahudi Ortak Dağıtım Komitesi'nin İstanbul'daki temsilcisi R. Resnik'ten Lizbon'daki temsilcileri Schwartz'a 25 Nisan 1944 tarihli olup, Ankara'da bir gün önce Amerikan Büyükelçisi Laurence Steinhardt ile yapılan konuşmaya dayanan rapor, Genel Siyonist Arşivleri (Kudüs), L 15, s. 213.

254 Almanya Büyükelçiliği'nden (Paris) Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'na 4 Ekim 1941 tarih ve R425/41 sayılı nota, Paris Büyükelçiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri.

255 Namık Kemal Yolga'dan Yüzbaşı Heinz Röthke'ye 17 Ocak 1944 tarih ve F3207 sayılı yazı, Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği Arşivi, Dosya 6127.

256 Barzilay'ların Türkiye Konsolosluğu'ndaki dosyası için s. 211 ve diğer yerlere bakınız.

257 Türkiye Başkonsolosluğu'ndan Yüzbaşı Heinz Röthke'ye 17 Ocak 1944 tarih ve F 3207 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği Arşivi.

258 1943-1944'te Paris'te muavin konsolos olarak görev yapan Namık Kemal Yolga'nın Stanford J. Shaw'a 3 Mayıs 1991 günü anlattıklarıdır.

259 Emekli Büyükelçi Necdet Kent'in Beşyüzüncü Yıl Vakfı'nda yaptığı konuşma: Bu konuşmanın orijinal metnini Beşyüzüncü Yıl Vakfı'ndan Sn. Naim Güleryüz tarafımıza vermiş olup, burada kitaptan tercüme etmek yerine orijinal metni kullandık (-Ç.N.). Konuşmanın tam metni Ek 4'te bulunmaktadır.

260 Ek 3'e bakınız.

261 Yad Vashem Merkez Arşivleri (Tel Aviv), No. 03/766 beyan.

262 Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği Arşivi, Dosya 6127.

263 Bkz. Marsilya Başkonsolosu Bedi'i Arbel'in 18 Kasım 1942 tarih ve 593/109 sayılı raporu ve buna dayanan, Paris Büyükelçiliği'nin Fransız Dışişleri Bakanlığı'na (Vichy) 24 Kasım 1942 tarih ve 1532/6127 sayılı protestosu.

264 Chaim U. Lipschitz ve Ira Axelrod, *Franco, Spain, the Jews, and the Holocaust*, (New York, Ktav, 1984).

265 Ted Morgan, *An Uncertain Hour: The French, the Germans, the Jews, the Barbie Trial, and the City of Lyon, 1940-1945* (New York, Morrow, 1990). Aynı zamanda bkz. Paris Başkonsolosu'ndan Viyana Başkonsolosu'na 24 Mayıs 1944 tarihli mektup, Paris Büyükelçiliği Arşivi, Dosya 6127. Bu yazıda, toplu Alman vizesi bulunan 47 Türk mülteciyi taşıyan trenin 23 Mayıs 1944 günü saat akşam 7.25'te Paris'ten hareket ettiği fakat Paris'teki Bulgar Konsolosluğu'nun bunlara transit vizesi vermeyi reddettiği bildiriliyor, bu sebeple bu kişilerin İstanbul'a

ulaşabilmeleri için, Viyana'daki Türk Başkonsolosluğu'nun Bulgaristan Konsolosluğu'ndan transit vizesi sağlaması rica ediliyordu.

266 Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği Arşivi, No. 1532-6127, Vichy, 24 Kasım 1941, Paris Büyükelçiliği Arşivi, Dosya 6127.

267 Marsilya Başkonsolosu Bedi'i Arbel'den Paris Büyükelçisi'ne 22 Nisan 1942 tarih ve 230-58 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği Arşivi.

268 Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği'nden (Vichy) Fransız Dışişleri Bakanlığı'na (Vichy). Paris Büyükelçiliği Arşivi, Dosya 6127.

269 Fransa Dışişleri Bakanlığı'ndan (Vichy) Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği'ne (Vichy) 4 Aralık 1942 tarihli nota, Paris Büyükelçiliği Arşivi, No. 651-6127, 8.12.1942. Türkiye'nin bu notaya hemen verdiği cevap, Doğu'ya sürülme tehlikesi ile ciddi bir şekilde karşı karşıya bulunan birkaç Türkiye Yahudisine diplomatik pasaport vermek oldu. Bkz. Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'ndan Dışişleri Bakanlığı'na (Ankara) 4 Ocak 1943 tarih ve 6742 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği Arşivi, Dosya 6127.

270 Paris (Vichy) Büyükelçiliği'nden Türkiye'nin Marsilya Başkonsolosluğu'na 9 Aralık 1942 tarih ve 1594-6127 sayılı yazı; Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'ndan Fransa Dışişleri Bakanlığı'na (Vichy) 30 Atalık 1942 tarih ve 1702-6127 sayılı nota; Türkiye'nin Marsilya Başkonsolosluğu'ndan Paris (Vichy) Büyükelçiliği'ne 31 Aralık 1942 tarih ve 1704-6127 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği Arşivi; Klarsfeld, *Vichy-Auschwitz*, I, s. 314.

271 John Bierman, "How Italy Protected the Jews in the Occupied South of France, 1942-1943", Ivo Herzer *et al.* (eds.), *The Italian Refuge* (Washington, DC, 1989), s. 218-227; Leon Poliakov ve Jacques Sabille, *Jews under the Italian Occupation* (Paris, 1955); Serge Klarsfeld, *Vichy-Auschwitz: Le Rôle de Vichy dans la solution finale de la question juive en France, 1943-1944* (2 cilt, Paris, 1985) ve Susan Zucotti, *The Italians and the Holocaust: Persecution, Rescue, Survival* (New York, 1987).

272 Poliakov ve Sabille, s. 52; Klarsfeld, *Vichy-Auschwitz,* s. 219; Bierman, s. 220.

273 Zanvel Diamant, "Jewish Refugees on the French Riviera", *Yivo annual of Jewish Social Science, VIII* (1953), s. 264-280; Daniel Carpi, "The Italian Government and the Jews of Tunisia in World War II (June 1940-May 1943)" (İbranice), *Zion LII* (1987), s. 57-106; Michael Mazor, "Les Juifs dans la calndestinité sous l'occupation italienne en France", *Le Monde Juif*, XXVII/59 (Temmuz-Eylül 1970), s. 276-287.

274 Türkiye'nin Paris Başkonsolosu Cevdet Dülger'den Paris (Vichy) Büyükelçisi'ne 29 Eylül 1941 tarihli yazı, Paris Büyükelçiliği Arşivi. Konu, Büyükelçi tarafından, 7 Ekim 1941 tarih ve 1901-705-6127 sayı ile Ankara'ya Dışişleri Bakanlığı'na intikal ettirilmiştir.

275 Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'ndan Almanya'nın Paris Büyükelçiliği'ne 27 Mart 1942 tarih ve 1942/135 sayılı nota; Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği'nden Türkiye'nin Berlin Büyükelçiliği'ne 8 Mayıs 1942 tarih ve 1942/214 sayılı yazı; Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'ndan Türkiye'nin Roma Büyükelçiliği'ne 27 Haziran 1942 tarih ve 1942/436 sayılı yazı; Albert Haim'den Türkiye'nin Paris (Vichy) Büyükelçisi Behiç Erkin'e 26 Aralık 1942 tarihli mektup; Türkiye'nin Marsilya Başkonsolosu Bedi'i Arbel'den Türkiye'nin Paris (Vichy) Büyükelçisi'ne 21 Aralık 1942 tarih ve 689/130 sayılı yazı; Marsilya Başkonsolosluğu'ndan Paris (Vichy) Büyükelçiliği'ne 31 Aralık 1942 tarih ve 1704/6127 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği Arşivi. Türkiye'nin Paris (Vichy) Büyükelçisi, Akdeniz kıyısında Eaux-Bonnes'da Hotel des Pyrénnées'de saklanan Joseph Kaputo'ya, 8 Ocak 1943 tarihli bir mektupta şu tavsiyede bulunuyordu (Paris Büyükelçiliği Arşivi, Dosya No. 21-6127): "Konsolosluğumuz, size Fransa Dışişleri Bakanlığı'ndan bir vize sağlamaktan mutlu olacak ise de, işittiğime göre, son zamanlarda vatandaşlarımız, İtalya yoluyla Fransa'dan ayrılmak hususunda kendi çabaları ile çıkış vizesi alabilmektedirler..."

276 Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'ndan Almanya'nın Paris Büyükelçiliği'ne 29 Ocak 1943 tarih ve F916/1 sayılı nota, Paris Büyükelçiliği Arşivi.

277 Orta Elçi Bedi'i Arbel'den Paris Büyükelçiliği'ne 30 Aralık 1942 tarih ve 705-136 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri.

278 Marsilya Başkonsolosu (Ortakelçi) Bedi'i Arbel'den Türkiye'nin Paris (Vichy) Büyükelçisi'ne 30 Aralık 1942 tarih ve 705-136 sayılı yazı; Türkiye'nin Paris (Vichy) Büyükelçisi'nden Marsilya Başkonsolosu'na 7 Ocak 1942 tarih ve 13-6127 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri; Paris Başkonsolosluğu'ndan Türkiye'nin Berlin Büyükelçiliği'ne 8 Mayıs 1942 tarih ve 1942/214 sayılı yazı; Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'ndan Almanya'nın Paris Başkonsolosluğu'na 10 Eylül 1942 tarih ve 1942/802 sayılı nota;

Türkiye'nin Marsilya Başkonsolosu Bedi'i Arbel'den Türkiye'nin Paris (Vichy) Büyükelçisi'ne 13 Ocak 1943 tarih ve 39/4 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği Arşivi, 19 Ocak 1943 tarih ve 30-6127 sayı. Özellikle Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'ndan Türkiye'nin Berlin Büyükelçiliği'ne 3 Şubat 1943 tarih ve 1942/90/6 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği Arşivi. Ayrıca bkz. Dışişleri Bakanlığı (Ankara) Konsolosluk Dairesi'nden Türkiye'nin Paris (Vichy) Büyükelçiliği'ne 17 Haziran 1942 tarih ve 314-6127 sayılı yazı. Bu son yazı, Türk kanunlarına göre askerlik görevini yerine getirmek isteyen bütün Türk vatandaşlarının derhâl Türkiye'ye dönmelerine izin veriyordu.

279 Türkiye'nin Paris (Vichy) Büyükelçisi'nden Marsilya Başkonsolosu'na 7 Ocak 1943 tarih ve 13-6127 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği Arşivi.

280 *"Pour eviter que des ressortssants turcs ne soient soumis à cette mesure, le Ministére des Affairs Etrangéres serait disposé à envisager favorablement le retours des inyéressés dans leurs pays d'origine. D'un façon générale, le Ministére des Affairs Etrangéres serait heureux d'éxaminer avec l'Ambassade de Turquie les conditions dans lequelles porrait s'effectuer le rapatrierment des israélites turcs désireux d'éviter les mesures auxquelles sont actuellement soumis les israélites étrangers..."* Fransız Dışişleri Bakanlığı'ndan Türkiye'nin Vichy Büyükelçiliği'ne 13 Ocak 1943 tarih ve 101 sayılı nota, Paris Büyükelçiliği Arşivi, 15 Ocak 1943 ve No. 19-6127.

281 Dışişleri Bakanlığı'ndan (Ankara) Paris Büyükelçiliği'ne 9 Mayıs 1943 tarih ve 6127/256 sayılı yazı; Dışişleri Bakanlığı'ndan (Ankara) Paris (Vichy) Büyükelçiliği'ne 31 Mayıs 1943 tarih ve 6127 sayılı yazıda, 9 Mayıs talimatına uygun olarak büyükelçiliğin vize verdiği Türkiye Yahudilerinin listesini onaylıyordu. Marsilya Başkonsolosluğu'ndan Paris (Vichy) Büyükelçiliği'ne 2 Haziran 1943 tarih ve 6127/294 sayılı yazıda da askerlik görevi için Türkiye'ye dönmek isteyen ve kendilerine vize verilen Türkiye Yahudilerinin listesi bildiriliyordu. Paris Başkonsolosluğu'ndan Türkiye'nin Paris (Vichy) Büyükelçiliği'ne 22 Kasım 1943 tarih ve 1627/591 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği Arşivi; Dışişleri Bakanlığı'nın (Ankara) 20 Aralık 1943 tarih ve 591/104 sayılı talimatı; Türkiye'nin Paris (Vichy) Büyükelçisi'nden Marsilya Başkonsolosu'na 30 Aralık 1943 tarih ve 1337/6127 sayılı yazı; Paris Başkonsolosluğu'ndan Marsilya Başkonsolosluğu'na 26 Ocak 1944 tarih ve 77/29 sayılı ivedi yazı, Paris Büyükelçiliği Arşivi.

282 *Aide-Mémoire au sujet de transfert au Turquie des avoirs des ressortissants Turcs derace juive qui ne peuvent plus exercer en France aucune activité commerciale ou industrielle en raison de la législation d'exception que les Autorités Françaises prétendent leur appliquer,* Vichy, 3 Şubat 1943, Paris Büyükelçiliği Arşivi.

283 Fransız Dışişleri Bakanlığı, Yabancılar Dairesi, Vichy, 4 Aralık 1942, Paris Büyükelçiliği Arşivi.

284 Paris (Vichy) Büyükelçiliği'nden Marsilya Başkonsolosluğu'na 7 Temmuz 1943 tarih ve 834-6127 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri.

285 Dario Feldshtayn'dan Paris Başkonsolosluğu'na, Lyon, 14 Ocak 1944 tarihli mektup, Paris Büyükelçiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri.

286 Başkonsolos demek ister (-Ç.N.).

287 Mesela bkz. Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği'nden (Vichy) Fransa Dışişleri Bakanlığı'na 20 Aralık 1943 tarih ve 591/104 sayılı nota ve Türkiye'nin Paris (Vichy) Büyükelçiliği'nden Marsilya Başkonsolosluğu'na 30 Aralık 1943 tarih ve 1337/6127 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği Arşivi.

288 Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'ndan Alman Büyükelçiliği'ne 22 Şubat 1944 tarih ve 501/21 sayılı nota, Paris Büyükelçiliği Arşivi, Dosya 6127.

289 Türkiye'nin Paris Başkonsolosu Fikret Şefik Özdoğancı'dan Türkiye'nin Paris (Vichy) Büyükelçiliği'ne 21 Ocak 1944 tarih ve 80/5 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği Arşivi, No. 25/13/169.

290 Türkiye'nin Paris (Vichy) Büyükelçiliği'nden Paris Başkonsolosluğu'na 27 Ocak 1944 tarih ve 45/18 sayılı yazı. Paris Büyükelçiliği Arşivi, No. 27/18/170.

291 1944 Nisan'ına kadar Paris Başkonsolosluğu'na emaneten bırakılan paraların listesi için Ek 6'ya bakınız.

292 Mesela bir yıl enterne edildikten sonra Drancy Toplama Kampı'ndan yeni çıkan ve 1944'te Türkiye'ye dönen Menahem Hatem'in eşyalarının listesi şöyleydi: Elbiseleri, paltoları, çamaşırları ve ayakkabıları, karısının elbiseleri, çamaşırları, çorapları, yün ceketleri, kürk etolleri ve mantoları, iki tane Şark halısı, çarşaflar, yataklar, mobilya takımı, üç tane kristal avize ve önemli miktarda şahsi mücevherat. Menahem Hatem'den Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'na 5 Şubat 1944 tarihli mektup, Paris Büyükelçiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri.

293 A. Menassé'den Paris Başkonsolosluğu'na 3 Mart 1943 tarihli ve F1204 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği ile Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri; Paris Başkonsolosu adına Namık Kemal Yolga'dan *Commissariat Général aux*

Questions Juives'e 12 Mart 1943 tarih ve F1212 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği Arşivi: "*Ayant aprris Qu'un deuxieme convoi de repatriement de nos compatriotes est en voie de formation, je vous serais infiniment obligé si vous voudrez bien nous le troisiéme convoi et vous remercie vivement.*" Aynı zamanda, Paris Başkonsolosluğu'ndan Türkiye'nin Berlin Büyükelçiliği'ne 8 Şubat 1943 tarihli ve 1942/102/8 sayılı ve 16 Mart 1943 tarih ve 1943/367/2 sayılı yazılar; Paris Başkonsolosluğu'ndan Türkiye'nin Paris (Vichy) Büyükelçiliği'ne 20 Mart 1943 tarih ve 1943/207/2 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği Arşivi; Türkiye'nin Paris (Vichy) Büyükelçisi'nden Marsilya Başkonsolosu'na 27 Ocak 1944 tarih ve 44-17 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği Arşivi, No. 27/I/44-17/169.

294 Marsilya Başkonsolosluğu'ndan Türkiye'nin Paris (Vichy) Büyükelçiliği'ne 2 Şubat 1943 tarih ve 6127/55 sayılı yazı; Marsilya Başkonsolosluğu'ndan Paris (Vichy) Büyükelçiliği'ne 12 Haziran 1943 tarih ve 6127/309 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği Arşivi; Paris Başkonsolosluğu'ndan Türkiye'nin Berlin Büyükelçiliği'ne 23 Nisan 1943 tarih ve 1943/383/19 sayılı yazı; Paris (Vichy) Büyükelçisi'nden Marsilya Başkonsolosu'na 31 Mayıs 1943 tarih ve 676-6127 sayılı yazı; Marsilya Başkonsolosu Fuad Carım'dan Türkiye'nin Paris (Vichy) Büyükelçisi'ne 4 Haziran 1943 tarih ve 407-78 sayılı yazı; Marsilya Başkonsolosu'ndan Paris (Vichy) Büyükelçisi'ne 12 Haziran 1943 tarih ve 413-81 sayılı yazı; Paris Başkonsolosu Fikret Şefik Özdoğancı'dan Paris (Vichy) Büyükelçisi'ne 3 Temmuz 1943 tarih ve 1140/25 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği Arşivi.

295 Paris, 40 Rue de l'Arcade adresinde Yataklı Vagonlar Genel Müdürlüğü'nden Paris Başkonsolosluğu'na 16 Haziran 1943 tarih ve 1956 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği Arşivi.

296 Almanların, Yahudileri ölüm kamplarında tamamen imha etme politikası (-Ç.N.).

297 Savaş Suçları Baş Memuru Ofisi (*Office of the Chief Consul for War Crimes*), NG-5123 sayılı belge.Bu belgenin bir nüshasını bana sağladığı için, Paris, Fransa'dan Serge Klarsfeld'e minnettarlığımı sunarım. Fanatik bir anti-semitik olan Alman Dışişleri yetkilisi Martin Luther tarafından yürütülen Alman politikasının genel bir tartışmasını, Alman Dışişleri Bakanlığı arşivlerine dayanarak Christopher R. Browning tarafından yazılmış olan, *The Final Solution and the German Foreign Office: A Study of Referat D III of Abteilung Deutschland 1940-43* (New York ve Londra, Holmes ve Meier, 1978) adlı eserin 102-108. sayfalarında bulabilirsiniz.

298 Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'ndan Almanya Büyükelçiliği'ne 29 Ocak 1943 tarih ve F916/1 sayılı nota, Paris Büyükelçiliği Arşivi; Paris Başkonsolosluğu'ndan Paris'teki Alman Büyükelçiliği'ne 20 Şubat 1943 tarih ve F1052 sayılı nota, Paris Büyükelçiliği Arşivi.

299 Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğu muavin konsolosundan Macaristan Konsolosluğu'na 27 Temmuz 1943 tarih ve 1943/2227 sayılı yazı; Romanya'nın Paris Konsolosluğu'na 27 Temmuz 1943 tarih ve 1943/2238 sayılı yazı; Bulgaristan'ın Paris Konsolosluğu'na 27 Temmuz 1943 tarih ve 1943/2229 sayılı ve Fransa Dışişleri Bakanlığı'na (Vichy) 27 Temmuz 1943 tarih ve 1943/2240 sayılı yazılar, Paris Başkonsolosluğu Arşivi.

300 Browning, *Final Solution*, s. 155-156.

301 II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin Paris Başkonsolosu olan Büyükelçi Namık Kemal Yolga'nın yazara 25 Nisan 1991'de söylediklerinden anlatılmıştır.

302 Pierre Laval'den (Vichy) Alman işgal makamları nezdindeki irtibat sorumlusu M. de Brinon'a 25 Ekim 1943 tarihli mektup, Fransız Dışişleri Bakanlığı, Quai d'Orsay (Paris) Arşivi: Guerre 1939-1945, Vichy, Europe, Série C 140, Dosya 191.

303 Adolph Eichmann'dan Alman Dışişleri Bakanlığı'na 5 Temmuz 1943 tarihli yazı, Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi NG-2652-E; Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews* (New York ve Londra, 1985), II., s. 447'de belirtilmiştir.

304 *ibid.*

305 Fransız Dışişleri Bakanlığı, *Milletlerarası Birlikler*, Y-100/J No. 5693, Vichy, 9 Kasım 1943, Dosya 203-4; *Avis aux Israélites Roumains,* Vichy, 12 Kasım 1943, Dosya 205; Pierre Laval'den M. de Brinon'a 13 Kasım 1943 tarihli mektup, Dosya 206; General Oberg'den, Brinon aracılığı ile Pierre Laval'e 8 Kasım 1943 tarih ve 236 sayılı mektup, Dosya 200-202, No. 249, 18 Kasım 1943, Dosya 207-208; Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi (Paris), *Guerre 1939-1945, Vichy: Europe Série c, 140*. Türkiye'nin dışında, Nazi işgali altındaki ülkelerde ikamet eden kendi vatandaşı Yahudileri koruma çabasında olan tarafsız ülkeler içinde en aktif ülke İspanya olmuştur. İspanya ayrıca, Fransa'dan kaçıp kendi topraklarına sığınan Yahudilere de fazla bir direnme göstermemiştir. Mesela bkz. Haim Avni, "Spanish Nationals in Greece and their fate during the Holocaust", *Yad Vashem Studies on the European Jewish Catastrophe and Resistance, VIII* (1970), s. 31-68.

306 Oberg'den Brinon aracılığı ile Pierre Laval'e 18 Kasım 1943 tarih ve 249 sayılı mektup, Fransız Dışişleri Bakanlığı (Quai d'Orsay) Arşivi, *Guerre 1939-1945, Vichy: Europe, Série C, vol. 140, Dosya 207-208*; Adolph Eichmann'dan Alman Dışişleri Bakanlığı'na 15 Kasım 1943 tarihli yazı, Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi, NG-2652-L; Hilberg, *Destruction of the European Jews*, II, s. 447'de belirtilmiştir.

307 Fransız Dışişleri Bakanlığı (Vichy), Milletlerarası Birlikler, Y-100/J No. 5693, Vichy, 9 Kasım 1943, Fransız Dışişleri Bakanlığı genel sekreteri için not; Fransız Dışişleri Bakanlığı (Quai d'Orsay) Arşivi, *Guerre 1939-1945,* Vichy: Europe, Série C, vol.140, dosya 203-204; Almanya Büyükelçiliği'nden (Paris) Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'na 15 Kasım 1943 tarih ve 2534/XI/43 sayılı nota, Paris Büyükelçiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri.

308 Türkiye'nin Paris (Vichy) Büyükelçisi'nden Paris Başkonsolosu'na 18 Ocak 1944 tarih ve 21/9 sayılı yazı; Türkiye'nin Paris Başkonsolosu'ndan Marsilya Başkonsolosu'na 15 Ocak 1944 tarih ve 35/11 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği Arşivi.

309 Dienstelle Westen, Alman Nazi yönetimi tarafından, bilhassa Yahudi mallarının yağmalanması için kurulmuş bir organizasyondu ve merkezi Paris'te bulunuyordu (-Ç.N.).

310 Mektubun gerisi kayıptır.

311 Kitabın metninde bu cümle "Ester Barzilay Türk Konsolosluğun'dan kendisini ve kızının Türkiye'ye geri gönderilmelerinin sağlanmasını rica ediyor" olarak yazılmış. Ancak Ester Barzilay, anne olmayıp (annesi Madam Marie Barzilay) bu mektubu sadece kendisi için yazmıştır. Sanırız burada metinde bir yanlışlık yapılmıştır. Biz bu cümleyi doğru olacak şekilde değiştirdik (-Ç.N.).

312 İsak Bitran, 1 Ekim'de tutuklanmış, eşi ise bu mektubu 19 Ekim'de yazmıştır. Metindeki bu "yedi aydır" ifadesi anlaşılamamaktadır (-Ç.N.).

313 Bitran gerçekte 1 Ekim 1942 günü tutuklanmıştır.

314 Metinde bu tarih 23 Ekim 1943 olarak yazılmışsa da aşağıdaki belgeleri incelediğimizde bu tarihin 23 Ekim 1942 olması gerektiğini anlıyoruz. Bir dizgi hatası mevcuttur (-Ç.N.).

315 Metinde bu tarih 29 Kasım 1943 olarak yazılmışsa da aşağıdaki belgeleri incelediğimizde bu tarihin 29 Kasım 1942 olması gerektiğini anlıyoruz. Bir dizgi hatası mevcuttur (-Ç.N.).

316 Metinde bu tarih 1 Ocak 1944 olarak yazılmışsa da aşağıdaki belgeleri incelediğimizde bu tarihin 1 Ocak 1943 olması gerektiğini anlıyoruz. Bir dizgi hatası mevcuttur (-Ç.N.).

317 Metinde bu tarih 20 Ekim 1943 olarak yazılmışsa da bir dizgi hatası olduğunu ve 20 Ekim 1942 olması gerektiğini sanıyoruz (-Ç.N.).

318 Metinde bir önceki belgede bu tarih 29 Ekim olarak geçmektedir. Hangisi doğrudur bilinememektedir. Dizgi hatası olduğunu sanıyoruz (-Ç.N.).

319 Paris Başkonsolosu Fikret Şefik Özdoğancı tarafından Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği'ne (Vichy) 31 Mayıs 1944 tarih ve 827/43 sayılı rapor, Paris Büyükelçiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri; Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'ndan Marsilya Başkonsolosluğu'na 26 Ocak 1944 ve 77/29 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri.

320 Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'ndan Türkiye'nin Viyana Başkonsolosluğu'na 24 Mayıs 1944 tarih ve 744/219 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri, No. 17/93179. Ayrıca bkz. Hans-Joachim Hoppe, "Bulgarian Nationalities Policy in Occupied Thrace and Aegean Macedonia", *Nationalities Papers*, XIV/1-2 (1986); Nissan Oren, "The Bulgarian Exception: A Reassessment of the Salvation of the Jewish Community", *Yad Vashem Studies* VII (1968) s. 83-106 ve Hans-Joachim Hoppe, "Germany, Bulgaria, Greece: Their Relations and Bulgarian Policy in Occupied Greece", *Journal of the Hellenic Diaspora*, XI/3 (1984), s. 41-54.

321 II. Dünya Savaşı sırasında Sırplar gibi Hırvatlar da Yahudilere zulüm yapmışlarsa da, Naziler Türkiye Yahudilerini taşıyan trenlerin topraklarından geçmesine izin vermesi için Hırvatları ikna etmişlerdir. Lazo M. Kostich, *The Holocaust in the Independent State of Croatia: An Account Based on German, Italian and the Other Sources* (Chicago, Liberty, 1981). Yeshayahu Jelinke, "The Liquidation of Serbs, Jews and Gypsies in the Independent Croatian State" (İbranice), Yalkut Moreshet (İsrail), XXVI (1978), s. 61-70.

322 Türkiye'nin Paris Başkonsolosu Fikret Şefik Özdoğancı'dan Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği'ne (Vichy) ve Türkiye Dışişleri Bakanlığı'na 11 Nisan 1944 tarih ve 470/16 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri.

323 İstanbul Başhahamlığı Protokol Müdürü Hayim Eliezer Kohen'in 16 Aralık 1991'de Stanford T. Shaw'a anlattıklarıdır.

324 Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği Arşivi, Dosya No. 6127.

325 Paris Başkonsolosu'ndan Türkiye'nin Paris (Vichy) ve Berlin Büyükelçiliği'ne 17 Mayıs 1944 ve 644/33 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri, Dosya 6127. [Belge, kitaptan tercüme edilmemiş, orijinalinden aynen alınarak yazım hataları da korunarak yazılmıştır (Ç.N.).]

326 Paris'teki Almanya Büyükelçiliği'nden Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'na 11 Mayıs 1944 tarih ve B 24 27/44 sayılı nota. Bu nota, Paris Başkonsolosluğu'ndan Türkiye'nin Paris (Vichy) Büyükelçiliği'ne 17 Mayıs 1944 tarih ve 644/33 sayılı yazıya da ek olarak gönderilmiştir. Türkiye'nin Paris (Vichy) Büyükelçisi'nden Marsilya Başkonsolosu'na 27 Mayıs 1944 tarih ve 378/175 sayılı yazı; Türkiye'nin Marsilya Başkonsolosu Fuad Carım'dan Türkiye'nin Paris (Vichy) Büyükelçiliği'ne 30 Mayıs 1944 tarih ve 213/44 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği (No.135/55) ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri.

327 Paris Başkonsolosluğu'ndan Dışişleri Bakanlığı'na (Ankara) 19 Haziran 1944 tarih ve 746/182 sayılı bir yazıda (Paris Büyükelçiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri) 31 Türk vatandaşının Paris'te kaldığı belirtilmekle beraber, Berlin'deki Alman Dışişleri Bakanlığı'nın 6 Haziran 1944 tarihli notasında, Vichy'deki Türkiye Büyükelçiliği'nin, Fransa'da kalan 100 Türkiye Yahudisinin Türkiye'ye dönmeleri için izin istediğine değinilmekteydi. Bu husus, Paris'teki Sayın Serge Klarsfeld tarafından bana sağlanan: (*Durchdruck als Konzept (R'Schrift I.B.) Ko. Auswärtiges Amt. Int. II L080 g.*) Berlin 6 Haziran 1944 tarihli ve Berlin, Prinz Albrecht Starsse 8'deki *Der Chef der Sicherheitspolizei und des SD*, IV A 4 b (I) a 2314/43 g (82)'den, *Auswärtige Amt, z.Hd.v. Herrn Legationsrat von Thadden*'e yazılan 14 Haziran 1944 tarihli yazılarda da tekrar edilmiştir.Gerçek sayı ne olursa olsun, Almanlar, hiçbir Türkiye Yahudisinin kalmadığında ısrar etmişlerdir. Bununla beraber von Thadden tarafından sağlanan listenin incelemesi gösteriyor ki, bunların çoğu Doğu'ya nakledilmiş olup, listelerde İtalyan, İspanyol ve Portekiz vatandaşı olarak gösterilmişlerdir. Hâlbuki bunlar, Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan önce Osmanlı İmparatorluğu'nda doğmuşlardır ve muhtemelen, bu arada da adı geçen ülkelerin vatandaşlığını almışlardır. Ne olursa olsun, bu kişilerin, savaşın son yıllarında hayatlarına son verilmiş olduğu anlaşılıyor.

328 Paris Başkonsolosu Fikret Şefik Özdoğancı'dan Türkiye'nin Paris (Vichy) Büyükelçiliği'ne 17 Mayıs 1944 ve 644/33 sayılı yazı; Türkiye'nin Paris (Vichy) Büyükelçiliği'nden Fransız Dışişleri Bakanlığı'na (Vichy) 17 Temmuz 1944 tarih ve 477/92 sayılı nota; Paris Başkonsolosu'ndan İsviçre'nin Paris Konsolosu Mösyö Naville'e 6 Eylül 1944 tarihli mektup; Paris Başkonsolosluğu'ndan Berlin'deki Türkiye Büyükelçiliği'ne 14 Haziran 1944 tarih ve 1086/22 sayılı mektup, Paris Büyükelçiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri.

329 Paris Başkonsolosu Fikret Şefik Özdoğancı'dan Türkiye'nin Paris (Vichy) Büyükelçiliği'ne 31 Mayıs 1944 tarih ve 874/31 sayılı yazıda, Nisan 1944 tarihi itibariyle konsolosluğa kayıtlı 628 Türkiye Yahudisi bulunduğu bildiriliyordu. Bunlardan 10'u Karayit olduklarını, Yahudilerle hiçbir kan bağına sahip olmadıklarını belirtmiş ve bu iddia da Almanlar tarafından kabul edilmiştir. Bu suretle geriye 618 Yahudi kalmaktadır ki, bunlardan 314'ü kafilelerle Türkiye'ye gönderilmiş olduğundan, işgal Fransa'sında 304 kişi kalmıştır. Özdoğancı bu durumu Türk Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı 19 Haziran 1944 tarihli ve 746/182 sayılı yazısında da (Paris Büyükelçiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri), Alman makamlarının son kafile treni de İstanbul'a hareket ettikten sonra 1944 Haziran'ında Drancy Kampı'nda kalan Farhi ailesi ile diğer 31 Türkiye Yahudisinin akıbeti hakkında bilgi vermediklerini bildirmekteydi. Muhtemeldir ki bu sonuncular öldürülmüşlerdir.

330 Türkiye'nin Paris Başkonsolosu Fikret Şefik Özdoğancı'dan Türkiye'nin Paris (Vichy) Büyükelçiliği'ne 31 Mayıs 1944 tarih ve 827/43 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri, Dosya No. K.T. 6/6/4, K. No. 55, T. No.189.

331 Grenoble Başkonsolosu Fuad Carım'dan Paris (Vichy) Büyükelçiliği'ne 31 Mayıs 1944 tarih ve 246/49 sayılı yazıda, (Paris Büyükelçiliği, No. 151/168 ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri) o sırada başkonsolosluğa kayıtlı yetişkin ve çocuklar dâhil 896 kişi bulunduğu, bunlardan 374'üne pasaport verildiği belirtilmekteydi. Bunlardan 74 erkek Türkiye Yahudisine, askerliklerini yapmak için Türkiye'ye dönmek istedikleri için pasaport verilmiş ancak sadece 4'ü söylediklerini yapmışlardır. Başkonsolosa göre, pasaport alanlardan bazıları, başkonsolosluğa haber vermeden Fransa'yı terk etmişlerdir. Böylece yaklaşık 700 kişinin kaldığı tahmin edilmektedir.

332 Paris Başkonsolosluğu'ndan Paris (Vichy) Büyükelçiliği'ne ve aynı zamanda Berlin Büyükelçiliği'ne 17 Mayıs 1944 tarih ve 644/33 sayılı yazı; Marsilya (Grenoble) Başkonsolosu Fuad Carım'dan Paris (Vichy) Büyükelçiliği'ne 20 Mayıs 1944 tarih ve 231/44 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri.

333 Rajsfus, *Drancy*, s. 17, 226.

334 Serge Klarsfeld, İngilizceye *Memorial to the Jews Deported from France*, *1942-1944* (New York, 1983) şeklinde çevrilen abidevî eseri *Mémorial de la Déportation des Juifs de France*, *1942-1944* (Paris, 1983), s. xxxvi-xxxvii'de, Drancy'den Auschwitz'e sürülen 67.693 Yahudi'den 1.282'sinin Türkiye Yahudisi olduğunu belirtmektedir. Gérard Silvain, *La Question Juive en Europe, 1933-1945* (Paris, 1985), s. 415'te ve Rajsfus, *Drancy*, s. 365'te biraz farklı rakamlar vermektedirler. Söz konusu rakam, muntazam vatandaş statüsündeki 949 ile 333 gayri muntazam Türkiye Yahudisi vatandaşı kapsamaktaydı. Bunlar arasında Osmanlı İmparatorluğu zamanında doğup da Fransız vatandaşlığını almak için Türk vatandaşlığını terk eden binlerce Yahudi de bulunuyordu.

335 Eleonore Fresco'dan Paris Başkonsolosluğu'na 16 Ağustos 1943 tarih ve F2874 sayılı mektup, Paris Başkonsolosluğu ve Dışişleri Bakanlığı (Ankara) arşivleri.

336 Paris Büyükelçiliği Arşivi, 870 TP.

337 Muhtemeldir ki diğerleri, 1935 tarihli Türk kanununa göre, Fransa'da yaşarken, beş yıl içinde kayıtlarını yenilemedikleri için Türk vatandaşlığını kaybetmişlerdir.

338 *Yazarın Notu*: Alman işgal makamlarının izni ile son tren kafilesi 25 Mayıs 1944'te Paris'ten ayrılmıştır.

339 Bunun, İstanbul'un Teşvikiye semti olması gerekir.

340 Büyükelçilik arşivinde bu ek bulunamamıştır.

341 Yithzak Kerem, "Efforts to Rescue the Jews of Greece during Second World War", (*İbranice*), *Pe'amim*, No. 27 (1986) s. 77.

342 Kerem, s. 86.

343 Kerem, s. 86-87, 93; Kerem, "The Glory of Sephardic Community of Salonika and its Destruction in Holocaust", American Sefardik Federasyonu Yıllık Konvansiyonu, Chicago, III., 2-4 Eylül 1990; "The Jews of Greece and Salonika in the Holocaust", B'nai Brith Hillel Vakfı Dersleri, Minnesota Üniversitesi, 15 Ekim 1991.

344 Kerem, s. 100; Rae Dalven, *The Jews of Ioannina*, (Philadelphia, Pa., 1990) s. 38-47.

345 Avneri, *Velos*, s. 356; Steven Bowman, "Joseph Matsas and the Greek Resistance", *Journal of the Hellenic Diaspora* XVII (1991), s. 49-53; Joseph Matsas, "The Participation of the Greek Jews in the National Resistance, 1940-1945", ed. Steven Bowman, *Journal of the Hellenic Diaspora XVII* (1991), s. 55-68; Vatikiotis, *Among Arabs and Jews: A Personal Experience, 1936-1990* (Londra, Weidenfeld and Nicolson, 1991); Rae Dalven, *The Jews of Ioannina* (Philadelphia, 1990), s. 38-49.

346 Bkz. Sayfa 323-324.

347 Arieh Avneri, *From 'Velos' to 'Taurus'. The First Jewish "Illegal" Immigration to Mandatory Palestine, 1934-1944* (Tel Aviv, 1985) s. 355-356.

348 Avneri, *Velos*, s. 355.

349 Emin Kural'ın eşi Bayan Seniha Kural'ın anlattığına göre, Edirne'deki Yahudi kadınları hemen her gün kendisini ziyaret etmişlerdir. Sebebi ise, bir Türk subayı eşini Edirne'de bulunduruyor ise Almanların gelmeyeceğini düşünmeleri ve şimdilik de olsa kendilerini güvende hissetmeleriydi.

350 Bu bilgiler Kerem'in, Atina'da, 16 Aralık 1985 ve 23 Şubat 1986'da Moshe Dolinsky ve 19 Ocak 1986'da da Moshe Nahmias ile yaptığı mülakata dayanmaktadır. Kerem, s. 100.

351 Dalven, *The Jews of Ioannina*, s. 38-45.

352 Kerem, s. 102.

353 Kerem, s. 95-96; Kerem, "The Bulgarian Deportation of the Jews of Macedonia, Pirot and Thrace", 21st Annual Conference of the Association for Jewish Studies (*Yahudi Araştırmaları Birliğinin 21. Yıllık Konferansı*), Boston, Mass., 17-19 Aralık 1989.

354 Pearl Liba Preschel, *The Jews of Corfu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, New York Üniversitesi, 1984.

355 Bu olayların ayrıntıları şu eserlerde vardır: Naim Güleryüz, "Temmuz 1944: Selahattin Ülkümen ve Matilde Turiel", *Şalom*, 25 Nisan 1945; Naim Güleryüz, "Türk Konsolosunun ölümden döndürdüğü 42 Yahudi", *Yaşam*, (*Şalom*'un aylık eki), Ağustos 1986, s.10-13. Aynı zamanda bkz. Rabbi Marc D. Angel, *The Jews of Rhodes: The History of a Sephardic Community* (New York, 1980), s. 151-153; Joseph Nehama, *In Memoriam: Hommage aux Victimes Juive des Nazis en Gréce,* (2 cilt, Selanik, 1949) II, s. 74-76; Yossef Ben, *Greece in the Holocaust* (İbranice),

(Tel Aviv, 1985), s. 62; Avram Galante, *Appendice à l'Histoire des Juifs de Rhodes*, (İstanbul, 1948), s. 38-40; Rachel A. Botnick, "Rightous Gentile: Selahattin Ülkümen", *A.A.J.F.T Newsletter*, Eylül 1991, s. 6; Kerem, s. 105.

356 Ofer, *Escaping the Holocaust*, s. 187-188.

357 Barlas, *ibid.*

358 22 Ağustos 1943'te Tel Aviv'de yapılan Yahudi Ajansı'nın yürütme toplantısında sunulan Shertock'un raporunun ana fikri buydu. Dina Porat, *Entangled Leadership*, s. 262.

359 J. Brand, *The Satan and the Soul* (İbranice), (Tel Aviv, 1960), 34; I. Wiesman, *Confronting the Mighty Evil* (İbranice), (Tel Aviv, 1968) 44-46; Shabtai Tevet, *David's Envy, III, The Burning Soil* (İbranice), (Kudüs, 1987), 432; Eliahu Stern, "The Contacts between the Delegation in Israel and Polish Jewry", *Yalkut Moreshet*, No. 39 (Mayıs 1985), s. 135.

360 Barlas'ın Yahudi Ajansı'nın İstanbul Ofisi'ni kurmasını anlatan kendi sözleri için bkz. Barlas, *ibid.*, s. 102 ve *passim.*

361 Nazilerin zulümlerini ve özellikle Sobibor ölüm kampındaki vahşeti detaylı olarak anlatan *Vaad Hatzalah*'ın İbranice haber mektupları, Kudüs'teki Vad Vashem Merkezi arşivlerinde 1940-1947 tarihleri arasındaki bölümde bulunabilir.

362 İstanbul misyonunun ve İstanbul'daki Kurtarma Merkezi'nin arşivleri Histardut Executive'in (Tel Aviv) kayıtları arasındadır, H-CL/37, Kutu No. 666 (1943-1945).

363 Porat, *Blue and Yellow*, s. 116-120.

364 Chaim Weizmann'dan Sami Gunzberg'e 20 Ağustos ve 7 Eylül 1940 tarihli yazılar, Chaim Weizmann Arşivleri (Kudüs). Michael J. Cohen (ed.), *The Letters and Papers of Chaim Weizmann. Series A. Letters. XX* (Temmuz 1940-Ocak 1943) (New Brunswick, N.J., 1974), s. 68.

365 Barlas, *ibid.*, s. 222-223.

366 Barlas, *ibid.*, s. 228-233; ed. *Chaim Weizmann*, XX, 68. Ayrıca Sami Gunzberg'den İstanbul'daki pasaport memuru Yüzbaşı Whithall'a 23 Ocak 1941 tarihli mektup, Merkezi Siyonist Arşivleri, A 169/2. "Haim Barlas, Weizmann'a 20 Şubat 1941'de, Türkiye hükümetinin, yayınladığı bir kararname ile nihai hedeflerine giriş garantisi olan tüm Yahudilere transit geçiş hakkı verdiğini bildirdi." (Cohen, *Weizmann*, s. 68n). Ayrıca Haim Weizmann'dan, Londra'da Lord Moyne'e 24 Şubat 1941 tarihli yazı; Cohen (ed.), Weizmann, s. 113-114.

367 Barlas, *ibid.*, ekteki belgeler 232 ve 234.

368 Barlas, *ibid.*, s. 24-25.

369 Barlas, *ibid.*, s. 174.

370 Nathan Eck, "The rescue of Jews with the aid of Passports and Citizenship Papers of Latin American States-Latin Amerika devletleri pasaportları ve vatandaşlık belgeleri yardımıyla Yahudilerin kurtarılması", *Yad Vashem Studies,* No. 1 (1957), 125-152.

371 Barlas, *ibid.*, s. 25.

372 Bkz. üstte, s. 210.

373 Shaw, *Jews of the Ottoman Empire*, s. 204-204.

374 Ofer, *Escaping the Holocaust*, s. 164; Avneri, *From 'Velos' to 'Taurus'*, s. 311.

375 Ofer, *Escaping the Holocaust*, s. 165-175; William Perl, *The Four-Front War: From the Holocaust to the Promised Land* (New York, Crown, 1979), s. 215-262.

376 Yehuda Slutsky, *History of the Hagana, vol. III: From Resistance to War* (Tel Aviv, 1972), s. 171.

377 Barlas, *ibid.*, s. 152-153.

378 Dina Porat, *Entangled Leadership*, s. 218.

379 Histadrut, İsrail Ülkesindeki İşçilerin Genel Federasyonu olup Aralık 1920'de Filistin, İngiliz Mandası altında iken kurulmuş ve İsrail'in kuruluşunda önemli rol oynamış bir organizasyondur (-Ç.N.).

380 Dina Porat, *Entangled Leadership*, s. 218.

381 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Yehuda Slutsky, *History of the Hagana, vol. III, From Resistance to War* (Tel Aviv, 1972), s. 78-80 (İbranice).

382 Şu anda Beersheba Üniversitesi'nde Profesör olan Ze'ev Hadari.

383 Ariel Horwitz, "Menahem Bader's Mission in Istanbul and the Contacts of Hasomer-Hatzair with European Jewry", (İbranice) *Yalkut Moreshet,* No. 35 (Nisan 1983), s. 152-202. Menahem Bader'in belgeleri şu anda İsrail'de Hadera yakınlarındaki Kibbutz Artzi hareketinin bir İlahiyat Fakültesi olan ve Givet Haviva da bulunan Moreshet Arşivleri'nde bulunabilir. Bu belgelerde İstanbul'da faaliyet gösteren Yahudi Ajansı'nın Kurtarma Delegasyonu'nun faaliyetleri hakkında olduğu kadar, Çekoslovakya, Ukrayna ve özellikle Galiçya'da Nazi zulümlerine ait detaylı bilgi vardır. Menahem Bader, Türkiye'deki operasyonlarını detaylı bir şekilde *Sad Missions* (İbranice) (Tel Aviv, 1978), s. 42 adlı eserinde detaylı olarak anlatır.

384 Dalia Ofer, *Escaping the Holocaust* (New York and Oxford, 1990), s. 211; Dina Porat, *Entangled Leadership*, s. 219.

385 Ofer, *Escaping the Holocaust*, s. 43-44.

386 İsrail, Givat Haviva'daki Moreshet Arşivleri'nde bulunan Yitzhak Gruenbaum belgelerinde (No. C. 14) Yahudi göçmenlerine Türkiye'nin yaptığı yardımlar ve Yahudi Ajansı'nın İstanbul operasyonları hakkında detaylı bilgi ile Türkiye üzerinden Filistin'e ulaşan 43 göçmenin anlattıkları bulunmaktadır.

387 Revizyonistlerin Türkiye'deki faaliyetleri, Romanya'dan İstanbul'a Yahudi göçmen göndererek faaliyetlere katılan William R. Perl'in *The Four-Front War: From the Holocaust to the Promised Land* (New York, Crown, 1979) adlı eserinde, özellikle s. 359-361'de detaylı olarak anlatılır.

388 Avneri, *From 'Velos to Taurus'*, s. 331-334.

389 ABD'deki Ortodoks Hahamlar Birliği'nden Haham Eliezer Silver tarafından organize edilen ve onun liderliğinde 1942 yılında İstanbul'dan yürüttüğü faaliyetler ile ilgili rapor Moreshet Arşivleri'nde (İsrail) bulunabilir: D 1:599. İstanbul'daki faaliyetlerine ait belgeler de Getto Savaçıları Arşivleri'nde/Beit Lohamei Haghettaot, Z. 1063-1074'tür.

390 İstanbul'da üslenen Kurtarma Konseyi'nin faaliyetleri hakkında detaylı raporlar, İsrail, Givat Haviva'da bulunan Moreshet Arşivleri'nde özellikle D.1.36-D.1.44 No.'lu dosyalardadır.

391 Dalia Ofer, *Escaping the Holocaust* (New York and Oxford, 1990), s. 211-212; Barry Rubin, *Istanbul Intrigues*, s. 209.

392 Teddy Kolleck, *One Jerusalem* (İbranice) (Tel Aviv, Maariv Bookshop, 1979), s. 154.

393 Dina Porat, *Entangled Leadership*, s. 221-222.

394 Dina Porat, *Entangled Leadership*, s. 225-232.

395 Dalia Ofer, "The Jewish Agency Delegation in İstanbul", *Rescue Attempts during the Holocaust* (Kudüs, 1977), s. 435-439.

396 William Perl, *The Four-Front War* (New York, Crown, 1989), s. 359.

397 Bu faaliyetler detaylı olarak Yehuda Slotsky'nin *History of the Hagana, vol. III: From Resistance to War* (Tel Aviv, 1972), s. 172-174 adlı eseri ile Dina Porat'ın *Entangled Leadership* adlı eserinde anlatılmaktadır.

398 Ehud Avriel, *Open the Gates*, s. 119.

399 Dina Porat, *Entangled Leadership*, s. 239.

400 Eiahu Stern, "The Contacts between the Delegation in İstanbul and Polish Jewry", (İbranice), *Yalkut Moreshet,* No. 39 (Mayıs 1985), s. 135-136; Ariel Horowitz, "Menahem Bader's Mission in İstanbul and the Contacts of Hashomer-Hatzair with European Jewry", (İbranice), *Yalkut Moreshet*, No. 35, Nisan 1983, s. 152-202. Bu mektuplardan yedi bin kadarı, *Lochame Hergata'ot* (Varoş Savaşçıları) Müzesi, Tel Aviv, Dosya 2/1063'te saklanmaktadır.

401 Roncalli'nin önemli katkıları için bkz. sayfa 334 ve *passim*.

402 Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'ndan Türkiye Cumhuriyeti Paris (Vichy) Büyükelçiliği'ne yazılan 31 Nisan 1941 tarih ve 556/28 sayılı yazı; Dina Porat, *Entangled Leadership*, s. 241-242.

403 Dina Porat, *Entangled Leadership*, s. 242-245.

404 Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'ndan Türkiye Cumhuriyeti Paris (Vichy) Büyükelçiliği'ne yazılan 15 Nisan 1944 tarih ve 6731/67 sayılı yazı, Türkiye Paris Büyükelçiliği Arşivi.

405 Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'ndan Türkiye Cumhuriyeti Marsilya (Grenoble) Başkonsolosluğu'na yazılan 1 Ocak 1944 tarih ve 922/26 sayılı yazı, Türkiye Paris Başkonsolosluğu Arşivi; Eliahu Stern, "The Contacts

Between the Delegation in İstanbul and Polish Jewry", (İbranice), *Yalkut Moreshet*, No. 39 (Mayıs 1985), s. 136-138.

406 Avneri, *From 'Velos' to 'Taurus'*, s. 334-335.

407 Dina Porat, *Entangled Leadership*, s. 249-250.

408 Avneri, s. 335.

409 Eliahu Stern, s. 144-145.

410 Eliahu Stern, s. 146.

411 Barlas, s. 74.

412 Eliahu Stern, s. 141-143.

413 Mesela bkz. Paris Konsolosu Namık Kemal Yolga'dan Bükreş Konsolosluğu'na yazılan Nisan 1943 tarihli yazı, Paris Büyükelçiliği Arşivi, Dosya 6127.

414 *Giovanni XXIII. Il Pastore. Corrispondenza dal 1911 al 1963 con i preti del Sacro Cuore di Bergamo* (Padova, 1982), s. 256, 261; Roberto Morozzo della Rocca, "Roncalli Diplomatico in Turchia e Grecia, 1935-1944", *Cristianesimo nella Storia*, VIII/2(1987), s. 33-72, özellikle s. 55-56, 58.

415 Morozzo della Rocca, s. 56.

416 Peter Hoffman, "Roncalli in the Second World war: Peace Initiatives, the Greek Famine amd the Persecution of the Jews", *Journal of Ecclesiastical History,* XL (1989), s. 77-84.

417 Roncalli, Papa'nın Türkiye'ye gelen Yahudilere yardım etmemesi için vermiş olduğu emri hiçe saydığı gibi, Bulgaristan kralı ve parlamentosunu da Almanların tüm Yahudileri Auschwitz'e yollama isteklerine karşı çıkmaya çağırmıştır. Gilbert, *Auschwitz*, s. 122 ve Barry Rubin, *Istanbul Intrigues*, s. 47-48, 93-94, 213-214; Peter Hoffmann, "Roncalli in the Second World War: Peace Initiatives, the Greek Famine and the Persecution of Jews", *Journal of Ecclesiastical History* XL (1989), 74-99; Saul Friedlander, *Pie XII et le Ille Reich* (Paris, Seuil, 1964); John Morley, *Vatican Diplomacy and the Jews during the Holocaust, 1939-1943* (New York, Ktav, 1980); Peter Hebblethwaite, *Pope John XXIII: shepherd of the modern world* (New York, 1985), s. 141-143 ve Vittoro Ugo Righi, *Papa Giovanni sulle rive del Bosforo* (Padua, İtalya, 1971); Ira Hirschmann, *Caution to the Winds* (New York, 1962), s. 179-185; Roberto Morozzo della Rocca, "Roncalli Diplomatico in Turchia e Grecia, 1935-1944", *Cristianesimo nella Storia*, VIII/2 (1987), s. 33-72.

418 Kamusal Kayıt Ofisi (Londra), Dışişleri Bakanlığı Arşivleri 371/32680/W3963, Ofer'in, *Escaping the Holocaust* adlı eserinin 361. sayfasından alınmıştır.

419 23 Kasım 1943 tarihli İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan Ian Henderson'un notu: "Sorun, Amerikan Dışişleri Bakanlığı ve Hazinesi'ne yardım ederek Yahudi seçmenlerin baskısını azaltmak ve Amerika'nın bizim Filistin politikamıza giderek artan tenkitlerini bertaraf etmek ve öte yandan, Sömürge Bakanlığı'nın politikaları ve Arap talepleri doğrultusunda isteklerini karşılama arasında denge sağlamaktır." Kamusal Kayıt Ofisi (Londra), Dışişleri Bakanlığı Arşivleri 371/36747, W17687, Gilbert'in, *Auschwitz* adlı eserinin 168. sayfasından alınmıştır.

420 İngiltere İçişleri Bakanı Herbert Morrison'un Kabine'ye 23 Eylül 1942 tarihli notu, Kamusal Kayıt Ofisi (Londra), Kabine Arşivleri 66/29/18, Gilbert'in, *Auschwitz* adlı eserinin 77. sayfasından alınmıştır. Bu yıllardaki İngiltere'nin Orta Doğu politikasını analiz eden en faydalı eserler, Bernard Wasserstein'ın *Britain and the Jews of Europe, 1939-1945*, (Oxford, 1979) ve Martin Gilbert'in *Auschwitz and the Allies* (New York, 1981) adlı eserleridir.

421 İngiltere, savaş öncesi yayınlamış olduğu Filistin hakkındaki "Beyaz Belge"de belirtildiği gibi, Filistin'e yıllık 75.000 Yahudi göçmen kabul edilmesi sayısına sadık kaldı. Dolayısıyla, Doğu Avrupa'dan Filistin'e kaçmak isteyen zor durumdaki binlerce Yahudi için, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği'nde pasaport kontrol memuru olarak görev yapan A. Whittal'ın 19 Mart 1941 tarihli raporuna göre, Romanya, Yunanistan, Yugoslavya, Bulgaristan, İsviçre ve İsveç'ten sadece 4.500 Yahudi'nin Filistin'e girmesi için 1 Şubat 1941'de onay verdi (Barlas, *ibid.*, s. 235).

422 Porat, *Entangled Leadership*, s. 290-291.

423 Bernard Wasserstein, *Britain and the Jews of Europe, 1939-1945* (Londra ve Oxford, 1979), s. 247, Gilbert'in *Auschwitz* adlı eserinin 167. sayfasında belirtilmiştir.

424 Charles Barlas, *ha Atasala biyinei a son* (İbranice, Tel Aviv, 1975), s. 12.

425 Kamusal Kayıt Ofisi Londra, FO 371/25242, W 2451, f. 229 Gilbert'in, *Auschwitz* adlı eserin 21. sayfasından alınmıştır.

426 Turhan Aytul, "Struma Faciası", *Milliyet*, 30 Haziran-6 Temmuz 1985; Dalia Ofer, *Escaping the Holocaust* (New York ve Oxford, 1990), s. 147-166; Avneri, *From 'Velos' to 'Taurus'*, s. 311-318; Jurgen Rohwer, *Die Versenkung der Judeischen Fluchlingstransporte Struma und Mefkura im Schwarzen Meer Feb. 1942-Aug. 1944* (Frankfurt, Graefe, 1964) adlı eserinde, Sovyetler Birliği arşiv kayıtlarına göre Struma'nın ne Türkler ne de Almanlar tarafından batırıldığını, aynı zamanda yakınlarda bulunan bir Türk şilebinin de battığını belirtmektedir. Aynı zamanda Şubat 1942'ye kadar Karadeniz'de hiçbir aktif Alman savaş gemisinin bulunmadığını da yazmaktadır.

427 Bu kitabın 319. sayfasına bakınız.

428 Sir Harold MacMichael'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 16 Şubat 1942 tarih ve FO 372/29162 sayılı yazı, Dalia Ofer'in *Escaping the Holocaust* isimli eserinin 162. sayfasından alınmıştır.

429 Dalia Ofer, *Escaping the Holocaust*, s. 164.

430 Sir Hughe Knatchbull-Hugessen'den Dışişleri Bakanlığı'na Kamu Kayıt Ofisi (Londra), Sömürge Bakanlığı 733/449/4/30, Gilbert'in *Auschwitz* adlı eserinin 22. sayfasından alınmıştır.

431 Sömürge Bakanlığı memurları S.E.V. Luke ve E.B. Boyd'un toplantı notları, Kamu Kayıt Ofisi (Londra), Sömürge Bakanlığı 733/449/P3/30, Gilbert'in *Auschwitz* adlı eserinin 22-23. sayfasından alınmıştır. Gilbert kitabında ayrıca bu göçmenler arasında bir tane dahi Nazi ajanının bulunamadığını R.W. Zweig'ın *British Policy to Palestine, May 1939 to 1943* (Cambridge University, 1978) adlı doktora tezine dayanarak belirtmektedir.

432 Bernard Wasserstein, *Britain and the Jews of Europe, 1939-1945* (Oford, 1979), s. 144-146.

433 S.E.V. Luke tarafından 23 Aralık 1941 tarihli not. Sömürge Bakanlığı belgelerin, (Kamu Kayıt Ofisi, Londra) 733/449P3/4/30, Gilbert'in *Auschwitz* adlı eserinin 22. sayfasından ve Wasserstein'ın *Britain and the Jews of Europe, 1939-1945* adlı eserinin 145. sayfasından alınmıştır; Joan Peters'in *From Time Immemorial* (New York, Harper, 1984), s. 368.

434 William R. Perl, *The Four-Front War* (New York, 1979), s. 350-351.

435 Avneri, *From 'Velos' to 'Taurus'*, s. 314-315.

436 Gilbert'in *Auschwitz* adlı eserinin 25. sayfasından alınmıştır ve Kamu Kayıt Ofisi, Göçmenlik Bakanlığı 733/446/76021/40, fol. 63'te mevcuttur.

437 Kamu Kayıt Ofisi, Savaş Kabinesi 64 (1942), Kamu Kayıt Ofisi, Kabine belgeleri 65/26 ve Merkezi Kabine Arşivleri (İsrail) Z4/14908, Gilbert'in *Auschwitz* adlı eserinin 37-38. sayfasından alınmıştır.

438 *Jewish Chronicle*, 13 Mart 1942 Cohen'in *Weizmann* adlı eserinin 269. sayfasında bahsedilmektedir. Ayrıca Barnet Litvinoff, *Weizmann, Last of the Patriarchs* (Londra ve New York, 1976), s. 224.

439 Gilbert, *Auschwitz*, s. 138-140.

440 Sir Harold MacMichael'dan Sömürge Bakanlığı'na FO371/32.968, W. 15197 sayılı yazısı, Kamu Kayıt Ofisi, Gilbert'in *Auschwitz* adlı eserinin 80. sayfasından alınmıştır.

441 Sömürgeler Bakanlığı Londra'dan, Cranborne'un Mr. Locker'a yazdığı 22 Mayıs 1942 tarihli yazı; Barlas, *ibid.*, s. 235-237.

442 İçişleri Bakanı Herbert Morrison'dan İngiliz Kabinesi'ne yapılan açıklama: Kamu Kayıt Ofisi, Savaş Kabinesi, 23 Eylül 1942, Kabine Belgeleri 66/29/18, Gilbert'in *Auschwitz* adlı eserinin 77. sayfasından alınmıştır.

443 Gilbert, *Auschwitz*, s. 74-76.

444 Savaş Kabinesi Göçmenlerin Kabulü ve Barındırılması Komitesi'nin 31 Mayıs 1944 tarihli raporu. Kamu Kayıt Ofisi, Kabine Belgeleri 95/15, Gilbert'in *Auschwitz* adlı eserinin 218. sayfasında belirtilmiştir.

445 İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda 25 Mart 1943 tarihinde tüm departmanlarının katılımıyla yapılan toplantıdan: Kamu Kayıt Ofisi, Kabine Belgeleri 95/15, Gilbert'in *Auschwitz* adlı eserinin 127-128. sayfasında belirtilmiştir.

446 Savaş Kabinesi Göçmenlerin Kabulü ve Barındırılması Komitesi'nin 1 Nisan 1944 tarihli raporu: Kamu Kayıt Ofisi, Kabine Belgeleri 95/15, Gilbert'in *Auschwitz* adlı eserinin 128. sayfasında belirtilmiştir.

447 *Foreign Relations of the United States of America, 1941 II,* s. 875-876.

448 Eden tarafından Savaş Kabinesi'ne gönderilen 13 Mart 1944 tarihli memorandum: Kamu Kayıt Ofisi, Kabine Belgeleri 95/15, Gilbert'in *Auschwitz* adlı eserinin 178. sayfasında belirtilmiştir.

449 Ofer, *Escaping the Holocaust*, s. 131-133.

450 Steven Bowman, "Jews in Wartime Greece", *The Nazi Holocaust. 4. The 'Final Solution' Outside Germany, 1. Cilt*, ed. Michael Marrus (Westport ve Londra, Meckler, 1989), s. 297-314, özellikle s. 298; Moyse Konstantine, *He Symbole ton Hebraion eis tonApeleutheritikon Agona ton Hellenon* (Yahudilerin Yunan Bağımsızlık Savaşı'na Katkıları) (Atina, 1971), Bowman'ın eserinin 310. sayfasında bahsedilmektedir.

451 Bowman, *ibid.*, s. 299-300. Ayrıca Rena Melho tarafından yazılmış olan ve *Journal of the Hellenic Diaspora*, XIII/3-4 (1986), s. 113-123'te yayınlanan "Venizelos and the Jewish Community in Salonica, 1912-1919" adlı makalesine bakınız. Bu makalede, Balkan Savaşı sırasında Yunanistan'ın Selanik'i aldıktan sonra Başbakan Venizelos'un buradaki Türk yanlısı Yahudi cemaatini, Siyonizm ve milliyetçilik duygularıyla Türk karşıtı yapmaya çalıştığı fakat bunun başarısız olup, halkın geçmişteki Türk yönetimine özlem duymasının devam etmesi üzerine Yahudileri Selanik'ten çıkarmaya ve Osmanlı döneminden beri ilk defa nüfus çoğunluğunu Yunan yapmaya başlaması anlatılmaktadır.

452 Ofer, *Escaping the Holocaust*, s. 134; 30 Ocak 1940 tarihinde Samuel Hoare'den (Bükreş), R. Campbell'e (Belgrad) yazılan mektup (Kamu Kayıt Ofisi, FO 371/25238/W1384/38/48) şu şekilde bitmektedir: '… Sömürgeler Bakanlığı'nın Yakın Doğu Bölümü Başkanı olan Harold Downie'den Dışişleri Bakanlığı Göçmenler Bölümü Başkanı J.E. Carvell'e gönderilen memorandum. Downie, Türk hükümetinin, yasa dışı Yahudi göçmenlerine yardım etmenin cezalandırılacak bir suç olması isteğini kabul etmemesini yazmaktadır. Bu konuda Türkler sıkı bir tembihin ötesine geçmemektedirler. Downie bunun yetersiz olduğunu ve Dışişleri Bakanlığı'ndan Türklerden nazik isteklerde bulunmalarını değil, azami baskı yapmalarını istemektedir. Carvell, Türklerin çoğu, bahanelerinin zayıf olduğunu söylemekle beraber, serbest ticaretin ihlalini engellemedeki isteksizliklerinin haklı olduğunu belirtmektedir.

453 Mesela, bu küçük nakil vasıtaları ile Selanik'ten Türkiye'ye ve oradan Filistin'e yaptığı seyahat macerasını anlattığı Michael Geteniu'nun ifadesine bkz. Hedera, İsrail yakınlarındaki Givat Haviva merkezindeki Moreshet Arşivleri, Şahitlik Arşivleri No. A. 337.9. Aynı arşivdeki Zvi Markus'un ifadelerine de bakınız no. A. 410.

454 Ofer, *Escaping the Holocaust*, s. 192-194.

455 Gilbert, *Auschwitz*, s. 112-113, 118.

456 İstanbul, Pera Palas Oteli'nde, 3 Nisan 1944 tarihinde, Amerika Birleşik Devletleri Ankara Büyükelçisi Lawrence A. Steinhardt tarafından Filistin için Yahudi Ajansı'ndan Charles Barlas'a yazı, Merkezi Siyonist Arşivi (Kudüs). Francis Nicosia (ed.), *Archives of the Holocaust, vol. 4 Merkezi Siyonist Arşivi (Kudüs), 1939-1945* (New York ve Londra, Garland, 1990), Belge 84, s. 220-222.

457 Bu operasyonların detayları, parlak bir çalışma olan Ofer'in *Escaping the Holocaust* adlı eserinin 218-318. sayfalarında verilmiştir. Ancak bu eser Türk kaynaklarından faydalanmadığı gibi Türkiye'nin katkılarını da kabul etmemektedir. Ayrıca bkz. Randolph Braham ve Bela Vago, *The Holocaust in Hungary: Forty Years Later* (New York Columbia University Press, 1986); John Conway, "Der Holocaust in Ungarn: Neue Kontroversen und Uberlegungen", *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* XXXII (1984), s. 179-212; Sari Reuveni, "Special disptaches and late trains from Hungary to Auschwitz, 1994", *Yalkut Moreshet* XXXIX (1985), s. 123-134; Tsvi Erez, "Hungary-Six Days in July 1944", *Holocaust and Genocide Studies III/1* (1988), s. 37-53.

458 Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı, Desimal Arşivler 840.48/5041, Dışişleri Bakanlığı'ndan Steinhard'a 25 Ocak 1944 tarihli yazı.

459 Henry Feingold, *The Politics of Rescue. The Roosevelt Administration and the Holocaust, 1938-1945* (New Brunswick, N.J., 1970).

460 Ofer, *Escaping the Holocaust*, s. 267-270.

461 Haim Barlas Arşivleri, Kudüs, Barlas, *ibid.*, sayfa 248'de belirtilmiştir.

462 Dışişleri Bakanı'ndan Büyükelçi Laurence Steinhardt'a 25 Ocak 1944 tarihli yazı, Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı Arşivleri (Ulusal Arşivler, Washington DC), Desimal Dosya 840.48/5041; Ofer, *Escaping the Holocaust*, s. 270.

463 William Perl, *The Four-Front War*, (New York, Crown, 1979), s. 359-360.

464 Ofer, *Escaping the Holocaust*, s. 270-271; Barlas, s. 44-46; Hirschmann, *Life Line to a Promised Land* (New york, Vanguard, 1946); Ari Jabotinsky, *My Father Ze'ev Jabotinsky*, s. 196-202; Haim Lazar-Litai, *Despite it All; The Aliye*

Bet of the Jabotinsky movement (Tel Aviv, 1988); Avneri, *From 'Velos' to 'Taurus'*, s. 352-354; William Perl, *The Four-Front War* (New York, Crown, 1979), s. 310-312 ve *passim.*

465 10 Temmuz 1944 tarihinde İstanbul'da Amerikan Savaş Enformasyon Ofisi'nde yapılan 'İstanbul'daki Yardım Organizasyonları Temsilcileri' toplantısına Hirschmann'ın sunduğu rapor; John Mendelson (ed.), *The Holocaust*, cilt 14, s. 22.

466 Bkz.bu kitabın 'Önsöz ve Teşekkür' bölümü.

467 Bu toplantının tutanakları, Hyde Park, New York'ta bulunan Franklin Delano Roosevelt Kütüphanesi'nde Savaş Mültecileri Komisyonu Arşivleri'nde 41. Kutu, 9. Cilt'te bulunduğu gibi, John Mendelson tarafından yayınlanan *The Holocaust: 14. Releif and Rescue of Jews from Nazi Opression, 1943-1945* (New York ve Londra, Garland, 1982) adlı eserin bir parçasıdır (s. 22-94).

468 Barlas, s. 45.

469 Barlas, s. 46.

470 Steinhardt ve Hirschmann'dan Savaş Mültecileri Komisyonu'na 4 Nisan 1944 tarihli rapor, Ulusal Arşivler, Kayıt Grubu 59, Desimal Seri 840:48, Mülteciler /5537; Steinhardt'tan Savaş Mültecileri Komisyonu'na 12 Nisan 1944 tarihli yazı, Ulusal Arşivler, Kayıt Grubu 59, Desimal Seri 840:48, Mülteciler/5606; Hoffmann, s. 94.

471 Ofer, *Escaping the Holocaust*, s. 194-195.

472 31 Temmuz 1944 tarihinde Amerika Birleşik Devletler İstanbul Konsolosluğu'nda yapılan Kurtarma Organizasyonları'nın Operasyon Komitesi toplantı notları; John Mendelson (ed.), *The Holocaust*, XIV, 44-45.

473 Ofer, *Escaping the Holocaust*, s. 273-275. Ofer'in Türk kaynaklarını kullanmaması, aslında mükemmel bir çalışma olan eserinde çok ciddi hatalara neden olmuştur. Mesela, devamlı olarak Türk Dışişleri Bakanı'nın ismini A. Neumann olarak belirtmektedir. Muhtemelen bu, ülkenin Alman nüfuzu altında olduğunu belirtmek için bilhassa yapılmıştır. Hâlbuki, Türkiye Dışişleri Bakanı, Türkiye'nin önde gelen ve seçkin diplomat ailelerinden birinin üyesi olan Numan Menemencioğlu'ydu.

474 Ira Hirschmann Günlüğü, 31 Temmuz 1944: Franklin Delano Roosevelt Kütüphanesi, Hyde Park, New York, Ira Hirschmann Evrakları, kutu 1: "Günlük, Şubat-Ekim, 1944"; Hoffman, *ibid,* s. 90'da bahsedilmektedir.

475 Hofmann, *ibid.*, s. 90-92.

476 Ira Hirschmann'dan Savaş Mültecileri Komisyonu'na 12 Ağustos 1944 tarihli rapor, Ulusal Arşivler (Washington), Kayıt Grubu 59, Desimal Sistem 840:48/Mülteciler 8-1244; Hoffmann, ibid., s. 93'te bahsedilmektedir.

477 Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliği'nden İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na 9 Ağustos 1944 tarihli yazı; Barlas, *ibid.*, s. 248-250'de bahsedilmektedir.

478 21 Ağustos 1944 tarihinde Amerika Birleşik Devletler İstanbul Konsolosluğu'nda yapılan Kurtarma Organizasyonları'nın Operasyon Komitesi toplantı notları; John Mendelson (ed.), *The Holocaust*, XIV, 56-57.

479 M. Resel, *Tik Mefkura* (Mefkûre Dosyası) (Tel Aviv, 1981), Ofer'in *Escaping the Holocaust*, s. 197, 367'de bahsedilmektedir. Ayrıca bkz. Ofer, s. 263-264.

480 Türk Dışişleri Bakanlığı'ndan (Ankara), Bükreş ve Sofya konsolosluklarına 27 Ağustos 1944 tarihli talimat: kopyası Paris Büyükelçiliği Arşivleri'ndedir. 25 Ağustos 1944 tarihinde İstanbul'da Savaş Mültecileri Komisyonu ofisinde yapılan Kurtarma Organizasyonları toplantısı: Toplantı tutanakları John Mendelsohn (ed.), *The Holocaust*, s. 68-69.

481 Türk Dışişleri Bakanlığı'ndan (Ankara) Türkiye Paris (Vichy) Büyükelçiliği'ne 5 Eylül 1944 tarih ve 671/33 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği Arşivi. 4 Eylül 1944 tarihinde İstanbul'da Savaş Mültecileri Komisyonu ofisinde yapılan Kurtarma Organizasyonları toplantısı: Toplantı tutanakları John Mendelsohn (ed.), *The Holocaust*, s. 79-81.

482 Ofer, *Escaping the Holocaust*, s. 281-282.

483 Timothy S. Maga, "Operation Rescue: the Mefkûre Incident and the War Refugee Board", *American Neptune*, XLIII/1 (1963), s. 31-39.

484 Haim Barlas Arşivleri, Kudüs; Barlas, *ibid.*, s. 247-248.

485 Barlas, *ibid.*, s. 248-249.

486 Laurence Steinhardt Arşivleri, Kongre Kütüphanesi, Washington DC: kopyası Amerikan Ortak Yahudi Dağıtım Komitesi Arşivleri'nde, *Türkiye,* 1943-1945 (New York).

487 Tilavi, *Yeudei Romania be Maavak als Atmala* (Kudüs 1962), Avner Levi s. 166'da bahsedilmektedir. Sonunda Romanya'da 330.000 Yahudi ölmüş, sadece kadın ve çocuklar kurtulmuştur.

488 Dr. Baruch Konfino, *Illegal Immigration from the Shores of Bulgaria, 1948-1940, 1947-1948* (Kudüs, 1965), s. 49.

489 Barlas, *ibid.*, s. 235.

490 Amerikan Yahudi Birleşik Dağıtım Komitesi Arşivleri, 1943-1945 (New York).

491 Ofer, *Escaping the Holocaust*, s. 320-321.

492 Bu miktarın 150.000 USD'ı Amerikan Yahudi Ortak Dağıtım Komitesi, 35.000 USD'ı Uluslararası Kurtarma ve Yardım Komitesi, 25.000 USD'ı Vaad Hahatzala Acil Durum Komitesi ve 5.000 USD'ı da Avrupa'nın Yahudi Milletini Kurtarma Acil Durum Komitesi tarafından sağlanmıştır. 'Savaş Mülteci Komitesi'nin tavsiyelerine uygun olarak 5 Şubat 1945 tarihine kadar verilen Hazine Departmanı'nın kurtarma ve yardım müsaadeleri', Franklin D. Roosevelt Kütüphanesi, Savaş Mülteci Komitesi kayıtları, Kutu 15, Klasör: Yahudi İşçi Komitesi izinleri, John Mendelsohn tarafından yayınlanan *The Holocaust, vol. 14, Releif and Rescue of Jews from Nazi Ossresion, 1943-1945* (New York ve Londra, 1982) s. 153-192'de bahsedilmiştir. Türkiye'deki kurtarma operasyonlarına, Birleşik Devletler'de yardım toplama konusunda Hirschmann'ın katkıları için bkz. Henry Feingold, *The Politics of Rescue* (New York, 1970), s. 289.

493 Alex Weissberg, *Advocate for the Dead: The Story of Joel Brand* (Londra, 1958); Gilbert, *Auschwitz*, s. 212-213; Hilberg, *Destruction of the European Jews* III, 1133-1138.

494 Peter Hoffman, *The History of the German Resistance, 1933-1945* (Cambridge, Mass., MIT Press, 1977), s. 225-226; Barry Rubin, *Istanbul Intrigues*, s. 175-176; Michael Balfour ve Julian Frisby, *Helmuth von Moltke: A Leader against Hitler* (Londra, 1972), s. 269-274, 278-279; Ger van Roon, *Neuordnung im Widerstand: Der Kreisauer Kreis innerhalbder deutschen Widerstandsbewegung* (Münih, 1967), s. 317-322; Melmuth J. Graf von Moltke, *A German of the Resistance: The Last Letters of Count Helmuth James von Moltke* (Oxford University Press, Londra, 1948); Heinz Höhne, *Canaris* (New York, Doubleday, 1979), s. 482-486; Michael Balfour ve Julian Frisby, *Helmuth von Moltke: A Leader against Hitler* (Macmillan, Londra, 1972), s. 269-277.

495 Barry Rubin, *Istanbul Intrigues*, s. 143-144.

496 Barry Rubin, *Istanbul Intrigues* ve Tevet 436-437.

SONUÇ

Tьrkiye, II. Dьnya Savaşı sırasında Avrupa'nın Yahudilerini kurtarmak iзin kesinlikle tarafsız kalmamıştır. Ancak tarafsız kalmasının nedeni ise İngiltere ve Fransa'yla mьttefik olmasıydı ve bu iki ьlke kendisinin savaşa girmesi durumunda Tьrkiye'yi bir Nazi işgalinden kurtarmak iзin yardım etme sцzь verememişlerdi. Bunun sonucunda meydana gelen Tьrkiye'nin tarafsızlığı, Avrupa'daki diplomatlarının, Nazi işgali altındaki Avrupa'da eziyet ve цlьm korkusu altında yaşayan binlerce Yahudi'yi kurtarmak iзin yardım etmelerini mьmkьn kılmış ve aynı zamanda Tьrkiye, Doğu Avrupa'dan Filistin'e kaзan Yahudiler iзin en цnemli kцprь vazifesini gцrmьştьr. Bu gerзek, sıklıkla sцylendiği gibi, Tьrkiye'nin Varlık Vergisi ile anti-semitik bir dьşьnceyi ve Yahudileri Tьrkiye'den bilinзli bir şeklilde зıkarmak niyetinde olduğunu yalanlamaktadır. Gцrdьğьmьz gibi Tьrkiye, Yunanistan'dan gelebilecek bir Nazi işgali tehlikesi dolayısıyla ortaya зıkan finansal problemler ve bazı kişilerin savaştan dolayı aşırı kвr hevesleri ile başa зıkmaya зalışmış ve bunlara ilave olarak da bazı milliyetзi Ermenilerin, Nazilerle iş birliği yapıp, onların Rusya'yı işgalini fırsat bilerek Gьney Kafkaslar ve Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan kurma hayalleriyle de uğraşmak zorunda kalmıştır.

Varlık Vergisi dolayısıyla akıllarda kalan son şьpheler de Başbakan Recep Peker'in 1947'de yapmış olduğu şu konuşma ile ortadan kalkmıştır:

> *Bu milletin her ferdi, aynı dili konuşmanın ve bu ьlkede birlikte yaşamdan doğan temele dayanan birlikteliğin bir parзası olup, gцrev, ayrıcalık ve şerefi eşit olarak paylaşmaktadır... Anti-semitizm 20. yьzyılın bir utancı olarak kalacak olup, şayet kanunlarımızda azınlık aleyhtarı hususlar varsa bunlar da dьzeltilecektir...*[497]

Tьrkiye Yahudileri bugьne kadar Tьrkiye'de barış ve refah iзerisinde yaşamıştır. Ayrıca Tьrkiye, ister Irak'tan Kьrtler olsun, ister Humeyni İran'ından Yahudi ve Bahailer olsun, ister Yunanistan, Ermenistan, Azerbaycan, Gьney Kıbrıs ve Bulgaristan'dan Tьrkler olsun, zulьmden kaзan tьm Orta Doğu halkları iзin цnemli bir sığınma yeri olmuştur.

497 İstanbul Üniversitesi'nde 29 Mart 1947'de yapmış olduğu konuşma, *Ulus* gazetesinde yayınlanmış olup, Kemal Karpat'ın *Turkey's Politics* (Princeton, 1959) s. 257-258'den alınmıştır.

KAYNAKÇA

Otto Abetz, *Das offene Problem. Ein Rьckblick auf zwei Jahrzehnte Deutescher Frankreichpolitik* (Kцln, 1951).

-----, *Histoire d'une politique franco-allemande, 1930-1950; Memoires d'un Ambassadeur* (Paris, 1953).

-----, *D'Une Prison* (Paris, 1950).

Michel Abitbol, *The Jews of North Africa during the Second World War* (Detroit, Wayne State University Press, 1989).

-----, "The Jews of Algeria, Tunisia and Morocco, 1940-1943", (İbranice), *Pe'amim, No. 28* (1986), s. 79-106.

Yitzak Abrahami, "Nazi İşgali Sırasında Tunus'taki Yahudi Cemaati" (İbranice), *Pe'amim*, No. 28 (1986), s. 107-125.

Uwe Dietrich Adam, *Judenpolitik im Dritten Reich* (Dьsseldorf, 1972).

H. G. Adler, *Der Verwaltete Mensch: Studien zur Deportation der Juden aus Deutschland* (Tьbingen, 1974).

Jacques Adler, *The Jews of Paris and the Final Solution* (New York and Oxford, 1987).

Samet Ağaoğlu, *Demokrat Partinin Doğuşu ve Yьkseliş Sebepleri* (İstanbul, 1972).

Reuben Ainsztein, *Jewish Resistance in Nazi-Occupied Eastern Europe* (Londra, 1974).

Rıdvan Akar, *Varlık Vergisi* (İstanbul, Belge, 1992).

Alexis Alexandris, *The Greek Minority of İstanbul and the Greek-Turkish Relations, 1918-1974* (Athens, Center for Asia Minor Studies, 1983).

L. Algisi, *Papa Giovanni XXIII* (Torino, 1981).

Helmut Allard, *Politik vor und hinter den Kьllissen* (Dьsseldorf, 1979).

David Alvarez, "The Embassy of L.A.Steinhardt. Aspects of Allied-Turkish Relations, 1942-1945", *East European Quarterly*, 1975/1.

Abraham Shaul Amarillo, "Selanik'teki Bьyьk Talmud Torah Cemiyeti", (İbranice), *Sefunot* XIII (1978), s. 274-309.

American Jewish Committe, *The Jewish Communities of Nazi-Occupied Europe* (New York, 1982).

Ettore Anchieri, *Costantinopoli e gli Stretti nella politica russa ed europea* (Milano, 1948).

Rabbi Marc Angel, *The Jews of Rhodes* (New York, 1980).

Zvi Ankori, "Greek Orthodox-Jewish Relations in Historic Perspective: The Jewish View", *Journal of Ecumenical Studies*, XIII (1976), s. 17-57.

M. Ansky, *Les Juifs d'Algerie du Dйcret Crйmieux a la libйration* (Paris, 1950).

İsmail Arar, *Hьkьmet Programlarп*, 1920-1965 (İstanbul, 1968).

Benjamin Arditti, *The Jews of Bulgaria during the Years of Nazi Occupation, 1940-1944* (İbranice, Tel Aviv, 1969).

Fahir Armaoğlu, *Siyasi Tarih 1789-1960* (2. Basım, Ankara, 1973).

-----, *20. Yьzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980* (Ankara, 1983).

Sarkis Atamian, *The Armenian Community: The Historical Development of a Social and Ideological Conflict* (Londra ve New York, 1955).

Falih Rıfkı Atay, *Yolcu Defteri* (Ankara, 1946).

Phyllis Auty ve Richard Clogg, *British Policy towards Wartime Resistance in Yugoslavia and Greece* (Londra, 1975).

Aryeh Levi Avneri, *From Velos to Taurus: The First Decade of Jewish 'Illegal' Immigration to Mandatory Palestine, 1933-1944* (İbranice), Tel Aviv, Hakibbutz Hame'uhad, 1985).

Yitzhak Avneri, *The Zionist Organisation and Illegal Immigration to Palestine from the British Conquest to the Second World War* (İbranice), (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tel Aviv, 1979).

Haim Avni, "Spanish nationals in Greece and their Fate during the Holocaust", *Yad Vashem Studies on the European Jewish Catastrophe and Resistance VIII* (1970), s. 31-68.

-----, *Spain and the Jews in the days of the Holocaust and the Emancipation* (İbranice), (Tel Aviv, 1975).

-----, *Spain, the Jews and Franco* (Philadelphia, Jewish Publication Society, 1980).

Ehud Avriel, *Open the Gates* (New York, Random House ve Londra, 1975).

Şevket Sьreyya Aydemir, *İkinci Adam: İsmet İnцnь* (2 cilt, 2. Baskı, İstanbul, 1966-68).

-----, *Suyu Arayan Adam* (İstanbul, Remzi Kitabevi, 1965).

Cihat Baban, *Politika Galerisi* (İstanbul, Remzi Kitabevi, 1970).

Menahem Bader, *Sad Missions* (İbranice) (Acıklı Gцrevler) (Tel Aviv, 1954, gцzden geэirilmiş 2. Baskı, Tel Aviv, 1978).

John A. Bailey, *Lion, Eagle and Crescent: the Western Allies and Turkey in 1943, A Study of British and American Diplomacy in a Critical Year of the War,* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Georgetown Ьniversitesi, 1969).

Michael Balfour ve Julian Frisby, *Helmuth von Moltke: A Leader against Hitler* (Londra, Macmillan, 1972).

Elisabeth Barker, *British Policy in South-East Europe in the Second World War* (Londra, 1976).

Haim (Charles, Chaim) Barlas, *Rescue in the Days of the Holocaust* (İbranice: Hatzala Bi'yemey ha-sho'ah) (Tel Aviv, Bet-Lohame hageta'ot/Hakibbutz Hamehaud Kitabevi, 1975).

-----, "Operation Lithuanian Aliyah", (İbranice), *Research Papers on the Holocaust and Resistance. New Series, Collection A* (Tel Aviv, Hakkibutz Hamehaud, 1970), s. 246-255.

-----, "Meeting in İstanbul", (İbranice) *Masua 4* (Nisan 1976), s. 125-133.

Michael Barsley, Orient Express (New York, 1967).

Faik A. Barutэu, *Siyasi Anılar* (İstanbul, Milliyet, 1977).

İlhan Başgцz ve Howard A. Wilson, *Tьrkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatьrk* (Ankara, 1968).

Yehuda Bauer, *A History of the Holocaust* (New York, 1982).

-----, *Flight and Rescue: Brichah-The Organised Escape of the Jewish Survivors of Eastern Europe, 1944-1948* (New York, Random House, 1970).

-----, *From Diplomacy to Resistance: A History of Jewish Palestine, 1930-1945* (New York, Atheneum, 1973).

-----, *American Jewry and the Holocaust: The American Jewish Distribution Committee, 1939-1945* (Detroit, Wayne State University Press, 1981).

Yehuda Bauer ve Jacob Robinson, ed., *Guide to Unpublished Materials of the Holocaust Period* (6 cilt, Kudьs, Yad Vashem, 1970-1981).

Judith Tydor Baumel, ed., *Israel State Archives, Jerusalem* (New York, Garland, 1991).

Alfred Bдumler, *Alfred Rosenberg und der Mythos des 20. Jahrhunderts* (Mьnih, 1943).

Celal Bayar, *Celal Bayar Diyor ki, 1920-1950* (Ankara, 1964).

Ertuğrul Baydar, *İkinci Dьnya Savaşı İзinde Tьrk Bьtзeleri* (Ankara, Maliye, 1978).

Franзois Bedarida, *La Politique Nazie d'Extermination* (Paris, Albin Michel, 1989).

J.G. Beevor, *SOE: Recollections and Reflections, 1940-1945* (Londra, 1981).

J. Bowyer Bell, *Terror out of Zion: Irgun Zvai Leumi, Lehi and the Palestine Underground, 1929-1949* (New York, 1977).

Eliahu Ben Elissar, *La Diplomatie du IIIй Reich et les Juifs 1933-1939* (Paris, 1969).

Norman Bentwich, *The Rescue and Achievement of Refugee Scholars: The Story of Displaced Scholars and Scientists, 1933-1952* (The Hague, Martinus Nijhoff, Holanda, 1953).

Anne Benveniste, *Le Bosphore a la Roquette: La communaute judeo-espagnole a Paris (1914-1940)* (Paris, 1990).

Jean Jacques Bernard, *Le Camp de la mort lente (Compiйgne, 1941-1942)* (Paris, Albin Michel, 1944).

John Bierman, *Odyssey: The Last Grand Escape from Nazi-Dominated Europe* (New York, Simon ve Schuster, 1984).

Joseph Billig, *Le Commissariat Gйnйral aux questions Juives, 1941-1944* (3 cilt, Paris, Centre de Documentation Juive Contemporaine, 1955-1960).

-----, *Alfred Rosenberg dans l'action idйologique, politique et administrative du Reich hitlйrin: Inventaire commentй de la collection de documents conserves au center de Documentation Juive Contemporaine provenant des Archives du Reichsleiter et Minitre A. Rosenberg* (Paris, 1963).

-----, *L'Institut d'Йtude des Questions Juives: Officine franзaise des autoritйs nazies en France. Les inventaires des archives du Centre de Documentation Juive Contemporaine* (Paris, CDJS, 1974).

-----, "La Condition des Juifs en France", *Revue d'Histoire de la Deuxieme Guerre Mondiale VI* (1956), s. 23-55.

Faruk Hakan Bingьn, *Nazi Almanyası'ndan Kaзarak Tьrkiye'ye Sığınan Alman Bilim Adamı ve Sanatзılar* (Ankara Ьniversitesi Sosyal Bilimler Enstitьsь

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yьksek Lisans Tezi, 1990).

Andreas Biss, *A Million Jews to Save* (New York, Barnes, 1975).

Cyril Black, *Floyd Black, 1888-1983: A Remembrance by his Son* (Princeton, New Jersey, 1984).

Edwin Black, *Transfer Agreement* (New York, Macmillan, 1984).

Pier Blet, Robert A. Graham, Angelo Martini ve B. Shneider, *Actes et Documents du Saint Siege Relatifs a la Second Guerre Mondiale* (Roma, 11 cilt).

Louis Botrel, *Histoire de la franc-maɜonnerie franɜaise sous l'Occupation* (1940-1945) (Oaris, Detrad, 1988).

Phippe Bourdrel, *Histoire des Juifs de France* (Paris, Albin Michel, 1974).

Tom Bower, *Klaus Barbie: The Butcher of Lyons* (New York, Pantheon, 1983).

Steven Bowman, "Jews in Wartime Greece", *Jewish Social Studies* XLVIII/1 (1986) 48 (1), s. 45-62.

R. L. Braham, ed., *The Destruction of Hungarian Jewry* (2 cilt, New York, Macaristan Yahudileri Dьnya Federasyonu, 1963).

-----, *The Politics of Genocide: The Holocaust in Hungary* (2 cilt, Columbia University Press, New York, 1980).

Ernest Bramstead, *Goebbels and National Socialist Propaganda, 1925-1945* (Londra, 1965).

Joel Brand, *Desperate Mission* (New York, Grove, 1958).

Martin Brozsat, "Das deutsch-ungarische VerhДltnis und die ungarische Judenpolitik in der Jahren 1938-41", *Gutachten des Instituts fьr die Zeitgeschichte I* (1958), s. 183-200.

-----, "Das dritte Reich und die rumДnische Judenpolitik" *Gutachten des Instituts fьr die Zeitgeschichte I* (1958), s. 102-283.

Christopher Browning, *The Final Solution and the German Foregin Office: A Study of Referat D III of Abteilung Deutschland 1940-1943* (New York ve Londra, Holmes and Meier, 1978).

-----, "UnterstaatssekretДr Martin Luther and the Ribbentrop Foreign Office", *Journal of Contemprorary History* XII (1977), s. 313-344.

Vicki Caron, "Prelude to Vichy: France and the Jewish refugees in the Era of Appeasement", *Journal of Contemprorary History* XII (1977), s. 157-200.

Daniel Carpi, "The Italian Government and the Jews of Tunisia in World War II (June 1940-May 1943)" (İbranice), *Zion* LII (1987), s. 57-106.

-----, "Notes on the History of Jews in Greece during the Holocaust Period: The Attitude of Italians (1941-1943)", *Festschrift in Honor of Dr. George S Wise* (Tel Aviv, 1981), s. 25-62.

-----, "The Jews of Greece in the Holocaust Period (1941-43) and the behavior of the Italian occupation authorities", (İbranice), *Yalkut Moreshet*, no. 31 (1981), s. 7-39.

-----, "The Diplomatic Negotiations over the Transfer of Jewish Children from Croatia to Turkey and Palestine in 1943", *Yad Vashem Studies on the European Jewsih Catastrophe and Resistance* (Kudьs) XII (1977), s. 109-124.

-----, "Nuovi Documenti per la Storia Dell'Olocausto in Grecia: L'Attegiamento degli Italiani (1941-1943)", *Michael*, *On the History of the Jews in the Diaspora VII* (1981), s. 119-200.

-----, "The Italian Diplomat Luca Pietromarchi on his activities for the Jews of Croatia and Greece', (İbranice), *Yalkut Moreshet*, No. 33 (1982), s. 145-152.

-----, "The Mufti of Jerusalem, Haj Amin el-Huseini, and his Political Activity during the Second World War', (İbranice), *Hazionut 9* (1984), s. 286-316.

Robert Cecil, *The Myth of the Master Race: Alfred Rosenberg and Nazi Ideology* (Londra, Batsford, 1972).

Central Zionist Archives, *List of Archives and Collections of Documents Kept in the Central Zionist Archives* (Kudьs, 1965).

Centre de Documentation Juive Contemporaine, *Les Juifs sous l'Occupation: Recueil des Textes Officiels Franэais et Allemands, 1940/1944* (Paris, 1982).

Centre de Documentation Juive Contemporaine, *L'ativitй des Organisations Juives en France sous l'occupation* (Paris, 1983).

-----, *Le Statut des Juifs de Vichy: Documentation,* ed. Serge Klarsfeld (Paris, Association Les Fils et Filles des Dйportйs Juifs de France, 1990).

-----, *Drancy, 1941-1945* (Paris, 1991).

Centro di Documentazione Ebraica Contemporanea, (Milano), *Ebrei in Italia: Deportazione, resistenza* (Floransa, 1975).

Frederick Chary, *The Bulgarian Jews and the Final Solution, 1940-1944* (Pittsburgh, Pa., 1972).

Asher Cohen, "Le Peuple Aryen vu par le Commissariate General aux Questions Juives", *Revue d'Histoire de la Deuxieme Guerre Mondiale et des Conflicts Contemporains, XXXVI/141* (1986), s. 45-58.

N. W. Cohen, *Not Free to Desist: The American Jewish Committee, 1906-1966* (Philadelphia, Pa., 1972).

E. H. Cookridge, *The Orient Express* (New York, 1969).

Lewis Coser, *Refugee Scholars in America* (New Haven Conncticut, 1984).

Jan Cremer ve Horst Przytulla, *Exil Tьrkei: Deutschprachtige Emigranten in der Tьrkei 1933-1945* (Karl Lipp, 1981).

Alexander Dallin, *German Rule in Russia 1941-1945: A study of Occupation Policies* (New York, 1956).

Rae (Rachel) Dalven, *The Jews of Ioannina* (Philadelphia, Cadmus, 1990).

-----, "The Holocaust in Janina", *Journal of Modern Greek Studies* (Mayıs 1984), s. 87-103.

Luccy Davidowitz, *The War Against the Jews, 1933-1945* (Londra, 1975).

Basil Davidson, *Special Operations Europe: Scenes from the Anti-Nazi War* (New York, 1981).

Louis de Jong, *Die deutsche Fьnfte Kolonne im Zweiten Weltkrieg* (Stuttgart, 1959).

Renzo de Felice, *Storia degli ebrei italiani sotto il fascismo* (Torino, 1972).

D. J. Delivanis, "Thessaloniki on the Eve of World War I", *Balkan Studies* XXI/2 (1980), s. 191-201.

Selim Deringil, *Turkish Foreign Policy during the Second World war: An 'active' neutrality* (Cambridge University Press, Cambridge ve New York, 1989).

David Diamant, *Les Juifs dans la Rйsistance franзaişe, 1940-1944* (Paris, 1971).

Zanvel Diamant, "Jewish Refugees on the French Riviera", *Yivo Annual of Jewish Social Science VIII* (1953), s. 264-280.

Maria Antonia di Casola, *Turchia Neutrale (1943-1945): La Difesa degli Interessi nazionale dalle Pressioni Alleate* (2 cilt, Milano, 1984).

Eliyahu Dobkin, *Immigration and Rescue in the Years of the Holocaust* (İbranice), (Kudьs, Arachim, 1946).

Franзois Georges Dreyfus, *Histoire de Vichy: Vйritйs et Lйgendes* (Paris, Perrin, 1990).

Robert Dunn, *World Alive* (New York, 1956).

Nathan Eck, "The Rescue of Jews with the Aid of passports and Citizenship papers of Latin American States", *Yad Vashem Studies, No. 1* (1957), 125-152.

Blake Ehrlich, *Resitance: France 1940-1945* (Boston, Little Brown, 1965).

Amos Elon, *Timetable* (Garden City, New York, 1980).

Adolf von Ernsthausen, *Wende im Kuakasus. Ein Bricht* (Neckargemьnd, Almanya, 1958).

Philipp W. Fabry, *Die Sowjetunion und das Dritte Reich. Eine dokumentierte Geschichte der deutsch-sowjetischen Beziehungen von 1933-1941* (Stuttgart, 1971).

Carlo Falconi, *The Silence of Pius XII* (Boston, Little Brown, 1970).

S. Fauch, "Das deutsch-bulgarische Verhдltnis 1939-44 und seine Reckwirkung auf die bulgarische Judenpolitik", *Gutachten des Instituts fьr Zeitgeschichte II* (1966), 46-59.

Henry Feingold, *The Politics of Rescue. The Roosvelt Administration and the Holocaust, 1938-1945* (New Brunswick, N.J., Rutgers University Press, 1970).

Mary Felstiner, "Commander of Drancy: Alois Brunner and the Jews of France", *Holocaust and genocide Studies II/1* (1987), s. 21-47.

W. Filchenfeld, D. Michaelis ve L.Pinner, *Ha'avara Transfer nach Palastia und Einwanderung Deutschen Juden, 1933-1939* (Tьbingen, 1972).

Stephen Fischer-Galati, "Fascism, Communism and the Jewish Question in Romania", *Jews and non-Jews in Eastern Europe, 1918-1945*, ed. Bela Vago ve George Mosse (New York ve Kudьs, 1974).

Donald Fleming ve Bernarda Bailyn, eds., *The intellectual Migration: Europe and America, 1930-1960* (Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1969).

Etienne Fouilloux, "Extraordinaire Ambassadeur Mgr. Roncalli a Paris (1944-1953)", *Revue Historique*, cilt 279 (1), s. 101-128.

Hizkia M. Franco, *Les Martyrs juifs de Rhodes et de Cos* (Elisabethville, Katanga, 1952).

Henry Friedlander ve Sybil Molton, ed., *Archives of the Holocaust: An international Collection of Selected Documents* (18 cilt, New York, Garland, 1990).

-----, *Bundesarchiv of the federal Republic of Germany, Koblenz* (New York, Garland, 1992).

-----, *Zentrale Stelle der Landesjustizverwaltungen, Ludwigsburg* (New York, Garland, 1992).

Saul Friedlander, *Pie XII et le IIIй Reich* (Paris, Seuil, 1964); *Pius XII and the Third Reich* (New York, Knopf, 1966).

Philip Friedman, "The Karaits under Nazi rule", *On the Track of Tyranny* (Londra, 1960), s. 97-123 ve *Roads to Extinction: Essays on the Holocaust*, ed., Philip Friedman ve Ada June Friedman (New York ve Philadelphia, Jewish Publication Society of America, 1980), s. 153-175.

Saul Friedman, *No Haven for the Oppressed: United States Policy Toward Jewish Refugees, 1938-1945* (Detroit, Michigan, 1973).

Cevat Geray, *Tьrkiye'den ve Tьrkiye'ye Gцзler ve Gцзmenlerin İskвnı: 1923-1961* (Ankara, Ankara Ьniversitesi Siyasal Bilgiler Fakьltesi Maliye Enstitьsь Yayını, 1962).

Benjamin Gil, *Aliyah Pages: Thirty Years of Immigration to Eretz Israel, 1919-1949* (İbranice), (Kudьs, Jewish Agency Aliyah Department, 1950).

Martin Gilbert, *Auschwitz and the Allies* (New York, 1981).

Johanes Glasneck, *Methodender Deutsch Faschistestschen Propaganda-tдtigheit in der Tьrkei vor und Wahrend des Zweites Weltkrieges* (Halle, 1966).

Mahmut Goloğlu, *Milli Şef Dцnemi* (Ankara, 1974).

Peter Gosztony, *Hitlers Fremde Heere: Das Schicksal der nichtdeutschen Armeen im Ostfeldzug* (Viyana, 1976).

W. P. Green, "The Fate of Oriental Jews in Vichy France", *Wiener Library Bulletin, XXXII* (1979), No. 49, s. 40-50.

-----, "The Nazi Racial Policy toward the Karaits', *Soviet Jewish Affairs*, VIII/2 (1978), s. 36-44.

A. A. Gretschko, *Die Schlacht um den Kaukasus* (Berlin, 1969).

Natan Grinberg, *Hitleriskiyat natisk sa unishtojavone ot Bulgaria* (Tel Aviv, 1961).

Moşe Grosman, *Dr. Markus (1870-1944)* (İstanbul, As, 1992).

Kurt Grossman, *Emigration: Geschichte der Hitler-Flьchlinge 1933-45* (Frankfurt/Main, 1969).

Yitzhak Gruenbaum, In Days of Destruction and Holocaust (İbranice) (Kudьs, 1946).

Naim Gьleryьz, "Temmuz 1944-Rodos: Selahattin Ыlkьmen ve Matilde Turiel", *Şalom*, 25 Nisan 1990.

-----, "Tьrk Konsolosu'nun цlьmden dцndьrdьğь 42 Yahudi", *Yaşam* (*Şalom'un* aylık eki), Ağustos 1986, s. 10-13.

Lewis Hagen, *The Secret War for Europe* (New York, 1968).

Peter Hebblethwaite, *Pope John XXIII* (New York, 1985).

Anthony Heilbut, *Exiled in Paradise: German Refugee Artists and Intellectuals in America from 1930s to the Present* (New York, Viking, 1983).

Jonathan Helfand, ed., *Yeshiva University of New York* (New York, Garland, 1991).

Ivo Herzer, Klaus Voigt ve James Burgwyn, eds., *The Italian Refugee: Rescue of Jews During the Holocaust* (Washington DC, Catholic University of America Press, 1989).

Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews: Revised and Definitive Edition* (3 cilt, New York ve Londra, Holmes and Meier, 1985).

Raul Hilberg, *La Destruction des Juifs d'Europe* (Paris, Fayard, 1988).

Andreas Hillgruber, *Die Rдumung der Krim 1944* (Frankfurt/Main, 1959).

-----, *Die Einbau der verbьndeten Armeen in die Deutsche Ostfront, 1941-1944* (Frankfurt/Main, 1960).

F. H. Hinsley, *British Intelligence in the Second World War* (3 cilt, Londra, 1979-1984).

Ernst E. Hirsch, *Ьniversite Kavramı ve Tьrkiyedeki Gelişimi* (İstanbul, Fakьlteler Matbaası, 1979).

-----, *Hatıralarım,* (Ankara, 1985).

Yair Hirschfeld, *Deutschland und Iran in Spielfeld der Machte, Internationale Beziehungen unter Reza Shah, 1921-1941* (Dьsseldorf, 1980).

Ira Hirschmann, *Caution to the Winds* (New York, 1982).

-----, *Life Line to a Promised Land* (New York, Vanguard, 1946).

Lukasz Hirszowics, *The Third Reich and the Arab East* (Londra, Routhledge Kegan Paul, 1966).

Peter Hoffman, *The History of the German Resistance, 1933-1945* (Cambridge, Mass., 1977).

-----, "Roncalli in the Second World War: Peace Initiatives, the Greek Famine and the Persecution of the Jews", *Journal of Ecclesiastical History*, XL (1989), s. 74-99.

Gary Hogg, *Orient Express* (New York, 1969).

Ariel Horwitz, "Menahem Bader's Mission in İstanbul and the Contacts of Hashomer-Hatzair with European Jewry", (İbranice), *Yalkut Morshet*, No. 35 (Nisan 1983), s. 152-202.

Heinz Hцhne, *The Order of the Death's Head* (Londra, 1970).

Heinz Hцhne, *Canaris* (New York, 1979).

Hans-Joachim Hoppe, "Bulgarian Nationalities Policy in Occupied Thrace and Aegean Macedonia", *Nationalities Papers*, XIV/1-2 (1986, s. 89-100.

-----, "Germany, Bulgaria, Greece: their Relations and Bulgarian Policy in Occupied Greece", *Journal of the Hellenic Diaspora* XI/3 (1984), s. 41-54.

H. Stuart Hughes, *Prisoners of Hope: The Silver Age of the Italian Jews, 1924-1974* (Cambridge, Mass. Harvard University Press, 1983).

Paula Hyman, *From Dreyfus to Vichy: The Remaking of French Jewry, 1906-1939* (Columbia University Press, New York, 1979).

Carol Iancu, *Les Juifs en Roumanie, 1906-1919* (University de Provence, Fransa, 1978).

Eri Jabotinsky, *The Sakariya Expedition: A Story of Extra-Legal Immigration into Palestine* (Johannesburg, Gьney Amerika, 1945).

Hans-Adolf Jacobsen, *1939-1945 Der Zweite Weltkrieg in Chronik und Dokumenten* (Bonn, 1961).

-----, *Nationalsozialistische Aussenpolitik, 1933-1938* (Frankfurt ve Berlin, 1968).

Eberhard Jackel, *Frankreich in Hitlers Europa. Die deutsche Frankreichpolitik im Zweiten Weltkrieg* (Stuttgart, 1966).

Gotthard Jдschke, *Die Tьrkei in den Jahren 1935-1941* (Leipzig, 1943).

-----, *Die Tьrken in Den Jahren 1942-1951* (Wiesbaden, 1955).

-----, *Tьrkiye Kronolojisi (1938-1945)* (Ankara, Tьrk Tarih Kurumu, 1990).

Yeshayahu Jelinek, "The Holocaust and the Internal Policies of the Nazi Satellites in Eastern Europe: A Comparative Study", *The Nazi Holocaust*, ed., M. Rmarrus, 4. *The Final Solution Outside Germany, cilt 1* (Westport ve Londra, Meckler, 1989), s. 291-296.

Jewish Agency, *Report on Activities in the years 1940-1946* (İbranice).

(Papa John XXIII), *Giovanni XXIII, Il Patore. Corrispondenza dal 1911 al 1963 con i preti del Sacro Cuore di Bergamo* (Padova, 1982).

Carlos Caballero Jurado, *Foreign Volunteers of the Wehrmacht, 1941-1945* (Londra, Osprey, 1983).

Isaac Kabeli, "The Resistance of the Greek Jews", *YIVO Annual of Jewish Social Sciences VIII* (1953), s. 281-288.

David Kahn, *Hitler's Spies: German Military Intelligence in World War II* (New York, 1978).

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl* (Ankara, Bilgi, 1968).

Kemal Karpat, *Turkey's Politics: The Transition to a Multi-Party System* (Princeton N.J., 1959)

R. Kashani, *The Jewish Communities in Turkey* (İbranice), (Kudьs, 1968).

Andrй Kaspi, Serge Klarsfeld ve Georges Wellers, *La France et le Question Juive* (Paris, Messinger, 1981).

Robert Katz, *Black Sabbath. The Politics of Annihilation. The Harrowing Story of the Jews of Rome, 1943: A Journey through Crime against Humanity* (Londra, Barker, 1969).

Nathanian Katzburg, "British Policy on Immigration to Palestine during World War II", Yad Vashem, *Rescue Attempts during the Holocaust* (Kudьs, 1977), s. 183-203.

Arslan Kaynardağ, "Ьniversitelerimizde ders veren Alman felsefe profesцrleri", Tьrkiye Felsefe Kurumu, *Tьrk Felsefe Araştırmalarında ve Ьniversite Lğretiminde Alman Filozofları* (Ankara, 1986), s. 1-31.

Andreas Kazamais, *Education and the Quest for Modernity in Turkey* (Londra, 1966).

Nissim Kazzaz, "The Influence of Nazism in Iraq and Anti-Jewish activity, 1933-1941", (İbranice), *Pe'amim*, No. 29 (1986), s. 48-71.

Yitzhak Kerem, "Efforts to Rescue the Jews of Greece during the Second World War", (İbranice), *Pe'amim*, No. 27 (1986), s. 77-109.

-----, "Immigration Patterns from Greece to the Ottoman Empire in the 19th Century", Minnesota Ьniversitesi'nde 14-19 Ağustos 1988 tarihinde yapılan Osmanlı цncesi ve Osmanlı dцnemi Uluslararası Araştırma Komitesi Sempozyumu.

-----, "The Bulgarian Deportation of the Jews of Macedonia, Pirot and Thrace", *Association for Jewish Studies Annual Conference*, Boston Massachusets, 17-19 Aralık 1989.

Jom Kimche ve David Kimche, *The Secret Roads: The Illegal Migration of a People, 1938-1948* (Londra, Secker ve Warburg, 1951).

Alexandros Kiroeff, "Documents: The Jews in Greece, 1941-1944: Eyewitness Accounts", *Journal of the Hellenic Diaspora* XII/3 (1985), s. 5-32.

Serge Klarsfeld, *Memorial to the Jews Deported from France, 1942-1944: Documentation of the deportation of the victims of the Final Solution in France* (New York, Beate Klarsfeld Foundation, 1983).

-----, *Vichy-Auschwitz: Le Role de Vichy dans la Solution Finale de la Question Juive en France, 1943-1944* (2 cilt, Paris, Fayard, 1985).

-----, *Drancy, 1941-1944* (Paris, 1988).

-----, *1941: Les Juifs en France: Prйludes a la Solution Finale* (Paris, 1991).

Ruth Kluger ve Peggy Mann, *The Last Escape: The Launching of the Largest Secret Rescue Movement of all Times* (New York, Doubleday, 1973, Los Angeles, Pinnacle, 1978).

Hughe Knatchbull-Huggessen, *Diplomat in Peace and War* (Londra, 1949, 2. Baskı, 1968).

Cemil Koзak, *Tьrkiye'de Milli Şef Dцnemi, 1938-1945* (Ankara, 1989).

Teddy Kolleck, *One Jerusalem* (İbranice), (Tel Aviv, Maariv Bookshop, 1979).

Barukh Konfino, *Illegal Immigration from the Shores of Bulgaria, 1938-1940* (İbranice), (Tel Aviv, 1965).

Bilge A.Kцksal-İlkin Rasih, *Tьrkiye'de İktisadi Politikanın Gelişimi (1923-1973)* (İstanbul, Yapı ve Kredi Bankası, 1973).

W. Krausnick, *Anatomy of the SS State* (Londra, 1970).

Lothar (Ludwig) Krecker, *Deutschland und die Tьrkei im Zweiten Weltkrieg* (Frankfurt/Main, 1964).

Brue Kuniholm, *The Origins of the Cold War in the Near East* (Princeton, New Jersey, 1978).

Uri M. Kupferschmidt, "The Maronite Patriarch Arida and the Jews persecuted by the Nazis", (İbranice), *Pe'amim*, No. 29 (1986) 72-80.

Yuluğ Tekin Kurat, *İkinci Dьnya Savaşı'nda Tьrk-Alman Ticaretindeki İktisadi Siyaset* (Ankara, 1961).

Th. Lavi, *Yeudei Romania be Mouvak al ha Atsala* (İbranice, 1962).

-----, “The Background to the rescue of Romanian Jewry during the Period of the Holocaust”, *Jews and the Non-Jews in Eastern Europe 1918-1945*, ed. Bela Vago ve George Mosse (New York ve Kudьs, 1974).

-----, “Documents on the Struggle of Rumanian Jewry for Its Rights during the Second World War”, *Yad Vashem Studies* IV (1960), s. 261-315.

Haim Lazar-Litai, *Despite It All: The Aliyah Bet of the Jabotinsky Movement* (İbranice), (Tel Aviv, 1988).

Lucien Lazare, *La Rйsistance juive en France* (Paris, Stock, 1987).

Jenny Lebel, “The Holocaust in Yugoslavia-Communities in Macedonia, Pirot and Kosovo” (İbranice), *Pe'amim*, No. 27 (1986), s. 62-76.

Paul Leverkьhn, *German Military Intelligence* (Londra, Weidenfeld and Nicolson ve New York, 1954).

Paul Leverkьhn, *Der gehieme Nachrichtendienst der deutschen Wehrmacht im Krieg* (Frankfurt, 1957).

Avner Levi, “The Jews of Turkey on the Eve of the Second World War and During the War”, (İbranice), *Pe'amim*, No. 27 (Tel Aviv, 1986), s. 32-47.

Claude Levy ve Paul Tillard, *La Grande Rafle du vel d'Hiv (16 juillet 1942)* (Paris, Laffont, 1967).

Gunter Lewy, *The Catholic Church and Nazi Germany* (Londra, 1964).

Chaim Lipschitz, *Franco, Spain, the Jews and the Holocaust* (New York, Ktav, 1983).

Zdenko Lцwenthal, *The Crimes of the Fascist Occupants and their Collaborators against Jews in Yugoslavia* (Belgrad, 1957).

E.Ludsuveit, “Der deutsche Imperialismus in der Tьrkei wдhrend des Zweiten Weltkriges”, *Studien zur Kolonial geschichte und Geschichte der nationalen und kolonialen Brfeiungsbewegung*, vol. X/XI (1964).

James Mandalian, “Dro-Drastamat Kanayan”, *The Armenian Review II* (1958).

-----, “Geregin Nezhdeh”, *The Armenain Review I* (1957).

Meir Mardor, *Strictly Illegal* (Londra, 1964).

Michael R. Marrus ve Robert O. Paxton, *Vichy et les Juifs* (Paris, Calmann-Levy, 1981).

-----, *Vichy, France and the Jews* (New York, Basic Books, 1981, Schocken, 1983).

Michael R. Marrus, ed., *The Nazi Holocaust: Historical Articals on the Destruction of European Jews* (15 cilt, 9., Westport ve Londra, Meckler, 1989).

Michael R. Marrus ve Robert O. Paxton, "The Nazis and the Jews in Occupied Western Europe, 1940-1944", *Journal of Modern History LIV* (1982), s. 687-714.

Renй Massigli, *La Turquie devant la guerre. Mission a Ankara* (Paris, Plon, 1964).

John Masterman, *The Double Cross System in the War of 1939 to 1945* (New York, Haven, Conn., 1972).

Alexander Matkovsky, "The Destruction of Macedonian Jewry in 1943", *Yad Vashem Studies III* (1959), s. 203-258.

-----, *A History of the Jews in Macedonia* (Ьskьp, 1982).

Mary Matossian, *The Impact of Soviet Policies in Armenia* (Leiden, 1962).

Guiseppe Mayda, *Ebrei sotto Salo: La persecuzioni antisemita 1943-1945* (Milano, 1978).

Richard Meinertzhagen, *Middle East Diary, 1917-1956* (Londra, 1959).

John Mendelsohn ve Donald Detweiler, eds, *The Holocaust: Selected Documents*, (18 cilt, New York, Garland, 1982).

John Mendelsohn, ed., *Deportation of the Jews to the East* (New York, Garland, 1981).

John Mendelsohn, 'The Holocaust: records in the National Archives on the Nazi Persecution of the Jews', *Prologue XVI* (1984), s. 23-29.

Ali Kemal Meram, *İsmet İnцnь ve İkinci Cihan Harbi* (İstanbul).

Lucillo Merci, Joseph Rochlitz ve Menahem Shelach, "Excerpts from the Salonika Diary of Lucillo Merci (Şubat-Ağustos 1943)", *Yad Vashem Studies*, VIII (1987), s. 293-323.

Ahmet Meriз, *Varlık Vergisinin Satılmış Kahramanı Faik Цkte'ye Aзık Mektup* (İstanbul, 1951).

Meir Michaelis, *Mussolini and the Jews: German-Italian Relations and the Jewish Question in Italy, 1921-1945* (Londra, Institute for Jewish Affairs, New York, Oxford University Press, 1978).

-----, "The Holocaust in Italy, 1943-1945" (İbranice), *Pe'amim*, No. 28 (1986), s. 5-27.

-----, "The Attitude of the Fascist Regime to the Jews in Italy", *Yad Vashem Studies*, No. 4 (1960), s. 7-41.

Marshall Miller, *Bulgaria during The Second World War* (Stanford, California, 1975).

Sybil Milton and Roland Kleming, eds. *Bildarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin* (2 cilt, New York, Garland).

Sybil Milton, ed. *American Jewish Distribution Committee, New York* (3 cilt, New York, Garland, 1992).

Maurice Moch et Alan Michel, *L'ĭtoile et la francisque: Les institutions juives sous Vichy* (Paris, Cerf, 1990).

M. Molho ve J.Nehama, *In Memoriam: Hommage aux Victimes Juives des Nazis en Grĭce* (genişletilmiş 2. basım, Selanik, 1973).

Anne Morelli, "Les diplomates italiens en Belgique et la question juive, 1938-1943", *Bulletin de l'Institut Historique Belge de Rome LIII-LIV* (1983-4), s. 357-407.

Aryeh Morgenstern, *The Agency's Joint Rescue Committee, 1943-1945*, (İbranice), *Yalkut Moreshet XIII* (Haziran 1971), s. 60-103.

John Morley, *Vatican Diplomacy and the Jews during the Holocaust, 1939-1943* (New York, Ktav,1980).

Amnon Netzer, "Anti-Semitizm in Iran, 1925-1950", (İbranice), *Pe'amim*, No. 29 (1986), s. 5-31.

Roberto Morozzo della Rocca, "Roncalli Diplomatico in Turchia e Grecia (1935-1944)", *Critianesimo nella Storia,* VIII/2 (1987), s. 33-72.

V. A. Muradiak, *et al*, eds, *Sovyetskaya Armeniia v Gody Velikoi Otechestevennoi Voiny, 1941-1945: Sbornik Dokumentov i materailov* (Erivan, 1975).

Nadir Nadi, *Perde Aralığından* (İstanbul, 1964).

Nichlas Nagy-Talavera, *The Green Shirts and Others: A History of Fascizm in Hungary and Rumania* (Stanford, California, 1970).

Fritz Neumark, *Zuflucht am Bosphor* (Frankfurt, 1980).

Francis Nicosia, *The Third Reich and the Palestine Question* (Londra, Tauris, 1985).

Rudolf Nissen, *Erinnerungen eines Chirurgen* (Stuttgart, 1969).

Dalia Ofer, *Escaping the Holocaust: Illegal Immigration to the Land of Israel, 1939-1944* (New York, Oxford University Press, 1990).

-----, "The Activities of the Jewish Agency delegation in Istanbul in 1943", *Rescue Attempts during the Holocaust: Proceedings of the Second Yad Vashem International Historical Conference, Kudьs, 8-11 Nisan 1974* (Kudьs, Yad Vashem, 1977), s. 435-450.

-----, “Aid and Rescue Activities of the Palestinian Delegation in İstanbul, 1943” (İbranice), *Yalkut Moreshet XIV*, (Kasım, 1972), s. 33-58.

Nissan Oren, “The Bulgarian Exception: A Reassessment of the Salvation of the Jewsih Community”, *Yad Vashem Studies VII* (1968), s. 83-106.

Dietrich Orlow, *The Nazis in the Balkans* (Pittsburgh, Pa., 1968).

Faik Ықte, *Varlık Vergisi Faciası* (Ankara, 1951).

Zehra Ынder, *Die Тьrkische Aussenpolitik im Zweiten Weltkrieg* (Мьnih, 1977).

Кьzım Ызtьrk, *Тьrkiye Cumhuriyeti Нькьmetleri ve Programları* (İstanbul, 1968).

George Paloczi-Horvath, *The Undefeated* (Londra, 1959).

Jean-Louis Panicacci, “Les Juifs et la question juive dans le Alpes-Maritimes de 1939 a 1945”, *Rescherches rйgionales Cфte d’azur et contrйes limitrophes: Bulletin trimestriel*, s. 239-330.

Franz von Papen, *Memoirs* (Londra, Deutsch, 1952).

Robert O. Paxton, *Vichy France: Old Guard, New Guard* (Princeton University Press, 1966).

William R. Perl, *The Four-Front War: From the Holocaust to the Promised Land* (New York, Crown, 1979).

Davis Wingeate Pike, “Les Forces Allemandes dans le Sud-Oest de la France, Mai-Julliet 1944”, *Guerres Mondiales et Conflits Contemporains, XXXVIII/152* (1988), s. 3-24.

Max Pinl ve Lux Furtmuller, “Mathematicians under Hitler”, *Leo Black Institute Yearbook* XVIII (1973), s. 129-182.

Edward Pinsky, “Cooperation Among American Jewish Organisations in their Efforts to Rescue European Jewry during the Holocaust, 1939-1945”, Basılmamış Doktora Tezi, New York Ьniversitesi (1980).

A. Pinto ve D. Pinto, *Stradanje Sarajevskih Jevreja pod Ustashkim Rezhimom* (Saraybosna, 1974).

I. S. O. Playfair, *The Mediterranean and the Middle East* (6 cilt, Londra, 1954-1987).

Leon Poliakov ve Jacques Sabille, ed., *Jews under the Italian Occupation* (Paris, 1955).

Leon Poliakov ve Josef Wulf, ed., *Das Dritte Reich und seine Diener: Dokumente* (Berlin, 1956).

Dina Porat, *An Entangled Leadership: the Yishuv and the Holocaust, 1942-1945* (İbranice) (Tel Aviv, Am Oved, 1986).

-----, *The Blue and the Yellow Stars of David: The Zionist Leadership in Palestine and the Holocaust, 1939-1945* (Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1990).

Y. Porath, *The Palestinian Arab National Movement* (2 cilt, Londra, 1977).

Pearl Liba Preschel, *The Jews of Corfu* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, New York Ьniversitesi, 1984).

Luigi Preti, *Impero fascista ed ebrei* (Milano, 1968).

Roman Rainero, "I rapporti italo-turchi nel periodo fascista", *Il Vetro* XXIII/2-4 (Mart-Ağustos 1979).

Maurice Rajsfus, *Drancy; Un camp de concentration trйs ordinaire, 1941-1944* (Paris, Manya, 1991).

David A. Recanati, ed., *Zikhron Saloniki: Grandezi i Destruyicion de Yeruchalaim del Balkan* (Tel Aviv, 1971-1972).

Gerald Reitlinger, *The Final Solution* (2. gцzden geэirilmiş baskı, Londra, 1968).

-----, *The SS: Alibi of a Nation, 1922-1945* (Englewood Cliffs, N. J., 1981).

George Rendell, *The Sword and the Olive. Recollections of Diplomacy and the Foreign Service, 1913-1954* (Londra, Murray, 1957), *Rescue Activities from İstanbul, 1940-1945* (İbranice) (Kudьs, 1969).

Moshe Resel, *The Mefkure File* (İbranice) (Tel Aviv, 1981).

Ernst Reuter, *Schriften-Reden, Zweiter Band: Artikel, Frief, Reden 1922 bis 1946*, ed., Hans J. Reichhardt (Berlin, 1973).

Vittoro Ugo Righi, *Papa Giovanni XXIII sulle rive del Bosforo* (Padova, İtalya, 1971).

Emmanuel Ringelblum, *Polish-Jewish Relations during the Second World War* (Jerusalem, Yad Vashem, 1974, New York, Fertig, 1976).

Michel Roblin, *Les Juifs de Paris* (Paris, Picard, 1952).

Jurgen Rohwer, *Die Versenkung der Jьdischen Flьchtlingstransporter Struma und Mefkura im Schwarzen Meer Februar 1942-August 1944* (Frankfurt/Main, Graefe, 1964).

Iasha Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941-1945: Zrtve Genocida i Ucesnici NOR* (Yugoslavya Yahudileri, 1941-1945: Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda Soykırım ve Katılanların Kurbanları), (Belgrad, 1980).

Etienne Rosenfeld, *De Drancy a ces camps dont on ne parle pas* (Paris, Harmattan, 1991).

Dominique Rossignol, *Vichy et les Francs-Maзons* (Paris, Lattйs, 1981).

Cecil Roth, "The Last days of Jewish Salonica", Commentary no. 10 (Temmuz 1950), s. 49-55.

Werner Rцder ve Helbert Strauss, *Biographisches Handbuch der Deutschsprachigen Emigration nach 1933/International Biographical Dictionary of Central European Emigrees, 1933-1945* (Institьte fьr Zeitgeschichte Mьnchen and Research Foundation for Jewish Immigration, New York), cilt 1 (Mьnih, New York, Londra, Paris, 1980).

Barry Rubin, *The Arab States and the Palestine Conflict* (Syracuse, N.Y., 1980).

-----, *Istanbul Intrigues: A True-Life Casablanca* (New York, 1989).

Arthur Ruppin, *Three Decades of Palestine* (Westport, Conn., 1975).

Alexander Rustow, *Freedom and Domination* (Princeton, New Jersey, 1980).

Donna Frances Ryan, "Vichy and the Jews: The Example of Marseilles", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Georgetown Ьniversitesi, 1984).

Giacomo Saban, "Ebrei di Turchia", *La Rassegna Mensile di Israel*, XLIX (Ocak-Nisan 1983).

-----, "Ebrei di Turchia (2): Gli Anni Difficili", *La Rassegna Mensile di Israel*, LVI (Ocak-Ağustos 1990), s. 161-189.

Jacques Sabille, *Les Juifs de Tunisie sous Vicchy et l'Occupation* (Paris, 1954).

-----, "Attitude of the Italians to the Jews in Occupied Greece", *The Jews under Italian Occupation,* ed. Leon Poliakov ve Jacques Sabille (Paris, 1955).

Yasmut Savas, *Biographische Studien zu Bedeutenden Deutschprachigen Arzten in der Tьrkei* (Giessen, 1987).

J. Schechtman, *The Life and Times of Vladimir Jabotinsky* (New York, 1961).

H. D. Schmidt, "The Nazi Party in Palestine and the Levant, 1932-1939", *International Affairs* XXVIII/4 (Ekim 1952), s. 460-469.

Ehrengard Schramm-von Thadden, *Griechenland und die Grossmдchte im Zweiten Weltrkrieg* (Wiesbaden, 1955).

P.E. Schramm, *Kriegstagebьch des Oberkommandos der Wehrmacht* (Frankfurt/m, 1965).

Bernard Schrцder, *Deutschland und der Mittlere Osten im Zweiten Weltkrieg* (Gцttingen, 1975).

Zekeriya Sertel, *Hatэrladэklarэm* (İstanbul, 1977).

Moshe Sevilla-Sharon, *Tьrkiye Yahudileri* (İstanbul, İletişim, 1992).

Errikos Sevillias, *Athens, Auschwitz* (Port Jefferson, N.Y., Cadmus, 1984 ve New York, Lycabettus, 1987).

Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey* (2 cilt, Cambridge University Press, 1976 ve sonraki yayınlar).

Stanford J. Shaw, *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic* (Londra, Macmillan ve New York, New York University Press, 1991).

Menahem Shelah, "The Holocaust in Yugoslavia-The Communities in Serbia and Crotaia" (İbranice), *Pe'amim*, No. 27 (1986), s. 31-61.

A. J. Sherman, *Island Refuge: Britain and Refugees from the Third Reich, 1933-1939* (Londra, 1973).

Gйrard Sivain, *La Question Juive en Europe, 1933-1945* (Paris, Clattes, 1985).

Rachel Simon, "The Jews of Libya on the Eve of the Holocaust", (İbranice), *Pe'amim*, No. 28 (1986), s. 44-78.

Ruggero Simonato, "Il Carteggio tra A. G. Roncalli e C. Costantini (1936-1956)", *Cristianesimo nella Storia*, VII/3 (1986), s. 515-552.

Yehuda Slutsky, *History of the Haganah* (İbranice), (Tel Aviv, 3 cilt, 1967-1973), cilt III, *From Resistance to War* (Tel Aviv, Am Oved Yayınevi, 1972).

Jacqueline Soferman, "Anti Jewish Legislation in Bulgaria, 1940-1942, and the Response it Aroused", (İbranice), *Pe'amim*, No. 27 (1986), s. 143-168.

Aryeh Steinberg, *International Aspects of Jewish Immigration From and Through Rumania, 1938-1947* (İbranice), (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hayfa Ьniversitesi, 1984).

Lucienne Steinberg, *Les Allemands en France, 1940-1944* (Paris, Albin, Michel, 1980).

Maxime Steinberg, *L'Etoile et le Fusil: 1942: Les cent Jours de la Deportation des Juifs de Belgique* (Brьksel, 1984).

Eric Steiner, *The Story of the 'Patria'* (New York, Soykırım Kьtьphanesi, 1982).

Eliahu Stern, "The Contacts Between the Delegation in İstanbul and Polish Jewry", (İbranice), *Yalkut Moreshet*, No. 39 (Mayıs 1985), s. 135-152.

Fritz Stern, *Ernst Reuter* (Berlin, 1976).

Herbert A. Strauss, "Jewish Emigration from Germany: Nazi Policies and Jewish Responses", *Leo Black Inst. Year Book* (İngiltere), XXV (1980), s. 313-361.

Zosa Szajkowski, *Analytical Franco-Jewish Gazeteer*, 1939-1945 (Paris, 1966).

-----, *Jews and the French Foreign Legion* (New York, 1975).

TC Dışişleri Bakanlığı, *Tьrkiye Dış Politikasının 50 yıl: İkinci Dьnya savaşı Yılları (1939-1946)* (Ankara, Tьrkiye Dışişleri Bakanlığı, Araştırma ve Siyasi Planlama Genel Mьdьrlьğь).

A. Mennan Tebelen, *Carnet d'un Diplomate* (Paris, 1950).

Yahya Tezel, *Cumhuriyet Dцneminin İktisadi Tarihi, 1923-1950* (Ankara, 2. Basım, 1986).

Jurgen Thorwald, *The Illusion: Soviet Soldiers in Hitler's Armies* (New York, Harcourt Brace, 1975).

Lise Tiano, *L'Immigration et l'installation en France des Juifs grecs et des Juifs turcs avant la Second Guerre Mondiale* (Yayınlanmamış tez, Paris X, 1981).

Heinz Tillmann, *Deutschlands Araberpolitik im Zweiten Weltkrieg* (Berlin, 1965).

Jean Tournox, *Le royaume d'Otto* (Paris, 1982).

Isaiah Trunk, *Judenrat: The Jewish Councils in Eastern Europe under Nazi Occupation* (New York, Macmillan, 1972).

Pars Tuğlacı, *Zağdaş Tьrkiye* (3 cilt İstanbul, 1987-1990).

Feridun Fazıl Tьlbentзi ve Mьnir Mьeyyet Berkman, *İkinci Cihan Harbi Kronolojisi (1939-1945)* (Ankara, 4 cilt, Başvekalet Basın ve Yayın Umum Mьdьrlьğь, 1943-1945).

Bela Vago, "Political and Diplomatic Activities for the Rescue of the Jews of Northern Transylvania, June1944-February 1945", *Yad Vashem Studies* VI (1967).

Nadejda S. Vasileva, "On the Catastrophe of the Thracian Jews", *Yad Vashem Studies,* No. 3 (1959), s. 295-302.

Eberhard von Mackensen, *Vom Bug zum Kaukasus: Das III. Panzerkorps im Feltzug gegen Sowjetrussland 1941/42* (Necakrgemьnd, Almanya, 1967).

Patrick von zur Muhlen, *Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern. Der Nationalismus der sowjetischen Orientvolker im Zweiten Weltkrieg* (Dьsseldorf, Droste, 1971).

Maurice Voutey, "Les Persecutions racials en Cote d'Or: Contribution a l'Etude des Arrestations", *Revue d'Histoire de la Deuxieme Guerre Mondiale* (Fransa), XXXI (1981), s. 17-30.

Bernard Wasserstein, *Britain and the Jews of Europe, 1939-1945* (Oxford ve Londra, Institute of Jewish Affairs, 1979).

David Weinberg, *Les Juifs a Paris de 1933 a 1939* (Paris, Calmann-Lйvy, 1944).

Edward Weisband, *Turkish Foreign Policy, 1943-1945* (Princeton University Press, Princeton, N.J., 1973).

Alex Weissberg, *Advocate for the Dead: The Story of Joel Brand* (Londra, 1956, 1960).

Michael Weissmandl, *From the Straits* (İbranice), (Kudьs, 1960).

Haim Weizmann, *The Letters and Papers of Chaim Weizmann,* cilt XX, seri A. July 1940-January 1943, ed., Michael J. Cohen (New Brunswick, N.J., 1974).

Georges Wellers, *De Drancy a Auschwitz* (Paris, 1946).

Horst Widmann, *Exil und Bildungshilfe: Die deutschsprachige akademische Emigration in die Tьrkei nach 1933, mit einer Bio-Biblographie der emigrierten Hochschullehrer in Anhang* (Bern/Frankfurt Main, 1973).

World Zionst Organization, *The Central Zionist Archives* (Kudьs, 1970).

David Wyman, *The Abandonment of the Jews: American Policy and the Holocaust, 1941-1945* (New York, Pantheon, 1984).

Yad Vashem, "Biyografik Seriler (YIVO)", cilt I, J. Robinson ve P. Friedman, *Guide to Jewish History under Nazi Impact* (Kudьs, 1960).

Leni Yahil, *The Holocaust: The Fate of European Jewry 1932-1945* (İbranice), (Kudьs, Schoken, 1987).

-----, "Select British Documents on the Illegal Immigration to Palestine (1939-1949)", *Yad Vashem Studies X* (1974).

Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gцrdьklerim ve Gezirdiklerim* (4 cilt, İstanbul, 1971).

-----, *Turkey in My Time* (University of Oklahoma Press, Norman, Oklahoma, 1956).

Zetin Yetkin, *Tьrkiye'de Tek Parti Dцnemi, 1930-1945* (İstanbul, Altın, 1983).

David Yisraeli, "The Third Reich and the Transfer Agreement", *Journal of Contemporary History, VI/2* (1971), s. 129-148.

Susan Zucotti, *The Italians and the Holocaust: Persecution, Rescue and Survival* (New York, Basic, 1987).

Ronald Zweig, *Britain and Palestine during the Second World War* (Londra, Royal Historical Society, 1986).

EK 1. II. DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA FRANSA VE YUNANİSTAN'DAKİ TÜRK DİPLOMATLARI VE KONSOLOSLUK PERSONELİ

1. FRANSA

(a)Paris ve Vichy'deki Tьrkiye Bьyьkelзiliği

Behiз Erkin: 13 Temmuz 1939 (30 Ağustos 1939'da gelmiştir) ile 10 Eylьl 1940 arasında bьyьkelзi

Behiз Erkin: 10 Eylьl 1940 ile emekli olduğu 13 Temmuz 1943'e kadar Vichy'deki Paris Tьrkiye Bьyьkelзisi

Kenan Gцkart: 13 Temmuz-27 Eylьl 1940 arasında Vichy'de *Chargй d'Affaires*

Ali Şevket Berker: 28 Eylьl 1943-12 Aralık 1944 arasında Vichy'de *Chargй d'Affaires*

Numan Rıfat Menemencioğlu: Paris ve Vichy'de 30 Kasım 1944-2 Kasım 1956 arasında bьyьkelзi

Melih Esenbel: Vichy'de 3. Kвtip

(b)Paris, 170 Boulevard Hausmann, VIIIиme adresinde bulunan Tьrkiye Başkonsolosluğu'ndaki başkonsoloslar:

Behзet Şefik Цzdoğancı: 2 Mart 1939-8 Ağustos 1939 arasında

Cevdet Dьlger: 9 Ağustos 1939-30 Nisan 1942 arasında

Namık Kemal Yolga:[498] 17 Nisan 1940-27 Ocak 1945 arasında muavin konsolos, 30 Nisan-17 Ağustos 1942 arasında başkonsolos vekili.

Fikret Şefik Цzdoğancı: 17 Temmuz 1942-9 Mayıs 1945 arası

Halil Ali Ramazanoğlu: 9 Mayıs 1945-8 Aralık 1947 arası

(c)Marsilya/Grenoble'daki Tьrk Başkonsoloslar:

Basri Reşid Danişment: 24 Temmuz 1936-20 Mart 1940 arası

Bedi'i Arbel: 1 Nisan 1940-31 Mayıs 1943 arası

(Mehmed) Fuad Carım: 1 Haziran 1943-20 Mayıs 1945 arası[499]

Mьnir Pertev Subaşı: 18 Haziran 1945-31 Mart 1947 arası

Necdet Kent: Цnce muavin konsolos, sonra 1941'den 1945'e kadar Marsilya (Grenoble) Konsolosu[500]

2. YUNANİSTAN

(a) Tьrkiye Atina Bьyьkelзisi: Ekim 1939-13 Temmuz 1945 arası **Mehmed Enis Akaygen**

(b) Atina/Pire Tьrkiye Başkonsolosu: 25 Mart 1940-12 Nisan 1945 arası **Inayetullah Cemal Цzkaya**

(c) Tьrkiye Selanik Başkonsolosu: 12 Eylьl 1938-27 Kasım 1943 **İdris Зora**

(d) Tьrkiye Rodos Konsolosu: 1943-1945 arası **Selahaddin Ьlkьmen**[501]

(e) Tьrkiye Gьmьlcine Konsolosu: 13 Ağustos 1939-18 Ağustos 1943 **Tevfik Tьrker**; 1 Ekim 1943-22 Aralık 1947 **Muzaffer Kamil Gцrduysus**

(f) Tьrkiye Midilli Konsolosu:

Ahmed Nesib Tulgay: 1 Ekim 1937-11 Kasım 1941

Hasan Tahsin Mayatepek: 11 Kasım 1941-30 Nisan 1942

Talat Acarer: 30 Mayıs 1942-9 Haziran 1942

1942-1945 kimse tayin edilmemiştir.

498 23 Kasım 1914'te Elazığ'da doğdu, babası Kaymakam Zülfi Yolga'dır. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden 1936'da mezun oldu (Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin adı o yıllarda Mekteb-i Mülkiye idi. Mezun olduğu sene Siyasal Bilgiler Okulu adını aldı-Ç.N.). 1938'de Dışişleri Bakanlığı'na idari memur olarak girdi ve bakanlığın İktisat ve Ticaret Şubesi'nde 1940 yılına kadar çalıştı. Paris'teki başkonsoloslukta 17 Nisan 1941'den Nisan 1945'e kadar önce 1. Kâtip, 30 Nisan ile 17 Temmuz 1942 arasında başkonsolos vekili, Fikret Şefik Özdoğancı'nın gelmesinden itibaren Nisan 1945'e kadar da muavin konsolos olarak çalıştı. Temmuz 1947-Temmuz 1949 arasında Roma Büyükelçiliği'nde, daha sonra Temmuz 1949-Ağustos 1951 arasında ise Şam Büyükelçiliği'nde başkâtip olarak bulundu. Ankara'da bakanlıktaki görevinden sonra Fransa Büyükelçiliği Müsteşarlığı'na atandı (1953-1959). 1960-1963 Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliği, 1963-1965 Roma Büyükelçiliği, 1966'da Paris, Karakas Venezuela Büyükelçiliği (1966-1969), Tahran Büyükelçiliği (1969-1972) ve son olarak da Moskova Büyükelçiliği (1976-1979) görevlerinde bulundu (Namık Kemal Yolga 2001 yılında vefat etmiştir-Ç.N.)

499 1892'de Halep'te doğmuştur. 1913'te Mekteb-i Mülkiye'den mezun olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin aktif bir üyesidir. Kurtuluş Savaşı sırasında ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde mebus olarak bulundu ve cephede savaştı. 1921 yılında Ali Fuat Cebesoy ile Moskova'ya gitti. 1938'de başkonsolos olarak Kopenhag, 1939'da Milano, 1943-1945 arası Marsilya'da bulundu. 1945'te Cidde Büyükelçiliği, 1950'de Arjantin Büyükelçiliği ve 1948-1950 arasında ise Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliği görevlerinde bulunmuştur. 1957'de emekli oluştur.

500 İstanbul 1911 doğumlu olup Dışişleri Bakanlığı'na 1937 yılında girmiştir. 1940-1941 arası Atina Büyükelçiliği'nde önce 3. Kâtip, daha sonra 2. Kâtip, 1941-1945 arası Marsilya Başkonsolosluğu'nda muavin konsolos, 1945-1946 arası Londra Büyükelçiliği başkâtip, 1945-1950 arası Dışişleri Bakanlığı Kabine Müdürlüğü, 1950-1953 New York Başkonsolosu, 1955-1960 Liverpool Başkonsolosu, 1958-1960 Tayland Bangkok

Büyükelçisi, 1960-1962 Yeni Delhi Büyükelçisi, 1964-1966 Tahran Büyükelçisi, 1969-1972 Stockholm Büyükelçisi, 1972-1976 Varşova Büyükelçisi olarak görev yapmıştır. 2002 yılında vefat etmiştir.

501 (Maalesef kitapta Sayın Ülkümen'in özgeçmişi olarak Sayın Necdet Kent'in özgeçmişi tekrarlanmıştır. Biz burada doğrusunu kullandık-Ç.N.) 14 Ocak 1914 tarihinde Hatay'ın Antakya ilçesinde doğdu. Yüksek öğrenimini tamamladıktan sonra 1936'da Dışişleri Bakanlığı'nda göreve başladı. 1943 yılında Rodos Başkonsolosu olarak atandı. Almanların toplama kamplarına göndermek istediği Rodos Yahudilerini kurtardı. 1944 Ağustos'unda Nazi yönetimi tarafından Rodos'tan sınır dışı edildi. Savaşın geri kalanında Yunanistan'ın Pire şehrinde tutuklu kaldı. 1945 yılında Almanların teslim olmasından sonra Türkiye'ye döndü. II. Dünya Savaşı'ndan sonra diplomatik kariyerine devam etti. Beyrut ve Kahire'de başkonsolosluk, CENTO'da genel sekreter yardımcılığı yaptı. 1979 yılında emekli oldu. 1989 yılında Rodos başkonsolosluğu sırasında Yahudileri kurtardığı için İsrail Devleti'nin verdiği "Uluslararası Dürüstler" unvanına layık görüldü. Kendisi bu ödülü alan ilk Müslüman'dır. 1990 yılında, Türkiye Hahambaşılığı binasında düzenlenen bir törenle kendisine şükran plaketi sunuldu. 2001 yılında "Nazi soykırımı döneminde Musevilere yardımı" nedeniyle Namık Kemal Yolga ve Necdet Kent ile birlikte Selahattin Ülkümen'e "Dışişleri Bakanlığı Üstün Hizmet Plaketi" verildi.
Anılarını *Bilinmeyen Yönleriyle Bir Dönemin Dışişleri* (1993) adlı kitabında topladı. 7 Haziran 2003 tarihinde İstanbul'da öldü. Zincirlikuyu Mezarlığı'na defnedildi.

EK 2. II. DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA PARİS BÜYÜKELÇİLİĞİ ARŞİVLERİNDE FRANSA'DAKİ TÜRK YAHUDİLERİ ÜZERİNE ARAŞTIRMALAR HAKKINDA BÜYÜKELÇİ İLTER TÜRKMEN'İN RAPORU

Tьrkiye Paris Bьyьkelзiliği ve Tьrk Dışişleri Bakanlığı (Ankara) Arşivleri

Tьrkiye Cumhuriyeti, Paris Bьyьkelзiliği
No. 0504/M-1665-734, Kurye ile
5 Ağustos 1988

Yahudilerin Tьrkiye'ye gцnderilmesi ile ilgilidir

Dışişleri Bakanlığı'na

İlgi: 11 Haziran 1988 tarihli yazışma

Gayet iyi bilinmektedir ki, hьkьmetimiz ve Fransa'daki misyonumuz Tьrk vatandaşı olan Yahudilerin, II. Dьnya Savaşı sırasında, işgalleri altındaki ьlkelerde Nazi doktrininin uygulanmasının bir neticesi olarak uğradıkları zulьm ve yok etme politikasından зeşitli yollarla kurtarılmaları konusunda yardım isteyen Fransa'daki Tьrk vatandaşı Tьrkiye Yahudilerinin Fransa'dan Tьrkiye'ye gцnderilmesiyle зok fazla şekilde alakadar olmuştur.

Bu bağlamda bьyьkelзiliğimiz arşivinde 1933 ilв 1945 arasındaki tьm belgeler incelenmiş ve kendilerinin ve ailelerinin temerkьz kamplarına gцnderilmemeleri iзin Fransa'daki Tьrkiye Yahudilerinden elзiliğimize veya başkonsolosluğumuza mьdahale etmelerini talep eden pek зok mьracaat bulunmuştur. Bu dosyaların incelenmesinden, 1942'den sonra koruma politikasının, sadece Tьrk vatandaşı olan ve başkonsoloslukларımıza muntazam olarak kayıtlı bulunan Tьrk vatandaşlarına ve sadece Yahudilere uygulandığı gцrьlmьştьr.

Arşivlerimizde, Yahudi Tьrk vatandaşlarına ait ve vatandaşlık belgeleri muntazam olan ve Tьrkiye'ye dцnmek isteyen kişiler iзin yerel Fransız makamlarına, Vichy hьkьmetine ve Paris'teki Almanya Bьyьkelзiliği'ne yapılmış mьracaatlara ait зok sayıda evrak bulunmuştur. Bu belgeler gцstermektedir ki, başkonsoloslukларımız, Hitler Almanya'sının kontrolь altındaki Vichy hьkьmeti ve Alman makamları ile varılan anlaşmalar neticesinde, tehlikede altındaki yerlerde yaşayan Yahudi vatandaşlarımızı Tьrkiye'ye gцnderecek konvoylar organize etmek ve denetlemek konusunda başarılı olmuşlardır.

Fransa'daki Yahudi vatandaşlarımızın yaptıkları mьracaatları incelemek, yerine getirmek ve onlara cevap vermek, mьracaatlar bьyьkelзiliğe yapılmış olsa bile, Paris ve Marsilya başkonsolosluklarımız tarafından yapılmıştır.

Bьyьkelзiliğin gayretleri, Fransa'daki kamplarda bulunan Tьrk Yahudilerinin kurtarılması ізin Vichy hьkьmeti, Dışişleri Bakanlığı'na yapılan mьracaatlar sцz konusu olduğunda зok başarılı olmuş ancak Gestapo tarafından зabucak Almanya ізindeki kamplara gцnderilen Yahudilerin akıbetini belirlememiz mьmkьn olmamıştır.

Dosyaların incelenmesinden, vatandaşlık durumları muntazam olmayan ve konsoloslukларımızla temas sağlamayan Tьrk Yahudileri ізin 1939'dan sonra koruma sağlanması teyit edilemediği anlaşılmaktadır. Bununla beraber, Marsilya Başkonsolosluğu'ndan, Paris Bьyьkelзiliğimize yazılan bir yazıdan anlaşılmaktadır ki Lyon'daki Fahri Konsolosumuz, bцlgesindeki Yahudilere yasa dışı olarak vatandaşlık belgesi dağıtmıştır. Hiз şьphe yoktur ki bu şekilde Tьrk vatandaşlık belgesi almış Yahudiler, Gestapo'dan kurtarılmışlardır. Tьrk olmayan Yahudilerin bu şekilde kurtarıldığına dair herhangi bir evraka rastlamamakla birlikte bazı evrak, bu şekilde kurtulanlar olduğuna dair birkaз vakanın olduğuna işaret etmektedir.

En iyi dileklerimle
(imza) İlter Tьrkmen
Bьyьkelзi

EK 3. II. DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA FRANSA'DAKİ TÜRK YAHUDİLERİ İLE İLGİLİ OLARAK EMEKLİ BÜYÜKELÇİ NAMIK KEMAL YOLGA'NIN HATIRALARI

Ankara, 5 Temmuz 1991

YAKIN ZAMANDA YAPMIŞ OLDUĞUMUZ TELEFON GÖRÜŞMESİNDEKİ KONULAR HAKKINDA PROFESÖR STANFORD SHAW'IN KULLANIMI İÇİN HAZIRLADIĞIM BAZI KISA NOTLAR

Alman işgali sırasında Türkiye Cumhuriyeti Paris Konsolosluğu

1. ADRES: Bu yıllar zarfında başkonsolosluk, hem kansılarya hem de rezidans olarak vazife gören Rue de Courcelles köşesinde, 180, Boulevard Haussmann adresindeki bir apartman blokundaydı.

2. PERSONEL:

a. PROFESYONEL MEMURLAR:

1) **Cevdet Dülger**, Başkonsolos, 9 Ağustos 1939-30 Nisan 1942

2) **Fikret Şefik Özdoğancı**, Başkonsolos, 17 Temmuz 1942-9 Mayıs 1945

3) **Bahri Ergin**, Muavin Konsolos, 1940 ilkbaharında Vichy'deki Türkiye Büyükelçiliği'ne transfer oldu.

4) **Namık Kemal Yolga**, Başkâtip, daha sonra Muavin Konsolosluğa terfi edildi, 17 Nisan 1940-27 Ocak 1945, Başkonsolos Vekili 30 Nisan-17 Temmuz 1942

b. YEREL SEKRETERLER:

1) Tcherna Frisch: Fransız vatandaşı, Polonya'dan göçen Yahudi bir ailenin üyesi. Muavin Konsolos olarak, asıldığı 1924 tarihinden 1950'lerde ölümüne kadar devamlı olarak konsoloslukta çalıştı. Matmazel Frich çok akıllı ve tecrübeli bir insandı. Başkonsolosluğun tüm işlerine hakimiyeti ve bilgisi sayesinde konsolosluğun temel direğiydi.

2) Germaine Guicheteau: Bir Fransız vatandaşı olan Matmazel Guicheteau, başkonsoloslukta işe II. Dünya Savaşı'ndan önce başlamış ve yaklaşık on yıl çalışmıştı. Herkes tarafından sevilen, enerjik bir kimseydi ve neler olup bittiğini herkesten fazla biliyordu.

3) Recep Zerman: Türk vatandaşı, II. Dünya Savaşı'ndan önce işe başlayıp 1950'lere kadar çalıştı.

4) Janine Bousquet: Fikret Şefik Uzdoğancı zamanında işe başlayan bir Fransız vatandaşıydı.

Recep Zerman dışında, mahallo katip unvanıyla çalışan bir miktar Türk vatandaşı da vardı fakat bunlar kısa süreli olarak işe alınmışlar ve başkonsolosluğun görevlerinin yürütülmesinde önemli rol oynamamışlardır. Esasında, Paris Başkonsolosluğu'nun tüm işleri iki profesyonel memur ve dört yerel sekreter tarafından yürütülmüştür.

3. FOTOĞRAFLAR: Size faydalı olacağını umduğum altı fotoğraf gönderiyorum:

a. 1941 yılında Cumhuriyet Bayramı kutlaması vesilesiyle başkonsolosluk personeli. Soldan sağa: Başkatip Namık Kemal Yolga, Başkonsolos Dülger ve yerel sekreterler Guicheteau, Frisch ve Zerman.

b. 1943 yılında Cumhuriyet Bayramı kutlaması vesilesiyle başkonsolosluk personeli. Soldan sağa: Guicheteau, Yerel Sekreter Refik İleri, savaştan sonra profesyonel hariciye elemanı oldu fakat genç yaşta vefat etti; Başkonsolos Fikret Uzdoğancı'nın kızı Mina.[502] Başkonsolos Fikret Uzdoğancı ve eşi Nüzhet Hanım, Muavin Konsolos Yolga, Frisch, Yerel Sekreter Nermin Uzdoğancı, Başkonsolos'un yeğeni, Zerman ve Bousquet.

c. Başkonsolosluğun önünde değişik zamanlarda bekleyen gayri muntazam Türk Yahudileri.

İşgal yıllarında Yahudi vatandaşlarımızın durumu:

İşgal altındaki Fransa'da Yahudilere eziyet işgalden hemen sonra değil, 1941'in ortalarında başladı ve Yahudi kökenli vatandaşlarımızı korumak bizim en önemli ve güç işimizdi. Bu bağlamda başkonsolosluğun faaliyetleri sadece vatandaşları arasında din veya başka nedenlerle fark gözetmeyen Anayasamıza uyma nedeniyle değil, bizim karakterimizde olan önyargısızlık dolayısıylaydı. Değişik ülkelerde değişik derecelerde görülen anti-semitizm tarihin hiçbir zamanında Türkiye'de hiç görülmemiştir. Aksine Yahudi Türkler devlet tarafından hiçbir zaman kötü muamele görmemişlerdir; diğer Türk vatandaşları arasında dostluk ve sevgiyle yaşamışlardır. Bu nedenle başkonsolosluğun Türk vatandaşlarını koruma görevi sadece Yahudi Türklere değil, hangi dinden olursa olsun tüm vatandaşlarına uygulanacaktı.

Tarafsız olarak söylemeliyim ki o günkü siyasi şartlar görevimizi çok kolaylaştırıyordu. Biz savaşa girmemiştik ve Türkiye herhangi bir tarafsız ülke değildi. Hitler rejimi bizimle ilişkilerini çok düşünceli ve dikkatli bir şekilde sürdürüyordu. Bu, Fransa'daki işgal makamları için de geçerliydi. Meselâ ben, genç bir konsolosluk memuru olarak, şahsen Almanya'nın Paris Büyükelçiliği'ne ve sık sık adresi değişen Gestapo'ya giderek görevleri yerine getiriyordum. Bir seferinde

Drancy Temerkьz Kampı'ndan Almanya'ya sьrьlmek ьzere trene bindirilen ьз Tьrk Yahudisini resmen trenden indirdim. Gurur ve şьkranlarımla ifade edebilirim ki, II. Dьnya Savaşı sırasında o zamanki Cumhurbaşkanı İsmet İnцnь ve onunla beraber tьm ьlkenin izlediği politika, Alman işgali altındaki ьlkelerde yaşayan vatandaşlarımızı kurtarmaktı.

Politik durumun yardımıyla fakat en цnemlisi başkonsolosluğumuzun ьstьn gayretleriyle, işgal altındaki Fransa'da yaşayan Tьrk Yahudiler o yıllardaki tehlikeli durumdan kurtulmayı başarmışlardır. Benim bildiğim kadarıyla Bordeaux'da yaşayan sadece bir aile biz onları korumaya fırsat kalmadan Almanya'ya gцnderilmişlerdir. Başkonsolosluğumuz, ekonomik olarak da koruma sağlamak zorundaydı. İşgal kuvvetleri, Yahudilere ait bulunan dьkkвn ve diğer iktisadi işletmeleri 'Aryan'laştırmak adına el koyup Yahudi olmayan Fransızların eline bırakıyordu. Buna rağmen başkonsolosluğumuz, Yahudi Tьrklere ait iş yerlerine bizzat benim tarafımdan seзilen diğer Tьrk vatandaşlarını yцnetici (*gйrant*) olarak atanmalarını sağlıyordu ve bu sadece bir formaliteden ibaretti. Aslında bu iş yerleri 'Aryan'ize olmuyor ve esas sahibi Yahudiler tarafından işletilmeye devam ediyordu.

Zamanımızın bьyьk bir kısmını alan konu ise uzun yıllar Fransa'da yaşayan ve muntazam olarak konsolosluklara kayıt yaptıran vatandaşlarımıza verdiğimiz "vatandaşlık ilmьhaberi"ni alamayan "gayri muntazam" vatandaşlarımızın durumuydu. Paris Başkonsolosluğumuzun sorumlu olduğu bцlge, зoğunlukla Fransa'daki Tьrklerin yaşadığı Paris ve зevresiydi. İşgal makamları Fransa'daki Yahudilere zulьm etmeye başlayınce "gayri muntazam" vatandaşlarımız başkonsolosluğa akın ederek цnce ikinci kattaki kanзılaryaya, sonra giriş holьnden itibaren merdivenlere, en son olarak da, resimlerde gцreceğiniz gibi, Haussman Bulvarı'ndaki kaldırımlara doluştular. Ben, цnceleri merdiven sahanlığında, daha sonra da bina girişinde bir sandalyeye oturur, gelenlere takip etmeleri gereken usulleri anlatır ve Tьrk vatandaşlıkları ile ilgili ne kadar belge bulabilirlerse getirmelerini tavsiye ederdim. Bazılarının belge olarak sadece Osmanlı dцneminde цdedikleri vergi makbuzlarını getirdiklerini hatırlıyorum. Biz de kendilerine, başkonsolosluğumuza vatandaşlıklarını muntazam hвle getirmek iзin başvurduklarını, talep ve belgelerinin Ankara'ya gцnderildiklerine dair bir onay belgesi verirdik. Onlar da bu belgeyi, bildiğim kadarıyla, polise kayıt olurken de kabul edilen vatandaşlık belgesi olarak kullanırlardı. Bu, bizim 'gayri muntazam' vatandaşlarımız iзin uyguladığımız yцntemdi.

O zamanlar bizim Yahudi vatandaşlarımız ile ilişkilerimiz sadece gцrev icabı olmayıp aynı zamanda şahsi idi. Mesela, rahmetli Başkonsolosumuz Cevdet Dьlger bekвrdı ve dolayısıyla başka insanlarla birlikte olmaya зok цnem verir ve hemen her gьn sekiz ilв on arkadaşı ile buluşurdu. Bunlardan ьзь Yahudi cemaatinin

liderlerinden olan L. Fresko, S. Kohen ve bьyьk bir sevgiyle hatırladığım, Saint Augustin Meydanı'nın kцşesinde bir halı mağazası olan R. Vidal'di. Dьlger'in başkonsolos olarak selefi Fikret Şefik Цzdoğancı da aynı ilişkileri sьrdьrmьştьr.

Цzellikle belirtmek isterim ki, Allah ve binlerce Tьrk vatandaşının da şahitlik edeceği gibi, Yahudi vatandaşlarımız ile olan şahsi ve gцrev gereği mьnasebetlerimizde maddi unsurlar hiзbir zaman rol oynamamıştır. Ben, bu konuda bana yapılan ama aslında yapanın aleyhine olan зıkar tekliflerini reddetme konusunda цzellikle aşırı titiz davranmışımdır.

(**imza**) Namık Kemal Yolga

502 *Yazarın Notu:* Şimdi Bayan Mina Türkmen.

EK 4. II. DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA MARSİLYA'DAKİ TÜRK YAHUDİLERİ KURTARMASI İLE İLGİLİ OLARAK EMEKLİ BÜYÜKELÇİ NECDET KENT'İN HATIRALARI[503]

Ben 1941 yılında Tьrkiye Cumhuriyeti Marsilya Başkonsolosluğu'na viskonsьl olarak tayin edildim. Sonra konsьl rьtbesine terfi ettim ve 1944 yılında Marsilya'daki vazifemden ayrıldım.

Vazifede bulunduğum sırada başkonsolos rьtbesiyle Bedi'i Arbel, Mьnir Pertev Subaşı ve Fuat Carım amirim oldular (Ьzь de merhum).

O zaman Fransa'da iki tьrlь Tьrk Musevisi bulunmakta idi. Birinci gruptakiler I. Dьnya Savaşı'nın bitişinde ve зoğu Fransız işgal kuvvetleriyle birlikte Tьrkiye'yi terk edip Fransa'ya yerleşenlerdi. Bunların зoğunun elinde Tьrk pasaportu yoktu ya da varsa sьresi geзmişti. Ellerindeki yegвne belge Osmanlı idaresinin verdiği eski Tьrkзe nьfus kвğıtlarıydı. Başka bir tabirle bunlar Tьrk konsoloslukларınca "tabiyetsiz" sayılıyorlardı. Fransa idaresi II. Dьnya Savaşı'ndan цnce liberal olduğu iзin bunlara ses зıkarmıyor, bu durumda da bu kişiler konsolosluklara başvurup durumlarını "rйgulariser" etmiyorlardı. İkinci gruptakiler geзerli bir pasaport ile yurt dışına зıkmış fakat зeşitli sebeplerle ve bilhassa savaş уьzьnden yurda dцnememiş, durumları "rйgulier" sayılan Tьrk vatandaşları idi.

Fransa'nın kuzeyi Nazi Almanya'sının işgaline uğrayınca, diğerleri gibi Tьrk Museviler de gьneye, bizim vazife bцlgemize kaзtılar. O zaman Fransızlar kuzeyden gelen bu insanların hepsine"repliйs" diyordu. İşler bu muhaceretten sonra da iyi-kцtь devam ediyordu. Ancak Naziler Fransa'nın gьneyini de işgal edince durum kцtьleşti. Nazilerin ilk işi ellerine geзirebildikleri Musevileri furgonlara yьkleyerek Almanya'ya gцndermek oldu. Bu arada Tьrk vatandaşlarından gelen şikвyetler ьzerine biz harekete geзtik. Konsolosluğa mьracaat eden Tьrk Musevisinin durumu "regulier" ise kendisine hemen bir belge veriliyor, ayrıca dьkkвn, iş yeri varsa kendisinin Tьrk vatandaşı, malının da Tьrkiye'nin koruması altında olduğunu belirten bir vesikayı gцrьnecek bir yere asması sağlanıyordu. İlk zamanlar Naziler bu tьrden olan vatandaşlarımızı rahat bıraktılar. Durumları "rйgulier" olmayan Tьrk Musevilerine derhвl bir beyanname doldurttuktan sonra ellerine, kendilerini Tьrk vatandaşı olduklarının bilindiğini ancak gerekli dokьmanların verilmesi iзin muamalelerin devam ettiği aзıklanan bir belge veriliyordu. Bu metotla da hayli insan kurtarabildik. Ancak geзen zamanla ve bir de bцlge Gestapo şefleri değiştikзe Nazilerin baskısı artıyordu. O zaman зoğu kez gьnde ьз-dцrt kere Gestapo merkezine giderek tevkif edilen Musevi vatandaşlarımızı bazen tehditler

savurarak kurtarmak gerekiyordu. İşin kцtьsь İtalyanlar da Almanlardan цrnek alarak kendi bцlgelerinde bu tьr uygulamalara başlamışlardı. Bir gьn İtalyan konsolosuyla iki saate yakın mьnakaşa ederek, onu bu insanlık dışı davranıştan vazgezirmeye zalıştım. Bir цlzьde de başarılı olduğumu gelen haberlerden цğrendim.

Almanların baskısı her gezen gьn zıkarttıkları yeni buluşlarla artıyordu. Sonlara doğru insanları sokak ortasında zevirip pantolonlarını indirerek Musevi olup olmadıklarını anlamak usulьnь icat etmişler ve bu arada Musevilerle birlikte izlerinde Tьrk vatandaşlarının da bulunduğu pek zok Mьslьman'ı merkeze gцtьrmьşler, hatta Almanya'ya sevke başlamışlardı. Derhьl Gestapo karargьhına giderek durumu kumandanlarına anlattım. Sadece sьnnetli olmanın Musevi olmaya yetmeyeceğini izaha zalıştım. Gцzlerindeki boş ifadeden ne demek istediğimi anlamadığını gцrьnce, ikna olabilmesi izin beni bir doktorun muayene (!) etmesine razı olabileceğimi sцyledim. O sefer de karakoldan bir sьrь gьnahsız insanı kurtarmak mьmkьn oldu.

Başkonsolosumun izinli olduğu bir devreydi. Bir akşam konsolosluğumuzda memur ve tercьmen olarak zalışan Sidi İşcan isimli İzmirli Tьrk Musevi (O da цldь. Rahmet olsun) heyecanla evime geldi. Almanların 80'e yakın Musevi'yi toparlayarak tren istasyonuna gцtьrdьğьnь ve Almanya'ya yollamak izin hayvan vagonlarına bindirdiklerini haber verdi. Gцzyaşlarını tutamıyordu. Ben teesьrьmь belli etmeden onu teskine zalıştım ve en sьr'atli vasıtayı bularak Marsilya'nın Saint Charles İstasyonu'na gittik. Gцrьlen manzara inanılır gibi değildi. İzinden hızkırık ve inilti sesleri gelen vagonların yanına geldim. Ьzьntь ve kızgınlık bana her şeyi unutturmuştu. O akşamın tek hatırası o vagonlardan birinin ьstьnde gцrdьğьm, aklımdan silinmeyen yazıdır: **"Bu vagona yirmi kocabaş hayvan ve beşyьz kilo ot yьklenebilir."** Vagonların izinde ьst ьste yığılmış seksene yakın insan vardı. Benim orada olduğumu duyan tren istasyonu Gestapo amiri yanıma geldi, ters bir eda ile ne aradığımı sordu. Kendimi nezakete zorlayarak, bu insanların Tьrk vatandaşı olduklarını ve bir yanlışlık yapıldığını, bunun derhьl tamiri gerektiğini sцyledim. Gestapo şefi kendisinin aldığı emri yerine getirdiği, ayrıca bu insanların Tьrk değil, dьpedьz Yahudi oldukları cevabını verdi. İsteğimi hemen yerine getirmezse pişman olacağı tehditlerinin işe yaramadığını gцrьnce birden Sidi İşcan'a dцnerek "Haydi yьrь, biz de trene biniyoruz" dedim ve yolumu kesmeye kalkan Alman askerini iterek vagonlardan birine girdim. Arkamdan Sidi İşcan geliyordu. Bu sefer rica etmek, hatta yalvarmak sırası Gestapo subayına gelmişti. Sцylenenlerin hizbirini dinlemedim ve tren Gestapo subayının ağlamaklı bakışları arasında hareket etti. Gezmiş zaman olduğu izin iyi hatırlayamıyorum. Arles yahut Nimes'e geldiğimizde tren durdu. Vagona birkaz Alman subayı bindi. Hemen

yanıma geldiler. Ben kendilerini gayet soğuk karşıladım, hatta selamlamadım. Bir yanlışlık olduğunu, trenin ben inmeden hareket ettiğini, mesullerin cezalandırılacağını, trenden indiğimde emrime tahsis edilecek bir araba ile Marsilya'ya dцnebilceğimi sцylediler. Kendilerine bir yanlışlığın sцz konusu olmadığını, sekseni aşkın Tьrk vatandaşının Musevi oldukları gerekзesiyle bu hayvan vagonlarına bindirildiğini, dino inanışların bu tьr muamelelere sebep olamayacağına inanan bir milletin ferdi ve bir hьkьmetin temsilcisi olarak onları yalnız bırakmamın sцz konusu olmadığını ve bu nedenle burada bulunduğumuzu ifade ettim. Subaylar her tьrlь yanlışlığın dьzeleceğini belirterek, vagondakilerin hepsinin Tьrk olup olmadığını sordular. Etrafımızdaki kadın, erkek, зoluk-зocuk bir sьrь insan kendi hayatları ьzerinde oynanan bu oyunu taş kesilmiş seyrediyorlardı. Benim uzlaşmaz durumum kadar, Nazi subaylarının aldıkları emir gereği olacak, hepimiz birlikte trenden indik. Biraz sonra Almanlar bizi yalnız bıraktılar. O zaman kurtulan insanların boynumuza, ellerimize sarılışını ve gцzlerindeki minnet ifadesini yaşadığım mьddetзe unutmayacağım. Hepsini dцnecekleri yerlere yolcu ettikten sonra Nazilerin emrimize tahsis ettikleri Mercedes-Benz'e bir nazar bile atfetmeden Sidi İşcan'la birlikte odunla işleyen bir otomobil kiraladık ve Marsilya'ya dцndьk. Ben o gьnьn sabahına karşı girdiğim yatağımda duyduğum iз huzurunu hayatta pek az tatmışımdır.

O gьnkь kısa tren yolculuğumun yol arkadaşlarının зoğundan uzun yıllar art arda mektuplar aldım. Şimdi kimbilir kaзı sağ, kaзı aramızdan ayrılmış bulunuyor. Ben hepsini hayırla yad ediyorum, beni hatırlayamayanları bile...

Not: Ekselansları Bьyьkelзi Necdet Kent'in İstanbul, Beşyьzьncьyıl Vakfı'nda yaptığı konuşmadan ve vakfın yayınından alınmıştır.

503 Bu hatırat, kitaptan tercüme edilmek yerine, Beşyüzüncü Yıl Vakfı'ndan Sayın Naim Güleryüz tarafından tarafımıza verilmiş olan orijinal metinden alınarak buraya konmuştur (-Ç.N.).

EK 5. 1943 YILINDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ BAŞKONSOLOSLUĞU YÖNETİMİNDE OLAN TEMSİLCİLER VASITASIYLA YÖNETİLEN PARİS'TEKİ YAHUDİ TÜRKLERE AİT İŞ YERLERİ VE MÜLKLERİ

1. Yцnetici: Hьseyin Nakib, 178 Berthier Bulvarı, No. 178, Paris

Bay David Cohen: 55 Avenue de la Grand Armeй, Paris, XVII, iki apartman dairesi

Bay Isak Elnekave: 30 Rue d'Auteuil, Paris XVI, tuhafiye dьkkвnı

Bayan Kohen, 45-47 Rue d'Hauteville, Paris X, aydınlatma ve otomobil aksesuarları

Bay Rafael Levi, 55 Champs Elysйes, Paris VIII, *Elysйes Scieries*

Bay Isak Penoel, 8/12 Rue Immeubles Industrials, Paris II, Mobilyacı

Etz Michon, 100 Rue de la Folie Mericourt, Paris IX, otomobil lambaları

Bay Rıfat Acubel, 13 Rue d'Alexandrie, Paris, III, tekstil

Bay Merkadı Gabay, 4 Rue Saulnier, Paris IX, Ticari Banka şubesi

MM. Castro ve Negrin, 42 Avenue d'Orleans, Paris XIV, tekstil

M. Hatem, 11 Foubourg Poissonerie, Modern Lambalar

2. Yцnetici: Niyazi Gerede, 19 Rue Poncelet, Paris

Bay Samuel Levi, 110 Rue Rйamur, Paris II, цrgь fabrikası ortağı

Bay Albert Avigdor, 7 Passage des Ptes Ecuries, Paris X, lambalar

Bay Mizrahi, 60 Rue de Clйry, Paris

Bay Mizrahi, 8 Rue Poissonijre, Paris

Bay Asseo ve Bay Bitran, 25 Rue de Caire, Paris, dьğmeler ve bьyьk kancalar[504]

Bay D. Eskenazi, 7ter Passage des Petites Ecuries, Paris, imalatзı temsilcisi

Bay D. Policar, 26 Rue de Four, Paris tuhafiye ve gцmlek dьkkвnı

Bay Razon. 6 Citй de paradis, Paris X, aydınlatma malzemeleri

Madame Barzilay, 167 Boulevard Montparnasse, Paris. Stй Barlay, tuhafiye

Ets Arditti, 13 Rue de l'Entrepфt, Paris, ipek ve kьrk

Bay karel, 20 Rue de Caire, tuhafiye dьkkвnı

Bay S. Guerson, 5 Rue Royale, Paris, halı ve sanat eserleri

Maison Jean Lambert (Josef Bitran), 37 Rue du Chateau d'Eau, Paris

Maison Gattegno, 20 Rue Notre Dame de Recouvrance, Paris, зatal bızak ve kuafцr malzemeleri

Maison Rissel (Abravanel), 22 Rue Caumartin, moda elbiseler

Maispn Suzy (Krespi), 254 Rue de Vaugirard, Paris, tuhafiye

Maison Ray (Jak Tarika), 73 Cahmps Elysйes, Paris, зorapzı

Maison Violette (Madame Hasson), 136 Boulevard Voltaire, Paris, tuhafiyeci

Bay Levi, 350 Rue St. Honorй, Paris, ipekzi

3. Yцnetici: Ali Topзubaşı, 4 Rue Ollier, Paris

Bay Jak Soustiel, 7 Rue des Messageries, Paris, Paris hatıra eşyaları

Bay S. Matalon, 103 Rue de Vanves, Paris, gцmlek ve tuhafiye dьkkвnı

Bay L. Hillel, 55 Rue de Bretagne, ihracat

4. Yцnetici: Tevfik Şьkrь, 37 Boulevard Saint Martin

Bayan Sara Hulon (ortak), 59 Rue Turbige, Paris, tuhafiye dьkkвnı

Bay Receb, 146 Rue Lafayette, Paris, tuhafiye dьkkвnı

Bay Mercan, 26 Rue de l'Ouest, Paris, tuhafiye dьkkвnı

5. Yцnetici: Fethi Nevzad, 22 Foubourg du Temple

M. Tiano (ortak), 34 Rue Grenata, Paris, kadın konfeksiyon

Bay Isak Pinto, 319 Rue des Pyrenйes

Bay Vitali Avigdor, 19 Rue Fontaine, Paris, tuhafiyeci

Bay Avram Menase, 83 Rue de Clery

Bay fresco, 96 Rue des Travilliers, banka

6. Yцnetici: Recep Zerman, 34 Rue St. Jacques

Bay Vitali Baruh, 69-71 Rue de Clichy, mobilya

Bay David Gabay, 10 Rue Chauchat, *Proche Orient Commissaire*

7. Yцnetici: Arif Tomruk

Ets Bear, 51 Rue d'Hautefille, Paris, aydınlatma ekipmanları

Isak Halfon, 41 Rue Lecombe

8. Yцnetici: Vefik Azer, 24 Rue Saint Lazare, Paris

Bay Nahum Weismann, 11 Rue de Chateaudun, Paris, boya fabrikası

Bay Nisim Kohen, 17 Rue du Chateau d'Eau

9. Yцnetici: Sinan Essad, 18 Passage des Petites Ecuries, Paris

Ets Hillel, 18 Passage des Petites Ecuries, Paris, motorsikletler iзin farlar

S. Treves, 3 Rue d'Abeville, Paris, elektrik malzemeleri

504 *Türk Konsolosluğu'nun Notu:* "Asseo öldü. Kızı işgal dışı bölgede." Bitran Türkiye'ye gitti.

EK 6. ŞUBAT-NİSAN 1944 ARASINDA TÜRK YAHUDİLERİNİN TÜRKİYE'YE TRANSFERİ İÇİN TÜRKİYE BAŞKONSOLOSLUĞU'NA YATIRDIKLARI PARALAR[505]

Pasaport/Dosya No İsim Yatırılan Tutar

Tьrkiye Adresi (Fransız frankı)

1994 TP Leon Levy 100.000

İstanbul: Taksim Hocazade, No. 12/3, Sabetay Kohen eliyle

1941 TP David Levy 125.000

İstanbul: Tomruk Sokak, Sami Hillel eliyle

1381TP Nesim Kohen 100.000

İstanbul: Galata Yazıcı Sokak-Кьзьk Dikoş Han

1989 TP Hayim Kohen 20.000

İstanbul: Beyoğlu Tozkoparan Cami Sokak, No. 25, Bayan Fanni Pappo eliyle

1508 TP Marko Kohen 100.000

İstanbul: Tьnel Pasajı, No. 9, Bay Dr. Hodara eliyle

905 TP Ester Mitrani 25.000

İstanbul: Şişli Rumeli Caddesi, No. 41, Razon ailesi eliyle

1651 TP Rafael Gare 30.000

İstanbul: Beyoğlu İstiklal Caddesi Aykut Han, No. 451/21

1497 TP Hayim David 100.000

İstanbul: Sabuncu Han Caddesi, No. 86, Alber Eliya Finzi eliyle

1806 TP Adut Yuda Saranga 25.000

İstanbul: Taksim-Lamartin Cad. Yeni Falson Ap. 28, Bayan Behor Pinhas eliyle

456 TP Merkado Eskenazi 80.000

İstanbul: Posta Kutusu 307, Albert Niyogo eliyle

1379 TP Tuti Benezra 15.000

İstanbul: Şişli Bomonti Etempaşa ap. No. 5, Bay Barzilay eliyle

MARSİLYA Yasef Kohen 84.918

İstanbul: Selanik Bankası Мьдьгь Bay Levi eliyle

MARSİLYA Yuda Yul Shoef 150.000

İstanbul: Galata, Kuledibi Şakulu Kakopulos Ap. 46, Mordo Şoef eliyle

MARSİLYA Yako Şoef 170.000

İstanbul: Galata, Kuledibi Şakulu Kakopulos Ap. 46, Mordo Şoef eliyle

1164 TP Aneta Ojalvo 40.000

İstanbul: Galata Refik Saydam Cad. Deniz Ap. No. 11, Mois Markos eliyle

1936 TP Lor Aboaf 30.000

İstanbul: Beyoğlu Kibli Sokak Apergi Han

1108 TP İsak İllel 30,000

İstanbul: Tahtakale Prevoyana Han no 4, Daniel Behar eliyle

MARSİLYA Yasef Baruh 150.000

İstanbul: Nişantaşı Demir Ap., No. 2, Nesim Abuaf eliyle

218 TP Nisim Arditi 30.000

İstanbul: Sirkeci Кцргьь Han no. 30, Demetro Yahannidis eliyle

1787 TP Sinyoru Mazliyah 15.000

İzmir: Tire Kapısı Karataş karakol, Bayan Meri Asher eliyle

277 TP Josef Bitran 60.000

İstanbul: Şişli Osmanbey Rumeli Cad., No. 88

2150 TP Fortune Bear 70.000

İstanbul: Şişli Osmanbey Rumeli Cad., No. 41, Razon eliyle

2212 TP Ilya Arditi 4.000

İstanbul: Sirkeci Ebusuutefendi Cad., No. 20

832 TP Jak Tarika 70.000

İzmir: Posta Kutusu No. 5, Alazraki eliyle

MARSİLYA Isak Naum 15.000

İstanbul: Beyoğlu Meşrutiyet Cad., No. 2, Ibraim eliyle

MARSİLYA Sabetay Mis 50.000

İstanbul: Birinci Vakıf Han, No. 31

505 Paris Başkonsolosu Fikret Şefik Özdoğancı'dan TC Paris Büyükelçiliği'ne (Vichy) gönderilen 14 Nisan 1944 tarih ve 497/19 sayılı yazı, Paris Büyükelçiliği Arşivi.

EK 7. DRANCY TEMERKÜZ KAMPI'NDAN SÜRGÜN EDİLENLERİN MİLLİYETLERİ[506]

Almanya 6.222

Amerika Birleşik Devletleri 10

Arjantin 25

Avusturya 2.217

Belçika 412

Bolivya 3

Brezilya 2

Bulgaristan 140

Çekoslovakya 595

Çin 1

Costa Rica 21

Danimarka 2

Ekvador 10

Ermenistan 4

Estonya 4

Filistin 53

Finlandiya 2

Fransa:

Fransa'da Doğanlar 14.469

Vatandaşlığa Kabul Edilenler 7.724

Fransa Tarafından Korunanlar 156

Diğer Fransız tebaası 342

Guatemala 1

Haiti 4

Hollanda 587

Honduras 50

İngiltere 324

Irak 13

İran 8

İrlanda 1

İspanya 145

İsveз 3

İsviзre 39

İtalya 109

Latviya 130

Litvanya 276

Lьbnan 2

Lьksemburg 105

Macaristan

Macaristan Bьyьkelзiliği tarafından tanınmayan

Macaristan Bьyьkelзiliği tarafından tanınan

Meksika 2

Mısır 27

Nikaragua 5

Norveз 1

Paraguay 121

Peru 22

Polonya 14.459

Polonya (Gdansk) 18

Romanya

Romanya Bьyьkelзiliği tarafından tanınmayan 242

Romanya Bьyьkelзiliği tarafından tanınan 2.716

Rus Mьltecileri 2.716

Saarland (Almanya) 3.290

San Marino (İtalya) 1

Şili 5

Sovyetler Birliği 589

Suriye 17

Tahiti 1

Tьrkiye

Tьrkiye Bьyьkelзiliği tarafından tanınmayan 333

Tьrkiye Bьyьkelзiliği tarafından tanınan 949

Uruguay 8

Venezuela 133

Yunanistan 1.499

Devletsiz 2.698

Belirlenecek olan 154

Bilinmeyen 5.124

TOPLAM 70.343

506 Serge Klarsfeld, *Memorial to the Jews Deported from France, 1942-1944* (New York, 1983), s. XXXVI.

EK 8. 1930'LARDA NAZİLER TARAFINDAN GÖREVLERİNDEN ATILIP TÜRKİYE'YE GELEN GÖÇMEN ÖĞRETİM ÜYELERİ, PROFESÖR VE BİLİM ADAMLARININ KISA BİYOGRAFİLERİ[507]

I. İSTANBUL

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER

Alfred Isaac (Kцln 1888-Nьrmberg 1956): Alman Yahudisi Ekonomist. 1934 yılında Naziler tarafından emekli olmaya mecbur edilinceye kadar, Nьrmberg Ekonomi ve Sosyal Bilimler Politeknik Okulu'nda Profesцr. Eşiyle birlikte 1937 yılında Tьrkiye'ye geldi. 1937-1951 arasında İstanbul Ьniversitesi İktisat Fakьltesi'nde İşletme derslerinin başında bulundu. Tьrkзesi o kadar зabuk ilerledi ki, geldikten iki yıl sonra derslerini Tьrkзe olarak vermeye başladı. Yьzlerce ekonomist ve finans uzmanı yetiştirmesinin yanında, Tьrk Hьkьmetine Зalışma Bakanlığı'nın organizasyonu ve Sosyal Sigortalar Kanunu konusunda danışmanlık yaptı. Цğrencileri arasında Osman Tuna ve pek зok цnde gelen ekonomist vardır. Isaac, Nьremberg'e 1950 yılında dцndь.

Alexander Rьstow (Wiesbaden, Almanya 1885-1963): Ekonomist ve Sosyolog. Rьstow, Alman Ekonomi Bakanlığı'nda, Almanya'nın ilk kartel kanunu ьzerinde зalışan bir hukuk uzmanı olup, daha sonra Almanya Makina İmalatзıları Derneği'nin Genel Mьdьrь ve Berlin Yьksek Ticaret Okulu'nda dozent olarak gцrev yapmıştır. Nazilerin iktidara gelmesine şiddetle karşı зıkmış, Hitler'in başbakanlık gцrevini almasına karşı son direnişlerden birisini gцstermiş, bu yьzden Almanya'yı terk etmeye mecbur kalarak, 1933'te oğlu Dankwart Rьstow, kızı ve karısıyla İstanbul'a yerleşmiştir. Gelir gelmez, Ekonomi ve Ekonomi Coğrafyası dersleri vermeye, daha sonra da Felsefe Tarihi derslerine başlamıştır. Tьrkiye'de uzun zaman yaşamasına rağmen Tьrkзesini ilerletmemiş ancak цğrencileri ьzerinde oldukza etkili olmuş ve Tьrkiye'deyken Amerikan ve İngiltere hьkьmetleri namına Naziler aleyhinde зalışmıştır. 1950'de Almanya'ya geri dцnmьş ve 1953 yılında emekli oluncaya kadar Heidelberg Ьniversitesi'nde ders vermiştir. Oğlu Dankwart, 1933 ile 1946 arasında İstanbul'da orta цğrenimini ve İstanbul Ьniversitesi'ni bitirmiş ve uzun yıllar boyunca, цnce Princeton Ьniversitesi'nde, daha sonra da New York Şehir Ьniversitesi Lisansьstь Bцlьmь'nde Siyasi Tarih profesцrь olarak зalışmıştır.

Hellmut Ritter (Hessich-Lichtenau, Almanya 1892-Oberursel Almanya 1972): Ritter, I. Dьnya Savaşı sırasında Almanya Ordu mensubu olarak цnce İstanbul, daha

sonra Irak ve Filistin cephelerinde gцrev yapmasы sebebiyle bir Oryantalist olmuştu. 1919-1926 arasında Hamburg Ьniversitesi'nde Doğu Dilleri Profesцrь olarak зalıştı. 1926 yılında Alman Doğu Derneği adına bazı kitapları almak izin gittiği İstanbul'da 1948 yılına kadar kaldı ve genellikle Boğaz'da Bebek'te yaşadı. Ritter, 1929 yılında İstanbul'da Alman Arkeoloji Enstitьsь'nь kurmuş ve mьdьrь olarak gцrev yapmasının yanı sıra 1935'ten 1948'e kadar İstanbul Ьniversitesi Sanat Fakьltesi'nde Arapza, Tьrkze ve Fars Filolojisi profesцrь olarak зalışmıştır. Tьrk gцlge oyunları ьzerine yaptığı зalışmanın sonucunda *Karagцz: Tьrkische Schattenspiele* (İstanbul, 1924-1953) adlı eseri ortaya зıkmıştır. Aynı zamanda Uluslararası Doğu Derneği'ni kurmuş ve 1948'den itibaren dergisi olan *Oriens*'i yayınlamıştır. 1948 yılında Frankfurt Ьniversitesi'ne Doğu Dilleri Profesцrь olarak geri dцnmьş ve 1957 yılında emekli olana kadar orada kalmıştır. Bundan sonra Tьrkiye'ye geri dцnmьş ve İstanbul Ьniversitesi Doğu Зalışmaları Enstitьsь'nde araştırmalar yapmıştır.

Wilhelm Rцpke (Schwarmstedt, Almanya 1899-Cenova 1966): Marburg Ьniversitesi'nde Ekonomi Ordinaryьs Profesцr idi. Yahudi olmamasına rağmen Nazilerden nefret ediyordu ve 1933 yılında Tьrkiye'ye karısı ve ьз kızıyla kaзarak, Neumark, Rьstow, Isaac ve daha sonra da Dobretsberger'e yakın Kadıkцy'de oturdu. İstanbul Ьniversitesi'nde 1933-1937 arasında Sosyoloji ve Ekonomi Profesцrь olarak зalıştı. İstanbul Ьniversitesi Sosyal İlimler Enstitьsь Mьdьrlьğь yaptı. 1937 yılında Cenevre'deki *Institut Universitaire de Hautes Etudes Internationales*'e gitti.

Leo Spitzer (Viyana 1887-İtalya 1960): 1930-1933 arası Kцln Ьniversitesi'nde Roma ve Karşılaştırmalı Filoloji Profesцrь. 1933 yılında karısı ve зocuğuyla İstanbul'a gelmiş, İstanbul Ьniversitesi'nde Roma Dilleri ve Edebiyatı Profesцrь olarak зalışmış ve filoloji dersleri vermiştir. Aynı zamanda İstanbul Ьniversitesi'nde, daha sonra Erich Auerbach tarafından devam ettirilecek olan Yabancı Diller Okulu'nu kurmuştur. 1936'da Amerika'ya gцz etmiş ve 1960 yılında цlьmьne kadar John Hopkins Ьniversitesi'nde profesцr olarak gцrev yapmıştır.

Eric Auerbach (Berlin 1892-New Haven 1957): 1929-1935 arasında Marburg Ьniversitesi'nde Roma Filolojisi Profesцrь olarak зalışmıştır. 1936'da karısı ve зocuğuyla Tьrkiye'ye gelmiş ve İstanbul Ьniversitesi Edebiyat Fakьltesi'nde Roma Filolojisi Profesцrь olarak ve aynı zamanda Yabancı Diller Okulu Mьdьrь olarak gцrev yapmıştır. Asistanları arasında daha sonra зok tanınmış Doğu uzmanları olan Robert Anhegger, Kurt Laqueur ve Andreas Tietze vardır. 1947'de Amerika'ya gitmiş, цnce Pensilvanya Devlet Ьniversitesi'nde, sonra Princeton Ьniversitesi İleri Зalışmalar Enstitьsь'nde Ziyaretзi Profesцr olarak bulunmuş ve en son da 1957'de цlьmьne kadar Yale Ьniversitesi'nde Fransız ve Roma Filolojisi dersleri vermiştir.

Andreas Bertalan Schwarz (Budapeşte 1886-Freiburg 1953): Weimar Almanya'sında avukat. Zьrih ve sonra 1926-1930 arası Freiburg Ьniversitesi'nde

Roma Hukuku Profesцrь. Nazi zulmь уьzьnden 1934'te Tьrkiye'ye gitmiş ve Tьrkiye Cumhuriyeti'nin Batılı yasal sisteme geзişi sırasında, İsviзre hьkьmetinin tavsiyesi ьzerine Roma ve Medeni Hukuk dersleri vermiştir. Modern Tьrk Hukuk sisteminin gelişmesinde зok цnemli rol oynamış olup talebeleri arasında Tьrkan Rado ve Hıfzı Veldet Velidedeoğlu gibi цnemli hukukзular vardır.

Ernst E. Hirsch (Friedberg 1902-Kцnigsfeld 1985[508]): Цnce Gцttingen Ьniversitesi'nde, daha sonra Frankfurt Ьniversitesi'nde цzel ve uluslararası hukuk doзenti. Nazilerin уьkselişi nedeniyle 1933 yılında Almanya'dan ayrılmıştır. Kendisine Amsterdam Ьniversitesi'nde profesцrlьk teklif edilmesine rağmen, İstanbul Ьniversitesi Hukuk Fakьltesi'nde Ticaret Hukuku Profesцrь olması iзin gelen teklifi kabul etmiş ve burada 1933'ten 1943'e kadar kalmıştır. Kendisi İstanbul Ьniversitesi'ne dışarıdan davet edilen en genз profesцrdьr. Tьrkзeyi gayet iyi цğrenmiş ve hem derslerini Tьrkзe vermiş hem de Tьrkзe kitap yazmıştır. Naziler tarafından vatandaşlıktan зıkarılınca, 1943'te Tьrk vatandaşı olmuştur. Ankara'ya taşınmış ve 1943-1952 arası Ankara Ьniversitesi Hukuk Fakьltesi'nde sigorta ve deniz hukuk ile hukuk felsefesi ve hukuk sosyolojisi dersleri vermiştir. Hirsch, Tьrk Ticaret Kanunu'nun geliştirilmesinde зok цnemli rol oynamış, ticaret hukuku ile hukuk sosyolojisi ьzerinde зok цnemli bir şahsiyet olmuştur.

Gerhard Kessler (Doğu Prusya 1883-Kassel 1963): 1927-1933 arası profesцr olarak Leipzig Ьniversitesi'nde sosyoloji ve ekonomi dersleri vermiştir. Naziler aleyhinde aktif olarak зalışmış ve iktidara gelir gelmez onlar tarafından tutuklanmıştır. Serbest kaldıktan sonra Tьrkiye'ye karısı ve dцrt зocuğu ile gelmiş ve İstanbul Ьniversitesi İktisat Fakьltesi'nde, 1951 yılına kadar Sosyoloji ve Sosyal Politikalar programı direktцrь olarak ders vermiştir. Hukuk ve Edebiyat fakьltelerinde de ders vermiştir. Aralarında Oran Tuna, Cavit Orhan Tьtengil, Muhlis Efe ve Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu gibi цnemli isimlerin de bulunduğu уьzlerce цğrenci yetiştirmiştir. 1946'da Orhan Tuna'ya katılarak ilk Tьrk işзi sendikasını kurmuş, aynı zamanda sosyal demokrat bir parti geliştirme зalışmaları da yapmıştır. Kessler, 1952 yılında Gцttingen Ьniversitesi'ne dцnmьştьr.

Fritz Neumark (Hannover 1900-1991): 1932 yılında Frankfurt/Meinz Ьniversitesi'nde profesцr olmuş, ancak bir yıl sonra Hitler tarafından gцrevinden atılmış; bunun ьzerine derhьl karısı, annesi ve iki зocuğu ile Tьrkiye'ye gitmiştir. Neumark цnce İstanbul Ьniversitesi Hukuk Fakьltesi'nde, daha sonra İktisat Fakьltesi'nde 1933-1953 arası yirmi yıl Ekonomi ve Finans Profesцrь olarak ders vermiş, 1946'dan itibaren de İstanbul Ьniversitesi Finans Enstitьsь'nь kurup уцnetmiştir. Цğrencileri arasında Nedim Yahya, Sabri Ьlgener, Orhan Dikmen ve Memduh Yasa vardır. 1952'de Almanya'ya dцnmьş, Frankfurt Ьnivesritesi'nde finans dersleri vermiş ve aynı zamanda iki kere rektцr seзilmiştir.

Walter Gottschalk (Aachen 1891-1974[509]): Kütüphaneci ve Doğu uzmanı. 1923-1935 arası Prusya Devlet Kütüphanesi Doğu Bülümü Başkanı. Karısıyla beraber 1941 yılında Türkiye'ye gitti. Bu yıldan itibaren İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde uzman ve
Kütüphane Bilimleri Profesörü olarak çalıştı. 1954 yılında Frankfurt'ta emekli oldu.

Clemens Bosch (Köln 1899-İstanbul 1955): 1932-1935 arasında Halle/Saale Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü'nde özel dozent ve baş asistan, ancak karısı "ari" olmadığı için bu görevden uzaklaştırıldı. Bosch, karısı ve beş çocuğu ile birlikte 1935 yılında Türkiye'ye geldi ve 1935-1940 arası İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde nümizmatik uzmanı, 1940'tan 1955'te ölümüne kadar ise İstanbul Üniversitesi'nde Antik Tarih Profesörü olarak çalıştı.

Hans Reichenbach (Hamburg 1891-Los Angeles 1953): 1926-1933 arasında Berlin Üniversitesi'nde Fizik Profesörü. Karısı ve iki çocuğu ile birlikte gittiği Türkiye'de 1933-1938 arasında İstanbul Üniversitesi'nde Felsefe Profesörü olarak çalıştı. 1938'den 1953'te ölümüne kadar da Kaliforniya Üniversitesi'nde Felsefe Profesörü olarak görev yaptı.

Andreas Tietze (Viyana 1941-2003[510]): Türkolog. Babasının Sanat Tarihi Profesörü olarak bulunduğu Viyana'da eğitim aldı. 1937-1958 arasında Erich Auerbach ile birlikte İstanbul Üniversitesi Yabancı Diller Okulu'nda dozent ve eğitmen olarak bulundu. 1958-1978 arası Los Angeles'daki Kaliforniya Üniversitesi'nde Modern Türkçe Profesörü olarak çalıştı. 1978'de Viyana'ya Doğu Enstitüsü Direktörü olarak geri döndü.

FEN BİLİMLERİ

Fritz Arndt (Hamburg 1885-Hamburg 1969): Kiel ve Greifswald üniversitelerinde Kimya asistanı. İlk olarak I. Dünya Savaşı sırasında İstanbul'a gelmiş ve 1915-1918 arasında İstanbul Üniversitesi'nde (o zamanki adıyla *Darülfünun*) Kimya Profesörü olarak bulunmuş ve Türkiye'ye ilk defa modern kimya araştırma metodlarını getiren Yerebatan Kimya Enstitüsü'nü kurmuştur. 1919 ilâ 1933 arsında Breslau Üniversitesi'nde önce dozent, sonra profesör olmuştur. 1934 yılında karısı ve iki çocuğu ile birlikte Nazilerden İstanbul'a kaçmıştır. Burada, I. Dünya Savaşı sırasında kurmuş olduğu enstitüde -İstanbul Üniversitesi Genel Kimya Enstitüsü- 1934'ten emekli olduğu 1955'e kadar müdür olarak görev yapmıştır. Emekli olunca Almanya'ya dönmüş ve 1956-1969 arasında Hamburg Üniversitesi'nde şeref profesörü olmuştur. Türk öğrencileri arasında Muvaffak Seyhan (İstanbul), Muzaffer Acarbay (İzmir) ve Cemal Dikmen (Ankara) vardır. Oğlu M. Werner Arndt, İstanbul

Ьniversitesi'nde Dil Bilimleri цğrencisi olmuş, daha sonra aynı bцlьmde 1942'den 1949'a kadar asistan olarak kalmıştır.

Friedrich L. Breusch (Pforzheim(Baden)1903-): Freiburg Ьniversitesi Pataloji Enstitьsь Kimya Bцlьmь Başkanı (1930-1935). Nazilerden 1936'da цnce İsvizre'ye, oradan da Macaristan'a kaзtı ve bir yıl orada bulundu. 1937 yılından itibaren İstanbul Ьniversitesi'nde Haurowitz ile birlikte Tıp Fakьltesi'nde ve daha sonra Fen Fakьltesi'nde dersler vererek pek зok цğrenci yetiştirdi. 1940'tan itibaren kendi kurmuş olduğu İkinci Kimya Enstitьsь'nьn başına geзti ve 1971'de emekli oluncaya kadar orada kaldı. Emeklilikten sonra Basel'e geзti.

Leo Brauner (Viyana 1898- [511]): 1932'den, Nazilerin kendisini 1933'te gцrevden almasına kadar Jena Ьniversitesi'nde Profesцr. İstanbul'a karısı, anne ve babası ile geldi ve 1955'te Almanya'ya dцnene kadar, İstanbul Ьniversitesi'nde Botanik Profesцrь ve Botanik Fizyolojisi Enstitьsь'nьn mьdьrь olarak gцrev yaptı.

Alfred Heilbronn (Fьrth, Bavyera, Almanya 1885-Mьnster, Almanya 1962): 1912'de Mьnster Ьniversitesi'ne Doзent olarak girdi ve 1919'da orada Profesцr oldu. 1919-1933 arasında Mьnster Farmabotanik Enstitь Mьdьrь ve Botanik Profesцrь olarak bulundu. Yahudi olduğu izin Hitler tarafından 1933 yılında gцrevden alınmasından sonra karısı ve ьz зocuğu ile Tьrkiye'ye gelip зok kısa sьrede Tьrkзe цğrendi, 1933-1956 arasında İstanbul Ьniversitesi Tabiat Bilimleri Fakьltesi'nde Botanik Profesцrь ve Botanik Enstitьsь Mьdьrь olarak gцrev yaptı ve derslerini Tьrkзe olarak verdi. Aynı zamanda İstanbul Botanik Bahзesi'ni kurdu ve 1956 yılında emekli olup Almanya'ya dцnene kadar buranın mьdьrlьğьnь de yaptı.

Hugo Braun (Prag 1891-Mьnih 1962): 1905-1909 arasında Prag Ьniversitesi Hijyen Enstitьsь'nde зalıştı, 1908-1909'da aynı ьniversitenin Farmakoloji Enstitьsь'nde toksikoloji ve kimyasal fizik dersleri verdi. 1910-1912'de Frankfurt Ьniversitesi Tıp Fakьltesi'nde Pataloji asistanı olarak зalıştı. Doğu Afrika Almanya'sına gidip 1912-1913'te Tripanosoma зalışmalarında bulundu ve dцnьşьnde Alman vatandaşlığına geзti. I. Dьnya Savaşı'nın başladığı sırada Frankfurt Ьniversitesi'nde Hijyen dalında Profesцr oldu ve savaş sırasında Alman 18. Ordusu'na Tıbbi Danışman olarak yardım etti. Kolera ile tifoya karşı цzel serumlar geliştirdi. Frankfurt Ьniversitesi Tıp Fakьltesi'nde Hijyen ve Mikrobiyoloji dalında 1916'da Doзent ve 1918'de Profesцr oldu ve burada immunoloji ve seriyoloji dersleri verdi. 1931 yılında Mikrobiyoloji ve цzellikle bakteri metabolizması ьzerine yaptığı зalışmalar nedeniyle Paul Ehrlich Цdьlь'nь kazandı fakat 1933'te Yahudi olduğu gerekзesiyle ьniversiteden uzaklaştırıldı. Aynı yılın Ekim ayında karısı ile birlikte Tьrkiye'ye gitti. Kendisine 1933 yılında İstanbul Ьniversitesi'nde Mikrobiyoloji ve Epidemoloji dalında Ordinaryьs Profesцr unvanı verildi ve Mikrobiyoloji Enstitьsь Mьdьrlьğь'ne

getirildi. Ordinaryьs Profesцr İsmail Hakkı Зelebi 1934 yılında İstanbul Ьniversitesi ve Tıp Fakьltesi yцnetimi ile aralarında зıkan anlaşmazlık nedeniyle istifa etti. Yerine Braun getirildi ve iki enstitьyь birleştirerek Mikrobiyoloji ve Parasitoloji Enstitьsь'nь kurdu. Burada, Tıp Fakьltesi, Dişзilik Fakьltesi ve Farmakoloji Okulu talebelerine ders verdi. Цnceleri Nişantaşı'nda oturdu ancak daha sonra Boğaz kıyısında Ortakцy'e taşındı. Tьrkiye'de uzun yıllar hizmet verdikten sonra 1949 yılında Mьnih Ьniversitesi'ne Hijyen ve Bakteriyoloji Profesцrь olarak geri dцndь ve orada savaş sırasında yıkılan enstitьleri tekrar kurdu.

Philipp Schwartz (Werschetz, Macaristan, 1894-1978): 1920'de Frankfurt Anatomik Pataloji Enstitьsь'nde asistan doktor olarak başladığı meslek hayatına, aynı yerde 1923'te Dozent ve 1927'de de zamanının en genз profesцrь olarak devam etti. Nazilerden kaзmadan цnce 1923-1933 arasında Frankfurt Ьniversitesi'nde Genel Patoloji ve Anatomik Patoloji Profesцrь olarak bulundu. İsviзre'de Almanya Dışındaki Alman Bilim Adamları Derneği'ni kurdu ve 1933'ten itibaren pek зok bilim adamının Tьrkiye'ye gцз etmesine yardım etti. 1933 Eylьl'ьnde karısı ve iki зocuğu ile birlikte Tьrkiye'ye geldi. İstanbul Ьniversitesi'ne Genel Pataloji ve Anatomik Pataloji Profesцrь ve Pataloji Enstitьsь Mьdьrь olarak tayin edildi. Schwartz 1933 yılından itibaren başlayan İstanbul Ьniversitesi'nin reorganizasyonunda kilit bir isim olmuştur. 1951 yılından sonra Frankfurt Ьniversitesi'nde Profesцr ve 1953'ten itibaren de Pensilvanya Warren Devlet Hastanesi'nde Patolog olmuştur.

Wilhelm Peters (Vienna 1880-1963[512]): Jena Ьniversitesi'nde Psikoloji Profesцrь. 1933'te karısı ve iki зocuğu ile Nazilerden kaзarak цnce Londra'ya yerleşmiş ama sonra Tьrkiye'ye gelerek 1937-1952 arasında İstanbul Ьniversitesi'nde Priskoloji Profesцrь ve kendisinin kurduğu Pedagoloji Enstitьsь Mьdьrь olrak зalışmıştır.

Friedrich Dessauer (Aschaffenburg, Almanya 1881-Frankfurt 1963): Mьnih Teknik Ьniversitesi, Darmstadt ve Frankfurt/Main'da elektroteknik ve fizik konusunda зalışmalarda bulunmuştur. Doktora derecesini Frankfurt Ьniversitesi'nde X ışınları konusunda yaptığı tezle almıştır. 1922'den 1933'e kadar Frankfurt Ьniversitesi'nde Medikal Fizik dalında profesцr ve direktцr, 1924'ten itibaren de Katolik Alman Merkez Partisi'nin parlementoda milletvekili. W.C. Rцntgen'in idaresinde X ışınları konusunda uzman. 1934'te karısı ve iki зocuğu ile birlikte İstanbul'a geldi ve gelir gelmez İstanbul Ьniversitesi Radyoloji ve Biyofizik Enstitьsь'ne mьdьr ve profesцr olarak atandı. Tьrkiye'de radyolojinin uygulanmasına bьyьk katkıları oldu. 1937'de İsviзre'ye dцnene kadar Tьrkiye'de kaldı.

Wolfgang Gleissberg (Breslau, 1903-Oberbrusel 1986[513]): 1933'te Naziler tarafından gцrevden alınıncaya kadar Breslau Ьniversitesi'nde Astronomi Asistanı. Aynı yıl

Tьrkiye'ye gelerek, İstanbul Ьniversitesi Astronomi Enstitьsь'nde araştırma asistanı oldu ve Profesцr Erwin Freundlich ile ders verdi. 1948 yılında başlayan astronomi derslerinin yцneticiliğini ьstlendi. Gleissberg 1958 yılında Almanya'ya Frankfurt Ьniversitesi'ne Şeref Profesцrь olarak geri dцndь ancak 1965-1966'da Ankara Ьnivesritesi'ne Ziyaretзi Profesцr olarak tekrar geldi.

Erich Frank (Berlin 1884-İstanbul 1957): 1919 yılında Berlin Ьniversitesi'ne Dahiliye Profesцrь olarak atandı. 1928'den 1933'te Yahudi olduğu gerekзesiyle Hitler tarafından gцrevinden uzaklaştırılana kadar Breslau Devlet Hastanesi'nde başhekim. Frank, 1933 sonbaharında karısı, kızı ve oğluyla Tьrkiye'ye geldi. İstanbul Ьniversitesi Tıp Fakьltesi'nde Dahiliye Klinik Şefi olarak 1933'ten 1957'ye kadar зalıştı. İlk yıllarından sonra derslerini Tьrkзe olarak vermeye başladı ve yьzlerce doktor, tıp profesцrь, doзent ve asistan yetiştirdi. Tьrkiye'de modern tıp uygulamalarının genişletilmesinde зok цnemli bir rol oynadığı gibi bir doktor olarak da зok popьlerdi. 1957 yılında İstanbul'da цldь ve Boğaz'daki meşhur Rumeli Hisarı Mezarlığı'nda defnedildi.

Felix Haurowitz (Prag 1896-Indiana ABD, 1987[514]): 1939 yılında Nazilerin Зekoslovakya'yı işgaline kadar Prag Alman Ьniversitesinde Biyokimya Profesцrь. Bu tarihte Tьrkiye'ye sığınmıştır. Gelir gelmez İstanbul Ьniversitesinde Biyokimya Profesцrь olarak atanmış ve 1948 yılına kadar Biyokimya Enstitьsь Direktцrlьğь'nь yapmıştır. 1948'de Amerika Indiana Ьniversitesi'ne Profesцr olarak gitmiş ve 1968'de emekli olmuştur.

Karl Hellman (Wьrzburg Bavyera, 1892-İsrail 1959): 1928'den itibaren Wьrzburg Ьniversitesi Kulak Burun Boğaz Enstitьsь'nde başhekim ve Doзent. 1933'te Naziler tarafından işine son verildikten sonra serbest зalışmaya başladı. 1936'da Tьrkiye'ye davet edildi ve İstanbul Ьniversitesi'nde Kulak Burun Boğaz Profesцrlьğь'ne getirildi. İstanbul Ьniversitesi Gureba Hastanesi'nde Profesцr Erich Rutin'in yerine Kulak Burun Boğaz Bцlьmь'nьn başına geзti. Цzellikle ameliyatları daha kolay ve tehlikesiz hвle getiren larinsektomi tekniğini geliştirilmesiyle tanınır.

Julius Hirsch (Hanover 1892-Basel 1963): 1919'dan 1923'e kadar Kaiser Wilhelm Kimya Enstitьsь'nde asistan doktor. 1923'te Berlin Hijyen Enstitьsь'ne gitti. Berlin Ьniversitesi'nde 1929'dan 1933'e kadar Hijyen Profesцrь olarak kaldı. Naziler tarafından işine son verilince karısı ve iki зocuğu ile birlikte İstanbul'a geldi. 1933-1948 arasında İstanbul Ьniversitesi Hijyen Enstitьsь'nde Profesцr olarak зalıştı. Biraz Tьrkзe цğrenmekle beraber kontratının aksine derslerini Almanca vermeye devam etti.

Joseph Ingersheimer (Frankfurt 1879-Boston 1965): 1925'ten 1933'e kadar Frankfurt Ьniversitesi'nde Oftalmoloji Profesцrь. Naziler tarafından Almanya'dan зıkarıldı.

İstanbul'a Schwarz tarafından Liepmann ve Niesen ile birlikte getirildi. İstanbul Üniversitesi Göz Kliniği Müdürü, Oftalmoloji Ordinaryüs Profesörü oldu ve İstanbul Üniversitesi'nin reformunda önemli rol oynadı. Hükümetten bir bakanın gözünü başarılı bir şekilde ameliyat etmesi sayesinde hükümetle sıkı yakın ilişkiler kurdu. 1939'da Amerikaya Tufts Üniversitesi'ne gitti ve ölümüne kadar orada kaldı.

Alfred Kantorowicz (Pozen 1880-Bonn 1962): 1923-1933 arasında Bonn Üniversitesi Dişçilik Fakültesi'nde Ordinaryüs Profesör. Alman okullarındaki çocukların diş kontrollerinin yapılabilmesini sağlayan bir sistem kurdu. 1933'te Naziler tarafından işten atıldı ve karısıyla birlikte İstanbul'a geldi. 1933'te Dişçilik Fakültesi Dekanı oldu ve 1948 yılına kadar burada kaldı. Türk öğrencileri arasında Profesör Pertev Ata ve Profesör Lem'i Belger vardır. Sonra Almanya'ya dönmüştür.

Wilhelm Liepmann (Gdansk 1878-İstanbul 1939): 1921 yılından itibaren Berlin Üniversitesi'nde tıp profesörü. 1933 yılında Hitler tarafından sürülene kadar, 1925'ten itibaren Berlin Üniversitesi'nde Jinekoloji Profesörü ve Charlottenburg'daki Cecilienhaus Kadın Hastalıkları ve Doğum Hastanesi Başhekimi. Karısı ve üç çocuğu ile birlikte Türkiye'ye geldi. 1933-1939 arasında İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Haseki Hastanesi'nde Başhekim ve Jinekoloji Profesörü olarak bulundu. Türkiye'de modern jinekolojinin gelişmesinde önemli katkıları olmuştur.

Werner Lipschitz (Berlin 1892-ABD 1946): 1929'dan 1933'te Naziler tarafından işten atılana kadar Frankfurt Üniversitesi Farmokoloji Enstitüsü Müdürü ve Farmokoloji Profesörü. Aynı yıl karısı ve iki çocuğu ile birlikte Türkiye'ye gitti. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Fizyolojik Kimya Enstitüsü Müdürü ve Fizyolojik Kimya Profesörü olarak 1938 yılına kadar çalıştı. Bu yıl Amerika'ya giderek Lederle Laboratuvarı'nda Araştırma Direktörü oldu.

Curt Kosswig (Berlin 1903-1982): Braunschweig Teknik Üniversitesi Genetik Profesörü ve aynı zamanda Tabiat Müzesi Müdürü. Naziler tarafından sürgüne gönderildi. 1937-1955 arası İstanbul Üniversitesi'nde Zooloji Profesörü ve İstanbul Üniversitesi Hidrobiyoloji Araştırma ve Zooloji Enstitüsü Müdürü. 1955'ten emekli olduğu 1969 yılına kadar, Hamburg Zooloji Müzesi ve Devlet Zooloji Enstitüsü Müdürü ve Zooloji Profesörü. Emekli olduktan sonra Türkiye'ye dönüp ve orada yaşadı.

Rudolf Nissen (Schleisen, Almanya 1896-Basel 1981): 1930-1933 arası Berlin Üniversitesi'nde Genel Cerrahi Profesörü. 1933'te Almanya'dan sürüldükten sonra karısı ve Ordinaryüs Profesör Philip Schwarz ile birlikte Ağustos ayında Türkiye'ye geldi. 1933-1939 arası İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Birinci Cerrahi Kliniği'ni yönetti. Burada pek çok Türk profesör ve doktoru eğitti. 1939 yılında Amerika'ya göç etmeden önce Almanya'dan başka profesörleri getirmek için çalıştı.

Hans Winterstein (Parg, 1878-Mьnih 1963): 1910 yılında Rostok Ьniversitesi Tıp Fakьltesi'nde Profesцr ve 1911'de Ordinaryus Profesцr. Daha sonra Breslau Ьniversitesi'ne gitmiştir. Karısı İngiliz olup iki oğlu vardır. 1933'te Nazilerden kaзarak ailesi ile birlikte Tьrkiye'ye gelmiş ve İstanbul Ьniversitesi Tıp Fakьltesi'nde Fizyoloji dersleri vermeye başlamış ve Fizyoloji Enstitьsь'nьn başına geзerek 1953 yılına kadar bu gцrevde kalmıştır. Tьrk vatandaşlığına geзmiş, 1956'da emekli olmuş ve Almanya'ya dцnmьştьr.

Siegfried Oberndorfer (Mьnih 1876-İstanbul 1944): 1911 yılında Mьnih Ьniversitesi'nde Patoloji Profesцrь ve Mьnih Schwabing Hastanesi Patoloji Bцlьmь Başkanı olmuştur. 1933'te karısı ile birlikte Tьrkiye'ye kaзmıştır. 1934-1944 arasında İstanbul Ьniversitesi Genel ve Deneysel Patoloji Enstitьsь Mьdьrlьğь, 1938-1944 arasında da bir yandan da Kanser Enstitьsь Mьdьrlьğь'nь de yapmıştır.

İSTANBUL GÜZEL SANATLAR AKADEMİSİ

MİMARLIK

Gustav Oelsner (Posen 1879-Hamburg 1956): Mimar ve Şehir Planlama uzmanı. Yahudi olduğu iзin 1933'te gцrevine son verilene kadar Hamburg/Altona Şehir Mimarisi Direktцrь'ydь. İlk цnce Amerika'ya kaзmıştır. 1937'de Tьrk hьkьmetinin davetlisi olarak Tьrkiye'ye İktisat Bakanlığı'na danışman olarak gelmiştir. 1939-1951 arasında İstanbul Yьksek Mьhendis Mektebi'nde Şehir Planlama Profesцrь olmuştur. 1944 yılından itibaren aynı zamanda İstanbul Teknik Ьniversitesi'nde şehir planlama dersleri de vermiştir. 1951'de Hamburg'a dцnmьştьr.

Rudolf Belling (Berlin 1886-Mьnih 1972): 1930 yılından, Hitler tarafından işine son verildiği 1933 yılına kadar Berlin Gьzel Sanatlar Akademisi'nde Heykelcilik Profesцrь'ydь. 1933-1936 arasında serbest зalıştı. Bizzat Atatьrk tarafından зağrılıp 7 Ocak 1937 tarihinden itibaren Gьzel Sanatlar Akademisi Heykelcilik Bцlьmь'nьn başına getirildi. 1950 yılından itibaren İstanbul Teknik Ьniversitesi'ne katıldı. Tьrkiye'de iзlerinde Maзka'daki İsmet İnцnь heykeli de dвhil olmak ьzere pek зok heykel tasarlayıp yaptı. Tьrk цğrencileri arasında ьnlь Hьzeyin Gezer, Mahir Tomruk ve İlhan Koman vardır. 1967'de Almanya'ya dцndь.

Clemens Holzmeister (Avusturyalı, Fulpmes(Tirol) 1886-): 1938'den цnce Viyana Gьzel Sanatlar Akademisi Mimari Bцlьmь Başkanı. 1933-1937 arası bu akademinin rektцrь. 1938'de Nazilerin gelmesiyle istifaya mecbur edildi. 1938-1954 arasında karısı ve зocuğu ile birlikte Tьrkiye'ye yerleşti. 1940-1954 arası Mimarlık Profesцrь ve İstanbul Teknik Ьniversitesi Mimarlık Fakьltesi Bцlьm Başkanı olarak зalıştı. Tasarımını yaptığı ve inşaatını denetlediği цnemli binalar şunlardır: Milli Savunma

Bakanlığı Ankara (1931), Yüksek Ziraat Enstitüsü (1938), Orduevi (1933), Genelkurmay Başkanlığı (1930), Ziraat, Ticaret ve İşişleri Bakanlıkları binaları (1938). 1954 yılında Viyana'ya Güzel Sanatlar Akademisi'ne profesör olarak geri döndü.

Bruno Taut (Königsberg, Almanya 1880-Ankara 1938): Berlin-Charlottenberg Teknik Üniversitesi'nde Profesör (1931-1932), 1932'de Moskova'ya gitti ve 1933 yılında Japonya'da mimar olarak çalıştı. 1936'dan sonra Türkiye hükümeti tarafından Ankara'da inşa edilen önemli binalar üzerine mimar olarak işe alındı. 1936'dan 1938'de ölümüne kadar İstanbul Teknik Üniversitesi ve Güzel Sanatlar Akademisi'nde profesör olarak çalıştı. Ölümünden kısa bir süre önce İstanbul'daki Türk Alman Kültür Merkezi'ni kurdu.

RESİM

Léopold Lévy (Paris 1882-1966): 1898 yılında Paris Güzel Sanatlar Okulu'na kaydoldu ve çağdaşı olan Manet, Cézanne, Renoir ve Rodin gibi sanatçıların eserlerinden ilham aldı. 1936'da Türk hükümetinin daveti üzerine İstanbul'a geldi ve Güzel Sanatlar Akademisi'nin Resim Bölümü'nü yönetti. Burada ders verme biçimini reforme etti ve ayrıca oymacılık için özel bir stüdyo açtı. Öğrencileri arasında, harpten sonra çok önemli sanatçılar hüline gelecek olan Nurullah Berk, Bedri Rahmi Eyüpoğlu, Sabri Berkel ve Zeki Faik vardır. Düzenli olarak İstanbul, Ankara ve Beyrut'ta dersler verdi. 1949'da Paris'e döndü.

II. ANKARA

ANKARA ÜNİVERSİTESİ DİL, TARİH VE COĞRAFYA FAKÜLTESİ

Benno Landsberger (Friedek, Almanya, 1890-Chicago, 1968): Asurolojist ve Semitist. 1929'dan Naziler tarafından kovulana kadar, Leipzig Üniversitesi'nde Asuroloji ve Semitist Profesörü. 1935'te Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'ne Asuroloji Profesörü olarak geldi ve Sümer Enstitüsü'nü kurdu. Landeberger bu fakültenin ve kütüphanesinin kuruluşunda önemli bir rol oynamıştır. 1948 yılında Chicago Üniversitesi Doğu Enstitüsü'ne gidene kadar Yakın Doğu Dilleri ve Kültürleri Profesörü olarak kaldı. Türkiye'deki ünlü öğrencileri arasında arkeolog Kemal Balkan ve Emin Bilgiç bulunmaktadır.

Hans Güterbock (Berlin, Charlottenburg, 1908-Chicago 2000[515]): 1933-1935 arasında Berlin Devlet Müzesi'nin Yakın Doğu Bölümü Başkanı. Yaz aylarında, Alman Doğu Enstitüsü tarafından yürütülen Boğazköy arkeolojik kazılarına gitti. 1935 yılında karısıyla beraber Türkiye'ye sığındı ve Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde Hititoloji Profesörü olarak Benno Landsberger'e katılarak 1948 yılına kadar kaldı. Türkiye'deki

belli başlı ve sonradan зok ьnlь olan talebeleri Raci Temizer, Emin Bilgiз, Kemal Balkan ve Muazzez İlmiye Зığ'dır. 1949 yılından itibaren Chicago Ьniversitesi Doğu Enstitьsь'ne Profesцr olarak gitti.

Georg Rohde (Berlin 1899-1960): 1931 yılında Marburg Ьniversitesi'nde Klasik Filoloji Doзenti. Hitler уьzьnden terk etmeye mecbur bırakıldı ve 1935'te karısı ve iki зocuğu ile birlikte Tьrkiye'ye geldi. 1935'ten itibaren Dil, Tarih ve Coğrafya Fakьltesi'ne Eski Diller Filolojisi Profesцrь olarak atandı. Aynı fakьltede Klasik Filoloji Enstitьsь'nь kurdu. Milli Eğitim Bakanı Hasan Bli Yьcel'in desteğiyle talebeleri liselerde Latince dersleri vermeye başladı ve bugьn bile hвlв basılmaya devam eden зeşitli Latince klasikleri Tьrkзeye tercьme etmeye başladı. Rohde, gelişinden sonra kısa bir sьrede Tьrkзe цğrendi ve derslerini Tьrkзe vermeye başladı. 1949'da Almanya'ya dцnerek цlьmьne kadar Hьr Berlin Ьniversitesi'nde Klasik Filoloji Profesцrь olarak kaldı. Цğrencileri arasında ьnlь arkeolog Ekrem Akurgal vardır.

Walter Ruben (Hamburg, 1899-1982[516]): Dilbilimci ve Filolojist. 1933'te karısı ve iki зocuğu ile birlikte Tьrkiye'ye kaзana kadar Bonn ve Frankfurt ьniversitelerinde Hint Filolojisi dersleri verdi. 1935 yılında Ankara Dil, Tarih ve Coğrafya Fakьltesi'ne Hindoloji Profesцrь olarak geldi ve 1948'de Şili'ye gцз edene kadar burada kaldı. Ayrılışından sonra derslerine цğrencisi Abidin İdil devam etti.

Wolfram Eberhard (Potsdam, Almanya 1909-1989): 1934-1936 arasında Pekin Ьniversitesi'nde Sinolog. 1936'dan sonra Doğu Asya Halkları Mьzesi (Grassi Mьzesi) Mьdьrь. Eberhard 1937 yılında karısı ve iki зocuğu ile birlikte Tьrkiye'ye geldi. 1937'de Anna Marie von Gabain Almanya'ya dцnьnce onun yerine Ankara Ьniversitesi'nde Sinoloji Profesцrь oldu. 1948 yılında Los Angeles Kaliforniya Ьniversitesi'ne Sosyoloji Profesцrь olarak gidene kadar Ankara'da Зin Dili ve Edebiyatı Profesцrь olarak kaldı. Daha sonra Berkeley, Kaliforniya Ьniversitesi'ne geзti.

SOSYAL BİLİMLER

Ernst Reuter (Apenrade, Almanya 1889-Berlin 1953): I. Dьnya Savaşı sırasında Rusya'da komьnist olmuş цncьlerdendir. 1932-1933'te Reichstag'da Alman Sosyal Demokrat Partisi'ni temsil etmiştir. 1931-1933 arasında Magdeburg Belediye Başkanlığı ve Alman Parlamentosu'na ьyedir. Naziler tarafından tutuklanmış, iki yıl bir temerkьz kampında kalmış, 1935 yılında Hollanda ьzerinden İngiltere'ye kaзmıştır. Kendisiyle birlikte Sosyal Demokrat Parti'de зalışmış olan Fritz Baade aracılığıyla Haziran 1935'te karısı ve зocuğu ile birlikte Tьrkiye'ye gelmiştir. Tьrkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı'nda Ticaret Uzmanı olmuş ve daha sonra da

Ulaştırma Bakanlığı için çalışmıştır. 1938'in Kasım'ından itibaren Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde (o zamanki adıyla *Mekteb-i Mülkiye*) Profesör oldu ve şehir planlamacılığı dersleri vermeye başladı. Türkiye'de olduğu zaman sürgündeki diğer Almanlarla yaptığı mektuplaşmalar, Ernst Reuter, *Schriften-Reden Zweiter Band: Artikel Brief, Reden 1922 bis 1946* (ed. Hans J. Reichhardt (Berlin, 1973), s. 453-687) adlı eserde bulunabilir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Berlin'e dönüş ve Berlin Krizi esnasında da Belediye Başkanı oldu.

FEN BİLİMLERİ

Wilhelm Salomon Calvi (Almanya 1868-Ankara 1941): Jeoloji Profesörü ve Heidelberg Üniversitesi Jeoloji-Paleontoloji Enstitüsü Müdürü. Yahudi olduğu için görevine son verileceğini anladı ve 1934 yılında emekliye ayrılarak aynı yıl kızıyla birlikte Ankara'ya geldi. 1934-1941 arasında Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde Profesör oldu. Aynı zamanda kendisinin kurduğu Jeoloji Enstitüsü'nün müdürlüğünü de yaptı. Uzun yıllar Maden Tetkik Arama Enstitüsü'nde başarılı araştırmalar yaptı.

Edward Melchior (Dortmund, Almanya 1883-Tessin/İsviçre): 1935 yılına kadar Breslau *Wenzel Hanke* Şehir Hastanesi'nin Başhekimi ve Genel Cerrahi Profesörü. Yahudi olduğu için karısı ve üç çocuğu ile birlikte Nazilerden kaçarak Türkiye'ye geldi. 1936-1954 arasında Ankara Numune Hastanesi Cerrahi Bölümü Başkanı ve 1945 yılından itibaren de Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde Cerrahi Profesörü oldu. Türk tıbbına, bilhassa cerrahi dalında ciddi katkıları olmuş ve doktor olarak pek çok hasta tedavi etmiştir.

Albert Eckstein (Ulm, Almanya, 1891-Hamburg 1950): Düsseldorf Pediyatri Kliniği'nde Çocuk Hastalıkları Profesörü ve 1932'den itibaren de başkanı. 1935'te Naziler tarafından atıldı. Aynı yıl, karısı, üç çocuğu ve annesi ile birlikte Türkiye'ye gelerek Ankara Numune Hastanesi Çocuk Hastalıkları Bölümü'nde doktor olarak çalışmaya başladı. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin 1945 yılında kurulmasıyla birlikte oraya profesör olarak atandı. Türk pediatrisinin gelişmesinde önemli rol oynadı ve Türk çocukları için bilhassa kırsal alanlarda çocuk klinikleri kurdu ve çocuk ölümlerinin azaltılmasına büyük katkı sağladı. Öğrencileri arasında Hacettepe Üniversitesi'nin kurucusu ve daha sonra YÖK Başkanı olacak olan Profesör İhsan Doğramacı bulunmaktadır. Eckstein daha sonra Hamburg'a dönmüştür.

Otto Gerngross (Viyana, 1882-Ankara, 1966): 1923-1933 arasında Berlin Charlottenburg Teknik Üniversitesi'nde Kimya ve Protein Teknolojisi Profesörü. 1933'te Naziler tarafından kovulunca karısı ve iki çocuğu ile birlikte Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü'ne profesör olarak geldi. Ankara Üniversitesi'nin kuruluşuyla birlikte

1938-1943 arasında profesцrlьk yaptı. 1943 yılında pratik kimyacı olarak Filistin'e gitti ama 1947'de tekrar Ankara'ya dцnerek, 1966'da цlьmьne kadar Ankara Ьniversitesi Fen Fakьltesi'nde ders verdi.

ANKARA KONSERVATUARI

Ankara Konservatuarı kurulmadan цnce 1924'te Cebeci'de Devlet Orkestrası Şefi Osman Zeki Ьngцr tarafından *Musiki Muallim Mektebi* kurulmuştu. 1933 yılında Milli Eğitim Bakanı Yusuf Hikmet Bayur, 1934 yılında *Devlet Musiki Akademisi* adını alacak ve 1939'da da *Devlet Konservatuarı'na* dцnьşecek olan *Devlet Musiki Yьksek Okulu'nu* kurdu.

Carl Ebert (Berlin 1887-Los Angeles 1990): Tiyatro prodьktцrь ve yцnetmen. 1909-1914 arasında ilk цnce Berlin'deki Max Reinhardt'ın Alman Tiyatrosu'nda aktцr olarak başladığı kariyerini Frankfurt ve Berlin Devlet tiyatrolarında devam ettirdi. Kendisini tiyatro yцnetmeni olarak geliştirip 1927-1931 arasında Darmstadt Şehir Tiyatrosu'nda зağdaş Alman yazarlarının oyunlarına yer verdi. 1931'de Berlin Devlet Operası'nın mьdьrlьğьne kadar yьkseldi ve Naziler 1933'te iktidara gelince ayrılmaya mecbur bırakılarak цnce İsviзre'ye, sonra Avusturya ve İtalya'ya, oradan da Colon Tiyatrosu'nda opera bestelediği ve 1936 yılına kadar kaldığı Arjantin'e gitti. 1930'ların sonlarında İngiltere'de Glyndbourne Festivali'nin organizasyonunda Rudolph Bing ve Fritz Busch'a yardımcı oldu. 1936'da Atatьrk'ьn Cumhurbaşkanlığı Filarmoni Orkestrası'nın sahne dьzenlemelerini organize etmek iзin Tьrkiye'ye davet edildi. 1939 sonbaharında Milli Eğitim Bakanı[517] Hasan Bli Yьcel tarafından ikinci defa karısı ve ьз зocuğu ile birlikte Tьrkiye'ye tekrar зağrıldı ve 1947 Mart ayına kadar Ankara'da kaldı. Ebert, Ankara'daki Modern Ankara Devlet Operası'nın kurucusudur ve bu opera hьlen Tьrkiye'nin цnde gelen mьzikal organizasyonlarından biridir. 1947 yılına kadar Tьrkiye Devlet Konservatuarı'nın (*Musiki Muallim Mektebi*) bilhassa tiyatro ve opera bцlьmlerinin mьfredatının hazırlanmasında yardımcı oldu ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın tьm tiyatro ve opera organizasyonlarını yцnetti. Tьrkiye'deki pek зok Avrupa operalarının ve Avrupa ile Tьrk tiyatro eserlerinin yapımından doğrudan sorumluydu. 1948 yılında Los Angeles Kaliforniya Ьniversitesi'ne giderek 1954 yılına kadar oranın opera programını yцnetti. 1954 yılında Berlin Devlet Tiyatrosu'na geri dцndь ve 1962 yılına kadar orayı yцnetti. Emekli olup tekrar Los Angeles'a dцndь ve 1990 yılında orada vefat etti.

Paul Hindemith (1895-1963): 1915'te Frankfurt Operası'nın birinci kemancısı, 1923'te de orkestra şefi oldu. 1927'den 1935'te Naziler tarafından istenmeyen adam ilan edilip atılana kadar Berlin Yьksek Mьzik Enstitьsь'nde kompozisyon hocalığı

yaptı. 1935-1937'de arasında Wilhelm Furtwangler'in tavsiyesiyle dцrt defa Tьrkiye'ye gelerek Devlet Konservatuarı'nın kuruluşuna yardımcı oldu. Tьrk orkestrasının ve konservatuarının gelişmesi konusunda зeşitli raporlar hazırlayarak Tьrkiye'de Batı mьziğinin gelişmesinde rol oynayacak pek зok mьzisyen tavsiye etti.

Dr. Ernst Praetorius (Berlin 1880-Ankara 1946): 1933'te Nazileri protesto ederek ayrılana kadar Weimar'da Genel Mьzik Direktцrь. Paul Hindemith'in tavsiyesi ьzerine Ekim 1935'te Tьrkiye'ye geldi ve 1939'dan цlьmьne kadar Cumhurbaşkanlığı Filarmoni Orkestrası'nın başında kaldı. Aynı zamanda Ankara Konservatuarı'nda yцnetici ve цğretmen olarak da gцrev yaptı ve pek зok opera ve konser yцnetti.

Eduard Zuckmayer (Nackenheim/Main 1890-Ankara 1972): 1936'da Hindemith'in daveti ьzerine Ankara'ya gelerek *Musiki Muallim Mektebi'nde* orkestra yцneticisi ve цğretmen oldu. Daha sonra Ankara Devlet Konservatuarı'na geзti ve orada 1972 yılında цlene kadar yьzlerce Tьrk mьzisyen ve mьzik цğretmeni yetiştirdi. 1938'den itibaren *Gazi Terbiye Enstitьsь'nde* profesцr oldu. Tьrkiye Almanya'ya savaş ilan ettikten sonra 1944-1945'te diğer Almanlarla beraber Kırşehir'de enterne edildi ancak 1945'te *Gazi Eğitim Enstitьsь'ne* geri dцnerek цlьmьne kadar orada kaldı.

507 Bu biyografiler, Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara Etnoğrafya Müzesi ve aşağıdaki çalışmalardaki bilgilerden derlenerek yazılmıştır: Werner Röder ve Helbert Strauss, *Biographisches Handbuch der Deutschsprachigen Emigration nach 1933* (Institüte für Zeitgeschichte München and Research Foundation for Jewish Immigration, New York), cilt I (Münih, New York, Londra ve Paris, 1980); Horst Widmann, *Exil und Bildungshilfe: Die deutschsprachihe akademische Emigration in die Türkei nach 1933, mit einer BioBibliographie der emigrierten Hochschullehrer in Anhang* (Bern/Frankfurt(Main), 1973); Pars Tuğlacı, *Çağdaş Türkiye* (3 cilt, İstanbul, 1987,1990); Jan Cremer ve Horst Przytulla, *Exil Türkei: Deutschsprachige Emigranten in der Türkei 1933-1945* (Karl Lipp, 1981); Ernst E. Hirsch, *Hatıralarım* (Ankara, Sevinç, 1985); Yasmut Savas, *Biogographische Studien zu Bedeutenden Deutschsprachigen Arzten in der Türkei* (Giessen, 1987) ve Fritz Neumark, *Zuflucht am Bosphor* (Frankfurt, 1980).

508 Kitabın orijinal metninde ölüm tarihi belirtilmemiştir. Yapılan araştırma neticesinde ölüm tarihi tespit edilip yazılmıştır-Ç.N.

509 Kitabın orijinal metninde ölüm tarihi belirtilmemiştir. Yapılan araştırma neticesinde ölüm tarihi tespit edilip yazılmıştır-Ç.N.

510 Kitabın orijinal metninde ölüm tarihi belirtilmemiştir. Yapılan araştırma neticesinde ölüm tarihi tespit edilip yazılmıştır-Ç.N.

511 Kitapta Leo Brauner için doğum tarihi olarak 1898 verilmekte ise de çeşitli kaynaklardan yaptığımız araştırmada doğum ve ölüm tarihi olarak 1889-1974 verilmektedir-Ç.N.

512 Wilhelm Peters'in ölüm yılı orijinal metinde olmamasına rağmen internet araştırması neticesinde 1963 olarak tespit edilmiştir-Ç.N.

513 Wolfgang Gleissberg'in ölüm yılı orijinal metinde olmamasına rağmen internet araştırması neticesinde 1986 olarak tespit edilmiştir-Ç.N.

514 Felix Haurowitz'in ölüm yılı orijinal metinde olmamasına rağmen internet araştırması neticesinde 1987 olarak tespit edilmiştir-Ç.N.

515 Hans Güterbock'un ölüm yılı orijinal metinde olmamasına rağmen internet araştırması neticesinde 2000 olarak tespit edilmiştir-Ç.N.

516 Walter Ruben'in ölüm yılı orijinal metinde olmamasına rağmen internet araştırması neticesinde 2000 olarak tespit edilmiştir-Ç.N.

517 Eserde Hasan Âli Yücel için “Kültür Bakanı” ifadesi kullanılmışsa da bu yanlıştır. Hasan Âli Yücel Milli Eğitim Bakanlığı yapmıştır. Biz burada doğru unvanı kullandık-Ç.N.

EK 9. II. DÜNYA SAVAŞI'NDAN ÖNCE TÜRKİYE'DEKİ NAZİ AKTİVİTELERİ HAKKINDA AMERİKAN DİPLOMATİK RAPORU

NAZİ AKTİVİTELERİ HAKKINDA RAPOR

Amerika Birleşik Devletleri Türkiye Büyükelçiliği'nden, İstanbul,

J. V. A. MacMurray'ın Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 14 Temmuz 1936 tarih ve 74 No.'lu rapor

(ABD Dışişleri Bakanlığı Arşivleri Desimal Dosya 867.4016)

Tьrkiye'deki Alman Nazi Partisi organizasyonunun faaliyetleri hakkında, bakanlığın ilgisine gireceği dьşьncesiyle aşağıdaki bilgileri iletmekten onur duyarım. Alman Başkonsolosu'nun, yakın zamanda ekibimizden birine verdiği bilgiye gцre, Tьrkiye'deki Alman kolonisinin yaklaşık olarak bin yetişkin kişiden olduğu tahmin edilmektedir. Basından ve diğer kaynaklardan edinilen bilgiye gцre, Alman ulusal plebisitine katılmak iзin, en son Mart ayının 20'sinde Karadeniz'e aзılan Alman gemisinde, iз kısımlarda yaşayanlara İstanbul'a gelmeleri iзin ьcretsiz taşıma sağlanmasına rağmen, beşyьzden biraz fazla insan olduğu anlaşılmıştır. Yine basına gцre bu oylamada Herr Hitler'in aleyhine 9 oy зıkmıştır. Oyların yarısının da boş зıktığını belirten bir raporun da anti-Nazi bir kaynak tarafından yayınlandığını da belirtmek gerekir. Bu raporun doğru olup olmadığı elbette sorgulanabilir ancak iзlerinde цnemli iş adamlarının da bulunduğu, İstanbul Almanlarının bьyьk зoğunluğunun Nazi dьşьncelerine sempatiyle yaklaşmadıkları genel bir kanıdır. Bununla beraber, ancak kendince veya yerel Nazi liderleri tarafından da bilinen sebeplerle, anti-sempatizanlar Nazi organizasyonlarına katılmışlardır.

Nazi prensiplerine yьrekten inanan kişilerin sayısı ne olursa olsun şu bir gerзektir ki parti şefleri koloniyi tamamen tahakkьm altına almışlardır. Sayıları yaklaşık yьz kişi olarak tahmin edilen ve Almanya'yı geзici olarak terk edip İstanbul'a yerleşen Alman Yahudileri dışında, Tьrkiye'deki Almanları % 99'u Nazi Partisi veya diğer Nazi organizasyonlarına resmen bağlıdırlar. Sınır dışı edilen Yahudilerin en tanınmışları eskiden Almanya'da mesleklerinde lider durumunda olan, İstanbul Ьniversitesi'ndeki 35 profesцrdьr. Bu hocalar ve bilim adamlarının duyguları, kendilerini sьrgьne gцnderen rejime karşı bir intikamdan ziyade ataların da nesiller boyu yaşadıkları ve вdetlerinin kendi вdetleri olduğu Almanya dışında başka bir ьlkede yaşamanın hoşnutsuzluğudur. Цzellikle not edilmesi gereken bir

nokta da Deutsche Bank'ın iki mьdьrьnden biri Alman olmayan bir Yahudi olup, Nazi olan mьdьr, bankanın faaliyetinin devamı ізin bu kişinin gцrevinin başında olmasını şart koşmaktadır. İstanbul'daki konsolosluk memurlarının ifadelerine gцre, bu Yahudi mьdьr, Alman başkonsolos tarafından verilen davetlerde de umumiyetle bulunmaktadır.

Tьrkiye'de Nazilere karşı azık ve aktif muhalefet yerel Levanten Yahudilerden gelmektedir. Bu kişiler bankacılık ve perakende sektцrьnde зok цnemli pozisyonlara sahip olup, цzellikle Alman ticaretine sekte vurarak Nazilerin canını acıtmak istemektedirler. Bununla beraber iyi organize olmamış gцrьntьsь vermektedirler ve toptan ticaret ile ithalatı veya Tьrk hьkьmetinin bьyьk dış alımlarını kontrol edemediklerinden Alman mallarına uyguladıkları boykot başarılı olamamıştır. Bu arada Almanya'nın Tьrkiye'nin dış ticareti ізerisindeki etkisi her gьn artmış ve şu anda Tьrkiye ithalatının yarısının Almanya'dan yapıldığı tahmin edilmektedir. Almanya'nın on yıllardır Tьrkiye'deki kuvvetli siyasi pozisyonu, son yıllardır dış ticaretinde aldığı цnemli yer bu ьlkedeki Nazi faaliyetlerini tamamen Alman kolonisi ile sınırlı bırakmış ve Almanların Tьrklere karşı birleşik bir gцrьntь vermesinde bьyьk etken olmuştur. Bununla beraber şunu not etmeliyiz ki, İstanbul'da yaşayan herhangi bir yabancı, geзmiş yıllara gцre, Alman kolonisinin kendi ізine kapanık bir şekilde yaşadığını ve ьyelerinin zamanının зoğunu kolooninin faaliyetlerinin aldığını sцyleyecektir. Ana Alman Klubь Teutonia eskiden Alman vatandaşı olmayan ьyelere sahipken şimdi hepsi istifa etmiş ve kulьp Nazi faaliyetlerinin merkezi hьline gelmiştir. Bunun gibi şehir dışı gezi ve faaliyetleri organize eden Ausflugsverein'da Alman olmayanlar da faaliyetlere katılıyorlardı ancak bu organizasyon artık tamamen Alman ьyelerden oluşmakta ve uzun mesafe kum torbası taşıma gibi ьyelerinin fiziksel kuvvetini artırma faaliyetlerinde bulunmaktadır. Almanların diğer milletlerle paylaştığı tek organizasyon artık Alman Lisesi'dir. Bunun sebebi de bu lisenin, İstanbul'un зeşitli milletlerinden oluşan цğrencilerinin gцsterdiği mьkemmel başarının bozulmak istenmemesi ve dьnyanın bu bцlgesinde Alman kьltьrьnьn yayılmasında oynadığı rolьn цnemidir. Enteresandır ki, Alman Lisesi'nin цğrencilerinin yьzde ellisi Yahudi'dir.

Sцylenene gцre Alman kolonisi ізerisinde зok sıkı bir disiplin uygulanmaktadır. Herhangi bir itaatsizlik cezalandırılmakta ve bu cezaların en bьyьğь de o kişinin ismini kara listeye alarak vatandaşlık haklarından, pasaportundan, vs. yoksun bırakmak ve hatta Nazi şefleri başarabilirse işinden de etmektir. Yine sцylenene gцre Tьrkiye'deki en kuvvetli Nazi organizasyonu Alman Başkonsolosu olan Dr. Axel Toepke'nin lideri olduğu Gestapo'nun yerel bir şubesidir. Bu kişi 1931-1934 arasında Memel'de başkonsolos iken Litvanya hьkьmeti tarafından istenmeyen adam ilan edilmiştir. Kendisi, Litvanya'daki зok kцtь şцhretli Memel Nazi

mahkemeleri ile neticelenen Litvanya karşıtı propagandadan doğrudan sorumlu gцrьlmektedir. Getsapo'nun istihbarat birimi, faaliyetlerini, Nazi organizasyonuna bağlı kalmalarını bekledikleri ilgisiz Alman vatandaşları, siyasi sьrgьnler, gцz etmiş Yahudiler vs. arasında yьrьtmektedir. Organizasyonun tehditle Alman firmalarından bağış topladığı ve itaatsiz Almanlara gьzlьk зıkarmak iзin Tьrk hьkьmetine raporlar sunduğu da bilinmektedir.

Yerel Nazi зevrelerinde en gьzlь kişi olduğu bildirilen lider, Uhlig adında bir Alman'dır. Sцylenene gцre kendisi Berlin hьkьmeti tarafından koloni iзindeki Nazi faaliyetlerini yьrьtmek ьzere buraya gцnderilmeden цnce bir temerkьz kampının komutanıymış. Uhlig, kendisini koloninin askero eğitimine adamış bir organizasyonun lideridir. Teutonia Klubь'nьn sahasında ve İstanbul'daki Alman Bьyьkelзiliği'nde Alman askerlerinin tвbi olduğu aynı eğitimler kendisi tarafından bizzat verilmektedir. Bu eğitimlerde askero eğilimleri olmayanlara yapılan kцtь muamele Herr Ulrig'e duyulan nefret ve korkuyu beslemiştir.

Nazi organizasyonunun diğer цnemli bir ismi de Arbeitsfront'ın başkanı olan Herr Sechser'dir. Kendisi, motor silindirlerinin montajı konusunda usta olan eski bir teknisyen olup, kendisine parti tarafından 'mьhendis' unvanı verilmiştir. Tьm Alman kolonisi Sechser'in organizasyonuna katılmaya mecburdur. Bu organizasyon ьyeleri iзin iş satın alır, sadık Nazi destekзilerine yardım eder, mьmkьnse kara listedeki kişilerin iş ve gelirlerini kaybetmesini sağlar ve tьm ьyelerden aidat toplar.

Rapor edildiğine gцre Sturm Abteilung ve Sturm Staffel'in İstanbul'da şubeleri bulunmaktadır. Alman kolonisinin zamanlarını ayırmalarını istedikleri diğer organizasyonlar, *Hitlerjugend, Jungvolk, Bund Deutscher ???, Nazi ???bund, Bund der Auslanddeutschen, Arbetisdeinst, Sportsverien, Turnverein* ve *Allemania*'dır. Bu sonuncu organizasyonun, eskiden ьyeleri daha az gelirli profesyoneller ve зalışanlardan oluşurken zamanla bu ьyeler Tuetonia tarafından sahiplenilmiştir. Teutonia, Allemania'ya gцre daha kьзık bir ьyelik ьcreti alırken Allemania'nın ьyeleri daha zenginlerden oluşmakta olup şu anda Nazi zenginlerinin kulьbьdьr. Цzetle denilebilir ki, Tьrkiye'deki Alman kolonisinde her ne kadar Nazi sempatizanı olmadığına inanılan unsurlar olsa da parti, buradaki tьm Almanları bağlamaya muvaffak olmuş, zamanlarını зeşitli organizasyonlar ve kulьplerle meşgul etmesini bilmiş ve kendilerini Almanya'da da uygulandığını bildiğimiz sıkı disiplin altına almıştır. Bununla beraber tьm bu aktiviteler sadece koloni ile sınırlı tutulmuş ve Alman iз politikasının Almanya'nın Tьrkiye ile olan ilişkilerine karıştırılmamasına цzen gцsterilmiştir.

EK 10. II. DÜNYA SAVAŞI'NDAN ÖNCE TÜRKİYE'DEKİ YAHUDİLERİN DURUMU HAKKINDA AMERİKAN RAPORLARI

1. Bay Mandil'in (İstanbul), İstanbul'daki Amerikan Bьyьkelзiliği III. Kвtibi Bay Robert Newbegin ile 6 Şubat 1939'da yapmış olduğu mьlakat[518]

KONU: Tьrkiye'deki Yahudilere yapılan muameleler

KATILANLAR: Tьrkiye'de yerleşmiş bir Amerikalı tьccar olan Bay Mandil ve elзilikte III. Kвtip olarak gцrev yapan Bay Robert Newbegin

MЬLAKAT YERİ VE TARİHİ: 4 Şubat 1939, Bay Mandil'in dьkkвnı

4 Şubat'ta Bay Mandil'in dьkkвnına gittiğimde kendisi ile Tьrkiye'deki Yahudilerin durumu hakkında konuşma olanağı buldum. Kendisine, цzellikle, herhangi bir Yahudi aleyhtarı hissiyatla karşılaşıp karşılaşmadığını sordum. Hiзbir şekilde bцyle bir şeyle karşılaşmadığını ve buradaki Yahudilere diğer herhangi bir ьlkedeki kadar iyi davranıldığını sцyledi. Yakın zamanda bir miktar Yahudi'nin aniden ьlkeyi terk etmeye mecbur bırakıldığını[519] ancak bunun, bu kişilerin vatandaşlık durumları hakkında şьpheler olması dolayısıyla istisnai bir durum olduğunu belirtti. Yakın zamanda Tьrk vatandaşı hiзbir Yahudi'nin herhangi bir sıkıntı yaşamadığını belirtti. Bilebildiği kadarıyla bu ьlkedeki Tьrk vatandaşı Yahudilerden hвlв sadece İspanyolca konuşmakta inat eden bir gruba karşı muhalefet vardı. Bu ailelerden bazıları 400 yıldan beri bu topraklarda yaşamaktaysalar da Tьrkзe цğrenmek iзin hiзbir gayret gцstermemişlerdi. Bununla beraber, kendisine gцre, kabahat sadece bu kişilerde olmayıp geзmişte gerekli eğitim olanaklarını sağlamayan Tьrk yetkililerde de vardı. Dьşьncesine gцre bu lisan problemi zamanla зцzьlecekti ve İspanyolcanın kullanımına gцsterilen hissiyat da gayet normal ve tabiiydi.

Geзmişte basında herhangi bir Yahudi aleyhtarı yazı зıktığında editцrler зok ciddi bir şekilde cezalandırılmışlardı ve bu durumun değişmesi iзin de herhangi bir sebep gцrmьyordu. Dikkat зektiği diğer bir husus da Tьrkiye'de yaşayan Yahudilerin dışarıdaki akrabalarının ziyaretзi olarak gelmelerine hьkьmet yakın zamanda yeşil ışık yakmıştı. Kısa zaman цnce ьlkeyi terk etmeye mecbur bırakılan Yahudiler konusuna atfen, buradaki İtalyan Yahudileri arasında oldukза bьyьk bir huzursuzluk olduğunu belirtti. Bununla beraber İtalyan hьkьmetine bьyьk baskı yapılmış ve hьkьmet de sonunda bu kişilerin pasaportlarının sьresini uzatmayı kabul etmişti. Bu sebeple şimdilik herhangi bir tehlike sцz konusu değildi. Kendisine gцre, yayınlanan bazı kьзьk Yahudi aleyhtarı makalelerin sebebi

dışarıdan para karşılığı yapılan propagandalardı. Memnuniyetle belirtti ki bu gibi yazılar, halkın genel hissiyatı değildi.

Sonuç olarak, Türkiye'deki Yahudilere diğer herhangi bir ülkedeki kadar iyi davranıldığını tekrar belirtti-R.N.

2. Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu İşleri Bülümü 15 Mart 1939[520]

A-M-Bay Messersmith

U-Bay Welles

S-Sayın Bakan

Birkaç hafta önce, Dünya Siyonist Organizasyonu'nun başkanı Dr. Weizmann, Ankara'daki Türk yetkililere, yüzbin Alman Yahudi'nin güzüne izin vermeleri karşılığında Türkiye'ye oldukça yüklü miktarda borç verme teklifini götürüştü. Bu teklifin kabul edilmeyeceğine dair hiçbir kuşku olmamakla birlikte, bu teklifin ve Türkiye'deki Yahudilere dair diğer sorunların görüşülmesi, Türk yetkililerin hem yabancı hem de Türk Yahudilerine karşı tutumları hakkında geniş spekülasyonların yapılmasına neden oldu. Türk hükümetinin duruşunun bilinmesi açısından Türk Başbakanı Yahudi sorunu açılması nedeniyle yakın zamanda bir demeç vererek Türkiye'de yerleşik Türk vatandaşı Yahudilerin 'bizim gerçek vatandaşlarımız olduğunu ve her türlü yasal haklarının garanti altında olduğunu' belirtti. Bununla beraber Avrupa'daki başka ülkelerden sürülen Yahudilerin Türkiye'ye göç etmelerine izin vermeyeceklerini de ilave etti. Türkiye'ye gelen uzmanların (doktorlar ve profesörler) kontratlarının bitimine kadar aileleri ile birlikte kalmalarına izin verileceğini de belirtti.

Türkiye'de yerleşik, önemli ve önde gelen bir Amerikan tüccarı da elçiliğimize Türkiye'de bulunan Yahudilere değişik bir şekilde davranılması için hiçbir neden olmadığına emin olduğunu söyledi. Türkiye'deki Yahudilere dünyanın herhangi bir ülkesindeki kadar iyi davranıldığını inandığını da belirtti. Bu ifadeler en azından şu anda Türkiye'de çok küçük bir anti-semitizm faaliyeti olduğunu göstermektedir. Avrupa'da çok sayıda Yahudi'nin küçük Avrupa devletlerine girmek için can attığı bu dönemde, bu ülkelerden bir kısmı özellikle bizim bölgemizde bulunan Yunanistan ve Türkiye, başka yerlerde baskıya maruz kalan kişileri kabul etmeye hazır olmadıklarını belirtmişlerdir. Bununla beraber bu ifadeler, baskı altındaki insanlara karşı herhangi bir düşmanlık ifadeleri içermemektedir. Alman hükümetinin, Yunanistan hükümetine anti-semitik politikalar izlemesi için baskı yaptığına dair belirtiler bulunmaktadır. Gerek Yunan halkının gerekse hükümetinin doğal olarak anti-semitik tavırları olmamasına rağmen, bu Alman baskısı Yahudilere

karşı şu andakinden daha kuvvetli tedbirlerin, ıızellikle gıı3 sınırlaması tedbirlerinin alınmasına neden olabilir.

518 J.V.A. Macmurray'ın Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 20 Şubat 1939 tarihli raporun eki, Desimal Dosya 867.4016 JEWS/30.

519 Sınır dışı edilen bu kişiler, kendi ülkeleri tarafından vatandaşlıktan çıkarılan İtalyan ve Alman Yahudileri olup, bu hata birkaç hafta içerisinde düzeltilmiştir.

520 Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı Arşivleri, Ulusal Arşivler, Desimal Dosya 867.4016 JEWS/32.

EK 11. KRONOLOJİ , 1931-1945

10 Nisan 1931: Mustafa Kemal Atatьrk, daha sonradan *Tьrk Tarih Kurumu* ismini alacak *Tьrk Tarihi Tetkik Cemiyeti*'ni kurdu.

12 Temmuz 1932: Mustafa Kemal Atatьrk, Tьrk dilini modernize etmek iзin daha sonradan *Tьrk Dil Kurumu* ismini alacak *Tьrk Dili Tetkik Cemiyeti*'ni kurdu.

18 Temmuz 1932: Tьrkiye, Milletler Cemiyeti'nin 56. Ьyesi oldu.

18 Temmuz 1932: Tьrkiye Diyanet İşleri Başkanlığı ezanın Arapзa yerine Tьrkзe okunmasını kararlaştırdı.

26 Eylьl 1932: I. Tьrk Dil Kongresi Dolmabahзe Sarayı'nda başladı. Tьrkзenin herkes tarafından ana dil olarak kullanılması iзin kampanya başlatıldı.

30 Ocak 1933: Hitler, Nasyonal Sosyalistler ve Alman Milliyetзilerden oluşan ulusal hьkьmeti kurdu.

9 Şubat 1933: Tьrkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya'nın katılımıyla Balkan Antantı imzalandı. Bulgaristan ve Arnavutluk, Yunanistan ve Romanya'dan toprak talepleri dolayısıyla bu antanta katılmadı.

28 Şubat 1933: Bireysel hak ve цzgьrlьkleri ortadan kaldıran temerkьz kamplarının yolunu aзan Alman Devleti ve Halkını Koruma Kanunu kabul edildi.

5 Mart 1933: Alman Ulusal Meclisi'nde 647 sandalyeden 288'ini Nasyonal Sosyalist Partisi, 52'sini de Milliyetзi Alman Partisi kazandı.

24 Mart 1933: Зıkarılan Yetki Kanunu ile Alman hьkьmetine meclisin onayı olmadan kanun yapma yetkisi verildi.

28 Mart 1933: Naziler, Almanya'da Yahudilere iş kurma, eğitim alma yasaklarını getirdiler. Yahudi profesцr ve bilim adamlarının Tьrkiye'ye gцзleri başladı.

31 Mart 1933: Almanya'da eyalet hьkьmetleri feshedildi.

14 Nisan 1933: Japonya'da da Nazi modeli esas alınarak Yahudi aleyhtarı kanunlar зıktı.

24 Nisan 1933: Prusya'da Gizli Devlet Polis Bцlьmь, siyasi polis olarak kuruldu.

2 Mayıs 1933: Alman işзi sendikaları feshedildi.

31 Mayıs 1933: İstanbul'da Darьlfьnun kaldırıldı ve İstanbul Ьniversitesi kuruldu (1 Ağustos 1933).

3 Temmuz 1933: Naziler Yahudileri memuriyetten atmaya başladı.

14 Temmuz 1933: Almanya'da Tek Parti rejimine yol aзan, siyasi parti kurma yasağı getiren kanun зıktı.

20 Temmuz 1933: Vatikan ile Almanya arasında *Konkordato* imzalandı.

20 Temmuz 1933: Naziler, Nьremberg'de цnde gelen 300 Yahudi'yi tutukladılar.

1 Ağustos 1933: *Darьlfьnun* yerine İstanbul Ьniversitesi'ni kuruldu. Kuruluşu takiben ьniversite reformunun yapılması, yetersiz ve yaşlı hocaların işine son verilip yerlerine daha donanımlı ve genз hocaların ve aynı yıl Tьrkiye'ye gelmeye başlayan Alman Yahudi profesцrlerin ataması başladı.

3 Ekim 1933: Almanya Milletler Cemiyeti'nden зekildi.

17 Ekim 1933: Albert Einstein, Tьrkiye'ye gelme kararından vazgeзtikten sonra New Jersey Princeton Ьniversitesi'ne gitti.

1 Aralık 1933: Almanya'da зıkan Parti Birliği ve Devlet Gьvenlik Kanunu Nasyonal Sosyalist Parti'yi tek gьз hьline getirdi.

2 Şubat 1934: Alfred Rosenberg, Nazi ırkзı programlarının başına getirildi.

9 Şubat 1934: Tьrkiye, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan arasında Balkan Paktı imzalandı. Bulgaristan katılmadı.

20 Nisan 1934: Heinrich Himmler, Prusya'da Gizli Devlet Polisi'nin başına getirildi.

16 Haziran-2 Temmuz 1934: İran Şahı Rıza Pehlevi Tьrkiye'yi ziyaret etti.

20 Haziran 1934: Almanya'da bağımsız polis organizasyonu olarak SS kuruldu.

21 Haziran 1934: Tьrkiye'de Soyadı Kanunu зıktı. 24 Kasım'da TBMM tarafından Mustafa Kemal'e "Atatьrk" ve 26 Kasım'da da İsmet Paşa'ya "İnцnь" soyadı verildi.

24 Haziran 1934: Doğu Trakya'da Yahudi aleyhtarı gцsteriler başladı. Tьrk hьkьmetinin aldığı tedbirlerle Temmuz ortasında bastırıldı.

25 Temmuz 1934: Avusturya'daki Nazi darbesi başarısız oldu. Başbakan Dollfuss цldьrьldь.

2 Ağustos 1934: Almanya Cumhurbaşkanı Paul von Hindenberg цldь. Hitler hem cumhurbaşkanı hem başbakan yapıldı. Silahlı Kuvvetler, Hitler'e bağlılık yemini etti.

18-23 Ağustos 1934: II. Tьrk Dil Kongresi'nde tьm Tьrkiye halkının Tьrkзe konuşma kampanyasının daha da kuvvetlendirmesi kararı alındı.

1 Ekim 1934: Alman ordusunun mevcudunun 100.000'den 240.000'e зıkarılması kararlaştırıldı.

24 Kasım 1934: Tьm Tьrk vatandaşlarının soyadı alması zorunlu hвle getirildi.

24 Kasım 1934:[521] TBMM tarafından Mustafa Kemal'e Atatьrk soyadı verildi.

26 Kasım 1934: TBMM tarafından bьtьn Osmanlı unvanları kaldırıldı.

26 Kasım 1934: Nazi bağlılık yemini etmeyen tьm Yahudi ve Yahudi olmayan Alman profesцrleri Naziler tarafından işten atıldı.

3 Aralık 1934: TBMM tarafından ibadet yerleri dışında dino elbiselerin giyilmesi yasaklandı.

5 Aralık 1934: TBMM tarafından Tьrkiye'de kadınlara seзme ve seзilme hakkı verilmesi konusunda anayasa değişikliği yapıldı.

11 Aralık 1934:[522] Yapılan anayasa değişikliğine gцre TBMM tarafından kadınlara milletvekili seзilme hakkının verildiği Milletvekili Seзilme Kanunu'nda değişiklik yapıldı.

25 Ocak 1935: İstanbul'daki Ayasofya Camii mьze hвline getirildi.

8 Şubat 1935:[523] Tьrk kadınları ilk defa milletvekili seзimlerinde oy kullandı.

16 Mart 1935: Almanya Versay Antlaşması'nı iptal edip ordusunu silahlandırarak 36 tьmene зıkarmaya başladı.

12 Nisan 1935: Alman Yazarlar Birliği tьm Yahudi ve Aryan olmayan yazarları birlikten зıkardı.

2 Mayıs 1935: Fransız-Sovyet Yardımlaşma Paktı 5 yıllık bir sьre iзin imzalandı.

Mayıs 1935-20 Kasım 1938: Almanya'nın 2. Tьrkiye Bьyьkelзisi von Keller oldu.

14 Haziran 1935: TBMM tarafından Ankara Ьniversitesi'nin зekirdeği olan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakьltesi Kuruluş Kanunu kabul edildi.

18 Haziran 1935: Alman-İngiliz Denizcilik Antlaşması imzalandı.

15 Eylьl 1935: Alman Yahudilerine karşı Nьrnberg Yasaları зıktı.

3 Ekim 1935: İtalya Habeşistan'ı işgal etti.

7 Kasım 1935: Tьrkiye ve Sovyetler Birliği arasında 10 yıl sьreyle Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması imzalandı.

5 Kasım 1935: Tьrk Mason Cemiyeti kapatıldı. Tьrkiye'deki yabancı organizasyonların faaliyetlerine sınırlamalar getirildi.

1 Aralık 1935: İran, Irak, Tьrkiye ve Afganistan arasında Saldırmazlık Antlaşması imzalandı.

2 Ocak 1936: Almanya, Yahudilere uyguladığı kцtь davranışın Milletler Cemiyeti tarafından protestosunu bu konunun 'iз meselesi' olduğu gerekзesiyle reddetti.

9 Ocak 1936: Цğretim ьyeleri arasında Tьrk ve gцзmen Alman profesцrler bulunan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakьltesi цğrenime başladı.

7 Mart 1936: Almanya Locarno Antlaşması'na aykırı olarak Rheinland'ı işgal etti.

9 Mart 1936: Hitler'in politikalarını desteklemek iзin yapılan plebisite Alman Yahudilerinin katılması yasaklandı.

6 Mayıs 1936: Цğretim ьyeleri arasında зok sayıda Yahudi ve Yahudi olmayan mьzisyenler bulunan Ankara Devlet Konservatuarı kuruldu.

17 Haziran 1936: Heinrich Himmler Alman Polis Teşkilatı'nın başına getirildi.

18 Temmuz 1936: İspanya İз Savaşı başladı.

20 Temmuz 1936: Montrц Boğazlar Antlaşması Tьrkiye, Bulgaristan, Fransa, İngiltere, Japonya, Romanya, Yugoslavya, Yunanistan ve Sovyetler Birliği arasında imazalandı.

24-31 Ağustos 1936: III. Tьrk Dil Kongresi'nde "Gьneş Dil Teorisi" kabul edildi.

7 Eylьl 1936: Almanya zengin Yahudilerin servetlerinin %25'ine el koydu.

25 Ekim 1936: İtalya Habeşistan işgalini tamamladı. Roma-Berlin eksenini oluşturdu.

25 Kasım 1936: Uluslararası komьnizme karşı Almanya-Japonya Anti-Komintern Paktı kuruldu.

14 Aralık 1936: İstanbul Ьniversitesi İktisat Fakьltesi kuruldu.

5 Ocak 1937: Tьrk Anayasası'nın 2. Maddesi "Tьrkiye Devleti, Cumhuriyetзi, Milliyetзi, Devletзi, Laik ve Devrimcidir" olarak değiştirildi.

12 Ocak 1937: Kudьs Mьftьsь, Filistin'e Yahudi gцзlerinin sonlandırılmasını istedi.

5 Mart 1937: Birleşik Devletler Dışişleri Bakanı Cordell Hull, New York Belediye Başkanı Fiorella Laguardia'nın Nazi politkalarına karşı hьcьmlarından dolayı, Nazi hьkьmetinden цzьr diledi.

28 Mayıs 1937: Neville Chamberlain İngiltere Başbakanı oldu.

7 Temmuz 1937: Peel Komisyonu raporu Filistin'deki İngiliz mandasının sona ermesini ve Araplarla Yahudiler arasında taksimini tavsiye etti. 2 Ağustos 1937 tarihindeki Dьnya Siyonist Kongresi'nde kabul, 8 Eylьl 1937 tarihindeki Pan-Arap Konferansı'nda ise reddedildi.

8 Temmuz 1937: Tьrkiye, Afganistan, İran ve Irak arasında Sadabat Paktı imzalandı.

25 Ekim 1937:[524] İsmet İnцnь başkanlığındaki hьkьmet değişti. Yerine İş Bankası Genel Mьdьrь ve Ekonomi Bakanı Celal Bayar başkanlığındaki 9. Hьkьmet kuruldu. Bakanlar Kurulu'nda Şьkrь Saraзoğlu Adalet Bakanı, Şьkrь Kaya İзişleri Bakanı, Tevfik Rьştь Aras da Dışişleri Bakanı olarak bulunuyordu. İsmet İnцnь, Atatьrk'ьn 10 Kasım 1938'de цlьmьne kadar TBMM'de Malatya milletvekili olarak kaldı, цlьmь ьzerine Cumhurbaşkanı seзildi.

6 Kasım 1937: İtalya, Alman-Japon Anti-Komintern Paktı'na katıldı.

4 Ocak 1938: İngiltere, Peel Komisyonu tarafında tavsiye edilen Filistin'in bцlьnmesini erteledi ve Sir John Woodhead başkanlığında yeni bir komisyon oluşturdu.

12 Mart 1938: Alman kuvvetleri Avusturya'yı işgal etti.

27 Mayıs 1938: Tьrk-İngiliz Ticaret Antlaşması imzalandı.

1 Temmuz 1938: İtalya, Yahudi yazarlara sınırlamalar getirdi.

8 Temmuz 1938: Filistin'de İngiliz politikalarına karşı şiddetli Arap protestoları başladı.

22 temmuz 1938: Tьm Alman Yahudilerinin цzel kimlik kartı taşımaları mecbur edildi.

3 Ağustos 1938: İtalya, Yahudilerin devlet okullarına girmelerini ve Yahudi olmayanlarla evlenmelerini yasakladı.

17 Ağustos 1938: Alman Yahudilerinin isimlerin İзişleri Bakanlığı tarafından verilecek isimlerle değiştirilmesini mecbur kılan ikinci kanun yayınlandı. 1 Ocak 1939'dan sonra bu verilen isimler dışında isim kullanacaklarsa erkekler "İsrail", kadınlar da "Sara" ismini kullanacaktı. Yabancı uyruklu Yahudiler bu kanunun dışında tutulmuşlardır.

1 Eylьl 1938: İtalya 1919'dan sonra gelen tьm Yahudilerin sınır dışı edilmesini emretti.

29 Eylьl 1938: İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanya arasında Mьnih Antlaşması imzalandı. Зekoslovakya'nın Sьdetland bцlgesi Almanlara bırakıldı.

3 Ekim 1938: Almanya Sьdetland'ı işgal etti.

5 Ekim 1938: Nazi kanunlarına gцre, 14 Kasım 1935 tarihli Pasaport Kanunu'nun 1. Bцlьmь'nьn 5. Fıkrası'na gцre Almanya'da yaşayan tьm Yahudilerin pasaportları

geэerliliğini yitirecektir. Bu pasaportlar, iki hafta iэerisinde devlete iade edilecek ve Almanya dışındaki Alman pasaportu sahibi tьm Yahudiler iki hafta iэinde Almanya'ya dцnecektir. Almanya dışında yaşayan pasaport sahibi Yahudilerin pasaportlarının uzatılabilmesi iэin pasaporta J harfi basılacaktır.

9 Kasım 1938: Almanya'da 'Kristal Gece.' Tьm Yahudi organizasyonları ve sinagogları yakıldı.

9 Kasım 1938: Woodhead Komisyonu Filistin'in bцlьnmesinin imkвnsız olduğunu aэıkladı. Araplar kabul, Siyonistler reddetti.

10 Kasım 1938: Mustafa Kemal Atatьrk Dolmabahэe Sarayı'nda vefat etti.

11 Kasım 1938: TBMM İsmet İnцnь'уь Cumhurbaşkanı seэti, Celal Bayar Başbakan olarak kaldı. Refik Saydam İэişleri Bakanı, Hilmi Uran Adalet Bakanı, Şьkrь Saraэoğlu Dışişleri Bakanı oldu.

12 Kasım 1938: Yahudilerin Alman kьltьrьnden faydalanmaları yasaklandı.

15 Kasım 1938: Yeni kanuna gцre Almanların Yahudi цğrencilerine ders vermeleri, Yahudi эocukların Alman okullarına gitmeleri yasaklandı. Sadece цzel Yahudi okullarına gidebileceklerdi.

20 Kasım 1938: Almanya'nın Tьrkiye Bьyьkelэisi von Keller emekli oldu. 1939 yılına kadar yerine atama yapılmadı.

21 Kasım 1938: İngiltere Alman Yahudilerine Filistin yerine Uganda'ya gцэ etmelerini teklif etti.

3 Aralık 1938: SS Başkanı ve İэişleri Bakanlığı Gьvenlik Direktцrь Heinrich Himmler tarafından verilen emirle Alman Yahudilerinin sьrьcь ehliyetlerinin toplanmasına karar verildi. Almanya'da yaşayan Yahudilerin herhangi bir otomobil kullanması yasaklandı.

4 Aralık 1938: Himmler'in emriyle 6 Aralık 1938 tarihinden itibaren Alman vatandaşı Yahudilerin yollarda, limanlarda bulunmaları ve otomobil kullanmaları yasaklandı. Berlin'deki Yahudilerin, tiyatro, sinema, kabare, konser, konferans salonları, mьzeler, lunaparklar, sergi salonları, spor tesisleri ve bunlar gibi yerlerde bulunmaları yasaklandı. Цzel banyolar veya sauna gibi yerlerde bulunmaları yasaklandı; Leipzig Caddesi'nden Unterdenlinden'e kadar olan bцlьmde Kaiser Wilhelm Caddesi'ne эıkmaları yasaklandı. Herman Gцring Caddesi'nden Kaiser Wilhelm Caddesi'ne kadar olan bцlьmde Voss Caddesi'ne эıkmaları yasaklandı. Unterdenlinden'in kuzeyinde ьniversiteden Arsenal'a kadar olan bцlgedeki tьm devlet anıtlarına gitmeleri yasaklandı. Bu yasaklar yabancı uyruklu Yahudileri

kapsamıyor. Kısa sьre iзerisinde Berlin'in tьm ana caddelerine ve araba geзen sokaklarına зıkışları yasaklandı.

3 Aralık 1938: Yahudi mallarının Almanya'da kullanımı ile ilgili kanun зıktı.

8 Aralık 1938. Millo Eğitim Bakanlığı kaideleri ve Nьrnberg Kanunları'na gцre Yahudiler tьm liselerden зıkarıldılar.

28 Aralık 1938: Hasan Bli Yьcel Tьrkiye Cumhuriyeti Millo Eğitim Bakanı oldu.

17 Ocak 1939: Almanya Yahudilerin, dişзi, kimyacı ve veteriner olarak зalışmalarını yasakladı. Bu yasak, pek зok Yahudi'nin Tьrkiye ve başka ьlkelere yeni bir gцз akınını başlattı.

18 Ocak 1939: TBMM, Millo Koruma Kanunu'nu kabul etti. Bu kanun II. Dьnya Savaşı sırasında зıkan en цnemli ekonomik kanundur. Hьkьmete ekonomiyi dьzenlemek iзin bьyьk yetkiler verildi.

24 Ocak 1939: Heydrich'e Avrupa'dan Yahudileri зıkararak tьm Yahudilik etkilerini silme gцrevi verildi.

25 Ocak 1939: Celal Bayar başbakanlıktan istifa etti. Yerine İзişleri Bakanı ve Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Dr. Refik Saydam atandı. Tevfik Fikret Sılay (Konya Milletvekili) Adalet Bakanı, Şьkrь Saraзoğlu Dışişleri Bakanı, Hasan Bli Yьcel Millo Eğitim Bakanı oldu.

25 Ocak 1939: Başbakan Refik Saydam, Cumhuriyet Halk Partisi Kongresi'nde basına yaptığı aзıklamada зok sayıda Avrupalı Yahudi'nin Tьrkiye'ye gelmesine karşı olduğunu ancak Tьrk Yahudilerini baskı gцrmekten koruyacaklarını sцyledi.

1 Şubat 1939: Зekoslovakya tьm yabancı Yahudileri altı ay iзerisinde sınır dışı edeceğini aзıkladı.

7 Şubat 1939: Londra'da Filistin Konferansı aзıldı.

21 Şubat 1939: 3 Aralık 1938 tarihli, Yahudilerin Mallarının Kullanılmasına Ait Kanun'un 14. Maddesi'ne gцre Yahudiler, tьm altın, platin, gьmьş ve değerli taşlarını devlet tarafından kurulan resmo satış yerlerine teslim etmekle mecbur edildiler.

25 Şubat 1939: Almanya her gьn yьz Yahudi'nin sınır dışı edilmesini emretti.

2 Mart 1939: Papa 12. Pius'un seзildi.

4 Mart 1939: Laurence Steinhardt Amerika Birleşik Devletleri'nin Sovyet Rusya Bьyьkelзiliği'ne atandı.

14 Mart 1939: Slovakya bağımsızlığını ilan etti.

15-16 Mart 1939: Bohemya ve Moravya Alman koruması altına girdi. Bağımsız Зekoslovakya'nın sonu oldu.

26 Mart 1939: Tьrkiye'de yeni genel seзimler yapıldı.

27 Mart 1939: İspanya anti-Komintern Paktı'na katıldı. İngiltere genel seferberlik ilan etti.

28 Mart 1939: İspanya İз Savaşı bitti. Franco Madrid'e girdi.

31 Mart 1939: İngiltere ve Fransa Polonya'ya garanti verdiklerini aзıkladılar.

1 Nisan 1939: Ankara'da Tьrk-Amerikan Ticaret Antlaşması imzalandı. Yьrьrlьğe giriş tarihi 5 Mayıs'tır.

3 Nisan 1939: Tьrkiye'de genel seзimler sonrası II. Refik Saydam Hьkьmeti kuruldu. Şьkrь Saraзoğlu Dışişleri Bakanı, Hasan Bli Yьcel Millo Eğitim Bakanı olarak kaldı.

3 Nisan 1939: TBMM, İsmet İnцnь'yь yeniden cumhurbaşkanlığına getirdi.

7 Nisan 1939: İtalya, Arnavutluk'u işgale başladı.

10 Nisan 1939: Yunanistan ve Tьrkiye'nin İtalya tarafından Arnavutluk ьzerinden işgal edilme tehlikesine karşı garanti olmak ьzere İngiliz filosu Doğu Akdeniz'e geldi.

12 Nisan 1939: Alman Propaganda Bakanı Joseph Goebbels Tьrkiye'ye geldi.

13 Nisan 1939: İngiltere ve Fransa, Yunanistan ve Romanya'ya garanti verdi.

18 Nisan 1939: Franz von Papen Almanya'nın yeni Tьrkiye Bьyьkelзisi olarak atandı. Ankara'ya 27 Nisan 1939'da geldi.

3 Mayıs 1939: Macaristan'da Yahudi karşıtı kanunlar aзıklandı. Amaз, bir yıl iзinde 300.000 Yahudi'yi sınır dışı etmekti.

8 Mayıs 1939: Ankara'da yeni Tьrk-Alman Ticaret Antlaşması imzalandı.

12 Mayıs 1939: Akdeniz bцlgesinde saldırı ve savaşta birbirine yardımı amaзlayan Tьrk-İngiliz Dostluk ve Karşılıklı Yardım Antlaşması imzalandı.

12 Mayıs 1939: Alman Bьyьkelзisi Von Papen, ilişkilerin kopmaması iзin Tьrkiye'nin Almanya'ya krom ihraз etmesini sağladı.

19 Mayıs 1939: İstanbul'da yayınlanan *İkdam* gazetesi halka aзık yerlerde Tьrkзeden başka dillerin kullanılmaması iзin kampanya başlattı.

20 Mayıs 1939: Moskova'da gizli Rus-Alman gцrьşmeleri başladı.

22 Mayıs 1939: Alman-İtalyan askero yardımı *Stahlpact* imzalandı.

23 Mayıs 1939: On yıl sonra İngiltere parlamentosu, hükümetinin Araplar ve Yahudiler tarafından paylaşılacağı Bağımsız Filistin Devleti'ni onayladı. Gelecekteki 5 yıl içinde Yahudi mülteci sayısı 75 bin ile sınırlandırıldı ve ondan sonra da başka mülteci alınmayacak.

26 Mayıs 1939: Fethi Okyar Adalet Bakanı oldu.

6 Haziran 1939: Küba, o ana kadar 9. 300 Yahudi mülteciyi kabul ettiğini ileri sürerek Almanya'dan gelen ve 907 Yahudi'yi taşıyan Hamburg Amerikan gemisi St. Louis'nin yanaşmasına izin vermedi. Amerika Birleşik Devletleri de geminin Amerikan limanlarına gelmesini yasakladı.

23 Haziran 1939: Türkiye-Fransa arasında Paris ve Ankara'da karşılıklı olarak saldırmazlık paktı imzalandı. Fransa Hatay'ın Türkiye'ye iadesini kabul etti. Akdeniz bölgesinde savaş çıktığı takdirde her iki ülke de birbirine yardım edecek.

24 Haziran 1939: Brezilya 3.000 Alman Yahudisini göçmen olarak kabul etti.

30 Haziran 1939: TBMM Hatay'ı Türk topraklarına kattı. Fransızların geri çekilmesi 23 Temmuz'da tamamlandı.

6 Temmuz 1939: Tüm Alman Yahudiler Yahudi Birliği'ne katılmaya mecbur edildi.

9 Temmuz 1939: Hamdullah Suphi Tanrıöver Romanya'ya büyükelçi olarak atandı.

13 Temmuz 1939: Behiç Erkin Fransa'ya büyükelçi olarak atandı. 30 Ağustos 1939'da Paris'e vardı.

18 Temmuz 1939: Yeni Alman Büyükelçisi Franz Von Papen, İstanbul, Tarabya Tokatlıyan Oteli'nde yaptığı konuşmada "önümüzdeki günlerde meydana gelecek olan olayların Türkiye'yi bağımsız kalmaya ikna edeceğini" olduğunu söyleyerek, İngiltere ve Fransa ile yapmış olduğu savunma antlaşmalarına uymamasını istedi.

8 Ağustos 1939: Çekoslovakya'dan 600 Yahudi'yi getiren Panama bandıralı Parita gemisinin İzmir Limanı'na yanaşmasına izin verilmedi.

9 Ağustos 1939: Cevdet Dülger Paris Başkonsolosu olarak atandı. 30 Nisan 1942 tarihine kadar bu görevde kaldı.

23 Ağustos 1939: Alman-Sovyet Gizli İşbirliği Antlaşması imzalandı.

23 Ağustos 1939: Paris'te Türk-Fransız Ticaret Antlaşması imzalandı.

25 Ağustos 1939: İngiltere Polonya'ya garanti vermeyi kabul etti.

26 Ağustos 1939: Franz Von Papen, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile Florya Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde görüştü. Almanya'ya karşı Fransa ve İngiltere ile birleşmemesi yönünde kendisini uyardı.

30 Ağustos 1939: Tьrkiye'nin yeni Fransa Bьyьkelзisi Behiз Erkin Paris'e vardı. Paris'te 13 Temmuz 1939'dan 10 Eylьl 1940'a kadar, o tarihten sonra da 13 Temmuz 1943'e kadar Vichy'de gцrev yaptı.

31 Ağustos 1939: Hitler Polonya'yı işgal emrini verdi.

31 Ağustos 1939: Tьrkiye'nin yeni Macaristan Bьyьkelзisi Reşat Ekrem Ьnaydın Budapeşte'ye geldi.

1 Eylьl 1939: Almanya Polonya'yı işgal etti.

1 Eylьl 1939: Alman Yahudilerinin gece saat dokuzdan itibaren sokağa зıkmaları yasaklandı.

1 Eylьl 1939: Almanya Norveз'in toprak bьtьnlьğьnь garanti etti.

3 Eylьl 1939: Fransa ve İngiltere Almanya'ya savaş ilan etti.

3 Eylьl 1939: Tьrkiye tarafsızlığını ilan etti.

4 Eylьl 1939: Yeni Bьyьkelзi Behiз Erkin Paris'te gьven mektubunu sundu.

4 Eylьl 1939: Yeni yasa Tьrkiye'den ham madde ihracını yasakladı.

4 Eylьl 1939: Tьrkiye'nin yeni Almanya Bьyьkelзisi Hьsrev Gerede Berlin'e geldi. 1 Ağustos'ta tayini зıkmıştı.

5 Eylьl 1939: Amerika Birleşik Devletleri tarafsızlığını ilan etti.

7 Eylьl 1939: Tьrkiye savaş krizi nedeniyle ham madde ihracını yasakladı.

8 Eylьl 1939: Tьrkiye yedeklerini eğitim iзin askere almaya başladı. Avrupa'da okuyan Tьrk цğrencileri memlekete geri зağrıldı.

11 Eylьl 1939: İlk İngiliz birlikleri Fransa'ya зıktı.

11 Eylьl 1939: Tьrkiye Başbakanı, TBMM'ye Tьrkiye'nin o anda tarafsız kalmaya devam edeceğini aзıkladı. Bu arada İngiltere ve Fransa ile, Alman tehdidi altındayken, antlaşmalardan doğan yьkьmlьlьklerini nasıl yerine getireceğini mьzakere etmeye başladı.

17 Eylьl 1939: Rus birlikleri Doğu Polonya'yı işgale başladı.

18 Eylьl 1939: Ankara, muhtemel Alman hava saldırılarına karşı зeşitli цnlemler almaya başladı.

23 Eylьl 1939: Tьrkiye'den kıymetli madenlerin ihracı yasaklandı.

26 Eylьl 1939: Fransa'daki tьm komьnist organizasyonlar hьkьmet emri ile dağıtıldı.

27 Eylьl 1939: Varşova, Nazilere ve Ruslara teslim oldu.

27 Eylül 1939: Hitler yeni Türkiye Büyükelçisi Hüsrev Gerede'yi kabul etti.

29 Eylül 1939: Almanya ve Rusya Polonya'yı aralarında bölüştüler. Almanlar Polonyalı Yahudileri yok etmeye başladılar.

29 Eylül 1939: Tüm Alman Yahudilerinin sahip oldukları radyoları polise teslim etmeleri emredildi.

30 Eylül 1939: İsviçre tarafsızlığını ilan etti.

3 Ekim 1939: Kâzım Orbay başkanlığındaki Türk askero heyeti İngiltere'ye vardı. Kral VI. George tarafından kabul edildi.

4 Ekim 1939: Türkiye Başbakanı Saydam, Alman Büyükelçisi Von Papen'i kabul etti. Büyükelçi yine Türkiye'yi Fransa ve İngiltere ile birleşmemesi konusunda uyardı.

6 Ekim 1939: Hitler Fransa ve İngiltere'ye barış teklif etti. Fransa 10 Ekim'de, İngiltere 12 Ekim'de reddetti.

8 Ekim 1939: Fransız komünist milletvekillerinin tutuklanmaları başladı.

17 Ekim 1939: Türk Başbakanı Saydam TBMM'ye verdiği bilgide Sovyet Rusya'nın Boğazlar Antlaşması'nı değiştirmesini istediğini ancak ilişkilerin hâlen dostane olduğunu söyledi.

18 Ekim 1939: 3 Eylül 1939'da Türkiye'nin yeni Hollanda Büyükelçisi olarak atanan yazar Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Hague'e vardı.

19 Ekim 1939: Onbeş yıl süreli İngiliz-Fransız-Türk Yardım ve Birlik Antlaşması Ankara'da imzalandı. TBMM tarafından 8 Kasım 1939'da onaylandı. Müttefikler, Türkiye'ye muhtemel Alman saldırısına karşı nasıl yardım yapabileceklerini kararlaştırana kadar Türkiye tarafsız kalacak.

19 Ekim 1939: Türkiye Almanya'ya krom ihracatını durdurdu.

Ekim 1939: Polonya, Almanya ve Sovyet Rusya arasında bölündü.

26 Ekim 1939: Polonya'ya Alman Vali atandı. Yahudi gettolarında eziyetler başladı, sokağa çıkma yasağı ile giyecek ve yiyeceklere kısıtlama getirildi.

31 Ekim 1939: İtalya'da Ciano hükümeti düştü.

1 Kasım 1939: Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, İngiltere ve Rusya ile dostluk münasebetlerini geliştirmeye devam ederken tarafsız kalmaya da devam edeceklerini söyledi.

3 Kasım 1939: Amerikan Kongresi'nden, İngiltere'ye askero yardım yapılabilmesini sağlayan Borç-Kira Kanunu geçti.

8 Kasım 1939: Mьnih Bьrgerbraeukeller'de Hitler'e suikast girişimi yapıldı.

8 Kasım 1939: TBMM, İngiltere, Fransa ve Tьrkiye arasında Karşılıklı Yardım Antlaşması'nı onayladı.

17 Kasım 1939: Tьrk ordusundaki son Alman askero danışman ayrıldı.

20 Kasım 1939: İngiltere ve Fransa ile ticaretin artırılmasına yцnelik olmak ьzere Tьrk Dışişleri Bakanı Menemencioğlu başkanlığındaki heyet Londra ve Paris'e gitti. Tьrkiye Almanya ile de ticaret antlaşması gцrьşmelerine başladı.

30 Kasım 1939: Sovyetler Finlandiya'yı işgale başladı.

8 Ocak 1940: Tьrkiye dış borз ve finansal yardım karşılığında İngiltere ve Fransa'ya krom ihracatını kabul eden gizli bir ekonomik antlaşma imzaladı.

18 Ocak 1940: TBMM tarafından Millo Koruma Kanunu kabul edildi. Tьrk ekonomisine belli kısıtlamalar getirildi.

20 Ocak 1940: Fransa meclisi komьnist milletvekillerini sınır dışı etti.

3 Şubat 1940: Tьrkiye İngiltere ile yeni bir ticaret antlaşması imzaladı.

6 Şubat 1940: Alman Yahudilerinin sadece цzel izinle tekstil ve konfeksiyon ьretip satmaları kabul edildi.

11 Şubat 1940: Alman-Sovyet Ekonomik Antlaşması imzalandı.

21 Şubat 1940: Almanya, Auschwitz'de, Yahudiler iзin Almanya'nın merkez konsantrasyon ve yok etme kampı olacak tesisin inşasına başladı.

10-11 Mart 1940: Ribbentrop Roma'yı ziyaret etti.

20 Mart 1940: Fransa'da Daladier hьkьmeti dьştь. Yerine 21 Mart'ta Paul Reynaud hьkьmeti kuruldu.

1 Nisan 1940: Bedi'i Arbel Marsilya Başkonsolosluğu'na tayin edildi. 31 Mayıs 1943'e kadar orada kaldı.

8 Nisan 1940: Tьrkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İnцnь, muhtemel Alman veya İtalyan saldırılarına karşı Adana ve İzmir'de seferberlik ilan etti.

9 Nisan 1940: Almanya Norveз ve Danimarka'yı işgale başladı. Danimarka direnз gцstermeden teslim oldu.

14 Nisan 1940: İngiltere, Norveз'te Narvick'e зıktı.

17 Nisan 1940: Namık Kemal Yolga Paris Başkonsolosluğu'na tayin edildi. 27 Ocak 1945'e kadar orada kaldı.

10 Mayıs 1940: Almanya'nın Batı'yı işgali başladı. Belçika, Hollanda, Lüksemburg işgal edildi. Rotterdam ve Brüksel'e hava bombardımanı yapıldı.

10 Mayıs 1940: İngiltere'de Winston Churchill, Chamberlain'in yerine başbakan oldu.

10 Mayıs 1940: Almanya, 1 Eylül 1939 tarihinde çıkardığı kanuna dayanarak akıl hastalarını öldürmeye başladı. Bu yolla 70 bin kişi öldürüldükten sonra Ağustos 1941'de infazlar durduruldu.

14 Mayıs 1940: Hollanda Almanya'ya teslim oldu.

17 Mayıs 1940: Brüksel direnç göstermeden Almanya'ya teslim oldu.

17 Mayıs 1940: Alman askero birlikleri Kuzey Fransa'yı işgal etmeye başladı.

17 Mayıs 1940: Türkiye seferberlik masraflarını karşılayabilmek için vergileri yüzde elli arttırdı.

20 Mayıs 1940: TBMM Devlet Konservatuarı'nın Kurulmasına Dair Kanunu'nu kabul etti. Müzik ve tiyatro bölümleri daha sonra kuruldu.

22 Mayıs 1940: TBMM gerektiği hüllerde sıkıyönetim ilan edilebilmesini öngören kanunu kabul etti.

28 Mayıs 1940: Belçika teslim oldu. İngiltere Dunkirk'den tahliyeye başladı. 4 Haziran 1940'ta sona erdi.

28 Mayıs 1940: TBMM, 1940 bütçesinde yer alan seferberlik masraflarını karşılayabilmek amacıyla, iş yerlerine uygulanacak Muamele Vergisi Kanunu'nu kabul etti.

31 Mayıs 1940: TBMM fiyatları kontrol edebilmek amacıyla, Fiyat Kontrol Komisyonları'nın kurulmasını öngören, Fiyat Murakabe Kanunu'nu kabul etti. Bu komisyonlarda yerel iş adamları ile belediye ve devlet memurları yer alıyordu.

31 Mayıs 1940: TBMM, seferberlik masraflarını karşılamak amacıyla, gümrüklere terk edilen malların satılmasını kabul etti.

4 Haziran 1940: İngiltere Dunkirk'ü boşalttı.

5 Haziran 1940: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Yunanistan'dan gelebilecek bir saldırıya karşı konuşlandırılan Trakya'daki Türk birliklerini teftiş etti.

7 Haziran 1940: Cumhuriyet Halk Partisi kendi lokallerinde Alman propaganda radyosunun dinlenmesini yasakladı. Başkalarının da kendisini örnek almasını istedi.

10 Haziran 1940: Norveз Almanya'ya teslim oldu.

10 Haziran 1940: İtalya, İngiltere ve Fransa'ya savaş ilan etti.

10 Haziran 1940: Fransa hьkьmeti Paris'i terk etti.

12 Haziran 1940: İspanya tarafsızlığını ilan etti.

12 Haziran 1940: Cumhurbaşkanı İsmet İnцnь başkanlığında toplanan Tьrkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu savaş sьresince tarafsız kalma niyetlerini bildirdi. Yunanistan ьzerinden gelebilecek bir Alman saldırısına karşı herhangi bir yardım yapamayacaklarını bildirdikleri iзin bu tutumlarının Fransa ve İngiltere tarafından da desteklendiğini aзıkladı.

14 Haziran 1940: Ankara'da yeni Tьrk-Alman Ticaret Antlaşması imzalandı.

14 Haziran 1940: Almanya hiзbir direnзle karşılaşmadan Paris'i işgal etti.

14 Haziran 1940: Cumhuriyet Halk Partisi parlamento grubu, her ne kadar savaşta İngiltere ve Fransa'ya katılamıyorsa da onlarla dostluğunu teyit etti.

15 Haziran 1940: Alman ordusu Litvanya'yı işgal etti. Derhвl Yahudileri toplamaya başladılar.

17 Haziran 1940: Alman ordusu Latviya ve Estonya'yı işgal etti.

17 Haziran 1940: Fransa'daki Pйtain hьkьmeti Almanya ile ateşkes talep etti. İngiltere'nin Fransa ile birleşip Almanya'ya karşı savaşma teklifini reddetti.

17 Haziran 1940: Mareşal Pйtain Bordo'da kabineyi oluşturdu ve Almanya ile ateşkes şartlarını gцrьşmeyi talep etti.

18 Haziran 1940: General de Gaulle, Hьr Fransız Komitesi'ni aзıkladı. İngiltere 28 Haziran 1940'ta kendisini Hьr Fransa'nın lideri olarak tanıdı.

22 Haziran 1940: Compiйgne'de Fransız-Alman Ateşkes Antlaşması imzalandı.

24 Haziran 1940: Fransız-İtalyan Ateşkes Antlaşması imzalandı.

26 Haziran 1940: Tьrkiye Cumhuriyeti Başbakanı Saydam, savaşa ancak kendilerine saldırıldığı takdirde gireceklerini sцyledi.

28 Haziran 1940: Rus ordusu Romanya'da Besarabya ve Bokuvina'yı işgal etti. Buna mukabil Romanya Bulgaristan'a karşı seferberlik ilan etti.

29 Haziran 1940: Tьrk-Alman Antlaşması imzalandı.

29 Haziran 1940: Mareşal Pйtain, Versay ve Paris arasında bir uzlaşma olmak ьzere, Vichy'de 'işgal dışı' Fransız hьkьmetini kurdu.

29 Haziran 1940: Rusya Romanya'yı işgal etti.

1 Temmuz 1940: İşgal dışı Fransız hükûmeti Vichy'ye taşındı.

2 Temmuz 1940: İşgal dışı Fransız hükûmeti Vichy'de kuruldu.

4 Temmuz 1940: İngiliz filosu Fransız filosunu Oran'da yendi. Mareşal Henri-Philippe Pétain Vichy Başbakanı, Pierre Laval Başbakan Yardımcısı oldu.

4 Temmuz 1940: Berlin Polis Departmanı, Yahudilerin ancak öğleden sonraları saat 4 ile 5 arasında yiyecek alabileceklerini kararlaştırdı.

5 Temmuz 1940: Fransız Pétain hükûmeti İngiltere ile diplomatik ilişkilerini kesti.

9-10 Temmuz 1940: Fransız parlamentosu anayasa değişikliği yaparak Mareşal Pétain'a tüm yetkileri tanıdı.

11 Temmuz 1940: Vichy'de Fransız Devleti (*l'Etat Français*) kuruldu.

11 Temmuz 1940: Lord Halifax, Lordlar Kamarası'na Türkiye'nin niye tarafsız kaldığını anladığını söyledi.

Temmuz ortası, 1940: Romanya'da Demir Muhafızlar, Yahudilere saldırmaya başladı. Romen Yahudilerine sınırlamalar getirildi.

15 Temmuz 1940: Litvanya, Estonya ve Latviya Sovyetler Birliği'ne katılmak için oy kullandı. Sovyetler Birliği bu ülkeleri 21 Temmuz'da kendisine bağladı.

16 Temmuz 1940: Vichy hükûmeti Yahudi vatandaşlarının vatandaşlıklarına son verdi.

22 Temmuz 1940: Edirne ve Doğu Trakya'da sıkıyönetim ilan edildi. Yabancıların bir geceden fazla kalmaları ve bu bölge üstünde yabancı uçakların uçuşları yasaklandı.

24 Temmuz 1940: Yabancıların hepsine geldiklerinden itibaren 24 saat içerisinde polise kayıt yaptırma mecburiyeti geldi.

25 Temmuz 1940: Türk-Alman ticaret antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya göre Türkiye Almanya'ya mamul ürünler karşılığı krom ihraç edecek.

25 Temmuz 1940: Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanı pazarlarda pazarlık edilmesini yasakladı ve sabit fiyat uygulaması başlattı.

1 Ağustos 1940: Fransa ve Belçika'daki Türk öğrencileri geri çağırıldı.

9 Ağustos 1940: Berlin-Bağdat Demiryolu'nu tamamlandı.

16 Ağustos 1940: Yabancıların Türkiye'de ikamet ve seyahatlerini düzenleyen kanunda değişiklik yapıldı (İstanbul'daki Amerikan Büyükelçiliği'nden J.V.A. MacMurray'ın 16 Ağustos 1940 tarih ve 1534 sayılı raporu, Desimal Dosya 867.111/242): 5 Ocak 1939 tarihli 3529 sayılı kanun yabancıların Türkiye'de ikamet

ve seyahatleri ile ilgiliydi. 16 Temmuz 1938'de yürürlüğe girdi. TBMM tarafından 24 Temmuz 1940'ta sıkarılan 3900 sayılı kanun, bu kanunun 16, 20 ve 30. maddelerinde değişiklik yaptı. Belli başlı değişiklikler şu şekildedir: (1) Yabancıların yedi günü geçmeyen özel ziyaretlerinde, 24 saat içerisinde polise bilgi verme zorunluluğu yoktur. (2) Bakanlar Kurulu, şu anda kanunla yabancıların seyahat veya ikametine müsaade edilmeyen yerlerin haricindeki yerlere, yabancıların tek başına veya toplu olarak seyahat ve ikametlerini men etmeye ve polisten de seyahat ve oturma izni istenebileceğine karar vermeye yetkilidir.[525]

Resmo Gazete: Sayı 4575, Tarih 31 Temmuz 1940
Kanun Sayısı: 3900, Kabul Tarihi 24 Temmuz 1940

Amerikan raporundaki İngilizce metin:[526]

Ecnebilerin Türkiye'de ikamet ve seyahatleri hakkındaki 3529 numaralı kanunun bazı maddelerini tadil eden kanun

Kanun No: 3900, Kabul Tarihi: 24/7/1940

Madde 1 - 3529 numaralı kanunun 16, 20 ve 30'uncu maddeleri aşağıda yazılı şekilde tadil edilmiştir:

Madde 16 - İkamet, müsaferet veyahut herhangi diğer bir maksatla yanlarına, evlerine ve idareleri altında bulunan yerlere herhangi bir ecnebiyi kabul eden hakiki veya hükmo her şahıs, 24 saat zarfında en yakın polis veya jandarma karakoluna o ecnebinin adını ve soyadını, tabiyetini, mesleğini ve taşımakta olduğu hüviyetine ait vesikanın mahiyet, tarih, numara ve yanındakileri bildirmeğe mecburdurlar.

Hiçbir menfaat mukabilinde olmayan ve müddeti yedi günü geçmeyen hususi müsaferetler bu hükümden müstesnadır. Ancak hükümetçe lüzum görülen zamanlarda 1. Fıkra'daki 24 saat zarfında haber verme mecburiyeti hususi müsaferetlere de teşmil olunabilir.

Madde 20 - Ecnebilerin, girmekten ve ikametten kanunla men edilmiş oldukları yerlerden başka memleketin muayyen mıntıkalarında dahi münferid veya toplu bir hâlde ikamet veya seyahatleri İcra Vekilleri Heyeti kararile men olunabileceği gibi zabıtadan müsaade istihsaline de tâbi tutulabilir.

Madde 30 - 7, 14, 15, 16, 18 ve 19'uncu maddeler hükümlerine ve 17'nci maddedeki ihbar mükellefiyetine makbul bir sebep olmaksızın riayet etmeyenler 3 aya kadar hafif hapis ve 5 liradan 100 liraya kadar hafif para cezasile veya bunlardan biri ile cezalandırılırlar.

Madde 2 - Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 3 - Bu kanunun hükümlerini icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

5-19 Ağustos 1940: İtalya İngiltere Somali'sini işgal etti.

19 Ağustos 1940: *Vatan* gazetesi Ahmet Emin Yalman editörlüğünde sıktı.

19 Ağustos 1940: Vichy hükümeti Mason localarını yasakladı.

21 Ağustos 1940: TBMM, casusluk yapmak, millo servetlere zarar vermek, millo savunmaya zarar vermek yoluyla vatana ihanet su3unu dъzenleyen kanunda değişiklik yaptı. Bu değişiklikle bu fiilleri işleyenler askero mahkemelerde yargılanacak.

25 Ağustos 1940: Hъseyin Cahit Yal3ın *Yeni Sabah* gazetesinde yazdığı makalesinde Tъrkiye'nin her ne kadar tarafsız kalsa da savaşı İngiltere'nin kazanmasını istediğini sцyledi.

30 Ağustos 1940: Romanya, Besarabya ve Kuzey Bukovina'yı Rusya'ya, Transilvanya'yı da Macaristan'a vermeye mecbur bırakıldı.

4 Eylьl 1940: Birtakım toprakların Rusya'ya verilmesi ъzerine 3ıkan siyasi 3alkantılardan sonra General Ion Antonesco, Romanya Cumhurbaşkanı oldu.

6 Eylьl 1940: Kral Carol, oğlu Michael lehine Romanya tahtından feragat etti.

8 Eylьl 1940: Romanya Gьney Dobruca'yı Bulgaristan'a terk etti. Bu işgal, Bulgaristan'ın Boğazlar ve Ege Denizi vasıtasıyla Akdeniz'e a3ılması i3in Almanlar tarafından dъzenlendi.

9 Eylьl 1940: Yeni Romanya Kralı I. Michael, anti-semitik kanunları ilan etti.

27 Eylьl 1940: Fransa'daki ikinci Alman Yahudi karşıtı dъzenlemeler.

27 Eylьl 1940: Almanya, İtalya ve Japonya arasında askero ve ekonomik iş birliği anlaşması imzalandı (*Mihver devletler*).

3 Ekim 1940: Vichy Fransa'sı tarafından ilk Yahudi aleyhtarı kanun 3ıktı (*Statut des Juifs*). Bunu Bel3ika'daki Yahudi aleyhtarı kanunlar takip etti.

3 Ekim 1940: İstanbul'daki Yahudi sinagoglarında Yeni Yahudi Yılı'nın kutlanması sebebiyle, Yahudiler bu andan itibaren tьm cemaatin Yahudi İspanyolcasını bıraktıklarını ve Tьrk3e konuşacaklarını bildirdiler.

3 Ekim 1940: Hitler Mussolini ile Brenner Ge3idi'nde buluştu. Roma-Berlin Mihver'i a3ıldı.

8 Ekim 1940: Alman birlikleri Romanya'yı цzellikle petrol sahalarını korumak i3in işgal etti.

12 Ekim 1940: Romanya'da Alman askerlerini tamamen konuşlanmasından sonra Alman Askero Misyonu Bьkreş'e gitti.

15 Ekim 1940: Mussolini Yunanistan'ın işgal emrini verdi.

18 Ekim 1940: Vichy hьkьmeti, Yahudilerin memur olmasını, iletişimde ve sanayi şirketlerinde yцnetici olmasını yasakladı.

22 Ekim 1940: Portekiz, Nazilerden kaзan Yahudilerin ьlkelerinden geзişini yasakladı. Artık tek yol Tьrkiye'ydi.

28 Ekim 1940: Yunanistan'ın İtalya tarafından işgali başladı.

22-24 Ekim 1940: Hitler, Laval, Franco ve Mareşal Pйtain ile buluştu.

28 Ekim 1940: İtalya Yunanistan'ı işgal etti.

29 Ekim 1940: İngiltere Girit'e зıktı.

30 Ekim 1940: Mareşal Pйtain, Fransa'nın зцkьşьnьn suзunu Yahudilere attı. Halkı Almanya ile iş birliği yapmaya заğırdı.

1 Kasım 1940: Tьrkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İsmet İnцnь, Tьrkiye'nin savaş boyunca tarafsız kalacağını aзıkladı.

4 Kasım 1940: Yunanistan karşı saldırıyla Arnavutluk'taki Koritza'yı aldı.

5 Kasım 1940: Roosevelt ьзьncь defa başkanlığa seзildi.

12 Kasım 1940: 12 Kasım 1938 tarihinde зıkan ve Yahudilerin Alman kьltьrьnden faydalanmasını men eden kanuna gцre, Yahudilerin kitap satın veya borз almaları engellendi.

14 Kasım 1940: Varşova'daki Yahudi mahallesinde 350 bin Yahudi'nin kuşatma altına alınmasının başlangıcı.

15 Kasım 1940: TC hьkьmeti, Alman istilasından зekindiği iзin, Boğazlar'a sınır altı ilde sıkı yцnetim ilan etti. Bu iller İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Kocaeli ve Зanakkale'ydi.

20 Kasım 1940: Macaristan Mihver devletlere katıldı.

22 Kasım 1940: Tьrkiye'de istila korkusu nedeniyle sıkı yцnetim ilan edildi.

23 Kasım 1940: Romanya Mihver devletlere katıldı.

24 Kasım 1940: Slovakya Mihver devletlere katıldı.

25 Kasım 1940: Bulgaristan Mihver devletlere katılmayı reddetti.

9 Aralık 1940: General Wavell komutasındaki İngiliz birlikleri Mısır'da ilk karşı saldırılarını başlattı.

12 Aralık 1940: Macaristan-Yugoslavya Dostluk Antlaşması imzalandı.

13 Aralık 1940: Mareşal Pйtain, Pierre Laval'ı Vichy hьkьmeti başbakanlığından azletti.

27 Aralık 1940: Tьrkiye'de зıkan 3955 sayılı kanuna gцre, Tьrkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nda bloke olan ve Tьrk malı satın alınarak, yurt dışına

зıkarılmasına mьsaade edilen yabancı ьlke alacaklarından hьkьmetзe tespit edilecek miktarının Fransız Bьyьkelзiliği tarafından Tьrk parası olarak kullanılmasına izin verildi.

29 Aralık 1940: Roosevelt yaptığı konuşmada Amerika'nın demokrasinin beşiği olması gerektiğini sцyledi.

13 Ocak 1941: Yunanistan, Almanlara karşı yardım etmek ьzere İngiliz birliklerinin gцnderilmesini reddetti.

14 Ocak 1941: Bьkreş sokaklarında Yahudilerin Demir Muhafızlar tarafından katledilmesinden sonra Hitler-Antonescu gцrьşmeleri yapıldı.

27 Mart 1941: Belgrad'da askero darbe yapıldı, hьkьmet dьşьrьldь ve Almanya ile yapılan antlaşmanın tanınmadığı aзıklandı.

29 Mart 1941: Vichy hьkьmeti, Yahudilerin tespit edilip hayati alanlardan ve kamu hayatından yok edilmesini ve ьlkeden зıkarılana kadar onların mal ve mьlklerinin merkezo bir kurum tarafından idare edilmesini sağlamak amacıyla Xavier Vallat yцnetiminde *Commissariat General aux Questions Juives* (CGQJ) kurdu. Bu bağlamda 'Merkezo Yahudi Ofisi' şunları yapacaktı: (1) Hьkьmete, Yahudilerin durumu, sivil ve siyasi kapasiteleri, fonksiyonları yerine getirme hakları, iş edinme ve mesleki durumları hakkında hьkьmetin karar verebilmesi iзin kanun ve kurallar цnermek, (2) Bu kanun ve kuralların uygulanması iзin değişik devlet daireleri arasında koordinasyonu sağlamak, (3) Ulusal ekonominin ihtiyaзları gцz цnьnde bulundurularak, Yahudi mal ve işletmelerinin yцnetimi ve tasfiyesini kanunda yazılı şekilde yapmak, (4) Bu operasyonlar iзin temsilci tahsis etmek ve bunları yцnetmek, (5) En son olarak da Yahudiler hakkında polisiye tedbirlerin alınmasını sağlamak.

1 Nisan 1941: Nazi yanlısı Raşit Ali Bağdat'ta darbe yaparak yцnetimi ele geзirdi. İngiltere buna cevap olarak Irak'ı tьmden işgal etti.

4 Nisan 1941: Fransa'daki Alman Askero Yцnetimi'nin şefi Best, CGQJ'nin başı Xavier Vallat'tan Fransız Yahudilerinin, ilk цnce 5 bin kişiyle başlamak ьzere, enterne edilip sınır dışına зıkarılması iзin ilk tedbirlerin alınmasını istedi.

5 Nisan 1941: Sovyetler Birliği ile Yugoslavya arasında dostluk antlaşması imzalandı.

6 Nisan 1941: Almanya, Yugoslavya ve Yunanistan'a saldırıya başladı. Tьrkiye Doğu Akdeniz'i savaş alanı olarak ilan etti, Edirne ve Uzunkцprь'de Yunanistan ve Bulgaristan'a geзen kцprьleri havaya uзurdu.

6-17 Nisan 1941: Almanya Yugoslavya'yı işgal etti. Bulgaristan'da kendisine katıldı ve 31 Temmuz'da зatışmalar sona erdikten sonra Yugoslavya, Yunan Makedonya'sı ve Yunan Trakya'sını işgal etti.

6-27 Nisan 1941: İngiltere зekildi. Almanlar Yunanistan'ı işgal etti.

9 Nisan 1941: Almanya Metaxas cephesini yarıp Selanik'i işgal etti.

10 Nisan 1941: Alman birlikleri Zagreb'i işgal etti. Hırvatistan bağımsızlığını ve tarafsızlığını ilan etti.

12 Nisan 1941: Macaristan savaşa Almanya yanında katıldı.

12 Nisan 1941: TC Millo Eğitim Bakanı, işgal tehlikesi altındaki Trakya'da bulunan okullarda okuyan ilk ve orta цğretim цğrencilerini istedikleri takdirde Anadolu'daki okullara gцndermeyi kolaylaştıracaklarını sцyledi.

12-13 Nisan 1941: Almanya Belgrad'ı ve Yugoslavya'nın geri kalan kısmını işgal etti.

17 Nisan 1941: Yugoslav ordusu teslim oldu. Almanya Yugoslav Yahudilere eziyete başladı.

17 Nisan 1941: İngiliz birlikleri Irak'ı işgal ederek Raşit Ali darbesine son verdi.

19 Nisan 1941: Bulgaristan, Yunanistan'ın Batı Trakya bцlgesini ve Makedonya'yı işgal etti. Tьrk sınırında tarafsız bцlge oluşturdu.

19 Nisan 1941: İstanbul Ьniversitesi savaş nedeniyle erken tatile girdi.

20 Nisan 1941: Almanya Belgrad'ı işgal etti.

23 Nisan 1941: Yunan ordusu Almanya'ya teslim oldu. Yunan Yahudilere eziyetler başladı.

24 Nisan 1941: İngiliz kuvvetleri Yunanistan'dan зekildi. Birlikleri toplamaya başladı ve 30 Nisan'da tamamen terk etti.

26 Nisan 1941: Fransa'daki ьзьncь Yahudi aleyhtarı kanun, Yahudiliğin tanımını 'Yahudilerin Yahudi dinine bağlı veya evvelce bağlı olan ve ikiden fazla Yahudi bьуьkanne bьуьkbabası bulunan kişiler' olarak yapan 27 Eylьl 1940 tarihli olanı değiştirdi. Yeni Alman tanımına gцre Yahudi ьз bьуьkanne/babası bulunan veya Yahudi dininden olan veya bir Yahudi ile evlenmiş herhangi bir bьуьkanne/babası olan kişi olarak tanımladı.

27 Nisan 1941: Almanya Atina'yı işgal etti.

27 Nisan-15 Mayıs 1941: Almanya, Gьney Yunanistan ve Ege Adaları'nı işgal etti.

28 Nisan 1941: TBMM kaзakзılıkla ilgili kanunu kabul etti.

7 Mayıs 1941: Churchill, Tьrkiye'nin tarafsız olduğu gerekзesiyle Boğazlar'ı kapamayı reddetmesini kabul etti.

8 Mayıs 1941: Almanlar işgal altındaki Fransa'daki Yahudiler iзin Yahudi aleyhtarı kurallar зıkarttı.

11 Mayıs 1941: Paris'te bulunan ve Captaine Sйzille yцnetimindeki *Institute d'йtudes des Questions Juives*'in aзılış tцreni yapıldı.

14 Mayıs 1941: Paris'te 3.700 Yahudi tutuklandı. Kendilerine evrakları ile birlikte 'durumlarını incelemek ьzere' polise gitmeleri bildirildi ve orada tutuklandılar. 3.430 Polonya Yahudisi, 123 vatansız ve 157 Зek Yahudisi, 18 ilв 40 yaşları arasında 5.000 Yahudi Pithiviers ve Beaune la Rolande'deki (Loiret) temerkьz kamplarına gцnderildi. Bu kişiler Haziran 1942'de Fransa'dan Doğu'ya gцnderilen dцrt konvoyun esasını teşkil ediyorlardı.

20 Mayıs 1941: 1 Haziran 1941 tarihindeki işgale hazırlık olmak ьzere Alman uзakları Girit'i bombaladı.

29 Mayıs 1941: Seferberlik harcamalarını karşılamak ьzere Tьrkiye'de vergiler arttırıldı.

31 Mayıs 1941: İngiliz birlikleri Bağdat'ı işgal etti.

1 Haziran 1941: Almanya Girit'i işgal etti.

2 Haziran 1941: Vichy Fransa'sında ikinci Yahudi aleyhtarı *Statut des Juifs* Kanunu зıkarıldı. 3 Ekim 1940'ta зıkan ilk kanunun yerine geзti. Fransa'nın mareşalı Pйtain'e gцre, her kim ki ьз Yahudi bьyьkanne/babası var veya Yahudi dinini kabul etmiş iki bьyьkanne/babası var Yahudi'dir. Yeni kanun Fransız Yahudilerini bьtьn kamu etkinliklerinden, serbest meslekten, ticaret, sanayi veya sanat gцrevlerinden men ediyordu. Hiзbir Yahudi basında yer alamayacaktı. Karşı gelenler enterne edilecekti. Bu kanunu, Vichy kontrolьndeki Kuzey Afrika ьlkelerine de uyguladılar.

2 Haziran 1941: İkinci *Statut des Juifs* gereğince, Vichy kanunu Fransa'da Yahudilerin nьfus sayımına başlanmasını emretti.

8 Haziran 1941: General Charles de Gaulle komutasındaki Hьr Fransa kuvvetlerinin de desteği ile Suriye, İngiliz kuvvetleri tarafından işgal edildi.

12 Haziran 1941: Almanya, Irak'ta İngilizlere karşı Raşit Ali isyanına karşı yardım etmek ьzere gцnderilecek birlikler iзin Tьrkiye'den geзiş mьsaadesi istemeyi reddetti.

13 Haziran 1941: Vichy hьkьmeti, Fransa'nın Almanlarla iş birliği yapmasına karşı geldiği iзin 12.000 Yahudi'nin konsantrasyon kamplarına gцnderildiğini aзıkladı.

Haziran 1941: Almanya, Orta Asya'daki Tьrki Cumhuriyetler'deki halkı Rusya aleyhine kışkırtmak ve isyan ettirmek iзin, Tьrkiye'de Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa, profesцrler Zeki Velidi Togan ve Ahmet Caferoğlu'nun liderliğindeki Turancılık Hareketi'ni desteklemeye başladı. Bunun esas amacı Bakь'deki petrol sahalarını ele geзirip Rusya'yı petrolsьz bırakmaktı. Almanya, Tьrkiye ile yaptığı antlaşmada, ele geзireği Rus Orta Asya'sındaki devletlerle otonom Tьrk devletleri kuracağını belirtti. Almanlar, Rusya'yı işgali sırasında ele geзirdikleri Tьrk kцkenli esirlerle Alman ordusu iзinde otonom Mьslьman birlikler kurdu. Bu birliklere Gьrcь ve Ermeni esirleri de dвhil etti.

Haziran 1941: Kuzey Romanya Jassi'de Yahudiler katledildi.

22 Haziran 1941: Alman kuvvetleri Polonya'yı işgal edip Sovyet Rusya'yı işgale başladı. Tьrkiye bu зatışmada tarafsızlığını ilan etti. Alman askerleri, Doğu Avrupa'da işgal altındaki yerlerde, зoğunlukla yerel Slav halkının da yardımıyla Yahudilere karşı kitle katliamına başladı.

2 Haziran 1941: Tьrkiye Rus-Alman Savaşı'nda tarafsızlığını ilan etti.

25 Haziran 1941: TBMM'de Tьrkiye-Almanya Dostluk ve Saldırmazlık Paktı onaylandı.

1 Temmuz 1941: Gestaponun Fransa'daki Yahudi Meseleleri Şefi France Theo Danecker, Paris bцlgesinde 50.388 ergin Fransız Yahudisi, 16.514 Fransız Yahudi зocuğu, 55.036 ergin yabancı Yahudi ve 18.043 yabancı Yahudi зocuğu olmak ьzere toplam 139.981 Yahudi olduğunu aзıkladı. 1941 Aralık ayında Vichy Fransa'sında yapılan sayımda yaklaşık 140.000 Yahudi olduğu ancak Alman sayımı sırasında bunların pek зoğunun işgal altındaki Fransa'da olduğu ve bцylece iki defa sayıldığı bildirildi.

8 Temmuz 1941: Almanya ve İtalya, Yugoslavya'yı aralarında bцlьştьler. Hırvatistan Alman 'koruması' altında bağımsız bir devlet oldu. Yahudilere eziyet başladı.

16 Temmuz 1941: Fransa'da зıkan yeni bir kanuna gцre avukatların en fazla yьzde ikisinin Yahudi olabileceği kabul edildi.

22 Temmuz 1941: Yahudilerin, iş yerleri, mьlkleri ve malları ile ilgili Fransız Vichy Kanunu. 'Ulusal ekonomiden tьm Yahudi etkisini silmek iзin CGQJ eğer bir Yahudi'ye aitse veya bir Yahudi tarafından yцnetiliyorsa, tьm sanayi, ticari ve sanatsal işletmelere geзici bir yцnetici tayin edebilir.' (*immeuble, droit immobilier* veya *droit au bail* tьm *bien meuble, valeur mobiliere* veya *droit mobilier.*)

29 Temmuz 1941: Fransa'daki Yahudilerin sayımına başlandı.

31 Temmuz 1941: Heydrich, Gцring'ten, Avrupa'daki Yahudileri sadece sınır dışı etmek yoluyla değil, yok etme yoluyla da temizleme gцrevi konusunda gцrev tanımını genişleten yeni bir yetki aldı.

31 Temmuz 1941: Bulgaristan, Almanya ile anlaşarak Makedonya ve Batı Trakya'yı işgal etti. Bulgaristan Yahudilerini korumakla beraber, Alman desteğini sağlamak iзin işgal ettiği yerlerde Yahudilere eziyete başladı.

12 Ağustos 1941: Pйtain, Almanlarla iş birliğine karşı зıkan Fransa'daki Yahudileri 'şeytani rьzgar' зıkarmakla suзladı.

13 Ağustos 1941: Almanlar Fransa'daki Yahudilerin sahip olduğu tьm radyolara el konulmasını emretti.

20 Ağustos 1941: Paris'te Drancy Konsantrasyon Kampı aзıldı.

20-25 Ağustos 1941: Kimin enterne edilip sınır dışı edileceğini belirlemek iзin Paris'in 11. Bцlgesi'nde yapılan ilk kura зekimi. 2.894 Yahudi sokak ortasında tutuklanıp Paris'in kuzey doğusunda yeni aзılan Drancy Temerkьz Kampı'na gцnderildi. 21 Ağustos'ta operasyon Paris'in 10, 18 ve 20. bцlgelerine sıзradı ve 600 Yahudi daha tutuklandı. 22 Ağustos 1941'de 3, 4, 10, 11, 18, 19 ve 20. bцlgelerde 325 Yahudi daha tutuklandı. Bu operasyonda iзlerinden 1.500'ьnьn Fransız olduğu toplam 4.232 Yahudi tutuklandı. Цzel bir emirle kırk Yahudi avukat da tutuklanıp bunlardan 21 tanesi sınır dışı edildi. Geri kalanı Drancy Konsantrasyon Kampı'na gцnderildi.

24 Ağustos 1941: İngiltere ve Rusya İran'ı birlikte işgal ettiler.

1 Eylьl 1941: Yeni Alman kararına gцre altı yaşın ьstьndeki her Yahudi, gцğsьnde altı kцşeli ve ьstьnde *JUDE* yazılı sarı renk kumaştan yapılmış yıldız taşıyacak. Bцlgelerini polisten yazılı izin almadan terk edemeyecek. Giysilerinde, madalya, vs. taşıyamayacak.

5 Eylьl 1941: Almanya'da Ebedo Yahudi (*The Eternal Jew*) sergisini organize eden Wuster'in yцnetiminde, Paris'te Berlitz Sarayı'nda, Fransa ve Yahudiler (*Le Juif et la France*) isimli sergi aзıldı. 11 Ocak 1942'ye kadar devam etti.

21 Eylьl 1941: İstanbul Haliз kıyısındaki Fener'de, Rum Fener Patrikhanesi'nin bir kısmını yok eden bьyьk yangın зıktı. Patrikhane 1990 yılında onarıldı.

24 Eylьl 1941: Yeni yasaya gцre Fransa'da mimarların yьzde ikisinden fazlası Yahudi olamayacak.

2-3 Ekim 1941: Paris'te pek зok sinagog yakıldı, 3 tanesi havaya uзuruldu.

Ekim 1941: Almanya Belgrad'ı işgal etti. Belgrad Yahudilerini katletti.

5 Ekim 1941: Yahudilerin Fransa iзinde seyahat etmeleri yasaklandı. İstasyonlar, temerkьz kampına gцnderilmeyi bekleyen yьzlerce Yahudi ile doldu.

9 Ekim 1941: Ankara'da Alman-Tьrk Ticaret Antlaşması'nın imzalandı. Tьrkiye silah karşılığı Almanya'ya bakır ve krom ihraз edecek.

15 Ekim 1941: Vichy İзişleri Bakanlığı'na bağlı Yahudi Genel Sorunları Komiserliği'nin (*Commisaariat Gйnйral aux Questions Juives*) yцnetiminde Yahudi Sorunları Polisi (*Police aux Questions Juives*) kuruldu.

15 Ekim 1941: Tьrk generalleri Ali Fuad Erden ve Hьsnь Emir Erkilet, Alman Doğu Cephesi Genel Karargвhı'nı Hitler'in ev sahipliğinde ziyaret ettiler.

16 Ekim 1941: Alman birlikleri Karadeniz kıyısındaki Odessa'yı ele geзirdiler.

17 Ekim 1941. Yunus Nadi, *Cumhuriyet* gazetesinde hem Almanya'nın hem de İngiltere'nin Tьrkiye'nin tarafsızlık politikasının altında yatan mantığı anladıklarını yazdı.

23 Ekim 1941: 'Yahudi Sorunu'nun зцzьmь zorla gцз ettirmekten, Doğu'ya gцnderip yok etme olarak değiştirildi. Alman Gestapo Şefi, Fransa'daki Gestapo yetkililerine Himmler'in, Reich'ın menfaatine olan цzel durumlar ve Berlin'den mьsaade alınma şartıyla hariз olmak ьzere, tьm Yahudi gцзlerinin yasaklandığını sцyledi. Gestapo, işgal Fransa'sından, işgal dışı Fransa'ya gцзleri цnlemek ьzere tedbir almaya başladı.

1 Ekim 1941: Paris'te ilk Yahudi aleyhtarı yayın yapan ve EIQJ tarafından yayınlanan aylık *Cahier Jaune* dergisi yayına başladı.

13 Kasım 1941: Almanya Kırım'ı işgale başlayıp Karadeniz kıyısındaki Sivastopol ьzerine yьrьdь. Tьrkiye ьzerine kuzeyden yeni bir tehdit. Kırım'ın işgali 1 Temmuz 1942'de tamamlandı.

21 Kasım 1941: Yunus Nadi'nin gazetesi *Cumhuriyet*, Ermeni, Yunan ve Mьslьman iş adamlarının savaş dolayısıyla aşırı kвr etmeleri yьzьnden tutuklanmalarını yayınlamazken, aynı suзtan tutuklanan Yahudilere karşı yayın kampanyasına başladı. 21 Kasım 1941 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi buna цrnektir.

25 Kasım 1941: Fransa'da зıkan bir kanun Yahudilerin jьri ьyesi olmalarını yasakladı.

25 Kasım 1941: Bulgaristan Mihver devletlere katıldı.

28 Kasım 1941: 1 Ocak 1936'dan sonra Fransa'ya sığınan ve yaşları 18 ilв 55 arası olan yabancı erkek Yahudiler yabancı işзi gruplarına katılmaya mecbur edildiler. Bu suretle Vichy Fransa'sı tarafından, Ağustos 1942'den itibaren gruplar hвlinde

tutuklanıp, ilk adım olarak, buradan sınır dışı edilecekleri Drancy Kampı'na gцnderildiler.

29 Kasım 1941: Fransa'da зıkan yeni bir kanun CGQJ tarafından tьm Yahudilerin temsilini ve цzellikle yardım sağlamak ьzere Fransa Yahudi Birliği'nin (*Union gйnйral des Israйlites de France*) kuruluşunu цngцrdь. Fransa'da yaşayan tьm Yahudilerin bu organizasyona bağlanmaları mecbur kılındı. Bu organizasyona yasal statь verilerek, kьltьrel ve dino gruplar haricindeki tьm diğer Yahudi organizasyonları lağvedildi ve tьm mal varlıkları, bu yeni birliğe devredildi.

7 Aralık 1941: Japonlar Pearl Harbor'a saldırdı.

10 Aralık 1941: Fransa'da, 3 Ekim 1940 tarihli Yahudilerin Statьsь (*Statute des Juifs*), 2 Haziran 1941 tarihli Fransa'daki Yahudilerin sayımı ve 22 Temmuz 1941 tarihli Yahudi mal ve mьlklerine ait kanunlarının yerine geзecek olan Yahudilerin Kontroluna Dair Kanun (*Ordonnance Relative du Controle des Juifs*) зıktı. Erkek veya kadın, hangi milleten olursa olsun tьm Yahudiler, basın veya toplantılar yoluyla sağrılarak dьzenli olarak kontrola gelecekler. Seine bцlgesinde yaşayan tьm Yahudiler, her an yanlarında, 1 Kasım 1940 tarihinden itibaren Polis Mьdьrlьğь'nce vize verilmiş ve uygun bir yerine 'Yahudi' damgası vurulmuş bir kimlik taşımak zorundalar. Paris'e taşradan gelecek Yahudiler kimlikleri ve diğer belgeleri ile Seine Bцlgesi Polis Mьdьrlьğь'ne bizzat gelerek askerlik durumu hakkında bilgi vereceklerdir. Seine bцlgesinde olsa bile ikamet adreslerini değiştiren tьm Yahudiler, eski ve yeni yerlerindeki polis mьdьrlьklerine başvuracaklar ve polis de bu değişikliğe ancak цzel ve istisnai durumlarda izin verecektir. Yahudilere evini kiraya verenler, bu kiralama bilabedel olsa dahi, Yahudilerin gelişinden itibaren yirmidцrt saat iзinde polise bilgi vermek zorundadırlar. Yahudilerin malları Seine bцlgesi dışına зıkarılamaz. Ailede meydana gelen tьm değişiklikler -doğumlar, цlьmler, 15 yaşına basan зocuklar- yerel polis karakoluna bildirilmek zorundadır. Buna uymayanlar ciddi cezalara зarptırılacaktır.

11 Aralık 1941: Almanya ve İtalya Amerika Birleşik Devletleri'ne savaş ilan etti.

11 Aralık 1941: Berlin'de Almanya, İtalya ve Japonya arasında birlik antlaşması imzalandı. Almanya, Amerika ve İngiltere arasında savaş ilan edildi.

12 Aralık 1941: İstanbul'da sıkıyцnetim altı ay daha uzatıldı.

12 Aralık 1941: Paris'te цnde gelen 743 Yahudi tutuklandı.

15 Aralık 1941: İngiltere Bьyьkelзisi'nin, geminin Filistin'e gitmek iзin Зanakkale Boğazı dışına зıkmalarına mьsaade etmeyeceklerini aзıklamasıyla 769 Romen Yahudisini taşıyan *Struma*'nın yolcularını İstanbul'a indirmesine mьsaade edilmedi. 23 Şubat'ta tekrar Karadeniz'e aзılan gemi, 24 Şubat 1942'de bir patlamayla battı.

17 Aralık 1941: İstanbul'da ekmeğin fiyatı 9 kuruştan 16,5 kuruşa yükseldi, ekmek karneye bağlandı.

19 Aralık 1941: TBMM, Millo Koruma Kanunu'nu daha da gözlendirdi. Hükümete halkın ihtiyacını karşılamak veya vatanı korumak için her şeye el koyma yetkisi verildi. Yiyecek ve diğer ihtiyaç maddesi stoku yapanlara karşı ciddi cezalar getirildi.

26 Aralık 1941: Fransa'da eczacıların % 2'sinden fazlasının Yahudi olması yasaklandı.

7 Ocak 1942: Laurence Steinhardt (Moskova Büyükelçisi) Türkiye'ye Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisi olarak atandı.

10 Ocak 1942: Alman Yahudilerin, mutfakta giyecekleri hariç, yünden ve kürkten yapılmış tüm giysilerini vermeleri emredildi.

13 Ocak 1942: Türkiye'de ekmek karneye bağlandı.

20 Ocak 1942: Berlin Wansee'de yapılan konferansta Avrupa Yahudiliğinin yok edilmesi için Nihai Çözüm'ün uygulamaya konulması tartışıldı.

21 Haziran 1942: Türkiye'de zorunlu askerlik süresi 3 yıla çıkarıldı. Üniversite öğrencileri için bu süre iki yıl olarak belirlendi.

25 Ocak 1942: İstanbul'da yayınlanan *Tasvir-i Efkâr* gazetesi Yahudileri Türkçe konuşmadığı için eleştirdi.

28 Ocak 1942: Türkiye'de devlet memurlarının maaşı enflasyona karşı % 25 artırıldı.

1 Şubat 1942: Başbakan Refik Saydam, yiyecek ve diğer zorunlu malların kıtlık sebebinin stokçuluk olduğunu söyledi.

14 Şubat 1942: Rauf Orbay Türkiye Cumhuriyeti Londra Büyükelçiliği'ne atandı. Londra'ya 28 Mart 1942'de vardı.

17 Şubat 1942: Fransa'daki Yahudilere, gazete, dergi ve yasa bültenlerini almaları ve posta, yayıncı veya sokak satıcıları tarafından satılmaları yasaklandı.

20 Şubat 1942: Amerika Birleşik Devletleri'nde Japonlar enterne edilmeye başlandı.

24 Şubat 1942: İngiltere'nin, Akdeniz'e açılmasına ve Romanya'dan gelen Yahudi göçmenleri Filistin'e bırakmasına izin vermemesi nedeniyle Karadeniz'e açılan *Struma* gemisi bir Rus denizaltısı tarafından batırıldı.

24 Şubat 1942: Ankara'da Rus Büyükelçiliği'nde çalışan iki memurun, Almanya Büyükelçisi Von Papen'e karşı girişikleri suikast başarısız oldu.

28 Şubat 1942: Tьrkiye'de karne ile dağıtılan gьnlьk ekmek miktarı kişi başı 300 grama dьşьrьldь.

10 Mart 1942: Amerikan Bьyьkelзisi Laurence Steinhardt, Cumhurbaşkanı İsmet İnцnь'ye gьven mektubunu sundu.

11 Mart 1942: Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere, muhtemel bir Alman istilasına karşı Tьrkiye'ye savaş malzemesi gцndermeye karar verdi.

15 Mart 1942: İngiltere, Tьrkiye'ye Almanların Tьrkiye desteğini alma faaliyetlerine karşı, Irak'tan ьз uзak ile savaş malzemesi gцnderdi ancak bu uзaklar Milas'ı bombaladı ve insanların цlьmьne sebep oldu. İngiltere цzьr diledi ve tazminat цdeyeceğini bildirdi.

26 Mart 1942: Auschwitz, Sobibor, Treblinka ve Doğu Avrupa'daki diğer temerkьz kamplarında Yahudiler kitle hьlinde yok edilmeye başlandı.

26 Mart 1942: Almanlar, 15 Nisan 1942 tarihinden itibaren Fransa'daki Yahudilerin evlerinin dış duvarlarına beyaz zemin ьzerine siyah Yahudi yıldızı boyama mecburiyeti getirdi.

27 Mart 1942: Fransa'dan Doğu'daki temerkьz kamplarına 'ırkзı sınır dışı etme' konvoylarının gцnderimine başlandı.

20 Nisan 1942: Von Papen'in talepleri doğrultusunda, Anadolu Ajansı'nda зalışan Yahudi muhabirlerin işine son verildi.

8 Mayıs 1942: Almanlar, 812. Ermeni Lejyonu'nun yardımıyla, Bakь'deki Azerbaycan petrol sahalarını ele geзirmek amacıyla Kafkaslar'ı işgal etti. Bцylece Tьrkiye'yi doğudan da kuşatmış oldu.

15 Mayıs 1942: Alman Yahudilerinin kedi, kцpek, kuş gibi evcil hayvan beslemeleri yasaklandı.

29 Mayıs 1942: Alman Yahudilerinin berber dьkkьnlarında зalışmaları ve evlerde de berberlik yapmaları yasaklandı.

29 Mayıs 1942: Paris'teki Yahudilerin sarı yıldızı takma mecburiyeti getirildi.

Haziran 1942: Ankara'da, Tьrk ordusuna dьzenli olarak malzeme getirilmesi iзin İngiliz-Amerikan Koordinasyon Komitesi oluşturuldu. Amerikan askero yardımı 1942 sonbaharında bьyьk цlзekli olarak başladı.

11 Haziran 1942: Alman Yahudilerine sigara almak veya kamuya aзık yerlerde sigara iзmek yasaklandı.

19 Haziran 1942: General Erwin Rommel komutasındaki Alman birlikleri Libya'yı işgal edip Mısır sınırına dayandı.

19 Haziran 1942: Alman Yahudilerine sahip oldukları fırın, gramofon, plak, daktilo, bisiklet, film ve projeksiyon makinesi gibi tüm elektrikli veya mekanik aletleri teslim etmeleri emredildi.

26 Haziran 1942: Türk-İngiliz Askero Koordinasyonu başladı.

Temmuz 1942: Fransa ve Belçika'dan büyük miktarda Yahudi'nin konsantrasyon kamplarına sevkiyatı başladı.

1 Temmuz 1942: Alman ordusundaki Ermeni tugayının yardımıyla Kırım'ın Almanya tarafından işgali tamamlandı. Ermeni milliyetçilerine verilen sözlerin tutulması için Doğu Türkiye'ye Alman tehdidinden bahsedilmeye başlandı.

7 Temmuz 1942: TC Başbakanı Dr. Refik Saydam İstanbul'da geçirdiği ani bir kalp krizi nedeniyle vefat etti.

9 temmuz 1942: Şükrü Saraçoğlu başbakanlığa seçildi, aynı zamanda Dışişleri Bakanlığı görevini de yürütecekti. Hasan Bli Yücel Millo Eğitim Bakanlığı görevinde kaldı.

13 Temmuz 1942: Başbakan, Cumhuriyet Halk Partisi genel sekreter yardımcılığına getirildi.

16-17 Temmuz 1942: Hangi Yahudilerin Doğu'ya gönderileceklerine dair kura çekimi Paris'te Val d'Hiver'de yapıldı.

30 Ağustos 1942: Fransız papaz Saliège, Toulouse'da yaptığı konuşmada Fransa'daki Yahudilere yapılan eziyeti açıkça lanetledi.

4 Eylül 1942: İngiltere, Mihver devletler kuvvetlerinin Mısır'a ürüyüşünü durdurdu.

7 Eylül 1942: Rus ordusu Almanları Stalingrad'dan püskürttü. Almanların Rusya'dan genel geri çekilmesi başladı.

12 Eylül 1942: Alman işgal kuvvetleri, Fransa'da yaşayan tarafsız ülkelerin Yahudi vatandaşlarının çıkarılmasını kabul etti. İlk önce 31 Ocak 1943'e kadar süre verildi ancak bu daha sonra 25 Mayıs 1944'e kadar uzatıldı.

18 Eylül 1942: Alman Yahudilerin özel izin almadan et, yumurta, unlu mamuller, süt ve bunun gibi yiyecekleri satın almaları yasaklandı. Altı yaşından büyük çocuklar için kakao ve marmelat satın alınamayacaktı. Altı yaşın altındaki çocuklar kişi başı sadece yarım litre taze süt alabilirlerdi.

18 Eylül 1942: Türk-Romen Ticaret Antlaşması imzalandı.

8 Kasım 1942: Kuzey Afrika'nın Amerikan-İngiliz orduları tarafından işgal edilmesi Fas ve Cezayir'den başladı. Algiers şehri işgal edildi. Vichy Fransa'sı

Amerika ile diplomatik ilişkilerini kesti.

11 Kasım 1942: Almanya Vichy Fransa'sının işgal dışı bцlgelerini de işgal etti.

11 Kasım 1942: TBMM'de 4305 sayılı Varlık Vergisi Kanunu kabul edildi.

15 Kasım 1942: Amiral Darlan 'işgal-dışı' Fransa'nın komutasını ele geзirdi, merkezini Algiers şehri yaptı. Mareşal Pйtain 16 Kasım 1942'de ona yetki verdi.

17 Kasım 1942: Mareşal Pйtain, Amiral Darlan'ı gцrevden alarak Pierre Laval'e tam yetki verdi.

27 Kasım 1942: Tьrkiye'yi Mьttefik devletlere aзıkza tam destek vermeye ikna etmek iзin Stalin de İngiltere ve Birleşik Amerika'ya katıldı.

8 Ocak 1943: TBMM fakir ailelere bedava ekmek verilmesini цngцren kanunu kabul etti.

13 Ocak 1943: Fransa Dışişleri Bakanı, Tьrkiye'ye, Fransa'da yaşayan Tьrk Yahudilerini Naziler tarafından yьrьrlьğe konulan Yahudi aleyhtarı kanunlara karşı artık koruyamayacaklarını ve bunları kurtarmak istiyorlarsa en iyi yolun onları Tьrkiye'ye geri gцndermeleri olduğunu bildirdi.

14-26 Ocak 1943: Roosevelt, Churchill ve Stalin Kazablanka'da buluştular. Churchill'in Balkan planının bir parзası olarak Tьrkiye'yi Mьttefiklerin yanına зekme gayretlerini artırmayı kararlaştırdılar.

20 Ocak 1943: Varlık Vergisi'nin son цdeme tarihi. Bu yьkьmlьlьkleri yerine getiremeyenlerin Aşkale зalışma kamplarına gцnderilmek ьzere tutuklanmalarına başlandı.

30 Ocak 1943: O. S. Orhon *Зnaralt* dergisindeki yazısında "Tьrkler ırkзı ve Yahudi dьşmanı olmayıp emperyalist de değillerdir" diye yazdı.

30-31 Ocak 1943: Adana Konferansı. İngiltere'yi Başbakan Churchill ve Ankara Bьyьkelзisi Hughe Knatchbull-Hugessen, Tьrkiye'yi Cumhurbaşkanı İnцnь, Başbakan Saraзoğlu, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, Cemal Erkin ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Зakmak temsil etti. Churchill, İsmet İnцnь ile İngiliz-Amerikan silah yardımını gцrьştь. Churchill, İnцnь'ye Kral VI. George ve Başkan Roosevelt'ten mesajlar getirdi. Bu gцrьşmede Tьrkiye'nin savaşa girmesinin ьzerindeki Sovyet tehdidini ortadan kaldıracağını bildirdi. Anadolu Ajansı 1 Şubat'ta geзtiği haberde savaş sonrası planlarda antlaşmaya varıldığını bildirdi. 2 Şubat'ta Reuter Haber Ajansı Tьrkiye'nin savunmasını gьзlendirme konusunda antlaşmaya varıldığını bildirdi. Bununla beraber Tьrkiye, İngiltere'nin Ruslara Boğazlar ve Tьrk toprakları iзin gizli sцzler vermesi şьphesiyle bu safhada savaşa girmeyi kabul etmedi.

1 Şubat 1943: Almanya, Marsilya'daki eski limanı ve Yahudi mahallesini yıktı.

2 Şubat 1943: Stalingrad'daki Alman ordusu teslim oldu.

24 Şubat 1943: Hitler, Nazi Partisi programında Avrupa'daki Yahudileri yok edeceğini açıkladı.

28 Şubat 1943: Türkiye'de TBMM için genel seçimler yapıldı ve yeni parlamento 8 Mart 1943'te ilk toplantısını yaptı. Koltuklarını kaybeden milletvekilleri arasında Nazi yanlısı *Cumhuriyet* gazetesinin sahibi ve genel yayın yönetmeni Yunus Nadi Abalıoğlu, yazarlar Hüseyin Rahmi Gürpınar ve Yahya Kemal Beyatlı da vardır. İlk defa seçilen meşhur isimler arasında İsmail Hakkı Baltacıoğlu (Ankara Sanat ve Edebiyat Fakültesi'nde Profesör), Yavuz Abadan (İstanbul Üniversitesi'nde Profesör), Ahmet Hamdi Tanpınar (İstanbul Üniversitesi'nde Türk Edebiyatı Profesörü), Bodrumlu Avram Galante (İstanbul Üniversitesi'nde Antik Çağ Tarihi Profesörü), Celal Esat Arseven (İstanbul Üniversitesi Güzel Sanatlar Akademisi'nde Osmanlı Mimari ve Sanatı Profesörü) vardır.

Mart 1943: Selanik Yahudileri ölüm kamplarına gönderilmeye başlandı.

8 Mart 1943: Seçimleri takiben ikinci Saraçoğlu hükümeti kuruldu. Numan Menemencioğlu Dışişleri Bakanı oldu.

15 Mart 1943: Türkiye'nin Paris Başkonsolosu, Paris'ten trenle ilk Yahudi göçmen kafilesini İstanbul'a gönderdi.

18 Mart 1943: Almanya, Kafkaslar'daki işgaline son verip facia bir şekilde geri çekilmeye başladı.

Nisan 1943: Adana Konferansı'nda söz verilen askerî yardımı görüşmek üzere İngiliz askerî heyeti Ankara'ya geldi.

3 Nisan 1943: Almanya Tunus'tan çekilmeye başladı.

17 Nisan 1943: Almanya, Macar Amiral Horthy'den, Macaristan'daki tüm Yahudileri enterne etmesini istedi. Macar Yahudilerini Türkiye üzerinden Filistin'e kurtarma operasyonları başladı.

19 Nisan 1943: Ankara'da yeni Türk-Alman Ticaret Antlaşması imzalandı.

12 Mayıs 1943: Alman/İtalyan kuvvetlerinin Kuzey Afrika'da Müttefik kuvvetlerine direnişi son buldu.

14 Mayıs 1943: Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, İstanbul Üniversitesi Uluslararası Hukuk Enstitüsü'nün açılışında yaptığı konuşmada 'Kendisini Türk olarak tanımlayan kişilerin haklarının, toplumun teorik hakları karşısında dahi, sınırlanmaları bizim rejimimizin ruhuna aykırıdır' dedi (ABD Büyükelçisi Laurence

Steinhardt tarafından yazılan 18 Mayıs 1943 tarih ve 359 sayılı rapor, ABD Ulusal Arşivleri, Dışişleri Bakanlığı Arşivleri, Desimal Dosya 867.00/3259).

1 Haziran 1943: Fuad Carım Marsilya Başkonsolosluğu'na atandı. 30 Mayıs 1945 tarihine kadar bu gцrevde kaldı.

19 Haziran 1943: Goebbels, Berlin'in tamamen Yahudilerden temizlendiğini resmo olarak duyurdu.

9 Temmuz 1943: Alman polisine doğrudan Yahudilere ceza verme yetkisi verildi. Bir Yahudi цlьnce tьm mirası devlete kalacaktı. Şayet mirassızları Yahudi değillerse bu mal varlığını alabilecekti.

10 Temmuz 1943: Amerikan ve İngiliz birlikleri Sicilya'yı işgal etti.

25 Temmuz 1943: İtalya'da Mussolini devrildi, Almanlara sığındı. Başbakanlığa Mareşal Piero Badoglio getirildi. Faşist Parti kapatıldı, Mьttefiklerle ateşkes gцrьşmelerine başlandı.

24 Ağustos 1943: Rus birlikleri Kuzey Romanya'yı işgale başladı.

2 Eylьl 1943: Mьttefikler Gьney İtalya'yı işgal etti. İtalya Mьttefiklerle ateşkes antlaşması imzalayıp savaşı terk etti, Almanlar Kuzey İtalya'yı işgal etti.

8 Eylьl 1943: Almanya Gьney Doğu Fransa'nın İtalyan bцlgesini işgal edip Yahudilere eziyete başladı.

10 Eylьl 1943: Alman kuvvetleri Roma'yı işgal etti.

17 Eylьl 1943: TBMM, 4305 sayılı kanunu değiştirerek, kabul ettiği 4501 sayılı kanunla Varlık Vergisi'ni цdeyemeyenler izin af sıkardı.

28 Eylьl 1943: Ali Şevket Berker TC Vichy Bьyьkelзiliği'ne mьsteşar olarak atandı. Bu gцrevde 12 Aralık 1944 tarihine kadar kaldı.

9 Ekim 1943: Kafkaslar'dan son Alman birliği de sıkarıldı.

21 Ekim 1943: Hьr Fransa lideri Charles de Gaulle, Cezayirli Yahudilerin vatandaşlığının geri verildiğini asıkladı.

18 Kasım 1943: Alman birlikleri Sofya'yı boşalttı.

28 Kasım-1 Aralık 1943: Tahran Konferansı'nda Mьttefikler Tьrkiye'nin savaşa girmesi izin yeniden baskıya başladılar. Bununla beraber Stalin, Churchill'in Balkan planının o bцlgede Rusya aleyhine İngiliz nьfuzunu arttıracağı endişesiyle, Tьrkiye'nin savaşa girmesine karşı sıktı.

20 Kasım 1943: İstanbul Teknik Ьniversitesi asıldı.

2 Aralık 1943: Varlık Vergisi'ni ödeyemediği için Aşkale'ye sürülen Türkler için af çıktı ve serbest bırakıldılar.

4-7 Aralık 1943: Roosevelt, Churchill ve İsmet İnönü'nün katıldığı II. Kahire Konferansı. Rus delegesi Andre Vishinsky'nin bu konferansa katılmaması Türkiye'yi Rus niyetleri karşısında alarma geçirdi. Amerika, Türkiye'ye savaşa girdiği takdirde, güçleri olmadığı için, Alman saldırısı tehlikesi bulunmadığı konusunda güvence verdi.

4 Ocak 1944: İlerleyen Rus birlikleri Polonya'ya girdi.

4 Şubat 1944: Barzilay ve Benjamin gemi firmasının Varlık Vergisi dolayısıyla iflas etmesi nedeniyle Türk hükümeti, firmanın üç gemisine el koydu.

13 Şubat 1944: Paris Başkonsolosluğu tarafından gönderilen, 1944 yılının ilk Türk Yahudi mültecilerini taşıyan tren kafilesi, 61 mülteci ile birlikte, Paris'ten İstanbul'a hareket etti.

1 Mart 1944: İngiltere Türkiye'nin savaşa girmesini istedi. Türkiye, Romanya'ya doğru ilerlemekte olan Rus işgaline karşı
güvence istedi. Yahudi Ajansı, Macaristan ve Romanya'dan daha fazla Yahudi'yi Türkiye üzerinden kurtarmak için, Türkiye'den savaşa girmesini ertelemesini istedi.

15 Mart 1944: TBMM kabul ettiği 4530 sayılı kanun ile Varlık Vergisi'ne son verdi ve kalan borçları affetti (*Sicilli Kavanin* 25 (1944), s. 97-98). Bu vergi ile Türkiye 316 milyon Türk lirası vergi topladı, 110 milyon TL alamadı.

18 Mart 1944: Rus birlikleri Romanya'ya girdi. Türkiye, savaşa girmesinin için şartı olarak, Müttefiklerden Rus işgaline karşı tekrar güvence istedi.

22 Mart 1944: Almanya Macaristan'ı işgale etti. Nazi taraftarı bir hükümet kurdu. Macar Yahudilerine eziyet ve katliam başladı.

28 Mart 1944: Paris Başkonsolosluğu tarafından gönderilen, 1944 yılının ikinci Türk Yahudi mültecilerini taşıyan tren kafilesi, 52 mülteci ile birlikte, Paris'ten İstanbul'a hareket etti.

10 Nisan 1944: Rus birlikleri Karadeniz kıyısındaki Odesa'yı Almanlardan geri aldı. Türkiye'den, Boğazlar'dan savaş gemilerini geçirme izni istedi. Türkiye yine İngiltere'den Rus saldırısına karşı garanti istedi.

14 Nisan 1944: İngiltere ve Amerika, Türkiye'den Almanya'ya krom ihracatını durdurmasını istedi. Türkiye kabul etti, 21 Nisan 1944'ten itibaren sevkiyatı durdurdu.

13 Mayıs 1944: Hitler, Rusya'dan tam olarak çekilmeye yetki verdi.

15 Mayıs 1944: Yahudilerin, Macaristan'dan Auschwitz'e nakillerine başlandı.

16 Mayıs 1944: Paris Başkonsolosluğu tarafından gönderilen, 1944 yılının yedinci Yahudi mültecilerini taşıyan tren kafilesi, 42 Türk Yahudisi, 12 Türk olmayan Yahudi mülteci ile birlikte, Paris'ten İstanbul'a hareket etti.

18 Mayıs 1944: Türkiye Cumhuriyeti hükümeti, Pan-Türkçülük Hareketi'nin önde gelen liderlerinden Zeki Velidi Togan, Nihal Atsız ve Reha Oğuz Türkkan'ın evlerinin arandığını, yasa dışı faaliyetlerine ilişkin belgeler bulunduğunu ve tutuklandıklarını açıkladı.

23 Mayıs 1944: Paris Başkonsolosluğu tarafından gönderilen, 1944 yılının son Yahudi mültecilerini taşıyan tren kafilesi, 39 Türk Yahudisi, 8 Türk olmayan Yahudi mülteci ile birlikte, Paris'ten İstanbul'a hareket etti.

4 Haziran 1944: Müttefikler Roma'yı geri aldı.

6 Haziran 1944: Müttefikler Normandiya'ya çıktı:

15 Haziran 1944: Numan Menemencioğlu, kendisinin Alman Büyükelçisi Von Papen'e, Alman gemisi Kassel'in Boğazlar'dan geçip Almanya'ya gitmesi için garanti vermesini istedi, bu istek Bakanlar Kurulu tarafından reddedilince Dışişleri Bakanlığı'ndan istifa etti. Gemi Çanakkale Boğazı dışında İngiltere tarafından durdurulup arandı ve savaş gemisi olduğu ortaya çıktı, İngilizler gemiye el koydu. Bu tarihten itibaren Türk-Alman ticari faaliyetleri asgariye indirildi. Menemencioğlu, Paris'e büyükelçi olarak atandı ve 1956[527] yılına kadar orada kaldı. Şükrü Saraçoğlu, Hasan Saka Dışişleri Bakanlığı'na atandığı 13 Eylül 1944 tarihine kadar bu görevi üstlendi.

7 Temmuz 1944: Türk gemisi Şemsi Bahri, İstanbul Boğazı'nda Rus denizaltısı tarafından batırıldı.

12 Temmuz 1944: İstanbul Teknik Üniversitesi açıldı.

19 Temmuz 1944: Türkiye Cumhuriyeti Konsolosu Selahattin Ülkümen Rodos'taki Türk Yahudilerini kurtardı.

31 Temmuz 1944: Son Yahudi konvoyu Drancy'den Auschwitz'e yollandı.

2 Ağustos 1944: TBMM, Almanya ile diplomatik ilişkileri kesti. Türkiye'de yaşayan 3.000 Alman vatandaşının on gün içerisinde Türkiye'yi terk etmeleri istendi.

5 Ağustos 1944: Ankara Radyosu'nda yapılan bir açıklamayla Türkiye'nin Yahudi göçmenlere yardım etmeye devam edeceği bildirildi.

5 Ağustos 1944: Almanya Büyükelçisi von Papen, Ankara'dan İstanbul'a trenle hareket etti. 5 Ağustos 1944'te ülkeyi terk etti.

20 Ağustos 1944: Ukrayna'da yeni Rus karşı atağı başladı.

21 Ağustos 1944: General Patton komutasındaki Amerikan orduları Paris'e girdi.

23 Ağustos 1944: Romanya, Rusya ile ateşkes antlaşması imzaladı, Almanya'ya savaş azt1.

30 Ağustos 1944: Charles de Gaulle, Paris'te geçici Fransız hükümetini kurdu.

31 Ağustos 1944: Rus birlikleri Bükreş'i işgal etti.

7 Eylül 1944: Pan-Türkçüler İstanbul 23 No.'lu Sıkıyönetim Mahkemesi'nde yargılanmaya başlandı. 29 Mart 1945'te yasa dışı faaliyetlerden dolayı hükümm giydiler.

8 Eylül 1944: Bulgaristan Rusya ile ateşkes imzaladı.

14 Eylül 1944: Hasan Saka Dışişleri Bakanlığı'na atandı.

13 Ekim 1944: Müttefikler Atina'yı işgal etti.

20 Ekim 1944: Rus birlikleri Belgrad'ı işgal etti.

30 Kasım 1944: Dışişleri eski bakanı Numan Menemencioğlu Vichy'ye büyükelçi olarak tayin edildi. 2 Kasım 1956 yılına kadar orada, Fransızların geri dönmesiyle Paris'te büyükelçi olarak kaldı.

13 Aralık 1944: Laurence Steinhardt, Amerika'nın Çekoslovakya Büyükelçiliği'ne atandı.

3 Ocak 1945: Türkiye Japonya ile ilişkilerine son verdi.

20 Ocak 1945: Macaristan Müttefiklerle ateşkes antlaşması imzaladı.

21 Ocak 1945: Rus orduları Almanya'yı işgal etti.

4-11 Şubat 1945: Yalta Konferansı'nda Türkiye'ye Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesi istendi, Türkiye Yahudi Ajansı'nın müracaatı üzerine bu kararı erteledi. Savaş kararı için kendisinin de 25 Nisan 1945'te başlayacak ve Birleşmiş Milletler teşkilatının organize edeceği San Fransisco Konferansı'na dâhil edilmesini istedi.

13 Şubat 1945: Rus ordusu Bükreş'i ele geçirdi.

23 Şubat 1945: TBMM, Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etti ve 1 Ocak 1942 tarihli Birleşmiş Milletler Deklarasyonu'na katılma isteğini belirtti.

23 Şubat 1945: Amerika Birleşik Devletleri ile Türkiye arasında birinci Karşılıklı Yardım Antlaşması imzalandı.

19 Mart 1945: Sovyetler, 1925 tarihli Türk-Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Paktı'nı tek taraflı olarak feshettiler. Doğu Anadolu'da toprak talebinde bulundular

ve Boğazlar Antlaşması'nın değiştirilmesini ve Boğazlar'da daha fazla Rus kontrolь olsun istediler. Tьrkiye reddetti.

Mart 1945: Mьttefik orduları Ren Nehri'ni geэerek Almanya'ya girdiler.

30 Nisan 1945: Hitler intihar etti.

8 Mayıs 1945: Almanya teslim oldu.

26 Haziran 1945: Tьrkiye San Fransisco'da Birleşmiş Milletler Antlaşması'nı imzaladı.

29 Haziran 1945: *Cumhuriyet* gazetesi kurucusu ve sahibi Yunus Nadi цldь.

10 Ağustos 1945: Japonya teslim oldu. II. Dьnya Savaşı sona erdi.

521 Orijinal metinde bu tarih 26 Kasım olarak verilmişse de bir dizgi hatası olduğunu varsaydık ve doğru tarihi yazdık-Ç.N.

522 Orijinal metinde bu tarih 14 Aralık olarak verilmişse de bir dizgi hatası olduğunu varsaydık ve doğru tarihi yazdık-Ç.N.

523 Orijinal metinde bu tarih 6 Şubat olarak verilmişse de bir dizgi hatası olduğunu varsaydık ve doğru tarihi yazdık-Ç.N.

524 Orijinal metinde bu tarih 1 Kasım 1937 olarak verilmişse de TC Başbakanlık internet sitesine göre anılan 9. Hükümet'in kuruluş tarihi 25 Ekim'dir-Ç.N.

525 Bu iki maddeyi raporun tercümesi yerine *Resmî Gazete*'deki orijinal metni bugünkü Türkçeye çevirerek yazmayı uygun bulduk-Ç.N.

526 Buraya rapordaki İngilizce metni tercüme etmektense kanunun *Resmî Gazete*'deki orijinal hâlini koyduk-Ç.N.

527 Eserin metninde bu tarih 1958 olarak yazılmışsa da 1956 olacaktır. Doğrusu ile değiştirdik-Ç.N.

EK 12. 1923-1945 ARASINDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ HÜKÜMETLERİNİN BELLİ BAŞLI ÜYELERİ

CUMHURBAŞKANLARI:

Mustafa Kemal Atatьrk (1881-1938): 29 Ekim 1923-10 Kasım 1938

İsmet İnцnь (1884-1973): 11 Kasım 1938-22 Mayıs 1950

BAŞBAKANLAR:

İsmet İnцnь: 4 Mart 1925-1 Kasım 1937

Celal Bayar (1883-1986): 1 Kasım 1937-25 Ocak 1939

Refik Saydam (1881-1942): 25 Ocak 1939-8 Temmuz 1942

Şьkrь Saraзoğlu (1887-1953): 9 Temmuz 1942-12 Ağustos 1946

DIŞİŞLERİ BAKANLARI:

Tevfik Rьştь Aras: 5 Mart 1925-11 Kasım 1938

Şьkrь Saraзoğlu: 11 Kasım 1938-12 Ağustos 1942

Numan Menemencioğlu: 12 Ağustos 1942-15 Haziran 1944

Şьkrь Saraзoğlu: 15 Haziran 1944-13 Eylьl 1944

Hasan Hьsnь Saka: 13 Eylьl 1944-10 Eylьl 1947

İZİŞLERİ BAKANLARI:

Şьkrь Kaya: 2 Kasım 1927-11 Kasım 1938

Refik Saydam: 11 Ksım 1938-25 Ocak 1939

Faik Цztrak: 25 Ocak 1939-6 Mayıs 1942

Fikri Тьzer: 7 Mayıs 1942-17 Ağustos 1942

Recep Peker: 17 Ağustos 1942-20 Mayıs 1943

Hilmi Uran: 20 Mayıs 1942-5 Ağustos 1946

MİLLİ EĞİTİM BAKANLARI:

Reşit Galip (1887-1934): 19 Eylьl 1932-26 Ekim 1933

Hikmet Bayur (1891-1980): 27 Ekim 1933-8 Temmuz 1934

Abidin Цzmen (1890-1966): 9 temmuz 1934-9 Haziran 1935

Saffet Arıkan (1888-1947): 10 Haziran 1935-28 Aralık 1938

Hasan Bli Yьcel (1897-1961): 28 Aralık 1938-5 Ağustos 1946

PERRET-VIBERT